

Agnieszka Kisztelińska-Węgrzyńska

Bruno Kreisky

Polityka zagraniczna i dyplomacja
wobec PRL (1959–1983)

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

**Bruno
Kreisky**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Agnieszka Kisztelińska-Węgrzyńska

Bruno Kreisky

**Polityka zagraniczna i dyplomacja
wobec PRL (1959–1983)**

Agnieszka Kiszteńska-Węgrzyńska – Uniwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
Katedra Teorii i Historii Stosunków Międzynarodowych, Instytut Studiów Międzynarodowych
90-131 Łódź, ul. Narutowicza nr 59a

RECENZENT

Bogdan Koszel

REDAKTOR INICJUJĄCY

Agnieszka Kałowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Bogusław Pielat

PRZYGOTOWANIE INDEKSU

Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: <https://commons.wikimedia.org>
Bruno_Kreisky_in_Gösing/autor: Robert Schediwy

© Copyright by Agnieszka Kiszteńska-Węgrzyńska, Łódź 2018

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08553.18.0.M

Ark. wyd. 23,0; ark. druk. 26,25

ISBN 978-83-8142-077-8

e-ISBN 978-83-8142-078-5

<https://doi.org/10.18778/8142-077-8>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Rafałowi

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
I. Stosunki polsko-austriackie w powojennej rzeczywistości (1945–1958)	31
1. Sytuacja międzynarodowa Austrii. Od alianckiej okupacji do statusu neutralności	33
2. Wznowienie polsko-austriackich stosunków dyplomatycznych 5 marca 1946 r. Ustanowienie przedstawicielstw w Wiedniu i Warszawie	61
3. Charakter relacji Wiednia z komunistyczną Polską do roku 1958	77
4. Wnioski	89
II. Dyplomacja Bruno Kreisky’ego, ministra spraw zagranicznych Austrii, wobec PRL (1959–1966)	93
1. Kariera polityczna Bruno Kreisky’ego. Droga do urzędu ministra spraw zagranicznych Austrii	95
2. Miejsce PRL w austriackiej koncepcji „dobrego sąsiedztwa”	112
3. Polityczny aspekt relacji Wiedeń–Warszawa. Wizyta Kreisky’ego w Polsce w 1960 r.	138
4. Charakter współpracy gospodarczej	157
5. Rola kultury w kształtowaniu stosunków dwustronnych	168
6. Wnioski	180
III. Polityka kanclerza Bruno Kreisky’ego wobec Polski w okresie „dekady Edwarda Gierka” (1970–1980)	185
1. Stosunki polityczne. Cztery wizyty kanclerza w Polsce	187

Spis treści

2.	Umowy gospodarcze i ich realizacja	211
3.	Popieranie spraw polskich na forum międzynarodowym	231
4.	Wnioski	245
IV.	Ostatnie lata kanclerstwa Bruno Kreisky'ego. Kryzys w stosunkach austriacko-polskich (1981–1983)	249
1.	Wiedeń wobec próby reform polityczno-społecznych i gospodarczych w Polsce	251
2.	Reakcja na wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.	275
3.	Pomoc humanitarna Austrii	291
4.	Kanclerz Kreisky wobec polskich zabiegów o normalizację stosunków dwustronnych	299
5.	Wnioski	314
V.	Bruno Kreisky i jego polityka zagraniczna w polskim dyskursie publicznym	317
1.	Metahistoria i adaptacja społecznych narzędzi badawczych w naukach humanistycznych	319
2.	Badanie polityki zagranicznej w dyskursie publicznym. Polskie wizerunki Bruno Kreisky'ego	325
3.	Wnioski	357
	Zakończenie	363
	Zusammenfassung. Bruno Kreisky. Diplomatie und Außenpolitik gegenüber der VR Polen (1959–1983)	371
	Summary. Bruno Kreisky. Foreign policy and diplomacy towards Poland (1959–1983)	375
	Wykaz źródeł i literatury	377
	Indeks osobowy	407
	Od redakcji	419

WYKAZ SKRÓTÓW

AHY	– „Austrian History Yearbook”
AMSZ	– Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych
AdR, BMAA	– Archiv der Republik, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten
CAD	– Critical Discourse Analysis [Krytyczna Analiza Dyskursu – KAD]
CDU	– Christlich Demokratische Union Deutschland [Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna Niemiec]
CSU	– Christlich-Soziale Union in Bayern [Unia Chrześcijańsko-Społeczna w Bawarii]
DPs	– Displaced Persons
DPWKN	– Departament Prasy, Współpracy Kulturalnej i Naukowej
ECE	– United Nations Economic Commission for Europe [Europejska Komisja Gospodarcza (EKG), skrót: UNECE lub ECE]
EFTA	– European Free Trade Association [Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu]
EKD	– Europejska Komisja Doradcza
EWG	– Europejska Wspólnota Gospodarcza
EWWiS	– Europejska Wspólnota Węgla i Stali
FRUS	– Foreign Relations of the United States
GATT	– General Agreement on Tariffs and Trade
GG	– Generalne Gubernatorstwo
IAEA	– International Atomic Energy Agency [Agencja Energii Atomowej]
INPADOC	– International Patent Documentation Center

IRO	– International Refugee Organisation [Międzynarodowa Organizacja do spraw Uchodźców]
KAD	– Krytyczna Analiza Dyskursu
KBWE	– Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
KPÖ	– Kommunistische Partei Österreichs
KS	– kraje socjalistyczne
MSZ	– Ministerstwo Spraw Zagranicznych
NATO	– North Atlantic Treaty Organization [Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego]
NRD	– Niemiecka Republika Demokratyczna [Deutsche Demokratische Republik]
NSZZ	– Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”
OEEC	– Organization for European Economic Co-operation [Organizacja Europejskiej Współpracy Gospodarczej]
ÖGB	– Österreichischer Gewerkschaftsbund
OPRP	– Ośrodek Pomocy Repatriantom Polskim
ORF	– Österreichischer Rundfunk
OROP	– Towarzystwo Akcyjne dla Handlu Produktami Naftowymi
ÖStA	– Österreichisches Staatsarchiv
ÖVP	– Österreichische Volkspartei [Austriacka Partia Ludowa]
PAP	– Polska Agencja Prasowa
PCK	– Polski Czerwony Krzyż
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PMP	– Polska Misja Polityczna
PMR	– Polska Misja Repatriacyjna
PSZ	– Polskie Siły Zbrojne
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RFN	– Republika Federalna Niemiec [Bundesrepublik Deutschland]
RS	– Rada Sojusznicza
RWPG	– Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
SA	– Die Sturmabteilungen der NSDAP [Oddziały Szturmowe NSDAP]
SMB	– Sowiecki Bank Wojskowy
SHAEF	– Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force [Naczelne Dowództwo Alianckich Sił Ekspedycyjnych]
SMV	– Sowjetische Mineralölverwaltung

SPD	– Sozialdemokratische Partei Deutschlands [Socjaldemokratyczna Partia Niemiec]
SPÖ	– Sozialdemokratische Partei Österreichs [Socjaldemokratyczna Partia Austrii]
SPK	– Stowarzyszenie Polskiej Kultury [w Wiedniu]
SRK	– Sojusznicza Rada Kontroli
SS	– Die Schutzstaffel der NSDAP [„oddział ochronny NSDAP”]
StBKA	– Stiftung Bruno Kreisky Archiv
TRJN	– Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
UNHCR	– United Nations High Commissioner for Refugees [Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców]
UNRRA	– United Nations Relief and Rehabilitation Administration [Biuro Narodów Zjednoczonych do spraw Niesienia Pomocy i Odbudowy Obszarów Zniszczonych]
USIA	– Administration of Soviet Properties in Austria [sowiecka strefa okupacyjna]
VdU	– Verband der Unabhängigen [Związek Niezależnych]
WOG	– wielkie organizacje gospodarcze
WRP	– Wielostronne Rozmowy Przygotowawcze
ZPA	– Związek Polaków w Austrii

WSTĘP

Austria pod przywództwem konserwatystów prowadziła już od połowy lat pięćdziesiątych XX w. niezależną politykę. Jej głównym architektem i orędownikiem był socjalista Bruno Kreisky, sekretarz stanu i współpracownik prezydenta Theodora Körnera, późniejszy wieloletni minister spraw zagranicznych i kanclerz. Bruno Kreisky to wyjątkowa postać w najnowszej historii Austrii. Współczesne badania dotyczące powojennej dyplomacji II Republiki ciągle odwołują się do długofalowych dokonań socjalistycznego polityka. Właściwie nie sposób znaleźć pracy odnoszącej się do powojennych losów Austrii, w której nie byłoby nawiązania do działań Kreisky'ego lub polemiki z jego koncepcjami. Warto więc zastanowić się nad tym, jakie znaczenie dla relacji polsko-austriackich miała polityka zagraniczna i dyplomacja ministra, a później kanclerza Bruno Kreisky'ego. Pole badawcze skoncentrowałam na działaniach i opiniach związanych z Polską w okresie od roku 1959, kiedy Kreisky został szefem resortu spraw zagranicznych w koalicyjnym rządzie Juliusa Raaba, do czasu ustąpienia z urzędu kanclerskiego w roku 1983. W wymienionym okresie ważne było kształtowanie poglądów politycznych, wpływ emigracji i pracy nad *Traktatem państwowym* z roku 1955, a także stosunek do ZSRR i państw komunistycznych.

Wśród kryteriów podmiotowych pola badawczego wymienić należy warunki wpływające na politykę zagraniczną i powojenne stosunki dwustronne, czyli akty prawne je regulujące. Kryteria aspektowe zawęziłam do obszaru Polski, w niewielkim stopniu również w kontekście relacji z innymi państwami wschodnimi w dobie kryzysów politycznych 1956, 1968 i 1981 roku. Kryteria przestrzenne dotyczą Europy Środkowej i Wschodniej.

Wśród szczegółowych pytań badawczych wymienić można choćby pytania: Jaki był stosunek Austrii do Polski, Jak sytuacja polityczna w Polsce

wpływała na dyplomację Kreisky'ego? Z czego wynikał stosunek Kreisky'ego do związków zawodowych i Kościoła katolickiego w Polsce? Jaką wiedzę na temat austriackiej polityki sąsiedztwa miała Polska? Jak wykorzystywano w naszym kraju politykę Kreisky'ego do własnych celów polityczno-propagandowych? Jak Kreisky dzięki Polsce zmieniał swoje podejście do innych krajów Europy Środkowej? Poszukiwanie odpowiedzi na powyższe pytania ma pomóc w pozytywnej weryfikacji następujących hipotez: 1. Przychylne nastawienie Kreisky'ego do Polski wynikało z jego wewnętrznego przekonania o potrzebie współpracy ze Wschodem, nie zaś z warunków, jakie stwarzała strona polska poszukująca po wojnie współpracy politycznej i handlowej z państwami demokratycznymi. 2. Dyplomacja ministra, a później kanclerza Kreisky'ego wobec Polski koncentrowała się na budowie niezależności wobec EWG, przekonaniu, że państwa wschodnie sąsiadujące z Austrią, ze swym systemem gospodarczym i politycznym mogły stanowić przeciwwagę rozwoju Europy Zachodniej i alternatywę dla integracji polityczno-ekonomicznej Austrii z Niemcami. 3. Państwa wschodnie, w tym Polska, mogły uczestniczyć w budowie nowej tożsamości austriackiej, poprzez promocję osiągnięć kultury i odnoszenie się do wspólnych wartości środkowoeuropejskich. 4. Przychylne nastawienie Kreisky'ego wobec państw komunistycznych, w tym Polski, wynikało z poglądów politycznych i doświadczeń emigracyjnych zdobytych w czasie II wojny światowej i prac nad *Traktatem państwowym*. 5. Na tle pozostałych krajów w regionie Polska oceniana była pozytywnie, postrzegano ją jako lidera i inicjatora przemian politycznych i społecznych. 6. Kanclerz przyjął, że równomierny rozwój wschodnich sąsiadów służy rozwojowi Austrii. Dysporporcje pomiędzy demokratycznym Zachodem i komunistycznym Wschodem mogły wpłynąć na Wiedeń niekorzystnie. Kreisky podkreślał tempo odbudowy naszego kraju po stratach demograficznych i ekonomicznych doznanych w wyniku II wojny światowej. Jako obiecujący postrzegał potencjał polityczny i ambicje polskich przywódców, choć realizowane reformy i poszczególne etapy rozwoju gospodarczego często oceniał krytycznie.

Badania dotyczące polityki zagranicznej Bruno Kreisky'ego wobec Polski, a nawet szerzej wobec państw komunistycznych, nie zostały dotychczas przeprowadzone. Historyków austriackich bardziej interesowały wątki polityki bliskowschodniej lub stosunek Austrii do ZSRR. Brak też współcześnie publikacji oceniających ogólnie powojenne stosunki polsko-austriackie lub politykę

sąsiedztwa w szerszym kontekście¹. Podobnie jest po stronie polskiej. Polityka zagraniczna Bruno Kreisky'ego nie cieszyła się w naszym kraju zainteresowaniem, tak jak relacje Wiednia z krajami komunistycznymi po roku 1945².

2 kwietnia 1953 r. kanclerzem Austrii został przedwojenny działacz chadecki Julius Raab, który utworzył rząd z socjalistami. Wśród nich czołowe miejsce zajmował Bruno Kreisky, uczestniczący w pracach na rzecz podpisania *Traktatu państwowego* i przewidujący potrzebę nawiązania szerszej współpracy z państwami komunistycznymi. W latach 1959–1966 Kreisky, jako minister spraw zagranicznych, rozpoczął serię wizyt w państwach wschodnich, dając impuls do rozwoju stosunków bilateralnych. Koalicja została utrzymana do roku 1970, kiedy Kreisky stanął na czele rządu. Choć do tej chwili kolejnym rządów przewodzili konserwatyści: Julius Raab, Alfons Gorbach, Josef Klaus, socjaliści

¹ M. Graf, *Österreich und die DDR 1949–1990 Politik und Wirtschaft im Schatten der deutschen Teilung*, Wien 2016; *Österreich im Kalten Krieg. Neue Forschungen im internationalen Kontext*, Hg. M. Graf, A. Meisinger, Göttingen 2016; P. Rugenthaler, *The Concept of Neutrality in Stalin's Foreign Policy, 1945–53*, Harvard 2015; P. Ullmann, *Eine schwierige Nachbarschaft. Die Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Tschechoslowakei 1945–1968*, Wien 2006; D. Schriffl, *Tote Grenze oder lebendige Nachbarschaft? Österreichisch-slowakische Beziehungen 1945–1968*, Wien 2012; *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. Beiträge*, Hg. S. Karner, Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgen-Forschung, Sonderband 9/1, Köln–Weimar–Wien 2008; M. David, *Österreichisch-tschechoslowakische Beziehungen 1945 bis 1974 unter besonderer Berücksichtigung aktueller Themen*, Dissertation, Wien 2002; T. Baranyi, M. Graf, M. Krajczar, I. Lehner, *A Masterpiece of European Détente? Austrian-Hungarian Relations from 1964 until the Peaceful End of the Cold War*, „Zeitgeschichte” 2014, t. XLI, Nr. 5, s. 311–338.

² P. Franaszek, *Die Handelsbeziehungen zwischen der Volksrepublik Polen und Österreich in der Zeit von 1945–1989*, [w:] *Zarte Bande: Österreich und die europäischen planwirtschaftlichen Länder. Delicate relationship*, Hg. G. Enderle-Burcel, Wien 2006; J. Gajdek, *Der mittelbare Nachbar. Österreichvorstellungen in Polen 1970–1995*, [w:] *Mit anderen Augen gesehen. Internationale Perzeptionen Österreichs 1955–1990 (Österreichische Nationalgeschichte nach 1945)*, Hg. O. Rathkolb, O. M. Maschke, S. A. Lütgenau, Wien–Köln–Weimar 2002; W. Borodziej, *Die Volksrepublik Polen und Österreich 1948–1956*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955. International Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität*, Hg. A. Suppan, G. Stourzh, W. Mueller, Wien 2005; E. Bryl-Warewicz, *Stosunki polsko-austriackie po II wojnie światowej*, [w:] *Wiktoria wiedeńska i stosunki polsko-austriackie w latach 1683–1983*, red. W. Śladkowski, A. A. Witusik, Lublin 1983.

mieli w tym czasie swoich prezydentów i przygotowywali się do przejęcia władzy (Karl Renner, Theodor Körner, Adolf Schärff). W obozie socjalistycznym następowały wówczas zasadnicze zmiany ideologiczne. Przede wszystkim austriaccy socjaliści w uchwalonym w Wiedniu w roku 1958 tzw. nowym programie akcentowali współpracę z katolikami, umożliwiając tym samym osobom praktykującym włączenie się w nurt życia partyjnego. Polityka ta przyniosła dalekosiężne korzyści. Koniec epoki współpracy dwóch najsilniejszych partii politycznych, których elektorat sięgał 95% wyborców, przypada na schyłek lat sześćdziesiątych. Rząd Klausea prowadził zachowawczą politykę zagraniczną, dawał nadzieję stowarzyszenia Austrii z EWG i poprawy stosunków z Włochami. Poważny wpływ na przemiany polityczne w Austrii wywarły wydarzenia roku 1968. Zapoczątkowały je ruchy młodzieżowe, które wyrażały protest nie tylko przeciwko starym strukturom politycznym w kraju, lecz domagały się wyjaśnienia afer politycznych i ochrony środowiska naturalnego. Bruno Kreisky, który od roku 1967 przewodniczył austriackim socjalistom, umiejętnie wykorzystywał w działalności politycznej różnego rodzaju nadużycia i niezręczności rządu Klausea, a zwłaszcza afery gospodarcze³.

„Politykę dobrego sąsiedztwa” formułowano i realizowano na tle skomplikowanych wewnętrznych i zagranicznych uwarunkowań już u schyłku lat pięćdziesiątych XX w.⁴ Należało wówczas określić zasady, na jakich państwo austriackie będzie prowadziło stosunki z państwami komunistycznymi, z którymi dodatkowo miało zatargi polityczne sięgające czasów II wojny światowej. Najtrudniejsze do poprawy były relacje z Czechosłowacją. Okres okupacji Austrii na dziesięć lat zamroził rozmowy dotyczące choćby kwestii roszczeń, mniejszości narodowych czy spornych terytoriów. Rozstrzygnięcia dotyczące tej problematyki zawierały zapisy *Traktatu państwowego* z 1955 r. Do roku 1965 większość spornych kwestii została załatwiona w duchu poprawy i dalszego rozwoju stosunków dwustronnych, głównie dzięki serii wizyt roboczych zwiastujących m.in. poprawę wymiany handlowej.

Ambitne plany Kreisky’ego zaczęły przynosić owoce już na początku lat siedemdziesiątych. W dobie przygotowań do szczytu KBWE Austria traktowana

³ K. Fiedor, *Droga Austriaków do II Republiki*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K. A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 303.

⁴ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik. Zwischen österreichischer Identität und internationalen Programm, Zeitgeschichte im Kontext 2*, Göttingen 2009.

była jako lider państw małych i niezaangażowanych, głównie dzięki swej polityce aktywnej neutralności. Debaty publiczne koncentrowały się po wojnie wokół tematu kooperacji z pozostałymi państwami europejskimi. Polemika dotycząca kierunku zmian zarówno w polityce zagranicznej, jak i reform wewnątrz kraju przywoływała w Austrii pytania o tożsamość. „Westernizacja”, czyli podążanie w ślady innych państw zachodnich, pozostawała w opozycji do przyjętej po roku 1955 zasady wieczystej neutralności. Zdaniem Kreisky’ego udział w strukturach politycznych i ekonomicznych integrującej się Europy był bezkrytycznym przyjmowaniem wzorów narzuconych z zewnątrz, stojącym w sprzeczności z zasadą samostanowienia państwa.

W niniejszej pracy wykorzystałam narzędzia badawcze z warsztatu historyka i politologa. Zastosowałam metodę analizy i syntezy. Dodatkowo uzupełniłam prowadzone badania o metodę instytucjonalno-prawną (akty prawne dotyczące kompetencji kreowania polityki zagranicznej i traktaty państwowe będące efektem stosunków Kreisky’ego z Warszawą). Wykorzystałam również metodę statystyczną w odniesieniu do problematyki wymiany handlowej Polski z Austrią i krytyczną analizę dyskursu do badania recepcji dyplomacji kanclerza w polskim dyskursie publicznym. W rozdziałach dotyczących lat 1970–1983 posłużyłam się także politologiczną analizą decyzyjną.

Podstawą badań, w ramach wyznaczonych pytań badawczych, była krytyczna analiza materiałów archiwalnych. Sięgam w pracy po dokumenty już opublikowane po polsku, niemiecku i angielsku, ale w dużym stopniu opieram się na własnej kwerendzie archiwalnej. Najważniejsze wykorzystane źródła zostały wytworzone przez Bruno Kreisky’ego, ministra i kanclerza, a także przez władze partyjne i państwowe PRL. Archiwalia austriackie przybliżające dyplomację Bruno Kreisky’ego pochodzą ze Stiftung Bruno Kreisky Archiv i Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten z Wiednia. Fundacja imienia kanclerza, udostępniająca materiały związane z działalnością socjalistycznego polityka, posiada dokumentację całej spuścizny zawodowej Bruno Kreisky’ego. Na potrzeby rozprawy wykorzystałam materiały związane z realizowaną wobec Polski polityką zagraniczną, zawarte w *Länderboxen Polen*⁵. Jest to w sumie sześć zbiorów z podziałem na

⁵ Katalog Archiwum Fundacji Bruno Kreisky’ego dostępny jest na <http://www.kreisky.org/ressourcen/bestaende/bestand-bruno-kreisky/aussenpolitik/laenderboxen-a-z.html> [dostęp: 12.01.2018].

lata (1981–1983, 1985), (1980–1981), (1977–1979), (1974–1977), (1961, 1963, 1965, 1973) i *Humanitäre Fälle*. Ponadto uwzględniłam również zbiór dotyczący korespondencji z Willy Brandtem *Prominentkorrespondenz, Willy Brandt I*. Drugą grupą materiałów wiedeńskich jest zbiór dostępny w Österreichisches Staatsarchiv. Wykorzystałam archiwalia dokumentujące problematykę polskiego kryzysu i relacji austriacko-polskich w latach 1980–1984.

Odrębną grupę materiałów źródłowych stanowią teksty autorstwa Bruno Kreisky'ego. Są to zarówno pamiętniki polityka, jak i krótsze teksty publicystyczne, które przygotowywał w formie komentarzy do wizyt w Polsce. Wśród nich do najważniejszych należą: *Chance Mitteleuropa*; *Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik*; *Im Strom der Politik. Erfahrungen eines Europäers*; *Österreich und Europa. Wie können wir am wirtschaftlichen Zusammenschluss der europäischen Länder teilnehmen*; *Österreich und die aktuelle Entwicklung im Donaauraum*; *Politik braucht Visionen, Aufsätze, Reden Und Interviews zu aktuellen weltpolitischen Fragen*; *Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten*⁶. Wspomnienia te są bardzo ciekawym uzupełnieniem źródeł archiwalnych. Kreisky szczegółowo wyjaśnia filozofię swojej polityki, zwłaszcza w kontekście „polityki sąsiedztwa” i relacji z państwami komunistycznymi. Materiały te powstawały w całym okresie jego aktywności politycznej. Pierwsze publikacje, z lat 1963–1968, to wykładnia polityki neutralności przygotowana na potrzeby debaty z chadeckim rządem i zarazem próba uzasadnienia konieczności pozostawania poza integrującymi się strukturami wspólnot europejskich. Publikacja *Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik* z roku 1978 stanowi uzupełnienie trzech autobiografii, jakie powstały w latach siedemdziesiątych przy udziale kanclerza. Sprawy polskie i relacje z państwami komunistycznymi są wątkiem pobocznym w tej narracji. Najważniejsze spośród wspomnień kanclerza powstały po jego odejściu

⁶ B. Kreisky, *Österreich und Europa. Wie können wir am wirtschaftlichen Zusammenschluss der europäischen Länder teilnehmen*, Wien 1963; idem, *Österreich und die aktuelle Entwicklung im Donaauraum*, [w:] *Kreisky Reden I*, Wien 1965; idem, *Chance Mitteleuropa*, Wien 1968; idem, *Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik*, Wien 1978; idem, *Politik braucht Visionen, Aufsätze, Reden Und Interviews zu aktuellen weltpolitischen Fragen*. Mit einem Vorwort von Walter Jens, Bonn 1982; idem, *Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten*, Berlin 1986; idem, *Im Strom der Politik. Erfahrungen eines Europäers*, Wien 1988.

z urzędu, w latach 1986 i 1988. Polska zajmuje w nich ważne miejsce, a stosunki z Warszawą wielokrotnie przywoływano i opisywano jako partnerskie.

Polskie źródła archiwalne wykorzystane w pracy pochodzą z Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie. Są to materiały dostępne w zbiorze *Departament IV – Austria* i koncentrują się wokół polsko-austriackich relacji z lat 1945–1985. Materiały te uzupełniłam źródłami drukowanymi ze zbiorów: *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*; *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1989. Wybór dokumentów*; *Polskie dokumenty dyplomatyczne z lat 1970–1979*; *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 1 (sierpień 1980 – marzec 1981)⁷. Baza źródeł drukowanych do badań nad polityką zagraniczną Polski po 1945 r. skupia się w głównej mierze na materiałach opublikowanych w zbiorach PAN i PISM. Wśród ważniejszych publikacji dokumentujących proces decyzyjny w sferze relacji z zagranicą znajdują się: *Dokumenty do dziejów PRL. Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*⁸; *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PRL – ZSRR, 1956–1970*⁹; *Dokumenty do dziejów PRL. Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*¹⁰; *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*¹¹ i *Zbiór Dokumentów* pod redakcją Juliana Makowskiego. Na potrzeby tej publikacji wykorzystałam także amerykańskie dokumenty seryjne *Foreign Relations of the United States* za lata 1946–1955.

Odrębna grupa materiałów źródłowych to prasa i periodyki wydawane w latach 1945–1990. Odnoszą się one zarówno do oceny polityki zagranicznej Austrii, jak i samego Bruno Kreisky’ego. Starałam się dotrzeć do jak największej

⁷ *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1989. Wybór dokumentów*, red. J. Zając, Warszawa 2005; *Polskie dokumenty dyplomatyczne z 1973 roku*, red. P. Majewski, Warszawa 2006; *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. I, (sierpień 1980 – marzec 1981), red. Ł. Kamiński, Warszawa 2006.

⁸ *Dokumenty do dziejów PRL, Zeszyt 13, Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.

⁹ *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PRL – ZSRR, 1956–1970*, red. A. Paczkowski, Londyn 1998.

¹⁰ *Dokumenty do dziejów PRL. Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*, red. A. Kochański, Warszawa 2002.

¹¹ *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, red. A. Noskova, A. Kochański, A. Paczkowski, A. Muraszko, Warszawa 2000.

liczby publikacji prasowych charakteryzujących choćby wybrane wątki dyplomacji kanclerza. Materiałów tych powstało najwięcej w latach 1977–1981. Polska Agencja Prasowa chętniej niż poprzednio publikowała wówczas przedruki prasy zachodniej dotyczące spraw austriackich i relacji Wiednia z państwami komunistycznymi¹². Wstępną kwerendę prasową na temat postaci austriackiego polityka przygotował i opublikował Dariusz Lechański, uzupełniono ją o dodatkowe wzmianki pochodzące z okresu po roku 1997¹³.

Bruno Kreisky był jedną z najważniejszych postaci w życiu politycznym dwudziestowiecznej Austrii. Nic więc dziwnego, że liczba prac charakteryzujących jego działalność jest imponująca i rośnie z każdym rokiem. Pierwsze biografie ukazały się wraz z początkiem sprawowania przez Kreisky'ego urzędu kanclerskiego. Publikacje te powstawały przy udziale samego kanclerza. W roku 1972 Victor Reimann, dziennikarz tabloidu „Kronen Zeitung”, wydał pierwszą przekrojową biografię: *Bruno Kreisky: Das Porträt eines Staatsmannes*¹⁴. Dwa lata później Paul Lendvai i Karl Heinz Ritschel opublikowali książkę o tym samym tytule. Autorzy ocenili jako dyskusyjny wpływ kanclerza i jego asystentki Marietty Toberg na powstawanie tej biografii. Do lat dziewięćdziesiątych pojawiło się wiele prac napisanych przez bliskich współpracowników Kreisky'ego,

¹² B. Kreisky, *Dwudziestolecie Traktatu państwowego*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1975, nr 94, s. 15; idem, *Przemówienie [podczas spotkania w pałacu Rady Ministrów 25 VI 1973 roku]*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 176, s. 4; idem, *Przemówienie*, 30 IX 1974, „Trybuna Ludu” 1974, nr 274, s. 2; idem, *Wywiad dla telewizji izraelskiej emitowany w XI 1975 r.*, „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa] 1976, nr 2 (35) s. 24–26; idem, *Z Polską wiązałem zbyt duże nadzieje*, „Prawo i Życie” 1991, nr 32, s. 13.

¹³ D. Lechański, *Bruno Kreisky w prasie polskiej*, „Zbliżenia Polska – Niemcy” 1997, nr 3, s. 50–54.

¹⁴ V. Reimann, *Bruno Kreisky: Das Porträt eines Staatsmannes*, Wien 1972; P. Lendvai, H. Ritschel, *Kreisky: Porträt eines Staatsmanns*, Berlin 1974; H. Fischer, *Die Kreisky-Jahre, 1967–1983*, Wien 1999; E. Bielka, P. Jankowitsch, H. Thalberg, *Die Äre Kreisky: Scherpunkte der österreichischen Aussenpolitik*, Wien 1983; S. Klein-Löw, *Bruno Kreisky. Ein Porträt in Worten*, Wien 1983; H. P. Secher, *Bruno Kreisky: Chancellor of Austria. A Political Biography*, Pittsburg 1993; P. Malina, „Imagination Is More Than Knowledge”. *Bruno Kreisky's Life as Biography*, [w:] *The Kreisky Era in Austria. Contemporary Austrian Studies*, eds. G. Bischof, F. Plasser, O. Rathkolb, New Brunswick, 1994, s. 205–221; J. Vansant, *Challenging Austria's Victim Status: National Socialism and Austrian Personal Narratives*, „The German Quarterly” 1994, t. LXVII, No 1, s. 38–57.

dziennikarzy, rzadziej historyków (byli to Erich Bielka, Peter Jankowitsch, Hans Thalberg, Wolfgang Petrisch, Herbert Pierre Secher, Hanz Fischer). Nowe spojrzenia na dyplomację kanclerza pojawiły się po jego śmierci, już w latach dziewięćdziesiątych. Peter Malina zwracał uwagę na wątek imigrancki kariery polityka, natomiast językoznawca Jacqueline Vansant komentowała wpływ nazizmu na filozofię polityki przyszłego kanclerza.

Najnowsze badania dotyczące Bruno Kreisky'ego koncentrują się głównie wokół jego dokonań w sferze spraw międzynarodowych. Jak słusznie zauważył jeden z izraelskich badaczy, w większości publikacji dotyczących spraw międzynarodowych i powojennej Austrii Kreisky jest przedstawiany jako osoba najbardziej wpływowa¹⁵. Jedną z podstawowych prac, jaka powstała po zakończeniu kariery politycznej kanclerza, jest trzypięciotomowa autobiografia, skomasywana w tomie angielskojęzycznym do jednego woluminu. Stanowi ona punkt odniesienia dla osób zajmujących się współczesną polityką zagraniczną Austrii. Najważniejsze w tej pracy jest przybliżenie tego, w jakich warunkach i pod wpływem jakich osób kształtowały się poglądy polityczne i filozofia polityki przyszłego męża stanu¹⁶. Przedmowę do części angielskojęzycznej przygotował wybitny austriacki historyk zajmujący się dziejami najnowszych – Olivier Rathkolb¹⁷. Kolejną współczesną biografią jest praca Wolfganga Petrischa: *Bruno Kreisky: Die Biografie*¹⁸. Petrisch był wieloletnim asystentem kanclerza i dzięki wspomnianej książce dowiadujemy się wiele o detalach związanych z podejmowaniem przezeń decyzji politycznych. Najważniejszym współczesnym wydawnictwem ujmującym całokształt polityki zagranicznej Kreisky'ego jest jednak praca Elisabeth Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik. Zwischen österreichischer Identität und internationalen Programm*, wydana w Getyndze w roku

¹⁵ D. Aschheim, *Bruno Kreisky and the Paradoxes of Jewishness, Socialism and the Middle East Conflict*, Jerusalem 2015.

¹⁶ *Bruno Kreisky. Seine Zeit und mehr. Era and Aftermath, Wissenschaftliche Begleitpublikation zur 240. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien 18. September bis 15. November 1998*, Wien 1998; *Auf dem Weg zur Staatspartei. Zur Geschichte und Politik der SPÖ seit 1945*, Hg. P. Pelinka, G. Steger, Wien 1988.

¹⁷ J. Lewis, O. Rathkolb, *The Struggle for Democratic Austria: Bruno Kreisky on Peace and Social Justice*, New York 2000; *Der Junge Kreisky. Schriften, Reden, Dokumente 1931–1945*, Hg. O. Rathkolb, I. Etzersdorfer, Wien 1986, s. 136–147.

¹⁸ W. Petrisch, *Bruno Kreisky: Die Biografie*, Wien 2011.

2009¹⁹. Jest to praca najszerzej ujmująca całokształt polityki zagranicznej prowadzonej przez kanclerza. Niestety wątek relacji z państwami wschodnimi, w tym z Polską, stanowi w niej tylko margines poszukiwań badawczych. Książka pokazuje jednak ogrom starań podejmowanych przez kanclerza i motywacje, jakie nim kierowały na przestrzeni kilkunastu lat sprawowania urzędu. Wiele materiałów ukazało się w Austrii w setną rocznicę urodzin kanclerza, w roku 2011. Cykl wystaw, seminariów i publikacji przybliżał sylwetkę polityka. Główne zasługi miało w tych działaniach wiedeńskie Archiwum Bruno Kreisky'ego. Poza udostępnianiem materiałów dotyczących dyplomacji kanclerza, pracownicy archiwum realizowali szereg projektów badawczych. Obecnie największy z nich koncentruje się wokół polityki Kreisky'ego wobec Tyrolu Południowego.

Wśród prac austriackich ujmujących ogół stosunków austriackich z państwami sąsiadującymi wymienić należy badania Oliviera Rathkolba, Güntera Bischofa, Arnolda Suppana, Petera Ruggenthalera, Stefana Kranera i Alexandra Burki. Są to najnowsze badania ukazujące rozwój Europy Środkowej z perspektywy Wiednia, choć nie brakuje też w ostatnich latach prac relacjonujących powojenną historię Austrii z perspektywy Budapesztu, Pragi czy Sofii²⁰. W obchodzeniu się ze środkowoeuropejskimi krajami satelickimi ZSRR Austria trzymała się zasadniczo jednej reguły – chodziło o to, by odbudować poprawne

¹⁹ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik. Zwischen österreichischer Identität und internationalen Programm, Zeitgeschichte im Kontext 2*, Göttingen 2009; eadem, *A Century in a Lifetime: Biographical Approches to Bruno Kreisky (1911–1990)*, [w:] *Austrian Lives*, eds. G. Bischof, F. Plasser, E. Maltschnig, Innsbruck 2012, s. 10–21.

²⁰ *Austria's International Position After the End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. 22, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2013; P. Bachmaier, *Austrian-Bulgarian Cultural relations*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain? Austria, Neutrality and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989*, eds. A. Suppan, W. Mueller, Wien 2009, s. 487–508; *Der Österreichische Staatsvertrag 1955...*; B. Bailer, *Widerstand, Opfermythos und die Folgen für die Überlebenden*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943. Österreich wieder herstellen*, Hg. S. Karner, A. O. Tschubarjan, Wien–Köln–Weimar 2015, s. 162–177; A. Burka, *Was blieb vom Fenster in den Westen? Zur Auslandskulturpolitik Österreichs in Ostmitteleuropa seit 1945 am Beispiel Polens und der Tschechoslowakei/Tschechiens*, Frankfurt am Main 2012; A. Gémes, *Austrian-Hungarian relations, 1945–1989*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain?...*, s. 310–335; E. Schmidl, J. Sheehan, *What Does it Mean To Be Neutral? Postwar Austria from a Comparative Perspective*, [w:] *Austria's International Position...*

z nimi relacje²¹. Początki „polityki sąsiedztwa” *Nachbarschaftspolitik* opierały się na współpracy z Jugosławią, Polską i Czechosłowacją, a w dalszej kolejności z pozostałymi sąsiadami o komunistycznych reżimach. Polska, poza aktywnością polityczną i ambicjami współpracy z państwami zachodnimi, była postrzegana jako państwo, które pomimo dotkliwych strat poniesionych w wyniku II wojny światowej, potrafiło odbudować swą gospodarkę na tyle, aby rozwijać się w ramach gospodarki centralnie planowanej na równi z sąsiadami. Podkreślano również bogactwo jej surowców i tradycje wymiany handlowej z okresu międzywojennego.

Polskie materiały źródłowe to przede wszystkim dokumenty archiwalne pochodzące z Ministerstwa Spraw Zagranicznych wraz z placówkami zagranicznymi działającymi w Austrii, zawierające obszerne oceny dyplomacji kanclerza. Fragmenty zwracające uwagę na zagadnienia niewygodne w kontekście dalszego propagowania, komentarze odautorskie najwyższych urzędników państwowych czy dyrektorów IV Departamentu, prośby o przesłanie treści do wiadomości większej grupy osób lub interwencje z powodu negatywnych dla Polski reakcji stanowią największą grupę materiałów²². W rozpatrywanym aspekcie notatki prasowe, materiały Polskiej Agencji Prasowej, felietony, korespondencje czy wywiady, dawały pewien margines swobody w uzupełnianiu wiedzy na temat Kreisky’ego i przekazywaniu jej bądź utrwalaniu w świadomości społecznej, pod warunkiem, że pochodziły od autorów przebywających w charakterze stałych korespondentów w Austrii, a nie stanowiły jedynie powielenia informacji z Warszawy. Ich liczba i jakość wiązały się z decyzją oddelegowania do Wiednia stałych korespondentów prasowych, co nastąpiło po intensyfikacji stosunków dyplomatycznych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. Sam fakt przyjęcia przez kierownictwo ZSRR priorytetów w poszukiwaniu nowych dróg współpracy z Zachodem i postrzeganiu państw neutralnych, jako tych, z którymi można i należy nawiązać szerszą współpracę, nie pozostawał przy tym bez znaczenia²³.

²¹ O. Rathkolb, „Europa mit der Seele suchen”. Bruno Kreiskys andere Europa-Visio-nen, [w:] Bruno Kreisky. Seine Zeit und mehr..., s. 87–105.

²² M. Mazur, *Propagandowy obraz świata. Polityczne kampanie prasowe w PRL w latach 1956–1980. Model analityczno-koncepcyjny*, Warszawa 2003, s. 57; A. Pawlicki, *Kompletna szarość. Cenzura w latach 1965–1972. Instytucja i ludzie*, Warszawa 2001.

²³ J. Tebinka, *Uzależnienie czy suwerenność? Odwilż październikowa w dyplomacji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1956–1961*, Warszawa 2010, s. 158–160.

Dodatkowym zbiorem polskich przekazów relacjonujących działania Bruno Kreisky'ego są materiały pamiętnikarskie, publikacje prasowe i publicystyka. Dyplomacja kanclerza została w ostatnich latach częściowo opracowana w publikacjach naukowych i popularnonaukowych²⁴. Wzięto również po uwagę dotychczasowe badania historycznych dziejów powojennej Austrii. Wielokrotnie pojawiała się tam w kontekście problematyki neutralności i rozwoju II Republiki postać Kreisky'ego, chociażby w postaci krótkich jego ocen²⁵.

Polskie źródła pamiętnikarskie w ograniczonym stopniu ukazują mechanizmy decyzyjne wśród najwyższych urzędników państwowych, częściej roszady kadrowe, oceny kryzysów politycznych i osobisty udział decydentów w sprawach polityki zagranicznej. Wśród istotnych publikacji źródłowych tego rodzaju wymienić należy choćby: P. Jaroszewicza, *Przerywam milczenie 1939–1989*; J. Stempowskiego, *Dziennik podróży do Austrii i Niemiec*; M. Rakowskiego, *Dzienniki polityczne*; J. Winiewicza, *Co pamiętam z długiej drogi życia*; M. Naszkowskiego, *Pamiętniki czasu wojny*; L. Krzemień, *Czas wojny*; F. Mantla, *Wachlarz wspomnień*; E. Noworyty, *Polityka i dyplomacja – wspomnienia ambasadora*; A. Rapackiego, *Przemówienia, artykuły, wywiady*²⁶.

²⁴ Dotychczasowe badania archiwalne dotyczące polskich ocen działalności Bruno Kreisky'ego znajdują się w: A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Stosunki austriacko-polskie 1945–1989. Wybór dokumentów*, „Niemcy – Austria – Szwajcaria. Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych UŁ” [Łódź] 2012, t. V, s. 237–248 i eadem, *Z historii stosunków polsko-austriackich w latach 70. XX w. Wizyty kanclerza Bruno Kreisky'ego w Polsce*, „Przegląd Zachodni” 2015, nr 1.

²⁵ Wśród polskich prac mówiących o powojennej Austrii i częściowo odnoszących się do działalności politycznej Bruno Kreisky'ego wymienić należy: J. Kozeński, *Austria 1918–1968: dzieje społeczne i polityczne*, Warszawa 1970; H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław 1986; K. Fiedor, *Austria. Od gospodarki żarowej do Unii Europejskiej*, Łódź 2000; G. Miśkiewicz, *Bruno Kreisky w polskich, niemieckich i austriackich encyklopediach i leksykonach*, „Niemcoznawstwo” 2009, nr 17, s. 303–310.

²⁶ P. Jaroszewicz, B. Roliński, *Przerywam milczenie... 1939–1989*, Warszawa 1991; J. Stempowski, *Dziennik podróży do Austrii i Niemiec*, Rzym 1946; M. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1981–1983*, t. VIII, Warszawa 2004; A. Rapacki, *Przemówienia, artykuły, wywiady 1957–1968*, Warszawa 1982; L. Krzemień, *Czas wojny*, Warszawa 1980; F. Mantel, *Wachlarz wspomnień*, Paryż 1980; E. Noworyta, *Polityka i dyplomacja – wspomnienia ambasadora*, Łódź 2008.

Wśród najważniejszych publikacji odnoszących się do polskiej powojennej dyplomacji wymienić należy pracę zbiorową *Historia dyplomacji polskiej 1944/1945–1989*, tom szósty, pod redakcją Waldemara Michowicza i Wojciecha Materskiego, a także prace Wandy Jarząbek, Andrzeja Skrzypka i Andrzeja Paczkowskiego²⁷. Ponadto wykorzystałam badania Andrzeja Pilcha i Stanisława Władysława Kucharskiego. Choć są to prace dotyczące jedynie wybranych wy-cinków w relacjach dwustronnych, to nie można ich pominąć analizując całość kształt stosunków Wiednia i Warszawy²⁸. Prac zbiorowych ujmujących ogół powojennych relacji polsko-austriackich powstało w Polsce wiele. Stanowią one głównie pokłosie konferencji odnoszących się do wątków ze wspólnej historii. Do najważniejszych należą: *Wiktoria wiedeńska i stosunki polsko-austriackie w latach 1683–1983*; *Polska – Austria. Drogi porozumienia*; *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*; *Polscy dyplomaci w Wiedniu 1515–2015*. *Polnische Diplomaten in Wien*; *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku*. *Österreich nach 1945 im polnischen öffentlichen Diskurs*²⁹.

²⁷ *Historia dyplomacji polskiej, 1944/1945–1989*, t. VI, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010; W. Jarząbek, *Polska wobec Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Plany i rzeczywistość 1964–1975*, Warszawa 2008; eadem, *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*, Warszawa 2008; eadem, *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1966–1976. Wymiar dwustronny i międzynarodowy*, Warszawa 2011; A. Skrzypek, *Dyplomatyczne dzieje PRL w latach 1956–1989*, Warszawa 2010; idem, *Mechanizmy klientelizmu. Stosunki polsko-radzieckie 1965–1989*, Pułtusk–Warszawa 2008; A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 1995.

²⁸ A. Pilch, *Losy Polaków w Austrii po II wojnie światowej 1945–1955*, Wrocław 1994; idem, *Studia młodzieży polskiej w Austrii 1919–1980*, Kraków 2008; idem, *Rola 2 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w Austrii po II wojnie światowej*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia...*, s. 274–284; S. W. Kucharski, *Fundacja Dom Polski w Wiedniu*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie w XX/XXI wieku*, red. A. Kiszteńska-Węgrzyńska, K. A. Kuczyński, Łódź 2014; S. W. Kucharski, *Stowarzyszenia polskie w Wiedniu po II wojnie światowej*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia...*, s. 122–127; S. W. Kucharski, *Polacy i Polonia w rdzennej Austrii w XIX i XX wieku*, Lublin 1994.

²⁹ *Wiktoria wiedeńska i stosunki polsko-austriackie...*; *Polska – Austria. Drogi porozumienia...*; *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000; *Austria i relacje polsko-austriackie...*; *Polscy dyplomaci w Wiedniu 1515–2015*. *Polnische Diplomaten in Wien*, red. B. Dybaś, Wiedeń 2015; *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku*. *Österreich nach 1945 im polnischen öffentlichen Diskurs*, red. A. Kiszteńska-Węgrzyńska, Kraków 2016.

W pracy wykorzystałam również fragmenty publikacji omawiających badania archiwalne przeprowadzone przeze mnie w latach 2008–2016: *Działalność dyplomacji amerykańskiej na rzecz podpisania Traktatu z Austrią z maja 1955 roku*; *Pierwsza wizyta Bruno Kreisky'ego w Polsce z 1–3 III 1960 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Zagranicznych*; *Wizyty kanclerza Bruno Kreisky'ego w Polsce*; *Bruno Kreisky w polskim dyskursie publicznym w latach 1956–1983*; *Partner na trudny czas. Obraz Austrii z perspektywy materiałów Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1980–1983*³⁰.

Przyjęty w rozprawie układ rozdziałów wynika ze specyfiki prezentowanego tematu i chronologii. Tytuł pracy wskazuje, że jej przedmiotem będą lata 1959–1983. Zasadnicza jej część dotyczy właśnie tego okresu. Ze względu na konieczność wprowadzenia do tematu relacji dwustronnych omówiłam także lata 1945–1958, kiedy doszło do ustanowienia placówek dyplomatycznych. Podobnie uczniłam w przypadku rozwoju kariery politycznej Bruno Kreisky'ego, zasięg chronologiczny wydarzeń opisanych w rozdziale drugim sięga czasów młodości i emigracji późniejszego kanclerza (lat 1911–1958). Aktywność polityczna Bruno Kreisky'ego została przedstawiona na tle rozwoju polsko-austriackich stosunków dwustronnych w latach 1945–1983.

W rozdziale pierwszym *Stosunki polsko-austriackie w powojennej rzeczywistości (1945–1958)* przybliżono sytuację międzynarodową, w jakiej znajdowa-

³⁰ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Działalność dyplomacji amerykańskiej na rzecz podpisania Traktatu z Austrią z maja 1955 roku*, „Niemcy – Austria – Szwajcaria. Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych UŁ” 2008, t. III, s. 337–367; eadem, *Pierwsza wizyta Bruno Kreisky'ego w Polsce z 1–3 III 1960 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” [PISM] 2009, t. XVII, s. 29–54; eadem, *Bruno Kreisky w polskim dyskursie publicznym w latach 1956–1983*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku...*, s. 173–229; *Österreich in der polnischen Diplomatie in den Jahren 1965–1968 aus der Perspektive des Aussenministeriums der VR Polen*, „International Studies. Interdisciplinary Political and Cultural Journal, Österreich in der gegenwärtigen polnischen Forschung” [red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, V. Frankowska, Łódź] 2016, vol. 18, Nr. 1, s. 33–52; A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Wizyty kanclerza Bruno Kreisky'ego w Polsce*, „Przegląd Zachodni” 2015, nr 1, s. 139–157; eadem, *Partner na trudny czas. Obraz Austrii z perspektywy materiałów Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1980–1983*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2016, vol. 55, s. 144–169.

ła się Austria po zakończeniu II wojny światowej, prace na rzecz uchwalenia *Traktatu państwowego* i kwestię zakończenia okupacji. W rozdziale tym ujęto okoliczności wznowienia polsko-austriackich stosunków dyplomatycznych w dniu 5 marca 1946 r. i ustanowienia przedstawicielstw w Wiedniu i Warszawie. W zakończeniu rozdziału oceniono charakter relacji Wiednia z komunistyczną Polską do roku 1958. W tym czasie powołano placówki dyplomatyczne w randze ambasad.

W rozdziale drugim *Dyplomacja Bruno Kreisky'ego, ministra spraw zagranicznych Austrii, wobec PRL (1959–1966)* przedstawiono karierę polityczną Bruno Kreisky'ego, jego drogę do urzędu ministra spraw zagranicznych Austrii i początki kształtowania poglądów politycznych. Kolejny podrozdział poświęcono miejscu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w austriackiej koncepcji „dobrego sąsiedztwa”. Scharakteryzowano tę politykę na tle podobnych działań podejmowanych na przestrzeni XIX i XX w. wobec obszaru Europy Środkowej i osobistego udziału ministra Kreisky'ego w przygotowaniu koncepcji współpracy z komunistycznymi państwami na Wschodzie. Ponadto w rozdziale tym omówiono szczegóły relacji Wiedeń–Warszawa w przededniu pierwszej wizyty ministra Kreisky'ego w Polsce w 1960 r. Dodatkowo przybliżono charakter współpracy gospodarczej do roku 1970 i rolę kultury w kształtowaniu stosunków dwustronnych.

Rozdział trzeci koncentruje się na najlepszym okresie stosunków dwustronnych i jest związany z polityką kanclerza Bruno Kreisky'ego wobec Polski w okresie „dekady Edwarda Gierka” (1970–1980). W rozdziale tym omówiono stosunki polityczne, a na ich tle cztery wizyty kanclerza w Polsce, umowy gospodarcze, jakie wówczas realizowano, a także wątki popierania spraw polskich na forum międzynarodowym. W tym czasie podpisano dwadzieścia traktatów dwustronnych i znacznie rozszerzono wymianę handlową. Za rządów gabinetu Kreisky'ego wzmocniono też pozycję Wiednia jako miejsca spotkań czołowych przywódców i organizacji światowych. W latach 1970–1971 prowadzono tam rozmowy delegacji sowieckiej z amerykańską w sprawie ograniczenia zbrojeń strategicznych SALT. W czerwcu 1979 r. prezydent Jimmy Carter i sowiecki przywódca Leonid Breżniew podpisali umowę określaną jako SALT II.

Rozdział czwarty zatytułowany *Ostatnie lata kanclerstwa Bruno Kreisky'ego. Kryzys w stosunkach austriacko-polskich (1981–1983)* ujmuje stosunek Wiednia do próby reform polityczno-społecznych i gospodarczych w Polsce. Austria była przez kilka dekad przystankiem dla wielu młodych zagranicznych uciekinierów

z Europy Środkowej i Wschodniej. Potężna fala uchodźców politycznych jaka napłynęła z Polski w latach 1980–1981 stanowiła poważny problem polityczny i społeczny. Choć część tej grupy w krótkim czasie zasymilowała się z rodzimą ludnością austriacką, utrzymanie tak licznie przybywających z Polski osób było wielkim wyzwaniem dla socjalistycznego rządu. Kolejne podrozdziały relacjonują reakcję kanclerza na wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. i pomoc humanitarną udzieloną Polsce przez Austrię. W podsumowaniu tego rozdziału omówiono stosunek kanclerza wobec polskich zabiegów o normalizację stosunków dwustronnych. Polskie władze do marca 1983 r. zabiegały o przygotowanie kolejnej wizyty Bruno Kreisky'ego i nie traciły zapału w działaniach na rzecz przełamania izolacji politycznej. W podsumowaniu zwrócono uwagę na okoliczności ustąpienia rządu socjalistów w roku 1983 i zmiany w polityce zagranicznej Austrii względem Polski w roku 1983. Znacznym obciążeniem była tu niewydolność polskiego systemu gospodarczego, brak możliwości spłaty kredytów zaciągniętych w latach siedemdziesiątych, a także ograniczenie dostaw surowców, zagwarantowanych w umowach z lat 1979–1980. Dla rządu Bruno Kreisky'ego niewłaściwa ocena polskich możliwości ekonomicznych zakończyła się niepowodzeniem politycznym, a przekonanie, że ZSRR weźmie na siebie współodpowiedzialność za rozstrzygnięcie tej sytuacji było całkowicie bezpodstawne³¹.

Ostatni, piąty rozdział przygotowano wykorzystując metodę krytycznej analizy dyskursu po to, by uwypuklić powstające po wojnie i rozwijane przez polskie media różnorodne wizerunki dotyczące kanclerza i dyplomacji austriackiej realizowanej wobec Polski. W pierwszym podrozdziale przedstawiono temat adaptacji społecznych narzędzi badawczych w naukach humanistycznych. W drugim zaprezentowano różnorodne polskie wizerunki Bruno Kreisky'ego i ich ewolucję wraz z upływem lat. Pierwsze komentarze polityczne odnoszące się do polityki zagranicznej Austrii przedstawiane przez Kreisky'ego, ówczesnego doradcę prezydenta Theodora Körnera, już w roku 1951. Natomiast koniec kariery kanclerza i związane z tym podsumowania jego politycznej działalności przypadają na połowę lat osiemdziesiątych XX w. Kariera, o której mowa, rozwijała się w czasie, kiedy Polska była całkowicie zależna od ZSRR. Ciekawe było zatem, jak w polskim dyskursie publicznym przedstawiano polityka

³¹ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen im Kalten Krieg*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku...*, s. 60–66.

świata zachodniego, który w sposób widoczny sprzyjał państwom wschodnim. Pochodzenie, sylwetka polityczna, poglądy, efekty prac dyplomatycznych prezentowano w Warszawie na przestrzeni kilkudziesięciu lat, głównie z potrzeby eksponowania własnych dokonań politycznych. Pytania badawcze koncentrowały się wokół sposobu prezentowania treści dotyczących zmian wizerunku zarówno w oficjalnych dokumentach dyplomatycznych, korespondencji, protokołach rozmów, pamiętnikach, jak i w prasie. Dodatkowym zadaniem korespondującym z kwestią kontroli procedur dyskursu była próba odpowiedzi na pytanie o historyczne uwarunkowania kształtujące polską dyskusję dotyczącą Austrii.

Badania nad materiałem źródłowym i literaturą przedmiotu zakończyłam latem 2017 roku. Składam tu podziękowanie profesor Wandzie Jarząbek, kierownikowi Zakładu Analiz Studiów Wschodnich w Instytucie Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk za inspirację, dzięki której zajęłam się dyplomacją austriacką. Profesorowi Rafałowi Stobieckiemu, kierownikowi Katedry Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego, dziękuję zwłaszcza za rady i zachętę do badań nad krytyczną analizą dyskursu. Podobna wdzięczność należy się profesorowi Peterowi Rugenthalerowi z Ludwig Boltzmann-Institut für Kriegsfolgen-Forschung w Grazu i doktorowi Maximilianowi Grafowi z European University Institute (EUI) we Florencji za pomoc w pozyskiwaniu dokumentów austriackich i wskazówki dotyczące badań powojennej historii Austrii. Wyrazy szczególnej wdzięczności składam na ręce profesora Andrzeja Macieja Brzezińskiego, kierownika Katedry Historii Powszechnej Najnowszej w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego, za poparcie dla koncepcji rozprawy, rady udzielane w toku jej powstawania i cierpliwość.

I. STOSUNKI POLSKO-AUSTRIACKIE W POWOJENNEJ RZECZYWISTOŚCI (1945–1958)

1. Sytuacja międzynarodowa Austrii Od alianckiej okupacji do statusu neutralności

Rok 1945 to rok narodzin nowego państwa polskiego, zdominowanego przez komunistów, w granicach ustalonych podczas spotkania przywódców mocarstw¹. Stanowił on również istotną cezurę w historii Republiki Austrii. Po wyzwoleniu, odrodzona w demokratycznym ustroju, rozpoczęła okres okupacji wprowadzonej na mocy decyzji zwycięskich mocarstw. Austria nie została jednak potraktowana jak typowe pokonane państwo, lecz – dzięki decyzjom konferencji moskiewskiej z roku 1943 – jak kraj walczący z hitlerowskim najeźdźcą i organizujący ruch oporu przeciwko nazistom².

Po wyzwoleniu Austrii sojusznicy podzielili jej obszar na cztery strefy, a stolicę na cztery sektory i przystąpili do realizacji dalszych postanowień powołanej jeszcze w trakcie wojny Europejskiej Komisji Doradczej oraz uchwał jałtańskich³. Szybko określono korzystny dla Austrii status prawny. Choć alianci funkcjonowali jako okupanci, teoretycznie byli wyzwoliciełami. Decyzje co do przyszłości państwa miała podejmować Sojusznicza Rada Kontroli (SRK) składająca się ze stałych przedstawicieli mocarstw. Wyzwalająca w sposób brutalny

¹ A. Czubiński, *Spory o historię, prawdę i o nas*, Poznań 2011, s. 193–241. Nie jest przedmiotem niniejszej pracy próba oceny wpływu konferencji wielkiej trójki na losy Polski, gdyż zostało to wielokrotnie omówione na łamach takich prac, jak choćby: *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010; W. Materski, *Dyplomacja Polski „lubelskiej” lipiec 1944 – marzec 1947*, Warszawa 2007; idem, *Teheran, Jalta, San Francisco, Poczdam*, Warszawa 1987; A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 1993; K. Kersten, *Między wyzwoleniem a zniewoleniem*, Londyn 1986; H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 2003. Powtórzyć jedynie należy za profesorem A. Czubińskim pytanie postawione w eseju *Spory o Polskę Ludową*, „w Jalcie sprzedano Polskę, a kiedy sprzedano Jaltę?”

² *Die Moskauer Deklaration 1943. Österreich wieder herstellen*, Hg. S. Karner, A. O. Tschubarjan, Wien–Köln–Weimar 2015.

³ W. Materski, *Teheran, Jalta, San Francisco...*, s. 211; K. Jagiełło, *Po zmierzchu bogów*, Warszawa 2007, s. 25–110.

Wiedeń armia radziecka zgodziła się na powołanie pierwszego austriackiego rządu, na czele z socjalistą Karlem Rennerem⁴. Rząd ten w szybkim czasie ogłosił deklarację niepodległości Austrii i uznał przyłączenie do Niemiec z 1938 r. za wymuszone i nieważne. Rosjanie wspierali rozwój partii komunistycznej podczas obsadzania stanowisk administracyjnych, żywiąc nadzieję na uzyskanie znacznych wpływów wśród ludności. Naddunajski kraj, z małym potencjałem demograficznym i dwuznaczną rolą odegraną podczas niedawno zakończonej wojny, stanowił początkowo drugoplanowy problem dyplomatyczny⁵. W miarę rozwoju konfliktu zimnowojennego pozycja Austrii i jej znaczenie w polityce mocarstw wzrastało. Rozpoczęto nawet swoistą grę o wpływy w tym środkowo-europejskim kraju. Sytuacja Austrii była trudna, ponieważ chodziło o przyszłość terenów po części zajętych w roku 1945 przez Rosjan. Istniały uzasadnione obawy, że ze swych zdobyczy nad Dunajem nie będą chcieli zrezygnować⁶.

Większość historyków zgodnie przyjmuje, że walkę o demokratyczny charakter państwa zawdzięcza Austria politykom roztropnym i świadomym zagrożeń płynących ze Wschodu. W grupie tej wymienia się przede wszystkim Karla Rennera, pierwszego kanclerza, a od grudnia 1945 r. pierwszego prezydenta powojennej Austrii. Austriacy nie tylko obronili się przed zagrożeniem komunistycznym, lecz również sprawnie kontrolowali zachodnich okupantów⁷.

W tym samym czasie kiedy państwo polskie odtwarzało struktury MSZ, prowizoryczny rząd Karla Rennera, jak już wspomniałam pierwszy rząd austriacki po II wojnie światowej, powołał Urząd Spraw Zagranicznych (Ausseamt). Nie było jednak warunków do rozwinięcia szerszej aktywności na polu spraw międzynarodowych, ze względu na trwającą jeszcze wojnę. Wybrany w grudniu 1945 r. ogólnoaustriacki rząd Leopolda Figla miał szersze kompetencje, ale praktycznie nie był w stanie od razu zorganizować służby zagranicznej i aparatu dyplomatycznego. Dopiero późną jesienią 1946 r. Wiedeń wystosował

⁴ J. Holzer, *Europa zimnej wojny*, Kraków 2012, s. 221.

⁵ B. Stezl-Marx, *Die Moskauer Deklaration in den Befehlen der Roten Armee in Österreich zu Kriegsende 1945*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943...*, s. 196–209.

⁶ T. Buchanan, *Burzliwy pokój. Historia Europy 1945–2000*, Kraków 2000, s. 115.

⁷ K. Fiedor, *Droga Austriaków do II Republiki*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. A. K. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 287–316; P. Ruggenthaler, *Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde? Sowjetische Österreich-Politik 1945–1953/55*, [w:] *Die Rote Armee in der Steiermark. Sowjetische Besatzung 1945*, Hg. S. Karner, O. Pickl, Graz 2008, s. 697–700.

do mocarstw okupacyjnych noty o uznanie austriackiej służby dyplomatycznej. Mocarstwa zgodziły się – nie bez oporów⁸. Pierwszy uczynił to ZSRR, mobilizując pozostałe państwa komunistyczne⁹.

Mocarstwa okupacyjne obok Rady Sojuszniczej miały już od roku 1945 swoich przedstawicieli dyplomatycznych w Wiedniu. Związek Radziecki reprezentował Jewgienij Kisielow, Stany Zjednoczone John Erhardt, Wielką Brytanię William Mack, a Francję Louis de Monicault. Istnienie austriackiej służby dyplomatycznej oraz akredytowanych w Wiedniu przedstawicielstw obcych państw nie było jeszcze rzeczą jasną wyrazem samodzielności Austrii w polityce zagranicznej. Dlatego we wszystkich konferencjach międzynarodowych dotyczących kwestii politycznych Austriacy uczestniczyli jako obserwatorzy. Wyjątkiem były konferencje poświęcone problemom gospodarczym. Szanse stwarzane im przez wszystkie mocarstwa zostały odpowiednio wykorzystane. Oprócz tego, że uzyskali pomoc w ramach planu Marshalla, przed podpisaniem *Traktatu państwowego* mogli przystąpić do wielu organizacji gospodarczych, a także do Rady Europy.

Do pierwszej narady przedstawicieli mocarstw: Francji, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i ZSRR doszło 8 czerwca 1945 r. w Wiedniu¹⁰. Latem tego roku pojawiły się olbrzymie problemy natury gospodarczej, z którymi zmagali się władze okupacyjne wspólnie z narodem austriackim przez następne

⁸ A. Filitov, *Österreich in den sowjetischen strategischen Planungen (1941–1945)*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943...*, s. 92–99.

⁹ Największe opory miał rząd Wielkiej Brytanii dokąd delegowany został Heinrich Schmidt. Ostatecznie w stolicach czterech mocarstw zorganizowano w roku 1947 poselstwa – po dwóch urzędników w każdym. Rządowi brakowało środków finansowych i np. w USA przez dłuższy czas tamtejszy poseł Ludwik Kleinwachter otrzymywał od rządu amerykańskiego tysiąc dolarów miesięcznie na utrzymanie placówki.

¹⁰ J. Kozeński, *Austria 1918–1968: dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970, s. 185. W kolejnych tygodniach spotkania odbywały się regularnie, dzięki czemu 4 lipca udało się wypracować dokument ustanawiający formalnie zasady okupacji Austrii, przesłany do londyńskiej siedziby Europejskiej Komisji Doradczej. Powołano wówczas Sojuszniczą Komisję do Spraw Austrii jako najwyższą władzę w tym kraju. Dnia 9 VII 1945 r. EKD podpisała układ sankcjonujący podział Austrii. Wszedł on w życie 21 VII. Czterech wysocy komisarze spotkali się po raz pierwszy w Wiedniu 23 VIII 1945 r., już po obradach konferencji poczdamskiej.

lata¹¹. Sytuacja gospodarcza naddunajskiego kraju w pierwszych miesiącach po jego wyzwoleniu przypominała nieudolną walkę z chaosem. Stopniowo przywracano obrót walutowy wymieniając w sierpniu 1945 r. 40 szylingów za 1\$. Obciążenia finansowe względem mocarstw, opłacane z rezerw państwowych, trafiały z powrotem do Austriaków, głównie jednak za sprawą kwitnącego czarnego rynku i handlu z żołnierzami państw okupujących. Brak żywności, brak możliwości zatrudnienia olbrzymiej masy migrujących ludzi i wypłacenia im chociażby minimalnych płac, utrzymywał kraj w zapaści, do jakiej w dużym stopniu przyczyniła się sytuacja gospodarcza kapitulujących Niemiec¹². Austria była całkowicie uzależniona od dostaw żywności i surowców energetycznych deponowanych przez mocarstwa okupujące.

Emancypacyjnym działaniom ekonomicznym rządu austriackiego z lata 1945 r. próbowano zapobiec podczas konferencji poczdamskiej. W uchwałach kończących spotkanie przywódców państw z 2 sierpnia 1945 r. przyjęto, że własność niemiecka została wyłączona spod władzy austriackiej. Stro- na radziecka rościła sobie prawa do mienia niemieckiego pozostawionego w jej strefie jako zadośćuczynienia za straty wojenne czy poniesione w czasie wyzwala- nia Austrii¹³. Zgodnie z zapisem paragrafu 9 uchwał poczdamskich:

Rządy Zjednoczonego Królestwa i U.S.A. zrzekają się swych roszczeń w związku z odszkodowaniami wobec udziałów niemieckich w przedsiębiorstwach znajdujących się w Niemczech we wschodniej strefie okupacyjnej, jak również do zagranicznego majątku niemieckiego w Bułgarii, Finlandii, Węgrzech, Rumunii i wschodniej Austrii¹⁴.

¹¹ A. Pilch, *Studia młodzieży polskiej w Austrii 1919–1980*, Kraków 2008, s. 48; J. Stempowski, *Dziennik podróży do Austrii i Niemiec*, Rzym 1946, s. 5–32.

¹² G. Oberer, *Austria's Economic recovery between 1945–1955. From the point of view of the British occupying power*, Wien 1998, s. 14.

¹³ *Zbiór Dokumentów*, red. J. Makowski, Warszawa 1946, nr 1, s. 3–25. Wielokrotnie zdarzały się po wojnie sytuacje, w których walczono o mienie zagrabione przez Niemców na terenie Austrii po roku 1938. Jeden z takich przypadków przedstawił Władysław Stanisław Kucharski w publikacji na temat losów Domu Polskiego w Wiedniu. S. W. Kucharski, *Fundacja Dom Polski w Wiedniu*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie w XX/XXI wieku*, red. A. Kiszteńska-Węgrzyńska, K. A. Kuczyński, Łódź 2014, s. 21.

¹⁴ *Zbiór Dokumentów...*, Warszawa 1946, nr 1, s. 22.

Tym samym to ZSRR stał się *de facto* dysponentem własności niemieckiej w strefie wschodniej. W związku z tym blokowano i ograniczano zarządzenia okupacyjne dotyczące demontażu własności niemieckiej w ramach powojennych rekompensat. Mocarstwa zachodnie zwracały uwagę na możliwość powtórzenia się sytuacji kryzysowej, jaka wystąpiła po I wojnie światowej w związku z ograniczeniami gospodarczymi tego państwa i ostrożnie podchodziły do tematu przejścia majątku niemieckiego¹⁵.

Wyjątkowa pozycja Austrii wynikała nie tylko ze statusu prawnego, jaki narzuciły jej mocarstwa zwycięskiej koalicji, w podobnym położeniu znalazły się również Niemcy – przyszłość tego państwa postrzegano często w kategoriach tworzenia „pomostu między Zachodem i Wschodem”. Sowietom za wszelką cenę chcieli uniknąć scenariusza wydarzeń zachodzących w Niemczech i zwlekali z podpisaniem traktatu kończącego wojnę w obawie przed włączeniem Austrii do struktur ekonomicznych i militarnych demokratycznej Europy¹⁶. Każde z mocarstw dążyło do osiągnięcia na tym terenie własnych celów politycznych i gospodarczych¹⁷. Do czasu konferencji poczdamskiej nie było wspólnej dla państw Zachodu linii działania, choć aktywna rola lidera, jaka przypadła Stanom Zjednoczonym, została utrzymana do końca prac dyplomatycznych nad *Traktatem państwowym*. Stany Zjednoczone zainicjowały po wojnie dyskusję na temat aspektów ekonomicznych i społecznych odbudowy zniszczonej Europy. Biorąc pod uwagę wątek ekonomiczny, najistotniejsza pozostawała sprawa kontroli uprzemysłowionych obszarów Europy¹⁸. Pozytywne jej rozwiązanie dawało szansę nie tylko na odbudowę gospodarki niemieckiej czy austriackiej, ale również na poprawne ułożenie relacji dobrosąsiedzkich na Zachodzie Europy¹⁹.

¹⁵ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Kwestia własności niemieckiej w Austrii jako problem międzynarodowy w latach 1945–1949*, „Przegląd Zachodni” 2015, nr 2, s. 217–239.

¹⁶ Eadem, *RFN w poglądach i dyplomacji Johna Fostera Dullesa w latach 1953–1959*, Toruń 2008, s. 51–71.

¹⁷ K. Fiedor, *Węzłowe zagadnienia polityczne i gospodarcze Austrii po II wojnie światowej w kontekście polskim*, [w:] *Gerda Leber-Hagenau a stosunki polsko-austriackie*, red. K. A. Kuczyński, D. Kucharska, Toruń–Płock 1998, s. 221–249.

¹⁸ J. Kiwerska, *RFN – USA od wroga i lojalnego sojusznika do trudnego partnera*, [w:] *Niemcy jako problem międzynarodowy po II wojnie światowej*, red. S. Sierpowski, Poznań 2010, s. 129–155.

¹⁹ G. Bischof, „Recapturing the Initiative” and „Negotiating from Strength”: *The Hidden Agenda of the „Short Treaty” Episode*, [w:] *Der Österreichische Staats-*

Republikańska grupa polityków w Kongresie optowała za stworzeniem federacji państw niemieckich silnych gospodarczo i politycznie, jak niegdyś Rzesza, lecz kontrolowanych ekonomicznie przez Stany Zjednoczone i sąsiadujące państwa europejskie²⁰. Przyszłość Austrii w tych koncepcjach wiązała się ze współpracą z wolnorynkowym systemem gospodarczym państw demokratycznych.

Stan prawny okupacji Austrii po II wojnie światowej określało porozumienie czterech mocarstw okupujących, zwane *II Porozumieniem Kontrolnym*. Weszło w życie 28 czerwca 1946 r. Po wyzwoleniu Austrii nie było porozumienia między czterema okupantami co do warunków przeprowadzania demokratyzacji, denazyfikacji, demilitaryzacji i demonopolizacji – podobnie jak w Niemczech²¹. Biorąc pod uwagę modyfikacje prawodawstwa ustanowionego mocą *II Protokołu* okres dziewięciu lat okupacji można podzielić na trzy etapy. Pierwszy – od wejścia w życie *II Protokołu* do 1948 r. – cechował się systematycznym rozluźnianiem przepisów kontrolnych i zmniejszaniem personelu komisji. Drugi etap to lata 1948–1953. W związku z napiętą w tym czasie sytuacją międzynarodową w sprawach austriackich panował zastój. Trzeci etap – 1953–1955 – odznaczał się intensywną współpracą (nie licząc konferencji berlińskiej i kilku miesięcy tuż po niej) pomiędzy nową administracją amerykańską i nową ekipą rządzącą w ZSRR²². W tym czasie dało się odczuć w sprawach austriackich widoczną poprawę współpracy pomiędzy delegacją amerykańską i sowiecką. Jedną z kluczowych kwestii zajmujących władze okupacyjne była wówczas realizowana od zakończenia wojny denazyfikacja²³.

vertrag 1955. *Internationale Strategie, rechtliche Relevanz, national Identität*, Hg. A. Suppan, G. Stourzh, W. Mueller, Wien 2005, s. 217–249.

²⁰ J. F. Dulles, *Thoughts on Soviet Foreign Policy*, „Life”, June 3, 1946, s. 112–126.

²¹ Wywołało to w przyszłości szereg nadużyć związanych z zaprzestaniem procesu denazyfikacji we wszystkich okupowanych strefach. M. Tomczak, *Austriacy w poszukiwaniu tożsamości*, „Przegląd Zachodni” 1997, nr 1; A. Rabinach, *Austria Recalls The Anschluss*, „The Nation”, March 19, 1988, s. 374–375.

²² Z. Rotocki, *Model okupacji Austrii. Studium prawno-międzynarodowe*, „Przegląd Zachodni” 1958, nr 1, s. 53–98.

²³ J. Gauck, *Prawda nigdy nie szkodzi*, „Rzeczpospolita” 2008, 24–25 maja, s. A 16–17; P. Lisicki, *Małe apokalipsy, wielkie słowa*, „Rzeczpospolita” 1995, 25 lipca, s. 6–7; J. Haslinger, *Austria po wojnie*, „Przegląd Polityczny” 2001, nr 51/53, s. 111–114; R. Menasse, *Austria wzięta w kleszcze*, „Europa” 1998, nr 4, s. 52–55.

Denazyfikacja była ważną kwestią zleconą do wykonania rządowi austriackiemu przez Sojuszniczą Radę Kontroli²⁴. Aby przekonać okupantów co do słuszności przeprowadzanych zmian zarządzono rejestrację byłych członków NSDAP i odebrano im prawo wyborcze. Była to grupa 15% przyszłych wyborców, dlatego też partie obiecywały im rehabilitację. Surowo potraktowano zbrodniarzy wojennych, łącznie wydano 13 600 wyroków skazujących, w tym 43 wyroki śmierci – wykonano 30 z nich – 34 osoby skazano na dożywocie²⁵. Przerwano lub zamknięto 130 tys. spraw sądowych przed odczytaniem wyroku. Gdy w 1946 r. rząd związkowy przejął kontrolę nad procesem denazyfikacyjnym, rozpoczął „miniczystkę” w służbie publicznej. Zwolniono wówczas 703 osoby. Tymczasem kanclerz Leopold Figl podał do wiadomości Rady Sojuszniczej liczbę 72 tys. zwolnionych. Choć mocarstwa zachodnie zdawały sobie sprawę z nieprawidłowości w tej sferze, nie protestowały i ignorowały sprzeciwy sowieckie. W dokumentach MSZ często pojawiały się krytyczne uwagi dotyczące takich sytuacji²⁶. Jednocześnie z zadowoleniem donoszono o sukcesach w walce z zachowawczym środowiskiem nacjonalistów w sowieckiej strefie okupacyjnej. W *Raporcie* z roku 1950 pojawiła się wzmianka o rozkładzie „Związku Niezależnych” – Verband der Unabhängigen (VdU) w Dolnej Austrii. Liczba członków partii zmniejszyła się po wyborach o 1/3²⁷.

Realizując postanowienia poczdamskie mocarstwa rozpoczęły proces denazyfikacji, która stała się główną formą przeobrażeń w życiu politycznym państw okupowanych – zarówno Austrii, jak i Niemiec. Przebieg procesu był jednak zróżnicowany w zależności od strefy. Aby oszacować grupę osób odpowiedzialnych za współpracę z nazizmem opracowano *Arrest Categories Handbook*, kategorie osób odpowiedzialnych za współpracę z nazistami. Zaplanowano organizację procesów zbrodniarzy wojennych posiłkując się statutem Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Precyzyjne wytyczne dotyczące traktowania nazistów zawierała *Dyrektywa 1067* z zaleceniami dla poszczególnych stref, uzupełniona ustawą wojskową nr 8 z września 1945 r. dotyczącą kwestionariuszy. Według Brigitte Bailer-Galandy i Winfrieda Garscha w roku 1942 liczba członków NSDAP zarejestrowanych w „Landzie Austria” wynosiła

²⁴ J. Kozeński, *Austria...*, s. 212.

²⁵ J. Haslinger, *Austria po wojnie...*, s. 112.

²⁶ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych [dalej: AMSZ], z. 10, w. 55, t. 527, *Raport z 7 X 1949 roku*.

²⁷ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527, *Sprawozdanie polityczne PMP z 15 I – 28 II 1950 r.*

688 478, natomiast w roku 1946 – 536 662, co przy ówczesnej populacji sięgającej siedemiu milionów obywateli daje olbrzymi odsetek²⁸.

Tymczasem władze austriackie wykazały większą samodzielność i energię podczas organizacji życia państwa, nie poddawały się w sposób bierny rozporządzeniom mocarstw. Już pierwszy rząd Karla Rennera na mocy ustawy z 27 lutego 1945 r. wypowiedział się w kwestii denazyfikacji i ulgowo potraktował wszystkich współpracowników systemu totalitarnego. Aby pozyskać politycznie obywateli, którzy byli częścią maszyny wojennej, wystosowano dokument poniższej treści:

Oczywiście ci, którzy przyłączyli się do NSDAP jedynie z braku silnej woli, z powodu sytuacji ekonomicznej, ze względów politycznych i wbrew swojemu wewnętrznemu przekonaniu, nie brali udziału w przestępstwach faszystów i mogą bez obaw powrócić do wspólnoty narodowej²⁹.

Na początku czerwca 1949 r., podczas tajnego spotkania liderów ÖVP, m.in. J. Raaba, z przedstawicielami środowisk nazistowskich w Oberwise doszło do porozumienia, które miało na celu stworzenie wspólnego frontu wyborczego. Opinia publiczna była oburzona tym, że do stołu obrad zasiedli byli wysocy oficerowie SS, uwolnieni od zarzutów, np. Wilhelm Huttel, pułkownik SS i kierownik SD na obszarze Wiednia. Jeszcze w 1949 r., kiedy odbywały się wybory do nowego Zgromadzenia Narodowego Austrii, denazyfikację prawie w ogóle zarzucono. Niepokojące raporty, jakie przesyłano po wyborach, ujawniały związki partii rządzących z przedstawicielami skrajnej prawicy działającymi w Związku Niezależnych. Oceniono, że odsetek osób uwolnionych od zarzutów współpracy z III Rzeszą odpowiadał liczbie głosów oddanych na VdU. W związku z narastaniem niezadowolenia w łonie partii ÖVP dotyczącego charakteru, składu i metod działania VdU, partia rządząca postanowiła powołać nową partię – Junge Front, aby stworzyć nową platformę współpracy sił prawicowych w kraju i odciąć się od bardziej obciążonych członków VdU³⁰. Do 1953 r. wszyscy współ-

²⁸ B. Bailer-Galanda, W. Garscha, *Der österreichische Staatsvertrag und die Entnazifizierung*, [w:] *Der österreichische...*, s. 629.

²⁹ J. Haslinger, *Austria po wojnie...*, s. 111–112.

³⁰ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 528, *Załącznik nr 2 do raportu z marca 1950 roku. Zmiany wewnętrzno-organizacyjne dowodzące prawicowej radykalizacji Austriackiej Partii Ludowej*.

pracownicy reżimu hitlerowskiego zostali podzieleni na dwie grupy: *belastete* i *minder belastete*, a także obciążeni jednorazowym podatkiem w wysokości 70% posiadanego majątku. W praktyce proces rewizji nazistowskiej przeszłości przebiegał opornie. Władze okupacyjne nie przedstawiały jednak prawdziwych statystyk w obawie przed zarzutami propagandowymi strony przeciwnej³¹.

W rozmowach z przedstawicielami państw okupacyjnych wielokrotnie pojawiał się wątek lawirowania polityków austriackich i wykorzystywania przez nich różnicy stanowisk w gronie okupantów³². Choć strona rosyjska miała podstawy do oskarżeń pod adresem niewłaściwie przeprowadzonych rozliczeń, nie czyniła tego. W świetle dotychczasowych badań można stwierdzić, że celowo wstrzymywano się z atakiem, aby pozyskać Wiedeń politycznie. W podsumowaniu procesu denazyfikacyjnego w raporcie z roku 1950 pojawiają się statystyki przybliżające skalę zjawiska. Według polskich korespondentów w tym okresie 110 tys. byłych nazistów uniknęło procesów, gdyż zmieniono kwalifikację ich czynów. Z 78 tys. spraw przeciwko nim tylko 22 tys. przesunięto do sądów zwyczajnych. Część osób skazano za przestępstwa kryminalne. Według władz

³¹ Jeśli porównamy polskie doniesienia związane z przebiegiem denazyfikacji w Austrii z dokumentami amerykańskimi, uzyskamy kształt tego procesu z perspektywy decyzyjnej. Wysoki Komisarz Loyd Thompson, reprezentujący amerykańską strefę okupacyjną, systematycznie informował Departament Stanu o politycznych i społecznych zmianach w Austrii. Dnia 11 kwietnia 1953 r. Thompson zdał relację na temat rozmowy przeprowadzonej z kanclerzem Juliussem Raabem. Rozmowa dotyczyła pięciu kwestii: debaty nad traktatem, restytucji, sytuacji gospodarczej w Austrii, kontroli finansów, depozytów bankowych i denazyfikacji. Odnośnie do restytucji dóbr żydowskich, Thompson zapytał o wiarygodność doniesień prasowych wypowiadających się na temat decyzji w sprawie rehabilitacji niektórych nazistów. Wysoki Komisarz podkreślił, iż w pierwszej kolejności rząd powinien zająć się sprawą poszkodowanych, na co Raab stwierdził, że powołano już specjalny Komitet Trzech, mający podjąć negocjacje z przedstawicielami środowisk żydowskich. Raab zapowiedział działanie na rzecz oceny wprowadzania w życie praw denazyfikacyjnych. Amerykanie wyrażali wątpliwość, czy ustawy antynazistowskie były skutecznie realizowane, ponieważ – jak stwierdził Thompson – brak działania w tej kwestii mógł narazić Austrię na ataki radzieckie podczas prac nad traktatem.

³² A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Działalność dyplomacji amerykańskiej wobec ustanowienia Traktatu państwowego z Austrią*, „Niemcy – Austria – Szwajcaria. Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych Uniwersytetu Łódzkiego” 2008, t. III, s. 337–367.

polskich było to zaledwie około 10% ogółu winnych³³. Bardzo negatywnie oceniono również ustawę o amnestii z roku 1950³⁴. Dodatkowym głosem w temacie rozliczenia nazistowskiej przeszłości Austrii są badania Witolda Kuleszy opublikowane w roku 2013³⁵. Wynika z nich, że po roku 1945 przeprowadzono 52 postępowania sądowe przeciwko sędziom i prokuratorom współpracującym z reżimem nazistowskim. W 38 przypadkach sprawę umorzono na etapie postępowania przygotowawczego, w 14 pozostałych zapadły wyroki skazujące dziewięć osób. W późniejszym etapie sześciu z dziewięciu skazanych uchylono wyroki. Spośród skazanych prawników tylko jeden odbył całą karę jednego roku pozbawienia wolności³⁶.

Austria nie była państwem, które miało zostać włączone do sowieckiej strefy wpływów, lecz przewidywano, że należeć będzie do grona neutralnych państw bloku sowieckiego i brytyjskiego, od początku planowano jej gruntowną eksploatację i gospodarcze wykorzystanie do zaspokojenia potrzeb odbudowy zniszczonego przemysłu Związku Radzieckiego. W czasie, gdy brutalna i natychmiastowa sowietyzacja postępowała na Wschodzie, Moskwa ostatecznie straciła nadzieję na stworzenie szerokiego Frontu Narodowego przyjaznego władzom komunistycznym. Naturalnie, Austriacka Partia Komunistyczna (KPÖ) miała stać się motorem długoterminowych zmian ewolucyjnych. Jednakże w pierwszych wolnych wyborach krajowych z dnia 25 listopada 1945 r. okazała słabość polityczną. Udało się jej uzyskać ledwie 5,42% głosów. Nowo wybrany rząd koalicyjny Leopolda Figla był kierowany przez konserwatywną Austriacką Partię Ludową (ÖVP).

W miarę postępów na drodze do integracji zachodnich stref okupacyjnych zarówno Austrii, jak i Niemiec, sowieckie stanowisko co do jej przyszłości ewoluowało w kierunku narzucenia temu państwu choćby „częściowej odpowiedzialności” za skutki II wojny³⁷. Poza tematem własności niemieckiej

³³ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 528, *Załącznik nr 1 do Raportu PMP za okres I V – 15 VI 1950 r.*

³⁴ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 528, *Załącznik nr 4 do Raportu PMP za okres 15 VI – 7 VII 1950 r.*

³⁵ W. Kulesza, *Crimen laesae iustitiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013, s. 237–238.

³⁶ *Ibidem*, s. 271.

³⁷ W recenzji dysertacji niemieckiego historyka – Corneliusa Lehngutha, *Waldheim und die Folgen: Der parteipolitische Umgang mit dem Nationalsozialismus in Österreich*, wydanej we Frankfurcie w 2013 r., austriacki historyk – Günter

w Austrii, sporną kwestią okazały się doprecyzowanie pojęcia „przestępcy wojenni”, sposobu ich ukarania czy obywatelstwo niemieckie nadawane w czasie wojny³⁸.

Na podstawie porozumienia zwanego 4 lipca 1945 r. system kontroli Austrii miał funkcjonować do czasu wolnych wyborów parlamentarnych i powołania powstałego w ich wyniku rządu, uznanego przez cztery mocarstwa okupacyjne. Jednak po utworzeniu pierwszego rządu Leopolda Figla nic się w statusie okupacyjnym Austrii nie zmieniło. Faktycznie na początku roku 1946 władzę nadal sprawowała Rada Sojusznicza (RS). Choć nie pełniła już ona funkcji rządu, miała ścisły nadzór nad jego działalnością i mogła sprzeciwić się każdej decyzji w przeciągu trzydziestu dni. Kolejne miesiące przyniosły liberalizację stosunków, aż do częściowej zmiany przepisów działania RS 28 czerwca 1946 r. zmierzających do przekazania kompetencji władzom austriackim³⁹.

Wspólnym sukcesem Austriaków i RS było powołanie „Sojuszniczego Biura Denazyfikacji”. Ciało to miało weryfikować wykonywanie „Nationalsocialistengesetz” nr 25 i ocenić skuteczność przepisów denazyfikacyjnych. Sojusznicy wsparli również gremialnie przeciwników legitymizacji. Wyszliście arcyksięcia Karola Ludwika i księcia Rudolfa w 1946 r.⁴⁰

Wiosną 1946 r. Rosjanie zdali sobie sprawę z tego, że Austria nie była z ich punktu widzenia tak interesująca pod względem ideologiczno-politycznym, jak ekonomicznym. Brak społecznego poparcia dla partii komunistycznej postrzegano jako porażkę, co dawało asumpt do przewidywania zakończenia okupacji⁴¹. Jednakże sprawy gospodarcze, wiążące się z problemem okupacji, pozostawały istotne zarówno przed, jak i po wycofaniu wojsk, a także podczas opracowywa-

Bischof wymienia najnowsze badania dotyczące polityki historycznej Austrii, *Austrian Federalism in Comparative Perspective*, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2015, s. 267.

38 Polskie badania związane z tematem rozliczeń austriackich to m.in.: M. Tomczak, *Austriacy w poszukiwaniu tożsamości...*, s. 117; K. Franczak, *Kalający własne gniazdo. Artyści i obrachunek z przeszłością*, Kraków 2013; W. Kulesza, *Crimen laesae iustitiae...*, s. 237–238.

39 Z. Rotocki, *Model okupacji Austrii...*, s. 53–98.

40 *Ibidem*, s. 91.

41 A. Skowroński, *Austriacka polityka aktywnej neutralności. Nauki historii*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000, s. 143–157.

nia tekstu traktatu. Stanowisko sowieckie w czasie przygotowań do podpisania drugiego porozumienia państw okupujących Austrię z 28 czerwca 1946 r.⁴² było znacznie łagodniejsze w kwestiach politycznych, natomiast zapowiadało wzmocnienie strategii nacisku w sferze ekonomicznej. W kilka dni po podpisaniu porozumienia Rosjanie wydali *Ogólny rozkaz nr 17*, w którym umieścili zapis, iż wszystkie posiadłości niemieckie będące pod dotychczasowym zarządem Sowieckiej Strefy Okupacyjnej w Austrii przechodzą na jej własność. Oznaczało to przejście kontroli nad ponad 450 byłymi przedsiębiorstwami niemieckimi umiejscowionymi głównie na obszarze pól roponośnych. Przekształcono ich własność i włączono do kompleksu *Sowjetische Mineralölverwaltung* (SMV).

Austria była trzecią europejską potęgą w przemyśle wydobywania i przetwórstwa ropy naftowej – po ZSRR i Rumunii. Produkcja w sowieckiej strefie okupacyjnej *Administration of Soviet Properties in Austria* (USIA) sięgała 30% wyników owej branży w tym kraju. W szczytowym okresie swej działalności kontrolowała 10% miejsc pracy w Austrii i zatrudniała 50 tys. pracowników. Powołano wówczas specjalny Sowiecki Bank Wojskowy (SMB), który kontrolował wszystkie transakcje finansowe strefy⁴³.

Odpowiedzią Austriaków na rabunkową gospodarkę ZSRR miała być nacjonalizacja. Nacjonalizacja przemysłu dokonana w latach 1946–1947 objęła 70 przedsiębiorstw o kluczowym dla gospodarki państwa znaczeniu: kopalnie rudy żelaza i ołowiu, szyby naftowe, huty stali i szkła, zakłady budowy maszyn, przemysł motoryzacyjny, elektrotechniczny i chemiczny. Upaństwowiono również trzy największe banki austriackie. Rząd mógł dzięki temu regulować sprawy kredytowania przedsiębiorstw i rozciągnąć kontrolę nad przemysłem pozostawionym w sektorze prywatnym bądź przekazany gminom miejskim. W efekcie pod zarządem municypiów pozostało 50% kapitału kontrolowanego przez państwowe banki⁴⁴. Trudno dziś oszacować, jaki procent tych przedsiębiorstw należał w czasie wojny do kapitału niemieckiego. Podobne trudności wiążą się ze sprecyzowaniem, na ile rosyjska eksploatacja strefy wschodniej dotyczyła mienia poniemieckiego.

⁴² J. Kozeński, *Austria...*, s. 223–271.

⁴³ R. J. Hillhouse, *A Reevaluation of Soviet Policy in Central Europe: The Soviet Union and the Occupation of Austria*, „Eastern European Politics and Societies” 1989, No 3/1, s. 83–104.

⁴⁴ J. Kozeński, *Austria...*, s. 299.

W ciągu kilku miesięcy od ukonstytuowania nowy rząd przygotował prawo, które miało uchronić gospodarkę przed dewastacyjną polityką państw okupacyjnych, zwłaszcza ZSRR. Parlament austriacki uchwalił 26 lipca 1946 r. ustawę o upaństwowieniu, obejmując nią również własność niemiecką⁴⁵. ZSRR zgłosił sprzeciw, ale Rada Sojusznicza po dyskusji 23 sierpnia, przy braku jednomyślności, protest oddaliła.

Najważniejszą kwestią była w tym czasie aprowizacja i pomoc materiałowa dla ludności cywilnej, w tym dipisów (inaczej DPs lub *Displaced Persons*), czyli uchodźców lub osób, które w trakcie wojny były robotnikami przymusowymi, a tuż po jej zakończeniu próbowały przedostać się do swojej ojczyzny lub osiedlić na stałe w wybranych krajach na Zachodzie Europy⁴⁶. Aby znormalizować życie po wojnie próbowano uruchomić pracę w opuszczonych zakładach czy przywrócić funkcjonowanie transportu. Rząd Rennera podniósł wówczas jako pierwszy temat prawa do majątku niemieckiego pozostawionego po wojnie w Austrii⁴⁷. Austriacki rząd przyjął, że ze względu na katastrofalną sytuację w kraju i konieczność utrzymania rzeszy uchodźców, konieczne było zaadaptowanie porzuconych przez Niemców – dotychczasowych okupantów – zakładów produkcyjnych⁴⁸. Pierwsze reformy gospodarcze zawdzięczano socjalistom,

⁴⁵ *Ibidem*, s. 225.

⁴⁶ Władzę nad DP sprawowały wojska alianckie oraz UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Biuro Narodów Zjednoczonych do spraw Niesienia Pomocy i Odbudowy Obszarów Zniszczonych). Od 1 lipca 1947 r. opiekę tę przejęła IRO (International Refugee Organisation – Międzynarodowa Organizacja do spraw Uchodźców), działając na obszarze Austrii do 1952 r.

⁴⁷ Temat przyszłości politycznej kraju pojawił się oficjalnie dopiero na spotkaniu w Salzburgu – 20 VIII 1945 r. Mocarstwa zachodnie uzgodniły, że nawiążą kontakty z powołanym w kwietniu 1945 r. w Wiedniu przez socjalistów rządem Karla Rennera, uznanym przez władze sowieckie po wyzwoleniu miasta. Wówczas po raz pierwszy sukcesem zakończyła się polityczna agitacja Austriaków na forum międzynarodowym, wobec mocarstw, zmierzających do sprawnego przygotowania wyborów parlamentarnych. Rada Sojusznicza uznała rząd 20 października, a 25 listopada przeprowadzono wybory do parlamentu i sejmów krajowych. Chadeccja zdobyła 85 miejsc, socjaldemokraci 76, komuniści zaś 4. Nowy rząd, pod przywództwem Leopolda Figla, powołany 20 grudnia, zapowiadał reformy gospodarcze i odrodzenie polityczne państwa.

⁴⁸ Zniszczenia Austrii po wojnie były znaczne. Zostały szeroko opisane przez J. Kozeńskiego, *Austria...*, s. 297.

a rząd tymczasowy czuwał nad przebiegiem okupacji współpracując z przedstawicielami czterech mocarstw.

Inwestycje państwa, rozwój produkcji i handlu napotykały w pierwszych latach wiele problemów. Sporo krytycznych uwag ukazywało się na łamach prasy. W radach nadzorczych przedsiębiorstw zarząd, choć wybierany parytatywnie z grona socjaldemokratyczno-chadeckiego, najczęściej był zdominowany przez wpływowe postacie sektora prywatnego, związane z partią konserwatywną ÖVP. Wielokrotnie krytykowano takie działania w prasie zagranicznej. Wytykano młodej republice brak rozwiązań na rzecz uzdrowienia handlu zagranicznego czy całkowite podporządkowanie ekonomiki dostawom z UNRRA⁴⁹. Zdaniem historyków austriackich upaństwowienie przedsiębiorstw austriackich, głównie przemysłu ciężkiego, zapobiegło parcelacji majątku narodowego przez firmy zagraniczne bądź władze sowieckie. Według Erwina Märza Austriacy wyciągnęli wnioski z okrutnej lekcji okresu międzywojennego, kiedy obcy kapitał zasilający gospodarkę młodego państwa pogрузzył je w okresie kryzysu gospodarczego⁵⁰. W opinii Jerzego Kozeńskiego warunki rozwoju gospodarki austriackiej po wojnie były zdecydowanie inne od tych z lat międzywojnia. Rząd Karla Rennera czy kolejne gabinety korzystały w pełni z przychylnego stanowiska mocarstw zachodnich zasilających Wiedeń w nadziei włączenia II Republiki do zachodniego systemu ekonomicznego. Zasługą polityków austriackich było niewątpliwie mądre administrowanie środkami przyznanymi w ramach pomocy gospodarczej. Przychody użytkowano tak, aby równoważyć bilans handlowy i inwestować w rozwój przemysłu ciężkiego lub słabsze dotąd transport i rolnictwo⁵¹. W kontekście badań Gudrun Oberer wyłania się obraz Austriaków konsekwentnie i rzeczowo współpracujących na rzecz emancypacji kraju z przedstawicielami Wielkiej Brytanii i USA. Szkodliwe czy dyskusyjne działania francuskie były natomiast często przez wiedeński rząd bądź władze lokalne podważane i odwoływane. Wielokrotnie powoływano się wówczas na zapisy SRK o potrzebie jednomyślności mocarstw w przypadku kwestionowania decyzji rządu austriackiego⁵².

⁴⁹ „The Times”, 28 X 1946, s. 4.

⁵⁰ E. März, *Wirtschaftswunder Österreichs*, [w:] *Bestand aufnahmen Österreich 1945–1963*, Hg. J. Hannak, Wien 1966, s. 120.

⁵¹ J. Kozeński, *Austria...*, s. 301.

⁵² G. Oberer, *Austria's Economic recovery...*, s. 78.

Wejście w życie ustawy o nacjonalizacji napotkało szereg problemów. Największe zrozumienie dla jej celowości mieli amerykańscy przedstawiciele SRK⁵³. Rosjanie konsekwentnie negowali potrzebę jej wprowadzenia, a nawet oficjalnie komentowali jej zapisy jako antydemokratyczne⁵⁴. Współczesne badania dotyczące okupacji sowieckiej w Austrii wskazują na wątek ekonomiczny determinujący działania sowieckie w strefie wschodniej. Okupacja naddunajskiego państwa była kosztowna, a koszty te z czasem przysparzały Moskwie więcej problemów, niż się początkowo spodziewano⁵⁵. Polityka rosyjska na obszarze Austrii nie ograniczała się wyłącznie do eksploracji pozostawionego majątku niemieckiego. Rosjanie sondowali możliwość choćby ograniczonej współpracy politycznej z rządem socjaldemokratów i wspierali partię komunistyczną. Z badań Petera Ruggenthalera wynika, że wsparcie finansowe dla działalności komunistów w Austrii było wysokie i cykliczne. Zachęcano między innymi na forum parlamentu do współpracy ekonomicznej z państwami demokracji ludowej. Podobne elementy agitacji próbowano realizować przy pomocy polityków socjaldemokratycznych, ale ci znacznie ostrożniej podchodzili do tematu⁵⁶.

53 Można dodać, iż pierwszą dyplomatyczną wzmiankę na temat konieczności przeprowadzenia nacjonalizacji rafinerii w Zistersdorf poczynił James Byrnes w X 1945 r. w liście na temat spraw austriackich skierowanym do ambasadora Johna Winanta.

54 M. Kaufman, *Spór o Austrię*, „Świat i Polska” 1947, nr 25, s. 6. W komentarzach prasowych bagatelizowano dochody płynące z wydobywania austriackiej ropy. Rosjanie podkreślali, że dostęp do nieograniczonej ilości surowców w Azji zapewniał ZSRR niekwestionowaną pozycję mocarstwa. Prasa polska chętnie opisywała problemy z tym związane, zwracając uwagę, że ZSRR był najważniejszym egzekutorem powojennych postanowień dyplomatycznych. Podkreślano, że działające wspólnie mocarstwa zachodnie, zdominowane przez kapitał i wpływy amerykańskie, próbowały „odebrać” Moskwie to, co jej się w świetle postanowień międzynarodowych słusznie należało.

55 P. Ruggenthaler, *Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde?...*, s. 711.

56 W liście *chargé d'affaires* Karla Rankina do Departamentu Stanu z 19 VI 1947 r. powołuje się on na rozmowę z wicekanclerzem Adolfem Schärfem, który krytykował metody działań rosyjskich w Austrii. Zdaniem kanclerza doświadczenia rządu Karla Rennera, wspieranego konsekwentnie przez grono socjaldemokratów, wyrobiły w tej partii politycznej „duży dystans” do Moskwy i „odcięły się” od opinii o dobrej współpracy z ZSRR.

Ciążenie Austrii w kierunku zachodnich struktur gospodarczych, widoczne już na początku roku 1946, traktowano w Moskwie jako prowokację polityczną i działalność niezgodną z wcześniej przyjętymi ustaleniami. Często pojawiało się wówczas w propagandzie hasło powrotu do idei *anschlussowych*⁵⁷. Dyskredytowano poczynania chadeckiego rządu zmierzające do odbudowy gospodarczej państwa dzięki pomocy Zachodu, nazywając taką politykę szkodliwą dla bezpieczeństwa międzynarodowego.

Zachodni okupanci starali się jednak nie łączyć tematu mienia poniemieckiego z kwestią rozliczeń przeszłości nazistowskiej. Zarówno publicyści, jak i dyplomaci komentujący sytuację społeczną w Austrii unikali oceny denazyfikacji austriackiej, enigmatycznie powołując się na zapisy konferencji moskiewskiej z 1943 r. Był to jeden z powodów, dla których temat przyszłości mienia niemieckiego tkwił w impasie.

Współpraca państw naddunajskich była w tym czasie bardzo ważna dla dyplomacji sowieckiej⁵⁸. Decydowała się bowiem wówczas kontrola wpływów w Europie Środkowej. Stąd też sprawne przejęcie w roku 1945 przez władze sowieckie floty dunajskiej na obszarze swojej strefy. Problem kontroli Dunaju, jako rentownej drogi tranzytu, pojawił się w dokumentach amerykańskich w styczniu 1946 r. W obszernym materiale na temat przyszłości ekonomicznej Austrii rozważano możliwości odtworzenia konfederacji naddunajskiej przy wsparciu i udziale Wiednia. Analitycy amerykańscy zwrócili jednak uwagę, że biorąc pod uwagę wpływy polityczne ZSRR na tym obszarze i potencjał ekonomiczny państw wschodnich, jedynie Czechosłowacja mogłaby partycypować w tym przedsięwzięciu⁵⁹. Dnia 1 lutego 1946 r. sekretarz stanu J. Byrnes przesłał do komisarza Johna Erhardta list z wyraźnymi instrukcjami dotyczącymi przyszłości *German assets*, w kontekście żeglugi na Dunaju. Miały one zostać poruszone na najbliższym posiedzeniu Sojuszniczej Rady Kontroli. Próbowano, choćby częściowo, odebrać Rosjanom wpływy w zakresie transportu na Dunaju. Wątpliwości, jakie przedstawiono w uzgodnieniu z Francją i Wielką

⁵⁷ Zagadnieniem debaty politycznej wokół powojennych koncepcji *anschlussowych* zajmował się Jerzy Kozeński, *Bez Austrii*, „Przegląd Zachodni” 1991, nr 1, s. 89–100.

⁵⁸ A. Kosowski, *Współpraca gospodarcza państw Dunaju*, „Świat i Polska” 1947, nr 18, s. 3.

⁵⁹ *Foreign Relations of the United States 1946* [dalej: FRUS], vol. V, *The British of Commonwealth*, Washington 1972, s. 285.

Brytanią, dotyczyły: niekontrolowanego i „siłowego” przejęcia portów. Mienie to jedynie w 30% należało bowiem do kapitału niemieckiego, natomiast jego głównym udziałowcem przed rokiem 1938 był austriacki *Credit Anstalt*. Ponadto nie mogło dojść do odrodzenia właściwego potencjału żeglugi na Dunaju bez czynnego i pełnoprawnego udziału Austrii, która została potraktowana w tej kwestii marginalnie. Dodatkowo USA domagały się zadośćuczynienia z powodu straty ponad 300 amerykańskich barek⁶⁰.

Rozwój przemysłu austriackiego przebiegał już w tym czasie znacznie efektywniej. Produkcja stali osiągnęła u schyłku 1947 r. poziom przedwojenny. Węgiel, potrzebny do rozwoju przemysłu hutniczego, sprowadzano z państw zachodnich płacąc produktami austriackimi. Ujemny bilans handlowy dotykał wówczas wszystkich krajów Europy Środkowej i Wschodniej⁶¹. Dochodziło również do sytuacji celowego ograniczania produkcji austriackiej, jedynie po to, by utrzymać import towarów amerykańskich. Było tak w przypadku samochodów ciężarowych i maszyn górniczych firmy Steyer czy łożysk kulkowych⁶². Pod koniec 1948 r. austriackie wskaźniki gospodarcze przekroczyły o 6% wartości z roku 1937⁶³.

Do tematu powrócono podczas prac V sesji Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w Londynie 15 grudnia 1947 r. Państwa zachodnie uznały, że Austria musi zrzec się dobrowolnie aktywów związanych z żeglugą na Dunaju na obszarze Węgier, Rumunii i Bułgarii. Ponadto te statki, którymi dotychczas dysponowała, powinny zostać przekazane do dyspozycji okupantów zachodnich jako zadośćuczynienie za straty wojenne⁶⁴.

Latem roku 1949 przeznaczono na modernizację przemysłu austriackiego 12,5 mln dolarów pochodzących z planu Marshalla. Ponad siedem milionów przeznaczono na modernizację huty w Donawitz, a pięć milionów na rozbudowę huty w Erzberg⁶⁵. Państwa wschodnie ubolewały nad tym, że były pomijane w wymianie handlowej, jaka następowała za pośrednictwem Austrii.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 301.

⁶¹ P. Matera, R. Matera, *Stany Zjednoczone i Europa. Stosunki polityczne, gospodarcze 1776–2004*, Warszawa 2007, s. 199–201.

⁶² K. Niegowski, *Austria i Plan Marshalla*, „Polska i Świat” 1948, nr 36, s. 7.

⁶³ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych [dalej: AMSZ], D. 4, Austria, z. 10, t. 527, w. 55, *Sprawozdanie gospodarcze za okres 15.10 – 15.11.1948*.

⁶⁴ *FRUS 1947*, vol. III, *Council of Foreign Ministers*, Washington 1972, s. 800.

⁶⁵ AMSZ, z. 10, t. 527, w. 55, *Sprawozdanie gospodarcze 1 VI 1949 – 31 VII 1949*.

Węgierski minister Imre Vajda w wywiadzie dla „Neues Österreich” zwrócił uwagę na brak współpracy z władzami austriackimi. Węgry chciały wówczas eksportować żywność do Austrii, w zamian za sól czy rudę żelaza⁶⁶. W tym czasie Polska, podobnie jak Węgry i Czechosłowacja, zabiegała o podpisanie umów handlowych z Wiedniem⁶⁷. Temat żeglugi na Dunaju rozstrzygnięto ostatecznie podpisując *Traktat państwowy* w 1955 r. ZSRR przekazał Austrii Towarzystwo Żeglugowe na Dunaju po spłacie w wysokości dwóch milionów dolarów⁶⁸.

Debata na temat pomocy gospodarczej udzielanej Austrii w ramach planu Marshalla trwała od wiosny 1947 r. Podczas konferencji pokojowej w Paryżu w lipcu tego roku Austria określiła swoje potrzeby materialne na 747 mln dolarów i o taką kwotę wnioskowała na forum międzynarodowym. Suma ta dotyczyła środków potrzebnych do zapewnienia importu artykułów niezbędnych do funkcjonowania i rozwoju państwa na poziomie przedwojennym. W grudniu rozstrzygnięto, że kwota pomocy wyniesie 420 mln. Władze austriackie wnioskowały o jej podwyższenie do minimalnej wartości – 534 mln dolarów i przyznania dodatkowego wsparcia w ramach programów pomocowych. Jednocześnie donoszono o katastrofalnych procedurach pomocowych. Przesyłano jedynie zbędne produkty z USA, za które Austriacy musieli płacić wysokie sumy z funduszy pomocowych⁶⁹.

W oficjalnych wypowiedziach i pismach kierowanych do władz zachodnich państw okupacyjnych politycy austriaccy wielokrotnie wskazywali na potrzebę

⁶⁶ *Sprawy gospodarcze Austrii*, „Polska i Świat” 1947, nr 2, s. 4.

⁶⁷ W latach 1945–1950 Austria podpisała z Polską łącznie sześć traktatów handlowych: *Umowę między Rządem Tymczasowym Jedności Narodowej RP a Federalną Republiką Austrii dotyczącą wymiany handlowej i płatności z niej wynikających* z 21 IX 1946 r., *Umowę między RP a Republiką Austriacką o wymianie handlowej* z 3 VI 1947 r., *Umowę handlową o wymianie towarów i Umowę Płatniczą między RP i Republiką Austriacką* z 7 VII 1948 r., *Układ handlowy i płatniczy między RP a Republiką Austriacką* z 2 XII 1948 r., *Umowę handlową i Układ płatniczy między RP a Republiką Austrii* z 15 VII 1949 i *Umowę handlową dotyczącą wymiany towarów między RP a Republiką Austriacką* z 1 VIII 1950 r. Teksty dokumentów na stronie MSZ <http://www.traktaty.msz.gov.pl> [dostęp: 19.01.2015].

⁶⁸ Philippe Mosley pisał, iż początkowo Rosja domagała się spłaty w wysokości 200 mln \$. P. Mosley, *The Treaty with Austria*, „International Organisation” 1950, No 2, May, s. 284.

⁶⁹ A. Bógdań-Brzezińska, *Globalizacja polityki Stanów Zjednoczonych 1945–1949*, Warszawa 2001, s. 206.

ograniczenia kosztów okupacji i systemowego wsparcia Austrii, aby zapobiec włączeniu podupadającego państwa do strefy wschodniej. Zarówno socjaldemokraci, jak i chadecy umiejętnie wykorzystywali zaangażowanie państw zachodnich na rzecz stworzenia silnego bloku demokratycznego w rozwijającym się konflikcie zimnowojennym⁷⁰. Dane statystyczne sprzyjały żądaniom Austriaków. Powierzchnia użytkowych gruntów rolnych mozolnie bowiem wracała do poziomu przedwojennego i wynosiła w roku 1948 zaledwie 65% stanu z 1937 r.

W roku 1949 suma inwestycji wzrosła w Austrii o 100%, największą kwotę skierowano na rozbudowę przemysłu żelaza i stali. Dodatkowo uruchomiono 340 mln szylingów kwoty pomocowej. Pojawiały się wówczas wielokrotnie doniesienia o rzekomym upośledzeniu gospodarki austriackiej zdominowanej przez import towarów amerykańskich. Już w pierwszym roku pomocy pochodzącej z planu Marshalla strefa radziecka mogła odczuć dysproporcje w rozwoju stref⁷¹. Tłumaczono to zjawisko ograniczeniami systemowo wprowadzanymi przez zachodnie władze okupacyjne (dostawy energii elektrycznej, utrudnienia w transporcie lądowym czy w komunikacji). Obawiano się przy tym, iż jest to przygotowanie gruntu do podziału Austrii⁷².

Koszty okupacji Austrii wynosiły na początku 1947 r. 130 mln \$. Strefa sowiecka była najdroższa w utrzymaniu – 40 mln, pozostałe po 30 mln. Sytuacja energetyczna państwa nadal była trudna. Wielka Brytania ograniczyła dostawy węgla z Zagłębia Ruhry, natomiast Czechosłowacja zapowiedziała wstrzymanie dotychczasowych dostaw ze względu na własne potrzeby. W tym czasie głównym dostawcą węgla mogły stać się państwa wschodnie, w tym Polska, o co zresztą z mozołem zabiegała.

Sprawa przyszłości Austrii wiązała się ściśle z postępującą w niemieckich strefach zachodnich integracją ekonomiczną⁷³. Obserwując rozwój wydarzeń

⁷⁰ Oceniając politykę aprowizacyjną realizowaną przez USA na terenie Austrii polscy publicyści zwracali uwagę na próbę podporządkowania okupowanego państwa i uzależnienia go od dostaw żywności z Zachodu. Miało temu służyć ograniczanie produkcji rodzimej.

⁷¹ T. Buchanan, *Burzliwy pokój...*, s. 70–75.

⁷² AMSZ, z. 10, w. 55, t. 528, *Sprawozdanie Polskiej Misji Politycznej za okres I V – 15 VI 1950 r.*

⁷³ H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 494–495; K. Michałek, *Doktryna Trumana: Błąd w politycznej kalkulacji czy próba nowego podejścia do bezpieczeństwa narodowego Stanów Zjednoczonych?*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 2, s. 25.

na Zachodzie Europy, Rosjanie niechętnie podejmowali jakąkolwiek współpracę zarówno z Austriakami, jak i pozostałymi okupantami, czekali na rozwój wydarzeń⁷⁴. Zanim administracja prezydenta Dwighta Davida Eisenhowera objęła władzę w Stanach Zjednoczonych dokonano swego rodzaju *résumé* sytuacji austriackiej. Od 1949 r. nie było żadnego efektywnego spotkania czterech państw okupujących. Sowieci systematycznie odmawiali przyjęcia tekstu tzw. Krótkiego Traktatu, jako alternatywę przedstawiając notę z 10 marca 1952 r. Tymczasem w grudniu tego roku Zgromadzenie Ogólne jednogłośnie przyjęło rezolucję wzywającą do podjęcia negocjacji w sprawie przyszłości Austrii. W kwestii poszukiwania rozwiązań politycznych czyniono niewiele, natomiast rozwój gospodarczy okupowanych stref przebiegał bez zakłóceń.

Dnia 12 stycznia 1953 r. pod egidą nowej administracji amerykańskiej mocarstwa zachodnie wystosowały wspólną notę do Związku Sowieckiego, w której powołując się na rezolucję ONZ z 20 grudnia 1952 r. zaproponowały organizację spotkania, podczas którego miała zostać podjęta debata na temat przyszłości Austrii. Oficjalne prace nad statusem neutralności tego kraju rozpoczęto w połowie sierpnia 1953 r. Uzasadnienie zmiany dotychczasowej polityki względem Austrii, jak czytamy w jednym z dokumentów przygotowanych przez ambasadę amerykańską w Wiedniu, wiązało się z sytuacją, w której ZSRR nie zamierza przystąpić do negocjacji nad żadnym projektem traktatu, należy więc przygotować alternatywę. Neutralizacja miała być rozwiązaniem odpowiednim dla każdej ze stron. Dla mocarstw zachodnich, zainteresowanych zakończeniem okupacji i spokojnych o polityczną przyszłość Austrii, była to opcja właściwa, gdyż nie rozważano możliwości włączenia tego państwa do struktur NATO. Austriacy od kilku miesięcy rozpatrywali opcję neutralizacji i wiązali z nią duże nadzieje. Dla Sowietów neutralizacja mogła okazać się zbawienna, jeśli przyjąć, że ich postawa wobec traktatu wynikała z obawy przed potencjalnymi stratami⁷⁵.

Dla Stanów Zjednoczonych neutralizacja była jedynie alternatywą, co oznaczało, że nie wypracowano wcześniej kalkulacji wynikających z tego tytułu problemów. Nie było jednak możliwości, aby odrzucić tak sformułowaną propozycję, jeśli zostanie ona przedstawiona przez Moskwę. Postawiłoby

⁷⁴ R. K. Gruber, *Austria holds on*, „Foreign Affairs” 1948, No 3, s. 479; P. E. Mosley, *The Treaty with Austria...*, s. 289.

⁷⁵ *FRUS 1952–1954*, vol. VII, *Memorandum on Austrian Neutralization and the State Treaty*, Washington 1986, s. 1894–1896.

to USA w bardzo trudnej sytuacji wobec sojuszników i samych Austriaków. Przygotowanie najważniejszych wytycznych do dyskusji nad neutralizacją stało się na przełomie sierpnia i września istotnym zadaniem. Wypracowano wówczas sześciopunktowy plan zawierający główne zasady potencjalnej dyskusji. Przewidywano w nim, że Austria musi uzyskać zgodę na partycypację w strukturach politycznych, ekonomicznych i kulturalnych jednoczącej się Europy. Rozważano możliwość uczestnictwa w strukturach militarnych, które zapewnią jej obronę. Gwarancje prawne powinny mieć charakter bardziej wielostronny niż czterostronny, oparty na deklaracjach okupantów. W tekście traktatu nie powinien się znaleźć żaden zapis umożliwiający Sowietom podważenie niepodległości Austrii. Neutralizacja winna założyć odrzucenie art. 35 z zapisu „Długiego Traktatu”. Dodatkową kwestią przetargową w negocjacjach miało być uzależnienie zgody USA na neutralizację Austrii od możliwości neutralizacji jednego z państw sąsiadujących z Austrią (Czechosłowacji lub Węgier)⁷⁶.

Efektem prac mocarstw zachodnich nad możliwościami rozstrzygnięcia kwestii austriackiej było jednostronne ogłoszenie przez Francję i Wielką Brytanię stopniowej redukcji liczby wojsk w swych strefach, co wywołało duży niepokój wśród Amerykanów. Doszło do ostrej wymiany zdań pomiędzy Departamentem Stanu i Departamentem Obrony w temacie kompetencji podejmowania decyzji w kwestiach obronności⁷⁷. Departament Obrony, powołując się na list przewodniczącego Joint Chiefs of Staff generała Arthura Radforda, skrytykował sytuację, w której pracownicy Departamentu Stanu uzgadniali kwestie kosztów obrony strefy amerykańskiej w Austrii. Aby wzmocnić swe stanowisko Charles Wilson skierował pismo podobnej treści do prezydenta informując go o zajściu. Sekretarz stanu wyjaśnił kwestię 1 października 1953 r. Przekazał Wilsonowi materiały dotyczące rozmów przeprowadzonych z Francuzami i Brytyjczykami 21 września. Sekretarz stanu John Foster Dulles zgodził się na przekazanie szczegółów współpracy nad wycofywaniem wojsk odpowiednim służbom militarnym państw okupujących.

⁷⁶ *FRUS 1952–1954*, vol. VII, s. 1895–1896. Uzgodnienie wspólnego stanowiska mocarstw zachodnich w kwestii neutralizacji nastąpiło w Londynie 31 sierpnia 1953 r. Stronę amerykańską reprezentował wówczas Homer Byington.

⁷⁷ *FRUS 1942–1954*, vol. VII, *The secretary of Defense Wilson to the Secretary of State*, Washington, September 16, 1953, s. 1898–1901.

Największą obawę wśród polityków amerykańskich budziła kwestia zagrożenia przejściem przez Sowietów kontroli nad Austrią po jej neutralizacji. Z depeszy jednego z członków sztabu planowania politycznego USA Jacoba D. Beama do Ridgwaya Knighta, dyrektora Biura Stosunków z Europą Zachodnią, dowiadujemy się o próbach przeciwdziałania takiej sytuacji. Amerykanie mieli ograniczone możliwości zapobiegania akcjom sowieckim na terenie zneutralizowanego państwa. Dyskutowano więc chociażby o odbywanych w Moskwie rozmowach z pracownikami ambasady austriackiej. Rozważano projekt neutralizacji państw sąsiednich, by otoczyć Austrię swoistym kordonem bezpieczeństwa, czy stworzenia dodatkowej ochrony międzynarodowej⁷⁸. Wiele zależało od samej Austrii. Zachęcano polityków w Wiedniu do przygotowania deklaracji o niezwłocznym przystąpieniu do ONZ, co miało stanowić dodatkowe zabezpieczenie przed ZSRR⁷⁹. Na początku października rozpoczęto wymianę korespondencji pomiędzy mocarstwami zachodnimi w sprawie organizacji konferencji pięciostronnej związanej z tematyką austriacką i niemiecką.

Wysoki Komisarz Charles Thompson osobiście zabiegał o włączenie strony austriackiej do prac nad konferencją, a zwłaszcza do jej obrad. Uzasadniał to koniecznością wsparcia polityków austriackich odpowiadających przed opinią społeczną za impas w sprawie zakończenia okupacji. Ponadto wysoki komisarz uznał, że należy połączyć zagadnienie przyszłości Niemiec z Austrią. Sowietom bardziej zależało na tym pierwszym obszarze, więc postęp w temacie niemieckim miał ułatwić kwestię neutralizacji Austrii. Zalecano również odrzucenie porozumień dwustronnych, ponieważ osłabiłoby to w przyszłości międzynarodową pozycję tego kraju⁸⁰.

Wysoki Komisarz zwrócił także w tym czasie uwagę na obawy austriackie dotyczące wycofania wojsk francuskich z Tyrolu, co – jak mniemał kanclerz Julius Raab – mogłoby osłabić partię rządzącą przed zbliżającymi się wyborami. Thompson poinformował o swych rozmowach z Francuzami. Wynikało z nich, iż zamierzali zredukować liczbę wojsk do 400 osób w Wiedniu i Tyrolu. Departament Stanu nie był przekonany, czy tylu żołnierzy spełni swój „propa-

⁷⁸ R. Steininger, *Deutschland, Österreich Und die Neutralität 1952–1955*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955...*, s. 475–501.

⁷⁹ *FRUS 1952–1954*, vol. VII, s. 1901–1902.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 1902.

gandowy” obowiązek⁸¹. Z rozmowami na temat stacjonowania wojsk okupacyjnych wiązał się wątek pierwszych rozmów o możliwości współpracy Austrii z EWWiS. Amerykanie zalecali politykom austriackim prowadzenie dyskretnych działań na rzecz nawiązania współpracy z państwami uczestniczącymi we wspólnocie. Zarazem informowano, że konsekwencje tych działań mogą być bolesne dla wszystkich państw zachodnich, a zwłaszcza dla Austrii⁸².

Dnia 14 października 1953 r. opublikowano obszerny dokument Narodowej Rady Bezpieczeństwa, gdzie zamieszczono najważniejsze wytyczne polityki amerykańskiej względem Austrii⁸³. W podsumowaniu znalazły się cele polityczne, jakie należało osiągnąć w nadchodzącej przyszłości. Poza ogólnymi, dotyczącymi działań na rzecz demokratyzacji Austrii, znalazły się tam m.in. zapisy co do umiejętnego przedstawiania na forum opinii międzynarodowej starań mocarstw zachodnich na rzecz podpisania traktatu. Była to jedyna w mniemaniu autorów tekstu metoda wymuszenia na Sowietach polepszenia współpracy. Ponadto zalecano dialog z politykami austriackimi, mający doprowadzić do odrzucenia rozwiązań bilateralnych. Amerykanie zamierzali okazywać niewielkie zaangażowanie w prace na rzecz szybkiej neutralizacji, po to, by jej ustanowienie wiązało się dodatkowo z wprowadzeniem warunków korzystnych dla USA. Planowano zrealizować takie posunięcia wobec strefy sowieckiej, które zmuszą wschodnich okupantów do przekazania chociaż części władzy Austriakom. Miało temu służyć utrzymywanie wysokich cen w strefach zachodnich, rozwój współpracy z państwami sąsiednimi w dziedzinie znoszenia barier ekonomicznych z zachodnimi strefami, stałe wspieranie finansowe i produkcyjne Austrii, dalsze systematyczne wycofywanie wojsk okupacyjnych, wytworzenie mechanizmów obronnych na wypadek blokady Wiednia przez Sowietów⁸⁴. Rezolucja z października w nieznacznym stopniu została poprawiona podczas posiedzenia z 9 grudnia 1953 r. w kontekście zapisów o potencjalnym udziale wojsk austriackich w sojuszu NATO. Wówczas doszło również

⁸¹ Sprawę Tyrolu przedstawił J. Kozeński, *Austria...*, s. 259–270.

⁸² Chodziło o blokowanie przez stronę sowiecką prac związanych z traktatem na wieść o najmniejszych choćby ruchach umożliwiających integrację Austrii ze strukturami zachodnioeuropejskimi.

⁸³ *FRUS 1951–1954*, vol. VII, p. 2, *Objectives and Policies with Respect to Austria*, s. 1914–1922.

⁸⁴ Taki dokument powstał z inicjatywy NSC w październiku 1953r. *FRUS 1952–1954*, vol. VII, p. 2, s. 1920.

do powołania grupy roboczej mającej za zadanie opracowanie planu spotkania ministrów spraw zagranicznych w Berlinie. Sama konferencja miała co prawda dotyczyć głównie kwestii niemieckich, lecz wniesiono także do porządku obrad problem przyszłości Austrii⁸⁵.

W trakcie trwania konferencji berlińskiej (od 25 stycznia do 18 lutego 1954 r.) strona sowiecka przedstawiła za pośrednictwem ministra spraw zagranicznych Wiaczesława Mołotowa kilka odrębnych, szczegółowych propozycji w kwestii rozstrzygnięcia przyszłości Niemiec, które częściowo były zbieżne z planami brytyjskimi. Jednakże w komunikacie końcowym spotkania napisano:

Czterej ministrowie dokonali wszechstronnej wymiany poglądów w kwestii niemieckiej i w kwestiach dotyczących bezpieczeństwa Europy, jak również w sprawie przyszłości Austrii, ale nie zdołali osiągnąć porozumienia co do tych zagadnień⁸⁶.

Konferencja berlińska zawiesiła pokojowy proces zjednoczenia Niemiec na długie dziesięciolecia. Natomiast w sprawie Austrii jako pierwszy wypowiedział się W. Mołotow 12 lutego 1954 r.

Propozycja sowiecka dotyczyła warunków powstawania i wchodzenia w życie nowego projektu traktatu, w dużej mierze bazującego na dotychczasowych zapisach. Zaproponowano trzymiesięczny okres prac ministrów spraw zagranicznych nad treścią traktatu i dodatkowy zapis uniemożliwiający Austrii „wejście do koalicji, sojuszy wojskowych wymierzonych przeciwko jakiemukolwiek państwu”⁸⁷. Dodatkowo Austria miała się zobowiązać do wstrzymania się od zakładania na swym terytorium baz wojskowych i do spłaty w towarzystwie zobowiązań wynikających z art. 35. Ponadto Sowietzi powiązali przyszłość Niemiec i Austrii, uzależniając rozstrzygnięcia w obydwu kwestiach od siebie, co jeszcze bardziej komplikowało negocjacje⁸⁸.

Wymiana dokumentów dyplomatycznych w grudniu 1954 r. doprowadziła do usystematyzowania stanowiska państw zachodnich względem Austrii. Dzia-

⁸⁵ W skład grupy roboczej weszli: Douglas MacArthur, Theodore Achilles, Coburn Kid, Ridgway Knight, Jacques Einstein, Rebecca Wellington, Charles Yost.

⁸⁶ *Zbiór Dokumentów*, red. J. Makowski, Warszawa 1954, nr 2, s. 435.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 421.

⁸⁸ H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 562–565.

łania sowieckie oceniano wrogo i krytycznie przyjmując, że stanowiły konsekwencję remilitaryzacji RFN. Jednym z nich było oświadczenie J. J. Iljiczewa, Wysokiego Komisarza ZSRR ds. Austrii, z 21 grudnia 1954 r. w sprawie naruszenia porozumienia z 1945 r. Chodziło o rozmieszczenie wojsk amerykańskich w Tyrolu i patroli policji amerykańskiej w strefie francuskiej. Obawa sowiecka przed połączeniem stref, jak stało się w Niemczech, była bardzo widoczna. Sowieci uważali, że połączone strefy zachodnie mogły „wyrządzić szkodę jedności państwa austriackiego”⁸⁹. Sprawę skierowano do Rady Sojuszniczej z wezwaniem do wycofania wojsk.

Na początku 1955 r. Sowieci zdecydowanie zmienili nastawienie do możliwości współpracy w dziedzinie ustanowienia traktatu. Historycy od ponad pięćdziesięciu lat rozważają motywy tejże zmiany⁹⁰. Wśród liderów partyjnych na czoło zaczął wysuwać się wówczas Nikita Chruszczow, realizator idei „pokojowego współistnienia”, sprawa austriacka miała być pierwszym dowodem na rzeczywiste istnienie tej doktryny. Ważniejsze jednak od kwestii propagandowych były względy polityczne i gospodarcze. W obliczu przystąpienia RFN do NATO, Sowieci próbowali rozstrzygnąć przyszłość Austrii według własnych zasad. Dodatkowo strefa sowiecka dawno przestała być rentowna i już na początku 1955 r. stała się dla ZSRR gospodarczym balastem. Według Mołotowa termin zmiany stanowiska względem Austrii był przez Moskwę dokładnie zaplanowany. Tuż po zakończeniu wojny okazało się, że „demokratyzacja na modłę sowiecką” w Wiedniu nie będzie możliwa i dlatego postanowiono zwlekać z ostatecznym rozwiązaniem, aż do całkowitego przekonania, co do możliwości przyjęcia przez Zachód rozwiązań moskiewskich. Dlatego też w ostatecznym etapie prac nad traktatem, w lutym i marcu 1955 r., wykorzystano polityków austriackich sprzyjających neutralizacji⁹¹.

W komunikacie MSZ ZSRR z 12 marca 1955 r. strona sowiecka poinformowała o przebiegu spotkań z ambasadorem Norbertem Bischoffem⁹². Udział austriackiego dyplomaty był nie do przecenienia w sytuacji, kiedy Moskwa poszukiwała współpracowników do realizacji własnego planu dyplomatycznego

⁸⁹ Cyt. za: *Zbiór Dokumentów...*, Warszawa 1954, nr 12, s. 3379.

⁹⁰ *Der Österreichische Staatsvertrag 1955...*, s. 475–501.

⁹¹ W. Mołotow, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics. Conversations with Feliks Chuev*, ed. A. Resis, Chicago 1993, s. 10.

⁹² *Zbiór Dokumentów...*, Warszawa 1955, nr 3, s. 667–675.

wobec Austrii⁹³. Ambasador przyznał, że propozycja sowiecka skierowana do rządu austriackiego 8 lutego 1955 r. spotkała się w Wiedniu z dużym zainteresowaniem. Sowieci zwrócili uwagę na fakt, że obawiają się o demokratyczny rozwój Austrii ze względu na remilitaryzację RFN. Przedstawiono „czarny scenariusz” rozwoju wydarzeń, według którego doszłoby do kolejnego ankschlusu. W związku z tym najważniejszy postulat, jaki przedstawiono, opierał się na konieczności neutralizacji Austrii. Bischoff uzyskał również zapewnienie, że Moskwa nie wiązała ściśle kwestii przyszłości Austrii i Niemiec, co było istotną zmianą w dotychczasowym podejściu do problemu. Był to bardzo wyraźny sygnał, że w obliczu militaryzacji RFN ZSRR pragnie podjąć konkretne działania wobec Wiednia. Mołotow dodał, iż wycofanie wojsk sowieckich może nastąpić jeszcze przed wejściem w życie *Traktatów paryskich*, o ten sam termin zabiegał także w przypadku zwołania konferencji ministrów spraw zagranicznych⁹⁴.

Pod koniec marca Sowieci ujawnili w komunikacie MSZ przebieg kolejnych rozmów z ambasadorem Austrii, podczas których Wiedeń ustosunkował się do szczegółów propozycji z lutego 1955 r. Bischoff podkreślił, że Austria nie ma zamiaru przyłączać się do sojuszków wojskowych. Wyrażono nadzieję na pomyślne rozstrzygnięcia, które miały zapaść podczas planowanego spotkania ministrów spraw zagranicznych. Moskwa, nie chcąc tracić czasu, w ciągu dziesięciu dni (24 marca) wysłała kolejną depeszę do rządu austriackiego, w której zwrócono uwagę na konieczność udzielenia specjalnych gwarancji dla „bezpieczeństwa Austrii” ze strony państw zachodnich, m.in. po to, aby przeciwdziałać możliwości ponownego ankschlusu. Zaproponowano również wyodrębnienie kwestii austriackiej jako osobnego tematu negocjacji i niełączenia go z zagadnieniem militaryzacji Niemiec⁹⁵. Ponadto zaproszono kanclerza Raaba do Moskwy w celu przedyskutowania szczegółów dalszej współpracy⁹⁶. Wizyta kanclerza federalnego w ZSRR została poprzedzona wymianą depesz pomiędzy Wiedniem a stolicami mocarstw zachodnich. Stany Zjednoczone nie ukrywały niepokoju

93 R. Sergeev, L. Steiner, *Die österreichische-sowjetischen Beziehungen 1953–1955 und der Weg zum Staatsvertrag. Auszüge aus einem Gespräch mit Michael Gehler und Helmut Wohnout*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955...*, s. 205–217.

94 *Zbiór Dokumentów...*, Warszawa 1955, nr 3, s. 674–675.

95 Na temat dyskusji wokół tematu ankschlusu – J. Kozeński, *Bez Austrii...*, s. 89–100.

96 *Zbiór Dokumentów...*, Warszawa 1955, nr 3, s. 680–681.

w związku z „ożywioną” współpracą austriacko-sowiecką. Amerykanie zdawali sobie sprawę, że Sowieci mają do zaproponowania Raabowi od dawna wyczekiwaną wolność w postaci neutralizacji⁹⁷.

Wizytę Raaba w ZSRR poprzedziła ożywiona wymiana korespondencji dyplomatycznej między Moskwą, Londynem, Paryżem, Waszyngtonem i Wiedniem. Sowieci szczegółowo informowali pozostałe mocarstwa o celach organizowanego spotkania, dając tym samym nadzieję na konstruktywny przebieg konferencji ministrów spraw zagranicznych. Wizyta Juliusa Raaba i Adolfa Schärfa w Moskwie odbyła się w dniach 12–15 kwietnia 1955 r. W komunikacie końcowym, w obecności W. Mołotowa i A. Mikojana, Austriacy potwierdzili gotowość do odrzucenia partycypacji w sojuszach. Przedstawiono potencjalny termin wycofania wojsk okupacyjnych – do grudnia 1955 r. Sowieci zgodzili się na przyjęcie ekwiwalentu sumy 150 mln dolarów przewidzianych w art. 35, w towarach austriackich. Ponadto wyrazili zgodę na oddanie w ręce Austriaków praw do Towarzystwa Żeglugi na Dunaju, pól naftowych i rafinerii nafty, włączając w to Towarzystwo Akcyjne dla Handlu Produktami Naftowymi (OROP) w zamian za ilości ropy naftowej uzgodnione między stronami⁹⁸. Raab żegnał Sowieców na lotnisku 15 kwietnia 1955 r. słowami pełnymi radości, uznania i wzruszenia. W podobnym duchu wypowiadał się także tuż po powrocie do kraju. Kanclerz federalny był pewien, że zapewnienia jakie uzyskał, były ostateczne i wróżyły rychłe podpisanie *Traktatu państwowego*. Nie pomylił się w swych przewidywaniach, gdyż w ciągu miesiąca traktat został dopracowany i uroczystie podpisany w Wiedniu w imieniu czterech mocarstw okupacyjnych⁹⁹.

Departament Stanu wystosował do rządu sowieckiego odpowiedź, w której pozytywnie ustosunkował się do propozycji spotkania ministrów spraw zagranicznych. Zaproponowano termin 2 maja 1955 r. Jednoznacznie łączono tę kon-

⁹⁷ *Ibidem*, s. 714–716.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 725.

⁹⁹ Delegacja austriacka podpisała na zakończenie wizyty – 15 kwietnia 1955 r. – memorandum stanowiące istotną umowę prawną zawartą ze Związkiem Sowieckim, odnoszącą się do treści traktatu i przepisów regulujących współpracę austriacko-sowiecką w dobie wycofywania. Całość tekstu memorandum została sporządzona w formie projektu traktatu dotyczącego generalnie strefy sowieckiej i pośrednio tylko pozostałych. W większej swej części model ten został przyjęty jako podstawa rokowań 2 maja 1955 r. *Zbiór Dokumentów...*, Warszawa 1955, nr 3, s. 991–1000.

ferencję z uroczystością podpisania traktatu. Sekretarz Stanu Dulles nie miał w tym czasie wątpliwości, czy Moskwa próbuje wykorzystać prace nad *Traktatem państwowym* do własnych celów propagandowych. Nieprzypadkowo spotkanie w sprawie Austrii zbiegło się w czasie z remilitaryzacją RFN i włączeniem tego państwa do NATO. Zdecydowanie bardziej niż Zachód Moskwa potrzebowała sukcesów. Pogłębiający się kryzys gospodarczy, wynikający z rozwoju zbrojeń w ZSRR, wymagał przeciwwagi w postaci pozornych chociaż korzyści międzynarodowych.

Dnia 15 maja 1955 r. w obecności ministrów spraw zagranicznych czterech mocarstw kanclerz Julius Raab podpisał *Traktat państwowy* kończący dziesięcioletni okres okupacji Austrii. Przyspieszenie prac nad wejściem w życie traktatu zależało w olbrzymiej części od zmiany polityki sowieckiej względem Austrii. Dyplomacja amerykańska jedynie przychylnie komentowała odbywające się spotkania austriacko-sowieckie, dbając o potwierdzenie demokratycznego i wolnorynkowego statusu państwa nad Dunajem. Nie ferowano nowych, korzystnych dla Zachodu warunków. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom austriackim przystąpiono do negocjacji z Sowietami nad rozwiązaniem zakładającym neutralność, choć takie rozstrzygnięcie było najkorzystniejsze dla Wschodu. Departament Stanu oczekiwał podobnej współpracy w dziedzinie „wyzwalania” państw Europy Środkowej i Wschodniej, co może świadczyć tylko o niewiedzy na temat stosunków panujących za żelazną kurtyną. Ostatnie sesje Rady Sojuszniczej odbyły się latem 1955 r. Dnia 10 czerwca dokonano zmiany przepisów art. 6 *II Porozumienia Kontrolnego* i zniesiono cenzurę prasową, natomiast 13 sierpnia przekazano zarząd nad przedsiębiorstwami w strefie sowieckiej władzom austriackim¹⁰⁰.

Powojenna Austria, całkowicie uzależniona ekonomicznie od decyzji mocarstw okupacyjnych, w pierwszych latach skutecznie z nimi współpracowała nad opanowaniem wewnętrznego kryzysu. Austriackie elity polityczne, korzystając z przychylnego nastawienia Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, przekonały opinię międzynarodową, że sześciomilionowy naród nie był w stanie spłacić setek milionów kwot reparacyjnych. Mając narzędzia prawne w postaci uchwał konferencji moskiewskiej z 1943 r. wprowadzono ustawę o nacjonalizacji

¹⁰⁰ Problem cenzury był jednym z najtrudniejszych we wspólnych pracach Rady Sojuszniczej. Pracowano nad nim bez widocznych efektów przez siedem lat, aż do czasu podpisania *Traktatu*.

majątku państwowego, aby skutecznie ochronić go przed rabunkową eksploatacją radziecką. Przedłużające się prace nad *Traktatem państwowym* zmniejszyły w efekcie końcowym sumę roszczeń ze strony ZSRR, pozostałe państwa nie dość, że się tych kwot zrzekły, to dodatkowo zwróciły koszty okupacji.

2. Wznowienie polsko-austriackich stosunków dyplomatycznych 5 marca 1946 r. Ustanowienie przedstawicielstw w Wiedniu i Warszawie

W okresie międzywojennym stosunki polsko-austriackie cechowała ostrożność i życzliwość. Młoda republika austriacka uważnie śledziła zarówno relacje Polski z Republiką Weimarską, jak również jej kontakty z Ukrainą czy Czechami. Przebywający w Warszawie dyplomaci austriaccy Egon Hein czy Max von Hofinger relacjonowali w swej korespondencji polityczne nastroje ówczesnych elit, jak również opinie prezentowane w prasie. Po zamachu majowym więcej uwagi niż dotychczas poświęcono ocenie wzajemnych stosunków w kontekście współpracy z Niemcami¹⁰¹. W tym czasie prężnie rozwijała się i działała w Wiedniu Polonia, skupiona wokół takich organizacji, jak „Strzecha” czy „Dom Polski”. Okazją do świętowania wspólnych sukcesów historycznych była chociażby rocznica odsieczy wiedeńskiej¹⁰². Po anshlusie Austrii stosunki polsko-austriackie zamarły, a polski poseł Jan Gawroński zakończył swoją misję 24 marca 1938 r. i powrócił do kraju¹⁰³. Przyłączenie Austrii do Rzeszy pociągnęło za sobą pogorszenie sytuacji Polaków mieszkających nad Dunajem.

Próbę opisu kręgów kierujących w Polsce polityką zagraniczną w okresie stalinizmu należy rozpocząć od przybliżenia struktury i kompetencji trzech podstawowych w tym zakresie organów¹⁰⁴. Pierwszym było MSZ powstałe jeszcze przy

101 A. Pilch, *Stosunki polsko-austriackie w latach 1918–1938. W świetle korespondencji austriackiej placówki dyplomatycznej w Warszawie do Urzędu Kanclerza Republiki Austrii w Wiedniu*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków...*, s. 49–62.

102 W. Kucharski, *Polacy i Polonia w Austrii w latach 1918–1939*, [w:] *Niemcy, Austria, Polska w XIX i XX wieku*, red. T. Dubicki, K. Kuczyński, Łódź 2003, s. 198–214.

103 *Polscy dyplomaci w Wiedniu 1515–2015...*, s. 145.

104 Cz. Kozłowski, *Namiestnik Stalina*, Warszawa 1993; A. Werblan, *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 1991; T. Torąńska, *Oni*, Warszawa 1990.

PKWN na obszarze Polski Lubelskiej jesienią roku 1944, kierowane przez Edwarda Osóbkę-Morawskiego, drugim Wydział Zagraniczny Komitetu Centralnego PZPR, powstały z połączenia wydziałów zagranicznych PPR i PPS – z Ostapem Dłuskim na czele, trzecim zaś Komisja Spraw Zagranicznych Sejmu, mająca uprawnienia konstytucyjne do kreowania wytycznych polityki zagranicznej¹⁰⁵.

Powojenne Ministerstwo Spraw Zagranicznych rozpoczęło działalność wraz z rozwojem struktur Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) jesienią 1944 r. W roku 1944 wśród polskich komunistów rozpoczynających prace nad przyszłą administracją państwa nie było nikogo, kto miałby jakiegokolwiek doświadczenie w dyplomacji. Jak pisze Włodzimierz Borodziej: „problem ten rozwiązywano na dwa sposoby – korzystając z usług ludzi związanych z *ancien régime*, którzy godzili się na współpracę, lub zatrudniając komunistów”¹⁰⁶. Sytuacja nieznacznie poprawiła się w momencie utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (TRJN), część działaczy PPS, PSL i SD zasiłała placówki reprezentujące nowy rząd poza granicami. Braki finansowe właściwie uniemożliwiały jednak ich rozwój.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych w TRJN objął w maju 1945 r. Wincenty Rzymowski¹⁰⁷. Jako przedwojenny działacz SD posłużył komunistom do uwiarygodnienia nowego ustroju, pozostając – pomimo pełnionych funkcji – osobą pozbawioną wpływów politycznych, również w szeregach własnego ugrupowania, w którym władze komunistyczne osadziły swoich współpracowników. Postać Rzymowskiego miała jedynie stwarzać w odbiorze państw zachodnich pozory współpracy różnych sił politycznych w odrodzonym państwie polskim¹⁰⁸. Komuniści postanowili skupić całą uwagę na odtworzeniu placówek

¹⁰⁵ W. Borodziej, *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*, Londyn 1990, s. 41.

¹⁰⁶ Cyt. za: W. Borodziej, *Wydział Zagraniczny KC PZPR*, [w:] *Centrum Władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 66.

¹⁰⁷ Znany był głównie z tego, że podpisał *Kartę Narodów Zjednoczonych* (16 października 1945 r.). W lutym 1947 r. przeszedł na stanowisko ministra bez teki, które pełnił do końca życia. Rzymowski był działaczem Stronnictwa Demokratycznego, pełnił m.in. funkcję przewodniczącego Zarządu Głównego (1944–1945) i przewodniczącego Centralnego Komitetu (1945–1949). Od października 1949 r. honorowy przewodniczący SD.

¹⁰⁸ L. Chmielewska, *Wincenty Rzymowski (1883–1950). Biografia publicysty i polityka*, Toruń 2007, s. 378–456.

na obszarze państw zwycięskich, kierując tam najlepszych spośród wąskiego grona „zaufanych” dyplomatów. Jak pisał latem roku 1945 przedstawiciel polityczny w Paryżu – Stefan Jędrzychowski: „Z obecnym MSZ skompromituje my się i załamamy. Trzeba obsadzić placówki dyplomatyczne”¹⁰⁹. Warszawie zależało na uznaniu i umocnieniu wizerunku państwa na arenie międzynarodowej. Jednocześnie nieustanna kontrola i biurokratyzacja stosunków politycznych utrudniały rozwój struktur państwowych. Do roku 1946 odtworzono struktury i liczebność ministerstwa przedwojennego. W centrali zatrudniono 539 osób (przed wojną 500), na placówkach 913 (przed wojną 750)¹¹⁰. Struktura również pozostała, dlatego ministrowi od roku 1946 towarzyszyło dwóch zastępców w randze podsekretarzy stanu. Według schematu organizacyjnego MSZ od lipca 1945 r. działał poprzez ministra z podległym mu Gabinetem i Protokołem Dyplomatycznym (przy wsparciu Biura Personalnego). Departament Polityczny podzielony został na dziesięć Wydziałów. Austria wchodziła w skład Wydziału Zachodniego (razem z Francją, Włochami, Szwajcarią, Belgią, Holandią, Luksemburgiem, Hiszpanią, Portugalią i Niemcami)¹¹¹. Drugi z podsekretarzy zawiadował Departamentem Konsularnym, Departamentem Ogólnoadministracyjnym, Biurem Prawnym, Biurem Prac Kongresowych, Biurem Rady Ekonomicznego i Biurem Rady ds. Repatriacji¹¹².

Dominacja PZPR wśród średniego i wyższego personelu MSZ stała się w roku 1950 faktem: w centrali wśród 38 naczelników wydziałów i wicedyrektorów było 34 członków PZPR. W tym czasie tzw. dyplomatów przedwojennych było zaledwie 23, do roku 1951 ich liczba spadła do 11. Jednocześnie trwały tzw. dezercje, czyli ucieczki pracowników MSZ z placówek na Zachodzie. Odpowiedzią na nie była wielka akcja „czyszczenia” kadr dyplomatycznych przez pracowników Wydziału Zagranicznego, zapoczątkowana w styczniu 1949 r. Zredukowano ówczesny personel o 28%, dbając jednocześnie o nadzór nad kształceniem nowych funkcjonariuszy państwowych¹¹³.

¹⁰⁹ Cyt. za: W. Borodziej, *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby...*, s. 77.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 78.

¹¹¹ S. Dobrowolski, *Dyplomacja Polski Ludowej 1944–1980. Organizacja i funkcjonowanie*, Warszawa 1981, s. 283.

¹¹² K. Szczepanik, *Wybrane zagadnienia z zakresu ewolucji struktur organizacyjnych polskiej służby dyplomatyczno-konsularnej w latach 1944–1989*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 9–56.

¹¹³ *Ibidem*, s. 22–23.

Kolejnym szefem resortu spraw zagranicznych był Zygmunt Modzelewski urodzony w 1900 r. w Częstochowie. Przed wojną studiował we Francji, w roku 1928 uzyskał doktorat z ekonomii, wstąpił wówczas do partii komunistycznej. W 1945 r. ambasador w ZSRR. Objął MSZ w roku 1947. Sprawował władzę do 1951 r. Później kierował Instytutem Nauk Społecznych przy KC PZPR. W roku 1951 ministrem spraw zagranicznych został mianowany Stanisław Skrzyszewski urodzony w 1901 r. w Nowym Sączu. W latach 1945–1947 ambasador we Francji. Następnie minister oświaty do 1951 r. W latach 1950–1951 podsekretarz stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, a w latach 1951–1956 szef tego resortu. Ministrem, który wywarł największy wpływ na MSZ w okresie powojennym był Adam Rapacki, związany z partiami lewicowymi przed wojną, z wykształcenia ekonomista – skończył SGH. Po roku 1945 reprezentował PPS i zasiadał w Biurze Politycznym KC do 1968 r., do tego samego roku kierował też ministerstwem¹¹⁴.

Zanim doszło do nawiązania stosunków politycznych pomiędzy PRL i Austrią, Polska zabezpieczyła swe najważniejsze interesy zabiegając o uznanie państwowości, nie tylko wśród państw komunistycznych¹¹⁵. Do momentu powstania TRJN nawiązano stosunki z ZSRR, Francją, CSRS i Jugosławią. Natomiast w lipcu 1945 r. podpisano całą serię umów (z czternastoma państwami). Choć z Austrią nawiązano stosunki państwowe dość wcześnie, 28 grudnia 1945 r., to była ona pod tym względem jednym z ostatnich z grona państw europejskich (później były tylko Węgry, NRD, RFN, Cypr, Malta, Portugalia, Irlandia i Hiszpania)¹¹⁶.

Dla dyplomacji polskiej po roku 1945 najważniejszą „sferą działań” były państwa wschodnie. W dalszej kolejności znajdowały się mocarstwa zachodnie, natomiast inne państwa stanowiły jedynie margines działań i trudno nawet mówić o wypracowaniu strategii czy linii politycznej wobec nich. W pierwszej kolejności zabiegano o uznanie państwowości, w dalszej o przejęcie zasad wy-

¹¹⁴ Dorobek i ocenę Adama Rapackiego zawarto w publikacji J. Tebinka, *Dyplomacja popaździernikowa (1957–1960)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 468–496.

¹¹⁵ A. Pilch, *Rola 2 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w Austrii po II wojnie światowej*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia...*, s. 274–284.

¹¹⁶ Stosunki państwowe nawiązane do 1981 r. Według: S. Dobrowolskiego, *Dyplomacja Polski Ludowej...*, s. 319–325.

pracowanych przez przedwojenny aparat dyplomatyczny. Olbrzymim problemem były braki finansowe i kadrowe. Jak pisze Wojciech Materski:

proces poszerzania zakresu uznania *de facto* i *de iure* nowej władzy w Polsce wykazywał niewielką dynamikę. Był raczej wynikiem ofert składanych pod adresem Warszawy niż rezultatem ofensywnych zabiegów polskiej dyplomacji¹¹⁷.

W wielu przypadkach Warszawa wysyłała na placówkę do państwa, z którym nawiązano stosunki państwowe, osobę w randze *chargé d'affaires*, aby zaoszczędzić czas i pieniądze. Przypadkowi wysłannicy uczyli się swych obowiazków (nierzadko od zagranicznych kolegów) i jeśli się okazało, że spełniają kryteria, uzyskiwali mianowania.

Po zakończeniu II wojny światowej poza granicami Polski pozostawało około czterech milionów polskich migrantów, głównie żołnierzy¹¹⁸. Na terytorium Austrii przebywali wówczas więźniowie obozów koncentracyjnych, m.in. w Mauthausen i ponad stu innych obozach oraz komandach rozlokowanym na terenie Górnej i Dolnej Austrii¹¹⁹. W dniu wyzwolenia, 5 maja 1945 r., w Mauthausen-Gusen znajdowało się 8471 Polaków¹²⁰. Trudno dziś ustalić dokładną liczbę Polaków przebywających w Austrii tuż po zakończeniu wojny, Andrzej Pilch podaje, iż waha się ona od 80 do 350 tys. osób¹²¹. Od czasu zakończenia wojny uchodźcom polskim pomagali żołnierze 2. Korpusu PSZ i związany z nimi PCK działający na obszarze stref zachodnich. W strefie radzieckiej od sierpnia 1945 r. funkcjonował Ośrodek Pomocy Repatriantom Polskim (OPRP) z ppłk. Leszkiem Krzemieniem, a od listopada tego roku Polska Misja Repatriacyjna (PMR). Jak pisze Andrzej Pilch zarówno OPRP, jak i PMR nastawiły swą

¹¹⁷ W. Materski, *Proces kształtowania się granic i sojuszy politycznych (lipiec 1945 – marzec 1947)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 220.

¹¹⁸ K. Kersten, *Repatriacje ludności polskiej*, [w:] *Polska Ludowa 1944–1950*, red. F. Ryszka, Wrocław 1974.

¹¹⁹ A. Pilch, *Losy Polaków w Austrii po II wojnie światowej 1945–1955*, Wrocław 1994, s. 21.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 21.

¹²¹ *Ibidem*, s. 22. Najbardziej, zdaniem badacza, wiarygodna jest liczba 200 tys., wlicza się do niej więźniów obozów koncentracyjnych, robotników przymusowych i jeńców wojennych.

działalność na przygotowywanie repatriacji. Miały w tym zakresie widoczne sukcesy. Działalność rozszerzono w roku 1946 organizując delegatury PMR w strefach zachodnich.

Oszacowanie rzeczywistej liczby Polaków przebywających w Austrii w latach 1945–1949 jest niezwykle trudne. Temat ten podjął w jednym z artykułów Andrzej Pilch przytaczając statystyki pochodzące zarówno z dokumentów polskich, jak i austriackich. Suma ta zmieniała się nie tylko z powodu postępującej repatriacji czy pozbywania się obywatelstwa i wyjazdów do krajów zachodnich, dodatkowym zjawiskiem była migracja powojenna z Polski¹²². Spośród około 200 tys. Polaków przebywających w Austrii tuż po zakończeniu wojny do końca roku 1945 pozostało ich już tylko 38 tys., natomiast w lutym 1947 r. liczba ta zmalała do 14 tys.¹²³

Pierwsze ustalenia dotyczące przyszłości polskich DP zapadły jeszcze w trakcie trwania wojny i przewidywały współpracę w zakresie repatriacji pomiędzy rządem na emigracji, Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (SHAEF) i UNRRA. Ustalenia te straciły na znaczeniu po konferencji jałtańskiej, odtąd sprawy polskich migrantów miał bowiem rozstrzygać Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Początkowo w sferze zainteresowania Warszawy była opieka nad DP przebywającymi w strefie sowieckiej i formalności związane z repatriacją tych osób, które chcą powrócić do kraju. Status DP w poszczególnych strefach okupacyjnych był różny, tak jak różne były powody, dla których Polacy znaleźli się poza ojczyzną¹²⁴. Od kwietnia 1945 r. w Austrii zaczęły w sposób samorządny powstawać komitety-reprezentacje obywateli Polskich przebywających na tym terenie, które to organy próbowały nawiązać kontakt z rządem w Warszawie. Większość z nich działała z potrzeby pomocy tym, którzy chcą wrócić do kraju¹²⁵. Domagano się wręcz przysłania do Austrii oficjalnego przedstawicielstwa rządu polskiego, mogącego w sposób legalny i właściwy reprezentować interesy Polaków. Takie wymagania postawiły również władze okupacyjne. Zdaniem Amerykanów bez uprzedniego porozumienia z polskim rządem możliwa była tzw. dzika repatriacja. Mimo wielu przeszkód Komitet

¹²² A. Pilch, *Studia...*, s. 49. Przybywający do Austrii powojenni polscy emigranci posiadali status uchodźców politycznych i nazwani zostali *Flüchtlinge*.

¹²³ *Ibidem*, s. 49.

¹²⁴ A. Pilch, *Losy...*, s. 25.

¹²⁵ *Ibidem*, s. 31.

Polski działający w Mauthausen zdołał wysłać do lipca 1945 r. 13 transportów z repatriantami, było w nich około osiem tysięcy Polaków¹²⁶.

Po ukonstytuowaniu TRJN 28 czerwca 1945 r. decyzje dotyczące polskich repatriantów zaczęły zapadać szybciej. Interesami polskimi na terenie Austrii od czerwca tego roku zajmował się pełnomocnik przy Sojuszniczej Radzie Kontroli w Wiedniu ppłk Leszek Krzemień, koncentrujący się przede wszystkim na windykacji polskiego mienia ruchomego i nieruchomego¹²⁷. Podpułkownik zajmował się również obszarem Węgier, gdzie rozpatrywał repatriacje około sześciu tysięcy Polaków z obozów internowania i obozów koncentracyjnych, którym udało się przedostać z Austrii na teren Węgier. Miał także zająć się „pozyskaniem” około 12 tys. obywateli ze społeczności Polonii i wychodźstwa wojennego¹²⁸. Początki aktywności Krzemienia były trudne m.in. ze względu na brak kontaktów dyplomatycznych pomiędzy Polską i Austrią. To jednoosobowe przedstawicielstwo (Krzemień miał jedynie do pomocy adiutanta) uzyskało posesję na ul. Rennweg 5 w Wiedniu i wsparcie ze strony władz sektora brytyjskiego. Prolondyńskie inklinacje części Polonii, prozachodnia prasa dipisowska i antypolskie nastawienie władz okupacyjnych sektorów zachodnich utrudniały zadania pełnomocnika. Krzemień starał się jednak dotrzeć do jak najszerszej grupy Polonii i nakłonić ją do powrotu do Polski¹²⁹, był odpowiedzialny za powołanie do życia Ośrodka Pomocy Repatriantom w Wiedniu, również z siedzibą przy Rennweg. Wielokrotnie podkreślano, że najważniejszym zadaniem placówki było umożliwienie powrotu do kraju Polakom przebywającym na terenie Austrii¹³⁰. Podpułkownik prowadził intensywną akcję informowania repatriantów o możliwości, a wręcz konieczności powrotu do ojczyzny. Przygotowano nawet specjalną odezwę, w której podano do powszechnej wiadomości, że ci, którzy nie zdecydują się na powrót do kraju będą pozbawieni obywatelstwa.

¹²⁶ *Ibidem*, s. 33. Podobne działania podejmowały komitety w Sankt Veit an der Glan w Karyntii i w Heiming w Tyrolu.

¹²⁷ Zachowały się pamiętniki L. Krzemienia, ukazujące działalność wojskową i polityczną ppłk. do 1945 r. L. Krzemień, *Czas wojny*, Warszawa 1980.

¹²⁸ W. Materski, *Proces kształtowania...*, s. 176.

¹²⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 6, w. 37, t. 587. Relacja L. Krzemienia z odczytu z dnia 8 VIII 1945 r. w Ośrodku Pomocy Repatriantom w Wiedniu.

¹³⁰ W ośrodku pracowali Kazimierz Koziarski, Edward Pilarek, Stefania Dzieciołówna, Aleksander Jackiewicz, Magdalena Kamińska, Konstanty Kazimierski i Edward Żurek.

Bezpaństwowość zaś wiązała się z obostrzeniami ze strony władz okupacyjnych i miała być wyraźną wskazówką dla wahających się. Krzemień zabiegał bezpośrednio w MSZ o dodatkowe wsparcie materialne w wysokości trzech milionów marek i pomoc osobową. Ostatecznie przesłano mu 650 tys. marek. Ułatwiło to organizację części transportów kolejowych z Linzu do Krakowa. Początkowo planowano przygotować transport 60 tys. repatriantów. Polskie władze nie zgodziły się jednak na to, aby dotarli do Krakowa, proponowano Kudowę, Kłodzko, Koźle i Dziedzice¹³¹. Sprawne akcje repatriacyjne były możliwe głównie dzięki oddolnej działalności samych zainteresowanych. Komitety Polskie powstające w ośrodkach skupiających polską ludność, współpracujące z władzami okupacyjnymi i wspierające środowiska polonijne, za główny cel stawiały sobie organizację masowego powrotu do Polski. Aby ograniczyć możliwe nadużycia związane z działalnością tych placówek powołano nawet instytucje nadrzędne, czyli Centralny Komitet Polski na Górną Austrię. Komitety odgrywały olbrzymią, pozytywną rolę w organizacji życia Polaków na terenie Austrii w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny¹³². Była to nie tylko działalność aprowizacyjna, ale informacyjna, prawna, duszpasterska i edukacyjna. W krótkim czasie działający w komitetach Polacy zaczęli formować ciała łączące Polonię z różnych sektorów okupacyjnych. Polskie dzienniki podawały niepokojące informacje odnośnie do racji żywieniowych. Zdaniem korespondentów racje żywnościowe przeznaczone dla dorosłych wynosiły 1800 kalorii dziennie, a ich utrzymanie i podwyższenie kosztowało więcej niż suma przyznanych Austrii środków pomocowych¹³³.

Jesienią roku 1945 rozważano zakończenie akcji repatriacyjnych. Uznano, że pozostało około trzech tysięcy Polaków, którzy z różnych powodów nie mogą być przesiedleni. Na decyzję o zakończeniu akcji miały również wpływ ustalenia władz sektorów zachodnich zachęcające Polaków do wyjazdu do Kanady bądź Australii¹³⁴. Ośrodek oficjalnie zakończył działalność 15 października 1945 r. Po kilku miesiącach w warszawskiej centrali uznano, że zakres działań przekracza możliwości podpułkownika i zwrócono się z prośbą do SRK o utworzenie misji wojskowej. Prośby tej nie poparł jednak Wydział Zagraniczny. Efektem

¹³¹ A. Pilch, *Losy...*, s. 39.

¹³² *Ibidem*, s. 104.

¹³³ K. Niegowski, *Austria i Plan Marshalla...*, s. 7.

¹³⁴ A. Pilch, *Losy...*, s. 41.

działań ppłk. Krzemienia było utworzenie Polskiej Misji Repatriacyjnej podległej Misji w Berlinie. PMR miała w Austrii poza Wiedniem pięć delegatur na prowincji (Salzburg, Linz, Villach, Graz, Kufstein)¹³⁵. Na początku roku 1947 PMR zawiesiła działalność na życzenie władz austriackich, które nie godziły się na istnienie podwójnej Misji w sytuacji powołania przedstawicielstw politycznych¹³⁶. Na terenie Austrii działała też przez dwa pierwsze lata po wojnie delegatura Biura Rewindykacji i Odszkodowań Wojennych, również jako filia Biura w Berlinie¹³⁷. Na początku 1949 r. na terenie Austrii przebywało szacunkowo 9900 Polaków¹³⁸.

Zgodnie z intencją Moskwy Warszawa uznała pod koniec 1945 r. rząd Karla Rennera. Po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych z Austrią 5 marca 1946 r., na szczęblu misji politycznych, prezydent Krajowej Rady Narodowej Bolesław Bierut mianował 1 kwietnia tego roku Feliksa Mantla, „Przedstawicielem Politycznym Rządu Rzeczypospolitej Polskiej przy Rządzie Republiki Austriackiej w Wiedniu”¹³⁹. Mantel rozpoczął swą misję 13 maja w randze ministra pełnomocnego, a od listopada tegoż roku reprezentował Polskę jako przedstawiciel polityczny¹⁴⁰. W wewnętrznej korespondencji z centralą MSZ posługiwał się rangą „poseł”¹⁴¹. W skład kierowanej przez niego misji wchodziło sześciu urzędników dyplomatycznych, a wśród nich jako attaché prasowy Stanisław Jerzy Lec, znany poeta i satyryk. W dniu 16 sierpnia 1948 r. zbiegłego do Szwajcarii Feliksa Mantla zastąpił po trzymiesięcznym wakacie Stefan Kurowski. Sprawował on funkcję ministra pełnomocnego i przedstawiciela politycznego rządu RP przy

¹³⁵ W. Borodziej, *Die Volksrepublik Polen und Österreich 1948–1956*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955...*, s. 417–430.

¹³⁶ S. Dobrowolski, *Dyplomacja Polski Ludowej...*, s. 62.

¹³⁷ *Ibidem*, s. 62.

¹³⁸ A. Pilch, *Losy...*, s. 188.

¹³⁹ *Polscy dyplomaci w Wiedniu 1515–2015...*, s. 148–149.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 148–149. Feliks Mantel pochodził z Przemysła, ukończył studia prawnicze, należał do PPS, w czasie wojny więziony, w roku 1944 rozpoczął współpracę z PKWN. Uczestniczył w obradach Rady UNRRA i Międzynarodowej Technicznej Konferencji Morskiej w Kopenhadze. Funkcję przedstawiciela politycznego pełnił do 15 kwietnia 1948 r. Zdecydował się zbiec wraz z rodziną do Szwajcarii na znak protestu przeciwko polityce rządu wobec PPS. Uzasadnienie swej decyzji przesłał do redakcji „Wiener Zeitung”.

¹⁴¹ F. Mantel, *Wachlarz wspomnień*, Paryż 1980, s. 222–229.

rządzie Republiki Austriackiej w Wiedniu do sierpnia roku 1950¹⁴². W tym czasie prowadzono rokowania handlowe i usprawniono wymianę. Po odwołaniu Kurowskiego misją, a następnie poselstwem PRL w Wiedniu kierował w latach 1950–1955 w randze radcy Benedykt Askanas. Dnia 21 stycznia 1955 r. Antoni Bida został mianowany „Posłem Nadzwyczajnym i Ministrem Pełnomocnym PRL w Republice Austrii”, ponieważ decyzją z 1 grudnia 1954 r. rządy PRL i Austrii przekształciły przedstawicielstwa polityczne w poselstwa. Po odwołaniu Bidy w roku 1957, przez dwa lata wiedeńską placówką kierowała Idalia Juryś. W tym czasie przedstawicielstwa podniesiono do rangi ambasad. W styczniu 1959 r. Karol Kuryluk został pierwszym ambasadorem PRL w Austrii¹⁴³.

Pierwszym austriackim przedstawicielem politycznym w Polsce był Walter Tenschert, delegowany do Warszawy 12 kwietnia 1946 r. Zastąpił go na tym stanowisku Wilhelm Engerth 30 grudnia 1946 r. W latach 1950–1954 funkcję austriackiego przedstawiciela politycznego sprawował Walter Conrad-Eybesfeld. Jako ostatni pełnił ją Hermann Gohn w okresie od stycznia do 1 grudnia 1954 r., po czym został mianowany *chargé d'affaires* a.i., a 26 kwietnia 1955 r. posłem. Ostatnim posłem został mianowany Stephan Verosta (3 kwietnia 1956 – 24 listopada 1958). Verosta uzyskał rangę ambasadora w listopadzie 1958 r.

W latach 1945–1955 Austria nie występowała jako podmiot w relacjach międzynarodowych. Polska z uwagą śledziła przebieg starań austriackich o uzyskanie pełnej suwerenności. Z nadzieją oczekiwano rozszerzenia wymiany handlowej i normalizacji stosunków państwowych. Zgodnie z praktyką przyjętą w państwach okupowanych Polska otworzyła w Austrii swą misję wojskową i polityczną, a także placówki konsularne. Zakres obowiązków, jakie spoczy-

¹⁴² Stefan Kurowski był odpowiedzialny za opracowanie projektów unifikacji prawa i procedury karnej. Był Pierwszym Prokuratorem Najwyższego Trybunału Narodowego. Po powrocie z placówki objął funkcję prezesa Sądu Najwyższego i Izby Karnej SN. Uczestniczył w przygotowaniu dekretów o amnestii, o postępowaniu doraźnym i odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację kraju. *Polscy dyplomaci w Wiedniu 1515–2015...*, s. 151.

¹⁴³ Karol Kuryluk urodził się w Zbarażu, studiował polonistykę we Lwowie. Po wojnie został redaktorem naczelnym pisma „Odrodzenie”, pracował w Polskim Radiu, a w 1956 r. został ministrem kultury i sztuki. Jako minister fundował stypendia zagraniczne, popierał współpracę z Zachodem, zapraszał artystów zagranicznych do Polski, przyczynił się do otwarcia filii Instytutu Francuskiego w Warszawie.

wały na polskich przedstawicielach był duży: mieli zajmować się repatriacjami, roszczeniami majątkowymi obywateli polskich i kwestiami odszkodowań¹⁴⁴. Jednocześnie dyplomacja polska starała się wypracowywać szczegółowe stanowiska w sprawach dotyczących zagadnień międzynarodowych – takim tematem była np. przyszłość Austrii jako państwa okupowanego. W przededniu wyborów w roku 1946 na rozmowy robocze do Moskwy udał się minister Modzelewski, aby przedyskutować stanowisko polskie przed zbliżającą się konferencją ministrów spraw zagranicznych w Londynie, na której miała być poruszana sprawa traktatu z Austrią. Szczegółowe rekomendacje opracowane przez Modzelewskiego zostały zaakceptowane przez Mołotowa¹⁴⁵.

W ocenie polskiego MSZ najważniejszymi tematami były wówczas pokazowe procesy zbrodniarzy hitlerowskich i ich związki z Austrią¹⁴⁶. Największą różnicą pomiędzy denazyfikacją austriacką a niemiecką było wówczas rozstrzygnięcie, iż w przypadku Niemiec całym procesem zarządzali okupanci, Austriakom zaś pozostawiono w tym zakresie dużą swobodę. Każda z trzech wiodących partii, tworzących po wojnie w Austrii wielką koalicję, miała odmienną koncepcję karania winnych zbrodni wojennych¹⁴⁷. Konserwatywna Austriacka Partia Ludowa (ÖVP) opowiadała się już w 1945 r. za bezwarunkową amnestią dla wszystkich nieobciążonych udziałem w konkretnych zbrodniach pomniejszych zwolenników i współpracowników Hitlera. Partia socjaldemokratyczna (SPÖ) rozważała raczej możliwość przeprowadzenia reedukacji, a partia komunistyczna (KPÖ) kładła największy nacisk na ukaranie najbardziej winnych. Wszystkie partie były przy tym zgodne, że rozdrapywanie ran i dzielenie społeczeństwa nie leży w interesie państwa i jego nowo budowanej tożsamości¹⁴⁸. Polski resort spraw zagranicznych z uwagą obserwował wpływ wielkich partii politycznych na losy Austrii. Komentowano przygotowania do

¹⁴⁴ J. Łaptos, A. Mania, *Dyplomacja polska wobec zimnowojennego podziału świata (marzec 1947 – grudzień 1955)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 364.

¹⁴⁵ W. Materski, *Proces kształtowania...*, s. 146.

¹⁴⁶ Osądzono w ciągu pierwszych dziesięciu lat po wojnie przez specjalnie do tego celu powołane sądy ludowe (*Volksgerichte*) 23 477 osób i skazano 13 607 z nich na różnego rodzaju kary. Było to jedynym rozliczeniem, jakiego wówczas dokonano.

¹⁴⁷ *Entnazifizierung zwischen politischem Anspruch, Partaikenkurrenz und Kalten Krieg. Das Beispiel der SPÖ*, Hg. M. Mesner, Wien–München 2005.

¹⁴⁸ *Ibidem*, s. 126.

wyborów i powstawanie nowych sił politycznych, a zwłaszcza stosunek władz do partii komunistycznej¹⁴⁹. W ocenie polskiego MSZ wspólnym sukcesem było powołanie Sojuszniczego Biura Denazyfikacji oceniającego skuteczność przepisów denazyfikacyjnych. Alianci wsparli również gremialnie przeciwników legitymizacji¹⁵⁰.

Jednym z ważniejszych wydarzeń dotyczących demokratyzacji życia w Austrii i stanowiska polskiego w tej sprawie były prace nad traktatem pokojowym z tym krajem. Podczas obrad konferencji londyńskiej w styczniu 1947 r. delegacja polska przedstawiła memorandum w sprawie traktatu z Austrią. Przedstawiając stanowisko polskie wiceminister Stanisław Leszczycki wyodrębnił dwie grupy oczekiwań pod adresem przyszłego traktatu. Pierwsza wiązała się z bezpieczeństwem kontynentu, druga z określeniem współodpowiedzialności Austrii za II wojnę światową i wynikających z tego zobowiązań względem ofiar agresji¹⁵¹. Polska uczestniczyła w posiedzeniach konferencji dwukrotnie, natomiast w sprawie przyszłości Austrii tylko raz, 23 stycznia 1947 r. Polskie stanowisko nawiązywało do deklaracji mocarstw z 30 października 1943 r. Wątpliwości koncentrowały się wokół majątku polskiego na terenie Austrii, roszczeń majątkowych obywateli polskich, restytucji mienia wywiezionego z Polski w okresie okupacji, rent i ubezpieczeń społecznych. Jednocześnie rząd polski podkreślał wówczas, że rokowania powinny zabezpieczyć w przyszło-

¹⁴⁹ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 522, *Analiza wyników wyborów do parlamentu austriackiego z 9 października 1949 r.*

¹⁵⁰ Z. Rotocki, *Model okupacji Austrii...*, s. 91.

¹⁵¹ W. Materski, *Dyplomacja Polski „lubelskiej”...*, s. 218. „Zakres współodpowiedzialności austriackiej referowany przez Leszczyckiego zawierał następujące punkty – tytuły do zadośćuczynienia względem państwa polskiego; zwrot zagrabionego mienia polskiego tak wywiezionego z Polski, jak i zajętego na terytorium Austrii; odszkodowania za pracę przymusową; odszkodowania za straty wynikłe dla państwa polskiego i jego obywateli w wyniku dokonania Anschlusu (głównie z tytułu zerwania umów); poniesienia odpowiedzialności w zakresie ubezpieczeń społecznych. Ponadto memorandum zawierało postulat, by w traktacie zawarte zostały gwarancje preferencji dla polskiego tranzytu przez terytorium Austrii, a także obowiązek uchylecia przepisów dyskryminujących cudzoziemców, jak też by były w nim określone terminy zakończenia wszelkich spraw związanych z repatriacją”. *Zbiór Dokumentów*, red. J. Makowski, Warszawa 1947, nr 1/2, s. 28–35.

ści Austrię przed problemami, jakie dotknęły to państwo w trakcie II wojny światowej.

Zarówno przedstawiciele Polskiej Misji Wojskowej działającej na terenie Wiednia, jak i decydenci w Warszawie nie krytykowali przebiegu denazyfikacji austriackiej wprost. W Warszawie panowało przekonanie, że w sprawach dotyczących przyszłości Austrii mocarstwa decydują wspólnie. Zmiana w ocenie pojawiła się w raportach z połowy roku 1946¹⁵². Traktowano USA, Francję i Wielką Brytanię jako wspólny blok, często zwracano uwagę, iż Anglicy i Francuzi bezkrytycznie przyjmowali rozwiązania podsuwane przez Amerykanów. Podobnie oceniano sytuację w Niemczech, kiedy w połowie 1946 r. Brytyjczycy przejęli regulacje amerykańskie w obawie przed opóźnieniem rozwoju gospodarczego i niezadowoleniem Niemców. Bardzo często pojawia się w kontekście oceny polityki okupantów pojęcie „zimnego anchlussu” jako działań podejmowanych na rzecz integracji Austrii z państwem zachodnioniemieckim¹⁵³.

W Austrii nie wszystkie niedociągnięcia podczas rozliczania z przeszłością nazistowską zależały od pomyłek rządu Karla Rennera. Początkowo rząd domagał się surowych kar. O przyszłości nazistów w Austrii rozstrzygnęła ustawa z 6 lutego 1947 r. Prace nad nią trwały podczas obrad konferencji ministrów spraw zagranicznych w Londynie. Austriacy obawiali się krytycznych ocen ze strony państw okupujących, dopiero po zakończeniu obrad do tekstu ustawy pod naciskiem partii politycznych wprowadzono zapisy o tolerancji¹⁵⁴. Alianci wzbraniли się z jej wcześniejszym przyjęciem, ponieważ zbyt łagodnie traktowała przeszłość 536 tys. zarejestrowanych członków NSDAP. Biorąc pod uwagę małżonków i rodziny, był to problem miliona wyborców, czyli 1/4 ludności uprawnionej do głosowania w Austrii. W tym gronie wyjątkowe miejsce zajmowali tzw. nielegalni, czyli członkowie zarejestrowani przed rokiem 1938. Wszystkich byłych nazistów podzielono na dwie kategorie: „mniej obciążonych” i „obciążonych”. Zamiast reedukacji i demokratyzacji wprowadzono sankcje w postaci grzywnien i zakazu wykonywania zawodu. Z zarejestrowanych, według innych, później udostępnionych, danych 543 279 członków NSDAP do

¹⁵² Każda ze stref oczekiwała się odrębnego opracowania historycznego odnoszącego się do tematu denazyfikacji. B. Bailer-Galanda, W. Garscha, *Der österreichische Staatsvertrag...*, s. 632.

¹⁵³ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527, *Sprawozdanie polityczne za okres od 1 grudnia 1949 do 15 stycznia 1950 r.*, s. 7.

¹⁵⁴ J. Kozeński, *Austria...*, s. 214.

„obciążonych” zaliczono jedynie 42 tys., likwidując tym samym masowość zjawiska współpracy z nazizmem. Często powoływano się też w raportach na przykłady łagodnej polityki mocarstw wobec byłych zbrodniarzy¹⁵⁵.

Znawcy procesu denazyfikacji w Austrii są przekonani, że istotny wpływ na jego przebieg miało narastanie zimnej wojny. Pierwsze dyskusje na temat włączenia nazistów do życia politycznego i ekonomicznego kraju pojawiły się bowiem wraz z realizacją doktryny Trumana¹⁵⁶. Rada Sojusznicza sprzyjała rządowi austriackiemu. Nie egzekwowano zbyt surowo przepisów o denazyfikacji, w dniu 27 lutego 1948 r. zaproponowano również amnestię. Parlament wiedeński chętnie skorzystał z tej propozycji i 21 kwietnia 1948 r. uchwalił ustawę, na podstawie której z 524 tys. osób podlegających karze według pierwotnych przepisów, uwolniono od niej 487 tys. W maju 1948 r. ogłoszono amnestię dla osób „mniej obciążonych”¹⁵⁷. Oznaczało to zakończenie „okresu pokuty” dla 90% osób w jakiś sposób związanych z systemem narodowosocjalistycznym i zarazem koniec denazyfikacji. W niedługim czasie ludzie ci zasili życie publiczne, polityczne, intelektualne i tym samym wpłynęli na klimat duchowy II Republiki¹⁵⁸.

W sprawozdaniu politycznym z grudnia 1948 r. Stefan Kurowski donosił o powtarzających się działaniach na rzecz włączenia do prac administracyjnych i politycznych byłych nazistów. Zdaniem polskiego przedstawiciela wynikało to z chęci zwiększenia elektoratu przez Partię Ludową. Chodziło mu o powoływanie „Narodowej Opozycji” skupionej wokół ÖVP. Protesty partii komunistycznej dotyczyły jedynie reakcji prasowych na podobne akcje¹⁵⁹. We wnioskach do raportu zwrócono uwagę na „powrót sił faszystowskich” do sądów i przygotowanie gruntu do powszechnej liberalizacji przepisów. Donoszono również o widocznej rywalizacji pomiędzy związkami zawodowymi, kontrolowanymi przez socjaldemokratów, a domagającymi się praw reprezentantami prawicy¹⁶⁰.

155 AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527, *Sprawozdanie polityczne PMP z 15 I – 28 II 1950 r.*, Załącznik nr 4. *Sprawa złagodzenia reżimu okupacyjnego w Austrii*.

156 B. Bailer-Galanda, W. Garscha, *Der österreichische Staatsvertrag...*, s. 638.

157 K. Marschall, *Volksgerichtsbarkeit und Verfolgung von nationalsozialistischen Gewaltverbrechen in Österreich. Eine Dokumentation*, Wien 1987, s. 42.

158 M. Tomczak, *Austriacy w poszukiwaniu...*, s. 127.

159 AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527, *Sprawozdanie polityczne za okres 15 XI – 15 XII 1948 r.*

160 AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527, *Sprawozdanie polityczne PMP z 1 III – 31 III 1950 r.*

W raporcie z maja 1949 r. omówiono kwestię asymilacji ludności pochodzenia niemieckiego, tzw. Volksdeutsche, która w wyniku migracji wojennych osiedliła się w Austrii po roku 1945. Grupa ta, reprezentowana przez Emila Burescha, założyła własne zrzeszenie opowiadające się „przeciwko przeszłości faszystowskiej” i spotkała się z pozytywnym przyjęciem przez władze okupacyjne. Władze polskie zwróciły uwagę, iż była to grupa aktywna zawodowo, twórcza, prężnie działająca na polu gospodarczym, co znaczenie wzmocniło strefę zachodnią.

Alarmujące doniesienia dotyczące rodzenia się neofaszyzmu dotyczyły statystyk pochodzących z obrad Rady Alianckiej. W sprawozdaniu ze stycznia 1949 r. zwrócono uwagę na łagodne wyroki sądowe dla grupy ponad 40 tys. osób „ciężko obciążonych”, na powstawanie nowych pism neonazistowskich, takich jak „Frei Stimmen”, czy działalność intelektualistów i ludzi kultury sprzyjających nazizmowi (przykład profesora Heinricha von Srbika – czynnego działacza NSDAP, po wojnie kandydata partii Związku Niezależnych (VdU)). Podkreślono we wnioskach do raportu, że pozyskiwanie byłych nazistów było ściśle związane z przedwyborczą walką polityczną i że należało się spodziewać eskalacji podobnych działań¹⁶¹.

Kolejne doniesienia na ten temat pojawiły się w sprawozdaniu z lutego 1949 r. Stefan Kurowski komentuje podanie do wiadomości publicznej powołania na stanowisko profesorskie obarczonego współpracą z nazizmem profesora literatury Hansa Nadlera i pokazowy proces współpracowników Theodora Souceka w Grazu. Z niepokojem opisywano również powstawanie na zachodzie kraju organizacji „terrorystycznych”, takich jak „Internationale Bauern Union”, których działalność skierowana była „przeciwko krajom demokracji ludowej”. Według polskich dyplomatów postawa obydwu partii zapewniała tendencjom nacjonalistycznym szansę rozwoju. Z obawą obserwowano działania Krausa, postulującego w Radzie Alianckiej utworzenie czwartej partii. Charakteryzując postać polityka wymieniono jego niechlubną przeszłość i elektorat, do którego się odwołuje. Zakładano, że byli naziści będą zainteresowani powstaniem takiej partii. Przed zbliżającymi się wyborami oceniano również poparcie polityczne dla Adolfa Schärfa, a także szacowano liczbę zwolenników partii KPÖ. We wnioskach do raportu Stefan Kurowski zaznaczył, że obserwuje się stały rozwój systemowych działań na rzecz koncentracji sił prawicowych.

¹⁶¹ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 522, *Raport polityczny za miesiąc styczeń 1949 r.*

Pierwsza wzmianka o amnestii dla grupy 50 tys. obciążonych „Belastete” pojawiła się w lutym 1949 r. za sprawą posła Alfonsa Gorbacha. W interesie grupy mniej obciążonych „Minder belastete” wypowiedział się również w tym czasie socjalistyczny minister Oskar Helmer postulując zniesienie obowiązku rejestrowania tych osób i łagodne traktowanie ich przypadków podczas procesów. Jednym z takich przypadków był proces Antona Steinmetza, który odbywał się w Wiedniu w lutym 1949 r. Steinmetz odpowiadał za rozstrzeliwanie więźniów obozów koncentracyjnych. W uzasadnieniu łagodnego wyroku sędzia stwierdził, że oskarżony nie wiedział co robił. Takie wydarzenia dawały dobitne argumenty stronie krytykującej przebieg denazyfikacji w Austrii. W dokumentach wielokrotnie podkreślano wpływ nazistów na działalność sądów austriackich¹⁶².

Od września 1953 r. trwały prace nad podniesieniem przedstawicielstwa Austrii w Polsce do rangi ambasady, a Misji Politycznej w Wiedniu do rangi poselstwa. Korespondencja w tej sprawie trwała dość długo ze względu na problemy finansowe związane z powoływaniem nowych placówek. Początkowo działało tylko poselstwo austriackie utworzone w Warszawie w 1954 r. W styczniu roku 1956 zaczęło działać polskie poselstwo w Wiedniu. Odtąd obydwie państwa reprezentowane były przez placówki o tej samej randze. Przedstawicielem Polski był Antoni Bida¹⁶³. W tym czasie na plan pierwszy wysuwała się kwestia wymiany gospodarczej. Najważniejszym dokumentem z tego zakresu była umowa podpisana w 1954 r., przedłużana co roku protokołem handlowym.

Polska z satysfakcją przyjęła podpisanie *Traktatu państwowego* z Austrią 15 maja 1955 r. Spodziewano się że zasada neutralności ograniczy integrację tego państwa ze strukturami zachodnimi¹⁶⁴. W dokumentach archiwalnych MSZ czytamy, że neutralność Austrii dawała stronie polskiej gwarancję współpracy dalekiej od konfrontacji. Polacy spodziewali się, że Austria nie przystąpi do żadnych układów wojskowych i nie użyczy swego terytorium dla obcych baz wojskowych¹⁶⁵. Premier polski skierował do kanclerza Raaba specjalną depeszę,

¹⁶² AMSZ, z. 10, w. 55, t. 522, *Raport polityczny za miesiąc lipiec – sierpień 1949*, s. 1–22.

¹⁶³ *Ibidem*, s. 365.

¹⁶⁴ W. Zubok, K. Pleszakow, *Zimna wojna zza kulis Kremla. Od Stalina do Chruszczowa*, Warszawa 1999, s. 197.

¹⁶⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Tezy do rozmów z ministrem Bruno Kreisky'm*.

w której apelował o podjęcie starań w celu zacieśnienia współpracy. W nocy z 28 grudnia 1955 r. Polska uznała neutralność Austrii, a 20 sierpnia 1956 r. przystąpiła do *Traktatu państwowego*. Misja wojskowa i polityczna ze Stefanem Kurowskim na czele i placówkami konsularnymi zajmowała się głównie problemami repatriacji, współpracy z placówkami polonijnymi i realizacją polskich roszczeń wynikających z prawa odszkodowań.

Szybkie uznanie ze strony nowych władz polskich nie było równoznaczne z wymianą przedstawicieli, nawiązaniem regularnych stosunków dyplomatycznych i konsularnych. W większości przypadków placówki obcych państw były szybciej uruchamiane w Polsce, niż polskie za granicą. Często była to różnica kilku miesięcy. Rozwiązania braków kadrowych szukano w mianowaniu osób wysyłanych na placówki na stanowisko *chargé d'affaires* a.i. Polska zyskiwała w ten sposób odpowiedni czas na przeszkolenie bądź wyszukanie osoby mogącej otrzymać nominację poselską lub *chargé d'affaires en pied*¹⁶⁶. Lata 1945–1946 cechuje we wzajemnych relacjach polsko-austriackich odnowienie stosunków między państwowych po zakończeniu działań wojennych, w niezwykle trudnych realiach gospodarczych i politycznych. Obydwa państwa walczyły w tym czasie o samostanowienie, Polska tę walkę przegrała wraz z wyborami do parlamentu w 1947 r.

3. Charakter relacji Wiednia z komunistyczną Polską do roku 1958

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polski posiada bogate zbiory dotyczące dziejów powojennych Austrii. Raporty Misji Politycznych i Wojskowych ukazują zarówno szczegóły działalności aliantów w latach 1945–1950, jak i stosunek nowego resortu spraw zagranicznych do Zachodniej Europy. Pracownicy polskiego MSZ dostrzegali i komentowali różnice w celach i metodach działań Amerykanów, Brytyjczyków, Francuzów i Rosjan. Najwięcej kontrowersji budziły w początkowym okresie kwestie denazyfikacji i dekartelizacji, których przebieg szczegółowo omawiano. Opisywany okres cechuje się olbrzymim wpływem dyplomacji rosyjskiej na charakter działań polskiego MSZ¹⁶⁷.

¹⁶⁶ W. Materski, *Dyplomacja Polski „lubelskiej”*..., s. 267.

¹⁶⁷ J. Łaptos, A. Mania, *Dyplomacja polska...*, s. 290–307; K. Kersten, *Między wyzwoleniem...*, s. 17–18.

W ocenie polskich dyplomatów współpraca polityków austriackich z Amerykanami na rzecz tworzenia nowego prawa podatkowego i gospodarczego sprzyjała rozwojowi stref zachodnich. Dostrzegano ścisłą kooperację zarówno kół rządowych, parlamentarnych, jak i związków zawodowych, podkreślając ich rosnące znaczenie w życiu państwa. Zdaniem Polaków działania te miały głównie charakter propagandowy. Chodziło o pozyskanie wyborców austriackich i z czasem samozwańcze określenie przyszłości państwa. Państwa zachodnie od jesieni 1945 r. konsekwentnie wspierały rozwój gospodarczy naddunajskiej republiki. Można zaobserwować w tym czasie wspólną politykę anglosaską optującą za szybkim zakończeniem okupacji.

Dla dyplomacji polskiej najistotniejsze w temacie ekonomicznej przyszłości Austrii było pytanie o możliwość współpracy ekonomicznej i politycznej z Niemcami Zachodnimi. Wielokrotnie rozważano kroki, działania, motywy, koszty i prawdopodobieństwo ponownego anshlusu¹⁶⁸. Był to wątek skrętnie podrzucany przez propagandę sowiecką. Próbowano hamować proces integracji Austrii z Zachodem podsycaniem obaw o pokój w Europie. Proces dekartelizacji w Austrii i Niemczech różnił się zasadniczo pod względem obciążeń finansowych narzuconych w wyniku porozumień międzynarodowych, jak również z uwagi na potencjał gospodarczy i demograficzny obydwu państw. Władze austriackie od początku okupacji dbały o wzmacnianie wizerunku Austrii jako „pierwszej ofiary Hitlera” w związku z czym blokowano i ograniczano zarządzenia okupacyjne dotyczące dekartelizacji państwa. Mocarstwa zachodnie zwracały uwagę na możliwość powtórzenia się sytuacji kryzysowej, jaka wystąpiła w I Republice po I wojnie światowej w związku z ograniczeniami gospodarczymi tego państwa.

Dla władz polskich najbardziej drażliwą kwestią była perspektywa integracji ekonomicznej państwa austriackiego z państwami Europy Zachodniej. Z uwagą śledzono doniesienia o realizacji przez Wiedeń planu Marshalla. Stosunek władz polskich do propozycji amerykańskiej związanej z pomocą gospodarczą dla Europy, zaproponowaną 5 czerwca 1947 r. przez ówczesnego sekretarza Georga Marshalla, zależał od stanowiska Moskwy¹⁶⁹. Początkowo sondowano możliwość skorzystania z propozycji, jednakże negatywne stanowisko ZSRR

¹⁶⁸ J. Kozeński, *Bez Austrii...*, s. 89–100.

¹⁶⁹ H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 494–495.

i w zasadzie wypowiedziana przez delegatów sowieckich odmowa w imieniu państwa polskiego przesądziły sprawę¹⁷⁰.

W sprawozdaniu gospodarczym, jakie przesłała Polska Misja Wojskowa do Warszawy w październiku 1948 r., czytamy, iż realizacja planu Marshalla odbywała się w Austrii przy krytycznym nastawieniu partii komunistycznej i socjaldemokratycznej. Zwracano uwagę na zwiększanie eksportu towarów amerykańskich wątpliwej jakości i inwestycje mające za zadanie rozbudowę przemysłu ciężkiego czy elektryfikację na granicy z Bawarią, aby przygotować grunt do dalszej integracji z gospodarką niemiecką¹⁷¹.

Stefan Kurowski, minister pełnomocny RP w Wiedniu, donosił w specjalnym piśmie z 8 listopada 1949 r. o rosnącym wpływie gospodarki amerykańskiej w Austrii. Attachat Handlowy komentował kwestie dewaluacji szylinga, spadku bezrobocia i niekorzystnej wymiany handlowej z Włochami. W notatce o sytuacji gospodarczej Austrii za październik 1949 r. czytamy, że dominujący wpływ na życie gospodarcze w tym kraju miał niekorzystny stosunek waluty brytyjskiej do amerykańskiej i postępujący zalew towarów amerykańskich. Spekulowano przy tym na temat budowy kolei łączącej Austrię z południowym obszarem Niemiec.

W roku 1949 suma inwestycji wzrosła w Austrii o 100%, największą kwotę skierowano na rozbudowę przemysłu żelaza i stali. Dodatkowo uruchomiono 340 mln szylingów kwoty pomocowej. Pojawiały się wówczas w Polsce doniesienia o rzekomym dalszym upośledzeniu gospodarki austriackiej zdominowanej przez import towarów amerykańskich. Już w pierwszym roku pomocy pochodzącej z planu Marshalla strefa radziecka mogła odczuć dysproporcje w rozwoju poszczególnych sektorów okupowanego obszaru. Tłumaczono to zjawisko ograniczeniami systemowo wprowadzanymi przez zachodnie władze okupacyjne (dostawy energii elektrycznej, utrudnienia w transporcie lądowym czy komunikacji. Obawiano się przy tym, że jest to przygotowanie gruntu do podziału Austrii¹⁷².

Pod koniec roku 1948 austriackie wskaźniki gospodarcze przekroczyły o 6% wartości z 1937 r.¹⁷³ Na 280 mln szylingów oszacowano zadłużenie Au-

170 J. Łaptos, A. Mania, *Dyplomacja polska...*, s. 318–322; W. M. Iber, P. Ruggenthaler, *Zur Bedeutung der Moskauer Deklaration zu Österreich für die Sowjetunion*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943...*, s. 78–92.

171 AMSZ, z. 10, w. 55, t. 522, *Sprawozdanie gospodarcze za okres 15 XI – 31 XII 1948 r.*

172 AMSZ, z. 10, w. 55, t. 528, *Sprawozdanie PMP za okres 1 V – 15 VI 1950 r.*

173 AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527, *Sprawozdanie gospodarcze za okres 15 X – 15 XI 1948 r.*

stirii, z czego tylko 63 mln nie dotyczyły długów amerykańskich. W tym czasie władze polskie zabiegały o podpisanie układów handlowych odnawiających przedwojenną, korzystną wymianę ekonomiczną¹⁷⁴.

Skrętnie rejestrowano i komentowano wszelkie doniesienia dotyczące prac nad *Traktatem państwowym*. Przykładem może być wystąpienie ministra Karla Grubera w Innsbrucku 7 listopada 1948 r., dotyczące konieczności wznowienia obrad nad traktatem. W wypowiedzi Gruber miał skrytykować obce siły polityczne ograniczające działania na rzecz wyzwolenia Austrii. Polacy odczytali te słowa jako atak na ZSRR. Według strony polskiej przemówienie Grubera było odebrane jako przejaw częstej w roku 1948 tendencji do manifestacji integracji Wiednia z Zachodem i utożsamiania się z celami amerykańskimi. W tym samym czasie zarejestrowano również wywiad, jakiego udzielił prezydent Renner niemieckiej gazecie „Neues Zeitung”, w którym wypowiedział się za przynależnością do świata Zachodu.

Kampanią antysowiecką nazwano dyskusje wokół zagrabienia taboru kolejowego, jakiego mieli podjąć się Rosjanie w połowie roku 1948. Sprawę skierowano pod obrady Rady Alianckiej i Komisji Komunikacyjnej przy niej działającej. Dużą uwagę zwracano również na przypadki usuwania komunistów z gremiów administracyjnych. W sprawozdaniach przytaczane są nazwiska osób i przypadki, w jakich doszło do ich zwolnień (np. sprawa wiceburmistrza Wiednia Karla Honaya)¹⁷⁵.

Sprawozdanie ze stycznia 1949 r. donosi o kampanii antyradzieckiej wymierzonej przeciwko ZSRR jako jednemu z okupantów. W dokumencie przedstawiono wyliczenia sumy kosztów okupacyjnych, jakie Austria zapłaciła poszczególnym mocarstwom do końca 1948 r. Z wyliczeń tych wynikało, iż Rada Sojusznicza powinna zwrócić państwu austriackiemu ponad 10 mln szylingów i tylko strona rosyjska sprzeciwia się wypłacie tych świadczeń. Notatka prasowa podana przez ministra Georga Zimmermana zbulwersowała opinię publiczną i wywołała ożywioną debatę. Z materiałów wynika również, że to strona rosyjska czerpała największe korzyści z okupacji Austrii. Łączna suma reparacji wypłaconych okupantom wyniosła trzy miliardy szylingów, z czego dwa miliardy przypadły ZSRR¹⁷⁶.

¹⁷⁴ A. Kisztelińska-Węgrzyńska, *Traktaty polsko-austriackie z lat 1955–1989. Wybór umów dwustronnych*, Łódź 2011, s. 12.

¹⁷⁵ P. Ruggenthaler, *Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde?...*, s. 701.

¹⁷⁶ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527, *Sprawozdanie polityczne za okres 1 I – 31 I 1949 r.*

Minister Zimmerman zaznaczył, że w razie odmowy zwrotu nadpłaty konieczne będzie uchwalenie dodatkowego podatku od okupacji.

Kwestie uzgodnień mocarstw okupacyjnych żywo komentowano w sprawozdaniach Misji Politycznej w Wiedniu. Jednym z przykładowych tematów była debata na temat DP-isów (*Deplaced Persons*), osób pozbawionych obywatelstwa, przebywających na terenie Austrii w wyniku działań wojennych. Rosjanie domagali się reemigracji ponad 72 tys osób, którym do roku 1948 nie udzielono obywatelstwa. Zwrócono również uwagę, że przyznano prawa grupie stutysięcznej. Zdaniem generała Władimira Kurasowa, sowieckiego komisarza, było to działanie nielegalne i narażało państwo na dodatkowe koszty. Większość dipisów to, zdaniem Rosjan, Volksdeutsche pochodzący z krajów demokracji ludowej i przyszły elektorat partii ludowej.

W grudniu 1948 r. z placówki wiedeńskiej został odwołany referent Tadeusz Gozdecki, zajmujący się majątkiem polskim, Związkiem Polaków „Strzecha” oraz interwencjami u władz okupacyjnych i austriackich. Nie przysłano wówczas zastępstwa, lecz podzielono dotychczasowe jego obowiązki na pozostałe osoby. Koszty miesięcznego utrzymania placówki konsularnej w drugim kwartale 1948 r. wynosiły 56 tys. szylingów austriackich. Zatrudniano w niej w tym czasie łącznie dziewięć osób.

W maju 1949 r. podczas wizytacji Polskiej Misji Repatriacyjnej i podległych jej placówek minister Maria Wierna ostro skrytykowała marnotrawstwo finansowe jakiego miała się dopuścić misja w związku z prowadzeniem, finansowaniem i ostatecznie zamknięciem szkoły dla dzieci polskich w Treffling¹⁷⁷. Skandalem nazwano decyzję o zamknięciu szkoły w czerwcu 1949 r. z powodu małej liczby uczniów. W odpowiedzi dyrektor misji Stefan Kurowski szczegółowo przedstawił warunki ekonomiczne i polityczne, w jakich funkcjonował obóz. Podkreślił spadek liczby wyjazdów w porównaniu z poprzednimi latami. W ciągu maja i czerwca 1949 r. wyjechało stąd łącznie 127 osób, głównie do Australii, USA i Kanady. Pracownicy misji donosili, iż zarówno kierunki emigracji, jak i wyjazdy młodzieży nie były niespodzianką. Informowano ministerstwo o ich skali i przebiegu już wcześniej¹⁷⁸. W obozach zakładano i utrzymywano szkoły, aby sprostać wymaganiom przebywających tam Polaków, przyciągnąć

¹⁷⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 10, w. 55, t. 522, *Wymiana pism Wierna – Kurowski*.

¹⁷⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 10, w. 57, *Pismo Polskiej Misji Politycznej w Wiedniu z 24 września 1949 roku*.

dzieci o nieustalonej narodowości i dokonać ewentualnej „repolonizacji”. Zdaniem dyrektora szkoła polska osiągnęła jeszcze jeden ważny cel – jej powołanie i utrzymanie zapobiegło powołaniu podobnej placówki przy ZPA (Związku Polaków w Austrii) Słabe oddziaływanie polityczno-propagandowe szkoły tłumaczył Stefan Kurowski „specyficznymi właściwościami przydzielonego materiału ludzkiego”¹⁷⁹.

W przypadku szkoły w Treffling, którą na podstawie decyzji konsula zamknięto, liczba dzieci do niej uczęszczających systematycznie spadała. W dokumentach wielokrotnie przewija się negatywne nastawianie Polaków przebywających w Austrii do pracowników misji. Zdaniem misji wynikało to ze „spekulacji narodowościami”, jakiej mieli się podejmować urzędnicy zachodnich stref okupacyjnych. Według statystyk brytyjskich liczba polskich DPs to 3280 osób, władze austriackie podawały liczbę 3100, natomiast Polska Misja Repatriacyjna mówiła o 2000 osób¹⁸⁰. Ustalenie narodowości dzieci było zagadnieniem bardzo trudnym, szczególnie w przypadku dzieci pochodzących z małżeństw mieszanych. W obozach przebywali przedstawiciele różnorodnych narodowości słowiańskich, deklaracje zaś zależały często od decyzji ekonomicznych i bywało, że ulegały zmianom pod wpływem postawy większości (zwłaszcza w środowiskach narodowości polskiej, ukraińskiej bądź białoruskiej).

Wiosną 1949 r. władze polskie analizowały możliwość podziału Austrii. Zastanawiano się, jakie siły polityczne sprzyjają takim postulatom i nazywano je wprost „proamerykańskimi”. Bardzo często porównywano sytuację polityczną w Austrii do wydarzeń w Niemczech¹⁸¹. Spodziewano się powtórzenia scenariusza i otwarcie negowano możliwość integracji politycznej i gospodarczej Austrii z Niemcami. Wspierano się przy tym retoryką walki z ponownym anshlusem i zapisami układu poczdamskiego, zakazującymi łączenia obydwu państw¹⁸².

¹⁷⁹ Z notatek odręcznych naniesionych na piśmie wynika, iż doszło do konfliktu pomiędzy misją a MSZ. Wizytacja minister Wiernej zakończyła się negatywną oceną działań polskich przedstawicieli w austriackim środowisku polonijnym. Zdecydowany ton odpowiedzi, na jaki pozwolił sobie S. Kurowski, zapowiadał jego rychłą dymisję. AMSZ, D. IV Austria, z. 10, w. 57, *Pismo Polskiej Misji Politycznej w Wiedniu z 24 września 1949 roku*.

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 2.

¹⁸¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 21, w. 66, t. 911.

¹⁸² S. W. Kucharski, *Stowarzyszenia polskie w Wiedniu po II wojnie światowej*, [w:] *Polska – Austria. Drogi...*, s. 122–127.

W raporcie z lutego 1949 r. czytamy o intensyfikacji działań na rzecz odbudowy gospodarki austriackiej. Polacy z obawą obserwowali te inwestycje, które rozpoczynano lub kontynuowano na granicy z Bizonią¹⁸³. Oczekiwano, że może dojść do integracji z tym obszarem. Wskazywano na okoliczności realizacji planu Marshalla, podkreślając, iż głównym beneficjentem realizowanego planu były Stany Zjednoczone, które wykorzystując potencjał Austrii, a nawet w niektórych przypadkach państw demokracji ludowej, pomnażają swój dorobek. Jeśli już dochodziło do wsparcia nierentownych ośrodków kultury lub zabytków, na co również zwracano uwagę, czyniono to – zdaniem polskich delegatów – ze względów propagandowych, aby zyskać przychylność wyborców. Można powiedzieć, że toczył się na terenie Austrii swoisty wyścig o wpływy polityczne i popularność wśród wyborców austriackich¹⁸⁴.

Polskie raporty gospodarcze zawierały szczegółowe dane dotyczące austriackich wskaźników produkcji¹⁸⁵. Można za nimi przyjąć, iż stan wiedzy polskich wysłanników na temat zmian ekonomicznych w okupowanej Austrii był dobry. Większość wskaźników dotyczących przemysłu ciężkiego już w roku 1947 przekroczyła wartości z roku 1937 r. Strona polska zwracała uwagę na niekorzystne dla niej ograniczenie dostaw polskiego węgla lub, jak to było w pierwszych latach powojennych, opóźnianie płatności za surowce. Podczas konferencji londyńskiej w sposób widoczny ujawniło się oddanie polityków austriackich sprawie dalszej integracji z Zachodem. Polacy obawiali się, że oznacza to podział państwa, odejście od idei jego neutralizacji i impas w pracy nad *Traktatem państwowym*¹⁸⁶.

Kampania wyborcza w roku 1949 miała bardzo duże znaczenie dla sceny politycznej Austrii. Stany Zjednoczone próbowały wpłynąć na życie polityczne zachodnich stref poprzez naciski na partie prawicowe. Amerykanom zależało na konsolidacji prawicy wokół ÖVP, dlatego podejmowano działania dyscyplinujące tę grupę. W marcu 1949 r. zawieszono działające od trzech lat pismo „Berichte und Informationen” kierowane przez Herberta Krausa, lidera grupy skupionej wokół „Zrzeszenia Niezależnych”. Z punktu widzenia okupantów skuteczniejsze było w przededniu wyborów działanie skonsolidowanej, opartej na silnej warstwie średniej, prawicy postulującej pracę nad *Traktatem państwowym*.

¹⁸³ AMSZ, D. IV Austria, z. 10, w. 55, t. 522.

¹⁸⁴ J. Kozeński, *Austria...*, s. 214.

¹⁸⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 10, w. 55, t. 527.

¹⁸⁶ J. Łaptos, A. Mania, *Dyplomacja polska...*, s. 322.

W ocenie polskich dyplomatów współpraca polityków austriackich z Amerykanami na rzecz tworzenia nowego prawa podatkowego i gospodarczego sprzyjała rozwojowi stref zachodnich. Dostrzegano ścisłą kooperację zarówno kół rządowych, parlamentarnych, jak i związków zawodowych, podkreślając ich rosnące znaczenie w życiu państwa. Zdaniem Polaków działania te miały głównie charakter propagandowy. Chodziło o pozyskanie wyborców austriackich i w kolejnym etapie samozwańcze określenie przyszłości państwa.

Z niepokojem obserwowano w Polsce wystąpienia polityków austriackich domagających się zakończenia okupacji – np. Karla Grubera czy ministra Petera Kraulanda – jednocześnie strona wschodnia nie forsowała własnych rozstrzygnięć, biernie oczekując na rozwój wydarzeń. Latem 1949 r. przeznaczono na modernizację przemysłu austriackiego 12,5 mln dolarów pochodzących z planu Marshalla. Ponad siedem milionów przeznaczono na modernizację huty w Donawitz, a kolejnych pięć na rozbudowę huty w Erzberg¹⁸⁷. W raporcie politycznym misji z lipca 1949 r. czytamy, iż obozy dla DP przestały mieć znaczenie i w większości zakończyły swą działalność. Oszacowano, że ponad 120 tys. DP-isów opuściło Austrię, natomiast 350 tys. pozostało, uległo już częściowo naturalizacji i „sprzyja opcji rządzącej”. Kanclerz Figl obiecał w przemówieniu z lipca 1949 r. dalszą integrację tej grupy społecznej¹⁸⁸.

Układy gospodarcze zawierane pomiędzy Austrią i strefami zachodnimi Niemiec budziły szereg kontrowersji. Poruszano w dokumentach kwestie związane z ich uzgodnieniem, kosztami realizacji i potencjalnymi zyskami płynącymi dla obywateli Austrii i Niemiec. W raporcie z lipca 1949 r. czytamy, że poza zyskami ekonomicznymi płynącymi z integracji na granicy Austrii i Niemiec, obserwowano współpracę na polu kultury. Wymieniano spotkania reżyserów, literatów, dziennikarzy, a także odnotowano większe zainteresowanie w Austrii kinematografią niemiecką niż amerykańską, na rozpowszechnianie której przeznaczono olbrzymie środki.

Przed konferencją paryską obserwowano działania sugerujące możliwości włączenia Austrii do bloku państw zachodnich, wymieniano wizyty i rewizyty polityków zachodnich, a także zainteresowanie kół rządowych koncepcją integracji europejskiej. W lipcu 1950 r. przygotowano dodatkowy załącznik do

¹⁸⁷ AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527, *Sprawozdanie gospodarcze 1 VI 1949 – 31 VII 1949*.

¹⁸⁸ K. Fiedor, *Droga Austriaków do II Republiki...*, s. 287–316.

Raportu Polskiej Misji Politycznej (PMP), w którym rozważano możliwość integracji Austrii z Europą w ramach Planu Schumanna¹⁸⁹.

Zainteresowaniem w Polsce cieszył się temat rozliczeń austriackich za udział w II wojnie światowej. Kwestia dekartelizacji w dużym stopniu wiązała się z procesem denazyfikacji. Odradzający się przemysł wchłaniał byłych nazistów¹⁹⁰. Politycy austriaccy działali w bardziej stanowczy niż Niemcy sposób. W polskich dokumentach dominuje obraz Austrii sprzyjającej państwom Europy Środkowej i Wschodniej, którą należy pozyskać do współpracy politycznej i gospodarczej. Z wielkim entuzjazmem powitano prace nad *Traktatem państwowym* i jego pierwszymi szkicami. Temat remilitaryzacji powiązano z zagadnieniem przyszłego *Traktatu państwowego*¹⁹¹. Lata 1945–1949 to krótki okres, stanowiący bazę do nawiązania późniejszych stosunków dwustronnych. Choć negatywne oceny dotyczące procesu denazyfikacji pojawiały się w raportach, to nie wybiegały poza przyjętą z Moskwy linię oceny sytuacji wewnętrznej w Austrii. Należy przyjąć, iż zanik samodzielnych opinii wiązał się z cenzurowaniem tajnych raportów dyplomatycznych.

Z drugiej jednak strony stanowisko Biura Politycznego względem priorytetów w polityce zagranicznej, a także w kwestii stosowanych metod działania było niezmiennie. Władysław Gomułka wielokrotnie negatywnie wypowiadał się na temat możliwości prowadzenia rozmów nieoficjalnych w celu rozstrzygnięcia ważnych dla obydwu stron spraw¹⁹². Podejście to korespondowało z ówczesną „polityką niemiecką” władz polskich¹⁹³. Choć Gomułka odwiedzał wielokrotnie ZSRR i stolice państw komunistycznych, to rzadko podróżował na Zachód. Nie wierzył w skuteczność dyplomacji bezpośredniej¹⁹⁴. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że w stosunkach austriacko-polskich nie było tak dyskusyjnych i newralgicznych wątków jak kwestia uznania granicy zachodniej.

189 AMSZ, z. 10, w. 55, t. 528, *Załącznik nr 5 do raportu politycznego MPP w Wiedniu za okres 15 VI – 25 VII 1950 r.*

190 P. Jasiołd, *Zagadnienie Austrii*, „Świat i Polska”, 19 I 1947, s. 1.

191 A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Działalność dyplomacji amerykańskiej...*, s. 337–367.

192 Do roboczych spotkań na szczepku ministra doszło w lipcu 1959 r. z okazji przejazdu ministra Rapackiego przez Wiedeń i spotkania ministra Naszkowskiego w Wiedniu w listopadzie 1958 r. Wówczas to strona polska poparła starania władz austriackich o wyznaczenie Wiednia jako siedziby Agencji Atomowej.

193 R. Strzelecki-Gomułka, E. Salwa-Syzdek, *Między realizmem a utopią. Władysław Gomułka we wspomnieniach syna*, Warszawa 2003, s. 73–78.

194 A. Prażmowska, *Władysław Gomułka*, Warszawa 2016, s. 16.

Najtrudniejszą i nieporuszaną do roku 1958 kwestią we wzajemnych relacjach były polsko-austriackie roszczenia majątkowe. Wiceminister Marian Naskowski podczas roboczej wizyty w Wiedniu ustalił wraz z ministrem spraw zagranicznych Bruno Kreiskym kategorie wzajemnych roszczeń. Ustalono, iż odpowiednio powołana grupa robocza ustali wysokość odszkodowań i możliwości ich spłat. Po spotkaniu strona polska oceniła, że dokumentacja dostarczona przez Wiedeń znacznie zawyża wartość roszczeń austriackich. Największe kontrowersje budziły w Polsce zgłoszone w dużej skali roszczenia indywidualne byłych oficerów SA wysuwających pretensje do utraconego majątku ruchomego nabytego przez Haupttrauhandstelle Ost po wywłaszczeniu obywateli polskich. Roszczenia dotyczyły także dostaw i usług względem okupacyjnych instytucji niemieckich i władz byłego Generalnego Gubernatorstwa (GG). Strona polska kategorycznie odmawiała rozpatrywania tego typu spraw¹⁹⁵. Podczas spotkania roboczego zaproponowano również wykorzystanie portów polskich do tranzytu austriackiego na teren Skandynawii.

Dane dotyczące handlu zagranicznego gromadzone w latach 1945–1955 opracowywano na podstawie materiałów Ministerstwa Żeglugi i Handlu Zagranicznego. Obejmują one poza dostawami UNRRA, które uwzględniono jedynie w zestawieniu dla najważniejszych towarów, obroty handlowe wykonane w ramach państwowych umów handlowych i transakcji handlowych pozaumownych, z wyłączeniem zakupów z demobilu amerykańskiego. Dane za rok 1946 wskazały na spadek wymiany handlowej w porównaniu z okresem przedwojennym. W roku 1938 przywóz towarów z Austrii wynosił 4,3% obrotów ogólnych Polski, w roku 1946 tylko 0,3%. Dla porównania wymiana z Wielką Brytanią w tych samych latach wynosiła 12,3% i 0,6%¹⁹⁶.

Układ płatniczy z 2 września 1954 r. zawierał zasady wymiany handlowej opartej na listach kontyngentowych¹⁹⁷. Forma taka zakładała zawieranie kontraktów przez przedsiębiorstwa i instytucje w sprawie zakupu i sprzedaży określonych produktów i usprawnienia tej wymiany przez uprawnione do tego władze państwowe obydwu stron. Dużo uwagi poświęcono terminom związanym z formalnościami wzajemnej wymiany (art. 3 i art. 4). Wsparciem dla wykonywania porozumienia miało być powołanie Komisji Mieszanej i dodatkowy

¹⁹⁵ Kwestia odszkodowań pojawiła się w umowie dwustronnej dopiero w roku 1974.

¹⁹⁶ *Rocznik Statystyczny 1947*, Warszawa 1947.

¹⁹⁷ A. Kiszelińska-Węgrzyńska, *Traktaty...*, s. 3.

Układ płatniczy będący integralną częścią omawianej umowy. Traktat miał obowiązywać przez okres jednego roku i mógł zostać przedłużony o rok, co też uczyniono w 1955 r. Umowę podpisali Aleksander Wołyński i Helmut Gohn.

Wśród towarów austriackich, jakie były sprowadzane na mocy umowy z 1954 r. i których wartość przekraczała 0,5 mln dolarów, najważniejsze miejsce zajmowały wyroby ze stali szlachetnej, łożyska kulkowe, artykuły inwestycyjne i obuwie. Dostawy polskie obejmowały różne grupy produktów, lecz ich wartość nie przewyższała, w każdej z nich, 100 000 dolarów. Najważniejszym polskim produktem eksportowym był węgiel. Aby ułatwić wymianę towarową Banki Narodowe obydwu państw udzieliły sobie wzajemnie kredytu technicznego w wysokości dwóch milionów dolarów dla towarów priorytetowych i 0,5 miliona dla pozostałych.

W świetle nielicznych danych statystycznych, jakie pozostały po okresie powojennym, stosunki handlowe polsko-austriackie przedstawiały się pozytywnie na tle stosunków z innymi państwami zachodnimi. Według *Rocznika Statystycznego* z roku 1956 Austria zajmowała siódme miejsce w strukturze polskiego handlu zagranicznego. Na państwa europejskie przypadało 86% ogólnego obrotu handlowego PRL, w tym ZSRR – 32%, Austria zaś 2,5%, czyli niewiele mniej niż z RFN (2,9%). Do roku 1955 bilans handlowy był dla Polski korzystny – 3,2% w stosunku do 1,9% Austrii¹⁹⁸. Austria była jedynym krajem spoza grona państw komunistycznych skąd sprowadzano ropę naftową. Natomiast głównym produktem eksportowanym do Austrii był węgiel, którego sprzedaż systematycznie rosła do roku 1959, choć ogólnie wymiana gospodarcza do roku 1958 przedstawiała się ubogo¹⁹⁹. Umowy gospodarcze z tego okresu miały głównie charakter handlowy i zawierane były na kilka miesięcy. Wszystkie weszły w życie w dniu podpisania. Tylko jeden dokument spisano w języku polskim (umowa z 1954 r.), pozostałe w języku francuskim²⁰⁰. Do

¹⁹⁸ *Rocznik Statystyczny* 1956, Warszawa 1956.

¹⁹⁹ P. Franaszek, *Die Handelsbeziehungen zwischen der Volksrepublik Polen und Österreich in der Zeit von 1945–1989*, [w:] *Zarte Bande: Österreich und die europäischen planwirtschaftlichen Länder. Delicate relationship*, Hg. G. Enderle-Burcel, Wien 2006, s. 190.

²⁰⁰ Podpisane w tym czasie umowy to: *Umowa między Rządem Tymczasowym Jedności Narodowej RP a Federalną Republiką Austrii dotycząca wymiany handlowej i płatności z niej wynikających* z 21 września 1946 roku, *Umowa między RP a Republiką Austriacką o wymianie handlowej* z 30 czerwca 1947 roku, *Umo-*

roku 1958 sporadycznie dochodziło do wizyt państwowych niższych urzędników, głównie o charakterze nieoficjalnym i gospodarczym. W Polsce przebywał z krótką wizytą roboczą austriacki minister handlu Alois Bock wraz z grupą przedsiębiorców przy okazji Targów Poznańskich, na których Austria była tradycyjnym wystawcą. W korespondencji dyplomatycznej z niepokojem odnoszono się do działalności „rewizjonistycznej” niektórych kół politycznych, inspirowanych – zdaniem Polski – przez zachodnioniemieckie środowiska ziomkowskie. Skrupulatnie czytano prasę codzienną pod kątem wyszukiwania negatywnych opinii na temat Polski, po to by domagać się sprostowania. Relacjonowano „nadużycia” w podręcznikach zawierających mapy granic Polski, atlasach i albumach, traktujących zachodnią granicę państwa polskiego jako tymczasową.

W *Zbiorze Dokumentów* z 1956 r. pojawił się reprezentatywny wywiad prasowy przeprowadzony z Leopoldem Figlem, ówczesnym ministrem spraw zagranicznych Austrii. Korespondent „Trybuny Ludu” wypytywał w rozmowie z 22 czerwca tego roku o zmiany w polityce zagranicznej neutralnej Republiki i o jej przyszłe stosunki z Polską²⁰¹. Austriacki minister odpowiedział na pytania dotyczące przyszłości Europy, rozwoju problemu niemieckiego i dwustronnych relacji polsko-austriackich. Leopold Figl podkreślił wówczas, że „stosunki gospodarcze z Polską układały się najsprawniej ze wszystkich krajów Europy Wschodniej”²⁰². Z nadzieją ocenił także rozwój dotychczasowej wymiany kulturalnej. W początkowym okresie stosunków polsko-austriackich do wizyt państwowych na najwyższym szczeblu dochodziło jednak sporadycznie. Pierwszym tego typu wydarzeniem okazała się wizyta

wa handlowa o wymianie towarów i Umowa Płatnicza między RP i Republiką Austriacką z 7 lipca 1948 roku, Układ handlowy i płatniczy między RP a Republiką Austriacką z 12 grudnia 1948 roku, Umowa handlowa i Układ płatniczy między RP a Republiką Austrii z 15 lipca 1949 roku, Umowa handlowa dotycząca wymiany towarów między RP a Republiką Austriacką z 1 sierpnia 1950 roku, Umowa handlowa dotycząca wymiany towarów między RP a Republiką Austriacką z 2 sierpnia 1951 roku, Układ Płatniczy między RP a Republiką Austriacką z 2 sierpnia 1951 roku, Umowa handlowa i Układ Płatniczy między PRL a Republiką Austriacką z 2 września 1954 roku. Tekst umowy z 1954 r. i pozostałych znajduje się na stronie umów międzynarodowych MSZ <http://www.traktaty.msz.gov.pl>. [data dostępu: 14.01.2018].

²⁰¹ *Zbiór Dokumentów 1956*, red. J. Makowski, Warszawa 1956, nr 4, s. 813–816.

²⁰² *Ibidem*, s. 815,

ówczesnego ministra spraw zagranicznych Bruno Kreisky'ego w Warszawie w dniach 1–3 marca 1960 r.²⁰³

Formalne oznaki rozwoju stosunków nie zastąpiły braku bardziej spektakularnych wydarzeń, jak choćby wspomnianych kontaktów politycznych na wysokim szczeblu. Za przejaw „lekceważenia” austriackiej neutralności dyplomacja PRL uznała zgodę na przeloty amerykańskich samolotów transportowych na Bliski Wschód w czasie kryzysu w Libanie w 1958 r. Austriacki minister Bruno Kreisky nie pozostawił wiceministrowi Marianowi Naszkowskiemu wątpliwości w rozmowie z 23 października 1958 r., że nie wierzy w realizację Planu Rapackiego, ponieważ narusza on równowagę sił w Europie, uprzywilejowując ZSRR. W dodatku w pierwszych miesiącach 1959 r. nastąpił spadek obrotów handlowych o 30% z powodu zmniejszenia się austriackiego eksportu, mimo zainteresowania zakupem broni w Polsce. Prawie 90% polskiego eksportu do Austrii stanowiły węgiel i produkty rolno-spożywcze. Utrudnieniem dla strony polskiej było wprowadzenie wymienialności szylinga na początku roku 1959, co oznaczało większą konkurencję na rynku austriackim. Dyplomacja PRL starała się początkowo nie opowiadać po żadnej ze stron w austriacko-włoskim konflikcie o status niemieckojęzycznej społeczności w Tyrolu Południowym²⁰⁴. Ostatecznie jednak stanowisko Warszawy było bliższe włoskiemu²⁰⁵.

Wnioski

Uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne dyplomacji polskiej w latach 1945–1949 koncentrowały się wokół problemów związanych z odrodzeniem państwa i jego politycznej przyszłości. W polskiej ocenie działalności mocarstw na tere-

²⁰³ *Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator*, t. I, *Europa 1918–2006*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Archiwum, Warszawa 2007, s. 25–26. Kreisky przyjeżdżał do Polski w następnych latach czterokrotnie jako kanclerz Republiki Austrii (w czerwcu 1973 r., na przełomie stycznia i lutego 1975 r., we wrześniu 1976 r. i w listopadzie 1979 r. Komentarze do tych spotkań zob. w B. Kreisky, *Politik braucht Visionen, Aufsätze, Reden Und Interviews zu aktuellen welt-politischen Fragen. Mit einem Vorwort von Walter Jens*, Bonn 1982, s. 107–150, 238–240.

²⁰⁴ J. Solecki, A. Kosygin z wizytą w Austrii, „Tybuna Ludu” 1973, nr 183, s. 1–3; idem, *Terrorystyczny zamach w Austrii*, „Życie Warszawy” 1973, nr 233, s. 1.

²⁰⁵ J. Tebinka, *Zniewolenie czy suwerenność? Odwilż październikowa w dyplomacji PRL 1956–1961*, Warszawa 2010, s. 158.

nie Austrii dominowały obawy o przyszłość naddunajskiej republiki i perspektywę jej integracji z Niemcami. Wątek denazyfikacji interesował stronę polską ze względu na odczuwaną społeczną i polityczną potrzebę rozliczeń zbrodniarzy wojennych. Pojawiły się w tym czasie w prasie polskiej negatywne wzmianki na temat ewolucji austriackiego życia politycznego i gospodarczego. Zwracano w nich uwagę na zaniedbania w procesie denazyfikacyjnym i przywoływano ducha pangermanizmu, który rzekomo miał się odradzać. Zobowiązania wynikające z podpisania *Traktatu państwowego* zadowalały stronę polską również w zakresie zakazu anchlussu. Z polskiego punktu widzenia ważne było, aby Niemcy nie miały możliwości rozwoju militarnego na obszarze austriackim, choć – jak przewidywano – postulat dotyczący ograniczenia współpracy gospodarczej pomiędzy Austrią i RFN był mało realny z racji bliskiego ich sąsiedztwa.

Podsumowując działania dyplomacji polskiej u schyłku lat pięćdziesiątych XX w. należy stwierdzić, że nie wypracowano istotnych, indywidualnych i kompleksowych strategii działania w stosunkach dwustronnych z Austrią.

MSZ PRL na początku 1956 roku było źle przygotowane do pełnienia nawet tych ograniczonych zadań, jakie wynikały z pełnienia roli dyplomacji kraju będącego satelitą ZSRR i sprawdzających się do formalnego reprezentowania Polski za granicą, negocjowania dwustronnych umów handlowych i załatwiania spraw konsularnych²⁰⁶.

Najważniejszy z tego okresu relacji dwustronnych dokument to umowa z 8 lutego 1956 r. dotycząca komunikacji lotniczej²⁰⁷.

²⁰⁶ *Ibidem*, s. 159. O słabości MSZ świadczy sama postać Skrzyszewskiego. Od września 1954 do stycznia 1956 r. miał on do dyspozycji tylko jednego zastępcę w osobie Mariana Naszkowskiego wywodzącego się z KPP. W styczniu drugim podsekretarzem został mianowany Józef Winiewicz, stojący od 1955 r. na czele Departamentu III.

²⁰⁷ *Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Austriackim Rządem Federalnym w sprawie komunikacji lotniczej*. Weszła w życie 1 IV 1956 r. Nie została opublikowana w „Dzienniku Ustaw”. Wśród motywów ratyfikacji dokumentu wymieniono dążenie do uregulowania wzajemnych stosunków w dziedzinie lotnictwa cywilnego. Uzgodniono szesnaście artykułów, w których szczegółowo wymieniono kompetencje i zasady współpracy transportu lotniczego. Umowę zawarto na okres 12 miesięcy i zaznaczono, że może zostać

Austria była europejskim państwem neutralnym, z którym po październiku 1956 r. dyplomacja PRL starała się utrzymywać ożywione kontakty polityczne. Początek tych zabiegów był dość trudny, Wiedeń zachowywał bowiem ostrożność w kontaktach z satelitami ZSRR, nie chcąc wiązać się z jakąkolwiek stroną w konflikcie Wschód – Zachód. Stolica Austrii była jednak jedną z pierwszych spośród krajów zachodnich, z którą Warszawa uzyskała w kwietniu 1956 r. stałe połączenie lotnicze. Polska uznała wieczystą neutralność Austrii 20 sierpnia 1957 r., kiedy *chargé d'affaires* ambasady PRL Józef Banak złożył w Moskwie rządowi ZSRR, jako depozytariuszowi, notę o przystąpieniu Polski do *Traktatu państwowego* w sprawie odbudowy niepodległej Austrii. W dwa lata po październiku 1956 r., po złożeniu polskiej propozycji, podniesiono z dniem 15 listopada 1958 r. rangę przedstawicielstw dyplomatycznych obu państw do poziomu ambasad²⁰⁸.

Po utworzeniu placówek dyplomatycznych w randze ambasad rozpoczął się w relacjach austriacko-polskich okres stabilizacji politycznej. Władze polskie zabiegały o intensyfikację stosunków politycznych, lecz z marnym skutkiem. Ówczesny rząd austriacki niechętnie spoglądał bowiem na państwa demokracji ludowej. Jednakże minister spraw zagranicznych Bruno Kreisky widział w obszarze wschodnim potencjalnych partnerów gospodarczych. W ciągu pół roku od powołania na stanowisko szefa MSZ zaplanował i odbył wizytę roboczą w Polsce, rozpoczynając tym samym cykl wizyt oficjalnych przedstawicieli państwowych w Wiedniu i Warszawie. U schyłku lat pięćdziesiątych Kreisky był już w Polsce postacią znaną i rozpoznawaną. Mówiono o nim często w kontekście działań Austrii na forum międzynarodowym. Uważano, że sprzyjał pomyśłom integracji europejskiej w ramach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG)²⁰⁹.

W opinii polskich dyplomatów wymiana kulturalna i naukowa z Austrią powinna przebiegać po roku 1958 bez zastrzeżeń, rzeczywistość okazała się natomiast znacznie trudniejsza. W niewielkim stopniu rozwinięto wymianę stypendystów, poprzez przyznawanie stypendiów naukowych i wymianę młodzieży ze szkół zawodowych, a także podjęto prace nad utworzeniem czytelní austria-

rozwiązana wcześniej, po uprzednim uzgodnieniu. Traktat podpisano w Wiedniu. W porównaniu z innymi dokumentami jest to dość obszerny tekst, zawierający ponadto dwa załączniki. Przed upływem następnych dwóch lat nawiązano stosunki dyplomatyczne w randze ambasad – 15 XI 1958 r.

208 J. Tebinka, *Zniewolenie czy suwerenność?...*, s. 158.

209 AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka biograficzna*, s. 1–4.

ckiej w Polsce i polskiej w Wiedniu²¹⁰. Po okresie „swobodnego dryfowania” od układu handlowego do kolejnego porozumienia gospodarczego strona polska poszukiwała nowych koncepcji rozwoju stosunków dwustronnych z Austrią. Okrzeple pod względem struktury i kadry Ministerstwo Spraw Zagranicznych, efektywnie zarządzane przez Adama Rapackiego, odnowiło i na nowo zdefiniowało miejsce Austrii w polskiej dyplomacji. Jako państwo neutralne i częściowo pozbawione „obciążających wątków” we wzajemnych relacjach miała II Republika uprzywilejowaną pozycję w gronie państw zachodnich. Zawdzięczała ją jednak głównie przychylnemu stosunkowi Moskwy i wysokim wskaźnikom wymiany handlowej.

²¹⁰ Pierwsza umowa kulturalna została podpisana w 1967 r. Zob. A. Kiszteńska-Węgrzyńska, *Traktaty...*, s. 3.

**II. DYPLOMACJA
BRUNO KREISKY'EGO,
MINISTRA SPRAW ZAGRANICZNYCH
AUSTRII, WOBEC PRL (1959–1966)**

1. Kariera polityczna Bruno Kreisky'ego

Droga do urzędu ministra spraw zagranicznych Austrii

Bruno Kreisky urodził się 22 stycznia 1911 r. w Wiedniu w mieszczańskiej rodzinie żydowskiej¹. Był młodszym synem Maxa i Ireny. Starszy o dwa lata brat Paul rozwijał się wolniej i poświęcano mu w rodzinie więcej uwagi. Matka, Irena, pochodziła z zamożnej rodziny Felix. Max zaś był bogatym przemysłowcem z Moraw i dyrektorem Österreichischen Wollindustrie AG i Textil AG². Ze względu na dzieci rodzina przeniosła się do Wiednia³. Duża część rodziny późniejszego kanclerza mieszkała w Czechach. We wspomnieniach kanclerz napisał, że język czeski był dla niego równie ważny jak niemiecki. Dziadek Kreisky'ego mieszkał w Budziejowicach⁴. Z tego okresu wywodzi się znajomość późniejszego kanclerza z polskim ministrem spraw zagranicznych Adamem Rapackim⁵. Ojciec Rapackie-

¹ V. Reimann, *Bruno Kreisky: Das Porträt eines Staatsmannes*, Wien 1972; P. Lendvai, H. Ritschel, *Kreisky: Porträt eines Staatsmanns*, Berlin 1974; H. Fischer, *Die Kreisky-Jahre, 1967–1983*, Wien 1999; E. Bielka, P. Jankowitsch, H. Thalberg, *Die Äre Kreisky: Scherpunkte der österreichischen Aussenpolitik*, Wien 1983; S. Klein-Löw, *Bruno Kreisky. Ein Porträt in Worten*, Wien 1983; H. P. Secher, *Bruno Kreisky: Chancellor of Austria. A Political Biography*, Pittsburg 1993; P. Malina, „Imagination Is More Than Knowledge”. *Bruno Kreisky's Life as Biography*, [w:] *The Kreisky Era in Austria. Contemporary Austrian Studies*, eds. G. Bischof, F. Plasser, O. Rathkolb, New Brunswick 1994, s. 205–221; J. Vansant, *Challenging Austria's Victim Status: National Socialism and Austrian Personal Narratives*, „The German Quarterly” 1994, vol. 67, No 1, s. 38–57.

² D. Aschheim, *Bruno Kreisky and the Paradoxes of Jewishness, Socialism and the Middle East Conflict*, Jerusalem 2015, s. 4.

³ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol?*, „Miesięcznik Literacki” 1981, nr 4, s. 124.

⁴ Większość faktów dotyczących młodości i najbliższej rodziny ujawniona została w polskiej prasie dopiero w roku 1986 po opublikowaniu pamiętników *Zwischen den Zeiten*. J. Nowakowski (rec.), *B. Kreisky, Zwischen den Zeiten*, „Kierunki” 1986, nr 12, s. 9.

⁵ B. Kreisky, *Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten*, Berlin 1986, s. 24.

go, socjalista, często odwiedzał wuja przyszłego kanclerza – Rudolfa Kreisky’ego w Pradze⁶. Wśród krewnych kanclerza byli zarówno lekarze, prawnicy, dygnitarze państwowi, działających w okresie cesarstwa, jak również przemysłowcy⁷. Firma tekstylna, jaką kierował ojciec Bruna Max, była największa w Europie Środkowej⁸. Rodzina Kreiskych, zaliczana do sfery wielkomiejszczańskiej, nie prowadziła typowego salonu i nie angażowała się w relacje towarzyskie, jak było to w okresie cesarstwa praktykowane. Późniejszy kanclerz wielokrotnie podkreślał ten fakt w swoich wypowiedziach⁹. Max i Irena byli ortodoksyjnymi Żydami. Dla Bruna religia miała jednak niewielkie znaczenie, rodzice nie kładli nacisku na wychowywanie go w tradycji judaistycznej, co zaowocowało oficjalnym porzuceniem wspólnoty w roku 1931¹⁰. Partyjny kolega Bruna – Otto Binder – oceniał, że cała generacja wiedeńskich Żydów była całkowicie zasymilowana. Wiedeń stanowił przykład metropolii, która gromadziła różne narody i sprzyjała powstawaniu ważnych prądów intelektualnych. Naturalnym spoiwem była wspólna przeszłość monarchii habsburskiej. Austriacy Żydzi byli dumni ze swojej przeszłości i traktowali monarchię austro-węgierską jako własną ojczyznę, choć mnożące się przypadki antysemityzmu nie oszczędzały żadnych, nawet wysoko postawionych rodzin.

Wielokrotnie podkreślano wczesne aspiracje polityczne młodego Kreisky’ego, który będąc uczniem gimnazjum, w wieku 15 lat – bez zgody rodziców – wstąpił do Związku Socjalistycznych Uczniów Szkół Średnich. Okoliczności podjęcia działalności politycznej, jaką była partycypacja w związku, sięgały roku 1924, kiedy to uczeń jednej z wiedeńskich szkół, prześladowany przez nauczycieli, popełnił samobójstwo. Zachęciło to innych uczniów do organizowania demonstracji i walki o zmianę systemu edukacji¹¹. Po maturze od roku 1929 studiował

⁶ Idem, *Im Strom der Politik. Erfahrungen eines Europäers*, Wien 1988, s. 213.

⁷ J. Lewis, O. Rathkolb, *The Struggle for Democratic Austria: Bruno Kreisky on Peace and Social Justice*, New York 2000.

⁸ Rudolf Kirchschräger, Bruno Kreisky, „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa] 1976, nr 2 (35), s. 13 [dalej: PAP Zeszyty Dokumentacyjne].

⁹ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik. Zwischen österreichischer Identität und internationalen Programm, Zeitgeschichte im Kontext 2*, Göttingen 2009, s. 52.

¹⁰ *Ibidem*, s. 54.

¹¹ E. Röhrlich, *A Century in a Lifetime: Biographical Approches to Bruno Kreisky (1911–1990)*, [w:] *Austrian Lives*, eds. G. Bischof, F. Plasser, E. Maltschnig, Innsbruck 2012, s. 150.

prawo na Uniwersytecie Wiedeńskim, gdzie wstąpił do ugrupowania Rewolucyjna Młodzież Socjalistyczna. Działal w strukturach jej zarządu jako osoba odpowiedzialna za oświatę¹². Biografia Bruno Kreisky'ego autorstwa Elisabeth Röhrlich podkreśla okoliczności, w jakich kształtowały się poglądy polityczne przyszłego socjalisty. Zdaniem autorki pochodzenie Kreisky'ego miało olbrzymi wpływ na poszukiwanie w programach politycznych funkcjonujących w międzywojennej Austrii intelektualnego uzasadnienia. Rozważał on możliwość współpracy politycznej i gospodarczej z podobnymi ugrupowaniami z państw ościennych, co będzie się starał realizować w późniejszych latach. Jednocześnie analizował konsekwencje ekonomiczne kryzysu gospodarczego, a także to, czy i w jaki sposób można niwelować jego skutki społeczne¹³. W obliczu zapaści gospodarczej państwa problemy partyjne schodziły na dalszy plan. Powoływano różnego rodzaju służby (Jugend am Werk) niosące pomoc młodym bezrobotnym i głodującym ludziom¹⁴.

W 1934 r. autorytarny rząd kanclerza Engelberta Dollfussa zdelegalizował SPÖ (Sozialistische Partei Österreichs – Socjalistyczna Partia Austrii) i od tego czasu Kreisky działał potajemnie. Spotykano się w lasach lub podczas wyjazdów, poza granicami kraju. W tym czasie ukształtowały się w partii dwie wyraźne grupy polityczne. Jedna, traktowana jako elita, do której należał Kreisky, działała na rzecz przetrwania partii, druga, skrajna, zasilila szeregi komunistów, również działających w podziemiu¹⁵. W roku 1935 Kreisky został aresztowany, a rok później skazany w głośnym procesie socjalistów. W trakcie procesu wygłosił słynną „mowę obrony”. Zarówno treść tej mowy, jak również przebieg samego procesu są dobrze znane ze względu na zainteresowanie tym wydarzeniem prasy zagranicznej. Kreisky odwoływał się w swym wystąpieniu do podstawowych praw ludzkich i konieczności walki o wolność prasy.

Kreisky'ego skazano za zdradę stanu na 16 miesięcy odosobnienia. Łączna kara, którą odbył, to 22 miesiące więzienia. Rodzice wspierali Bruna podczas odbywania kary pozbawienia wolności. Mógł utrzymywać z nimi korespondencję i czasami ich widywać. W trakcie pobytu w więzieniu był dodatkowo szykanowany ze względu na swoje żydowskie pochodzenie. Tuż po odbyciu kary

¹² J. Tycner, *Papa Austriae*, „Prawo i Życie” 1990, nr 32, s. 13.

¹³ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 58.

¹⁴ B. Kreisky, *Zwischen den Zeiten...*, s. 178.

¹⁵ W. Petritsch, *Bruno Kreisky: Die Biografie*, Wien 2011, s. 15–31.

podjął pracę w jednej z fabryk i wraz z Josephem Buttingerem i Romanem Felleisem działał na rzecz reaktywacji partii socjalistycznej¹⁶. Studia mógł kontynuować dopiero po ponownych egzaminach jesienią 1937 r.

Gdy rozpoczął pracę nad doktoratem, III Rzesza dokonała anchlussu Austrii¹⁷. W marcu 1938 r. Kreisky, podobnie jak tysiące innych działaczy opozycyjnych, został ponownie aresztowany przez Gestapo i osadzony w Dachau. Po pięciu miesiącach wyszedł na wolność i zdecydował się opuścić ojczyznę. Biografowie nie są zgodni co do tego, jak udało się Kreisky'emu wyrwać z rąk nazistów. Według jednych zdecydował wysoki okup, według innych ucieczka¹⁸. Początkowo zamierzał wyjechać do Boliwii, jednakże kontakty z kolegami partyjnymi w Danii zdecydowały o wyjeździe Kreisky'ego do Szwecji. O tym okresie pisał przyszły kanclerz bardzo często jako o czasie politycznego prześladowania. Wielokrotnie podkreślał, że nie czuł się uchodźcą religijnym, lecz politycznym. Uciekał przed systemem opresji, który pozbawił go wolności. Jako przedstawiciel młodego pokolenia Austriaków żyjących w międzywojniu, często powoływał się na wspólne, trudne doświadczenia zdobyte wówczas: „Wir 25 jährigen, wir haben also auch schon eine Vergangenheit, wir haben unser Fronterlebnis”¹⁹.

W sierpniu 1938 r. opuścił Austrię i po krótkim pobycie w Danii został przyjęty, jako uchodźca, w Sztokholmie²⁰. Początki pobytu w Szwecji były bardzo trudne. Nie otrzymywał pomocy, której się spodziewał, lecz mimo to szybko znalazł zajęcie przynoszące dochody i satysfakcję. Przyszły kanclerz prowadził tu bardzo aktywne życie polityczne²¹. Pisał korespondencje dla socjali-

¹⁶ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 65.

¹⁷ Odwołano się do tych wydarzeń w tekście autorstwa Bruno Kreisky'ego z roku 1988. B. Kreisky, *Kiedy nadszedł Anschluss*, tłum. z niem. J. Nowakowski, „Kierunki” 1988, nr 12, s. 9.

¹⁸ Bruno Kreisky. *Seine Zeit und mehr. Era and Aftermath, Wissenschaftliche Begleitpublikation zur 240. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien 18. September bis 15. November 1998*, Wien 1998, s. 200–215; *Auf dem Weg zur Staatspartei. Zur Geschichte und Politik der SPÖ seit 1945*, Hg. P. Pelinka, G. Steger, Wien 1988.

¹⁹ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 66.

²⁰ *Der Junge Kreisky. Schriften, Reden, Dokumente 1931–1945*, Hg. O. Rathkolb, I. Etzersdorfer, Wien 1986, s. 136–141.

²¹ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 126. Austriaccy badacze szerzej przedstawili ten okres w latach dziewięćdziesiątych XX w. F. Kreissler,

stycznego, brytyjskiego „Tribune”. Początkowo dotyczyły one przebiegu wojny sowiecko-fińskiej w 1939/1940 r. Redagował ulotki i pisma niemieckojęzyczne dla okupowanych przez Niemcy państw skandynawskich. Pomagał w organizowaniu ucieczek dezertków z armii niemieckiej i żywo angażował się w życie ruchu socjaldemokratycznego na emigracji. Kreisky sprowadził do Szwecji także swoich rodziców. W roku 1942 ożenił się z Verą Fürth, córką przemysłowca szwedzkiego, którego rodzina przybyła do Szwecji z Wurzelu. Wesele odbyło się przy udziale zarówno wybitnych rodzin austriackich, jak i wpływowych socjalistów zaprzyjaźnionych z Kreisky'm. Max Kreisky zmarł na wygnaniu w 1944 r., natomiast brat Bruna Paul wyjechał w tym czasie do Palestyny. Z tego okresu datuje się znajomość Bruna z kanclerzem Willy Brandtem²². W literaturze wielokrotnie zwracano uwagę na wspólne poglądy socjaldemokratycznych mężów stanu, podkreślając ich zażyłość, a nawet próbowano dociec, który z nich miał większy wpływ na socjaldemokratyczny ruch na Zachodzie.

Z lat 1939–1943 wywodzi się intensywna współpraca tzw. grup na uchodźstwie z socjalistami szwedzkimi – International Group of Democratic Socialists. Wsparcie, jakie wówczas uzyskano, zaowocowało powołaniem Klubu Austriackich Socjalistów (Klub Österreichischer Sozialisten) i powołaniem organu prasowego – „Österreichische Informationen”. Choć grupa austriackich uchodźców liczyła tylko około 1000 osób, była bardzo skuteczna w swych działaniach. Kreisky był osobiście zaangażowany w pomoc finansową dla przybywających rodaków. Ślub z Verą Fürth ułatwił mu współpracę z establishmentem szwedzkim, m.in. z Aloisem Reitbauerem – przewodniczącym Rady Miasta Sztokholm. Z tego czasu wywodzi się również przyjaźń z późniejszym dyrektorem Agencji Energii Atomowej (IAEA) – Sigvardem Eklundem i późniejszym premierem Szwecji – Olofem Palme.

W trakcie pobytu w Szwecji Kreisky wyrósł na lidera socjalistów. Komentarze polityczne, jakie wówczas publikował, kształtowały poglądy przebywających

„We are in Favor of the Independence of This Country”. Bruno Kreisky as an Emblematic Figure Reflecting Austrian Identities, [w:] Bruno Kreisky. Seine Zeit und mehr. Era and Aftermath..., s. 149–168.

²² D. Lechański, *Bruno Kreisky w prasie polskiej*, „Zbliżenia Polska – Niemcy” 1997, nr 3, s. 51; A. Kiszteńska-Węgrzyńska, *Pierwsza wizyta Bruno Kreisky'ego w Polsce z 1–3 III 1960 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, „Rocznik Polsko-Niemiecki. PISM” 2009, t. XVII, s. 29–54.

na emigracji²³. Utrzymywał m.in. że ścisły podział na socjalistów i komunistów w polityce austriackiej był konieczny ze względu na ograniczenia, jakie dotyczyły partii komunistycznej. Był zdania i konsekwentnie później bronił tego stanowiska, iż partia komunistyczna była wielkim zagrożeniem dla życia politycznego Austrii. Odnosząc się do deklaracji moskiewskiej z roku 1943 przyznał, że uznawanie anschlusu za wydarzenie odbierające Austrii swobody polityczne było słuszne, lecz socjaliści domagali się przywrócenia demokracji na zasadach sprzed roku 1934²⁴. Systematycznie wspierał i promował kulturę i sztukę austriacką zwracając uwagę na konieczność zaznaczenia wyraźnych różnic w odniesieniu do kultury niemieckiej. Było to z jednej strony pragmatyczne, z drugiej zaś konieczne. Dystansowanie się od dokonań niemieckich było podstawą rozwoju nowej tożsamości narodowej. Klub Austriackich Socjalistów przygotował też plan pomocy gospodarczej dla Austrii. Zdaniem Kreisky'ego krytyka dotychczasowego porządku politycznego w ojczyźnie wzmacniała podstawy, na jakich miało kształtować się nowe państwo. Błędy i zaniedbania z okresu międzywojennego powinny zostać gruntownie przedyskutowane i brane pod uwagę przez następne pokolenia. Emigranci mieli prawo do wypowiedzi na ten temat, ponieważ ich los był efektem zaniechań politycznych w kraju. Kręgi emigracyjne dały więc impuls do ważnej debaty na temat tożsamości narodowej Austrii i skutków narodowego socjalizmu²⁵.

Po zakończeniu wojny Kreisky jesienią 1945 roku wrócił do Wiednia, lecz na krótko. W ciągu pierwszego roku po wyzwoleniu podróżował między Sztokholmem i Wiedniem wielokrotnie. Pierwsze podróże wiązały się z tym, że rodzina przyszłego kanclerza nadal przebywała w Sztokholmie. Ze względu na trudną sytuację gospodarczą i brak perspektyw na szybki powrót Kreisky zgodził się współdziałać z organizacją Czerwonego Krzyża i w ten sposób wspierał odbudowę Austrii. Gromadzono żywność, odzież i pośredniczono w przekazywaniu darów, głównie dla dzieci. W tym czasie umocnił jeszcze swoją pozycję w szeregach partii socjalistycznej, nawiązując kontakty z jej przedstawicielami w strefie amerykańskiej i francuskiej²⁶. Wiosną roku 1946 pojechał znów do Sztokholmu, aby organizować tam placówkę dyplomatyczną, początkowo w formie po-

²³ E. Röhrlich, *A Century in a Lifetime...*, s. 153.

²⁴ Eadem, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 99.

²⁵ Eadem, *A Century in a Lifetime...*, s. 154.

²⁶ Eadem, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 100–101.

selstwa. Był osobiście odpowiedzialny za prace nad nawiązaniem stosunków dyplomatycznych z kilkoma państwami skandynawskimi. Zdaniem polskich władz, dzięki Kreisky'emu Szwecja zdecydowała się wesprzeć starania austriackie o pozyskanie pomocy gospodarczej z Zachodu²⁷.

Początki współpracy z partią socjalistyczną w kraju były dla Kreisky'ego trudne. We wspomnieniach ocenia on ten okres jako bezowocny. Duet Adolf Schärff – Karl Renner, sprawujący władzę do listopada 1945 r., miał utrudnione zadanie lawirując pomiędzy władzami państw okupacyjnych. Niechętnie odnoszono się do emigrantów o żydowskich korzeniach²⁸. Jednakże kontakty nawiązane przez Kreisky'ego podczas emigracji okazały się dla kanclerza Figla, sprawującego władzę do 1953 r., bardzo przydatne. Umożliwiał on bowiem wymianę informacji i spotkania w gronie dziennikarzy, ułatwiał wymianę pomiędzy uczelniami wyższymi czy przygotowywał grunt do spotkań dwustronnych podczas wizyt, jak choćby jesienią roku 1950²⁹. Dzięki skutecznym działaniom został dostrzeżony przez ministra spraw zagranicznych Karla Grubera (sprawującego władzę w latach 1945–1953) i ministra spraw wewnętrznych Oskara Helmera – czołowego socjalistę w rządzie Leopolda Figla³⁰. Wsparcie, jakiego Helmer udzielał systematycznie młodemu koledze partyjnemu miało być pewnym gestem politycznym. Ton antysemicki i anty-emigrancki, choć dominujący w dyskursie publicznym, nie był zgodny z polityką realizowaną przez Figla. Szybka kariera Kreisky'ego była z kolei torpedowana przez Schärffa, który celowo wysyłał młodego socjalistę do Szwecji, gdy Austria przygotowywała się do wyborów parlamentarnych. Pewnym utrudnieniem była również sytuacja rodzinna. Vera Kreisky po urodzeniu córki Suzanny zapadła na depresję, co zmuszało jej męża do dłuższych pobyków w Szwecji. W kraju oskarżano go wręcz wówczas o dezercję. Powodem wyjazdu z Austrii w 1938 r. miał być, jak twierdzono, strach przed służbą w Wermachcie. Negatywnie odnoszono się również do prób przeniesienia pewnych wzorów politycznych i gospodarczych ze Szwecji, proponowanych przez młodego polityka³¹. Sugerowano, że rozwiązania te były dalekie od tradycji poli-

²⁷ PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 17.

²⁸ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 102–103.

²⁹ *Ibidem*, s. 105.

³⁰ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 50–69.

³¹ E. Röhrlich, *A Century in a Lifetime...*, s. 153.

tycznej niemieckojęzycznego kręgu kulturowego³². Tymczasem powracający z emigracji Austriacy uczestnicząc w debatach na temat tożsamości narodowej (np. dyplomata Walter Wodak) w widoczny sposób zmieniali patrzenie na wspólną przeszłość i przyszłość. Kreisky, mający opinię młodego, energicznego i pozbawionego dogmatów socjalisty, miał więc wszelkie atrybuty, aby awansować w politycznej hierarchii³³.

O początkowym okresie działalności politycznej Bruno Kreisky'ego napisano niewiele³⁴. Biografowie starali się eksponować polityczne poglądy przyszłego męża stanu, kontakty z zachodnimi socjaldemokratami czy warunki, w jakich przebywał na emigracji. Na początku lat pięćdziesiątych Kreisky dał się poznać jako skuteczny polityk i zyskał poparcie prezydenta Theodora Körnera. Zyskał nominację na stanowisko doradcy politycznego i wicedyrektora gabinetu w Kancelarii Prezydenckiej w 1951 r. Przyszły minister nie był jeszcze wówczas osobą znaną. Częściej postrzegano go jako uczestnika spotkań międzynarodowych, podczas których ważyły się losy powojennej Austrii³⁵. Okres ten Kreisky ocenił jako bardzo pozytywny³⁶. Doświadczenia płynące ze współpracy z prezydentem miały zaciążyć na późniejszych planach politycznych ministra³⁷.

W roku 1953 Kreisky został sekretarzem stanu do spraw zagranicznych w Urzędzie Kanclerskim, w tym charakterze uczestniczył w obradach moskiewskich w 1955 r. Były to dwustronne rozmowy zaproponowane przez stronę sowiecką w trosce o przyspieszenie prac nad wersją finalną *Traktatu państwowego*. Jako zastępca ministra Leopolda Figla Kreisky przedstawił stanowisko austriackie 15 kwietnia 1955 r.³⁸ Ostateczny kształt traktatu został zaaprobowany przez wszystkie strony i uroczyście podpisany 15 maja 1955 r.³⁹

³² Eadem, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 108.

³³ *Ibidem*, s. 111.

³⁴ K.K., *Sylwetka tygodnia*, „Tygodnik Kulturalny” 1970, nr 13, s. 2; B. Kreisky, *Neutralność nie oznacza absencji w polityce międzynarodowej*, „Perspektywy” 1972, nr 23, s. 6–7.

³⁵ AMSZ, D. IV, Austria, z. 17, w. 1, t. 7, s. 1, *Tęzy do rozmów z ministrem Bruno Kreisky'm II 1960*.

³⁶ B. Kreisky, *In Memoriam Theodor Körner*, „Forum” 1957, nr 1, s. 3.

³⁷ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 115.

³⁸ H. Fischer, *Die Kreisky-Jahre...*, s. 225.

³⁹ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *RFN w poglądach i dyplomacji Johna Fostera Dullesa wobec Niemiec w latach 1953–1959*, Toruń 2008, s. 84–103.

Jedną z pierwszych osób zaproszonych przez ministra Figla po uchwaleniu *Traktatu państwowego* był minister spraw zagranicznych RFN – Heinrich von Brentano (16–18 listopada 1955 r.). Na wyjaśnienie czekało wiele spornych kwestii nagromadzonych po wojnie, w tym sprawa własności niemieckiej, zagadnienie obywatelstwa austriackiego i uznanie przez RFN nieważności *anschlusu*. W toku rokowań strona austriacka, popierana przez mocarstwa zachodnie, odrzuciła roszczenia niemieckie dotyczące znajdujących się na terytorium Austrii aktywów niemieckich dowodząc, że straty poniesione w latach 1938–1945 były wyższe niż wartość pozostawionego w Austrii mienia niemieckiego. Powołano specjalną komisję roboczą, która przedstawiła w roku 1957 rozwiązania kompromisowe. RFN anulowała *anschluss*, uznała suwerenność Austrii i jej „prawa” do osób, które utraciły po 13 marca 1938 r. obywatelstwo austriackie na rzecz niemieckiego. Niemiecka opinia publiczna nadal jednak roztrząsała temat odpowiedzialności austriackiej za zbrodnie II wojny światowej. Temat ten wielokrotnie w prasie podnosił kanclerz Konrad Adenauer⁴⁰.

W tym czasie Kreisky kandydował w wyborach do Rady Narodowej – izby niższej parlamentu – Nationalrat i w roku 1956 został wybrany w okręgu St. Pölten⁴¹. Z tego okresu pochodzą materiały charakteryzujące początki dyplomacji Kreisky'ego, głównie materiały archiwalne przytaczające opinie na temat działalności Austrii na forum międzynarodowym⁴². Kanclerz Julius Raab, który miał za zadanie stworzyć nowy rząd, widział Kreisky'ego na stanowisku ministra finansów – jako osobę odpowiedzialną za podjęcie współpracy z integrującą się Europą Zachodnią. Z niechęcią myślał o oddaniu stanowiska ministra spraw zagranicznych w ręce socjalistów⁴³. Willy Brandt, sprawujący wówczas

⁴⁰ J. Kozeński, *Austria 1918–1968: dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970, s. 264.

⁴¹ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 116.

⁴² AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, s. 1–4, *Notatka biograficzna*; AMSZ, D. IV Austria, z. 10, w. 53, t. 506. *Korespondencja J. Winiewicza, S. Verosty i M. Wiernej z lat 1955–1956*.

⁴³ J. Kozeński, *Austria...*, s. 218. Socjaliści zapowiadali szerokie reformy społeczne i systematycznie zwiększali swe poparcie po roku 1945. Doszło również do swego rodzaju zerwania z dotychczasowymi podziałami na demokratów i nazistów, datującymi się od 1934 r., a utwierdzonymi przez zakończoną wojnę. Zmiana ta otworzyła byłym nazistom drogę do chadecji, a także do pracy nad utworzeniem własnej partii, późniejszego Związku Niezależnych. Socjaliści czuli się tymi zmianami zachęcani i zapowiadali prace na rzecz regulacji płac i cen, ponieważ opłaty za usługi, gaz, prąd i artykuły spożywcze ciągle rosły.

urząd burmistrza Berlina Zachodniego, wspierał plany Kreisky'ego i zauważył w jednym z listów, że piastowanie resortu finansów da mu wiele możliwości do współpracy międzynarodowej i nie zaprzepaści dotychczasowych doświadczeń⁴⁴.

Stając w obliczu konieczności spełnienia obietnic wyborczych rząd Raaba lawirował pomiędzy dwoma systemami⁴⁵. Kiedy jesienią 1956 r. do Austrii napłynęło 170 000 uchodźców z Węgier po raz pierwszy okazało się jak ważną rolę ten kraj będzie odgrywał w okresie zimnej wojny⁴⁶. W tym czasie socjaliści stanowili silną i jednolitą grupę polityczną. Po śmierci prezydenta Körnera, w styczniu 1957 r. na to stanowisko został wybrany socjalista Adolf Schärf. Schärf zrezygnował z przewodzenia partii na rzecz Bruno Pittermanna. Pod nowym przywództwem program partii ewoluował. Zerwano z nawiązywaniem do ideologii zachodnioniemieckiej SPD i tezą o potrzebie walki klasowej. Wysłunięto żądania równouprawnienia dla wszystkich bez względu na narodowość, religię, rasę i pochodzenie społeczne, a także odrzucono postulat walki z Kościołem katolickim. Włączono tym samym do zasięgu oddziaływania partii liczne grupy osób, które chciały działać w jej szeregach⁴⁷.

Zachodnie komentarze dotyczące realizacji przez Austrię zasady neutralności straciły ostry wydźwięk po roku 1957, jednakże próby nawiązywania współpracy gospodarczej z państwami na Wschodzie były negatywnie oceniane przez Stany Zjednoczone. Problem stanowiło chociażby przyznawanie przez stronę rosyjską kredytów na preferencyjnych warunkach, znacznie lepszych niż kredyty amerykańskie. Do zatargu miało dojść w 1958 r. ze względu na budowę kopalni rudy żelaza (*construction of an Austrian steel mill*). Sekretarz stanu John Foster Dulles oponował i powiązał zgodę na kredyty z dwoma zagadnieniami istotnymi dla USA⁴⁸. Było to zapisane w *Memorandum wiedeńskim* zobowiązanie z roku 1955 dotyczące przejęcia prywatnych rafinerii z amerykańskim

44 Stiftung Bruno Kreisky Archiv [dalej: StBKA], *Willy Brandt an Bruno Kreisky*, Berlin, 20.06.1959, Box Prominentkorrespondenz, Willy Brandt I.

45 W. M. Iber, P. Ruggenthaler, *Zur Bedeutung der Moskauer Deklaration zu Österreich für die Sowjetunion*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943. „Österreich wieder herstellen“*, Hg. S. Karner, A. O. Tschubarjan, Wien 2015, s. 78–92.

46 O. Rathkolb, *Austria's 'Ostpolitik' in the 1950s and 1960s.*, „Austrian History Yearbook (AHY)” 1995, vol. XXVI, s. 129–149.

47 J. Kozeński, *Austria...*, s. 245.

48 H. Fischer, *Die Kreisky-Jahre...*, s. 224.

kapitałem oraz wysuwane przez Żydów, którzy utracili mienie na terenie Austrii w latach 1938–1945, żądanie rekompensat⁴⁹. Najtrudniejszym tematem był jednak kryzys w Libanie wywołany przez administrację Dwighta Dawida Eisenhowera, w wyniku którego Austria straciła niezależność w dostawach ropy⁵⁰. W efekcie zatargów rząd Raaba zdecydował się podpisać *Konwencję naddunajską*, nadzorowaną przez instytucję uznawaną przez Zachód za agendę sowiecką. Wywołało to rozczarowanie i niezrozumienie w gronie państw demokratycznych. Zdaniem Kreisky'ego stanowisko państw zachodnich w kwestii przyszłości Austrii było niezwykle ważne ze względu na postanowienia konferencji moskiewskiej z roku 1943 i możliwość anulowania zapisu o uznaniu Austrii za pierwszą ofiarę Hitlera. Kreisky uważał, że gdyby doszło do takiej zamiany interpretacji wydarzeń związanych z anshlussem miałoby to katastrofalny wpływ na młodą republikę⁵¹.

Jerzy Kozeński twierdził, że Austria skorzystała z opóźnienia w zawarciu *Traktatu państwowego*⁵². Majątek poniemiecki, jaki pozostał na terytorium tego państwa wzmocnił istotnie jego potencjał gospodarczy, natomiast zakaz integracji gospodarczej z Niemcami otworzył nowe możliwości i perspektywy współpracy z państwami neutralnymi czy wschodnimi. Wszystkie przedstawione na konferencjach międzynarodowych projekty traktatu musiały odnieść się do kwestii gospodarczych i odszkodowań z tytułu poniesionych strat wojennych. Powracał wówczas wielokrotnie wątek udziału Austrii w przebiegu II wojny i ponoszonej przez nią winy. Austriacy konsekwentnie wzmacniali wizerunek siebie jako pierwszej ofiary Hitlera, uniemożliwiając

⁴⁹ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Kwestia własności niemieckiej w Austrii, jako problem międzynarodowy w latach 1945–1949*, „Przegląd Zachodni” 2015, nr 2, s. 217–239. *Traktat państwowy* z 15 maja 1955 r. zawierał istotne, korzystne dla Austrii, zapisy gospodarcze. Austria otrzymała wszystkie złoża surowcowe, które były przed 1938 r. eksploatowane przez obce monopole, oraz majątek niemiecki, do którego do 1955 r. mieli prawo sojusznicy. Otrzymała też odpłatnie przedsiębiorstwa poniemieckie znajdujące się pod zarządem radzieckim.

⁵⁰ O. Höll, *The Politics of Global Thinking. The international Significance of Bruno Kreisky*, [w:] *Bruno Kreisky seine Zeit und mehr. Era and Aftermath*, Stiftung Bruno Kreisky Archiv und dem Historischen Museum der Stadt Wien, Wien 1998, s. 106.

⁵¹ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 126.

⁵² J. Kozeński, *Bez Austrii*, „Przegląd Zachodni” 1991, nr 1, s. 89–100.

jakąkolwiek debatę⁵³. Wybrane państwa, nie tylko najbardziej zainteresowana Austria, korzystały z możliwości swobodnej interpretacji zapisów zarówno konferencji moskiewskiej z 1943 r., jak i układów poczdamskich w okresie powojennym, pozostawiając temat rozliczenia z wojenną przeszłością następnym pokoleniom.

U schyłku lat pięćdziesiątych Kreisky był już w Austrii postacią znaną i rozpoznawaną. Mówiono o nim często w kontekście działań państwa na forum międzynarodowym⁵⁴. Znamienny był udział przyszłego ministra podczas prac nad *Traktatem państwowym*. W ramach partii socjalistycznej był silnym orędownikiem koncepcji neutralności zakładającej współpracę ze Związkiem Radzieckim i państwami wschodnimi⁵⁵. W przedterminowych wyborach parlamentarnych w maju 1959 r., rozpisanych z powodu niemożności osiągnięcia porozumienia przez obie partie wielkiej koalicji rządowej, zwyciężyli ponownie chadecy, uzyskując jednak mniejszą liczbę mandatów niż w poprzednim parlamencie – 79 (wcześniej 82). Socjaldemokraci zdobyli o cztery mandaty więcej – 78. Julius Raab po sześciu tygodniach negocjacji utworzył swój trzeci gabinet, w którym połowa stanowisk należała do SPÖ⁵⁶. W rządzie tym Kreisky otrzymał, 16 lipca 1959 r., stanowisko ministra spraw zagranicznych. Na świecie oceniono tę nominację jako bardzo udaną. Kreisky znał osobiście większość dyplomatów i polityków czynnie zajmujących się relacjami międzynarodowymi, miał świetne kontakty z prasą i wyraźne plany polityczne na przyszłość⁵⁷. Socjalistyczny minister spraw zagranicznych wystąpił po raz pierwszy na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ⁵⁸. We wrześniu 1959 r. referował sprawę Tyrolu Południowego (Adygi), domagając się autonomii dla zamieszkującej tam mniej-

⁵³ Jako przykład można podać spotkania podczas konferencji londyńskiej. Austriacy przebywali tam podczas obrad jako obserwatorzy. Wówczas Czechosłowacja i Jugosławia wysunęły projekt korekty granic, oceniony przez zebranych jako bezpodstawny, gdyż Austria została wyzwolona spod okupacji. *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1949, nr 7, s. 782.

⁵⁴ Ch. Maier, *The Politics of Productivity. Foundations of American International Economic Policy after the World War II*, [w:] *In Search of Stability. Explorations in Historical Political Economy*, ed. Ch. Maier, Cambridge 1987, s. 121–152.

⁵⁵ B. Kreisky, *Austria Draws the Balance*, „Foreign Affairs” 1959, No 2, s. 269–281.

⁵⁶ PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 14.

⁵⁷ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 155–157.

⁵⁸ B. Kreisky, *Zwischen den Zeiten...*, s. 366.

szości niemieckojęzycznej⁵⁹. W polskich publikacjach naukowych pojawiły się wówczas pierwsze wzmianki o talentach politycznych i charyzmatycznym przywództwie Kreisky'ego⁶⁰.

Choć Kreisky sprzyjał pomysłom integracji europejskiej w ramach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG), do pierwszych działań socjalistycznego ministra należały rokowania, dotyczące utworzenia Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA)⁶¹. W czasie obrad Organizacji Pomocy Ekonomicznej OEEC w Paryżu w styczniu 1957 r., powołano instytucję EFTA. Miała obejmować – wyłączwszy sześć państw EWG – wszystkie pozostałe państwa OEEC. Austria wyraziła 12 lutego 1957 r. gotowość przystąpienia do tej organizacji, ale już 15 maja tego roku wysunęła szereg zastrzeżeń. W kraju nie było jednomyślności co do udziału w integracji europejskiej. Minister Kreisky dowodził w 1959 r., że korzystniejsza byłaby asocjacja z EWG i że należy ubolewać nad tym, iż ten kierunek nie powiódł się⁶². Natomiast Raab przyznał w parlamencie, że znacznie lepsze będzie porozumienie w ramach EFTA. Austria podpisała je ostatecznie w 1960 r.⁶³ W kolejnych latach debata rozszerzyła się o postulaty partii wolnościowej domagającej się zerwania porozumień z EFTA i przystąpienia do EWG. Minister Kreisky był zdania, że można połączyć współpracę z obydwoima instytucjami i w tym kierunku zmierzał. Nie należy wykluczać, że stanowisko socjalistów było jedynie pewną przeciwwagą lub też polityczną alternatywą dla dokonań ludowców. Gdy w roku 1962, w trakcie rokowań, pojawiły się pytania o ograniczoną współpracę EWG z NATO, Austria całkowicie wycofała się z rozmów na temat przystąpienia do EWG i pozostała jedynie w strukturach EFTA⁶⁴. Bilans starań podejmowanych przez Austrię na rzecz partycypacji w procesie integracyjnym w latach 1961–1964 wypadł dla tego kraju niepomysłnie. W kolejnych latach rząd austriacki pracował nad systemem

⁵⁹ PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 14.

⁶⁰ Jerzy Kozeński już w latach sześćdziesiątych, jako pierwszy w Polsce historyk, zwrócił uwagę na nieprzeciętne talenty ministra Kreisky'ego – J. Kozeński, *Austria...*, s. 221.

⁶¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka biograficzna*, s. 1–4.

⁶² B. Kreisky, *Österreich und Europa. Wie können wir am wirtschaftlichen Zusammenschluss der europäischen Länder teilnehmen*, Wien 1963, s. 52.

⁶³ Idem, *Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik*, Wien 1978, s. 85.

⁶⁴ J. Kozeński, *Austria...*, s. 270.

celnym, który w połączeniu ze strukturami zachodnioeuropejskimi dawałby Austrii szansę na współpracę handlową z owym obszarem. Drugim polem działania były państwa wschodnie.

Kiedy Bruno Kreisky przejął władzę w ministerstwie spraw zagranicznych w 1959 r., podczas jednej z pierwszych konferencji prasowych zwrócił uwagę na „modelowe” relacje austriacko-jugosłowiańskie. Jego zdaniem miał to być przykład na to, że z każdym państwem, bez względu na to, do jakiej strefy wpływów należy, można współpracować, tym bardziej że relacje te były obciążone konfliktem granicznym⁶⁵. Olivier Rathkolb napisał:

Zawsze kiedy Raab koncentrował się na rozwoju stosunków rosyjsko-austriackich, Kreisky rozszerzał tę koncepcję i starał się znajdować warunki do życia i współpracy z sąsiadami wschodnimi, zwane przez niektórych jednym słowem – „koegzystencją”⁶⁶.

Na początku lat sześćdziesiątych specyficzna polityka wschodnia Kreisky’ego zyskała akceptację mocarstw zaangażowanych w zimną wojnę. Głosy krytyczne, z jakimi się niekiedy spotykał, dotyczyły postępującej integracji z państwami skandynawskimi czy układami zawieranymi z krajami komunistycznymi. Zdaniem Rathkolba układy te były kluczem do sukcesu polityki wschodniej. Raab wcześniej niż inni politycy doszedł do wniosku, że Rosjanie chcą opuścić Austrię, tylko trzeba im stworzyć do tego odpowiednie warunki. Poprawne zaś relacje z Moskwą były wstępem do nawiązania układów z jej państwami satelickimi. Bezpośrednie rozmowy z liderami państw komunistycznych dawały szansę na poznanie potencjalnych partnerów politycznych i gospodarczych. Austria miała ambicje być uznanym mediatorem i swoistym pasem transmisyjnym pomiędzy Wschodem i Zachodem – „respected communicator and transmitter”⁶⁷. Stosunek dyplomacji amerykańskiej wobec działań Kreisky’ego zmienił się za sprawą Deana Ruska. Polityka „małych kroków” przyniosła w la-

⁶⁵ *Ibidem*, s. 264.

⁶⁶ O. Rathkolb, *Austria’s...*, s. 140. „Whereas Raab always concentrated on the improvement of the Soviet-Austrian relationship, Kreisky enlarged this concept by trying to find »conditions for living side by side« and [trying] to develop [...] that which one calls coexistence, to use a word in vogue”.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 145.

tach siedemdziesiątych epokę odprężenia⁶⁸. Zdaniem ministra najlepszym rozwiązaniem było poszukiwanie możliwości łagodzenia skutków zimnej wojny. Polityka odprężenia związana z przekonaniem, że system demokratyczny był atrakcyjny politycznie oraz ekonomicznie i tym samym konkurencyjny dla państw wschodnich i niezagrożony ze strony propagandy sowieckiej, mogła obronić się sama i wykazać swoją wyższość. Warunkiem było jednak podjęcie współpracy z państwami wschodnimi⁶⁹.

Na wewnętrznych naradach prowadzonych na początku lat sześćdziesiątych w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Kreisky tłumaczył całkiem otwarcie, dlaczego mimo ideologicznej więzi z Zachodem tak bardzo agituje za austriacką neutralnością. W tym kontekście jawił się wciąż jeszcze jako zwolennik doktryny powstrzymywania, to jest „jedynej właściwej polityki po drugiej wojnie światowej”⁷⁰. Najbardziej widocznym i pozytywnym efektem polityki powstrzymywania było to, że wskutek ustanowienia *Traktatu państwowego* Austria obroniła się przed Zachodem. „Aby móc istnieć w zimnej wojnie, ale także w przyszłości między blokami, Austria potrzebuje polityczno-zagranicznej orientacji”. „Ta orientacja – według Kreisky'ego – ten kompas, to polityka neutralności”⁷¹. Zgodnie z tym przekonaniem Kreisky wnioskował, że neutralność trzeba przyjąć jako polityczną zasadę i nie powinno się jej prezentować jako przykrej, narzuconej z zewnątrz maksymy. W związku z tym podkreślał, że należy sprawić, aby takie rozumienie polityki zagranicznej i polityki neutralności podzielało także austriackie społeczeństwo⁷².

Oprócz tego Kreisky dokładnie wyjaśniał, dlaczego jego zdaniem polityka neutralności może być polityką narodową:

Austria może prowadzić śmiałą politykę zagraniczną, która stoi w zgodzie z jej możliwościami i która wykracza poza rozmiary swojego autentycznego gospodarczego i politycznego potencjału, ale tylko wtedy, gdy politykę tę włączy się do austriackiej historii. Jednakże takie włączenie nie może wzbudzić

⁶⁸ H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 1994, s. 640–643.

⁶⁹ B. Kreisky, *Die Zeit...*, s. 116–117.

⁷⁰ A. Kiszteńska-Węgrzyńska, *RFN w poglądach...*, s. 51–71.

⁷¹ E. Röhrlich, *Kreiskys Außenpolitik...*, s. 229.

⁷² O. Rathkolb, „Europa mit der Seele suchen”. Bruno Kreiskys andere Europa-Visionen, [w:] Bruno Kreisky. Seine Zeit und mehr. Era and Aftermath..., s. 87–105.

wyłącznie bezkrytycznego podziwu. Musimy do naszej historii podchodzić raczej w sposób krytyczny, ale jednocześnie z gotowością dochodzenia do logicznych wniosków, co jest typowe np. dla Zjednoczonego Królestwa⁷³.

Kreisky należał do najbardziej zagorzałych zwolenników Wielkiej Brytanii, co więcej sam określał się „anglofilem”⁷⁴. Niemniej jednak jego powołanie się na Zjednoczone Królestwo jest interesujące jeszcze w innym kontekście. Kreisky, mówiąc o względach polityczno-tożsamościowych, odnosił się tu do dużego narodu, którego świadomość opierała się mocno na historyczno-politycznych sukcesach – w tym przypadku na znaczeniu brytyjskiej potęgi morskiej. Jednak II Republika nie mogła sięgać po tak szeroko zakrojone linie legitymizacji. Kreisky’emu chodziło więc o to, by nowe wydarzenia i ich rozwój – *Traktat państwowy* i neutralność – stworzyły mocne poczucie narodowej tożsamości⁷⁵.

Ze sprawozdań z wewnętrznych narad partyjnych SPÖ wynika, że Kreisky już na początku lat sześćdziesiątych intensywnie rozmyślał o związku polityki zagranicznej z narodową świadomością. Jego zdaniem, aktywna polityka neutralności powinna napęlić austriacką tożsamość pozytywnymi wartościami, a międzynarodowo umocnione stanowisko przynieść Austrii korzyści. Polityka zagraniczna, a przede wszystkim polityka neutralności, miała być polityką narodową w podstawowym tego słowa znaczeniu⁷⁶. Zacerpnięte z tekstów źródłowych pomysły przytaczali i komentowali biografowie kanclerza, piszący o filozofii politycznej Kreisky’ego.

Minister spraw zagranicznych – Bruno Kreisky stał się u schyłku lat pięćdziesiątych głównym polemistą ÖVP, dla której najważniejsza była jej polityka europejska⁷⁷. Jednakże stanowisko Kreisky’ego, nieprzychylnie wstąpieniu do EWG, z czasem zdobyło poparcie. Choć prowadząc swoją wymagającą politykę neutralności w latach sześćdziesiątych coraz silniej odgrywał rolę opozycjonisty, to właśnie ta polityka w latach siedemdziesiątych zapewniła mu sukces.

⁷³ E. Röhrlich, *Kreiskys Außenpolitik...*, s. 241.

⁷⁴ B. Kreisky, *Zwischen den Zeiten...*, s. 444.

⁷⁵ E. Röhrlich, *Kreiskys Außenpolitik...*, s. 241.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 127–151.

⁷⁷ O. Rathkolb, „*Europa mit der Seele suchen*”..., s. 90–94.

Początki sprawowania przez Kreisky'ego urzędu ministra spraw zagranicznych były bardzo trudne. Z jednej strony wywierany był nań nacisk grupy współtworzącej rząd i domagającej się ściślejszych kontaktów z państwami NATO. Z drugiej strony nie sympatyzował on z podejściem postrzegania Austrii jako „mostu” pośredniczącego pomiędzy Wschodem i Zachodem. Kreisky miał u schyłku lat pięćdziesiątych ambicje inicjowania spotkań, które miały pomóc dyplomatom stojącym po przeciwnych stronach barykady w podejmowaniu decyzji w kwestiach utrudniających współpracę międzynarodową. W marcu 1959 r. wysłał do Moskwy depezę z prośbą o zgodę na zorganizowanie w Wiedniu spotkania Brandt – Chruszczow, w trakcie trwania drugiego kryzysu berlińskiego. Do spotkania nie doszło, ponieważ w ostatnim momencie wycofał się Brandt. Choć posiadał poparcie Adenauera odnośnie do rozmów w sprawach Berlina, obawiał się propozycji, jakie przedstawi strona rosyjska. Już wówczas Kreisky wyczuwał, że bezpośrednie spotkania liderów zachodnich z przywódcami rosyjskimi mogą wiele zdziałać w trakcie kryzysów zimnowojennych. W następnych latach inicjował podobne rozwiązania, przedstawiając Wiedeń jako neutralne miejsce, w którym mogły się one odbywać. Gdy w marcu 1963 r. Austriacka Partia Ludowa zwyciężyła w wyborach parlamentarnych próbowano usunąć Kreisky'ego z ministerstwa, jednakże po intensywnych międzypartyjnych negocjacjach ustalono ostatecznie, że będzie kontynuował sprawowanie swojego urzędu. W roku 1966 umocnił natomiast własną pozycję w partii i został przewodniczącym socjalistów w Dolnej Austrii. Rok później, 1 lutego, w wyborach podczas kongresu walnego SPÖ, został wybrany przewodniczącym partii uzyskując 347 na 497 głosów⁷⁸. W tym czasie zrezygnował z pełnienia funkcji ministra i publicznego wypowiedzania się na temat polityki zagranicznej. Ciężyły mu zarzuty padające w łonie samej partii, dotyczące faworyzowania tematów związanych ze sprawami międzynarodowymi. Skupił się więc na planowaniu reform wewnętrznych, do których chciał przekonać pozostałych socjalistów i wyborców. Pozycja Kreisky'ego jako polityka o świetnych kontaktach międzynarodowych, ambitnego wizjonera i skupionego na austriackiej racji stanu partnera do dialogu nie była u schyłku lat sześćdziesiątych kwestionowana.

⁷⁸ Bruno Kreisky *Seine Zeit und mehr. Era and Aftermath...*, s. 303.

2. Miejsce PRL w austriackiej koncepcji „dobrego sąsiedztwa”

Współczesne badania odnoszące się do współpracy Austrii z państwami Europy Wschodniej i Południowej koncentrują się wokół dwóch wątków. Pierwszym jest określenie zasięgu terytorialnego tzw. Mitteleuropy, czyli Europy Środkowej, jej potencjału politycznego i gospodarczego w XIX i XX w. Drugim jest zagadnienie oddziaływania na tym obszarze tzw. żywiołu niemieckiego, rozumianego jako polityczno-ekonomiczny wkład w rozwój obszarów słowiańskich⁷⁹. Udział Austrii i Niemiec w kształtowaniu polityki na szeroko pojętych terenach wschodnich jest w pierwszej fazie kształtowania koncepcji Mitteleuropy, czyli w drugiej połowie XIX w. wspólny, tak jak wspólna jest kultura językowa, charakteryzująca te państwa. Tym, co je różniło był potencjał gospodarczy. Zdaniem badaczy zacofane gospodarczo Austro-Węgry mogły być postrzegane jedynie jako eksporter najlepszej tradycji kultury niemieckiej.

Definiowanie zasięgu politycznego i kulturowego Europy Środkowej było niezwykle trudne. Jak pisze Weronika Parafianowicz-Vertun:

U źródeł różnego rodzaju kłopotów i kontrowersji związanych z pojęciem Europy Środkowej mógł leżeć jego geograficzny rodowód. Przekonanie, że przedmiotem środkowoeuropejskich dyskusji jest – historyczna, polityczna, kulturowa rzeczywistość tego regionu, prowadziło do konsternacji, kiedy okazywało się, że tworzone w dyskusjach obrazy nie przystają do środkowoeuropejskich realiów⁸⁰.

Autorka badając zagadnienie recepcji Europy Środkowej w powojennej kulturze niezależnej, czy też tworzonej w tzw. drugim obiegu, dowodzi, że poszukiwanie wspólnej tożsamości przez państwa środkowoeuropejskie przeżywało rozkwit w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Nawiązując do prac Ludwika Krzywickiego badaczka wskazuje na rozwój „idei Europy Środkowej” w kierunku praktykowania idei dającej pole do rozwoju przedsięwzięć i ak-

⁷⁹ B. Koszel, *Mitteleuropa rediviva? Europa Środkowa- i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Poznań 1999, s. 15.

⁸⁰ W. Parafianowicz-Vertun, *Europa Środkowa w tekstach i działaniach. Polskie i czeskie dyskusje*, Warszawa 2016, s. 17–18.

tywności. Nie był to jedynie koncept intelektualny, lecz mierzalna i zaplanowana działalność dotycząca poszukiwania i określania wspólnej tożsamości.

Okres wojen napoleońskich i wyrosła na ich gruncie emancypacja polityczna państw słowiańskich wybuchająca ze zwielokrotnioną siłą po ustanowieniu nowego porządku w Europie w roku 1815, zmuszała Niemcy i Austrię do rewizji dotychczasowych zasad współżycia z państwami na Wschodzie. Pierwsze wzmianki odnoszące się do definiowania Mitteleuropy jako terenu współoddziaływania Niemiec, Austrii i państw słowiańskich publikowali zarówno filozofowie, literaci, jak i ekonomiści: Johann Gottlieb Fichte, Ernst Moritz Arndt, Friedrich List, Paul Anton de Lagarde. Oceniając ziemie wschodnie, jako „pozabawione przymiotów ducha” zapowiadali ekspansję zdobyczy cywilizacyjnych i zakładali ich dobrowolne przyjęcie na tym obszarze⁸¹. Austriacki polityk Karl Ludwig von Bruck (minister handlu i minister finansów Austrii) dostrzegał potrzebę przeniesienia transportu zamorskiego z miast hanzeatyckich na południe i choćby częściowe opanowanie portów Morza Śródziemnego (Triest). Upatrywano także nowych możliwości w rozwoju handlu rzeczno i aktywizacji miast leżących nad Dunajem⁸². Były to nieśmiałe próby konkutowania z imperium brytyjskim kontrolującym handel na południu Europy. Kontynuacją tej koncepcji była polityka premiera – księcia Felixa Schwarzenberga działającego na rzecz utworzenia bloku gospodarczego nadzorowanego przez Wiedeń, a leżącego na linii Akwizgran–Budapeszt–Kilonia–Triest. W tym czasie niemieckie i austriackie koncepcje rozwoju współpracy ze Wschodem koresponowały ze sobą. Schwarzenberg znalazł poparcie politologa Constantina Frantza. Według Frantza przyszłość należała do struktur ponadnarodowych, opartych na wspólnej kulturze niemieckiej. Należało do nich przyciągnąć również Polaków i Słowian Południowych. W tym czasie nie pojawiła się jednak po stronie niemieckich elit politycznych potrzeba tworzenia związku środkowoeuropejskiego, którego istotną częścią miał być Wiedeń i nieokreślone politycznie oraz nieprzewidywalne w swym rozwoju państwa słowiańskie.

Idea polityczna dawała pole do działań, aktywności, którą trzeba było uzasadnić. Po zjednoczeniu Niemiec w roku 1871 koncepcje Mitteleuropy uległy zmianie. Kapitał niemiecki rozszerzył swoje wpływy w Rumunii, Serbii, Bułgarii

⁸¹ J. Pajewski, „*Mitteleuropa*”. *Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959, s. 14.

⁸² B. Koszel, *Mitteleuropa rediviva...*, s. 19.

i Turcji spychając na plan dalszy łańcisko-katolicką wspólnotę interesów z dworem habsburskim. Idea wielkoniemiecka nie pozostawiała marginesu swobody słowiańskim partnerom, co najlepiej widać na obszarze ziem polskich. Tworzone żywiłowo u schyłku XIX w. mapy Europy Środkowej czynione na potrzeby uzasadnienia mocarstwowej polityki Niemiec, znacznie odbiegały od wcześniejszych koncepcji. Należy również podkreślić, że były zarówno odpowiedzią na zapotrzebowanie polityczne Berlina, jak i europejską politykę Rosji. Idea ta rozwijała się plastycznie pod wpływem sytuacji geopolitycznej i rozwoju stosunków w regionie.

Teoretyczna wykładania dotycząca potrzeby zagospodarowania politycznego i ekonomicznego terenów nad Dunajem i Wisłą, widoczna choćby w pismach Josepha Partscha, docierała do elit niemieckich i zachęcała do działania⁸³. Pomysł tworzenia silnych związków ekonomicznych z obszarem Europy Środkowej pod przywództwem Niemiec, miały być przeciwwagą dla zagrożenia płynącego z Francji, Rosji i Wielkiej Brytanii. Jak pisze Bogdan Koszel, ówczesne elity niemieckie nie popierały tego kierunku działań bezkrytycznie⁸⁴. Rewizje zasad współpracy z Europą Środkową i kolejne interpretacje jej geograficzno-politycznego zasięgu określiła przegrana Niemiec podczas I wojny światowej. Jeszcze w trakcie jej trwania niemiecki poseł na sejm Friedrich Naumann opublikował pracę, która oznaczała przełom w kształtowaniu się wyobrażeń na temat możliwości współpracy z państwami słowiańskimi. Naumann w roku 1915 zaproponował utworzenie związku państw, które przed wojną nie były związane politycznie z państwami trójporozumienia. Przewidywał, że wojna zakończy się bez wskazania wyraźnego zwycięzcy. W pierwszej kolejności sugerował dobrowolną unifikację obszaru Niemiec, Austro-Węgier i państw słowiańskich, które zyskają na tym związku dobrobyt i polityczny rozwój. Jak pisze Bogdan Koszel:

zasady współdziałania dla tak przemysłanego związku dotyczące choćby wspólnej obronności, polityki zagranicznej, ochrony socjalnej i polityki monetarnej udało się zrealizować dopiero w ramach struktur europejskich⁸⁵.

Choć Naumann zjednał dla swoich poglądów sporą grupę wpływowych polityków na dworze berlińskim, zdaniem Wilhelma Mommsena wymiernym

⁸³ J. Pajewski, „*Mitteleuropa*”. *Studia z dziejów...*, s. 14.

⁸⁴ B. Koszel, *Mitteleuropa rediviva...*, s. 20.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 22.

efektem prac zespołu roboczego jaki powołał w 1916 r. było jedynie przygotowanie znanego dokumentu – *Aktu 5 listopada 1916 roku* – zapowiadającego odtworzenie państwa polskiego. Klęska Niemiec w 1918 r., odrodzenie państw słowiańskich, a w kolejnych latach zwrócenie się tychże w kierunku sojuszu z Francją, doprowadziły do ograniczenia koncepcji Mitteleuropy do związku Austrii z Niemcami, a właściwe debaty międzynarodowej, czy można na to połączenie zezwolić⁸⁶.

Trudności polityczne i ekonomiczne, jakie przeżywały po roku 1918 zarówno Niemcy, jak i Austria odsunęły na plan dalszy próbę realizacji koncepcji opracowanej przez ideologów działających i tworzących w przedwojennych mocarstwach. W dyskursie publicznym państwa słowiańskie przedstawia się wówczas jako słabsze i prowokujące konflikty międzynarodowe. Dopiero lata wielkiego kryzysu zachęciły zarówno Berlin, jak i Wiedeń do poszukiwania na Wschodzie rynków zbytu. Działający przy niemieckim Urzędzie Spraw Zagranicznych – Zjazd Gospodarczy (Mitteleuropäische Wirtschaftstag) planował unie celne i konsolidację handlu na obszarze Rumunii, Jugosławii, Bułgarii, Węgier, Finlandii, Litwy, Łotwy, Estonii, Holandii, Belgii i Luksemburga. Polski w tych rozwiązaniach nie uwzględniono. Plany wprowadzenia cel preferencyjnych nie powiodły się, co świadczyło o braku odpowiedniego potencjału politycznego Niemiec na tym obszarze. Jednakże kontrpropozycje czeskie czy węgierskie, bez udziału i poparcia Niemiec również nie miały wówczas racji bytu⁸⁷. Okres wielkiego kryzysu gospodarczego umocnił państwa sąsiadujące z Niemcami w przekonaniu, że ich pozytywny rozwój zależy od decyzji ekonomicznych podejmowanych w Berlinie. Stabilizacja wewnętrzna, jaka następowała wraz z wprowadzeniem korzystnych umów, modernizacją systemu finansowego i reformami agrarnymi zachęcała państwa Europy Środkowej do ściślejszej kooperacji z Niemcami⁸⁸.

Mitteleuropa znalazła ważne miejsce w koncepcjach gospodarczych III Rzeszy. Od roku 1934 poprzez aktywną politykę Reichsbanku i wprowadzenie systemu układów clearingowych do wybuchu II wojny światowej Niemcom udało

⁸⁶ J. Kozeński, *Austria...*, s. 91–107; A. Kiszteńska-Węgrzyńska, *Kwestia własności...*, s. 217–239.

⁸⁷ B. Koszel, *Niemcy w polityce państw Europy Południowo-Wschodniej*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, red. S. Sierpowski, Poznań 1992, s. 293–304.

⁸⁸ B. Koszel, *Mitteleuropa rediviva...*, s. 33.

się właściwie gospodarczo opanować obszar Europy Środkowej. W obliczu ekspansji handlowej Rzeszy państwa słowiańskie były bezradne. Nawet nie próbowały stworzyć we własnym gronie przeciwwagi w celu obrony ekonomicznej niezależności. Rabunkowa polityka gospodarcza, która „wkroczyła” na tereny Europy Środkowej wraz z podbojami Hitlera po roku 1939 umocniła państwa wschodnie w przekonaniu, że stanowią one jedynie obszar eksploatacji.

Długoletnie nadużywanie koncepcji *Mitteleurop*y dla hegemonialnych celów Niemiec oraz dokonane w imię rzekomej jedności rasy i kultury spustoszenia w Europie sprawiły, iż ta najbardziej znana koncepcja organizacji Europy Środkowej stała się pojęciem zdyskredytowanym, synonimem rewizjonizmu terytorialnego, wywołującym najbardziej negatywne polityczne skojarzenia⁸⁹.

Nie znaczy to, że obszar ten nie poszukiwał własnych dróg integracji czy samookreślenia politycznego.

Wątek współpracy z Europą Środkową po II wojnie światowej w nowych warunkach politycznych stanowił ważny element polityki zagranicznej zarówno RFN, jak i Austrii. Obydwa te państwa musiały wyrazić swój stosunek do państw komunistycznych, uznając prymat polityczny Moskwy nad tą częścią Europy. Konieczność współpracy, zwłaszcza ekonomicznej, z tym obszarem zmuszała do przygotowania rozwiązań choćby doraźnych w tym zakresie⁹⁰. Konrad Adenauer jako chadecki kanclerz skoncentrowany na budowaniu więzi z państwami zachodnimi nie widział możliwości, na tym pierwszym etapie konstytuowania państwa niemieckiego, do prowadzenia aktywnej współpracy z Europą Środkową i Wschodnią. Znacznie łatwiejsze zadanie miał rząd austriacki, który wypracował praktykę godzenia interesów mocarstw w trakcie trwania okupacji państwa i rozwijał własne metody kooperacji z blokiem komunistycznym. Natomiast w czasie trwania dziesięcioletniej okupacji, podczas prac nad *Traktatem państwowym*, do tej kooperacji był wręcz niejako zobligowany⁹¹.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 38.

⁹⁰ *Recepcja Ostpolitik w RFN i w krajach bloku komunistycznego*, red. J. Fiszer, J. Holzer, Warszawa 2004, s. 9–15.

⁹¹ J. Kozeński, *Austria...*, s. 223–242; A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Działalność dyplomacji amerykańskiej na rzecz podpisania Traktatu z Austrią z maja 1955 roku*, „Niemcy – Austria – Szwajcaria. Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych UŁ” 2007.

Europę Środkową charakteryzowali wówczas Austriacy jako pewien postulat polityczno-historyczny czy też ideę ewoluującą z nostalgicznych przekonań o wspólnym dziedzictwie w stronę konkretnych działań, praktyk, rozwiązań politycznych. Ewolucja ta wynikała z możliwości, jakie kryły się w samych państwach zaliczanych do obszaru wschodniego czy południowego Europy. Zarówno o rozwoju „projektu Europa Środkowa”, jak i o podłożu kulturowym zmian zachodzących w samookreśleniu narodów, jako środkowoeuropejskich, pisała Weronika Parafianowicz-Vertun⁹². W badaniach jakie przeprowadziła wielokrotnie pojawiał się wątek współtworzenia środkowoeuropejskiej tożsamości, odczytany dzięki powojennym tekstom kultury pochodzącym z tzw. drugiego obiegu. Koncepcja Europy Środkowej jako obszaru „wspólnego”, posiadającego określone właściwości polityczne, była tak samo chętnie promowana, jak i negowana. W dużej liczbie publikowano bowiem również teksty polemiczne utrzymujące, że nie było niezrealizowanej koncepcji alternatywnej, lecz tylko pewien mit, do którego łatwo można się odwołać dzięki powtarzalności przekazów dotyczących środkowoeuropejskiej rzeczywistości⁹³.

Analizując polskie badania na temat konceptu Europy Środkowej i Europy Środkowo-Wschodniej należy stwierdzić, że dotyczą różnych obszarów jej funkcjonowania i oddziaływania, są niezwykle bogate i ciekawe. Właściwie studia te przeżywają swoisty renesans w sytuacji, kiedy niemieckojęzyczne prace badawcze wieszczą śmierć tej idei⁹⁴. Z dookreśleniem znaczenia postulatów związanych z działaniem i wewnętrznym oddziaływaniem państw na obszarze Europy Środkowej wiąże się nie tylko pula tekstów konstytuujących myślenie o tym obszarze w kategoriach „wspólnoty”. To również waga poszczególnych przekazów, kategorie autorów, interakcje z otoczeniem, gatunki literackie i publicystyczne kształtujące zarówno warstwę informacyjną, jak i estetyczną. Zdaniem Weroniki Parafianowicz-Vertun ideę Europy Środkowej tworzyli przede wszystkim jej mieszkańcy. Narracje dotyczące wspólnych dokonań i doświad-

⁹² W. Parafianowicz-Vertun, *Europa Środkowa w tekstach...*, s. 17–19.

⁹³ Weronika Parafianowicz-Vertun analizuje te teksty na poziomie mikrostruktury i zwraca uwagę na ich powtarzalność, odwoływanie się do tych samych wydarzeń, cytatów, figur retorycznych, postaci. Eadem, *Europa Środkowa w tekstach...*, s. 14.

⁹⁴ Ch. Maier, *Whose Mitteleuropa. Central Europe between Memory and Obsolescence*, „Austrian in the New Europe. Contemporary Austrian Studies” 1993, vol. 1, s. 8–19.

czeń powstawały na podstawie przyjętych i utrwalonych na danym obszarze tradycji literackich. Dominującymi tekstami, których przesłanie odczytujemy w pracach intelektualistów, historyków czy publicystów były publikacje Oskara Haleckiego i Františka Dvorníka. Dominującym gatunkiem literackim były z kolei eseje, choć przy okazji konferencji czy spotkań formalnych pojawiały się równie ważne listy, laudacje, odczyty, przemówienia, referaty i polemiki. Forma eseju była przy tym bardzo wyrazista w swej zawartości merytorycznej i estetycznej. Eseje stanowiły wzorzec wymiany myśli pomiędzy intelektualistami. Efektem tej swoistej wymiany była „Lekcja Europy Środkowej”, jak to określiła Susan Sontag. Była to swoista praca wykonana przez państwa środkowoeuropejskie w celu emancypacji społeczeństw tego regionu⁹⁵. U schyłku zimnej wojny odbyła się w Lizbonie ważna konferencja dotycząca Europy Środkowej. Przybyli na nią wybitni prelegenci, m.in. Czesław Miłosz, Susan Sontag, István Bibó, František Dvorník, Salman Rushdie i spierali się na temat tego jak literatura postrzegała, czy definiowała, obszar Europy Środkowej. Doszło wówczas do żywiołowej wymiany zdań z delegatami ze Związku Radzieckiego. Właściwie wszyscy uczestnicy byli zgodni co do tego, że mają niezbywalne prawo do własnej interpretacji tożsamości środkowoeuropejskiej.

Pytanie o to, czy i w jakim stopniu kraje środkowoeuropejskie określały swoją wspólną tożsamość jest pytaniem ważnym w kontekście dyplomacji Bruno Kreisky’ego, ponieważ dotyczy pewnej wspólnej reakcji na politykę, jaką zaproponował austriacki MSZ wobec tego regionu. Pytanie dotyczy również tego, czy koncepcja Kreisky’ego była odpowiedzią na procesy społeczne, jakie obserwował, czy raczej iskrą, która owe procesy inicjowała. Należy wziąć pod uwagę, że Kreisky obserwował nie tylko potrzeby i możliwości podejmowane na poziomie państwowym, lecz sugerował się potrzebami społecznymi i kulturalnymi rodzącymi się na Wschodzie⁹⁶. Aktywizacja środowisk intelektualnych, wsparcie dla kultury, a także wspólne inwestycje podnoszące poziom społeczny przeciętnych obywateli, to były rozwiązania, których promowanie interesowało Kreisky’ego na równi z reprezentowaniem interesów Austrii na rozważanym obszarze.

⁹⁵ W. Parańianowicz-Vertun, *Europa Środkowa w tekstach...*, s. 61.

⁹⁶ J. Kurczewska, A. Z. Kamiński, *Przemiany instytucjonalne w Polsce. Elita politycznych nomadów*, [w:] *Dezercja elit. Konsolidacja ustroju politycznego w postkomunistycznej Polsce*, Warszawa 2014, s. 81–106.

Badania dotyczące genezy polityki wschodniej Austrii zostały podjęte w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. Jak piszą Peter Ruggenthaler i Maximilian Graf:

Od wielu lat temat polityki wschodniej Wiednia opisywano jedynie przy okazji innych wątków polityki zagranicznej. Trudno mówić w tym przypadku o przekrojowych badaniach odnoszących się do całego obszaru Europy Środkowej i długiego okresu powojennego. W kilku publikacjach podjęto solidne studia na temat stosunków dwustronnych Austrii, ZSRR i NRD, ale dotyczą one głównie lat 60. XX wieku⁹⁷.

Bruno Kreisky nazywał Polskę drugim pod względem znaczenia krajem, który posiadał wszelkie warunki do normalizacji stosunków politycznych, choć był krajem komunistycznym⁹⁸. „Polityka sąsiedztwa” realizowana wobec Polski miała kilka zasadniczych etapów. Pierwszy, w latach 1956–1965, ważny z powodu spotkań na najwyższym szczeblu i odtworzenia przedwojennej wymiany gospodarczej. W kolejnym (1965–1970) doszło do politycznej stagnacji i koncentracji polskich działań na rzecz uznania granicy zachodniej⁹⁹. Trzeci etap, przypadający na lata 1970–1980, związany z okresem odprężenia w Europie, cechowała gospodarcza prosperita. Ostatni, czwarty – lata 1981–1989, to ostatnia faza relacji, w trakcie której doszło do zamrożenia stosunków i polskich zabiegów na rzecz odtworzenia wymiany handlowej. Najciekawszy etap, w którym sprawy polskie eksponowane są najmocniej, przypada na lata 1970–1976. Obydwa państwa miały wówczas najlepsze warunki do rozwoju relacji dobrosąsiedzkich. Odprężenie w stosunkach międzynarodowych umożliwiło wytyczenie nowych dróg w rozwoju Europy Środkowej. Doszło do ożywionej wymiany gospodarczej, wielokrotnych wizyt przedstawicieli różnych szczebli politycznych, rekordowych wyników współpracy ekonomicznej i podpisania wieloletnich umów dwustronnych.

⁹⁷ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen im Kalten Krieg*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku. Österreich nach 1945 im polnischen öffentlichen Diskurs*, red. A. Kiszteńska-Węgrzyńska, Kraków 2016, s. 32–33.

⁹⁸ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 211.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 60–61.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. sformułowano koncepcję współpracy w ramach relacji dobrosąsiedzkich ze wszystkimi państwami otaczającymi Austrię, zwłaszcza zaś z państwami wschodnimi¹⁰⁰. Czyniono to w poczuciu dbałości o interesy Wiednia i pewnej potrzeby odpowiedzialności za rozwój innych państw, z którymi losy austriackie związane były od stuleci. Były to zarówno państwa sąsiadujące w sensie dosłownym, jak i przenośnym – do takich należała Polska. Polityka sąsiedztwa w trakcie kilkudziesięciu lat funkcjonowania miała różną dynamikę i priorytety. Warto pisząc o niej zwrócić uwagę na miejsce Polski na tle szeroko pojętej polityki austriackiej wobec państw sąsiednich – *Nachbarschaftspolitik*.

Problematyka związana z kształtowaniem polityki zagranicznej II Republiki i rolę „polityki sąsiedztwa”, została gruntownie omówiona w pracach austriackich¹⁰¹. Badania te dotyczą genezy samej koncepcji i koncentrują się głównie na ocenie współpracy z ZSRR i NRD. Powstało wiele prac ujmujących stosunki dwustronne Austrii z Czechosłowacją, Węgrami, Rumunią, Bułgarią i Jugosławią, gdzie autorzy opisują warunki współpracy z szeroko pojętym „Wschodem”. Brakuje jednak badań wszechstronnie ujmujących ogół relacji II Republiki Austrii z Europą Środkową¹⁰². W Polsce natomiast nie ma w ogóle prac przekrojowych ukazujących powojenne stosunki polsko-austriackie, a także publikacji odnoszących się do „polityki sąsiedztwa” Austrii.

Europa Środkowa to w pewnym stopniu także kierunek rozwoju narzucony Austrii na mocy porozumień poprzedzających podpisanie *Traktatu państwowego*, o czym pisał austriacki historyk Olivier Rathkolb¹⁰³. Austria pod przywództwem konserwatystów prowadziła już od połowy lat pięćdziesiątych niezależną

¹⁰⁰ O. Höll, *The Politics of Global Thinking...*, s. 105.

¹⁰¹ O. Rathkolb, *Austria's 'Ostpolitik'...*, s. 129–149; *Der Österreichische Staatsvertrag 1955. Internationale Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität. The Austrian State Treaty. International Strategy, Legal Relevance, National Identity*, eds. A. Suppan, W. Mueller, G. Stourzh, Wien 2005; *Austria's International Position After the End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. XXII, eds. G. Bischof, F. Karhofer, New Orleans 2013.

¹⁰² Za obszar Europy Środkowej przyjęto za Oskarem Haleckim te kraje, które leżąc we wschodniej części kontynentu mają szczególnie bliskie kulturowe i polityczne związki z łacińskim Zachodem. O. Halecki, *Historia Europy, jej granice i podziały*, Lublin 2000, s. 134; E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 127–151.

¹⁰³ W. Parafianowicz-Vertun, *Europa Środkowa w tekstach...*, s. 17–18; Ch. Maier, *Whose Mitteleuropa...*, s. 8–19.

politykę wschodnią. Jej głównym architektem i orędownikiem był socjalista Bruno Kreisky – sekretarz stanu i współpracownik prezydenta Theodora Körnera. „Politykę sąsiedztwa” realizowano na tle skomplikowanych wewnętrznych i zagranicznych uwarunkowań. Należało bowiem określić zasady, na jakich państwo austriackie będzie utrzymywało stosunki z państwami komunistycznymi, z którymi dodatkowo miało zatargi polityczne sięgające czasów II wojny światowej. Okres okupacji Austrii na dziesięć lat zamroził rozmowy dotyczące choćby kwestii mniejszości narodowych czy spornych terytoriów. Przyszłość tych zagadnień rozstrzygały zapisy *Traktatu państwowego* z 1955 r. Do roku 1965 większość spornych kwestii została rozstrzygnięta na rzecz poprawy i dalszego rozwoju stosunków dwustronnych, głównie dzięki serii wizyt roboczych zwiastujących poprawę wymiany handlowej.

Inaczej niż sugerował zwrot „blok wschodni”, kraje satelickie ZSRR nie tworzyły monolitycznego bloku¹⁰⁴. Zdaniem Kreisky'ego pomijając różnice między nimi, czyniono Związkowi Sowieckiemu przysługę, ponieważ Moskwa chciała zintegrować owe pojedyncze kraje w możliwie spójny blok. Policentryzm komunizmu, który uwidaczniał się w kontraście pomiędzy ZSRR i Chinami, wzmacniał proces dezintegracji w strefie wschodniej¹⁰⁵.

Początki „polityki sąsiedztwa” Kreisky'ego opierały się na współpracy z Jugosławią, Polską i Czechosłowacją, a w dalszej kolejności z pozostałymi sąsiadami o komunistycznych reżimach. Celem zasadniczym było skupienie współpracy na kontaktach bilateralnych wspartych bezpośrednimi konsultacjami z przywódcami rosyjskimi, zwłaszcza Nikitą Chruszczowem. Pierwszym zauważalnym sukcesem było zainicjowanie spotkania Chruszczow–Kennedy w Wiedniu w roku 1961. Olivier Rathkolb napisał, że polityka realizowana przez Kreisky'ego wobec państw wschodnich była „specyficzna”. W dużej mierze zależała od jego ambicji politycznych i osobistego nastawienia do Wschodu – Kreisky nie obawiał się współpracować z komunistami, z drugiej strony była to wypadkowa tendencji w rządzie Raaba wobec integracji z Europą Zachodnią. Kreisky odrzucał ten model rozwoju traktowanego jako jedyny, uważał, że poszukiwanie alternatywy przyniesie Austrii więcej korzyści, dlatego dążył m.in. do zacieśnienia relacji z państwami neutralnymi i współpracy w ramach EFTA. Był za to wielokrotnie krytykowany przez Amerykanów. Z jednej strony postrzegali go jako polityka

104 O. Rathkolb, „*Europa mit der Seele suchen*”..., s. 87–105.

105 E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik*..., s. 246.

zdecydowanie prozachodniego i antykomunistycznego, z drugiej zaś specyficzna niesubordynacja i „trzymanie z dala” Austrii od wspólnego rozwoju Europy Zachodniej narażały II Republikę na krytykę. Nie dostrzegano w dyplomacji Kreisky’ego specyficznego poczucia patriotyzmu zarówno w doborze celów, jak i metod realizacji przyjętych zadań. Minister wielokrotnie powtarzał, że najważniejszy jest interes narodowy państwa, nie zaś związki ponadnarodowe bez względu na to, jakie systemy polityczne reprezentują¹⁰⁶.

Bruno Kreisky argumentował swoją „politykę sąsiedztwa” zarówno historycznie, jak i geograficznie. Położenie i historia Austrii łączyły kraj z ówczesnymi sowieckimi krajami satelickimi. Chociaż polityka zagraniczna II Republiki wyróżniała się nowymi wartościami i elementami – suwerennością i neutralnością, a także odgródzeniem od Niemiec – wciąż jednak odwoływano się do wspólnej historii Europy Środkowej. W „polityce sąsiedztwa” Kreisky podkreślał wielokrotnie wspólną przeszłość¹⁰⁷. Jednocześnie zwracał uwagę na potrzebę udzielenia większej pomocy narodom na Wschodzie. Dyktatura, w jakiej żyły, nie była w sensie politycznym według jego ówczesnej wiedzy gorsza od tej w Portugalii i Hiszpanii, natomiast potrzeby obywateli na Wschodzie były podobne. Stąd konieczność bliższej współpracy tam, gdzie było to możliwe. Minister zwracał szczególną uwagę na pozytywne doświadczenia związane ze współpracą z Jugosławią, Polską i Rumunią. Stanowiły one przykład dla innych państw poszukujących liberalizacji w handlu¹⁰⁸.

Związki przestrzeni z tożsamością Austria znajdowała w swoim podwójnym peryferyjnym położeniu, z jednej strony sąsiadując z Niemcami, z drugiej strony z komunistycznymi państwami na Wschodzie. Od początku istnienia II Republiki owo podwójne peryferyjne położenie oddziaływało bezpośrednio na politykę zagraniczną. Pośrednio pociągało to za sobą również skutki dla austriackiej tożsamości¹⁰⁹. Wobec Republiki Federalnej Kreisky podkreślał austriacką suwerenność, ale przy wszystkich różnicach zauważał w niej wyraźnego

¹⁰⁶ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen...*, s. 33. Badania dotyczące genezy polityki wschodniej Austrii zostały podjęte w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w.

¹⁰⁷ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 245.

¹⁰⁸ B. Kreisky, *Die Zeit...*, s. 114.

¹⁰⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Protokół z rozmów ministra Rapackiego z ministrem spraw zagranicznych Austrii dr. Bruno Kreisky’em odbytych w Warszawie 2 i 3 marca 1960 roku.*

ideologicznego sojusznika. Z sąsiednimi wschodnioeuropejskimi państwami chciał polepszyć stosunki, ale ideologicznie nie dostrzegał z nimi żadnych cech wspólnych. Za pomocą podobnego zdystansowania wobec Wschodu i Zachodu próbował zyskać własną, silną pozycję w relacjach międzynarodowych. Miejsce wynikające właśnie ze wspomnianego podwójnie peryferyjnego położenia, chciał wykorzystać w swojej polityce zagranicznej.

W czasie kiedy Bruno Kreisky rozwijał swoje kompetencje ministra spraw zagranicznych i wdrażał zasady neutralności w życie, w Polsce debatowano nad podłożem jego antykomunistycznych poglądów.

Z osobą Kreisky'ego związany jest zdecydowany kurs antykomunistyczny austriackiej socjaldemokracji. [...] Swej antykomunistycznej koncepcji próbuje Kreisky nadać pozory teorii naukowej, wywodząc je rzekomo z teorii rewolucji. Wszystkie państwa komunistyczne powstały – jego zdaniem – wskutek wojny, w której te kraje uczestniczyły. [...] Dostrzega jednak z drugiej strony realne korzyści ze współpracy z KS i występuje jako jej rzecznik, zwłaszcza w tych dziedzinach, które umożliwiają Austrii zapewnienie nowych miejsc pracy¹¹⁰.

W Polsce nie dostrzegano wówczas właściwych motywów przyjętych dla „polityki sąsiedztwa”. Jednocześnie pojawiały się w dokumentach wzmianki na temat recepcji poczynąń polskich w Austrii i próby poznania wschodniego partnera:

Gdyby w Austrii było wiadomo, jak duża jest wolność wypowiedzania się w Polsce i jak dobre są nastroje – jak to Kreisky miał okazję osobiście przeżyć podczas wygłaszania odczytu w PISM – to niewątpliwie więcej profesorów i docentów austriackich przyjeżdżałoby z prelekcjami do Polski¹¹¹.

Lata sześćdziesiąte były trudnym okresem w relacjach polsko-austriackich. Impas wynikał z kierowania aktywności politycznej na sprawę uznania granicy

¹¹⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky'ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej*.

¹¹¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Protokół z rozmów ministra Rapackiego z ministrem spraw zagranicznych Austrii dr. Bruno Kreisky'm odbytych w Warszawie 2 i 3 marca 1960 roku*, s. 28.

zachodniej Polski, co spychało inne kwestie polityczne na dalszy plan. Dostrzegano co prawda pozytywne efekty realizacji umów handlowych i zabiegano o umocnienie wymiany gospodarczej z Austrią, lecz zarówno rotacja przedstawicieli politycznych, jak i plany rozwoju stosunków dwustronnych do połowy dekady pozostawały bez widocznych zmian. Doceniano osobistą dyplomację ministra i jego udane relacje z państwami „bratnimi”. W latach sześćdziesiątych Kreisky wymieniany był coraz częściej jako lider socjalistów. Po długotrwałym kryzysie politycznym rząd Josepha Kluausa podał się do dymisji, zrywając wielką koalicję. Ministrowie sprawowali swoje obowiązki do wiosny roku 1966 i przedterminowych wyborów. W tymże roku w wyborach parlamentarnych zwyciężyła ÖVP, zdobywając większość i 85 mandatów. Po kilkutygodniowych nieudanych negocjacjach z socjalistami Klaus zdecydował się stworzyć rząd jednopartyjny. Kreisky namawiał wówczas do utrzymania koalicji, którą zerwano po 20 latach współpracy w kwietniu 1966 r.¹¹² Działający w zarządzie SPÖ nieprzerwanie od roku 1959, po porażce wyborczej w 1966 r. rozpoczął ożywioną działalność polityczną. Wzmocnił partię wewnątrznie po przegranych wyborach i skupił się na planach reform wewnętrznych¹¹³. Został wybrany na przewodniczącego po Bruno Pittermannie w styczniu roku 1967¹¹⁴.

W Polsce w tym czasie w zasadniczy sposób zmieniło się podejście do państw zachodnich, co ułatwiło w przyszłości rozwój relacji polsko-austriackich i zmieniło postrzeganie naddunajskich polityków. W ogólnej charakterystyce Kreisky’ego z tego okresu zwraca się uwagę na:

głębokie poczucie realiów politycznych w interpretacji zjawisk współczesnego świata z jednej oraz wypływający z motywacji ideologicznych antykomunizm z drugiej strony¹¹⁵.

W latach sześćdziesiątych Bruno Kreisky realizował „politykę sąsiedztwa” wykorzystując do tego wizyty w państwach wschodnich. Dzięki tym spotka-

¹¹² PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 115–143.

¹¹³ W. Petritsch, *Bruno Kreisky: Die Biografie*, Wien 2011, s. 115–143.

¹¹⁴ W. Jarząbek, *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1966–1976. Wymiar dwustronny i międzynarodowy*, Warszawa 2011, s. 396–413.

¹¹⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky’ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej*.

niom zapoznawał się z realiami politycznymi, w jakich żyją sąsiedzi, z możliwościami, jakie mieli przywódcy państw komunistycznych czy warunkami współpracy gospodarczej¹¹⁶. Według badaczy austriackich polityka wizyt państwowych – *Besuchsdiplomatie*, była podstawą rozwoju poprawnych relacji dwustronnych, a na takich najbardziej ministrowi Kreisky'emu zależało. Rewizyty były znacznie rzadziej praktykowane. Było to efektem nie tylko nastawienia państw wschodnich, lecz warunków politycznych, w jakich w tym czasie funkcjonowały¹¹⁷.

W koncepcjach Bruno Kreisky'ego istnieje związek pomiędzy przestrzenią, w jakiej rozwijała się II Republika, a tożsamością narodową¹¹⁸. Określił on tę przestrzeń jako podwójnie peryferyjne położenie. Austria znajdowała w nim nowe wyzwania. Z jednej strony sąsiadując z Niemcami, z drugiej strony z komunistycznymi państwami na Wschodzie, nie miała sprzyjającego warunków do rozwoju¹¹⁹. Od początku istnienia II Republiki owo podwójne peryferyjne położenie oddziaływało bezpośrednio na politykę zagraniczną. Pośrednio pociągało to za sobą również skutki dla austriackiej tożsamości¹²⁰.

Najważniejsza zasada jaką przyjęto jeszcze w trakcie pracy nad *Traktatem państwowym* stanowiła, że nie odrzucano możliwości współpracy ze Wscho-

¹¹⁶ Jesienią 1965 r. Kreisky wygłosił długi wykład na uniwersytecie w Yale, pod tytułem *Zmiany w rejonie Dunaju*. Mówił w nim o najnowszych politycznych projektach w tym obszarze. Z okazji wizyty ministra spraw zagranicznych zorganizowano w USA tydzień kultury austriackiej, który trwał od 17 do 30 października w Dallas. Na jego otwarcie do Texasu Kreisky poleciał razem z przewodniczącym Rady Federalnej Rudolfem Sallingerem (ÖVP). Kreisky wskazywał wówczas wyraźnie na różnice pomiędzy pojedynczymi mniejszościami narodowymi dorzecza Dunaju. Ruchy narodowe istniały tu mimo sowieckiego panowania. Austria, jako jedyne państwo w tym regionie, które nie jest komunistyczne, ma w tej części Europy „specjalną odpowiedzialność”. O. Rathkolb, *Austria's 'Ostpolitik'...*, s. 143.

¹¹⁷ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 250.

¹¹⁸ H. Hösele, *Die österreichische Identität*, „Zeitreise Österreich. Menschen. Gesellschaft. Geschichte” 2015, Nr. 2, s. 38–39.

¹¹⁹ O. Höll, *The politics of Global Thinking...*, s. 105–117.

¹²⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Protokół z rozmów ministra Rapackiego z ministrem spraw zagranicznych Austrii dr Bruno Kreisky'm odbytych w Warszawie 2 i 3 marca 1960 roku*.

dem. Od tego momentu niezależny austriacki resort spraw zagranicznych określił ramy prawne współpracy z państwami sąsiadującymi. Unikano sformułowania Wschód, nie kojarzono tego obszaru działań ani z definiowaną w historiografii niemieckiej Ostpolitik, ani też nie formułowano tez o współpracy ze wschodnim blokiem. *Nachbarschaftspolitik* to szeroko pojęta polityka z państwami sąsiadującymi. Z ich udziałem gospodarka powojennej Austrii mogła rozwijać się swobodnie.

Nazywając ogół stosunków z państwami ze wschodniej części Europy „polityką sąsiedztwa” doprowadzono do stworzenia nowych warunków i nowych wartości w tych relacjach i przeniesiono je na grunt partnerski. Politycy austriaccy byli nie tylko świadomi pewnych przemian związanych z dookreślaniem tożsamości obszaru Europy Środkowej. Dookreślenie to stanowiło proces emancypacji społeczeństw tego regionu, które odzyskiwały głos i coraz wyraźniej promowały swoją własną narrację dotyczącą wspólnej historii i polityki¹²¹.

Podobne programowe mowy wygłosił socjalistyczny minister w Bukareszcie (1963), Budapeszcie (1964) i Sofii (1965), ale od początku lat sześćdziesiątych o sytuacji w Europie Środkowej mówił coraz częściej także w państwach sojuszu zachodniego, do których podróżował wiele razy¹²². Wyznacznikiem zadań politycznych dla dyplomacji polskiej w połowie lat sześćdziesiątych XX w. była zmiana na najwyższych szczeblach władzy w ZSRR. W roku 1964 od władzy został odsunięty Nikita Chruszczow i tuż po tych burzliwych wydarzeniach polska delegacja państwowa udała się na spotkanie z nowym przywódcą sowieckim Leonidem Breżniewem¹²³. Efektem spotkania w listopadzie 1964 r. w Moskwie było między innymi przyjęcie zasad „aktywizacji politycznej na linii z Zachodem”, co sugerowano w Moskwie, a efektów czego spodziewano

¹²¹ W. Parafianowicz-Vertun, *Europa Środkowa w tekstach...*, s. 61.

¹²² Udało mu się wyjaśnić swoją „politykę sąsiedztwa” i udowodnić jej antykomunistyczne podstawy. Jednak wiedeński partner koalicyjny okazjonalnie rzucał Kreisky’emu kłody pod nogi. Przykładowo w 1964 r. Kreisky musiał wyjaśnić posłowi Lujo Tončić-Sorinjemu, że politycy ÖVP nie mogą podczas swoich podróży do USA określać dalej austriackich socjaldemokratów mianem marksistów.

¹²³ P. Madajczyk, *Dyplomacja polska w latach sześćdziesiątych*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, 1944/1945–1989, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 584–654.

się w całym bloku komunistycznym¹²⁴. Zdaniem polskich historyków tendencja do aktywnej polityki zagranicznej, zwłaszcza z państwami neutralnymi, rysowała się już od roku 1956 i wynikała z przymusu ekonomicznego, a także z próby ograniczenia wydatków na zbrojenia ponoszonych przez obydwie bloki państw¹²⁵. Konieczność Kreisky'ego odnośnie do spraw wschodnich ewoluowała wraz z rozwojem sytuacji politycznej w poszczególnych państwach. Ogół tematów „dziedziczonych” poprzez II wojnę światową, oczekiwania gospodarcze i ambicje polityków komunistycznych, tworzyły mozaikę zależności, w której wspólnym mianownikiem były ramy reżimu komunistycznego.

Polskie władze nie dostrzegały niuansów w podejściu austriackiego ministra do państw wschodnich. Nie zastanawiano się również nad uwarunkowaniem „polityki sąsiedztwa”. Znacznie większą wagę przywiązywano do relacji austriacko-niemieckich czy konfliktów granicznych¹²⁶. Pisząc o polityce austriackiej wobec tego obszaru zwracano uwagę na jej zbieżność z koncepcjami Willy Brandta, podkreślając bliską zażyłość socjalistycznych polityków i ich wspólne doświadczenia emigracyjne¹²⁷. Jeśli już oceniano austriacką dyplomację wobec Wschodu, to raczej doszukiwano się w niej resentymentów z czasów monarchii austro-węgierskiej czy wspólnej przeszłości¹²⁸.

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych w niektórych wschodnioeuropejskich krajach satelickich Moskwy dochodziło do pierwszych nieśmiałych reform. Kreisky widział w tym szansę polepszenia stosunków z krajami sąsiednimi, ale

¹²⁴ Normy prawne przyszłej współpracy zapisano w *Układzie o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy* zawartym między Polską Rzeczpospolitą Ludową a ZSRR w Warszawie 8 kwietnia 1965 r., opublikowanym w: *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1989. Wybór dokumentów*, red. J. Zając, Warszawa 2005, s. 88–91.

¹²⁵ A. Skrzypek, *Dyplomatyczne dzieje PRL w latach 1956–1989*, Warszawa 2010, s. 116–117.

¹²⁶ Szczegółową ocenę wymiany handlowej do roku 1973 przedstawiono w J. Sikorski, *Przyszłość polsko-austriackich stosunków gospodarczych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1973, nr 9, s. 104–113; J. Stairbacher, *Austriacko-polskie stosunki gospodarcze*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1973, t. LXXXVII, s. 13.

¹²⁷ W. Brandt, B. Kreisky, O. Palme, *Briefe und Gespräche. 1972–1975*, Frankfurt am Main, rec. R. Kumpf, „Problemy Pokoju i Socjalizmu” 1980, nr 2, s. 145–149.

¹²⁸ A. Kosowski, *Współpraca gospodarcza państw Dunaju*, „Świat i Polska” 1947, nr 18, s. 3.

reformy oceniał trzeźwo. Uważał, że to co dokonało się w państwach w rejonie Dunaju i co jakby w konsekwencji prowadziło do pewnej liberalizacji, było w rzeczywistości próbą zdobycia na nowo narodowej tożsamości, indywidualności. Była to próba rewizji stosunków zależności, jednak bez ideologicznego oddzielenia się od bolszewizmu.

Kreisky wskazywał wyraźnie na różnice pomiędzy pojedynczymi mniejszościami narodowymi w dorzeczu Dunaju¹²⁹. Ruchy narodowe, jak już wspomniano, istniały tu także mimo sowieckiego panowania. Austria, jako jedyne państwo w tym regionie, które nie było komunistyczne, ponosiło w tej części Europy specjalną odpowiedzialność: „Tę szczególną odpowiedzialność mamy z powodu istniejącej od wieków zgrai narodów w rejonie Dunaju”. „Polityka sąsiedztwa” była przy tym drogą, która dalej różnicowała polityczno-zagraniczną rolę Austrii. Była ona komponentem polityki neutralności w jej nowej, aktywnej odmianie¹³⁰.

Kreisky przytaczał także historyczne cechy wspólne:

w starej monarchii naddunajskiej żyło więcej niż 50 milionów ludzi; około 12 milionów Austriaków niemieckojęzycznych, 10 milionów Węgrów, pomijając relatywnie małą liczbę Rumunów i Włochów, wszyscy pozostali to południowcy i wschodni Słowianie. Właśnie dlatego Austriacy znają dobrze różnice między pojedynczymi mniejszościami narodowymi w rejonie Dunaju. Przykładowo Bułgarzy są Słowianami, natomiast Rumuni wywodzą się z cywilizacji łacińskiej. Poza tym należy zwrócić uwagę, że z wyjątkiem Czechosłowacji w żadnym z tych państw nie ma prawdziwej demokratycznej tradycji¹³¹.

W koncepcjach wschodniej i środkowej Europy Dunaj zajmował szczególne miejsce, które wynikało zarówno z jego gospodarczego znaczenia, jak i z siły, którą symbolizował. Państwa nad Dunajem łączy wyjątkowe poczucie sąsiedztwa i wspólne położenie przy głównej arterii komunikacyjnej Europy. W odniesieniu do kwestii gospodarczo-politycznych Kreisky był zainteresowany zwłaszcza rozbudową infrastruktury. Stawiał na reanimację starej arterii komunikacyjnej:

¹²⁹ B. Kreisky, *Österreich und die aktuelle Entwicklung im Donauraum*, [w:] *Kreisky Reden I*, Wien 1965, s. 34.

¹³⁰ Idem, *Chance Mitteleuropa*, Wien 1968, s. 145–147.

¹³¹ Idem, *Österreich und die aktuelle Entwicklung...*, s. 666.

gdyby udało się rozbudować Dunaj do trasy komunikacyjnej połączonej z Renem i dalej z Morzem Północnym oraz z Odrą i Morzem Bałtyckim, otworzyłoby to drzwi dla komunikacji i transportu towarów drogą morską nie tylko dla Austrii, lecz dla całej Środkowej i Wschodniej Europy. Dzięki temu wszystkie państwa nad Dunajem mogłyby doświadczyć rewolucyjnej przemiany¹³².

Od lat pięćdziesiątych agitował za realizacją tej idei – w 1956 r. w ONZ oraz w połowie lat siedemdziesiątych w ramach procesu KBWE¹³³.

Kreisky rozwijał myśli kooperacji w ramach regionu naddunajskiego. Wybierając z geograficznie dużego obszaru Europy Zachodniej i Wschodniej, kierował swą uwagę przede wszystkim na Europę Środkową. Do niej zaliczał Niemcy, Austrię, Szwajcarię i Włochy. Środkowa Europa Kreisky'ego różniła się od tej z tradycyjnych austriackich wyobrażeń. Jak pokazują badania, wyobrażenia te aż po dziś dzień sięgają przeważnie czasów Habsburgów¹³⁴.

Jak twierdzi amerykański historyk Charles S. Maier: „z austriackiego punktu widzenia, Europa Środkowa jest przede wszystkim dziełem literackim”¹³⁵. Co więcej: „austriacka wersja centralnej Europy została wybudowana na wymianie kulturowej i pielęgnowanych wspomnieniach”. Także Karl Schlögl wskazywał na związek imperium Habsburgów z ideą Europy Środkowej¹³⁶. Na terytorium starej monarchii naddunajskiej idea ta zdobyła duże uznanie¹³⁷. Kreisky odnosił się również do takiego ujęcia wspólnej przeszłości. W kształtowaniu kulturalnego obrazu Austrii chętnie stawiał na tę swego rodzaju nostalgię za imperium Habsburgów. Jednakże na ważnym i trudnym polityczno-zagranicznym polu, jakim była np. „polityka sąsiedztwa”, Kreisky rezygnował z takich stereotypów:

¹³² E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 250.

¹³³ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 413–417.

¹³⁴ Zob. A. Kozuchowski, *Pośmiertne dzieje Austro-Węgier: obraz monarchii habsburskiej w piśmiennictwie międzywojennym*, Warszawa 2009.

¹³⁵ Ch. Maier, *Whose Mitteleuropa...*, s. 8–19.

¹³⁶ M. Sowiński, *Bar Sarmacja na peryferiach. O polskim wariacie literatury środkowoeuropejskiej*. „Culture.pl”, listopad 2017, <http://culture.pl/pl/artukul/bar-sarmacja-na-peryferiach-o-polskim-wariacie-literatury-srodkowoeuropejskiej> [dostęp: 13.12.2017].

¹³⁷ S. Kaszyński, *Szyfry tożsamości literackiej w habsburskich krajobrazach*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie w XX/XXI wieku*, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, K. A. Kuczyński, Łódź 2014, s. 185–199.

Musimy być świadomi, że my Austriacy możemy działać w Środkowej Europie tylko w sposób kreatywny. Z drugiej strony, kiedy w naszych staraniach nie ma śladu restauracyjnych dążeń, ani sentymentalnego charakteru, trudno jest spełnić żądania współobywateli¹³⁸.

Był to także powód, dla którego w połowie lat pięćdziesiątych Otto Habsburg odnosił się nad wyraz krytycznie do idei współlistnienia w rejonie Dunaju.

Oliver Rathkolb oceniał okazjonalne powroty Kreisky'ego do prób legitymizacji monarchii jako w dużej mierze przemyślane i poparte argumentami. Dla Kreisky'ego legitymizacja monarchii oznaczała, że:

doszliśmy do stwierdzenia, którego realność rozwija się sama z siebie, a mianowicie takiego, że w rzeczywistości Austria od dziś jest sercem starej Austrii, a historia starej Austrii jest historią nowej Austrii, na dobre i złe. Z tego przekonania powstał nowy patriotyzm.

Podczas odbywającej się w roku 1946 uroczystości z okazji 950 lat Austrii Kreisky nie gloryfikował jednak jej dawnej wpływowej pozycji¹³⁹.

W swoich rozważaniach Kreisky łączył aspekty politycznej i naturalnej geografii. Jednakże koncepcje wielkiej Europy, jak np. „Europy aż po Ural” generała de Gaulle'a, odrzucał jednoznacznie. W 1963 r. przed niemieckimi słuchaczami powiedział: „nie mam żadnego zdania co do tej koncepcji, przepraszam was bardzo”¹⁴⁰. Z drugiej strony dodał: „wydaje mi się, że w obliczu komunistycznego reżimu na Wschodzie ta koncepcja Europy jest zbyt mało realistyczna, by wynikały z niej teraźniejsze polityczne zadania”¹⁴¹. Zadań tych Kreisky doszukiwał się raczej w geograficznym położeniu Austrii: „chcemy w tej części kontynentu, w której przez długi czas byliśmy bierni, być odtąd gwarantem stabilizacji”¹⁴². Często wskazywał na przebieg austriackich granic, z których 1200 kilometrów stanowiło linię demarkacyjną między Wschodem i Zachodem. Należy uzmy-

¹³⁸ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 248.

¹³⁹ *Ibidem*, s. 248.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 249.

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 250.

¹⁴² B. Kreisky, *Politik braucht Visionen, Aufsätze, Reden Und Interviews zu aktuellen weltpolitischen Fragen. Mit einem Vorwort von Walter Jens*, Bonn 1982, s. 108.

sławić sobie, że Wiedeń, jak kiedyś powiedział austriacki literat, jest „przystankiem tramwajowym oddalonym od granic”. Niemniej jednak Kreisky wciąż podkreślał, że nie należy nadużywać geograficznego położenia kraju, dlatego pozostawał raczej przy obrazie Austrii jako punktu kontaktowego polityki światowej.

W 1965 r. ujął podstawy swojej „polityki sąsiedztwa” w czterech punktach. Po pierwsze, należy uwzględnić, iż te państwa to reżimy komunistyczne. Po drugie nie można robić wszystkiego „na jedno kopyto”, lecz trzeba ustosunkować się do różnic w bloku wschodnim. Po trzecie nazwał „politykę sąsiedztwa” „polityką demokratycznej prezencji” – trzeba zawsze podkreślać i demonstrować własne demokratyczne poglądy. Mimo poważnych obostrzeń jako czwarty punkt dochodziła możliwość ograniczonej koegzystencji ze wschodnioeuropejskimi sąsiadami:

Te małe państwa rozwijają się w komunistycznym duchu misji. [...] przyznają się wprawdzie do polityki ZSRR, ale w kontekście bilateralnych kontaktów z krajami Zachodu nie wykazują żadnej aktywności w rozumieniu reprezentacji komunizmu. Polityka sąsiedztwa Kreisky'ego interpretowana była odtąd jako „małe odprężenie, które bez bezpośredniego zjednoczenia z ZSRR może przyczynić się do odprężenia między Wschodem i Zachodem”¹⁴³.

W Polsce mówiono o tym początkowo ostrożnie¹⁴⁴. Cieszyły pierwsze umowy gospodarcze i powolny wzrost obrotów handlowych z Austrią, zastanawiano się jednak z czym je należałoby wiązać.

Zgłaszane przez Kreisky'ego wobec Polski i innych krajów socjalistycznych inicjatywy dotyczące kooperacji przemysłowej i współpracy gospodarczej wychodząc z założenia, że stabilność gospodarcza KS sprzyjać będzie realizacji podstawowego zadania SPÖ, jakim jest utrzymanie pełnego

¹⁴³ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 247.

¹⁴⁴ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Österreich in der polnischen Diplomatie in den Jahren 1965–1968 aus der Perspektive des Aussenministeriums der VR Polen*, [w:] *International Studies. Interdisciplinary Political and Cultural Journal, Österreich in der gegenwärtigen polnischen Forschung*, vol. XVIII, No 1, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, V. Frankowska, Łódź 2016, s. 33–52.

zatrudnienia, będzie optycznym wyrazem neutralności Austrii i przyczyni się do łagodzenia skutków jednostronnych powiązań ekonomicznych Austrii z państwami zachodnimi, w tym zwłaszcza z RFN¹⁴⁵.

Ówczesną politykę Wiednia traktowano jako próbę przeciwstawienia się gospodarczym wpływom Niemiec w Europie.

Inwazja wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację zmieniła całkowicie dotychczasowe relacje dwustronne. Austria była dla uciekinierów z Czechosłowacji przystankiem w drodze na Zachód, jak również przystankiem w drodze do Czech, gdzie duża część migrantów z czasem wróciła. W związku z tym, że władze czeskie nader chętnie pozbywały się przeciwników władzy komunistycznej, austriackie obozy bardzo szybko przepełniły się. Potrzeba wsparcia humanitarnego zachęciła polityków austriackich do większej pomocy dla Czechosłowacji, jednak w Wiedniu obawiano się podsycać dotychczasowe antagonizmy czesko-słowackie¹⁴⁶. Zdaniem Davida Schriffla, historyka badającego powojenne relacje austriacko-słowackie, praska wiosna nie zaszkodziła wzajemnym powiązaniom gospodarczym tak bardzo jak przejęcie po 1945 r. własności austriackiej w Czechosłowacji. Poza tym największym problemem w tych relacjach były kolektywizacja i brak wsparcia dla przedsiębiorczości¹⁴⁷.

U schyłku lat sześćdziesiątych niemiecka polityka wschodnia przyniosła pierwsze efekty łączące się z wymianą z państwami zza żelaznej kurtyny na wzór dyplomacji austriackiej. Polityka współpracy z państwami wschodnimi zainicjowana przez wielką koalicję CDU-CSU i SPD, a kontynuowana przez SPD po roku 1969, została przez austriackiego historyka Olivera Rathkolba niejako porównana do podobnych działań realizowanych przez Wiedeń od początku lat sześćdziesiątych. Rathkolb stwierdza, że zarówno niemieckie, jak i austriackie działania w ramach współpracy ze Wschodem były inspirowane przez władze amerykańskie i wyprzedziły okres odprężenia znany w literaturze jako *détente*¹⁴⁸.

¹⁴⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky'ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej*.

¹⁴⁶ H. Fischer, *Die Kreisky...*, s. 228.

¹⁴⁷ D. Schriffl, *Tote Grenze oder lebendige Nachbarschaft? Österreichisch-slowakische Beziehungen 1945–1968*, Wien 2012, s. 353.

¹⁴⁸ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen...*, s. 32–33.

Aktywna polityka zagraniczna Austrii stanowiła również ważny element tożsamości tego kraju, dający poczucie zadowolenia i spełnienia jego obywatelom¹⁴⁹. Jeden z badaczy austriackich – Anton Pelinka – napisał:

w drugiej połowie XX w. austriacka tożsamość opierała się z jednej strony na poczuciu dumy z rozbudowanego modelu państwa socjalnego, z drugiej zaś strony na przywiązaniu do koncepcji państwa neutralnego¹⁵⁰.

Debaty publiczne koncentrowały się po wojnie wokół tematu kooperacji z pozostałymi państwami europejskimi. Pytanie o kierunek zmian zarówno w polityce zagranicznej, jak i reform wewnątrz kraju przywoływało w Austrii pytania o tożsamość¹⁵¹. Westernizacja traktowana w kategoriach podążania w ślady obcych, była w opozycji do przyjętej po roku 1955 zasady wieczystej neutralności¹⁵².

Warto zadać pytanie o to, dlaczego konsekwentnie unikano w odniesieniu do państw wschodnich używania terminu *Ostpolitik*, ani też nie formułowano tez o współpracy z blokiem. Weronika Parafianowicz-Vertun zwraca uwagę, że terminy Wschód, państwa wschodnie, miały złe konotacje w niemieckojęzycznym dyskursie publicznym. Nazywając ogół stosunków z państwami ze wschodniej części Europy „polityką sąsiedztwa” doprowadzono do stworzenia nowych warunków i nowych wartości w tych relacjach i przeniesiono je na grunt partnerski. Ponadto w historii dyplomacji termin *Ostpolitik* jest jednoznacznie kojarzony z polityką wschodnią zdefiniowaną i realizowaną od roku 1966 przez ministra spraw zagranicznych, a później kanclerza RFN Willy Brandta¹⁵³.

¹⁴⁹ U. Plassnik, *On the Road to the Modern Identity: Austrian Foreign Policy from the Cold War to the European Union*, [w:] *Austria's International Position After...*, s. 93.

¹⁵⁰ A. Pelinka, *Legacies of the Schlüssel Years*, [w:] *The Schlüssel Era in Austria. Contemporary Austrian Studies*, vol. XVIII, eds. G. Bischof, F. Plasser, New Orleans 2010, s. 320–339.

¹⁵¹ B. Kreisky, *Die Zeit...*, s. 73.

¹⁵² S. Nahlik, *O trwałej neutralności Austrii*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000, s. 140.

¹⁵³ H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 633–640; W. Jarząbek, *Dyplomacja polska w warunkach odprężenia (styczeń 1969 – lipiec 1975)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 662–692.

Zarówno rząd austriacki, reprezentowany przez ministra Kreisky'ego, jak i Willy Brandt byli kontrolowani przez administrację Richarda Nixona, a zwłaszcza sekretarza stanu – Henry Kissingera, aby w swojej kooperacji z państwami zza żelaznej kurtyny nie posunęli się zbyt daleko¹⁵⁴. Pisząc o polityce wschodniej polscy badacze zwracają uwagę, na podstawy, jakie stworzyli dla tych stosunków kanclerz Adenauer czy Kurt Georg Kiesinger. Wszyscy byli jednak zgodni, że Niemcy zawdzięczały otwarcie na Wschód Willy Brandtowi¹⁵⁵.

Cele dyplomacji austriackiej nie wykluczały współpracy z blokiem komunistycznym, a wprowadzenie zasady neutralności w *Traktacie państwowym* z 15 maja 1955 r. umożliwiło rządowi republikańskiemu swobodny dobór współpracowników politycznych¹⁵⁶. Natomiast strona polska, kreująca swą pozycję lidera wśród państw demokracji ludowej, potrzebowała sukcesów w postaci poprawnych relacji z przedstawicielami Zachodu¹⁵⁷. Tendencja do zmiany nastawienia wobec państw Europy Zachodniej, inspirowana przez Moskwę od pierwszej połowy 1956 r., wynikała z konieczności współpracy gospodarczej i współbrzmiała z nowymi założeniami Ministerstwa Spraw Zagranicznych kierowanego od lutego 1956 r. przez ministra Adama Rapackiego¹⁵⁸.

Zasadniczym celem „polityki sąsiedztwa” realizowanej wobec Polski do roku 1970 było skupienie współpracy na kontaktach bilateralnych. Na ten okres datuje się pierwsze powojenne wizyty państwowe ministra Kreisky'ego w Warszawie w marcu 1960 r. i ministra Adama Rapackiego w Wiedniu w 1961 r. W ślad za

154 O. Rathkolb, *Washington ruft Wien. US Grossmachtpolitik gegenüber Österreich 1952–1962*, Wien 1994, s. 211.

155 Wśród polskich badań dotyczących początków polityki wschodniej Niemiec wymienić można choćby: W. Jarząbek, *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec...*, s. 396–413; B. Koszel, *Niemcy wobec Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w drugiej połowie XIX i w XX w. (do 1989 r.): koncepcje działań i próby organizacji polityczno-gospodarczej*, „Przegląd Zachodni” 1997, nr 1, s. 93–116; R. Łoś, *Wschodnia polityka kanclerza K. Adenauera*, Łódź 2003, s. 50–62; J. Ratajczak, *Droga do uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej: aspekty prawne*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Niemcoznawstwo” 1998, nr 8, s. 157–181.

156 A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Działalność dyplomacji...*, s. 221–251.

157 Z. Rotocki, *Model okupacji Austrii. Studium prawno-międzynarodowe*, „Przegląd Zachodni” 1958, nr 1, s. 53–98; J. Tebinka, *Zniewolenie czy suwerenność? Odwilż październikowa w dyplomacji PRL 1956–1961*, Warszawa 2010, s. 158.

158 *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 444–467.

tymi spotkaniami pojawiły się wieloletnie umowy gospodarcze. W tym czasie władze polskie odczytywały *Nachbarschaftspolitik* jako oddziaływanie dotyczące poprawy wymiany handlowej, inicjację współpracy kulturalnej i liberalizację przepisów dotyczących turystyki. Chwalono austriacką gotowość do porozumienia i działanie na rzecz odprężenia na świecie.

Założenie jakie przyjęto w Wiedniu dotyczyło zgody na podjęcie współpracy ekonomicznej tam, gdzie było to opłacalne, ale także przy poszanowaniu zasad typowych dla wolnego rynku. Na początku lat sześćdziesiątych przyjęto, że uprzemysłowienie dotyczy jedynie NRD i Czechosłowacji. Polskę i ZSRR, jako kraje o strukturze wybitnie agrarnej, wymieniano na drugim miejscu¹⁵⁹. Pozostałe państwa odgrywały rolę trzeciorzędną¹⁶⁰. Analiza polskiej polityki zagranicznej zachęcała austriacki MSZ do częstych kontaktów i rozmów przy okazji spotkań międzynarodowych z ministrem Adamem Rapackim. Odmieniny od węgierskiego kursu realizowany w Polsce dawał nadzieję na powolne, ewolucyjne zmiany na Wschodzie. Polskę wymieniano jako drugie obok Jugosławii państwo, z którym warto w przyszłości rozwinąć stosunki. Kreisky uważał, że izolacja państw wschodnich przyniesie straty Austrii¹⁶¹.

Polska była ważnym krajem wschodnim, o dużym potencjale demograficznym i gospodarczym, z którym warto było współpracować pomimo tragicznej sytuacji, w jakiej się znalazł. Był to kraj, który jako jeden z pierwszych podpisał *Traktat pokojowy* zawarty z Austrią w maju 1955 r., po zakończeniu w tym państwie okupacji. Polska była pierwszym krajem bloku wschodniego, a drugim po ZSRR, który doprowadził do wymiany przedstawicieli w randze ambasadorów w roku 1958. Ważne było również, że polskie władze w sposób widoczny dążyły do rozwoju stosunków z Wiedniem i uznawały neutralny charakter państwa za ważny element rozwoju w regionie. Nie była to jednak współpraca za wszelką cenę, podobnie jak inne kraje demokratyczne Austria bojkotowała politycznie polskie władze komunistyczne podczas kryzysów, ale jednocześnie poszukiwała pośrednich dróg współpracy, czyniąc to z potrzeby realizacji własnych interesów narodowych. Był to stały mechanizm przyjmowany przez austriacki MSZ

¹⁵⁹ StBKA, *Thesen zu den Gesprächen mit Kanzler Kreisky* (1973), Länderbox Polen Box 5.

¹⁶⁰ D. Stiefel, *Österreich und die planwirtschaftlichen Länder*, [w:] *Zarte Bande: Österreich und die europäischen planwirtschaftlichen Länder. Delicate relationship*, Hg. G. Enderle-Burcel, Wien 2006, s. 16–17.

¹⁶¹ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 211–217.

w sytuacji, kiedy dochodziło do buntu wobec komunistycznego reżimu. Chodziło o to, by nie zachęcać prześladowanych obywateli do eskalacji protestu¹⁶². Z drugiej strony takie ugodowe podejście do polskich władz w momentach kryzysowych było skrzętnie wykorzystywane przez propagandę i traktowane jako poparcie dla reżimu.

Zdaniem Kreisky'ego wyzwaniem czasów było przekształcenie „rynków sprzedawcy” w „rynki kupującego”. Efektem zmian było stworzenie stosunków multilateralnych opartych na ułatwieniach płatniczych i celnych, a co za tym idzie powstania wspólnych organizacji tych państw. Integracja gospodarcza w postaci EWG zakładała utworzenie „ponadpaństwowej wspólnoty”. Austria nie przystąpiła do wspólnoty państw zachodnich choć łączyły ją z tym obszarem ponad pięćdziesięcioprocentowe obroty handlowe. Była to cena, jaką zdecydowała się ponieść zachowując neutralność. W ramach alternatywy wybrano porozumienie EFTA, z państwami której obroty sięgały 13%. Według austriackiego ministra dyskusja nad przyszłością integracji Austrii z EWG i EFTA nie została jednak zakończona i stanowiła istotny problem międzynarodowy.

Austriacki MSZ stał na stanowisku, że w ówczesnej sytuacji politycznej niemożliwe było zmniejszenie dostaw surowcowych ze strony Niemiec czy Włoch po to, by zwiększyć dostawy z Polski. Zwrócono również uwagę na austriackie wskaźniki gospodarcze, w świetle których handel z Anglią wypadał gorzej niż z Polską. Widziano możliwości zwiększenia importu innych towarów, lecz pozostałe państwa RWPG (Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej) stanowiły dla Polski widoczną konkurencję. Odnosząc się do współpracy gospodarczej z państwami trzecimi zwrócono uwagę na konieczność zaproszenia do Polski delegacji jugosłowiańskiej, z którą Wiedeń miał pozytywne doświadczenia¹⁶³. Przychylnie oceniono również szanse na wykorzystanie polskich portów do współpracy z państwami skandynawskimi. Uzależniono tę współpracę jedynie od konkurencyjności polskich jednostek frachtowych. Niezwykle ciepło przyjęto propozycję budowy kanału Odra–Dunaj. Kreisky obiecał w tej sprawie natychmiastową interwencję na forum ECE w Genewie. Koncepcja ta była

¹⁶² A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Partner na trudny czas. Obraz Austrii z perspektywy materiałów Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1980–1983*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2016, vol. LV, s. 166.

¹⁶³ Na temat austriackiej polityki integracyjnej B. Kreisky, *Die Zeit...*, s. 73–102, 107–129.

systematycznie planowana od roku 1961, kiedy podczas spotkania ministrów Kreisky'go i Rapackiego przyznano, że owa inwestycja jest korzystna dla wielu państw. W tym czasie próbowano włączyć do tego projektu, bez powodzenia, stronę czechosłowacką¹⁶⁴. Kreisky rozważał również współpracę w tym zakresie z NRD, choć bardziej liczył na to, że to strona polska będzie w stanie zainteresować Berlin taką inwestycją¹⁶⁵.

Do najtrudniejszych relacji w „polityce sąsiedztwa” należały stosunki Wiednia z Pragą. Podczas gdy pierwsze bilateralne negocjacje odnośnie do umów gospodarczych prowadzone były już na przełomie lat 1945/1946, między państwowy klimat pogorszył się w roku 1946. Największe nieporozumienia wynikały z pertraktacji na temat spraw majątkowych. Dopiero z końcem roku 1974 doszło do porozumienia w kwestii austriackich własności. Także stosunek do Węgier kształtował się z pewnymi komplikacjami, a krwawe stłumienie rewolucji z 1956 r. skutkowało reperkusjami również w latach późniejszych. Austria zajęła tu ideologicznie i humanitarnie jasne stanowisko przyjmując węgierskich uchodźców. Odtąd na zaminowanej granicy nieustannie dochodziło do incydentów. W odczuciu Austrii mocno antyaustriacki kompleks wiceministra węgierskiego MSZ – Frigyes'a Puja – był niebywały (potwierdza to w liście do Kreisky'ego latem 1963 r. austriacki poseł Christian Zanetti). Jednak w połowie lat sześćdziesiątych także te stosunki poprawiły się. W roku 1964 Kreisky jako pierwszy zachodni minister spraw zagranicznych udał się do Budapesztu¹⁶⁶. Dla porównania w latach sześćdziesiątych stosunki z Rumunią i Bułgarią rozwijały się bez napięć.

Kreisky obserwował rewolucję węgierską z perspektywy pracy w austriackim MSZ. Był zdania, że pomoc ze strony państw zachodnich, ani wówczas, ani podczas kolejnych tego typu wydarzeń, nie mogła zostać udzielona¹⁶⁷. Stabilna sytuacja polityczna za żelazną kurtyną była zachętą do planowania i realizowania wizyt dwustronnych, za którymi szły umowy gospodarcze i poprawa

¹⁶⁴ StBKA, „Besuch Außenminister Rapacki 1961. Protokoll”: *Protokolle der Besprechungen am 9. März 1961 in Wien*, Länderboxen Polen box 5, s. 48.

¹⁶⁵ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 220.

¹⁶⁶ A. Gémes, *Austrian-Hungarian relations, 1945–1989*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain? Austria, Neutrality and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989*, ed. W. Mueller, Wien 2009, s. 310–335.

¹⁶⁷ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 224–236.

wymiany handlowej z państwami komunistycznymi¹⁶⁸. Polska była pierwszym krajem wschodnim, jaki odwiedził minister Kreisky. W następnych tygodniach udał się do Jugosławii – 16–20 marca 1960 r., potem do Rumunii – 2–4 lipca 1963 r., 29 października – 1 listopada 1964 r., Bułgarii – 9–13 lipca 1965 r. Do Praги Kreisky, jako minister spraw zagranicznych, nie pojechał. Natomiast w latach 1959–1966 przebywał dwukrotnie z wizytą państwową w ZSRR – 5–14 października 1959 r. i 26 czerwca – 4 lipca 1962 r.¹⁶⁹

Otwarcie na współpracę z państwami komunistycznymi miało wyraźne granice. Negatywne stanowisko SPÖ wobec partii komunistycznych chcących działać w samej Austrii było zdecydowane¹⁷⁰. Kreisky był często za żelazną kurtyną charakteryzowany jako zdeklarowany antykomunista. Odrzucał otwarcie SPÖ na lewo, uwidaczniające się pod wpływem ruchów studenckich i stanowczo walczył z tym zjawiskiem. Wyrazem tego była uchwalona przez kierownictwo partii deklaracja z Eisenstadt (1969). Zawierała ona absolutny zakaz współpracy z KPÖ. Według Kreisky'ego socjalizm powinien raczej poszukiwać kompromisu z działaniami Kościoła katolickiego. Poprzez traktatowe regulacje z lat 1962–1964 takowy został ostatecznie osiągnięty. Właściwie jedyny wspólny punkt, jaki dostrzegał Kreisky dotyczył pomocy, ale gros jego wypowiedzi ma antykościelny charakter, dlatego na Wschodzie je cytowano i chwalono. Słusznie doceniano promowany przez Kreisky'ego rozdział religii od życia politycznego i potrzebę ograniczonego współdziałania ze wszystkimi wyznaniem.

3. Polityczny aspekt relacji Wiedeń–Warszawa Wizyta Kreisky'ego w Polsce w 1960 r.

W świetle dotychczasowych polskich badań nad polską polityką zagraniczną po roku 1945 można przyjąć, że w drugiej połowie lat pięćdziesiątych polski MSZ próbował samodzielnie, choć nie w oderwaniu od wytycznych sowieckich, kształtować priorytety w sprawach międzynarodowych¹⁷¹. Wizyta ministra Kreisky'go stanowiła przełom w dotychczasowych kontaktach dwustronnych.

¹⁶⁸ Idem, *Politik braucht Visionen...*, s. 107–150.

¹⁶⁹ Idem, *Im Strom...*, s. 413–417.

¹⁷⁰ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 251.

¹⁷¹ J. Tebinka, *Zniewolenie czy suwerenność?...*, s. 158; idem, *1956 – rok przełomu*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 444–467.

W latach sześćdziesiątych, zdominowanych walką o uznanie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, na dalszy plan odsuwano stosunki dwustronne z państwami przeciwnego bloku politycznego. Do eksplozji w dziedzinie wizyt państwowych pomiędzy Warszawą i Wiedniem doszło dopiero w latach siedemdziesiątych¹⁷².

Zasadnicza zmiana, jaka dokonała się w podejściu polskiego MSZ do państw zachodnich po 1956 r., dotyczyła stosunku do krajów neutralnych. Resort spraw zagranicznych pod przewodnictwem Adama Rapackiego odczytał intencje moskiewskie jako zachętę do rozwoju stosunków politycznych z tymi podmiotami, które „działają na rzecz pokoju”. Wizytę ministra spraw zagranicznych Bruno Kreisky'ego przygotowywano w Polsce od roku 1957. Z materiałów MSZ wynika, że władze polskie włożyły dużo wysiłku w organizację tego spotkania¹⁷³. Przez dwa lata sondowano możliwość przyjazdu ministra do Warszawy. Z niepokojem obserwowano podobne zabiegi jugosłowiańskie czy inne zaproszenia wysyłane do Austrii z grona państw demokracji ludowej¹⁷⁴.

Dla Warszawy ważne było, jak minister Kreisky oceniał problem przyszłości Niemiec.

Nie można przeszkodzić, by Niemcy, to jest także NRF odgrywała bardzo poważną rolę w międzynarodowej polityce. Problem polega na tym, by ta wielkość Niemiec nie stała się niebezpieczeństwem dla innych państw. Austria jest bardzo wyczulona na możliwość takiego niebezpieczeństwa.

¹⁷² Najwięcej spotkań na najwyższym szczeblu w ramach dwustronnych relacji państwowych zanotowano w latach siedemdziesiątych. Wśród wizyt austriackich władz państwowych wymienić należy w tej dekadzie: przyjazd ministra spraw zagranicznych Rudolfa Kirchschlägera (13–16 I 1971 i 20–24 IV 1975); kanclerza Bruno Kreisky'ego (24–26 VI 1973, 31 II – 2 III 1975 i 24–26 XI 1979); członków Zgromadzenia Związkowego z jego przewodniczącym Rolandem Minkowitschem (2–6 X 1978). Rewizyty polskie to m.in.: podróż ministra spraw zagranicznych Stefana Olszowskiego (12–15 VI 1972); premiera Piotra Jaroszewicza (30 IX – 3 X 1974); przewodniczącego Rady Państwa – Henryka Jabłońskiego (26 – 30 IV 1978), a także delegacji Sejmu z wicemarszałkiem A. Beneszem na czele (1–6 IV 1975). *Stosunki dyplomatyczne Polski, Informator*, t. I, *Europa 1918–2006*, red. K. Szczepanik, A. Herman-Łukasik, B. Janicka, Warszawa 2007, s. 21.

¹⁷³ J. Tebinka, *Zniewolenie czy suwerenność?...*, s. 116–117.

¹⁷⁴ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Pierwsza wizyta Bruno Kreisky'ego w Polsce...*, s. 29–54.

Austria sądzi, że niebezpieczeństwo, które by mogło wynikać z wielkości Niemiec mogłoby być zneutralizowane, gdyby się pomogło Niemcom wyjść z izolacji. Kreisky zgadza się z tym, że polityka idąca w tym kierunku nie zawsze jest dostatecznie mądra, by nie wywołać nieporozumień¹⁷⁵.

Austriacki głos miał być w przyszłości istotny w rozwoju stosunków polsko-niemieckich. Wiele miejsca poświęcono ocenom sytuacji niemieckiej przedstawionej przez Kreisky'ego:

Nie wydaje mi się, aby obecnie było możliwe ostateczne rozwiązanie problemu niemieckiego. Wydaje się jednak możliwe takie uregulowanie tego problemu, by niebezpiecznym siłom działającym w NRF nie była udzielana pomoc. Dotyczy to sprawy zbrojeń i sprawy, którą lapidarnie nazywamy sprawą traktatu pokojowego¹⁷⁶.

W *Zbiorze Dokumentów* z roku 1956 pojawił się reprezentatywny wywiad prasowy przeprowadzony z Leopoldem Figlem, ówczesnym ministrem spraw zagranicznych Austrii¹⁷⁷. Korespondent „Trybuny Ludu” wypytywał w rozmowie z 22 czerwca tego roku o zmiany w polityce zagranicznej neutralnej republiki i o jej przyszłe stosunki z Polską¹⁷⁸. Austriacki minister odpowiedział na pytania dotyczące przyszłości Europy, rozwoju problemu niemieckiego i dwustronnych relacji polsko-austriackich. Leopold Figl podkreślił wówczas: „stosunki gospodarcze z Polską układały się najsprawniej ze wszystkich krajów Europy Wschodniej”¹⁷⁹. Z nadzieją ocenił także rozwój dotychczasowej wymiany kulturalnej. Oczekiwania Austrii co do zmian w Polsce były bardzo duże. Największy kraj w regionie pokonał trudności polityczne związane z „odwilżą”

¹⁷⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Protokół z rozmów ministra Rapackiego z ministrem spraw zagranicznych Austrii dr. Bruno Kreisky'm odbytych w Warszawie 2 i 3 marca 1960 roku*, s. 10.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 5.

¹⁷⁷ Leopold Figl po rezygnacji z funkcji kanclerza, z racji doświadczenia i rozległych kontaktów w świecie przemysłu, przejął kierownictwo w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w roku 1953 i sprawował je do lipca 1959 r. J. Kozeński, *Austria...*, s. 264.

¹⁷⁸ *Zbiór Dokumentów*, red. J. Makowski, Warszawa 1956, s. 813–816.

¹⁷⁹ *Ibidem*, s. 815.

i był w stanie przedstawić koncepcje polityczne dotyczące rozbrojenia na forum międzynarodowym. Dawało to poczucie posiadania potencjalnego partnera do dialogu w gronie państw komunistycznych, który miał ambicje realizacji niezależnych od decyzji Moskwy zasad w polityce zagranicznej¹⁸⁰.

Bruno Kreisky był od początku swej kariery utożsamiany w Polsce z procesem wdrażania zasady wieczystej neutralności. W MSZ pisano wówczas:

Doceniamy rolę Austrii jako państwa neutralnego, które *Ustawą Konstytucyjną* proklamowało trwałą neutralność i zadeklarowało, że nie przystąpi do żadnych sojuszków wojskowych i nie dopuści do tworzenia obcych baz wojskowych na swoim terytorium [...] Na tych zasadach rozwijamy stosunki z szeregiem państw zachodnich, nie wyłączając państw należących do NATO¹⁸¹.

W pierwszych latach po podpisaniu *Traktatu państwowego* Polska zwracała uwagę na te elementy dokumentu, które odnosiły się do spraw niemieckich. Było to szczególnie widoczne podczas przygotowań do inauguracyjnej wizyty Kreisky'ego w Polsce w roku 1960¹⁸². Minister spraw zagranicznych Adam Rapacki stwierdził w marcu tego roku:

Dlatego też przywiązujemy duże znaczenie do oświadczeń ministra Kreisky'ego w sprawie przestrzegania zasad neutralności. Widzimy i staramy się popierać szczególną rolę Wiednia, wynikającą z faktu neutralności Austrii. Neutralna Austria winna odegrać znaczenie w utrwalaniu koegzystencji, której formy są już coraz bardziej widoczne¹⁸³.

¹⁸⁰ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen...*, s. 35.

¹⁸¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Tezy do rozmów z ministrem Bruno Kreiskym*.

¹⁸² W roku 1957 uwidoczniły się wyraźne różnice interesów pomiędzy NRD i PRL, stało się to wówczas, gdy minister Adam Rapacki zaproponował na forum ONZ, aby oba państwa niemieckie zabroniły produkcji i składowania broni jądrowej na swoim terytorium. Do powstałej w ten sposób strefy bezatomowej miałyby dołączyć Polska i Czechosłowacja. Władze wschodnioniemieckie przyjęły ten plan z rezerwą, podobnie jak jego modyfikację z 1958 r. F. Gańczak, *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL w latach 1980–1981*, Warszawa 2017, s. 24.

¹⁸³ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Protokół z rozmów ministra Rapackiego z ministrem spraw zagranicznych Austrii dr. Bruno Kreisky'm odbytych w Warszawie 2 i 3 marca 1960 roku*.

Strona polska przygotowywała się do wizyty ministra Kreisky'ego niezwykle starannie. Szukano w gronie państw zachodnich swoistych „wyłomów” dających szansę na rozpoczęcie wymiany gospodarczej i politycznej, tak potrzebnej „młodej demokracji ludowej”. W dokumencie *Tezy do rozmów*, jaki przygotowano na użytek Ministerstwa Spraw Zagranicznych w lutym 1960 r. czytamy, iż rząd polski nie wykluczał możliwości współpracy z państwami zachodnimi, również tymi należącymi do sojuszu NATO. W stanowisku rządu polskiego w przededniu wizyty austriackiego ministra znajdujemy kilkanaście punktów do dyskusji. Są tam sugestie, które tematy należy podkreślić i koniecznie podjąć, z których zrezygnować lub nie podejmować, chyba że Kreisky postanowi inaczej.

Wśród najważniejszych zagadnień międzynarodowych, w temacie których należało podjąć dyskusję z ministrem Kreiskim, wymieniono problem powszechnego i całkowitego rozbrojenia. Strona polska nadal lansowała koncepcję rozbrojeniową przedstawioną w roku 1957 przez ministra Adama Rapackiego. Koncepcja ta stanowiła nie tylko silny polski głos w międzynarodowej debacie na temat pokojowego współistnienia, lecz przede wszystkim projekt demilitaryzacji części obszaru Europy, w tym państwa wschodnioniemieckiego. Była to nie tylko inicjatywa dotycząca spraw niemieckich, lecz w pewnym stopniu także granicy polskiej na Odrze i Nysie Łużyckiej¹⁸⁴. Spośród priorytetów w polityce zagranicznej sprawa prawno-międzynarodowego uznania granicy zachodniej Polski stanowiła najważniejszy punkt¹⁸⁵. Przed spotkaniem z Kreiskim Rapacki, w przemówieniu sejmowym z 16 lutego 1960 r., wezwał raz jeszcze mocarstwa zachodnie do uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, wskazując, że pozabawiłoby to Niemcy Zachodnie złudzeń odnośnie do możliwości jej zmiany¹⁸⁶.

¹⁸⁴ StBKA, *Protokoll über die Gespräche zwischen Bundesminister Kreisky und Außenminister Rapacki am 2. und 3.3.1960*, Länderboxen Polen box 5.

¹⁸⁵ W. Jarząbek, *Władze Polskiej Rzeczypospolitej ludowej wobec problemu reparacji i odszkodowań od Republiki Federalnej Niemiec 1953–1989*, „Dzieje Najnowsze” 2005, R. 37, nr 2, s. 85–103; J. Ratajczak, *Droga do uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej: aspekty prawne*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Niemcoznawcze” 1998, nr 8, s. 157–181; A. Werner, *Stosunki PRL – RFN przed rokiem 1970 (studium o anormalności)*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1998, t. VII, s. 33–71.

¹⁸⁶ A. Rapacki, *Przemówienia, artykuły, wywiady 1957–1968*, Warszawa 1982, s. 147–172.

Kolejnym punktem do dyskusji miało być „zabezpieczenie przed militarystką niemiecką”. Wiązał się on, jak stwierdza dokument *Tezy do rozmów*, z brakiem uznania granicy zachodniej Polski. Zwrócono również uwagę na fakt, że zachodnioniemieckie życie polityczne skupione było na roszczeniach „wypędzonych”. Determinacja polityków RFN, zabiegających o uznanie wyborców, dotyczyła w mniemaniu polskiego MSZ również SPD. Zdaniem strony polskiej bezkrytyczny stosunek państw zachodnich do „odwetowych postaw RFN” mógł okazać się niebezpieczny, ponieważ państwa te – związane sojuszem militarnym i politycznym z Bonn – „mogły ponieść konsekwencje roszczeniowych postaw niemieckich”¹⁸⁷. Chodziło o to, że Polacy obawiali się jakichkolwiek roszczeń ze strony RFN, gdyż te przypominały o możliwości rewizji polskich granic. Domagano się poprzez kanały dyplomatyczne takich reakcji, aby nie dochodziło do eskalacji zjawiska.

Polska zabiegała o włączenie kwestii uznania zachodniej granicy do debaty międzynarodowej i poszukiwała najmniejszego choćby poparcia dla swych postulatów w gronie państw zachodnich. Pierwszym zwiastunem akceptacji istniejącego w drugiej połowie lat pięćdziesiątych stanu rzeczy była wypowiedź francuskiego prezydenta Charlesa de Gaulle z 1958 r., oceniającego pozytywnie plan Rapackiego i możliwość uznania *status quo* w sprawie granic. Co prawda spotkał się po tej wypowiedzi z atakiem ze strony Adenauera, dla Polski był to jednak punkt zaczepienia, podkreślany również w „tezach do rozmów”¹⁸⁸. Za potencjalnego sojusznika uznano również dyplomację brytyjską, dobrze odnoszącą się do planu Rapackiego i zainteresowaną jak zawsze zasadą równowagi na kontynencie europejskim. W gronie potencjalnych sojuszników wymieniano państwa neutralne, z którymi należało nawiązać współpracę¹⁸⁹.

Punktem debaty miało być także wsparcie dla państw komunistycznych, które takiej pomocy potrzebowały i jej oczekiwały. Chodziło o wzmocnienie pozycji ChRL w ONZ i uznanie NRD przez otoczenie międzynarodowe. Druga kwestia, choć pozornie niezwiązana z interesami polskimi, również łączyła się z walką o uznanie granicy zachodniej. Wszelkie próby wzmocnienia pozycji politycznej państwa wschodnioniemieckiego traktowano jako znak przesunięcia

¹⁸⁷ AMSZ, *Tezy do rozmów*, s. 4.

¹⁸⁸ J. Tebinka, *Dyplomacja popaździernikowa (1957–1960)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 468–496.

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 444–467.

politycznego punktu ciężkości na granicę Łaby¹⁹⁰. Warunki polityczne, w których działała doktryna Hallsteina, nie pozwalały państwom zachodnim na uznanie NRD. Obóz wschodni – na czele z państwem polskim – przekonywał, że uznanie to posłuży bezpieczeństwu. Jak zaznaczono w dokumencie:

Jeśli niektóre państwa nie są jeszcze gotowe do uznania NRD, to ważne jest, by zajmowały stanowisko realistyczne w tych przypadkach, gdy chodzi o polityczne rozwiązania istotnych spraw. Dotyczy to np. stosunku wobec udziału NRD w pracach Europejskiej Komisji Doradczej¹⁹¹.

Strona polska zaproponowała rozwiązanie w postaci podpisania traktatów pokojowych z obydwojema państwami niemieckimi. Zwrócono również uwagę na konieczność polepszenia stosunków Austrii z Węgrami i Czechosłowacją.

Drugi punkt dokumentu *Tezy do rozmów* koncentrował się wokół oceny dotychczasowych stosunków polsko-austriackich. Uznano je za zadowalające i z nadzieją oczekiwano dalszych ich pozytywnych zmian. Wyrażono wdzięczność za poparcie polskiej kandydatury do Rady Bezpieczeństwa. Na plan dalszy odsunięto kwestię rozmów na temat udziału Polski w GATT. Polska wyraziła wolę poparcia dla kandydatury Wiednia jako siedziby Agencji Atomowej. Przy okazji oceny dotychczasowych stosunków dwustronnych wymieniono wizyty na szczeblach ministerialnych, spotkania parlamentarzystów czy spotkania dyplomatów przy okazji konferencji międzynarodowych. Faktem jest, że pięcioletni bilans pełnych stosunków dwustronnych był ubogi, lecz nie stanowiło to w tym czasie wyjątku na tle relacji Polski z innymi przedstawicielami Zachodu¹⁹². Wśród słabych punktów wzajemnych relacji strona polska wymieniła przenikanie niemieckich „związków rewizjonistycznych” do Austrii, kolpor-

¹⁹⁰ W trudnych relacjach polsko-wschodniemieckich na pierwszy plan wysuwa się sprawa konsekwencji podpisania w 1950 r. układu zgorzeleckiego, przez władze NRD uznanego za błąd polityczny i konsekwencję decyzji płynących z Moskwy. Początki lat sześćdziesiątych charakteryzowały się intensywnymi zabiegami Warszawy o poprawę relacji politycznych i niechęcią ze strony władz Berlina. K. Gelles, *Polityka wschodnia Niemiec*, Wrocław 2007, s. 31–70; P. Madajczyk, *Dyplomacja polska w latach sześćdziesiątych...*, s. 592–613.

¹⁹¹ AMSZ, *Tezy do rozmów*, s. 5.

¹⁹² *Ibidem*, s. 7.

tażu prasy i działań „odwetowych”, przeciwko czemu protestowano oficjalnie w wiedeńskim MSZ.

W ocenie stosunków handlowych dominowały pochwały na temat zrównoważenia bilansu i obrotów handlowych. Polska była zainteresowana utrzymaniem wysokich wskaźników eksportu węgla, lecz podkreślano jednocześnie potrzebę zwiększenia liczby towarów „pozawęglowych”, takich jak choćby chemikalia i maszyny¹⁹³. Zaproponowano rolę pośrednika w handlu Austrii z państwami skandynawskimi i układ handlowy zawierający klauzulę najwyższego uprzywilejowania. Do roku 1960 Polska nie podpisała z Austrią umów handlowych, obowiązywały jedynie protokoły w sprawie wymiany towarowej ważne przez rok, dwa lata¹⁹⁴.

W ostatnim punkcie dokumentu z 17 lutego 1960 r. podjęto kwestię odszkodowań. Zauważono, że nie należy tej sprawy poruszać, na wypadek jednak podniesienia jej przez Austriaków przygotowano odpowiednie stanowisko do rozmów. Zakładało ono podsumowanie dotychczasowych działań na rzecz uregulowania wzajemnych roszczeń. Do roku 1960 wymieniono zaledwie poszczególne kategorie roszczeń i rozpoczęto prace nad przygotowaniem stosownej dokumentacji. Strona polska widziała możliwość powołania grupy roboczej, która mogłaby oszacować sumę roszczeń austriackich. Wstępnie oceniono ją jako zawyżoną. Polacy odrzucili wszystkie pretensje dotyczące majątku, nieruchomości nabytych przez obywateli austriackich w służbie SA, SS, Wehrmachtu w trakcie II wojny światowej zarówno na terytorium GG, jak i na pozostałych ziemiach polskich¹⁹⁵. Rozwiązania trudnej sytuacji upatrywano we wzajemnym zrzeczeniu się roszczeń i udzieleniu przez każde państwo odszkodowań swoim obywatelom z własnych funduszy. W korespondencji wewnętrznej zwrócono również uwagę na poprawny rozwój stosunków kulturalnych, wymianę młodzieży i studentów, utworzenie czytelni polskich w Wiedniu i austriackich w Warszawie. Dostrzegano konieczność podpisania stosowanej umowy określającej instytucjonalno-prawne warunki współpracy technicznej i kulturowej¹⁹⁶.

¹⁹³ *Ibidem*, s. 8.

¹⁹⁴ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Traktaty polsko-austriackie z lat 1955–1989. Wybór umów dwustronnych*, Łódź 2011, s. 11–12.

¹⁹⁵ *Ibidem*, s. 10.

¹⁹⁶ AMSZ, *Tezy do rozmów*, s. 9.

Rozmowy ministra spraw zagranicznych PRL Adama Rapackiego i ministra spraw zagranicznych Austrii Bruno Kreisky'ego trwały 2 i 3 marca 1960 r.¹⁹⁷ Podczas pierwszego dnia stronę polską reprezentowali: Przemysław Ogrodziński – ambasador, Henryk Birecki – ambasador, Mieczysław Łobodycz – dyrektor IV Departamentu MSZ, Anna Kudelska – sekretarz i tłumacz Witold Leder. W gronie delegacji austriackiej znaleźli się: Franz Geschnitzer – sekretarz Stanu w MSZ, Erich Bielka-Karltru – kierownik Sekcji w MSZ, Walter Vodak – kierownik Wydziału w MSZ, Alois Reitbaner – kierownik Gabinetu MSZ, Gerhart Ladner – kierownik Gabinetu Sekretarza Stanu. Przybyli również ambasadorowie – Karol Kuryluk i Stephan Verosta¹⁹⁸.

Minister Rapacki powitał zgromadzonych gości, przedstawił skład delegacji polskiej i oddał przewodnictwo spotkania ministrowi Kreisky'emu. Austriacki minister podziękował za zaproszenie i na wstępie zaznaczył, że jest bardzo zainteresowany poznaniem stanowiska polskiego w szeregu aktualnych problemów międzynarodowych i spraw ważnych z punktu widzenia austriackiego, takich jak choćby Południowy Tyrol czy integracja zachodnioeuropejska. Przedstawiając poszczególnych delegatów austriackich Kreisky podkreślił, że każda z wymienionych osób miała udział w kształtowaniu dotychczasowych stosunków z Polską i z pewnością przyczyni się w przyszłości do umocnienia tychże relacji¹⁹⁹.

W odpowiedzi na prośbę Kreisky'ego polski minister spraw zagranicznych określił stanowisko PRL wobec najważniejszych problemów europejskich. Rapacki zaznaczył, iż podział świata na przeciwstawne bloki i sojusze był zjawiskiem negatywnym i przejściowym. Jakkolwiek funkcjonowanie w ramach tychże bloków narzucało zobowiązania, Polska według Rapackiego najbardziej zainteresowana była bezpieczeństwem w Europie. Stąd olbrzymie poparcie dla Austrii jako państwa neutralnego i niezaangażowanego w wyścig zbrojeń. Dzięki swej pozycji w gronie państw neutralnych Austria mogła, zdaniem strony

¹⁹⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Notatki z przebiegu wizyty Bruno Kreisky'ego w Polsce w dniach 2 i 3 III 1960* [dalej: AMSZ Notatki], s. 44.

¹⁹⁸ Badania na temat funkcjonowania w Polsce ośrodków decyzyjnych i elit mających wpływ na kształtowanie polityki opublikowano w opracowaniu M. Szumiło, *Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – próba zdefiniowania*, [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 34–59.

¹⁹⁹ AMSZ, *Notatki*, s. 45.

polskiej, odegrać kluczową rolę w procesie pokojowego normowania stosunków państwowych. Zachęcano ją m.in. do nawiązania dobrosąsiedzkich relacji z Czechosłowacją²⁰⁰.

Rapacki podkreślił udział Polski w debacie na temat rozbrojenia, jednocześnie zwrócił uwagę na agresywną politykę RFN. Zdaniem polskiego ministra:

historycznym i centralnym problemem naszych stosunków międzynarodowych jest sprawa niemiecka. Jest to również obecnie podstawowy problem ciążyący na stosunkach między Wschodem a Zachodem. Jest to może jedno, a często jedyne zagadnienie, które ciąży na stosunkach Polski z państwami zachodnimi²⁰¹.

Polski minister spraw zagranicznych poruszył również kwestię granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Brak uznania istniejącego od roku 1945 statusu prawnego rodził konflikty i wzajemne obawy. Strona polska zaakceptowała propozycję sowiecką dotyczącą prac nad podpisaniem traktatu pokojowego z RFN. Przy tej okazji zaakcentowano również problem Berlina, jako punktu zapalnego w relacjach międzynarodowych. Rapacki zwrócił uwagę na wypowiedź prezydenta Dwighta Davida Eisenhowera pragnącego uregulować status prawny podzielonego miasta²⁰². Podobne żądania wysuwała Warszawa²⁰³.

W dalszej części wypowiedzi polski minister odniósł się do słabych punktów stosunków polsko-austriackich. Negatywnie oceniono działalność „kół rewizjonistycznych” – wspierających postulaty ziomkostw – czy przykłady wydawnictw kartograficznych negujących przebieg zachodniej granicy Polski. W tej kwestii podjęto za pośrednictwem ambasady polskiej w Wiedniu interwencję, w rezultacie której strona polska została poinformowana o braku możliwości sterowania austriackim ruchem wydawniczym. Jednocześnie jednak zwrócono uwagę na konieczność kontroli materiałów kierowanych do szkół, aby zapobiec w przyszłości sytuacjom „wrogich działań wobec PRL”²⁰⁴.

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 45.

²⁰¹ Cyt. za: AMSZ, *Notatki*, s. 47.

²⁰² Stosunek Eisenhowera do II kryzysu berlińskiego por. Z. Kostecki, *Kryzys Berliński 1958–1961*, Warszawa 1989, s. 164–194; H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 622–652.

²⁰³ J. Tyszkiewicz, *Otwarte okno w „żelaznej kurtynie”*. *Polityka administracji prezydenta Eisenhowera wobec Polski (X 1956 – I 1961)*, Wrocław 2003, s. 158–162, 203–207.

²⁰⁴ AMSZ, *Notatki*, s. 49.

W odpowiedzi minister Kreisky w pierwszej kolejności odniósł się do „problemu atlasów”. Austriacki minister przyznał, że była to sprawa „nowa”. Oceniał jedynie motywy działań wydawców, którzy – zdaniem polityka zgodnie z przekonaniem, iż granica zachodnia Polski nie została uznana w *Traktacie państwowym* – nie chcieli uprzedzać faktów. Porównano ten incydent z podobnym zachowaniem ze strony Szwajcarii publikującej błędne z punktu austriackiego mapy dotyczące spornego obszaru granicy na Przełęczy Brenneńskiej. Kreisky podkreślił, że granica zachodnia Polski nie była „sprawą, która odgrywała jakąkolwiek rolę w polityce Austrii”²⁰⁵. Dodał również że delegacja austriacka nie była uprawniona do uznania granicy na Odrze i Nysie, ponadto Austria starała się nie rozwijać oficjalnej działalności wobec problemów, które jej nie dotyczyły.

Bardzo istotnym pytaniem, jakie zadał Kreisky, było zagadnienie możliwości nawiązania stosunków PRL i RFN, bez oficjalnego uznania granicy na Odrze i Nysie. Rapacki odparł wymijająco, iż w 1955 r. strona polska oficjalnie zakończyła stan wojny z Niemcami. Zaproponowano wówczas nawiązanie stosunków państwowym z RFN bez tworzenia *iunctim* granicy. Wielokrotnie ofertę tę powtórzono, lecz zdaniem polskiego ministra Niemcy nie byli nią zainteresowani. Charakterystyka odniesień polsko-zachodnioniemieckich wskazuje, że do momentu wejścia w życie doktryny Hallsteina strona polska nie akcentowała w stosunkach z RFN *iunctim* granicy. Tajna misja Albrechta von Kessela z 1957 r. stanowi już jednak przykład twardego stanowiska nowych władz komunistycznych i braku możliwości nawiązania stosunków państwowych z Bonn bez uznania granicy zachodniej Polski²⁰⁶.

Minister Kreisky zaznaczył, iż ziomkostwa nie odgrywały „żadnej roli w życiu politycznym Austrii”. Ich przedstawiciele chcieliby uznania swych żądań w stosunkach dwustronnych z państwami, których pretensje dotyczą, lecz rząd austriacki nie musi brać tego pod uwagę. Austriacki minister podkreślił, że działalność dawnych *volksdeutsche*, czyli ówczesnych obywateli austriackich, należy traktować z wielkodusznością, ulegają oni i dalej będą ulegać asymilacji,

²⁰⁵ Cyt. za: *ibidem*, s. 50.

²⁰⁶ Literatura na ten temat jest niezwykle bogata: W. Jarząbek, *Na marginesie koordynacji polityki krajów bloku wschodniego wobec „Ostpolitik” RFN*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2009, s. 209–221; M. Wolański, *Polskie ośrodki w kraju wobec zjednoczenia Niemiec i normalizacji stosunków z RFN (1949–1969)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Niemcoznawstwo” 2003, nr 12, s. 95–103.

dzięki której problem z czasem zaniknie. Grupy te nie miały, zdaniem ministra, żadnego wpływu na stosunek Austrii do Polski. Kreisky podkreślił również, że spotkanie Niemców Sudeckich w Wiedniu skończyło się i prawdopodobnie już się nie powtórzy. Natomiast strona austriacka była niezwykle wyczulona na „próby dawania wskazówek” lub jakąkolwiek ingerencję w sprawy wewnętrzne, płynącą z zewnątrz i to niezależnie od tego czy ze strony mocarstwa, czy mniejszego państwa. Kreisky podkreślił, że w przeszłości Austria spotykała się wielokrotnie z ingerencją i była na tym punkcie niezwykle przewrażliwiona²⁰⁷.

Przechodząc do spraw stosunków Austrii z państwami trzecimi, o których wypowiedział się minister Rapacki, Kreisky scharakteryzował podstawy relacji austriacko-czeskich. Austriacki minister zaznaczył, że zgadza się z założeniem, iż poprawne stosunki z ZSRR powinny zaowocować poprawnymi kontaktami z „państwami zaprzyjaźnionymi”. Jednakże w ocenie Austrii rząd Czechosłowacji dopuścił się nadużyć wobec obywateli austriackich. Oceniono, że dziesiątki tysięcy Austriaków straciło w wyniku wywłaszczenia przez władze komunistyczne dorobek swego życia, nie były to przy tym jedynie osoby zamożne, lecz głównie robotnicy i obywatele ziemscy, „zasilający obecnie rzesze żebraków”. Nawet jeśli działania rządu CSR były zgodne z komunistycznym prawem, Austria nie mogła przejść wobec nich do porządku dziennego. Stanowiło to największy problem w stosunkach dwustronnych tych państw²⁰⁸. W podsumowaniu Kreisky stwierdził, że sytuacja grupy tysięcy obywateli austriackich pochodzących z Czechosłowacji stanowi poważny problem społeczny i polityczny. To silny elektorat, którego żądań nie można było lekceważyć.

Oceniając problem neutralności jako wykładni w polityce zagranicznej Austrii Kreisky podkreślił, że popiera ją ogół społeczeństwa austriackiego. Zasady, jakie wyznaczył *Traktat państwowy* z roku 1955, to poza neutralnością również wolność. W związku z tym stosunek Wiednia do integracji europejskiej był zbliżony do szwajcarskiego i szwedzkiego. W świetle dotychczasowych badań na temat integracji Republiki Austrii ze Wspólnotami Europejskimi można było dostrzec ostrożne działania rządów chadeckich na rzecz włączenia tego państwa do EWG. Dominujący w międzynarodowej debacie na ten temat był wątek sporu w relacjach austriacko-zachodnioniemieckich. Wielkim ambasadorem integracji Austrii pozostawał na gruncie niemieckim Walter Hallstein.

²⁰⁷ AMSZ, *Notatki*, s. 51.

²⁰⁸ *Ibidem*, s. 52.

Jednakże kwestie oceny wspólnej przeszłości nazistowskiej nadal wywoływały kontrowersje²⁰⁹.

Oceniając stosunki zachodnioniemiecko-austriackie Kreisky przyznał, że Wiedeń obawiał się wzrostu pozycji Niemiec. Zagrożenia z tym związanego można było, zdaniem ministra, uniknąć wyciągając państwo niemieckie z izolacji. Z zadowoleniem obserwowano postępującą integrację i poprawę stosunków niemiecko-francuskich. Im lepsza sytuacja gospodarcza i pozycja międzynarodowa Niemiec, tym mniejsze według Austrii zagrożenie ze strony nacjonalizmu niemieckiego. Jednocześnie Kreisky zauważył, że Adenauer nie stanowił zagrożenia dla „pokoju na świecie”. Był natomiast gwarantem pokojowych i skutecznych zmian w kierunku utrwalenia demokracji, choć, jak przyznał minister, zdarzało się niemieckiemu kanclerzowi dokonywać niezrozumiałych posunięć, co wynikało głównie z jego skrajnie antykomunistycznych poglądów, będących zagrożeniem nawet dla zachodnioniemieckiej socjaldemokracji²¹⁰.

W odpowiedzi na pytanie dotyczące możliwości uznania państwa wschodnioniemieckiego przez Austrię, Kreisky zauważył, że nie ma obecnie warunków do tego ze strony żadnego z państw zachodnich. Aby wyjaśnić swe stanowisko podał przykład Francji bardzo przychylnie nastawionej do spraw niemieckich. Minister powołał się na jedną z rozmów z prezydentem Charles'em de Gaulle'em, w której to rozmowie francuski polityk zaznaczył, że uznanie dla NRD może nastąpić dopiero po jakimkolwiek wcześniejszym geście pojednania między RFN a NRD²¹¹.

W dalszej części wypowiedzi austriacki dyplomata zaznaczył, iż jedynym punktem rozmów, który mógłby przynieść porozumienie, była kwestia rozbrojenia, a w jej ramach plan Rapackiego. Austriacki minister podkreślił, że nie był przeciwny polskim planom i z zadowoleniem zauważył, że wypłynęły one z Warszawy. Negatywne oceny i komentarze, które pojawiły się w prasie niemieckiej, nie odzwierciedlały prawdziwego stanowiska austriackiego MSZ w temacie rozbrojenia. Zdaniem Kreiskygo należałoby przemyśleć szerszą bazę do rozmów międzynarodowych. Opieranie się na jednym planie czy pomyśle

²⁰⁹ J. Kozeński, *Austria...*, s. 178.

²¹⁰ AMSZ, *Notatki*, s. 54.

²¹¹ Pojednanie francusko-zachodnioniemieckie widoczne po pierwszym spotkaniu de Gaulla z Adenauerem w IX 1958 r. wiązało się z uznaniem działań dyplomatycznych Adenauera, a tym samym z zaakceptowaniem doktryny Hallsteina. K. Adenauer, *Wspomnienia*, Warszawa 2000, s. 229.

budzi nieufność i trudniej jest pracować nad nim merytorycznie. W dalszej części wypowiedzi plan polski został porównany z planem Eisenhowera. W myśl pierwszego ważna była kontrola części Europy Środkowej, w myśl drugiego kontrola jądrowa. Zdaniem Wiednia należało realizować szereg istniejących planów w sposób zsynchronizowany. W tym zaś celu konieczne było utworzenie organów kontroli i systemu inspekcji²¹².

Reakcją polskiego ministra była zdecydowana odmowa traktowania spraw rozbrojeniowych jako najistotniejszych i najważniejszych, przy pominięciu „kwestii niemieckiej”. Zdaniem Rapackiego uwagi dotyczące siły i pozycji RFN nie miały charakteru abstrakcyjnego, nie odnosiły się do kwestii gospodarczych, lecz ukazywały „ekspansję niemiecką”. To właśnie ów bogaty, rozwinięty i dysponujący wielkimi talentami oraz bogatym wkładem w cywilizację kraj doprowadził do tragedii, za którą cenę zapłaciła Polska. Państwo polskie obawiało się możliwości „powtórzenia historii”, w związku z czym ostrożnie podchodziło do koncepcji wzmacniania Niemiec i bezkrytycznego popierania ich mocarstwowej roli w Europie. Sprawę rewizjonizmu traktowano jako zagrożenie bez względu na miejsce i terytorium, na obszarze którego dochodzi do głosu. Strona polska „nie diabolizowała” postaci Adenauera, lecz zwróciła uwagę na siły polityczne, które odpowiadały za podejmowaną przez niego politykę zagraniczną²¹³. Minister Rapacki przyznał, że niezrozumiała była postawa zajmowana wobec NRD, państwa powstałego w 1949 r. Stanowisko Zachodu negujące istnienie NRD, z obawy o reakcje RFN czy możliwość zjednoczenia państw niemieckich, było zdaniem Polaków błędem politycznym.

W drugim dniu rozmów, w trakcie dyskusji, obok genezy konfliktu na granicy austriacko-włoskiej znalazły się przykłady wrogiej polityki włoskiej wobec austriackiej ludności cywilnej i stosunek mocarstw do tego problemu²¹⁴. Podniesiono temat Tyrolu, ponieważ istniała możliwość przedstawienia go na forum ONZ i strona austriacka wykorzystała okazję, aby Polskę z nim zaznajomić.

²¹² AMSZ, *Notatki*, s. 56.

²¹³ *Ibidem*, s. 58.

²¹⁴ Na temat problemu Tyrolu Południowego: J. Kozeński, *Austria...*, s. 387. Dyplomacja PRL starała się początkowo nie opowiadać po żadnej ze stron w austriacko-włoskim konflikcie o status niemieckojęzycznej społeczności w Tyrolu Południowym. Ostatecznie jednak stanowisko Warszawy było bliższe włoskiemu. Polska sprzeciwiała się umiędzynarodowieniu sporu, a irredenta niemiecka nie była mile przez nią widziana.

Rapacki obiecał, że zapozna się z punktem widzenia obydwu stron i ustosunkuje do zagadnienia w odpowiednim dokumencie. Kolejnym tematem rozmów było funkcjonowanie EWG i EFTA.

Podczas spotkania w Warszawie w marcu 1960 r.,

omawiając problem neutralności Austrii Kreisky stwierdził, że za neutralnością opowiada się przeważająca część społeczeństwa austriackiego. Neutralność znajduje szczególne poparcie, ponieważ jest ściśle związana z odzyskaniem przez Austrię pełnej niepodległości²¹⁵.

Zdaniem polskich dyplomatów sukcesy w polityce zagranicznej gwarantowały Bruno Kreisky'emu poparcie społeczne.

Pozwala mu jako przewodniczącemu rządzącej partii, a równocześnie kancelarzowi Republiki Austrii prowadzić politykę, która w odczuciu społeczeństwa austriackiego, jako najbardziej optymalna w obecnych warunkach, jest akceptowana. [...] Z nurtu realistycznego wypływa również jednoznaczne zaangażowanie Kreisky'ego na rzecz rozwijania stosunków Austrii z państwami socjalistycznymi²¹⁶.

Kreisky próbował wyjaśnić potrzebę integracji Austrii z gospodarką zachodnioeuropejską wykazując, iż siedmiomilionowe państwo nie mogło opierać swego rozwoju jedynie na dwustronnych umowach gospodarczych, ponieważ byłoby tym samym skazane na porażkę²¹⁷. Organizacja EFTY nie budziła zastrzeżeń, a ewentualna pozycja Wielkiej Brytanii w gronie tych państw była oceniana pozytywnie. W uzasadnieniu przystąpienia do EFTY podkreślono konieczność zrekompensovania strat spadku obrotów zagranicznych z państwami EWG²¹⁸. Strona austriacka podkreśliła, że przystąpienie do EFTY nie oznaczało ograniczenia współpracy gospodarczej ze Wschodem. Państwa EWG nie widziały w tym czasie możliwości współpracy z RWPG, państwa EFTY takiej możliwości nie wykluczały.

²¹⁵ *Ibidem*, s. 10.

²¹⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky'ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej*.

²¹⁷ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 25–50.

²¹⁸ AMSZ, *Notatki*, s. 63.

W podsumowaniu stosunków dwustronnych minister Rapacki pozytywnie wypowiedział się na temat dotychczasowych relacji i zwrócił uwagę na to, co można byłoby usprawnić i poprawić. Strona polska prosiła o współpracę w dziedzinie: komunikacji, wymiany surowców energetycznych, handlu dalekomorskiego uwzględniającego porty polskie, podpisania wieloletniej umowy gospodarczej i nawiązania bezpośrednich rozmów i spotkań polityków obydwu państw²¹⁹. W końcowej części spotkania minister Rapacki wymienił założenia przyszłych stosunków dwustronnych przywołane w *Tezach do rozmów*²²⁰.

W ocenie współpracy kulturalnej austriacki minister pochlebnie wypowiedział się o dotychczasowych inicjatywach, zwłaszcza w dziedzinie ochrony zabytków. Jedyną przeszkodą były, zdaniem Wiednia, trudne warunki komunikacyjne, które należałoby poprawić. Jednakże strona austriacka nie widziała wówczas możliwości zawarcia odrębnej umowy kulturalnej²²¹. Traktat taki został zwarty dopiero sześć lat później²²². W tym czasie model międzypaństwowych stosunków kulturalnych realizowanych przez państwa wschodnie został oparty na modelu radzieckim i właściwie zakładał izolację i system kontroli. Na razie, u schyłku lat pięćdziesiątych, pojawiły się tylko pierwsze formy współpracy wielostronnej – przeglądy czy festiwale – i to dotyczące głównie państw bloku²²³.

Ostatnim punktem rozmów był temat roszczeń majątkowych. Jak stwierdził minister Kreisky, nie był to najważniejszy punkt spotkania, ale jeden z wielu, który należało podjąć korzystając z okoliczności. Zaproponowano dalsze prace na rzecz ustalenia sum odszkodowania, selekcję dokumentów przedstawionych przez obydwie strony i współpracę grup roboczych²²⁴. Według Rapackiego zastrzeżenia strony polskiej budziły niektóre wnioski, jakkolwiek podkreślono gotowość do dalszej współpracy i rozmów na temat odszkodowań.

²¹⁹ *Ibidem*, s. 68.

²²⁰ AMSZ, *Tezy do rozmów*, s. 7.

²²¹ Dokument taki został podpisany w 1967 r. A. Kisztelińska-Węgrzyńska, *Traktaty...*, s. 71–80.

²²² AMSZ, *Notatki*, s. 71.

²²³ M. Sirecka-Wołodko, *Zagraniczna polityka kulturalna Polski w latach 1956–1970*, Toruń 2011, s. 49–58.

²²⁴ *Ibidem*, s. 72.

Pierwsza wizyta ministra Kreisky'ego w Polsce zaowocowała planami na dalszą współpracę. Ciepłe, otwarte i przychylne przyjęcie ze strony polskich władz, ludzi nauki i kultury przekonało ministra, że istnieje szansa na dialog nie tylko z Warszawą, ale również z pozostałymi krajami komunistycznymi, oczekującymi na gesty ze strony neutralnej Austrii²²⁵. We wspomnieniach Kreisky zwrócił uwagę, że rozmowa na temat nieuregulowanych kwestii własności austriackiej przejętej przez komunistyczny rząd dotyczyła także Czechosłowacji i Węgier. Temat ten stał się w następnych latach wielką przeszkodą na drodze do rozwoju stosunków dwustronnych w regionie.

W podsumowaniu ustalono, że przemysłowcy austriaccy odwiedzą Polskę, aby ustalić, czy istnieją warunki do poprawy komunikacji i transportu. Rapacki podziękował za zaproszenie rządu austriackiego i zapewnił, że chętnie skorzysta z propozycji wygłoszenia odczytu na temat rozbrojenia w placówce badawczej zajmującej się sprawami międzynarodowymi²²⁶. Minister Kreisky bardzo pozytywnie ocenił pobyt w Polsce²²⁷.

Polscy dyplomaci dzięki Kreiskiemu mogli się dowiedzieć, jakie były tendencje w gronie mocarstw zachodnich w kontekście ocen zbrojeń w RFN czy uznania NRD. Jeśli chodzi o przygotowanie gruntu do nawiązania ściślejszych relacji gospodarczych, to zaznaczyć należy, że były to zaledwie tzw. trudne początki²²⁸. Europa Zachodnia nadal korzystała z rosnącej koniunktury ekonomicznej będącej pokłosiem planu Marshalla. Rynki zbytu zaczęły się kurczyć dopiero w latach 1963–1964 i wówczas oczekująca na współpracę Europa Środkowa stanie się bardziej atrakcyjnym obszarem wymiany handlowej. Strona polska podjęła w rozmowach wszystkie punkty, jakie omówiono w ramach dokumentów przygotowawczych, natomiast Kreisky okazał się rozważnym dyskutantem. Choć prezentował stanowisko austriackie stanowczo i wyraźnie, nie prowokował tematów rozmów, do których delegaci polscy nie byłiby przygotowani lub których nie chcieli poruszać²²⁹.

²²⁵ „Arbeiter Zeitung”, z 7 II 1960, s. 1.

²²⁶ *Ibidem*, s. 72.

²²⁷ Cyt. za: B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 217. „Von diesem ersten Besuch an habe ich mich in Polen immer sehr wohl gefühlt. Einer der Gründe dafür mag das emotional gute Verhältnis zwischen Österreich und Polen sein”.

²²⁸ F. Gańczak, *Polski nie oddamy...*, s. 24–25.

²²⁹ StBKA, *Protokoll über die Gespräche zwischen Bundesminister Kreisky und Außenminister Rapacki am 2. und 3.3.1960*, Länderboxen Polen box 5.

Po tym spotkaniu Kreisky wyrobił sobie pozytywne i pochlebne zdanie na temat polskich dyplomatów. Oceniał ich w swych pamiętnikach, jako „świadomych swych ograniczeń politycznych – odważnych marzycieli”. Lata sześćdziesiąte XX w. to pierwszy okres w historii powojennej dyplomacji, w której Polska z powodzeniem przedstawia siebie jako lidera w gronie państw Europy Środkowo-Wschodniej, państwo pracujące nad własnymi koncepcjami w polityce zagranicznej, działające w trudnej zależności od Moskwy.

Poprzez swoje wystąpienia w państwach komunistycznych Kreisky starał się oddziaływać na opinię publiczną²³⁰. Auditorium w Warszawie podczas wizyty w marcu 1960 r. składało się naturalnie z wybitnych postaci. W sali siedzieli profesorzy uniwersyteccy, docenci, wysocy funkcjonariusze państwowi i dziennikarze. Warszawski wykład w pełnym brzmieniu opublikowało austriackie „FORVM” w swoim kwietniowym wydaniu. Kreisky'emu udało się poprzez swoje przemówienia wywołać pewne „sprężenie zwrotne” w konflikcie Wschodu z Zachodem. Mowa wygłoszona w Warszawie ukazała się bowiem nie tylko w „FORVM” i nowojorskim *Foreign Affairs* – ale również w całości – w gazecie Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych²³¹. „FORVM” oceniała, że oddziaływanie mowy Kreisky'ego było bardzo duże: „dzięki niej zdobył uwagę na Wschodzie i Zachodzie, uwagę w rozmiarze nie przystającej do proporcji reprezentowanego przez niego kraju”. Merytorycznie warszawski wykład wyróżniał się w kilku aspektach: po pierwsze zawierał jednoznaczne określenie się po stronie Zachodu oraz „przyznanie się” do idei wolności. Po drugie wyjaśnił w sposób obiektywny i nieskrępowany pojęcie współistnienia. Przy czym doszedł do rzeczowego wniosku, że współistnienie i koegzystencja są lepsze od wojny, ale gorsze od pokoju. „Dla mnie koegzystencja jest alternatywą dla braku jakichkolwiek relacji”²³². Istnieje dlatego pilna potrzeba porozumienia się co do realnego rozbrojenia. Mimochodem Kreisky wpisał się w rolę mediatora pomiędzy wzajemnie pozbawionymi zaufania zimnowojennymi przeciwnikami, schlebając przy tym gospodarzom. Kreisky poparł bowiem plan Rapackiego – polskiego ministra spraw zagranicznych, dotyczący stworzenia strefy bezato-

²³⁰ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 252.

²³¹ B. Kreisky, *Kilka uwag o współistnieniu*, Ref. uzupełnienie dyskusji O. Dłuski, „Sprawy Międzynarodowe” 1960, nr 4, s. 46–71.

²³² B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 211.

mowej w Europie Środkowej²³³. Polskie komentarze były wówczas co prawda wręcz odwrotne. W wewnętrznym obiegu ministerialnym uznano, że według Kreisky'ego plan był nierealny²³⁴.

W dniach 9–11 marca 1961 r. z rewizytą do Wiednia przybył minister Adam Rapacki. Wraz z ministrem do Austrii udali się przedstawiciele Ministerstwa Spraw Zagranicznych – Przemysław Ogrodziński, Jan Druto, Anna Kudelska. Obecny był również ambasador Karol Kuryluk. Na wstępie Kreisky zaproponował, aby część oficjalną i komunikaty opublikować zarówno w języku francuskim, jak i angielskim. Choć minister Rapacki był zaskoczony tym podejściem, Kreisky przekonał go, że z punktu widzenia oddziaływania na międzynarodową opinię publiczną, a zwłaszcza na nowe władze amerykańskie, było to najlepsze rozwiązanie²³⁵. Po intensywnych rozmowach z ministrem Kreisky'm i innymi przedstawicielami austriackich władz wydano w ostatnim dniu wizyty komunikat. Podkreślono w nim, że choć głównym przedmiotem rozmów była kwestia rozbrojenia, chęć poszerzenia współpracy handlowej i kooperacji na rynkach państw azjatyckich i afrykańskich, to z dalszą współpracą dwustronną wiązano wielkie nadzieje. Rapackiego przyjęto jako drugiego po pierwszym sekretarzu KC KPZR Nikicie Chruszczowie przedstawiciela państw wschodnich. Delegata kraju, który miał w przeszłości bogate związki z Wiedniem. Kraju, który miał koncepcję rozwoju nazywaną „Polską drogą”. Dzięki zbliżeniu polsko-austriackiemu znaleziono nowe praktyczne rozwiązania we współpracy pomiędzy Wschodem i Zachodem. Jednym z dowodów na poprawę relacji pomiędzy blokami miało być podjęcie rozmów nad zniesieniem obowiązku wizowego i swobodną wymianą osób²³⁶.

Ważnym tematem rozmów była perspektywa współpracy z sekretarzem Generanym ONZ Dagiem Hammarskjöldem. Kreisky uważał, że ONZ była świetną platformą współdziałania pomiędzy państwami o różnych systemach

²³³ D. Lechański, *Bruno Kreisky w prasie...*, s. 51–52; A. Skowroński, *Austriacka polityka aktywnej neutralności*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków...*, s. 143–156.

²³⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Notatki z przebiegu wizyty Bruno Kreisky'ego w Polsce w dniach 2 i 3 III 1960*, s. 44.

²³⁵ StBKA, „*Besuch Außenminister Rapacki 1961. Protokoll*”: *Protokolle der Besprechungen am 9. März 1961 in Wien, Länderboxen Polen box 5*.

²³⁶ StBKA, *Lajos Lederer, Rapacki lays another milestone*, Länderboxen Polen box 5.

i planach rozwoju²³⁷. Kolejnym istotnym zagdanieniem było rozbrojenie. Strfeą zdemilitaryzowaną w Europie, do której nawiązywał Rapacki w roku 1957, powróciła jako temat ważny dla relacji Wschód–Zachód. Kreisky przekonał się osobiście, że była to koncepcja polska, wynikająca z potrzeby zabezpieczenia interesów Warszawy, nie zaś propagandowa propozycja Moskwy wpisana w koncepcję „pokojowego współistnienia”²³⁸. Jednym z tematów podczas rozmowy z polskim ministrem była kwestia stosunków z Kościołem katolickim i sytuacją katolików w Polsce. Zdaniem Kreisky'ego hierarchia kościelna miała zbyt duży wpływ na opinię publiczną w Polsce, władze zaś nie próbowały temu zaradzić. Wychowanie katolickie, jakiemu podlegały tłumy polskich robotników, mogło mieć negatywne skutki w przyszłości. Rapacki tłumaczył wówczas, że polski rząd robi wszystko, aby przeciwdziałać wpływom duchownych. Nie było to zadanie łatwe, gdyż – zdaniem ministra – historia polskiego Kościoła, jego rola w przeszłości i uznanie, jakim cieszył się w społeczeństwie polskim, nie miały sobie równych w krajach komunistycznych²³⁹. Po dojściu socjaldemokratów do władzy kanclerz zmodyfikował swoje podejście do państw bloku wschodniego, co zostało dostrzeżone w oficjalnych materiałach MSZ. Oceniał on przemiany w Europie Środkowo-Wschodniej jako powolne i całkowicie uzależnione od decyzji Moskwy. Austria miała szczególne zobowiązania wobec wschodnich sąsiadów. Wypełnianie tych obowiązków nie wiązało się, zdaniem kanclerza, z łamaniem zasady neutralności, co więcej według socjaldemokratycznego polityka *Układ państwowy* dawał narzędzia do tego, aby wspierać procesy demokratyczne i demokracje europejskie²⁴⁰.

4. Charakter współpracy gospodarczej

Pewne odprężenie w stosunkach Wschód–Zachód widoczne na początku lat sześćdziesiątych XX w. przyniosło nowe możliwości w zakresie poprawy relacji gospodarczych pomiędzy państwami Europy Środkowo-Wschodniej

²³⁷ StBKA, „Besuch Außenminister Rapacki 1961. Protokoll”: *Protokolle der Besprechungen am 9. März 1961 in Wien, Länderboxen Polen box 5*, s. 5.

²³⁸ *Ibidem*, s. 24.

²³⁹ StBKA, „Staatsbesuch Außenminister Adam Rapacki, März 1961”: *Unterlagen, Informationen, Verhandlungsergebnissen, Länderboxen Polen box 5*, s. 2.

²⁴⁰ W. Jarząbek, *Polska wobec Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Plany i rzeczywistość 1964–1975*, Warszawa 2008, s. 19–23.

a Austrią. Potrzeba znalezienia przez II Republikę rynków zbytu i możliwości współpracy handlowej doprowadziła do otwarcia nowego etapu w stosunkach polsko-austriackich. Aktywizacja relacji handlowych, jaka nastąpiła w latach 1960–1969, wyrosła na gruncie wysokiej koniunktury gospodarczej na świecie. Polska była drugim po Jugosławii państwem, jakie pozytywnie odpowiedziało na austriacką inicjatywę polityczną skierowaną wobec państw „demokracji ludowej”²⁴¹.

W tym okresie Polska rozwijała się w rytmie następujących po sobie pięcioletnich planów gospodarczych (1956–1960, 1961–1965 i 1966–1970). Pierwszy z nich przyniósł wzrost dochodu narodowego o 37,8%, produkcji przemysłowej o 59,4%, eksportu o 43,7% i importu o 41,6%. Wzrost obrotów handlowych przekroczył wówczas wzrost dochodu narodowego. W trakcie realizacji drugiego planu pięcioletniego, choć wzrosły wszystkie wskaźniki gospodarcze, dynamika handlu i tym razem przewyższyła dynamikę dochodu i produkcji przemysłowej. Podobne zjawisko wystąpiło również podczas trzeciego planu pięcioletniego²⁴². W latach 1956–1970 dochód narodowy wytworzony wzrósł o 148%, ale wymiana międzynarodowa powiększyła się szybciej. Eksport wzrósł o 282%, w tym do drugiego obszaru płatniczego o 273%, natomiast import o 248%, w tym z drugiego obszaru płatniczego o 309%²⁴³.

Sytuacja gospodarcza Polski w latach sześćdziesiątych charakteryzowała się zwiększeniem podaży dóbr konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego. Na rynku pojawiło się wiele nowych wyrobów przemysłu elektrotechnicznego, maszynowego i chemicznego, poprawiła się oferta przemysłu włókienniczego. Jednak część atrakcyjnych towarów nie była dostępna dla przeciętnych obywateli, lecz tylko dla osób posiadających specjalne przydziały. Szczególnie uciążliwe było zaopatrzenie w koks, węgiel i materiały budowlane²⁴⁴.

Na początku lat sześćdziesiątych nastąpiła znacząca zmiana w strukturze eksportu: wywóz wyrobów przemysłowych po raz pierwszy w historii polskiego handlu zagranicznego przewyższył wywóz surowców i materiałów. Było to na-

²⁴¹ E. Bryl-Warewicz, *Stosunki polsko-austriackie po II wojnie światowej*, [w:] *Wiktoria wiedeńska i stosunki polsko-austriackie w latach 1683–1983*, red. W. Śladkowski, A. A. Witusik, Lublin 1983, s. 262.

²⁴² L. Jasiński, *Bliżej centrum czy na peryferiach? Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku*, Warszawa 2011, s. 235.

²⁴³ *Ibidem*.

²⁴⁴ J. Kaliński, *Gospodarka w PRL*, Warszawa 2012, s. 89.

stępstwem industrializacji kraju oraz wolniejszego niż bezpośrednio po wojnie wzrostu popytu zewnętrznego na wiele polskich surowców, m.in. na węgiel kamienny. Bilans obrotu paliwami stał się ujemny, więcej miejsca zajęły w polskim eksporcie maszyny i urządzenia, a także produkty rolno-spożywcze²⁴⁵.

Pierwsza po wojnie długoterminowa polsko-austriacka umowa dwustronna została zawarta w roku 1963²⁴⁶. Dokument podpisano w Wiedniu. Pełnomocnikami strony polskiej byli: Karol Kuryluk – ambasador nadzwyczajny i pełnomocny w Austrii, a także Kazimierz Zawadzki, wiceminister sprawiedliwości. Stronę austriacką reprezentowali Bruno Kreisky – minister spraw zagranicznych i Christian Broda – minister sprawiedliwości. We wstępie zaznaczono, iż był to traktat o wzajemnych stosunkach w sprawach z zakresu prawa cywilnego oraz o dokumentach. Wymieniono w niej warunki prawne, jakie przysługują obywatelom obydwu państw, określono m.in. warunki korespondencji, pracy sądów, prawo spadkowe, kwestie mieszanych małżeństw czy inne warunki współpracy w zakresie prawa cywilnego. Był to bardzo obszerny układ zawierający dziesięć rozdziałów, 66 artykułów, protokół końcowy i protokół dodatkowy przygotowany przez stronę polską 6 grudnia 1973 r. Nieścisłości powstałe podczas przygotowania umowy zostały wyjaśnione przez stronę polską dopiero po dziesięciu latach i wówczas ją ratyfikowano. Spornym problemem było prawo spadkowe. Umowę zawarto na okres pięciu lat.

W roku 1964 Stany Zjednoczone przywróciły Polsce klauzulę najwyższego uprzywilejowania, cofniętą na skutek kryzysu kubańskiego. Przyniosło to pewną poprawę w zakresie zakupu licencji. Wyraźne zwiększenie importu technologii nastąpiło po roku 1966, zakupiono wówczas 102 licencje przeznaczone do zastosowania w przemyśle ciężkim, maszynowym i chemicznym²⁴⁷. Transfer

²⁴⁵ L. J. Jasiński, *Blżej centrum...*, s. 235.

²⁴⁶ *Umowa między PRL a Republiką Austrii o wzajemnych stosunkach w sprawach z zakresu prawa cywilnego oraz o dokumentach z 11 XII 1963 roku*. Dokument wszedł w życie 20 II 1974 r. i został opublikowany w „Dzienniku Ustaw” 1974, nr 6, poz. 33. Uzupełniono go protokołem podpisanym dnia 25 I 1973 r. – *Protokół Dodatkowy do Umowy między PRL a Republiką Austrii o wzajemnych stosunkach w sprawach z zakresu prawa cywilnego oraz o dokumentach*, podpisanej w Wiedniu dnia 11 XII 1963 r.

²⁴⁷ P. Jaroszewicz, B. Roliński, *Przerywam milczenie... 1939–1989*, Warszawa 1991, s. 230–232; A. Gutowski, *Otwieranie zamkniętej gospodarki*, „Kultura” 1973, nr 11, s. 314.

technologii pozwolił stworzyć w Polsce określoną specjalizację produkcji. Należał do niej m.in. przemysł okrętowy, wytwarzanie średnich i ciężkich obrabiarzek, produkcja wagonów kolejowych, samoloty rolnicze, hutnictwo żelaza i stali, górnictwo węglowe, przemysł chemiczny oraz włókienniczy²⁴⁸.

Z tendencji do rozwoju kontaktów handlowych PRL z państwami demokratycznymi wynikała pierwsza powojenna wizyta polskiego premiera w Austrii. Trend pozyskiwania nowych korzyści w stosunkach dwustronnych z Zachodem wpisywał się w zabiegi o uznanie granicy zachodniej Polski, a także w promocję wizerunku naszego kraju – lidera państw bratnich, walczącego o nowe rozwiązania w dziedzinie bezpieczeństwa europejskiego²⁴⁹. Plan Rapackiego, a później doktryna Gomułki stanowiły wstęp do tych zabiegów²⁵⁰.

W celu intensyfikacji relacji gospodarczych planowano w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych wizytę władz polskich w Austrii. Pobyt polskiego premiera Józefa Cyrankiewicza w Austrii w dniach 20–23 września 1965 r. przypadł na tzw. okres przejściowy. Stare strategie polityczne promowane przez ministra Rapackiego nie zyskały zainteresowania w otoczeniu międzynarodowym. Nowa ekipa rządząca w Moskwie, na czele z Leonidem Breżniewem, skoncentrowała się w tym czasie na sprawach pozaeuropejskich: narastającym konfliktem z Chinami i wojną w Wietnamie. Ekonomia obszaru Europy Środkowo-Wschodniej domagała się poszukiwania partnerów gospodarczych w gronie państw zachodnich²⁵¹. W sprawach wewnętrznych doszło do kilku istotnych dla dalszych losów kraju wydarzeń, jak choćby opublikowanie listu 34 czy orędzia biskupów²⁵². Władze polskie z trudem reagowały na narastający kryzys społeczny

²⁴⁸ S. Góra, Z. Knyziak, *Międzynarodowa specjalizacja produkcji krajów RWPG*, Warszawa 1974.

²⁴⁹ Plany te nie znalazły zastosowania, aczkolwiek stanowiły rozwiązanie uniwersalne, brane pod uwagę przez uczestników Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie czy niektóre współczesne państwa. Obecnie ponad sto państw uczestniczy w programach stref bezatomowych. R. Grodzki, *Polska polityka zagraniczna w XX i XXI wieku. Główne kierunki, fakty, ludzie, wydarzenia*, Warszawa 2009, s. 130–131.

²⁵⁰ W. Jarząbek, *Doktryna Ulbrichta czy doktryna Gomułki? Polska a koordynacja polityki bloku wschodniego wobec Ostpolitik w latach 1966–1967*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 3, s. 1–45.

²⁵¹ K. Bolesta-Kukułka, *Gra o władzę a gospodarka Polska 1944–1991*, Warszawa 1992, s. 102–104.

²⁵² J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992, s. 90–95.

i poszukiwały pozorów sukcesu politycznego. Najtrudniejsza kwestia w polityce zagranicznej PRL – „problem niemiecki” – nadal czekała na rozstrzygnięcie. Pierwsze jego zwiastuny pojawiły się już w roku 1969²⁵³.

Program wizyty przewidywał trzydniowy pobyt w Austrii delegacji polskiej na czele z premierem Józefem Cyrankiewiczem. Dnia 20 września 1965 roku zaplanowano spotkanie z prezydentem Franzem Jonasem, z kanclerzem Josefem Klaussem, wicekanclerzem Bruno Pittermannem i ministrem Kreiskym. Drugiego dnia wizyty – 21 września zaplanowano pobyt w siedzibie prezydenta, a następnie udano się do Ratusza na zaproszenie burmistrza Bruno Marka i senatu miasta Wiednia. W środę 22 września premier wraz z osobami towarzyszącymi wyruszył do Linzu, gdzie zwiedzał kombinat hutniczy VOEST. Po obiedzie zaś delegacja pojechała do Mauthausen, tu złożono wieńce przed płytą ku czci ofiar obozu koncentracyjnego oraz przed pomnikiem polskich męczenników obozu²⁵⁴.

Najważniejszy pod względem wagi dyskusji i narad politycznych był pierwszy dzień pobytu delegacji polskiej w Wiedniu²⁵⁵. Kanclerz Klaus omówił trzy zasadnicze zagadnienia związane z polityką zagraniczną Austrii. Pierwsze to pozycja Austrii w świecie, drugie – podstawowe problemy polityki międzynarodowej, a trzecie stosunki polsko-austriackie. Klaus zaznaczył, iż Austria cieszyła się z zasady neutralności już od dziesięciu lat i zamierzała kontynuować kierunek samowystarczalności w życiu politycznym²⁵⁶. Choć ideologicznie była związana z blokiem państw zachodnich, nie zamierzała porzucić idei współpracy z państwami Wschodu. Dodatkowo jeszcze Austria planowała stworzyć dla siebie odrębne miejsce w ekonomice Europy poprzez zawarcie odrębnych ukła-

²⁵³ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 3, t. 25, s. 7. *Program wizyty Prezesa Rady Ministrów PRL w Austrii w dniach 20–23 września 1965 r.* Plan wizyty polskiego premiera w Austrii w dniach 20–23 września 1965 r. został skrupulatnie przygotowany podczas spotkania w Gabinetie Ministra dwa tygodnie wcześniej. Ustalono wówczas, że w skład oficjalnej delegacji obok premiera Józefa Cyrankiewicza wejdą – jako osoby towarzyszące – wiceminister Marian Naszkowski i wiceminister Franciszek Modrzewski. Jako doradcy w skład delegacji polskiej weszli: Henryk Birecki, Edward Bartol, Mieczysław Łobodycz, Antoni Mru-galski i płk. Jan Orecki.

²⁵⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 3, t. 25, s. 7, *Program wizyty Prezesa Rady Ministrów PRL w Austrii w dniach 20–23 września 1965 r.*

²⁵⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 2, t. 10, *Protokół z rozmów w Wiedniu*, s. 7.

²⁵⁶ A. Skowroński, *Austriacka polityka aktywnej neutralności...*, s. 143–156.

dów gospodarczych równoważących straty wynikające z izolacji wobec struktur EWG. Wyjątkowe miejsce miały w tym przypadku stosunki ze Związkiem Sowieckim, który z obawą obserwował tendencje integracyjne Austrii z Zachodem. Klaus zapewnił, że nie było w Austrii sił, które byłyby za anslussem. Co ważne, kanclerz zwrócił uwagę, że również politycy niemieccy nie dostrzegali ani takich potrzeb, ani tendencji względem państwa austriackiego. Austria postrzegała się jako kraj będący łącznikiem pomiędzy Wschodem i Zachodem. Zachęcano partnera rozmów do poszukiwania i pozyskiwania nowych rynków zbytu i rynków surowcowych na Wschodzie Europy.

Jesteśmy nie tylko za rozwojem stosunków, ale i za konkretnymi krokami praktycznymi, służącymi tym stosunkom – wystawy, ekspozycje wyrobów, liberalizacja handlu pozwalająca nam sprzedawać towary do Austrii i kupować dobra inwestycyjne w Austrii. Korzystny byłby stały kontakt w postaci komisji mieszanych²⁵⁷.

W kwestii wzajemnych roszczeń i odszkodowań, jakich wypłaty domagała się strona austriacka, polski premier przyznał, że od lat trwały intensywne rozmowy, aby oszacować sumę roszczeń obydwu stron. Choć minister Kreisky stwierdził, że napotykał różnorakie naciski w swoim państwie, aby sfinalizować ten temat, strona polska nie odczuwała potrzeby przyspieszenia prac w tym zakresie. Mimo interwencji ambasadora Austrii dominowało przekonanie, że należy poszukać rozwiązań możliwych do przyjęcia dla obydwu stron.

Kwestię odszkodowań rozstrzygnięto dopiero w roku 1970, podpisując układ z 7 października o uregulowaniu określonych zagadnień finansowych. Układ dotyczył odszkodowań, jakie zobowiązała się zapłacić strona polska w związku z przejściem austriackiego mienia, praw i interesów wynikających z polskich przepisów nacjonalizacyjnych. Dokument podpisano w Wiedniu. W preambule wymieniono chęć uregulowania określonych zagadnień finansowych i prawno-majątkowych. Umowa zawierała dziesięć artykułów. W pierwszym ujawniono najistotniejsze warunki dokumentu, dotyczące odszkodowań z tytułu strat poniesionych przez obywateli austriackich w wyniku przejścia mienia, praw i interesów przez Rząd PRL. Przyjęto, że za obywateli Austrii uznaje się te osoby, które w dniu 27 kwietnia 1945 r., oraz w czasie wejścia w ży-

²⁵⁷ *Ibidem*, s. 14.

cie przepisów określonych w artykule 1 miały obywatelstwo austriackie lub jako osoby prawne posiadały siedzibę na terenie Republiki Austrii. W artykule 2 wymieniono warunki, w jakich nie uznaje się prawa do odszkodowania. Były to m.in. straty uznane za nieważne w świetle prawa międzynarodowego lub przejęte od władz i instytucji Rzeszy Niemieckiej po roku 1939. W artykule 3 oszacowano globalne odszkodowanie, jakie strona polska zapłaci z tytułu strat poniesionych przez obywateli austriackich, na kwotę – 71,5 mln szylingów austriackich. Kwota miała być zapłacona w 12 ratach.

Przebieg rozmów delegacji polskiej w Wiedniu został przekazany w depeszy z 22 września 1965 r. Premier Cyrankiewicz przekazał wówczas informacje ze spotkania z Klausem²⁵⁸. Podkreślił przy tym również, jak ważne było z punktu widzenia sowieckiego, aby zapobiec integracji ekonomicznej Austrii z EWG. Z relacji z rozmów wynikało jednak, że politycy austriaccy negowali bezpośrednie przystąpienie do traktatów rzymskich. Zastanawiali się jednak nad paktami multilateralnymi i układami z Francją. Klaus podkreślił, że idea „anschlusu” już od dawna nie ma poparcia i zastosowania w realiach politycznych. Polski premier z nadzieją patrzył na możliwości rozszerzenia współpracy z państwami zachodnimi²⁵⁹.

W grudniu 1965 r. polski MSZ pozytywnie ocenił polsko-austriacką wymianę handlową. Zwrócono uwagę na wyrównujące się obroty i stały wzrost importu do Austrii węgla, koksu i żywności²⁶⁰. Wymieniono kontakty handlowe w postaci targów i wystaw, wymiany specjalistów czy praktyk w zakładach przemysłowych. Bezpośrednie gospodarcze reminiscencje polskiej wizyty w Wiedniu znalazły odzew w *Raporcie politycznym Ambasady PRL w Wiedniu za okres 1 VIII 1965 – 31 XII 1965*²⁶¹. W świetle tego raportu wizyta władz polskich w Austrii była „pod każdym względem udana”. Kontynuowano wymianę oficjalnych wizyt na szczeblu ministrów i wiceministrów. Z Austrii gościli w Polsce w okresie sprawozdawczym minister komunikacji, energetyki i łączności Otto Probst i mininister obrony Georg Prader. Z Polski – minister Antoni Radliński, wiceministrowie Franciszek Modrzewski i Jan Tarantowicz. Rewizytę złożyła delegacja Sejmu PRL z marszałkiem Wycechem na czele. Podkreślono w doku-

²⁵⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 2, t. 12, Szyfrogram nr 11587 z 22.09.1965.

²⁵⁹ P. Lipiński, *Cyrankiewicz wieczny premier*, Wołowiec 2016, s. 174–178.

²⁶⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 3, t. 25, s. 18.

²⁶¹ *Ibidem*, s. 17–23.

mencie znaczne ocieplenie wzajemnych kontaktów i uznanie ze strony Austrii roli Polski w gronie państw komunistycznych. Wymieniono również kwestie „niewyjaśnione”: roszczenia odszkodowawcze Austrii z tytułu upaństwowionego mienia obywateli austriackich w Polsce oraz umowę o obrocie prawnym w sprawach cywilnych. Pozytywnie oceniono polsko-austriacką wymianę handlową. Zwrócono uwagę na wyrównujące się obroty i stały wzrost importu do Austrii węgla, koksu i żywności²⁶². Wyliczono kontakty handlowe w postaci targów i wystaw, wymiany specjalistów czy praktyk w zakładach przemysłowych.

Biorąc pod uwagę potencjał Polski na tle innych krajów Europy Środkowej, struktura podziału na rolnictwo, przemysł i usługi przedstawiała się podobnie jak węgierska lub bułgarska z tą różnicą, że zmiany jakie obserwowano w innych krajach, w Polsce przebiegały najwolniej. W latach pięćdziesiątych 54% produkcji należało do rolnictwa, dwie dekady później wskaźnik ten obniżono do 30%, na czym zyskały usługi i przemysł. Jednakże w Czechosłowacji, NRD czy na Węgrzech wskaźnik uprzemysłowienia był w tym czasie o 10% wyższy i wynosił 48%²⁶³. Oceniając polską sytuację ekonomiczną Kreisky ubolewał nad tym, że marnotrawi się kapitał naturalny, jaki Polska posiada. Dostrzegał wielką pracę wykonaną na rzecz odbudowy zniszczonego podczas wojny przemysłu, lecz miał zarazem świadomość słabości decyzyjnych i braku kapitału potrzebnego do rozwoju konkurencyjnych produktów²⁶⁴.

Jeśli weźmiemy pod uwagę wartość eksportu austriackiego z podziałem na obszary docelowe, to trzeba zaznaczyć, że obszar wschodni – *Oststaaten* był dla Austriaków bardziej atrakcyjny w okresie międzywojennym. Wysyłano tam wówczas 28–35% produkcji. Po roku 1945 wskaźniki wymiany ze Wschodem zaczęły spadać, aż do 9% w 1988 r. Spadek ten wiązał się z większym zainteresowaniem rynkami EFTY – do roku 1950 kierowano tam 46% produkcji, a także obszarem WE – 64% produkcji w 1988 r. Podobnie było z importem. W latach 1950–1992 import z państw wschodnich dotyczył od 13 do 6% całości sprowadzanych do Austrii produktów²⁶⁵.

Z badań przeprowadzonych przez Piotra Franaszka wynika, że „złotym okresem” wymiany handlowej pomiędzy Polską i Austrią były lata 1964–1970.

²⁶² AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 3, t. 25, s. 18.

²⁶³ D. Stiefel, *Österreich und die planwirtschaftlichen Länder...*, s. 31.

²⁶⁴ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 220.

²⁶⁵ D. Stiefel, *Österreich und die planwirtschaftlichen Länder...*, s. 35.

Wysokość importu towarów austriackich była wyższa od poziomu z 1950 r. o ponad 400%, eksport pozostawał na stałym poziomie, lecz również zanotował wzrost o 150%. Miały na to wpływ zarówno porozumienia włączające Polskę do strefy GATT, jak również rozbudowane rozmowy grup mieszanych. Wyznaczano wówczas w ramach odrębnych dokumentów w formie protokołów do umów listy artykułów nie podlegających ocłeniu²⁶⁶. Jeśli porównamy te wskaźniki z podziałem całego eksportu austriackiego, to udział państw wschodnich – choć bardzo niewielki – pozwalał na widoczny rozwój tej części Europy. Najbardziej uprzemysłowione kraje: Czechosłowacja i Węgry korzystały zaledwie po 1% z dóbr wysyłanych z Austrii, udział naszego kraju był jeszcze mniejszy²⁶⁷. Wartość pieniężna importu towarów austriackich wyniosła w roku 1971 66 mln \$²⁶⁸. Warto jednak zwrócić uwagę, że Austria była jednym z państw, które inwestowały wówczas w państwach komunistycznych. Dając początek nowym gałęziom produkcji Austria wspierała zmiany w strukturze gospodarczej Polski i pozostałych krajów Europy Środkowej. Dla Kreisky'ego był to priorytet, często podkreślany imperatyw współpracy ze Wschodem²⁶⁹.

Lata sześćdziesiąte XX w. cechowały się podnoszeniem rangi handlu zagranicznego w relacjach Polski z Zachodem. Nasze państwo korzystało już wówczas z wysokiego tempa obrotów z państwami komunistycznymi i inicjowało współpracę z państwami rozwijającymi się. Saldo obrotów handlowych było w dalszym ciągu ujemne dla Polski, ale próbowano stosować politykę równoważenia obrotów. Zawarcie umów handlowych z Austrią sprzyjało rozwojowi wzajemnych obrotów towarowych. Wzrosły one w latach 1960–1969 o 185,6%, przy średnim rocznym tempie 6,4%. Dynamika wzrostu importu z Austrii była w tym okresie znacznie wyższa (5,5-krotnie) niż eksportu. Przyczyną tego była przewaga po stronie importu z Austrii maszyn, urządzeń i półfabrykatów (96% ogółu importu), po stronie zaś eksportu do Austrii półfabrykatów, surowców i wyrobów przemysłu rolno-spożywczego. Tradycyjnymi towarami sprowadzanymi z Austrii były: maszyny, urządzenia do przemysłu chemicznego,

²⁶⁶ P. Franaszek, *Die Handelsbeziehungen zwischen der Volksrepublik Polen und Österreich in der Zeit von 1945–1989*, [w:] *Zarte Bande...*, s. 190.

²⁶⁷ D. Siefl, *Österreich und die planwirtschaftlichen Länder...*, s. 35.

²⁶⁸ *Austria – Polska – wybrane dane porównawcze*. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1972, s. 76.

²⁶⁹ B. Kreisky, *Die Zeit...*, s. 108.

kompresory, blacha, stal szlachetna, materiały ściernie, lakiery, silniki elektryczne, kable. Polska eksportowała natomiast do Austrii głównie węgiel, koks, drewno, tytoń, produkty naftowe, materiały budowlane, nawozy sztuczne²⁷⁰.

Lata sześćdziesiąte były okresem szczególnie sprzyjającym dla rozwoju polskiego eksportu wolnodewizowego. Koniunktura na rynkach światowych była w tym czasie bardzo dobra, a wolumen handlu światowego powiększył się o około 270%. W omawianym okresie polski deficyt w obrotach z krajami zachodnimi i tzw. Trzecim Światem pojawiał się wielokrotnie²⁷¹. Przyczyną tego stanu była słaba dynamika polskiego eksportu i konieczność spłat zadłużenia zagranicznego zaciągniętego w latach 1957–1959²⁷². Struktura eksportu i importu przemysłowego zmieniła się w latach 1960–1970 znacznie²⁷³. W eksporcie dał się zauważyć wzrost udziału preferowanego przez władze przemysłu elektromaszynowego, a także – chociaż już w mniejszym zakresie – przemysłu metalurgicznego. W imporcie zwiększył się udział przemysłu elektromaszynowego oraz, w mniejszym stopniu, przemysłów lekkiego i chemicznego²⁷⁴. W okresie od 1960 do 1970 r. wywóz węgla kamiennego wzrósł z 17,5 do 28,8 mln ton, mięsa i jego przetworów z 109,7 do 154 tys. ton, tarcicy iglastej z 453 do 807 tys. metrów sześciennych, przywóz ropy naftowej z 714 do 7011 tys. ton, rudy żelaza z 7320 do 11 843 tys. ton, gazu ziemnego z 241 do 1002 mln metrów sześciennych, bawełny ze 128 do 151 tys. ton. Jednocześnie udział krajów RWPG w polskim eksporcie wzrósł o prawie 7%. W mniejszym stopniu, bo tylko o 1,1% powiększył się udział krajów EWG. W imporcie udziały obu tych grup wzrosły w podobnym stopniu²⁷⁵.

Ożywienie współpracy gospodarczej w ramach struktur RWPG, widoczne po roku 1961, stanowiło wstęp do współpracy z państwami zachodnimi. Pewne mechanizmy współdziałania, jakie wówczas wypracowano – koordynacja planów gospodarczych, specjalizacja produkcji, wspólny system cenowy, clearing wielostronny, powołanie Międzynarodowego Banku Współpracy Gospodar-

²⁷⁰ *Rocznik Statystyczny 1992*, Warszawa 1992, s. 364–373. Na temat polsko-austriackiej wymiany gospodarczej: I. Góral, *Polsko-austriackie stosunki gospodarcze*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków...*, s. 177–181.

²⁷¹ W. Jarząbek, *Dyplomacja polska w warunkach...*, s. 667–688.

²⁷² L. J. Jasiński, *Blżej centrum...*, s. 232.

²⁷³ E. Bryl-Warewicz, *Stosunki polsko-austriackie...*, s. 262.

²⁷⁴ L. J. Jasiński, *Blżej centrum...*, s. 233.

²⁷⁵ *Ibidem*, s. 234.

czej z siedzibą w Moskwie, współtworzenie systemu kredytowania czy wspólne inwestycje strategiczne, jak choćby budowa rurociągu naftowego „Przyjaźń”, stanowiły wstęp do współpracy z partnerami zachodnimi²⁷⁶.

Od roku 1957 Polska była obserwatorem w strukturze określonej przez *Układ w Sprawie Cel i Handlu*, w roku 1960 została członkiem stowarzyszonym. Uzyskane przez Polskę w 1967 r. pełne członkostwo w GATT umożliwiło wprowadzenie do tekstu umowy z 1968 r. klauzuli najwyższego uprzywilejowania w wymianie towarowej między Austrią a Polską. Na tej podstawie Austria zliberalizowała import maszyn i urządzeń, wielu artykułów chemicznych oraz niektórych przemysłowych wyrobów konsumpcyjnych pochodzących z Polski. W tym czasie ubogi asortyment produktów z Polski uniemożliwiał właściwy rozwój wymiany handlowej. Wielokrotnie podkreślano podczas rozmów dwustronnych, że bez polepszenia konkurencyjności polskich produktów i zwiększenia asortymentu poprawa wymiany gospodarczej nie była możliwa²⁷⁷.

Drugą umowę handlową podpisano 17 listopada 1967 r. Weszła w życie 1 stycznia 1968 r. i obowiązywała do roku 1972²⁷⁸. W artykule 8 tegoż dokumentu zniesiono dotychczasowe porozumienia handlowe, włącznie z układem z 1954 r. Wyjątek stanowił protokół z 5 lutego 1966 r. dotyczący współpracy w dziedzinie przemysłu i handlu²⁷⁹. Obydwie układające się strony wyraziły życzenie, aby przedsięwziąć wszelkie właściwe środki dla zabezpieczenia możliwie najbardziej liberalnego rozwoju obustronnej wymiany towarowej. Towary będące przedmiotem obustronnych obrotów handlowych, jak również odnoszące się do nich traktowanie przy przywozie i wywozie, ustalone były w corocznym protokole oraz w dołączonych do niego listach towarowych. Powołano Komisję

²⁷⁶ *Ibidem*, s. 238.

²⁷⁷ StBKA, „Staatsbesuch Außenminister Adam Rapacki, März 1961”: *Unterlagen, Informationen, Verhandlungsergebnissen*, Länderboxen Polen box 5, s. 48.

²⁷⁸ *Wieloletnia Umowa Handlowa pomiędzy PRL i Republiką Austrii na okres od 01.01.1968 do 31.12.1972*, nie została opublikowana w „Dzienniku Ustaw”. Zaliczana jest obecnie do umów archiwalnych.

²⁷⁹ Na temat polityki handlowej PRL w tym okresie: J. Skodlarski, *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa 2005, s. 448–453, 475–485; J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 1998, s. 281–283, I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski w XIX i XX wieku*, Warszawa 1975, s. 536–538; *Geografia gospodarcza Polski*, red. I. Firela, Warszawa 1998.

Mieszana złożoną z przedstawicieli obu rządów. Zadaniem tej komisji było sprawowanie nadzoru nad dotrzymaniem i wykonywaniem dokonanych uzgodnień oraz zgłaszanie, opartych na nabytych doświadczeniach, właściwych wniosków. Komisja mieszana mogła wnioskować zmiany, jak również uzupełnienia dotyczące dokonanych uzgodnień, a w szczególności list towarowych²⁸⁰.

Protokół akcesji do GATT, stanowiący podstawę członkostwa Polski w tym ugrupowaniu, przewidywał, że Polska będzie zwiększać swój import z krajów członkowskich o 7% rocznie. Jednocześnie państwa członkowskie zobowiązały się znieść ograniczenia na import z Polski, pod warunkiem, że nie będzie ona stosowała procedur dumpingowych. Wypełnienie zobowiązań akcesyjnych okazało się trudne do przeprowadzenia. System handlu zagranicznego w ówczesnej Polsce był odległy od zasad przyjętych w systemie wolnorynkowym, władze PRL, nawet gdyby chciały, nie były w stanie wdrożyć wielu klauzul GATT²⁸¹.

5. Rola kultury w kształtowaniu stosunków dwustronnych

W historii relacji polsko-austriackich kultura zawsze odgrywała istotną rolę. Austriackie instytucje kultury działające w Polsce nieprzerwanie od lat sześćdziesiątych XX w. mają bogate tradycje, olbrzymie wsparcie finansowe i prawne ze strony austriackiego rządu, przez co stanowią wręcz przykład modelowy²⁸². W okresie II Republiki w Austrii stworzono system rozpowszechniania dorobku narodowego poza granicami państwa, zwany w literaturze przedmiotu – *Auslandskulturpolitik*²⁸³. Środki materialne przeznaczane na kulturę, jej

²⁸⁰ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Traktaty...*, s. 68.

²⁸¹ L. J. Jasiński, *Bliżej centrum...*, s. 241.

²⁸² Mówiąc o współpracy instytucji kultury poza granicami kraju warto zwrócić uwagę na ramy prawne, jakie wspierają ową działalność. W przypadku stosunków polsko-austriackich na płaszczyźnie wymiany dorobku naukowego i kultury realizowane są trzy umowy podpisane w latach: 1967, 1972 i 2013. Warunki wsparcia finansowego i prawnego polityki kulturalnej państw zachodnich opisano w S. Parzymies, *Zagraniczna polityka kulturalna Francji w procesie reform*, „Stosunki Międzynarodowe” 2012, nr 2, s. 60–82; R. Puchowicz, *Polityka kulturalna Niemiec do 2007*, „Politeja” 2008, nr 1, s. 457–472.

²⁸³ A. Burka, „Zabrać się do pracy rozważnie, zachować samokontrolę i wrażliwość”. Początki Austriackiego Instytutu Kultury przy ulicy Próżnej 8 w roku 1965, [w:]

promocję i rozpowszechnianie były i są nieporównywalnie większe w naddunajskiej republice, przez co jakiegokolwiek porównania z podobną działalnością ze strony Polski, chociażby w tak krótkim okresie jak 1960–1970 wypadną dla nas niekorzystnie²⁸⁴. Okres ten był ubogi w wymianę kulturalną z krajami zachodnimi. Choć po roku 1956 zwiększono liczbę wyjazdów kulturalnych, to 1/3 wszystkich wyjazdów dotyczyła Francji, na drugim miejscu był ZSRR, na trzecim zaś Włochy. Niewielka liczba imprez kulturalnych organizowanych poza granicami ograniczała się do występów zespołu „Mazowsze” bądź udziału w festiwalach filmowych, literackich i muzycznych. W powiatach były wówczas działania promujące polską sztukę, literaturę czy choćby przekłady twórczości polskiej. Okazją do zacieśniania stosunków na płaszczyźnie kultury były rocznice lub Dni Polskie przygotowywane przez placówki dyplomatyczne²⁸⁵. Dla polskich środowisk reprezentujących kulturę i naukę możliwość prezentacji swoich osiągnięć za granicą miała znaczenie prestiżowe. Władze polskie stale ściśle kontrolowały tę współpracę i próbowały nadać jej charakter kampanii propagandowo-politycznych, ale margines swobody w latach sześćdziesiątych powoli się rozszerzał. Zdecydowanie najlepiej rozwinięte stosunki kulturalne dotyczyły Francji²⁸⁶. Jednakże rozwiązania przyjmowane w ich ramach starano się wówczas wykorzystywać w pozostałych państwach demokratycznych. Nie bez znaczenia było oczywiście stanowisko strony przyjmującej, specyficz-

Ulica Prózna i dzielnica żydowska w Warszawie, Prózna Strasse und das Jüdische Stadtviertel in Warschau, red. R. Chwyszczuk, Warszawa 2013, s. 184.

²⁸⁴ Ten trend utrzymuje się do dziś. Średnie współczesne wydatki Republiki Austrii na kulturę oscylują wokół dwóch miliardów euro rocznie. W tym czasie Polska przeznaczała na ten cel od 700 mln do 1,3 mld zł rocznie. Odmiennie przedstawiał się również podział środków. Austria systematycznie dzieli finanse na kulturę na trzy równe części dysponowane przez rząd, samorządy i muni-cypia. W Polsce połową kwoty dysponują samorządy. *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po 1989 roku*, red. J. Purchla, Warszawa 2008, s. 74. Raport opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jako jeden z Raportów o Stanie Kultury dostępny na stronie http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportDziedzictwo/dziedzictwo_raport_w.pelna%281%29.pdf [dostęp: 12.11.2014] [dalej *Raport*].

²⁸⁵ D. Jarosz, M. Pasztor, *Stosunki polsko-francuskie 1944–1980*, Warszawa 2008, s. 191–196.

²⁸⁶ *Ibidem*, s. 204.

ne często podejście państw zachodnich do dorobku kultury polskiej i potrzeby podjęcia dialogu.

W polskiej dyplomacji powojennej zdarzały się okresy wzmożonej aktywności politycznej wynikającej z konieczności odpowiedzi na wyzwania będące efektem zimnowojennej rywalizacji. Były również takie momenty, w których polskie zabiegi dyplomatyczne stanowiły próbę samodzielnych działań politycznych w ramach bloku wschodniego²⁸⁷. Dwustronne relacje z II Republiką Austrii rozwijane nieprzerwanie, choć z różnym natężeniem, od roku 1945 dawały Polsce szansę na nawiązanie poprawnych w sensie politycznym stosunków z państwem demokratycznym. W sytuacji ograniczonych możliwości politycznych ogromną rolę odgrywała w stosunkach dwustronnych kultura.

Specyficzny charakter państwa austriackiego posiadającego od roku 1955 status republiki neutralnej zachęcał władze PRL do zacieśnienia współpracy w tym obszarze²⁸⁸. Minister Kreisky wielokrotnie podkreślał wagę kultury w rozwoju relacji bilateralnych i wzmacniał tego typu działania w odniesieniu do państw wschodnich. Była to jedna z zasad realizowanej „polityki sąsiedztwa” uznająca, że należy ożywiać możliwości prezentowania przez państwa wschodnie demokratycznego charakteru przemian społecznych, jakie zachodziły, czyli „polityki demokratycznej prezencji”²⁸⁹. Według kanclerza istniała potrzeba prowadzenia polityki zagranicznej opartej na wymianie kultury, która miałaby funkcjonować według podstawowej zasady wzajemności. Znaczyło to, że na Wschodzie powinno się prezentować osiągnięcia kulturalne Zachodu, przy czym odpowiednio państwom komunistycznym także należy pozwolić przedstawiać ich osiągnięcia. Kwestię tę Kreisky traktował bardzo honorowo, choć zdawał sobie sprawę z trudności, jakie niesie za sobą taka wzajemna kulturalna wymiana. Swoją postawę tłumaczył po raz kolejny głęboką wiarą w przewagę demokracji: „śmiem wątpić w to, że dyktatorskie państwa są bardziej dyna-

²⁸⁷ W. Jarząbek, *Dyplomacja polska w warunkach...*, s. 663.

²⁸⁸ W. Borodziej, *Die Volksrepublik Polen und Österreich 1948–1956*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955. Internationale Strategie...*, s. 417–430; A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Dyplomacja polska wobec Austrii w latach 1945–1958*, „Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych Uniwersytetu Łódzkiego. Niemcy – Austria – Szwajcaria” 2012, t. V, s. 179–192.

²⁸⁹ P. Bachmaier, *Austrian-Bulgarian Cultural relations*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain? Austria, Neutrality and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989*, eds. A. Suppan, W. Mueller, Wien 2009, s. 487–508.

miczne od demokracji”²⁹⁰. Kreisky unikał ostrych wypowiedzi przeciwko polskim decydom, obawiał się możliwości eskalacji konfliktu, był przekonany, że zmiana układu sił w tym czasie na tym obszarze nie była możliwa. Sankcje ekonomiczne Zachodu, przyjęte po wprowadzeniu stanu wojennego, oceniał np. negatywnie z dwóch powodów. Uderzały, jak twierdził, w społeczeństwo i szarych obywateli, nie mając wpływu na decyzje polskich władz, z drugiej zaś strony godziły w interesy Austrii zainteresowanej chociażby spłatą zobowiązań i polskimi surowcami²⁹¹.

Specyficzne podejście ministra Kreisky'ego do kultury i jej roli w relacjach dwustronnych prezentuje projekt „Austrian Fortnight”. Obejmował on obszerny program kulturalny realizowany przez rząd austriacki w USA w roku 1964. Praktyki dotyczące promocji kultury austriackiej za granicą i rozwoju współpracy w tej dziedzinie rozszerzano systematycznie na inne obszary. Reklamowano nowoczesną austriacką muzykę i tworzoną tam sztukę, a na specjalnie zorganizowany w USA bal wiedeński przybyli austriaccy muzycy. Program uzupełniła wystawa austriackich dzieł sztuki. Przedstawiciele sztuki i muzyki Kreisky promował już od czasów emigracji. W latach sześćdziesiątych właśnie oni rozwijali nową austriacką tożsamość. Już austriacka wystawa przygotowana przez ministra edukacji Felixa Hurdesa (ÖVP) otwarta w 1946 r. w Zurychu łączyła kulturalną tradycję z artystyczną innowacją²⁹².

Początki współpracy kulturalnej inspirowanej przez ministra Kreisky'ego i podejmowanej na szczeblu dyplomatycznym sięgają roku 1960. Na zaproszenie burmistrza Wiednia Franza Jonasa przybył 16 listopada 1963 r. do austriackiej stolicy prezydent Warszawy – Janusz Zarzycki. Rozmowy dotyczyły pomocy materialnej podczas odbudowy naszej stolicy. Austriackie komentarze prasowe brzmiały wówczas przychylnie: „W Warszawie czyta się zachodnioeuropejskie gazety”²⁹³. W konsekwencji otwarto w Warszawie 15 września 1964 r., w obecności ambasadora Kurta Enderla i ministra kultury Józefa Winiewicza, Kulturinstitut.

²⁹⁰ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 253.

²⁹¹ *Rocznik Statystyczny Głównego Urzędu Statystycznego*, Warszawa 1986, s. 271.

²⁹² E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 252–253.

²⁹³ A. Burka, *Was blieb vom Fenster in den Westen? Zur Auslandskulturpolitik Österreichs in Ostmitteleuropa seit 1945 am Beispiel Polens und der Tschechoslowakei/Tschechiens*, Frankfurt am Main 2012, s. 151.

Historia Instytutu Kultury w Warszawie sięga roku 1962, kiedy to strona polska zaproponowała adaptację budynku na ulicy Próżnej w Warszawie, tzw. pawilonu, usytuowanego w centrum miasta pomiędzy instytucjami naukowymi Uniwersytetu. Modernizacji budynku podjął się austriacki architekt Carl Aubock, który w roku 1963 pracował również nad siedzibą Instytutu Kultury w Nowym Jorku. Prace ukończono w 1964 r. W pierwszych raportach dotyczących działalności Instytutu gromadzonych w austriackim Ministerstwie Szkolnictwa donoszono o sukcesie, jaki odniosła ta placówka przyciągając intelektualne grupy młodzieży i elitę Polski. Otwarcie Instytutu poprzedziła inauguracja pracy Czytelni Polskiej w Wiedniu w roku 1961. Obydwa te wydarzenia odbyły się bez rozgłosu i udziału mediów. Minister edukacji Theodor Piffl-Percević wydał w Warszawie przyjęcie 19 marca 1965 r., aby uświetnić początki „Czytelni Austriackiej” jak zaczęto nazywać Instytut. Zrezygnowano jednak z wystąpienia i programu artystycznego w duchu tzw. dyskretnego startu. Najważniejszym celem, jaki wówczas założono, miało być stworzenie miejsca do spotkań służących wymianie myśli bez względu na to, z jakiego systemu politycznego wywodzą się rozmówcy. Ówczesny ambasador Kurt Enderl z satysfakcją odnotował, że podczas inauguracji wśród siedmiuset zaproszonych gości byli m.in. Leszek Kołakowski, Zbigniew Herbert, Tadeusz Konwicki, Tadeusz Mazowiecki, Władysław Bartoszewski, Stefan Kisielewski, Stanisław Jerzy Lec, Stanisław Stomma czy Witold Wirpsza.

Jednym z najistotniejszych aspektów działalności kulturotwórczej Instytutu była praca biblioteki. Propagowano literaturę niemieckojęzyczną i najnowsze badania opracowywane w tym języku za granicą. Nierzadko sprowadzano książki na potrzeby naukowe Uniwersytetu lub, jak pisze Alexander Burka, przechowywano „wyjątkowe książki dla wyjątkowych czytelników”. Drugim aspektem prac placówki było prowadzenie kursów języka niemieckiego już od stopnia podstawowego, cieszących się dużym zainteresowaniem wśród społeczności Warszawy. Na tym polu Instytut skutecznie konkutował z placówkami wschodnioniemieckimi.

Udział ludności polskiej w działalności Instytutu wiązał się z koniecznością zachowania pewnej ostrożności. Jednakże z grona placówek zbliżonych profilem działalności do Instytutu, a powstałych w krajach demokracji ludowej, „Czytelnia” na Próżnej cieszyła się najszybciej rosnącym zainteresowaniem i olbrzymią renomą. Przełom roku 1989 przyniósł zmiany również w zakresie celów i działań Instytutu. Alexander Burka, austriacki badacz polityki kulturalnej

Austrii na Wschodzie, zwrócił uwagę na współczesną misję placówki mieszczącej się na terenie byłego getta warszawskiego. Historia zobowiązuje do udziału w wydarzeniach upamiętniających tematy żydowskie, dlatego więc ta instytucja rokrocznie bierze udział w Festiwalu Kultury Żydowskiej – Warszawa Singera.

Według polskiego publicysty Adama Krzemińskiego, który w czasach podjęcia działalności przez „Czytelnię Austriacką” był studentem filologii germańskiej, placówka na Próżnej była miejscem ważnym i wyjątkowym. Do czasu zawarcia układu o normalizacji stosunków z RFN było to jedyne miejsce dla osób zainteresowanych kulturą niemieckojęzyczną z dostępem do prasy i nowości wydawniczych. Dzięki działalności austriackiej instytucji, środowiska polskich twórców odkrywały wielkich Austriaków – Heimito von Doderera, Hermana Brocha, Roberta Musila i Arthura von Schnitzlera. Wiedeń początków lat siedemdziesiątych postrzegano w Polsce jako miasto awangardy. Günter Nenning, Otto Schulmeister, Paul Lendvai i Gyorgy Sebestyen opisywali wydarzenia dziejące się zarówno na Wschodzie, jak i Zachodzie²⁹⁴.

Udana inicjatywa, jaką było powołanie „Czytelnii Austriackiej”, zachęciła władze polskie do podjęcia rozmów na temat współpracy uczelni wyższych. Rozmowy prowadzili ambasadorzy Henryk Birecki i Kurt Enderl. Zaplanowano działania na lata 1966–1967. Zaproszono rektorów szkół wyższych, z wizytą roboczą udał się do Wiednia minister kultury i sztuki – Lucjan Motyka, zainaugurował tam w marcu 1967 r. Dni Polskie. Podobną inicjatywę w Warszawie podjął minister Theodor Piffl-Percević. Ówczesna minister nauki i szkolnictwa wyższego Hertha Finberg przeznaczyła na współpracę naukową 120 tys. szylingów rocznie²⁹⁵. Rozszerzono również możliwości nauki języka niemieckiego przygotowując lektoraty na wybranych uniwersytetach. Zadaniem ich było przygotowywanie do egzaminów językowych na kilku poziomach²⁹⁶. Fritz Cocron już w roku 1965 otwierał lektoraty języka niemieckiego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Przygotowano wówczas umowę partnerską pomiędzy krakowską uczelnią i Uniwersyteciem Wiedeńskim²⁹⁷. Bruno Kreisky w swych wspomnieniach bardzo ciepło pisał o Krakowie. Zwracał uwagę na związki historyczne, rolę miasta w historii

²⁹⁴ A. Krzemiński, *Austriackie Forum Kultury w Warszawie od swoich początków do dzisiaj*, [w:] *Ulica Próżna i dzielnica żydowska...*, s. 190.

²⁹⁵ A. Burka, *Was blieb...*, s. 151.

²⁹⁶ *Ibidem*, s. 171.

²⁹⁷ E. Busek, E. Brix, *Projekt Mitteleuropa*, Wien 1986, s. 158–159.

i kulturze Polski, specyficzną atmosferę tego miejsca i porównał je do Wiednia. Uznał, że Austriacy mogą się tam czuć tak, jak w swojej stolicy. Wymieniał polskich polityków, dyplomatów z okresu rozbiorów, którzy przyczynili się do rozwoju relacji z monarchią i jednocześnie polskości. Hrabiowie i dyplomaci, tacy jak Potocki, Badeni i Gołuchowski potafil wykorzystać okoliczności polityczne i potencjał silnego państwa do osiągnięcia własnych celów politycznych²⁹⁸.

Podczas wizyt roboczych władz polskich w Austrii pracowano nad dokumentem określającym podstawy współpracy naukowej i kulturalnej na najbliższe lata. Oceniano, że republika naddunajska była wiarygodnym partnerem do rozwoju wymiany kulturalnej. W szyfrogramie z 16 października 1965 r. w komentarzu do wizyty premiera Józefa Cyrankiewicza w Wiedniu, napisano o ówczesnym ministrze spraw zagranicznych:

Wypowiedzi Klausa bardziej wyważone niż Kreisky'ego, który z jednej strony przez swe stanowisko chce zbić kapitał wewnętrzno-polityczny (sprawa pld. Tyrolu, mocniejsze akcentowanie spraw odszkodowań) licząc na przecieki z rozmów, a z drugiej strony mocniej niż Klaus eksponuje wobec nas swą przychylność dla stanowiska NRF²⁹⁹.

Powtórzono tę wypowiedź po wyborach parlamentarnych w Austrii w roku 1970 dodając:

Oznacza to, że lansowane przez ÖVP hasło o „czerwonym niebezpieczeństwie” grożącym ze strony SPÖ nie podziało na określone warstwy społeczeństwa, które słusznie ocenia swoją socjaldemokrację, jako klasowo bezzębną i niegroźną. Ocenę tę uzasadniał i wygrywał jednocześnie trudny do przelicytowania antykomunizm Kreisky'ego i jego zarzuty o uległość rządów ÖVP wobec Wschodu³⁰⁰.

Warszawa słusznie oceniała dyplomację kulturalną Kreisky'ego jako próbę pozyskania sojuszników politycznych spośród państw Europy Środkowej. Warszawa zaś mogła w tej dyplomacji odgrywać rolę kluczową.

²⁹⁸ B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 218.

²⁹⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 2, t. 12, *Szyfrogram nr 11587/3 z 22 IX 1965 r.*

³⁰⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 3, t. 21, *Szyfrogram nr 2313/2 z 3 III 1970 r.*

Pierwsza powojenna wizyta polskiego premiera w Austrii wynikała z dążenia do rozwoju kontaktów PRL z państwami demokratycznymi i skupiała się głównie na zadaniach politycznych. Tendencja do pozyskiwania nowych korzyści w stosunkach dwustronnych z Zachodem wpisywał się w zabiegi o uznanie granicy zachodniej Polski, a także w promocję wizerunku naszego kraju – lidera państw wschodnich, walczącego o nowe rozwiązania w dziedzinie bezpieczeństwa europejskiego³⁰¹. Doktryna Gomułki stanowiła genezę tych zabiegów, a szereg spotkań dwustronnych z roku 1965 ich uzupełnienie³⁰². Państwo polskie było wówczas aktywne na forum międzynarodowym.

Podczas rozmów z premierem Józefem Cyrankiewiczem w Wiedniu 20 września 1965 r. kanclerz Klaus stwierdził:

Stosunki polsko-austriackie to przykład dla normalizacji stosunków w obszarze naddunajskim. Stosunki te nie tylko się normalizują, ale i rozwijają ku trzeźwej przyjaźni. Różnice systemów – przy przestrzeganiu zasady nieintegracji w sprawy wewnętrzne – nie przeszkadzają dobrym stosunkom³⁰³.

W ocenie stosunków z Polską kanclerz Klaus podkreślił wagę dotychczasowych wizyt państwowych i bardzo pozytywny rozwój wymiany kulturalnej, m.in. otwarcie „Czytelni Austriackiej” w Warszawie czy wspólne świętowanie jubileuszu Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Wiedeńskiego. W komunikacie na zakończenie wizyty z roku 1965, podanym do wiadomości publicznej przed odlotem z Wiednia, polski premier podkreślił wagę neutralności Austrii dla działań pokojowych w Europie. Zaprosił dostojników austriackich do rewizyty i zapowiedział dalsze działania na rzecz utrwalenia relacji dobrosąsiedzkich³⁰⁴. Polskie komentarze prasowe często uzupełniano fotografiami czołowych polityków austriackich z sympatią witających Polaków. Wielokrotnie podkreślano ekonomiczny wymiar wizyty polskich władz i możliwości wymiany technologicznej.

³⁰¹ Por. przyp 249.

³⁰² Historycy sporo miejsca poświęcili wizycie premiera Cyrankiewicza we Francji. W. Jarząbek, *Rozmowa Charlesa de Gaulla z Władysławem Gomułką*, „Dzieje Najnowsze” 2000, t. IV, s. 148; A. Skrzypek, *Dyplomatyczne dzieje...*, s. 117–118.

³⁰³ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 2, t. 12, *Protokół rozmów w Wiedniu*.

³⁰⁴ *Polski premier w naddunajskiej stolicy*, „Głos Robotniczy”, 21.09.1965, nr 224, s. 1.

Ważną częścią każdego sprawozdania z placówki dyplomatycznej w Wiedniu były w okresie PRL adnotacje dotyczące wzmianek prasowych opublikowanych w Austrii na temat Polski. W sprawozdaniu z roku 1965 również znalazły się podobne informacje, dość szczegółowo relacjonujące komentarze do wydarzeń w naszym kraju. Na wstępie tego fragmentu zaznaczono, że relacje te były „obiektywne, można rzec, że przyjazne”³⁰⁵. Z inspiracji ambasady Polski prasa austriacka opublikowała dziesięć artykułów o wizycie premiera Cyrankiewicza. Pod względem zainteresowania medialnego „Tydzień Polski” w Linzu okazał się ciekawszym wydarzeniem niż wizyta delegacji polskiej, ponieważ – jak donosi raport – doczekał się omówienia w ponad 50 artykułach prasowych³⁰⁶.

W połowie lat sześćdziesiątych polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych rozpoczęło intensywne prace nad poszukiwaniem alternatywnych rozwiązań politycznych dla rozwoju polityki zagranicznej państwa. Dotychczasowe relacje w ramach RWPg czy „trójkąta” Polska–NRD–Czechosłowacja, nie przynosiły zamierzonych efektów³⁰⁷. Ponadto władze NRD krytycznie oceniały ściślejszą współpracę postulowaną przez Władysława Gomułkę³⁰⁸. Relacje zaś z państwami spoza kontynentu europejskiego stanowiły jedynie niewielki margines działań MSZ i odpowiadały linii wytyczonej przez Moskwę³⁰⁹. Spośród niekomunistycznych państw europejskich, z którymi PRL podtrzymywał lub intensyfikował kontakty, wymienić należy Francję i państwa neutralne, w gronie których Austria zajmowała wyjątkowe miejsce³¹⁰.

³⁰⁵ Z zadowoleniem stwierdzono, że w każdym tygodniu ukazywały się w telewizji krótkie informacje na temat Polski. Reportaże te nadawano w ramach dzienników telewizyjnych, w atrakcyjnej części programu. Ponadto wspomniano tytuły prasowe tradycyjnie już przyjazne Polsce, jak np. „Neues Österreich”. Wśród zachowań niepożądanych – jak to ujęto „wybryków” – wymieniono publikacje w „Arbeiterzeitung”, notorycznie używającego nazw niemieckich dla miast Zachodniej Polski.

³⁰⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 3, t. 25, s. 22.

³⁰⁷ M. Tomala, „Przyjaźń” z Niemiecką Republiką Demokratyczną, ale za jaką cenę, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1995, nr 3, s. 58–75; V. Melichar, *Sojusz i współpraca czechosłowacko-polska*, [w:] *Stosunki polsko-czechosłowackie a rewolucje ludowo-demokratyczne*, red. W. Balcerek, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1980, s. 123–140.

³⁰⁸ F. Gańczak, *Polski nie oddamy...*, s. 25.

³⁰⁹ P. Madajczyk, *Dyplomacja polska...*, s. 613–633.

³¹⁰ *Ibidem*, s. 641–653.

Wyrazem zacieśnienia relacji polsko-austriackich miało być porozumienie o współpracy kulturalnej i naukowej zawarte w 1967 r.³¹¹ Przewidziano w nim kooperację pomiędzy ministrami oświaty oraz szkolnictwa wyższego Polski i Austrii, instytutami naukowymi, Polską Akademią Nauk i Austriacką Akademią Nauk, między instytutami muzykologii, bibliotekami i archiwami, a także Akademią Górniczo-Hutniczą w Krakowie i Wyższą Szkołą Górniczą w Leoben³¹². Zaplanowano współpracę bibliotek, wymianę solistów i zespołów artystycznych, popularyzację osiągnięć w dziedzinie kinematografii i polepszenie kontaktów świata artystycznego. Porozumienie z 1967 r. stanowiło bardzo dobry grunt prawny do rozwoju stosunków kulturalno-naukowych w latach siedemdziesiątych XX w.

To, że Kreisky pozostawał pesymistyczny wobec przemian społeczno-kulturowych na Wschodzie wiązało się przede wszystkim z tym, że nie wierzył w prawdziwą demokratyzację państw komunistycznych, przynajmniej w najbliższej przyszłości. Współistnienie Wschodu i Zachodu musiało zatem pozostać kooperatywne. „Ciągłe mierzenie sił i ciągłe starania pokazują i udowadniają, że demokracja jest najlepszym, ludzkim, sprzyjającym rozwojowi sposobem współistnienia ludzi, według którego można organizować stosunki społeczne” – wyjaśniał³¹³. Do tego potrzeba także dotyczącej kultury polityki zagranicznej, która powinna funkcjonować według podstawowej zasady wzajemności. Według Kreisky'ego wyjście naprzeciw oczekiwaniom politycznym i emancypacyjnym państw wschodnich oznaczało stworzenie możliwości organizacji lub chociaż współudziału w wydarzeniach kulturalnych ważnych dla nich. Przykładem takiej polityki były np. prelekcje w hali w Zagrzebiu, które według Kreisky'ego cieszyły się ogromną popularnością. Po przedłużeniu umowy dwustronnej dotyczącej działalności austriackich instytutów informacyjnych w Jugosławii (1961), obawy w radzie ministrów nadal się utrzymywały. Szczególnie minister obrony narodowej Karl Schleizer (ÖVP) obawiał się zwiększenia jugosłowiańskiej działalności kulturalnej w Austrii³¹⁴. Oznaczało

³¹¹ *Porozumienie o współpracy kulturalnej i naukowej między Rządem PRL a Rządem Austrii* podpisane 20 XII 1967, weszło w życie 20 I 1968 r., nie zostało opublikowane w „Dzienniku Ustaw”, należy do umów archiwalnych.

³¹² E. Bryl-Warewicz, *Stosunki polsko-austriackie...*, s. 264.

³¹³ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 250.

³¹⁴ O. Rathkolb, *Seeking Europe...*, s. 92

to bowiem nie tylko komunistyczną propagandę, lecz także odnowienie problemów z chorwacką mniejszością narodową w Austrii. Kreisky próbował uspokajać: „nie powinno się blokować jugosłowiańskiej działalności kulturalnej w Austrii”³¹⁵. Osobiście nie przewidywał żadnych problemów. Swoją postawę tłumaczył po raz kolejny głęboką wiarą w przewagę demokracji³¹⁶.

Podczas kadencji ambasadora Kuryluka, w latach 1959–1964, wzrosła liczba wydarzeń kulturalnych inicjowanych przez ambasadę PRL. W maju 1963 r. Kuryluk uczestniczył w otwarciu wystawy *Warschauer Gettoaufstand*. Patronował i brał osobisty udział w uroczystościach na Kahlenbergu z okazji rocznicy odświeżki wiedeńskiej. Opiekował się przybywającymi z Polski artystami i pisarzami³¹⁷. Następcą Kuryluka – Jerzy Roszak, sprawujący obowiązki ambasadora w latach 1964–1969, uczestniczył w obchodach 1000-lecia państwa polskiego. Ambasada objęła uroczystości patronatem, a Towarzystwo Austriacko-Polskie zorganizowało w Sali Wielkiej wiedeńskiego Konzerthaus koncert, na którym pojawili się politycy austriaccy i przedstawiciele korpusu dyplomatycznego³¹⁸. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych więcej uwagi poświęcono współpracy kulturalnej i naukowej. Zauważono, że wzrosła liczba imprez o charakterze kulturalnym, a także wytworzyła się tendencja do ich bardziej systematycznego i planowego przebiegu. W październiku 1965 r. podpisano w Warszawie ramowy projekt współpracy w dziedzinie kultury, sztuki, wymiany naukowo-technicznej oraz sportu i turystyki. Spośród ważniejszych imprez wymieniono „Tydzień Polski” w Linzu, kongresy naukowe historyków, sławistów, neofilologów czy odczyty w Czytelnii Polskiej i w ramach działalności Towarzystwa Austriacko-Polskiego³¹⁹. Zwrócono również uwagę na występy aktorów Teatru Narodowego i solistów Opery Narodowej. Wśród inicjatyw artystycznych wspomniano także liczne wystawy plastyczne, etnograficzne, architektoniczne i geograficzne.

Wiosną 1968 r. Kreisky wciąż stawiał na – naturalnie ograniczony – reformatorski potencjał wschodnioeuropejskich intelektualistów:

³¹⁵ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 251.

³¹⁶ *Ibidem*, s. 251.

³¹⁷ *Polscy dyplomaci w Wiedniu 1515–2015...*, s. 154.

³¹⁸ *Ibidem*, s. 157.

³¹⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 3, t. 25, s. 18. W raporcie wymieniono odczyty z podziałem na dziedziny, wygłoszone w latach 1963–1965.

Szczególnie ludzie młodzi wśród nich nie chcą być więcej rentierami dyktatury. Liberalizacja, którą reżim dostrzega i która nie ma nic wspólnego z demokratyzacją, jest pożądana przede wszystkim przez intelektualistów i wychodzi im to na dobre³²⁰.

Ponieważ intelektualistom przypisywano decydującą rolę w procesie reform, Kreisky chciał intensyfikować szczególnie politykę kulturalną w odniesieniu do wschodnioeuropejskich państw³²¹.

W roku 1968 doszło do kryzysów w bloku wschodnim, głównie w Polsce i Czechosłowacji. Ocena tych wydarzeń zmieniała dotychczasowe pozytywne lub neutralne nastawienie państw demokratycznych do Polski³²², pomimo zapewnień polskiego MSZ kierowanych do stolic państw Zachodu o pokojowym charakterze przemian nad Wisłą. Tamtejsze ministerstwa spraw zagranicznych zalecały wstrzemięźliwość w kontaktach z Polską, aż do czasu zakończenia niepokoїв. Przejście z roli partii opozycyjnej na pozycję partii rządzącej zmusiło SPÖ do bardziej realistycznych ocen bloku wschodniego. Wyciszono kampanię antykomunistyczną, choć oceny przemian za „żelazną kurtyną” dokonywane przez polityków austriackich nie zapowiadały zmian i poprawy relacji³²³. Przy różnych okazjach wracał kanclerz do przekonania, iż „nie ma oznak liberalizacji, zwłaszcza w kontekście wydarzeń z 1968 roku”³²⁴.

Efekty współpracy kulturalnej miały niewątpliwie pozytywne znaczenie dla dalszych stosunków dwustronnych. Bruno Kreisky rozpoznał w państwie polskim partnera, a nawet lidera do rozmów z blokiem wschodnim, sąsiada z którym łączyły Austrię w przeszłości pozytywne relacje. Stało się to podstawą do intensywnych kontaktów politycznych po roku 1970, obfitujących w wizyty państwowe, ratyfikację umów dwustronnych, zwiększoną wymianę handlową

³²⁰ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 243.

³²¹ B. Kreisky, *Chance Mitteleuropa...*, s. 146.

³²² W. Jarząbek, *Wpływ wydarzeń 1968 roku na politykę zagraniczną PRL*, „Dzieje Najnowsze” 2008, nr 1, s. 71–85; J. Brochocki, *Rewolta marcowa. Narodziny, życie i śmierć PRL*, Warszawa 2001; W. Borodziej, *Dyplomacja PRL w i wobec Marca*, [w:] *Marzec 1968 trzydzieści lat później*, red. M. Kula, P. Osęka, M. Zaręba, t. I, Warszawa 1998, s. 87.

³²³ B. Kreisky, *Die Zeit...*, s. 73–102, 107–129.

³²⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka biograficzna*, s. 3.

i współpracę naukowo-techniczną. Dla Polski było to bardzo korzystne, skutki działań dyplomatycznych z lat 1965–1968 przyniosły wymierne efekty już na początku następnej dekady³²⁵.

6. Wnioski

Wśród najważniejszych tematów, jakimi zajmował się Bruno Kreisky jako sekretarz stanu, a które kontynuował już po przejęciu resortu spraw zagranicznych, wymienić należy: relacje austriacko-niemieckie, tożsamość austriacką i promocję Austrii poza granicami państwa, integrację europejską, relacje z państwami komunistycznymi, sprawę Tyrolu Południowego i drogę do ONZ. W pierwszym okresie działalności na stanowisku szefa resortu spraw zagranicznych Kreisky zaczął od wyznaczenia wyraźnych granic w stosunkach austriacko-niemieckich. Były to granice polityczne i historyczne. Dotyczyły ocen wspólnej przeszłości, kultury, dorobku, dokonań i konsekwencji związanych z II wojną światową³²⁶. Podobnie było z problemem granicy z Włochami. Bez ustalenia ram funkcjonowania nowej republiki nie mogło być mowy o jej niezależnej i aktywnej polityce zagranicznej. Biorąc pod uwagę zaniedbania okresu międzywojennego Kreisky stawiał na politykę balansowania pomiędzy strefami wpływów. Odżegnywał się od integracji rozumianej jako niezmienną deklaracji przynależności do grupy państw³²⁷. Był za tworzeniem nowych struktur i układów przynoszących zyski, tak rozumiał wypełnianie zapisów z *Traktatu państwowego* i do tego namawiał gorąco współpracowników w rządzie Juliusa Raaba. Rząd ten miał ponad połowę resortów obsadzonych przez socjalistów, a rosnąca pozycja Kreisky'ego w partii zapewniała mu decydujący głos w sprawach dotyczących polityki zagranicznej³²⁸.

³²⁵ Lata siedemdziesiąte stanowiły najważniejszy etap w stosunkach polsko-austriackich. Obydwa państwa korzystały z ery odprężenia i dziedzictwa Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Wzrosła w tym czasie częstotliwość wizyt na szczeblu rządowym, ministerialnym i parlamentarnym. Zawarto wówczas najwięcej traktatów i umów handlowych w całym okresie 1955–1989 – było ich aż 21.

³²⁶ H. Fischer, *Die Kreisky...*, s. 223.

³²⁷ O. Rathkolb, *Internationalisierung Österreichs seit 1945*, Innsbruck–Wien–Bozen 2006; F. Cede, Ch. Prosl, *Anspruch und Wirklichkeit. Österreichs Außenpolitik seit 1945*, Innsbruck–Wien–Bozen 2015, s. 51.

³²⁸ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 219–229.

Kreisky był jednym z głównych architektów „polityki sąsiedztwa” rozumianej jako ogół stosunków Austrii z państwami z najbliższego otoczenia, szczególnie jednak wschodnimi. Polityka ta miała być gwarantem rozwoju i niezależności ekonomicznej Wiednia³²⁹. Obszar wschodni nie był najważniejszym terenem współdziałania, ale był zdecydowanie tym, którego nie należało wykluczać³³⁰. Choć kanclerz minister Kreisky zyskał na relacjach z Moskwą, prowadzonych z pominięciem zachodnich sojuszników, to przyjął po roku 1959 widoczny antyrosyjski kurs, chcąc wyznaczyć wyraźne granice współpracy z komunistami i jednocześnie nie odcinać się od zobowiązań wobec państw demokratycznych. Europa – rozwijająca wspólnoty gospodarcze – kusila możliwościami integracji, tymczasem kryzys w Polsce i inwazja na Węgrzech ukazały brutalną stronę dyktatury wschodnich sąsiadów³³¹. W obchodzeniu się ze wschodnioeuropejskimi krajami satelickimi Moskwy Kreisky trzymał się zasadniczo jednej reguły: chodziło mu o to, by odbudować stosunki. Podczas gdy pojęcia takie, jak „polityka sąsiedztwa” czy „polityka wschodnia” kojarzyły się raczej z programem ogólnowschodnioeuropejskim, Kreisky traktował każde państwo na swój własny sposób. Był przekonany, że pojedyncze kraje, choć wszystkie komunistyczne, jeżeli przyjrzeć się im bliżej, to jak się okazuje, z gruntu są różne.

Najtrudniejszym momentem dla realizowanej przez Wiedeń „polityki sąsiedztwa” po roku 1955 był rok 1968, ze względu na sytuację polityczną w Polsce i w Czechosłowacji. W tymże roku oddziały Układu Warszawskiego dały kres „socjalizmowi z ludzką twarzą” Alexandra Dubceka. Także w innych dużych miastach, poza Pragą, tzw. bloku wschodniego w środku lata 1968 r. stłumiono zaczątki reform, w tym także strajki studentów w Warszawie. Bruno Kreisky nie ustawał wówczas w pracy na rzecz wsparcia sił liberalnych próbujących działać w obrębie zasad ustanawianych przez reżimy. Występował z odczytami nauko-

³²⁹ E. Brix, *The State of Austrian Foreign and Security Policy in Times of Geopolitical Change*, [w:] *Austrian Studies Today. Contemporary Austrian Studies*, vol. 25, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2016, s. 244.

³³⁰ E. Schmidl, *Austrian Security Policy after the End of the Cold War*, [w:] *Austria's International Position After the End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. 22, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2013, s. 108; E. Schmidl, J. Sheehan, *What Does it Mean To Be Neutral? Postwar Austria from a Comparative Perspective*, [w:] *Austria's International Position After the End...*, s. 138–140.

³³¹ H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 607–613.

wymi, finansował wymianę kulturalną, fundował stypendia i przyjmował dysydentów. Nigdy jednak nie krytykował otwarcie władz wschodnich państw. Wsparcie dla nich pojmował w kategoriach systematycznej pracy na rzecz ewolucji społeczeństw, poprawy sytuacji materialnej rzeszy pracujących obywateli i ograniczonego eksportu osiągnięć cywilizacyjnych.

Najważniejsze badania dotyczące polityki zagranicznej powojennej Austrii koncentrują się wokół tezy, że zasada neutralności konstituowała młode państwo austriackie i opierała się na pozytywnej współpracy z państwami sąsiadującymi³³². Przestrzegając zasady nieangażowania się w związki polityczne i gospodarcze wyznaczono nowe cele zarówno dla rządu, jak i obywateli państwa. Koncepcje Kreisky'ego odnośnie do spraw wschodnich ewoluowały wraz z rozwojem sytuacji politycznej w poszczególnych państwach. Ogół tematów dziedziczonych poprzez II wojnę światową, oczekiwania gospodarcze i ambicje polityków komunistycznych, tworzyły mozaikę zależności, w której wspólnym mianownikiem były ramy reżimu komunistycznego. Szczególnie napięte stosunki występowały między Austrią a Czechosłowacją.

W gronie państw komunistycznych objętych „polityką sąsiedztwa” Polska zajmowała uprzywilejowaną pozycję. Strona austriacka wysoko oceniała polski potencjał polityczny oraz ekonomiczny i stawiała nasz kraj na równi z Jugosławią, promując rolę Warszawy w regionie. To podejście zbiegło się z polskimi zabiegami o uznanie na forum międzynarodowym granicy zachodniej. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych polscy politycy badali możliwość uzyskania wsparcia dotyczącego najistotniejszej kwestii dyplomatycznej – uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Austria odmawiała komentarzy na ten temat, choć miała podobne problemy na granicy z Włochami. W swych wystąpieniach Kreisky podkreślał, że sprawa zachodniej granicy Polski nie odgrywała jakiegokolwiek roli w polityce Austrii. Stanowisko to ulegnie zmianie w kolejnej dekadzie.

³³² M. Gehler, *Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*, Innsbruck–Wien–Bozen 2005; *Zeitgenössisch zur Außenpolitik der Ära Kreisky im Besonderen (und bezeichnenderweise ohne Bezugnahme auf die Beziehungen zur DDR)*, [w:] *Die Ära Kreisky. Schwerpunkte der österreichischen Außenpolitik*, Hg. E. Bielka, P. Jankowitsch, H. Thalberg, Wien–München–Zürich 1983; O. Rathkolb, *Internationalisierung Österreichs seit 1945...*; F. Cede, Ch. Prosl, *Anspruch und Wirklichkeit...*

Wizyta ministra Kreisky'ego w Polsce w marcu 1960 r. była jednym z ważniejszych wydarzeń w zakresie relacji dwustronnych po II wojnie światowej. Strona polska sondowała możliwości podjęcia szerszej współpracy z państwem zachodnim i neutralnym jednocześnie, zachęcając przedstawicieli tego państwa do poparcia jej w ważnych sprawach międzynarodowych. Nie udało się jednak ministrowi Rapackiemu zdobyć choćby zapewnień w kwestii poparcia w przyszłości uznania granicy na Odrze i Nysie. Minister Kreisky ocenił u schyłku lat sześćdziesiątych stosunki polsko-austriackie jako przykład normalizacji polityki w obszarze naddunajskim. Ewoluowały one w kierunku „trzeźwej przyjaźni”, a różnice w systemach politycznych nie stanowiły w tym czasie problemu w kontekście ich zacieśnienia. Minister zaznaczył również, że wspólne działania w obszarze naddunajskim, jak choćby budowa kanału Odra–Dunaj, mogłyby polepszyć dotychczasowe relacje polsko-zachodniemieckie³³³. Strona polska miała wątpliwości związane z rozwojem EWG, podobnie jak inne kraje wschodnie. Jako trudny problem we wzajemnych relacjach wymieniano kwestię odszkodowań. Polsce odpowiadało to, że kanclerz nie zabiegał o uznanie i dobre relacje z RFN. Traktowano i oceniano taką dyplomację jako niezależną³³⁴. Pewna wolta polityczna, jaka była widoczna w relacjach austriacko-niemieckich, dotyczyła również obszaru kultury. Austriacy konsekwentnie podkreślali różnice kulturowe obydwu narodów i systematycznie budowali wizerunek państwa niemieckojęzycznego, lecz posiadającego wiele punktów wspólnych z obszarem Europy Środkowej³³⁵.

³³³ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 2, t. 12, *Protokół z rozmów w Wiedniu*, s. 8.

³³⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Notatka Ambasady PRL w Wiedniu z 8 IX 1980 r.*

³³⁵ K. Glass, *Mit pośrednika między Wschodem i Zachodem*, „Sprawy Międzynarodowe” 2001, nr 2, s. 133.

**III. POLITYKA KANCLERZA
BRUNO KREISKY'EGO
WOBEC POLSKI W OKRESIE
„DEKADY EDWARDA GIERKA”
(1970–1980)**

1. Stosunki polityczne. Cztery wizyty kanclerza w Polsce

Lata siedemdziesiąte XX w. stanowiły najbardziej aktywny etap w powojennych stosunkach polsko-austriackich. Obydwa państwa korzystały z ery odprężenia i dialogu międzynarodowego¹. W tym czasie relacje te zyskały nie tylko nowe warunki geopolityczne do rozwoju i kooperacji, lecz także narzędzia prawne w postaci umów zawartych w pierwszych latach dekady. Wzrosła częstotliwość wizyt na szczeblu rządowym, ministerialnym i parlamentarnym². Od roku 1972 Austria jako jedyne państwo zachodnie umożliwiła Polakom ruch bezwizowy. Wraz ze stabilizacją sytuacji politycznej i gospodarczej do Polski napłynęły z Wiednia kredyty, a powiązany z nimi eksport energii i węgla był dla polskiej gospodarki znamienny.

Zmiany na scenie politycznej Austrii i Polski przyspieszyły rozwój stosunków. Podstawą dialogu z państwami zachodnimi, planowanego przez ekipę Edwarda Gierka, była potrzeba znalezienia politycznych i gospodarczych sojuszników. Ciągłe najważniejszym problemem polskiej dyplomacji była kwestia uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, a także poprawa wymiany gospodarczej, dająca w efekcie rozwiązania umożliwiające walkę z kryzysem. O wyborze partnerów politycznych przesądzał stosunek tych państw do RFN. Austrię traktowano jako państwo prowadzące niezależną wobec rynku EWG politykę, podkreślając odrębne od niemieckich priorytety w polityce między-

¹ Na temat warunków rozwoju polskiej polityki zagranicznej w tym czasie: W. Jarząbek, *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1966–1976. Wymiar dwustronny i międzynarodowy*, Warszawa 2011; eadem, *Dyplomacja polska w warunkach odprężenia (styczeń 1969 – lipiec 1975)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, red. W. Michowicz, W. Materski, Warszawa 2010, s. 662–706.

² Wśród wizyt austriackich władz państwowych, poza wizytami kanclerza, wymienić należy w tym czasie przyjazd ministra spraw zagranicznych Rudolfa Kirchschlägera (13–16 I 1971). Rewizyty polskie to m.in.: podróż ministra spraw zagranicznych Stefana Olszowskiego (12–15 VI 1972), premiera Piotra Jaroszewicza (30 IX – 3 X 1974) i delegacji Sejmu z wicemarszałkiem A. Beneszem na czele (1–6 IV 1975).

narodowej. W zbliżony sposób oceniano Francję – jako naturalnego konkurenta RFN³.

W marcu 1970 r. podczas wyborów parlamentarnych po raz pierwszy w historii Austrii partia socjalistyczna odniosła zwycięstwo. Przewaga była jednak niewielka: 82 mandaty dla SPÖ, 79 dla ÖVP, pięć dla FPÖ. Kreisky zabiegał bez sukcesu o odtworzenie koalicji. Zdecydował się ostatecznie na powołanie rządu mniejszościowego, a na ministra spraw zagranicznych powołał bezpartyjnego Rudolfa Kirchschlägera⁴. Sukces wyborczy należał niewątpliwie do Kreisky'ego, który znacznie poprawił słabą dotąd pozycję polityczną partii. Zwracano uwagę na silną osobowość polityka i poparcie dla niego wśród społeczeństwa. W 1970 r. SPÖ powtórzyła sukces w wyborach prezydenckich – po raz drugi zwyciężył jej kandydat, czyli Franz Jonas, który wygrał z bezpartyjnym Kurtem Waldheimem. W wyniku sporów pomiędzy SPÖ a FPÖ, której nacjonalistyczne żądania przysporzyły problemów, doszło do zrzeczenia się mandatów przez dwie partie i rozpisania nowych wyborów. Odbyły się one w 1971 r. Socjaliści ponownie zdobyli w nich większość. O zwycięstwie Kreisky'ego wiele wówczas w Polsce pisano, ukazując przy tym znaczące sukcesy polityczne socjalistów⁵.

Do roku 1970 polskie władze nie dostrzegały niuansów w austriackim podejściu do państw wschodnich. Nie traktowano *Nachbarschaftspolitik* jako spójnej oferty skierowanej do krajów komunistycznych. Nie rozpatrywano jej uwarunkowań, ponieważ większą wagę przywiązywano wówczas do relacji austriacko-zachodnioniemieckich czy austriackich konfliktów granicznych⁶. Po roku 1970 stosunki dwustronne nabrały większego tempa. Bruno Kreisky został kancle rzem Austrii, a jako orędownik współpracy z państwami wschodnimi mógł liczyć na zainteresowanie nowych polskich władz. Pierwszy sekretarz KC PZPR Edward Gierek rozpoczął kurs otwarcia i współpracy ekonomicznej z państwami zachodnimi, choć Moskwa wyraźnie dawała do zrozumienia, że w kwestiach polityki zagranicznej państwa bloku nie mogły czynić nic, co by zagrażało jej interesom.

³ D. Jarosz, M. Pasztor, *Stosunki polsko-francuskie 1944–1980*, Warszawa 2008, s. 268.

⁴ K. K., *Sylwetka tygodnia*, „Tygodnik Kulturalny” 1970, nr 13, s. 2.

⁵ D. Lechański, *Bruno Kreisky w prasie polskiej*, „Zbliżenia Polska – Niemcy” 1997, nr 3, s. 51.

⁶ Z. Rotocki, *Model okupacji Austrii. Studium prawno-międzynarodowe*, „Przegląd Zachodni” 1958, nr 1, s. 93–98.

U podstaw relacji dwustronnych w latach siedemdziesiątych legły przygotowania do europejskiej konferencji dotyczącej bezpieczeństwa. Austria już od roku 1969 wspierała Polskę w pracach nad formułą spotkania. Wiedeń chciał pośredniczyć zarówno w okresie przygotowań do konferencji, jak i uczestniczyć w trakcie jej trwania w charakterze lidera państw małych i niezaangażowanych. Na początku roku 1971, po dwóch miesiącach od wydarzeń polskiego grudnia, minister spraw zagranicznych Rudolf Kirchschläger przybył do Polski, aby podjąć rozmowy z nowym rządem. Następnie w tym samym roku przyjechał do Warszawy kardynał Franz König. Kardynał przybył na zaproszenie Episkopatu Polski i prymasa Stefana Wyszyńskiego. Rok później kanclerz przyjął ministra spraw zagranicznych Stefana Olszowskiego w Wiedniu (w czerwcu 1972 r.). Podpisano wówczas pięcioletnią umowę o *Współpracy kulturalnej i naukowej między Rządami Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Republiki Austrii*. Natomiast ówczesny ambasador Lesław Wojtyga brał udział w organizowanych przez Towarzystwo Austriacko-Polskie forach gospodarczych, koncertach i wystawach. W roku 1972 uhonorował prezesa tego Towarzystwa – Theodora Kanitzera Oficerskim Krzyżem Orderu Odrodzenia Polski⁷. Wraz z rozwojem poprawnych relacji Austria zaproponowała umowę o zniesieniu obowiązku wizowego, która weszła w życie 18 września 1972 r. Spowodowało to reperkusje ze strony rosyjskiej, która zarzucała Polsce brak konsultacji w tej kwestii⁸. Stosunki polsko-austriackie rozwijały się jednak poprawnie, a nawet ożywiły w następnym roku po wizycie kanclerza Bruno Kreisky'ego⁹.

W Wiedniu starannie przygotowano się do rozmów z Polską¹⁰. Wskazywano na stosunki z Jugosławią, jako modelowy przykład kooperacji z państwami komunistycznymi. Podkreślano, że Polska powinna stać się kolejnym państwem wschodnim, z którym można prowadzić współpracę ekonomiczną przynoszącą obydwu stronom korzyści. Polska miała być również mediatorem w sporach Austrii z pozostałymi państwami Europy Środkowej, zwłaszcza Czechosłowa-

⁷ *Polscy dyplomaci w Wiedniu 1915–2015. Polnische Diplomaten in Wien*, red. B. Dybaś, Wiedeń 2015, s. 158.

⁸ W. Jarząbek, *Dyplomacja polska w warunkach odprężenia (styczeń 1969 – lipiec 1975)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 702.

⁹ *Kanclerz Austrii o swej przyszłej wizycie w Polsce*, „Biuletyn Specjalny PAP”, 18.06.1973, nr 141A, s. 5.

¹⁰ StBKA, „Herrn Kab. Chef DKfm. Alfred Reiter”: *Unterlagen, Programm des Besuches in Polen, Juni 1973, Länderbox Polen box 5*.

cją¹¹. Władze austriackie naciskały na rozwój kontaktów personalnych i współpracy przedsiębiorstw¹². Inicjowano i rozszerzano konsultacje w ramach zespołów eksperckich. Dobre relacje z Polską wywodziły się, zdaniem Austriaków, z tradycji współpracy Wiednia z Europą Środkową¹³.

Wśród głównych celów politycznych, jakie zamierzali osiągnąć dyplomaci austriaccy w odniesieniu do Polski, wymieniano kooperację ekonomiczną, która w długofalowym efekcie miała doprowadzić do przekształcenia naszego kraju z rolniczego w przemysłowy, co w dalszej kolejności przełoży się na dobrobyt w regionie i bezpieczeństwo w Europie¹⁴. W rozmowach z politykami polskimi Kreisky przypominał o wyjątkowym miejscu Polski w gronie państw wschodnich. W dokumentach austriackich często pojawia się w tym czasie przy ocenie relacji dwustronnych słowo „epokowe”. Reformy zapoczątkowane przez ekipę Edwarda Gierka po roku 1970 analizowano z uwagą i respektem. Przewidywano, że były to zmiany ewolucyjne, czynione na potrzeby wypracowania własnych rozwiązań w ramach schematów wyznaczanych przez Moskwę. Austriacy cenili zaangażowanie nowego rządu w prace na rzecz polepszenia warunków życia, tworzenia nowych miejsc pracy, rozwoju infrastruktury, modernizacji rolnictwa i otwarcia na współpracę z państwami zachodnimi. Za modelowe

¹¹ Planując rozszerzenie importu polskiej energii elektrycznej przewodniczący grupy roboczej zajmującej się tym tematem – dr Herbert Bandhauer wskazywał na Czechosłowację, jako doświadczonego partnera dla planowanej infrastruktury.

¹² Dyrektor generalny koncernu VOEST ALPINE dr Herbert Koller został poproszony w listopadzie 1973 r. o analizę możliwości inwestycyjnych w Polsce i opinię na temat przedsiębiorstw, z którymi Austria miała rozpocząć wspólne projekty. Koller sugerował m.in. pracę nad umową dotyczącą zakupu surowców, gorąco popierał współpracę Voith AG z nowo powstałymi Zakładami Celulozowo-Papierniczymi w Kwidzynie, lecz na przykład odradzał inwestycję – budowę fabryki melaminy. Zakładami w Kwidzynie interesowali się również inni zagraniczni inwestorzy – Kanadyjczycy i Szwedzi, o czym Austriacy wiedzieli. Po 1989 r. przedsiębiorstwo zostało sprywatyzowane, większość udziałów kupili Amerykanie tworząc z tej firmy lidera produkcji celulozy w Europie Środkowej.

¹³ StBKA, *Österreichische Botschaft Warschau. Resuméprotokoll über die Gespräche anlässlich des offiziellen Besuches des BK*, 25.6.1973, Länderbox Polen Box 5.

¹⁴ StBKA, *Thesen zu den Gesprächen mit Kanzler Kreisky (1973)*, Länderbox Polen Box 5.

uznawano wówczas stosunki polsko-francuskie. Oczekiwano przeniesienia części polskich rozwiązań do pozostałych „krajów bratnich”¹⁵.

Jednocześnie kanclerz Kreisky zwracał uwagę na słabą w Polsce sieć komunikacyjną i potrzebę rozwoju przemysłu. Zarówno transport kolejowy, drogowy, jak i wodny wymagały poprawy, aby dalsze inwestycje mogły się rozwijać z sukcesem. Dotychczasowe kanały komunikacyjne były przeciążone, zaproponowano więc rozbudowę dróg transportu wodnego poprzez kanały Dunaj–Men–Ren i Dunaj–Odra–Łaba. W celu koordynacji prac nad rozbudową stosunków gospodarczych powołano pięć zespołów roboczych: a) do spraw paliw i energetyki, b) do spraw hutnictwa, przemysłu maszynowego i chemii, c) do spraw przemysłu rolno-spożywczego, d) do spraw budownictwa, e) do spraw polityki zagranicznej¹⁶. W efekcie prac grup roboczych podpisano, w ciągu roku od pierwszej wizyty kanclerza w Polsce (1973 r.), siedemnaście umów pomiędzy firmami polskimi i austriackimi. Wśród najważniejszych inwestycji w Polsce wymienić należy budowę kombinatu górniczo-hutniczego Polimex-Cekop, budowę rafinerii Płockiej, zakładów azotowych oraz zakładów maszyn i systemów kontroli Elektrim¹⁷.

Wzrost gospodarczy dotyczył głównie lat 1970–1976 i wiązał się z otwarciem Polski na kraje Europy Zachodniej. Austria była jednym z pierwszych państw, które inwestowały wówczas w państwach komunistycznych. Poza Wiedniem na terenie Europy Środkowej chętnie robili to Amerykanie, Francuzi, Belgowie, Szwedzi i Włosi. Dając początek nowym gałęziom produkcji wspierali zmiany w strukturze gospodarczej¹⁸. Polska była swego rodzaju poligonem doświadczalnym, gdzie reformy ewolucyjnie zmieniające kraj przyczyniały się do odprężenia w regionie i mogły być inspirujące dla pozostałych państw. „Polityka sąsiedztwa” zakładała pracę nad tego rodzaju normalizacją stosunków, bez konieczności konsultowania decyzji dotyczących umów gospodarczych wyłącznie z władzami w Moskwie. Atrakcyjne z punktu widzenia austriackiego było również dynamicznie rozwijające się społeczeństwo polskie. Analizowano liczbę uczniów w poszczególnych okresach nauki, poziom szkolnictwa zawodowego czy rynek pracy¹⁹.

¹⁵ StBKA, *Botschafter Proksch 8. Mai 1973*, Länderbox Polen Box 5.

¹⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 44/77, w. 7, *Pilna notatka z 9 lipca 1973*.

¹⁷ StBKA, *Offizieller Besuch des BK in Polen, 25.–26. Juni 1973*, Länderbox Polen Box 5.

¹⁸ D. Jarosz, M. Pasztor, *Stosunki polsko-francuskie...*, s. 372.

¹⁹ StBKA, *Offizieller Besuch des BK in Polen, 25.–26. Juni 1973*, Länderbox Polen Box 5.

Pierwsza kanclerska wizyta Bruno Kreisky'ego w Polsce z 24–26 czerwca 1973 r. była najważniejsza spośród wszystkich. Kreisky przewidział potrzebę silnej kooperacji z państwami wschodnimi w kontekście rozwijającego się kryzysu energetycznego i zabezpieczył swój kraj przed załamaniem podobnym do tego z okresu międzywojennego²⁰. Próbował zjednać sobie polityków polskich, odważnie patrzących na sprawy dialogu z Zachodem po uregulowaniu kwestii granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Austria nie była jedynym krajem, z którym Polska chciała w tym czasie współpracować, aczkolwiek neutralny charakter II Republiki ułatwiał prezentację zachodniego sojusznika jako wiarygodnego partnera²¹.

Przygotowania do pierwszej w historii PRL kanclerskiej wizyty Kreisky'ego odbywały się w atmosferze ożywionej debaty niemieckiej w kwestii ratyfikacji układu o normalizacji stosunków z 7 grudnia 1970 r. Austrii nie było w gronie państw, które żywo komentowały rozwój stosunków polsko-niemieckich w latach 1970–1972. Polski MSZ śledził bacznie poczynania Francji, Wielkiej Brytanii i USA jako sił politycznych mogących wywierać nacisk na rząd zachodnio-niemiecki²². Pierwsza połowa lat siedemdziesiątych to okres wzmożonej działalności polskich dyplomatów korzystających z koniunktury międzynarodowej i przygotowań do KBWE²³.

W dokumentach przygotowanych przez podsekretarza stanu w MSZ Józefa Czyrka z maja 1973 r. wymieniono cele, jakie strona polska chciała osiągnąć podczas planowanej wizyty kanclerza Austrii. Były wśród nich chęć poprawy dotychczasowych stosunków dwustronnych i rozwój współpracy w obszarach gospodarczych dotychczas mało aktywnych. Uzupełnień wymagały umowy handlowe zawarte na początku lat siedemdziesiątych XX w, a także ruch wizowy²⁴. Planowano dyskusję na temat relacji międzynarodowych: układu o normalizacji stosunków z RFN, a także prac EKBiW. Zastanawiano się także

²⁰ W. Petritsch, *Bruno Kreisky: Die Biografie*, Wien 2011, s. 225.

²¹ W latach 1968–1975 liczba państw, z którymi Polska utrzymywała stosunki dyplomatyczne wzrosła z 98 do 123: B. Grzeloński, *Dyplomacja polska w XX wieku*, Warszawa 2006, s. 129–130.

²² D. Jarosz, M. Pasztor, *Polska – Francja 1970–1980...*, s. 68.

²³ W. Jarząbek, *Polska wobec Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Plany i rzeczywistość 1964–1975*, Warszawa 2008, s. 77–131.

²⁴ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Traktaty polsko-austriackie z lat 1955–1989. Wybór umów dwustronnych*, Łódź 2011, s. 80–91.

nad przyszłością stosunków austriacko-niemieckich. Wśród pomniejszych zagadnień wskazano na konieczność zawarcia wieloletniej umowy gospodarczej, weryfikacji treści dotyczących Polski, które publikowane były w austriackich podręcznikach szkolnych, ochrony środowiska i współpracy międzyparlamentarnej. Zaproszenie do złożenia oficjalnej wizyty kanclerza Bruno Kreisky'ego zostało przekazane podczas wizyty premiera Rządu PRL w Wiedniu w roku 1965²⁵. W związku z ochłodzeniem wzajemnych relacji spowodowanych wystąpieniami społecznymi w Polsce z lat 1968–1970, do spotkania wcześniej nie doszło. Polski MSZ zgodził się na zaproponowaną przez Wiedeń na czerwiec 1973 r. datę spotkania.

Opis przygotowań czynionych przez stronę austriacką przybliżono w artykule opublikowanym w „Biuletynie Specjalnym PAP” z 18 czerwca 1973 r.²⁶ W dzienniku „Arbeiter Zeitung” kanclerz udzielił wywiadu, w którym wypowiedział się na temat przygotowywanego wyjazdu do Polski. Kreisky zapowiedział, że zamierza omówić ważne zagadnienia z dziedziny energetyki i ma nadzieję na wdrożenie intratnych projektów gospodarczych. Zaznaczył, że wybiera się z wizytą w towarzystwie fachowców – ekonomistów i zamierza pozostawić ustalenia szczegółowe grupom roboczym pracującym w ramach obowiązujących umów handlowych. Kanclerz dodał również, że plany na przyszłość wybiegają poza ramy obowiązującego prawa, dlatego chciałby przedyskutować ich przyszłą zmianę.

Przebieg wizyty z 24–26 czerwca 1973 r. przybliżono w *Pilnej notatce* z 9 lipca 1973 r.²⁷ Krytykowano w niej na wstępie dotychczasowe działania Austrii wobec państw demokracji ludowej. Zauważono, iż chęć poprawy stosunków Wschód–Zachód została przez Austrię zainicjowana, aby „nadrobić własne zaległości”, natomiast sąsiedztwo z CSRS, Węgrami i Jugosławią zachęcało wręcz do odegrania większej roli w epoce „odprężenia”. Jednocześnie podkreślano wagę stosunków z naddunajską republiką, jako bezpiecznym partnerem zachodnim o rosnącym potencjale ekonomicznym.

²⁵ Na temat wizyty Józefa Cyrankiewicza w Austrii w: A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Relacje polsko-austriackie w latach 1965–1968 z perspektywy Ministerstwa Spraw Zagranicznych PRL*, [w:] *Kraje niemieckiego obszaru językowego na arenie międzynarodowej*, red. E. Kuczyński, Wrocław 2013, s. 191–204.

²⁶ *Kanclerz Austrii o swej przyszłej wizycie w Polsce*, „Biuletyn Specjalny PAP”, 18 VI 1973, nr 141A, s. 5.

²⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 44/77, w. 7, *Austria – 1973, Pilna notatka z 9 lipca 1973*.

Ważną częścią wystąpienia polskiego premiera Piotra Jaroszewicza, referującego podczas spotkania z kanclerzem bieżące problemy w relacjach dwustronnych, była gospodarka. Premier zwrócił uwagę na fakt, że polsko-austriacka wymiana handlowa pozostawała na niskim, przedwojennym poziomie. Strona polska przedstawiła oczekiwany pułap współpracy i warunki, jakie należało spełnić, aby go osiągnąć²⁸. Wśród trudności, hamujących kooperację wymieniono: wysokie cła, ograniczenia w dostawie energii, usług budowlano-montażowych i motoryzacji²⁹. Wyniki współpracy, jakie opisywała strona polska, nie były aż tak złe, przeciwnie. Dane ekonomiczne za lata 1960–1972 wskazywały na widoczną poprawę w bilansie handlowym. W roku 1960 Austriacy przywieźli do Polski towary o łącznej wartości 813 mln szylingów, wywieźli ich zaś w tym czasie za 526 mln. Natomiast w 1972 r. wartość przywozu wynosiła 1586 mln, a wywozu 1825 mln³⁰. Według polityków austriackich poprawa wymiany wiązała się z rozbudową przemysłu w Polsce, a także z promocją polskich produktów i rozwojem warunków zbytu³¹.

Kanclerz Kreisky w rozmowach z politykami polskimi wypowiedział się w kwestii relacji z państwami sąsiadującymi z Austrią, przyszłości KBWE, a także wspólnej wymiany. Zwrócił uwagę na trwający od lat konflikt z Czechosłowacją, dotyczący zagrabionego podczas II wojny mienia austriackiego, a także na spór dotyczący mniejszości jugosłowiańskiej zamieszkującej w Austrii. Podziękował również za polskie mediacje w sporze z Pragą. W wymija-

²⁸ Szczegółową ocenę wymiany handlowej do roku 1973 przedstawiono w: J. Sikorski, *Przyszłość polsko-austriackich stosunków gospodarczych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1973, nr 9, s. 104–113.

²⁹ Podstawą ożywionej współpracy gospodarczej były wieloletnie umowy handlowe. Pierwszą w tej dekadzie podpisano 9 września 1971 r. Zgodnie z jej zapisami wprowadzono w latach 1972–1976 rozrachunek w walucie wymienialnej zamiast dotychczas funkcjonującego clearingowego systemu wzajemnych rozliczeń. Zniesiono system kontyngentowania i zliberalizowano wzajemną wymianę towarową. Potwierdzono przyjęcie zasady najwyższego uprzywilejowania zgodnej z artykułem I GATT. Określono warunki swobodnego przepływu towarów i finansów.

³⁰ J. Staribacher, *Austriacko-polskie stosunki gospodarcze*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1973, t. LXXXVII, s. 13.

³¹ R. Sallinger, *Austriacko-polska wymiana towarowa wyrazem dobrych stosunków między obu krajami*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1971, t. LXXXI, s. 33.

jący sposób wypowiedziano się co do relacji polsko-zachodnioniemieckich, pozostawiając bez komentarza spór dotyczący ratyfikacji układu o normalizacji³².

W kwestii dotychczasowych stosunków dwustronnych kanclerz podkreślił dobre podstawy ich rozwoju. W swej wypowiedzi Kreisky skupił się na ocenie warunków do rozszerzania wymiany handlowej. Zwrócił uwagę na słabą sieć komunikacyjną. Zarówno transport kolejowy, drogowy, jak i wodny wymagały przeobrażeń. W swych wypowiedziach Kreisky wielokrotnie zwracał uwagę na potencjalne zyski płynące stąd dla całego obszaru środkowoeuropejskiego, pod warunkiem poprawy komunikacji Północ-Południe. Zdaniem kanclerza Austria mogła z powodzeniem uczestniczyć w budowie infrastruktury czy wspierać wymieniane państwa w zakresie dostępu do nowych technologii.

Najważniejsze decyzje zapadły podczas obrad plenarnych. Austria zaproponowała współfinansowanie budowy w Polsce elektrowni o mocy 300–600 MW przy dostawach urządzeń austriackich o wartości 100–200 mln dolarów. Zaproponowano tranzyt przez terytorium CSRS, kontrakt na zakup polskiego węgla w wysokości około 0,7 mln ton rocznie po korzystnych cenach, a także rozbudowę rafinerii płockiej. Wśród najważniejszych ofert wymienić można również kontrakt dla przedsiębiorstwa Budimex, któremu zlecono prace budowlane na terytorium Austrii, opiewający na kwotę 10 mln dolarów³³. W podsumowaniu dokumentu z zadowoleniem stwierdzono, iż podczas konferencji prasowej kanclerz uznał spotkanie w Polsce za „otwarcie nowej epoki we wzajemnych stosun-

³² Polskie władze zabiegały nie tylko o wsparcie dla procesu normalizacji stosunków z Niemcami, lecz również „w temacie” odszkodowań za straty poniesione w wyniku II wojny światowej. Wykorzystywano do tego zarówno rozmowy towarzyszące przygotowaniom do szczytu KBWE, jak i rozmowy dwustronne z państwami zachodnimi, m.in. Francją i Watykanem. W. Jarząbek, *Władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec problemu reparacji i odszkodowań od Republiki Federalnej Niemiec 1953–1989*, „Dzieje Najnowsze” 2005, R. 37, nr 2, s. 97.

³³ W materiałach autorstwa austriackich polityków wielokrotnie wymienia się wagę tychże umów dla rozwoju stosunków dwustronnych w tym czasie. Por. J. Staribacher, *Austriacko-polskie stosunki gospodarcze*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1979, t. CVII, s. 9; R. Sallinger, *Polsko-austriackie stosunki gospodarcze w fazie konsolidacji*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1979, t. CVII, s. 53.

kach”. Jednocześnie podkreślono konieczność powołania zespołu, który mógłby dokonać wraz z końcem roku oceny realizacji przyjętych zaleceń³⁴.

Konsekwencją pierwszej kanclerskiej wizyty Bruno Kreisky’ego w roku 1973 były umowy gospodarcze z lat 1973–1974³⁵. Wśród nich znalazło się jedno z ważniejszych porozumień handlowych po II wojnie światowej – umowa o dostawach energii elektrycznej z Polski do Austrii oraz o imporcie do Polski dóbr inwestycyjnych i urządzeń na warunkach kredytowych³⁶. W tym dniu podpisano również inne dokumenty: *Umowę między PRL a Republiką Austrii w sprawie zapobieżenia podwójnemu opodatkowaniu w zakresie podatków od dochodu i majątku* i *Wieloletni program dalszego rozwoju współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej*³⁷.

W prasowych relacjach z pobytu austriackiego kanclerza w Polsce czytamy głównie o spotkaniach, jakie towarzyszyły wizycie, czyli pobycie w Krakowie, Katowicach i Oświęcimiu³⁸. Zamieszczono krótkie notatki dotyczące miejsc zwiedzanych przez kanclerza, nie skomentowano znaczenia i przewidywanych efektów spotkania. W periodykach polskich przyjazd Kreisky’ego również przeszedł bez echa. Obszerny komentarz umieścił jedynie Marian Podkowiński w „Perspektywach”. Oceniał w nim pozytywnie wspólne działania obydwu państw w ramach przygotowań do KBiW, a także stanowczą postawę kanclerza Kreisky’ego w staraniach na rzecz utrwalenia neutralności państwa. W podsumowaniu korespondent zwrócił uwagę na poprawę ruchu wizowego i rozwój turystyki jako pozytywnego elementu współpracy gospodarczej³⁹. W podobnym, przychylnym dla rządu Kreisky’ego, tonie wypowiedzieli się Jan Mosz-

³⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 44/77, w. 7, *Pilna notatka z 9 lipca 1973*.

³⁵ Kolejna umowa handlowa zawarta 6 września 1973 r. na okres dziesięciu lat regulowała rozwój współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej, a także zasady kooperacji przemysłowej obydwu państw. *Umowa między Rządem PRL a Austriackim Rządem Związkowym o rozwoju współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej*, podpisana 6 września 1973 r., weszła w życie 5 listopada 1973 r.

³⁶ Porozumienie z 2 października 1974 r. weszło w życie 2 października 1974 r. W latach 1973–1974 podpisano łącznie siedem traktatów dwustronnych, z czego większość obowiązuje do dziś.

³⁷ A. Kiszteńska-Węgrzyńska, *Traktaty...*, s. 104–112.

³⁸ *Kanclerz Austrii Bruno Kreisky przybędzie do Polski*, „Głos Robotniczy”, 22 VI 1973, nr 147, s. 1.

³⁹ M. Podkowiński, *Neutralność i współistnienie*, „Perspektywy” 1973, nr 25, s. 26.

czeński i Erwin Scharf⁴⁰. Równie pozytywne komentarze pojawiły się po stronie austriackiej. Fred Sinowatz – związkowy minister oświaty i sztuki dobrze ocenił rozwój dotychczasowych austriacko-polskich stosunków kulturalnych. Poza dokonaniem powstałej w roku 1965 „Czytelnicy Austriackiej” w Warszawie, życzliwie podsumował prace komisji podręcznikowej, współpracę bibliotek, działalność Towarzystwa Austriacko-Polskiego w Wiedniu czy osobistą dyplomację Tadeusza Rittera i Franza Theodora Csokora.

Z drugą, tym razem nieoficjalną, wizytą przybył Bruno Kreisky wraz z małżonką 31 stycznia 1975 r. Kanclerz przyjechał w towarzystwie ministra finansów Hannesa Androscha i dyrektora urzędu kanclerskiego Alfreda Reitera. Zaproszenie wystosował prezes Rady Ministrów Piotr Jaroszewicz. Głównym tematem spotkania miała być debata na temat wymiany naukowo-technicznej. Spotkanie odbywało się w Zakopanem. Stronę polską reprezentował podczas rozmowy premier Piotr Jaroszewicz⁴¹.

Polska opinia publiczna zdążyła się już w połowie lat siedemdziesiątych przyzwyczaić do niezwykle częstych wizyt najwyższych urzędników państwowych spoza bloku „bratnich państw”. Dzienniki starannie dzieliły pierwszą stronę na doniesienia dotyczące spraw międzynarodowych. W takich okolicznościach wizyty nieoficjalne były traktowane marginalnie i przemijały w polskich mediach bez echa. Komentarze prasowe na temat spotkania Kreisky'ego z Jaroszewiczem były więc niezwykle skromne. W zasadzie jedynie Marian Podkowiński wypowiedział się w jednostronicowym felietonie na temat współczesnych relacji austriacko-niemieckich, chwalać stanowczość austriackiego kanclerza zabiegającego o podpisanie umów gospodarczych z NRD⁴². Dla strony polskiej większe znaczenie miała zbliżająca się w tym roku wizyta prezydenta Austrii Rudolfa Kirchschlägera.

Warto poświęcić temu spotkaniu nieco więcej miejsca, aby lepiej ukazać całokształt stosunków polsko-austriackich w tym czasie. Wizyta Rudolfa Kirchschlägera była pierwszą wizytą prezydenta Austrii w Polsce, odbyła się w dniach 20–24 maja 1975 r. Prezydent zaprosił nawet polskich koresponden-

⁴⁰ J. Moszczeński, *Wyborcza jesień przed Alpami*, „Życie Warszawy” 1973, nr 265, s. 5; E. Schärf, *Niebezpieczeństwo zagrażające neutralności Austrii*, „Problemy Pokoju” 1973, nr 10.

⁴¹ *Nieoficjalna wizyta kanclerza Bruno Kreisky'ego*, „Głos Robotniczy”, 1 i 2 II 1975, nr 27, s. 1.

⁴² M. Podkowiński, *Stanowczy kanclerz*, „Perspektywy” 1975, nr 6, s. 8.

tów na specjalne spotkanie, aby właściwie przedstawić wzmiankowane wydarzenia i nadali mu przez to odpowiedni rozgłos⁴³. W towarzystwie ministra spraw zagranicznych – Ericha Bielki-Karltreu i I sekretarza KC Edwarda Gierka, prezydent zwiedził Katowice i Westerplatte. Głównym celem wizyty była chęć usprawnienia wymiany handlowej i podjęcia wspólnych działań na rynkach krajów trzecich⁴⁴. Sprawy austriackie pojawiły się w tym czasie w polskich mediach w kontekście wyborów parlamentarnych i walki z kryzysem światowym⁴⁵.

Rozmowy podjęte w styczniu przez kanclerza kontynuował prezydent Rudolf Kirchschläger, dzięki któremu podpisano traktat z 23 maja 1975 r.⁴⁶ Obydwaj politycy austriaccy w rozmowach z polskimi przedstawicielami podkreślili konieczność rozszerzania współpracy gospodarczej. Następnie działania te kontynuowano w ramach spotkań grupy roboczej w dniach 30 czerwca – 2 lipca 1975 r. w Wiedniu. Stronę polską reprezentował wiceminister spraw zagranicznych Eugeniusz Kułaga, stronę austriacką sekretarz generalny MSZ – Heinrich Haymerle.

Podsumowaniem prac dyplomatycznych w tym roku była wizyta premiera Piotra Jaroszewicza w Wiedniu w dniach 11–13 września 1975 r. Podczas rozmów z kanclerzem polski premier podkreślił wagę kultury w dwustronnych relacjach, a także konieczność rozwoju turystyki poprzez zniesienie obowiązku wizowego⁴⁷. Komentarzem do spotkania z Jaroszewiczem była wypowiedź kanclerza z grudnia owego roku zamieszczona na łamach czasopisma „Austria – Polska”:

43 M. Podkowiński, *Obiad w Hofburgu [przed wizytą prezydenta Austrii w Polsce]*, „Perspektywy” 1975, nr 20, s. 9.

44 AMSZ, D. IV Austria, z. 16/81, w. 13, *Notatka informacyjna o wizycie prezydenta Austrii Rudolfa Kirschschräglägera w Polsce /20–24 V 1975/*. Wśród zaplanowanych działań wymieniono wspólne inwestycje w Republice Konga i Kamerunie. Ponadto przyjęto propozycję rozszerzenia współpracy naukowo-technicznej, w szczególności zaś reformy oświaty. Spotkanie zakończono zapowiedzią wizyty premiera Jabłońskiego w Austrii.

45 W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 235; Z. Ramotowski, *Mat kanclerski. Austria po wyborach*, „Życie Warszawy” 1975, nr 233, s. 5; J. Moszczeński, *Kreisky po raz trzeci*, „Życie Warszawy” 1975, nr 260, s. 5.

46 *Umowa między PRL a Republiką Austrii o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia z 23.05.1975 roku*. Weszła w życie 6 czerwca 1976 r. Nie została opublikowana w „Dzienniku Ustaw”. Obowiązuje do dziś.

47 *Owocna wizyta państwowa*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1975, t. XCIV, s. 11.

Przyzwyczajeni jesteśmy uważać za swych sąsiadów nie tylko te kraje, z którymi łączą nas wspólne granice. W naszym mniemaniu pośrednimi naszymi sąsiadami są wszystkie państwa basenu Dunaju, a także te państwa, z którymi – jak się rzecz ma właśnie w przypadku Polski – łączą nas od stuleci ścisłe związki. W stosunku do tych państw prowadziliśmy stale politykę normalizacji, jak to nazwałem w 1959 roku, a moja wizyta w Warszawie przed piętnastu laty miała znaczenie decydujące. Ta oto właśnie polityka zapoczątkowała późniejszy rozwój zabiegów na rzecz zapewnienia odprężenia w Europie⁴⁸.

Druga wizyta kanclerza Kreisky'ego była jednym z wielu spotkań roboczych w roku 1975. Rozpoczęła nową erę kontaktów dwustronnych opartych na skoordynowanych działaniach wielopłaszczyznowych, wypracowaniu rozwiązań w ramach nowych instytucji i działaniach na rzecz polepszenia wymiany gospodarczej i społecznej. Była to jednocześnie jedna z licznych w tym czasie aren stosunków bilateralnych, żywo rozwijanych przy udziale i wsparciu kierownictwa partyjnego PRL otwartego na Zachód.

Od roku 1975 Warszawa w pełni korzystała z owoców KBWE. Obserwując odprężenie w relacjach Wschód–Zachód, Polska starała się wypracować własną drogę współpracy z państwami zachodnimi. Cele polityczne, jakie wówczas określono, skupiały się na trzech ważnych kierunkach: 1. Utrzymania poprawnych relacji z Francją, RFN, ze Stanami Zjednoczonymi i z państwami skandynawskimi; 2. Poszukiwania i utrzymania zewnętrznych źródeł zasilania gospodarki i pozyskiwania nowych kredytów inwestycyjnych; 3. Pozyskiwania dostępu do najnowszych technologii, dzięki czemu możliwa była modernizacja gospodarki. Epoka Edwarda Gierka zachęcała do większego „otwarcia” na Zachód i dawała urzędnikom w tym zakresie pewną swobodę działania. Pod względem formalnym nowe możliwości zostały ujęte w uchwale Biura Politycznego KC PZPR z dnia 30 stycznia 1973 r., *O zasadach koordynacji i organizacji stosunków PRL z zagranicą*. W rzeczywistości cele polityczne i decyzje dotyczące rozwoju polskiej dyplomacji ustalano po 1975 r. w wąskim gronie (Edward Gierek, Piotr Jaroszewicz, Edward Babiuch)⁴⁹.

⁴⁸ B. Kreisky, *Dwudziestolecie Traktatu państwowego*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1975, t. XCIV, s. 15.

⁴⁹ A. Skrzypek, *Dyplomacja polska między Wschodem a Zachodem (1976–1981)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 738.

W Polsce politykę „dobrego sąsiedztwa” oceniano w połowie lat siedemdziesiątych jako „mającą przyszłość”⁵⁰. Zwracano uwagę na tradycję współpracy gospodarczej i wielostronne umowy dotyczące eksportu surowców⁵¹. Biorąc pod uwagę ogół wizyt austriackich urzędników państwowych w krajach Europy Środkowej, Polska była państwem najchętniej odwiedzanym. Były to spotkania na najwyższy szczeblu zarówno oficjalne, jak i nieoficjalne, spotkania na szczeblu ministerstw, grup roboczych mieszanych czy w gronie prywatnych przedsiębiorców. Do ważniejszych w tym czasie należy spotkanie w roku 1975 na przełomie stycznia i lutego, kiedy kanclerz Kreisky przybył do Polski z nieoficjalną wizytą, aby skonsultować wprowadzane od 1974 r. strategiczne umowy handlowe, wspierać inwestycję dotyczącą budowy kanału Dunaj–Odra i rozpoznać stanowisko polskich władz dotyczące zbliżającej się konferencji KBWE⁵². Władze austriackie zastanawiały się wówczas, czy państwa zależne od Moskwy będą próbowały precyzować i dążyć do osiągnięcia własnych celów politycznych podczas szczytu państw, czy jedynie będą wypełniały instrukcje.

W relacjach z „państwami bratnimi” Wiedeń pomagał polskim władzom szczególnie w zakresie możliwości demonstrowania oficjalnej przyjaźni, likwidacji drobnych zadrażeń, tudzież wsparcia w kwestiach handlowych. W tezach do rozmów, jakie przygotowano przed przyjazdem kanclerza we wrześniu 1976 r., pojawiła się uwaga wtrącona do tekstu głównego, w której podkreślono wagę spotkań nieoficjalnych i swoisty „dobry przykład”, jaki Polska daje innym krajom demokracji ludowej. Podobną formułę spotkań zaproponowali politycy węgierscy. W zasadzie to Austriacy byli inicjatorami tego typu rozmów „bezpośrednich”, dzięki którym pomijano konsultacje z osobami nie mającymi uprawnień decyzyjnych. Tego rodzaju dialog wpisywał się również w założenia sformułowane w uchwale Rady Ministrów z 20 marca 1976 r., dotyczącej realizacji zadań *Aktu końcowego* KBWE. Priorytet nadano bezpieczeństwu i wzmacnia-

50 M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen im Kalten Krieg*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku. Österreich nach 1945 im polnischen öffentlichen Diskurs*, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, Kraków 2016, s. 41–42.

51 AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Notatka Ambasady PRL w Wiedniu z 8 IX 1980 r.*

52 StBKA, *Unterlagen zum Besuch Kreiskys in Polen, Jänner – Feber 1975*, Länderbox Polen Box 4.

niu więzi w ramach Układu Warszawskiego. Miał to być wyraźny akcent strony polskiej odnośnie do przynależności do wschodniego obozu politycznego.

Relacje w gronie „państw bratnich” są niezwykle trudne do oceny. Chodzi o braki w dokumentach, brak relacji pochodzących bezpośrednio od polityków decyzyjnych w tych państwach, ale także różny stopień zaawansowania badań nad przeszłością komunistyczną w Czechach, na Słowacji, Węgrzech, w Rumunii i Bułgarii. Jest kilka tomów dokumentów ukazujących te stosunki od strony polskiej, ale nie ma podobnych wydawnictw w pozostałych krajach. Istniała między nimi pełna infrastruktura, a aktywne kontakty dwustronne utrzymywano na szczeblu ambasad⁵³. Poza płaszczyznę tradycyjnej dyplomacji państwa te współpracowały w strukturach politycznych Układu Warszawskiego i ekonomicznych Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Podczas spotkań gremium kierowniczego decyzje podejmowano za pośrednictwem Komitetu Politycznego UW lub Nadzwyczajnej Sesji Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG), głos decydujący należał wówczas do przedstawiciela państwa, którym był szef partii, z polskiej strony do I sekretarza PZPR – Edwarda Gierka. Niewydolność aparatu biurokratycznego, konieczność tworzenia w trakcie prac debaty *stricte* ideologicznej i niechęć wobec siebie, wykazywana przez poszczególnych członków układu, ograniczały wspólne inicjatywy do minimum. Zdarzały się nieliczne przykłady pozostające poza wskazówkami rosyjskimi, jak np. inicjatywa sekretarza KC PZPR Jana Szydlaka dotycząca promocji kultury i wspólnych nagród dla artystów⁵⁴. Kontakty pomiędzy Warszawą a pozostałymi pięcioma stolicami wschodnimi miały fasadowy charakter i były nacechowane nieufnością. Biorąc pod uwagę znaczenie polityczne poszczególnych państw dla Polski to do ważnych zaliczyć należy NRD, Czechosłowację i Węgry, minimalne znaczenie miały natomiast Bułgaria i Rumunia.

Polska korzystała z owoców prac konferencji bardzo chętnie, na nowo definiując swoje miejsce w relacjach pomiędzy Wschodem a Zachodem. Nadal ważnym i zarazem trudnym zadaniem była polityka wobec państw niemieckich. Z jednej strony Warszawa zabiegała o rozwój relacji gospodarczych z Bonn, w tym zakresie Gierek prowadził osobistą dyplomację i współpracował bezpośrednio z kanclerzem Helmutem Schmidtem. RFN była bowiem ważnym part-

⁵³ W. Jarząbek, *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*, Warszawa 2008, s. 68–80.

⁵⁴ A. Skrzypek, *Dyplomacja polska między...*, s. 734.

nerem gospodarczym i inwestorem. Z drugiej zaś strony wsparcie dla NRD, jako sojusznika i niezależnego bytu politycznego, podkreślało raczej narzuconą wizję podtrzymania istniejącego podziału⁵⁵. W rozmowach na tematy niemieckie Austriacy podkreślali swoje poparcie polityczne dla RFN i wyrażali zrozumienie dla polskiego poparcia dla NRD. Dodać należy, że w tym czasie ich relacje z Berlinem układały się najlepiej w okresie powojennym⁵⁶.

W latach 1976–1977 Austria nie wyróżniała się szczególnie na tle innych państw demokratycznych, z którymi Polska rozwijała kontakty dyplomatyczne. Historycy dyplomacji zwracają uwagę na „ferwor zabiegów politycznych na rzecz umocnienia pozycji gospodarczej Polski”, a także na symptomy ożywienia gospodarczego wynikającego z umocnienia pozycji Warszawy w gronie państw komunistycznych. Można nawet dostrzec w dokumentach MSZ obraz naszego kraju jako państwa, o którego względy wręcz zabiegają demokracje zachodnie. Wskaźniki ekonomiczne jednoznacznie sugerowały pozytywne zmiany wymiany handlowej pomiędzy Polską i Austrią, a perspektywy rozwoju prezentowane w naszej publicystyce wieściły ich dalszy postęp⁵⁷.

Kolejną, trzecią już wizytę kanclerza Kreisky’ego – tym razem nieoficjalną – zaplanowano na 16–19 września 1976 r. Było to spotkanie robocze poprzedzone wizytą przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego w Wiedniu (26–30 kwietnia 1976). Kanclerza przyjął Edward Gierek. W tezach do rozmów, jakie przygotowano przed przyjazdem kanclerza, pojawiła się uwaga wtrącona do tekstu głównego, w której podkreślono wagę spotkań nieoficjalnych i swoisty „dobry przykład”, jaki daje innym krajom demokracji ludowej Polska. W miarę rozwoju stosunków politycznych w latach siedemdziesiątych kanclerz pozytywnie komentował działalność dyplomatyczną Gierka i Olszowskiego⁵⁸.

Na tydzień przed wizytą, nazywaną w dokumentach „półoficjalną”, ambasada w Wiedniu przekazała informacje dotyczące składu delegacji austriackiej i planowanych tematów rozmów. Poza kanclerzem i ministrem Josefem Sta-

55 J. Rolicki, *Edward Gierek – przerwana dekada. Wywiad rzeka*, Warszawa 1990, s. 85.

56 K. Stokłosa, *Polen und die deutsche Ostpolitik 1945–1990*, Göttingen 2011, s. 345.

57 A. Skrzypek, *Dyplomacja Polska między...*, s. 731–733.

58 AMSZ, D. IV Austria, z. 31/82, w. 4, t. 49, *Tezy do rozmów Towarzysza Premiera P. Jaroszewicza z Kanclerzem Austrii Bruno Kreisky’em podczas nieoficjalnej wizyty w Polsce 16–20 IX 1976*.

ribacherem, przybyli lekarz i oficer ds. bezpieczeństwa⁵⁹. Wśród tematów do dyskusji wymieniono poza bezpieczeństwem światowym, dialog Wschód-Zachód, problem Bliskiego Wschodu, wielkie projekty, współpracę energetyczną i gospodarczą na rynku państw trzecich. Delegacja austriacka dotarła do Warszawy późnym wieczorem 16 września, następnie udała się do Łańska, gdzie miały trwać obrady.

Ostatnim punktem dotyczącym spraw gospodarczych były cła. Strona polska obawiała się zniesienia barier celnych pomiędzy Austrią i obszarem EWG w styczniu 1977 r. Zapowiedziano przygotowanie przepisów regulujących wymianę towarową na warunkach korzystnych dla Polski, kartą przetargową miała być ustawa z 14 maja 1976 r. umożliwiająca prowadzenie na terenie PRL działalności gospodarczej przez zagraniczne podmioty gospodarcze⁶⁰. Wśród ważnych celów gospodarczych polscy delegaci zabiegali o włączenie naszych przedsiębiorstw do współpracy na terenie państw rozwijających się.

Do istotnych tematów związanych z kulturą zaliczono wątek działalności komisji podręczników szkolnych, wymiany artystów teatralnych i operowych, współpracę placówek badawczych i konieczność dialogu na poziomie ministerstw: szkolnictwa wyższego i nauki. Z nadzieją oceniono współpracę rektorów szkół wyższych i wspólne badania w dziedzinie nauk ścisłych. Podkreślono wagę spotkań Polsko-Austriackiej Komisji Mieszanej ds. współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej oraz postulowano dalsze jej prace.

Trzecia wizyta kanclerska była spotkaniem, które w zasadzie w polskiej prasie przeszło bez echa. Publicystyka polska prawie o nim nie wspominała⁶¹. W komentarzach do pobytu Kreisky'ego wymieniono tradycyjne i nowe elementy dotychczasowych stosunków dwustronnych: relacje handlowe, reformy gospodarcze nad Dunajem czy prace w ramach Towarzystwa Austria-Pol-

⁵⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 31/82, w. 4, t. 49, *Szyfrogram nr 2526/III z 9 IX 1976*.

⁶⁰ Dwa dni po zakończeniu wizyty kanclerza Kreisky'ego podpisano w Wiedniu ważny traktat handlowy. Była to *Umowa wieloletnia w sprawie obrotu towarowego i płatniczego oraz współpracy gospodarczej między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Austriackim Rządem Związkowym z 22 września 1976 r.*

⁶¹ E. Lasota, B. Kreisky, *Sylwetka tygodnia*, „Tygodnik Kulturalny” 1976, nr 40, s. 2; T. Bodulan, *Z sympatii i wzajemnych korzyści*, „Czas” 1976, nr 48, s. 21; T. Brodzic, *Mosty i polityka*, „Prawo i Życie” 1976, nr 46, s. 13; M. Podkowiński, *W stronę odprężenia*, „Perspektywy” 1976, nr 49, s. 18.

ską⁶². Dwa tygodnie po odejździe delegacji austriackiej szczegółowo komentowano wypowiedź kanclerza z posiedzenia deputowanych socjaldemokratów w Linzu. Wyłaniała się z niego wizja polityki zagranicznej rządu na nadchodzące lata⁶³. Kreisky komentował w swym wystąpieniu przebieg procesów rozbrojeniowych i rolę handlu z państwami Wschodu. Wypowiedział się za udzieleniem nowych kredytów dla państw Europy Środkowej i wzmocnieniem tego obszaru⁶⁴. Polskim politykom taka wizja rozwoju dalszej współpracy bardzo odpowiadała. Była zgodna z hierarchią celów w polityce zagranicznej przyjętą po podpisaniu *Aktu Końcowego* KBWE⁶⁵. Wśród najważniejszych wymienić można: utrzymanie dobrych lub poprawnych relacji z Francją, USA, RFN i państwami skandynawskimi, utrzymanie i wzmocnienie zewnętrznych źródeł zasilania polskiej gospodarki, uzyskanie dostępu do technologii modernizujących gospodarkę i promocji polskiej kultury poza granicami kraju⁶⁶. Rozwijano wówczas przedsiębiorstwa zajmujące się handlem. Do roku 1981 wymianę z zagranicą prowadziło 61 instytucji, z których 19 podporządkowano Ministerstwu Handlu Zagranicznego, a reszta została rozproszona między inne resorty i instytucje centralne⁶⁷.

W nawiązaniu do postulatów KBWE, Departament IV Ministerstwa Spraw Zagranicznych przygotował plan pracy na 1976 r., z którego wynika, że polskie myślenie w kategoriach regionalnych nie dotyczyło współpracy z „KS” – Krajami

62 W. Kozub-Ciembroniewicz, *Socjaldemokracja austriacka a powiązania Austrii z EWG*, „Sprawy Międzynarodowe” 1976, z. 2, s. 119–128; Z. Kamiński, *Mekka na dwa tygodnie*, korespondencja z Innsbrucku, „Życie Warszawy” 1976, nr 14, s. 6. Na temat wizyty Henryka Jabłońskiego w Austrii: „Perspektywy” 1976, nr 17; „Życie Warszawy” 1976, nr 92; „Życie Warszawy” 1976, nr 96, s. 5, „Życie Warszawy” 1976, nr 98–103; A. Czarnocki, *Austria a Europejska Wspólnota Gospodarcza*, „Studia Nauk Politycznych” 1976, nr 2, s. 131–152; J. Wańkowicz, *30 lat Towarzystwa Austria–Polska. Piotr Jaroszewicz i Bruno Kreisky o rozwoju polsko-austriackiej współpracy*. Korespondencja z Wiednia, „Życie Warszawy” 1976, nr 249, s. 4, nr 250, s. 1.

63 *Kanclerz Kreisky o polityce zagranicznej*, „Biuletyn Specjalny Polskiej Agencji Prasowej”, 14 X 1976, nr 1124, s. 8.

64 *Ibidem*, s. 9.

65 W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 294.

66 A. Skrzypek, *Dyplomacja polska między...*, s. 732.

67 L. J. Jasiński, *Bliżej centrum czy na peryferiach? Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku*, Warszawa 2011, s. 271.

Socjalistycznymi – skrót często stosowany w nomenklaturze MSZ, lecz z państwami bałtyckimi⁶⁸. Udział Polski w kształtowaniu nowego modelu gospodarczego na tym obszarze miał eliminować bariery w stosunkach pomiędzy Wschodem i Zachodem. Współpraca z państwami skandynawskimi była również inspirowana przez dyplomację austriacką. Związki II Republiki z państwami neutralnymi, sięgające czasu zakończenia II wojny światowej, zaowocowały pierwszymi intratnymi umowami gospodarczymi, jakie podpisał Wiedeń jeszcze w trakcie trwania okupacji alianckiej. W rozmowach dwustronnych politycy austriaccy wielokrotnie podkreślali zadowolenie ze współpracy Polski z innymi państwami neutralnymi.

W miarę rozwoju stosunków politycznych w latach siedemdziesiątych kanclerz pozytywnie komentował działalność dyplomatyczną Edwarda Gierka i Stefana Olszowskiego⁶⁹. Władze austriackie miały świadomość, że Polską interesuje się wielu zagranicznych inwestorów. Analizowano wpływy pozostałych państw zachodnich i starano się przedstawić korzystne dla Warszawy oferty. Potencjał Polski na tle pozostałych państw Europy Środkowej oceniano wysoko i spodziewano się, że zmiany w pozostałych „krajach bratnich” będą przebiegały podobnie⁷⁰. Władze austriackie zwracały również uwagę na fakt częstych wizyt polskich przywódców we Francji i w Szwecji, co skutkowało przywilejami gospodarczymi, jakie otrzymały państwa zachodnie i kredytami dla Polski⁷¹. Tak prowadzona aktywna polityka wobec Zachodu nie była pozytywnie oceniana przez władze moskiewskie. Pierwsze oznaki „przeinwestowania” polskiej gospodarki dały się odczuć już w roku 1976. Gremium kierownicze w Warszawie planowało podnieść ceny żywności, przed czym przestrzegał podczas osobistych spotkań Leonid Breżniew, grożąc zamrożeniem części dostaw surowców i zboża⁷². Doszło do nich w następnych latach.

W dniach 21–23 marca 1978 r. do Wiednia udał się minister spraw zagranicznych Emil Wojtaszek. Kierował on polskim resortem spraw zagranicznych

⁶⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 31/82, w. 7, *Plan pracy Departamentu IV na rok 1976*.

⁶⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 31/82, w. 4, t. 49, *Tezy do rozmów Towarzysza Premiera P. Jaroszewicza z Kanclerzem Austrii Bruno Kreisky'm podczas nieoficjalnej wizyty w Polsce 16–20 IX 1976*.

⁷⁰ StBKA, *Liefer- und Kooperationsvereinbarungen mit Polen, 1975*, Länderbox Polen Box 4.

⁷¹ StBKA, *Besuch des Vorsitzenden des Staatsrates der VR Polen Prof. Dr. Henryk Jablonski in Österreich, 26.–30. April 1976*, Länderbox Polen Box 4.

⁷² A. Skrzypek, *Dyplomacja polska między...*, s. 749.

od 2 grudnia 1976 r. Rozmawiano wówczas m.in. o możliwościach rozszerzania tzw. *Besuchdiplomatie*. Władze austriackie pozytywnie oceniały osobiste spotkania zarówno ministra spraw zagranicznych, jak i premiera z przedstawicielami „państw bratnich”⁷³. W roku 1977, poczynając od wyjazdu Wojtaszka i Jaroszewicza do Moskwy w styczniu, odbyły się w następnych miesiącach także spotkania z władzami NRD, Czechosłowacji, Węgier i Bułgarii⁷⁴. Upływały one w atmosferze przygotowań do planowanego na jesień tego roku szczytu przedstawicieli państw w Belgradzie⁷⁵. Państwa wschodnie chciały wypracować spójne stanowisko wobec amerykańskich planów walki o prawa człowieka, promowanej przez prezydenta USA Jimmy’ego Cartera. U schyłku roku 1977 Carter zdecydował się odwiedzić Polskę, co uważa się za sukces osobistej dyplomacji Gierka.

W roku 1978 doszło do serii niekorzystnych dla polskich władz wydarzeń, które przyspieszyły nadejście kryzysu. Pod wpływem Breżniewa Gierek wydał 3 sierpnia komunikat, podany przez agencję TASS, dotyczący potępienia „agresywnej polityki” Stanów Zjednoczonych. Zaowocowało to natychmiastową reakcją ze strony Departamentu Stanu i wstrzymaniem planowanych kredytów. Pogorszyły się również relacje z RFN, który ocenił ówczesne stosunki z Polską na tle *Ostpolitik* jako drugorzędne. Dodatkowo wybór Karola Wojtyły na papieża utrudnił relacje z Moskwą, od lat oskarżającą ekipę Gierka o zbyt pobłażliwy stosunek do Kościoła katolickiego. Wraz z narastającym kryzysem gospodarczym w Polsce zakończyła się era kooperacji gospodarczej i politycznej z Zachodem. Gierek wytrwale bronił polityki *détente* i koegzystencji w ramach współpracy dwóch systemów, jednak banki zachodnie słusznie uznały Polskę za kraj o wysokim ryzyku inwestycyjnym i odmawiały kredytów⁷⁶.

Kancelarz austriacki przybył ponownie do Polski na zaproszenie premiera Piotra Jaroszewicza. Kreisky’emu towarzyszył wicekanclerz i minister finansów dr Hennes Androsch, minister przemysłu, handlu i rzemiosła dr Josef Staribacher oraz grupa wyższych urzędników i ekspertów⁷⁷. Austriackim delega-

⁷³ W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 296.

⁷⁴ StBKA, *Offizieller Besuch des polnischen Außenministers Emil Wojtaszek in Österreich*, 21.–23. März 1978, Länderbox Polen Box 3.

⁷⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Pismo B. Kułskiego* z 7 IX 1978 roku, s. 1–2.

⁷⁶ L. J. Jasiński, *Bliżej centrum...*, s. 272–273.

⁷⁷ Relacje z przybycia delegacji austriackiej podało „Życie Warszawy” z 24–25 XI 1979, s. 1.

tom zależało na tym, aby jak najwięcej tematów omówić w gronie decydentów. „Przekazanie tego w ręce urzędników jest z góry przeznaczone na przegraną. Koncepcje można rozwiązywać tylko na poziomie politycznym, wówczas urzędnicy nie będą czuli się odpowiedzialni”⁷⁸.

Czwarta i ostatnia wizyta Bruno Kreisky'ego (24–26 listopada 1979) była niejako zwieńczeniem dotychczasowej pracy na rzecz rozbudowy stosunków dwustronnych w aspekcie gospodarczym. Omówiono szczegóły wymiany handlowej na poziomie małych podmiotów gospodarczych i dostosowano warunki do zmieniających się realiów europejskich.

Wśród komentarzy prasowych do tego ostatniego przyjazdu znalazły się przychylne głosy nawiązujące do korzystnej wymiany gospodarczej pomiędzy naszymi państwami⁷⁹. Polska prasa chwaliła rozwiązania w polityce zagranicznej, „Prestiż międzynarodowy stał się jednym ze źródeł nowej tożsamości narodowej Austrii”. Często przywoływane były sukcesy polityczne socjaldemokratów, realizowane reformy i aktywna polityka międzynarodowa, sprzyjająca państwom wschodnim⁸⁰. Janusz Reiter w felietonie *Wiedeński widok na świat*, zwracał uwagę na popularność Bruno Kreisky'ego, która miała jego zdaniem przewyższać popularność samej partii⁸¹. Wyniki sondaży, jakie podano w tym tekście wskazują na bezkonkurencyjną pozycję kanclerza w kraju⁸².

⁷⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 4/84, w. 3, *Szyfrogram nr 1977/IV z 8 XI 1979 r.*

⁷⁹ A. Lubowski, *Austria: Wytrwać wśród mocniejszych. Korespondencja z Austrii*, „Życie Gospodarcze” 1979, nr 46, s. 15; D. Luliński, *Odnaleziona tożsamość. Korespondencja z Austrii*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 276, s. 6; J. Reiter, *Wiedeński widok na świat*, „Życie Warszawy” 1979, nr 277, s. 4; H. Chądzyński, *Bliscy partnerzy. Polska – Austria*, „Życie Warszawy” 1979, nr 276, s. 5.

⁸⁰ Ciekawy komentarz dotyczący pracy polskich dziennikarzy relacjonujących sytuację w Austrii przedstawił w depeszy z września 1979 r. ambasador Andrzej Jedynek. Zwrócił on uwagę na potrzebę powołania stałego korespondenta, rzetelnie informującego polską opinię publiczną o sytuacji nad Dunajem. Ambasador zaznaczył w piśmie, iż w ciągu roku 1979 dostarczono do Polski ponad 30 korespondencji, dzięki którym obraz Austrii sprowadzono do stereotypu: „muzyki, wina i krajobrazów”. AMSZ, D. IV Austria, z. 4/84, w. 3.

⁸¹ J. Reiter, *Wiedeński widok na świat...*, s. 4.

⁸² AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3. *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky'ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej, z II 1978 roku*, s. 2.

Grupa robocza opracowała stosowne umowy w ciągu następnych trzech miesięcy. Były to jednocześnie ostatnie traktaty, jakie zostały zawarte pomiędzy Polską i Austrią przed wejściem w życie stanu wojennego i zamrożeniem relacji dwustronnych⁸³. Na roku 1979 kończy się okres prosperity w polsko-austriackich kontaktach ekonomicznych. Pesymizm związany z realizacją „polityki sąsiedztwa” wiązał się przede wszystkim z tym, że nie wierzono w prawdziwą demokratyzację państw komunistycznych, przynajmniej w najbliższej przyszłości. Występowała w związku z tym potrzeba prowadzenia polityki zagranicznej opartej na wymianie kultury, która powinna funkcjonować według podstawowej zasady wzajemności. Miały temu służyć umowy dotyczące nauki i kultury, powstające instytucje kultury i wymiana na poziomie szkół wyższych. Biorąc pod uwagę ogół relacji dwustronnych współpraca kulturalna rozwijała się w tym okresie najwolniej i stosunkowo słabo⁸⁴. Poza traktatami i powołaniem w obydwu państwach instytucji odpowiedzialnych za wymianę, na efekty w tej dziedzinie należało czekać znacznie dłużej⁸⁵. W pierwotnym zamierzeniu „polityka sąsiedztwa” miała inspirować do zmian, do demokratyzacji i rozwoju, przy poszanowaniu zasad dotychczasowej współpracy z ZSRR. Kreisky słusznie zauważył, że inicjatywy przedstawione Polakom podczas wi-

⁸³ Wśród traktatów stanowiących pokłosie ostatniej wizyty kanclerza wymienić można: *Umowę o rozszerzeniu współpracy gospodarczej, przemysłowej i technicznej małych i średnich przedsiębiorstw między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Austriackim Rządem Związkowym* z 20 II 1980 r. oraz *Protokół w sprawie pogłębiania współpracy przemysłowej na rynkach krajów trzecich między przedsiębiorstwami polskimi i austriackimi* z 20 II 1980 r.

⁸⁴ W tym czasie ciekawe efekty współpracy kulturalnej z Wiedniem udało się wypracować w Bułgarii. Ludmiła Żiwkova, córka Todora, stojąca na czele ministerstwa kultury w ciągu kilku lat stworzyła sieć współpracy pomiędzy Sofią a instytucjami zagranicznymi chętnymi do promocji kultury bułgarskiej za granicą. Wiedeń odgrywał w tym względzie dużą rolę ze względu na zaangażowanie wszystkich sił politycznych w tym celu. Było to możliwe dzięki osobistym kontaktom, jakie udało się nawiązać pomiędzy uczonymi z Bułgarii a partnerskimi instytucjami w Austrii, otwartymi na wymianę. Pierwszy program wymiany, trwający trzy lata, uruchomiono na mocy porozumienia w roku 1974 i odnawiano w następnych latach. P. Bachmaier, *Austrian-Bulgarian Cultural relations*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain? Austria, Neutrality and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989*, eds. A. Suppan, W. Mueller, Wien 2009, s. 487–508.

⁸⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Pismo B. Kułskiego* z 21 VIII 1978 roku, s. 16–21.

zyty w roku 1960 zaowocują w przyszłości. Jednakże ograniczenia nałożone na kulturę przez polskie władze utrudniły współpracę z Austrią w tej dziedzinie. Rozwinął się rynek wydawniczy i wzrosła liczba przekładów na język niemiecki. Polskie uczelnie przygotowały wymianę stypendialną, choć zainteresowanie przyjazdem do Polski ze strony studentów austriackich było niewielkie⁸⁶. Trudno też ocenić, czy kanclerz miał świadomość tego, jak funkcjonował tzw. drugi obieg, opisywany choćby w pracy Weroniki Parafianowicz-Vertun⁸⁷. Stosunek władz socjaldemokratycznych wobec emigracji i dysydentów z krajów komunistycznych był bardzo ostrożny. Najpełniej widać to podczas prac nad *Kartą 77* w Czechosłowacji.

Władze austriackie dostrzegały w polskich działaniach wobec „krajów bratnich” rozbieżności w tym, jak realizowano publikowane przez propagandę zadania. Wyznacznikiem sukcesów było dla Austriaków podpisanie umów politycznych bądź wizyty przedstawicieli państwowych Warszawy, Budapesztu, Berlina, dlatego z uznaniem traktowano wszelkie formy niewymuszonej, wielostronnej kooperacji na Wschodzie, traktując je m.in. jako skutek konferencji KBWE. Polscy urzędnicy również starali się w taki sposób przedstawiać ten proces w dyskursie publicznym⁸⁸. Austriacy zwracali szczególną uwagę na zasadę „demokratycznej prezencji” wpisaną w „politykę sąsiedztwa”. Umożliwiali Polsce prezentowanie własnych demokratycznych działań i poglądów na forum międzynarodowym, wzmacniając jej pozycję w regionie.

Wraz z nadejściem kryzysu politycznego w Polsce zakończyła się era kooperacji gospodarczej i politycznej. Ostatnim pozytywnym akcentem w polsko-austriackich stosunkach dyplomatycznych była wizyta prezesa Rady Ministrów – Edwarda Babiucha w Wiedniu w dniach 25–26 czerwca 1980 r.⁸⁹ Dnia 8 grudnia 1981 r. obydwie państwa wystosowały do siebie nawzajem noty informujące o wstrzymaniu stosowania postanowień *Umowy o wzajemnym zniesieniu obo-*

⁸⁶ StBKA, *Offizieller Besuch des BK in Polen*, 25.–26. Juni 1973, Länderbox Polen Box 5.

⁸⁷ W. Parafianowicz-Vertun, *Europa Środkowa w tekstach i działaniach. Polskie i czeskie dyskusje*, Warszawa 2016, s. 17–18.

⁸⁸ StBKA, *Besuch des Vorsitzenden des Staatsrates der VR Polen Prof. Dr. Henryk Jablonski in Österreich*, 26.–30. April 1976, Länderbox Polen Box 4.

⁸⁹ Rok później w listopadzie do Wiednia wybrał się z wizytą roboczą minister spraw zagranicznych Józef Czyrek, po tym czasie kontakty dyplomatyczne zamarły, aż do roku 1984.

wiązku wizowego z dnia 18 lipca 1972⁹⁰. W dokumentach z lat osiemdziesiątych wielokrotnie podkreślano zasługi Bruno Kreisky'ego dla rozwoju relacji dwustronnych i doceniano walory osobistej dyplomacji kanclerza oraz bezskutecznie próbowano go zaprosić ponownie do Polski⁹¹.

Polska była dla Austrii ważnym partnerem wschodnim, o dużym potencjale demograficznym i gospodarczym. Austria stanowiła pewien łącznik pomiędzy wschodnią i zachodnią strefą ekonomiczną. Neutralny charakter państwa zachęcał dyplomatów państw komunistycznych do planowania wspólnych, ponadnarodowych przedsięwzięć. Zachętą był również ostrożny stosunek Wiednia do przemian politycznych u wschodnich sąsiadów⁹². Z jednej strony bojkotowano decydentów podczas kryzysów politycznych w Budapeszcie, Pradze czy Warszawie, z drugiej jednak strony Kreisky nie formułował tak zdecydowanych i negatywnych ocen politycznych, jak czynili to politycy zachodnioniemieccy. Jednocześnie pomagał dysydentom, unikając przy tym medialnego rozgłosu. Jak sam twierdził, otwarta krytyka pod adresem komunistycznych władz mogła jedynie doprowadzić do eskalacji konfliktu i dać obywatelom państw wschodnich płoną nadzieję na pomoc płynącą z zewnątrz.

Zdaniem historyk dziejów dyplomacji polskiej Wandy Jarząbek: „Okres odprężenia dawał nowe możliwości dyplomatyczne, ale ich wykorzystanie zależało również od woli ówczesnych rządzących, a czasem od umiejętności ich dostrzeżenia”⁹³. Bruno Kreisky dostrzegał możliwość współpracy z Polską i starał się konsekwentnie wcielać ją w życie, aż do momentu wprowadzenia stanu wojennego. Tymczasem pracownicy polskiego MSZ rozpoznali w kanclerzu sojusznika i partnera na ciężkie czasy dopiero w okresie kryzysu politycznego⁹⁴.

90 Umowę zawieszono do 30 VI 1982 r. Pierwszą próbę reaktywacji poprawnych stosunków zapoczątkowano podczas przyjazdu do Polski byłego ministra spraw zagranicznych Erwina Lanca goszczącego z wykładem w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych w Warszawie.

91 AMSZ, D. IV Austria, z. 13/88, w. 6. *Notatka z rozmowy ministra spraw zagranicznych PRL tow. Olszowskiego z federalnym kanclerzem Austrii F. Sinowatzem z dn. 12 czerwca 1985 r. w Wiedniu.*

92 A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Partner na trudny czas. Obraz Austrii z perspektywy materiałów Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1980–1983*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2016, vol. LV, s. 144–169, tutaj s. 166.

93 Cyt. za: W. Jarząbek, *Dyplomacja polska w warunkach...*, s. 666.

94 AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 2270/II z 30 V 1981 roku.*

2. Umowy gospodarcze i ich realizacja

Lata siedemdziesiąte w gospodarce globalnej zapisały się wyjątkowymi w powojennym okresie przemianami. Od roku 1970 systematycznie rosły ceny ropy, co pociągnęło za sobą zmiany w przemyśle samochodowym, a także ciężkim. Produkcja pojazdów zużywających duże ilości paliwa doprowadziła do turbulencji nie tylko w branży motoryzacyjnej, lecz również w tych, które ją wspierały. Pojawiły się innowacje przedstawiające energooszczędne technologie, co zapoczątkowało olbrzymie przemiany w przemyśle ciężkim. Proces zmiany struktury produkcji został zainicjowany przez trzy ośrodki: amerykański (obszar od Milwaukee do Bostonu), brytyjski – Sheffield i niemieckie Zagłębie Ruhry⁹⁵. Przemiany te doprowadziły do większej racjonalizacji w dystrybucji energii. Dla krajów komunistycznych, producentów energii, jej wysokie ceny były na krótką metę zjawiskiem korzystnym. Dochody z eksportu ropy i gazu ziemnego miały podstawowe znaczenie dla krajów bloku wschodniego. Kierownictwo polityczne pod przywództwem Leonida Breżniewa (1964–1982) przyjęło, że reformy były zbędne, gdyż dochody płynące z eksportu paliw zapewniały utrzymanie równowagi gospodarczej. Izolację od reform postępujących na Zachodzie zapewniała struktura RWPG, natomiast obawy o liberalizację gospodarek państw satelickich, na wzór praskiej wiosny z roku 1968, utwierdzały decydentów w przekonaniu o konieczności zachowania dystansu wobec przemian.

Nowe władze w styczniu 1971 r. rozpoczęły działania na rzecz doraźnej poprawy sytuacji ekonomicznej. Nazwano je strategią „przyspieszonego rozwoju” i „budowę drugiej Polski”. Jednym z elementów tej strategii była poprawa relacji gospodarczych z państwami Zachodu. Rozpatrując priorytety i możliwości realizowanej przez polskie władze polityki zagranicznej widać, że największą swobodę działania miały one w zakresie tzw. dyplomacji gospodarczej, dyplomacji kulturalnej i w sprawach konsularnych. W schyłku lat sześćdziesiątych strona polska zintensyfikowała działania mające na celu podpisanie umów handlowych mogących bądź to uzupełnić deficyt towarów, bądź zapewnić dostęp do nowych technologii. ZSRR nie był w stanie zapewnić wszystkim państwom satelickim wsparcia gospodarczego, często też traktował dystrybucję dóbr czy surowców jako zapłatę za polityczną uległość na forum międzynarodowym. Dodatkowym utrudnieniem realiów ekonomicznych i decyzyjności na poziomie

⁹⁵ L. J. Jasiński, *Bliżej centrum...*, s. 249.

centralnym była działalność RWPg. Struktura ta narzucała ograniczenia w podejmowaniu niezależnych decyzji gospodarczych, chociażby poprzez nakładanie na poszczególne kraje zobowiązań w ramach planów wieloletnich⁹⁶.

Uzyskane przez Polskę w 1967 r. członkostwo w GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) umożliwiło wprowadzenie do tekstu umowy z 1968 r. klauzuli najwyższego uprzywilejowania w wymianie towarowej między Austrią a Polską. Warunki członkostwa nie były dla Polski łatwe. Podpisane zobowiązania wskazywały na systematyczny rokroczny wzrost eksportu towarów z kraju GATT, tymczasem utrudnieniem był brak dewiz i ograniczenia dla eksportu polskich produktów.

Ważnym elementem polityki sąsiedztwa w ocenie demokratycznych partnerów była wymiana handlowa i inwestycje w krajach Europy Środkowej. Pierwszym założeniem, jakie przyjął Kreisky, była zgoda na podjęcie współpracy ekonomicznej tam, gdzie było to opłacalne, ale także przy poszanowaniu zasad typowych dla systemu kapitalistycznego. Szacowano w związku z tym potencjał ekonomiczny poszczególnych państw i przedstawiano podczas spotkań dwustronnych możliwe obszary współpracy. Jak już wspomniano wcześniej, zdaniem polityków austriackich należało podejmować współpracę z państwami choćby częściowo uprzemysłowionymi, a za takie uznano NRD i Czechosłowację⁹⁷. Polscy politycy starali się przekonać Wiedeń do zacieśniania relacji gospodarczych na wzór stosunków z Francją, Wielką Brytanią i w późniejszym czasie także Stanami Zjednoczonymi⁹⁸.

Produkt krajowy brutto obliczany w dolarach USA przypadający na jednego mieszkańca plasował Polskę w połowie grupy państw Europy Środkowej. W roku 1973 dochód ten wynosił 4726 i był niższy od wartości osiągniętej w poprzedniej dekadzie. Wyższe dochody miały NRD, Czechosłowacja i Węgry, jakkolwiek było to również zaledwie 30% wartości dochodu, jaki miała wówczas Austria. Natomiast Polska przewyższała pozostałe kraje potencjałem

⁹⁶ R. Skobelski, *PRL w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej w latach 1956–1970*, „Kwartalnik Historyczny” 2007, nr 3, s. 49–90.

⁹⁷ D. Stiefel, *Österreich und die planwirtschaftlichen Länder*, [w:] *Zarte Bande: Österreich und die europäischen planwirtschaftlichen Länder. Delicate relationship*, Hg. G. Enderle-Burcel, Wien 2006, s. 16–17.

⁹⁸ W. Jarząbek, *Polish Economic policy at the time of détente, 1966–1978*, „European Review of History – Revue européenne d’histoire” 2014, No 21, s. 293–309.

demograficznym. Liczba ludności utrzymywała się w naszym kraju na poziomie 34–38 mln w latach 1973–1992⁹⁹.

Państwa wschodnie nie były głównym rynkiem zbytu dla Austrii, lecz kontakty handlowe rozwijane wówczas w sposób widoczny dopomogły w rozkwicie gospodarczym zwłaszcza Czechosłowacji i Węgier. Władze w Warszawie początkowo bardzo ostrożnie podchodziły do propozycji wspólnych inwestycji na rynkach trzecich. Jednakże wzrost przychodów z tego tytułu zachęcił chociażby do rozwoju nowych gałęzi produkcji. Wiedeń wspierał zmiany w Polsce i pozostałych państwach wschodnich w poczuciu dbałości o własne interesy. Pograżone w kryzysie politycznym i gospodarczym państwa sąsiednie były potencjalnym zagrożeniem ze względu na migracje ludności i zawieszone spłaty zaciągniętych kredytów.

Nowe strategie ekonomiczne okazały się w dużej mierze strategią pobudzenia wzrostu przez import finansowany z kredytów, uruchamiający impulsy dla równoczesnego wzrostu konsumpcji i inwestycji, bez stworzenia jednak odpowiedniego potencjału eksportowego, by spłacić pożyczone środki¹⁰⁰. Polityka ta zakładała kredytowanie nie tylko dóbr inwestycyjnych, lecz także surowców do bieżącej produkcji i środków konsumpcji, zwłaszcza pasz do hodowli zwierząt. Nierównowagę ekonomiczną w dekadzie lat siedemdziesiątych pogłębiało nadmierne inwestowanie, podwyżki płac dokonywane niezależnie od poprawy wydajności pracy i przekonanie, że motorem reform gospodarczych był przemysł ciężki. Polska jednak przestała być eksporterem energii, stała się jej importerem netto¹⁰¹. Planowano sporą niezależność przekazać wielkim organizacjom gospodarczym, tzw. WOG-om. Były to działające dotychczasowo kombinaty i przedsiębiorstwa posiadające wpływ na narzędzia w postaci kształtowania cen, kursów walut, zasad opodatkowania i wykonywania międzynarodowych zobowiązań państwa. Ostatecznie WOG-i określiły system ekonomiczno-finansowy polskich przedsiębiorstw, tylko w niewielkiej mierze decentralizując sposób kierowania gospodarką państwa¹⁰². Paradoxem reformy wogowskiej okazało się

⁹⁹ K. Bolesta-Kukułka, *Gra o władzę a gospodarka. Polska 1944–1991*, Warszawa 1992, s. 231.

¹⁰⁰ S. Gruzewski, *Problemy specjalizacji eksportowej*, „Handel Zagraniczny” 1982, nr 4, s. 71.

¹⁰¹ L. Jasiński, *Bliżej centrum...*, s. 252.

¹⁰² D. Ledworowski, U. Płowiec, *Problemy handlu zagranicznego w organizacjach gospodarczych przemysłu*, [w:] *Wielkie organizacje gospodarcze. Doświadczenia z lat 1973–1975*, red. K. Cholewicka-Goździk, Warszawa 1977, s. 278–302.

osłabienie zainteresowania wielkich organizacji gospodarczych wytwarzaniem na eksport¹⁰³.

Równie imponujący wzrost dotyczył kolejnej dekady i lat 1970–1981. Inwestycje austriackie i wsparcie przemysłu maszynowego, a także motoryzacyjnego przyniosły w roku 1979 wzrost importu z Austrii o 800% w porównaniu z wartościami z roku 1970. Wartość eksportu rosła powoli, lecz systematycznie – do 400% w porównaniu z rokiem 1970 i dotyczyła głównie surowców energetycznych¹⁰⁴.

Na początku lat siedemdziesiątych większość obowiązujących umów dwustronnych z Austrią wymagała rewizji. Anulowano *Układ płatniczy* z 1954 r. i *Umowę handlową* z 1967 r. Umowa miała obowiązywać do 31 grudnia 1976 r. Zaopatrzone ją w *Protokół dodatkowy* uzupełniający wskaźniki wzajemnej wymiany towarowej. Rząd austriacki przewidział potrzebę silnej kooperacji z państwami wschodnimi w kontekście nasilającego się kryzysu energetycznego. Prace komisji gospodarczych w tym okresie, a także częstotliwość wizyt najwyższych urzędników państwowych odpowiedzialnych za ustalenia szczegółowe dokumentów, były na tyle skuteczne, że łącznie podpisano wówczas 19 z 31 wszystkich powojennych traktatów polsko-austriackich¹⁰⁵. Wśród ważnych traktatów o charakterze cywilnym wymienić należy w tym okresie umowę pochodzącą z 18 lipca 1972 r. a dotyczącą wzajemnego zniesienia obowiązku wizowego. Zawarto ją w Wiedniu na czas nieokreślony. Pełnomocnikiem strony polskiej był Władysław Wojtasik, strony austriackiej Otto Eiselsberg. Uzupełnieniem umowy z 18 lipca była *Konwencja konsularna* z 2 października 1972 r. podpisana w Wiedniu przez Józefa Czyrka i dr. Heynricha Haimerle. Uzupełnieniem zaś konwencji była *Wspólna deklaracja Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Austriackiego Rządu Związkowego* z tego samego dnia *potwierdzająca dotychczasowe warunki współpracy na płaszczyźnie politycznej i ekonomicznej*. Podobne umowy Polska zawarła także z Finlandią i ze Szwecją.

Dnia 25 stycznia 1973 r. podpisano *Protokół dodatkowy do Układu z 6 października 1970 roku między PRL a Republiką Austrii o uregulowaniu określo-*

¹⁰³ L. Jasiński, *Blżej centrum...*, s. 252.

¹⁰⁴ P. Franaszek, *Die Handelsbeziehungen zwischen der Volksrepublik Polen und Österreich in der Zeit von 1945–1989*, [w:] *Zarte Bande...*, s. 192.

¹⁰⁵ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Traktaty...*, s. 80–209.

nych zagadnień finansowych¹⁰⁶. Dokument przygotowano w celu ostatecznego uregulowania kwestii roszczeń, które wniosła Polska w związku z utratą przez obywateli polskich mienia w trakcie działań II wojny światowej. Określono kategorie osób poszkodowanych i podstawę prawną, jaka pozwoli im ubiegać się o odszkodowanie.

Kolejna umowa handlowa, zawarta 6 września 1973 r. na okres dziesięciu lat, regulowała rozwój współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej, a także zasady kooperacji przemysłowej obydwu państw¹⁰⁷. Uzupełniono ją o zapisy z 22 września 1976 r. Polska i Austria zobowiązały się dostosować postanowienia GATT do wzajemnych obrotów handlowych, również w zakresie klauzuli najwyższego uprzywilejowania¹⁰⁸. Z relacji ambasady polskiej w Wiedniu dowiadujemy się o jej konsekwencjach w zakresie współpracy środowisk naukowych.

Nie zdołaliśmy dotychczas znaleźć sposobu na objęcie kontrolą „masowego ruchu turystycznego” polskich naukowców do Austrii. Nadzór MSZ jest w tym wypadku realizowany głównie w odniesieniu do wymiany objętej umową o współpracy kulturalnej i naukowej (stypendyści) w małym zakresie do osób delegowanych na różnego rodzaju kongresy, seminaria, sympozja, a także stypendia naukowe, natomiast duża liczba przedstawicieli uczelni polskich kursuje do Austrii na podstawie osobistych kontaktów i dobrych stosunków bądź to z odpowiednimi naukowcami austriackimi, bądź Instytutem Kultury Austriackiej w Warszawie¹⁰⁹.

¹⁰⁶ *Protokół dodatkowy do Umowy między PRL a Republiką Austrii o wzajemnych stosunkach w sprawach z zakresu prawa cywilnego oraz o dokumentach, podpisanej w Wiedniu dnia 11 grudnia 1963 roku* zawarto 25 stycznia 1973 r. Wszedł w życie 20 lutego 1974 r. Został opublikowany w „Dzienniku Ustaw” 1974, nr 6, poz. 33. Jest umową obowiązującą do dziś.

¹⁰⁷ *Umowa między Rządem PRL a Austriackim Rządem Związkowym o rozwoju współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej, podpisana 6 września 1973 roku*, weszła w życie 5 listopada 1973 r., nie została opublikowana w „Dzienniku Ustaw”, jest umową archiwalną.

¹⁰⁸ E. Bryl-Warewicz, *Stosunki polsko-austriackie po II wojnie światowej*, [w:] *Wiktoria wiedeńska i stosunki polsko-austriackie w latach 1683–1983*, red. W. Śladowski, A. A. Witusik, Lublin 1983, s. 265.

¹⁰⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 31/82, w. 7, *Uwagi do Sprawozdania z pracy Ambasady PRL w Wiedniu za rok 1975*. E. Ochab, 23 XII 1975, s. 2.

Dnia 23 maja 1975 r. sporządzono w Warszawie polsko-austriacką umowę dotyczącą współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia¹¹⁰. W krótkiej preambule powołano się na zapisy ONZ i Światowej Organizacji Zdrowia. Przez współpracę na rzecz ochrony zdrowia rozumiano wymianę: doświadczeń w dziedzinie badań medycznych, specjalistów w celu wzajemnych konsultacji, publikacji naukowych czy udział w medycznych imprezach naukowych. Koszty współpracy miały ponosić obydwie strony, plany zaś szczegółowe miały być przedstawiane z wyprzedzeniem na okres dwóch lat. Umowę podpisano na pięć lat, z możliwością jej przedłużenia, jeśli obydwie strony nie wypowiedzą jej wcześniej.

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych strona polska zabiegała o rozwój współpracy gospodarczej w trosce wywołanej alarmującymi wskaźnikami makroekonomicznymi zwiastującymi nadejście kryzysu. Największe rozwijające się inwestycje austriackie w Polsce to wspomniane już Przedsiębiorstwo Celulozowo-Papiernicze w Kwidzynie, wartość nakładu austriackiego 1,5 mld szylingów, Petrochemia w Płocku – wkład 1,5 mld szylingów i Huta im. Lenina – 350 mln szylingów. Wśród ważnych celów gospodarczych z tego okresu wymienić można włączenie naszych przedsiębiorstw do budowy gazuociągu West-Austria-Gasleitung, powstającego przy udziale firm francuskich. Ponadto zaproponowano współpracę Budimexu przy odbudowie mostu Reichsbrücke, powołując się na dotychczasowe doświadczenia w zakresie budowy konstrukcji stalowych. Atrakcyjna była dla Polaków również inwestycja związana z budową kopalni węgla Oberdorf-Voitsberg. Wśród ważnych projektów na rynkach państw trzecich wymieniano m.in. budowę cementowni w Turcji i Tunezji, budowę rafinerii olejów sztucznych w Algierii czy zakładów nawozów fosforowych w Jugosławii a cukrowni w Egipcie, Ekwadorze i na Filipinach¹¹¹.

Zapowiedziano przygotowanie przepisów regulujących wymianę towarową na warunkach korzystnych dla Polski, kartą przetargową miała być ustawa z 14 maja 1976 r. umożliwiająca prowadzenie na terenie PRL działalności

¹¹⁰ *Umowa z 23 maja 1975 roku o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia*. Weszła w życie 6 VI 1976 r. Nie została opublikowana w „Dzienniku Ustaw”. Nie umieszczono jej także w bazie Lex. Tekst polski i niemiecki znajdują się w bazie internetowej umów dwustronnych MSZ.

¹¹¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 31/82, w. 4, t. 49, *Tezy do rozmów Towarzysza Premiera P. Jaroszewicza z Kanclerzem Austrii Bruno Kreisky'm podczas nieoficjalnej wizyty w Polsce 16–20 IX 1976*.

gospodarczej przez zagraniczne podmioty gospodarcze¹¹². Niepowodzeniem zakończyła się koncepcja budowy w Polsce, przy udziale kapitału austriackiego, elektrowni atomowej czy kopalni miedzi. Plany te, przedstawione bezpośrednio przez kanclerza, świadczyły o chęci wpisania Polski do grona długofalowych partnerów gospodarczych i pozytywnej ocenie naszego państwa na tle innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. W tym czasie polskie władze związane ściśle instrukcjami sowieckimi skupiały się na modernizacji przemysłu zbrojeniowego i wdrażaniu zapowiadanej przez marszałka Dimitrija Ustinowa reformy w oddziałach Układu Warszawskiego.

Kolejnymi umowami o charakterze cywilno-prawnym były podpisane rok po roku *Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związkowym Republiki Austrii o współpracy w dziedzinie turystyki*, z 29 kwietnia 1976 r., *Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Republiki Austrii o współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach celnych* z 16 grudnia 1977 r., *Umowa między PRL a Republiką Austrii o ekstradycji* z 27 lutego 1978 r., z tego samego dnia również *Umowa między PRL a Republiką Austrii o pomocy prawnej w sprawach karnych*. Dokumenty te uzupełniły obowiązujące zapisy dotyczące przepływu osób i usprawniły handel.

Dnia 29 kwietnia 1976 r. podpisano umowę o współpracy w dziedzinie turystyki¹¹³. W preambule zwrócono uwagę na znaczenie turystyki dla rozwoju obydwu państw i zapisy końcowe aktu KBWE propagujące rozwój tego sektora gospodarki. W pierwszych artykułach zwrócono uwagę na konieczność wsparcia tych instytucji państwowych, które zajmują się promocją podróżowania. W artykule 3 powołano się na umowę z roku 1972 znoszącą obowiązek wizowy dla obywateli umawiających się stron. Doprecyzowano kryteria wzajemnej promocji, uściślono warunki płatności i wymieniono konieczność powołania Komisji Mieszanej mającej na stałe zajmować się kwestiami turystyki w dwustronnych relacjach polsko-austriackich. Umowę zawarto na czas nieokreślony.

¹¹² Dwa dni po zakończeniu wizyty kanclerza Kreisky'ego podpisano w Wiedniu ważny traktat handlowy. Była to *Umowa wieloletnia w sprawie obrotu towarowego i płatniczego oraz współpracy gospodarczej między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Austriackim Rządem Związkowym* z 22 września 1976 roku.

¹¹³ Umowa z 29 kwietnia 1976 r. Weszła w życie 22 września 1979 r. Nie została opublikowana w „Dzienniku Ustaw” ani też bazie Lex. Tekst polski i niemiecki znajdują się w bazie internetowej umów dwustronnych MSZ.

„Polityka sąsiedztwa” oparta była na stworzeniu warunków politycznych i prawnych do budowy odpowiedniej infrastruktury zapewniającej rozwój i wzajemne korzyści. Pierwsze rozmowy na temat liberalizacji handlu i specyfikacji produktów pochodzących z Polski prowadzono na przełomie 1972 i 1973 roku¹¹⁴. Pracom tym przewodził minister Josef Staribacher, stronę polską reprezentował minister Tadeusz Olechowski¹¹⁵. W latach 1972–1973 rozpoczęto również rozmowy na temat umów kredytowych. Polska miała je otrzymać na rozwój infrastruktury przemysłu wydobywczego i chemicznego¹¹⁶. Kredyty austriackie wiązały się z jednej strony z potrzebą pozyskiwania funduszy z kilku źródeł i poszukiwania najbardziej korzystnych rozwiązań, z drugiej zaś z wprowadzeniem w Polsce zasad nowej polityki kredytowej¹¹⁷. Rok później podpisano jedno z ważniejszych porozumień handlowych po II wojnie światowej – *Umowę o dostawach energii elektrycznej z Polski do Austrii oraz o imporcie do Polski dóbr inwestycyjnych i urządzeń na warunkach kredytowych*¹¹⁸. W tym dniu podpisano również inne dokumenty: *Umowę między PRL a Republiką Austrii w sprawie zapobieżenia podwójnemu opodatkowaniu w zakresie podatków od dochodu i majątku; Wieloletni program dalszego rozwoju współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej między Rządem PRL a Austriackim Rządem Związkowym*. Kolejnym ważnym dokumentem był układ z 25 czerwca 1980 r., w sprawie eksportu polskiego węgla do Austrii, powiązany z udzieleniem Polsce kredytu na rozbudowę infrastruktury przemysłu węglowego¹¹⁹. Umowy te zaowocowały 5,3-krotnym

¹¹⁴ StBKA, *Aide Memoire (XI 1973)*, Länderbox Polen Box 5.

¹¹⁵ StBKA, *Offizieller Besuch des BK in Polen, 25.–26. Juni 1973*, Länderbox Polen Box 5.

¹¹⁶ StBKA, *Aide Memoire (XI 1973)*, Länderbox Polen Box 5.

¹¹⁷ J. Gajdek, *Der mittelbare Nachbar. Österreichvorstellungen in Polen 1970–1995*, [w:] *Mit anderen Augen gesehen. Internationale Perzeptionen Österreichs 1955–1990 (Österreichische Nationalgeschichte nach 1945)*, Hg. O. Rathkolb, O. M. Maschke, S. A. Lütgenau, Wien–Köln–Weimar 2002, s. 661.

¹¹⁸ StBKA, *Offizieller Besuch des Präsidenten des Ministerrates der VR Polen, Piotr Jaroszewicz, in Österreich, 30.9.–3.10.1974*, Länderbox Polen Box 4. Pełne brzmienie tytułu umowy to – *Porozumienie między Rządem PRL a Rządem Federalnym Austrii o dostawach energii elektrycznej z Polski do Austrii oraz o eksporcie do Polski austriackich dóbr inwestycyjnych i urządzeń na warunkach kredytowych, oraz problemach z tym związanych*.

¹¹⁹ Umowa z 2 maja 1980 r. Weszła w życie 1 maja 1981 r. Nie została opublikowana w „Dzienniku Ustaw”. Nie umieszczono jej w bazie Lex. Tekst polski i niemiecki znajdują się w internetowej bazie umów dwustronnych MSZ.

wzrostem obrotów handlowych, przy średniej stopie rocznego wzrostu 16,5%. Austria zajęła piąte miejsce pod względem wielkości obrotów towarowych Polski z rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi. Polska zyskała drugie (po ZSRR) miejsce wśród komunistycznych partnerów Austrii. Uzupełnieniem kontaktów ekonomicznych były kontrakty zawierane przez przedsiębiorstwa i koncerny obydwu państw. Skutkiem wpływu tychże transakcji był około dziesięcioprocentowy udział całości obrotów w poszczególnych sektorach. Największy kontrakt kooperacyjny w tym czasie zawarto pomiędzy austriackim Steyer-Daimler-Puch AG a PMZ „Pol-Mot” na globalną kwotę 4,5 mld szylingów. Wśród innych ważnych przedsięwzięć wymienić należy: budowę i montaż górniczych kombajnów pokładowych; współpracę na rynkach trzecich przy budowie kompletnych obiektów dla przemysłu chemicznego, spożywczego, drzewnego i cukrowniczego; współtworzenie, projektowanie i sprzedaż obiektów przemysłu hutniczego (Centrozap – Voest-Alpine). Rozszerzono także współpracę na rynkach trzecich. Wspólnym sukcesem zakończyły się budowy rafinerii ropy w Kongo i Mauretanii, fabryki celulozy w Kamerunie, a także zakładów metalurgicznych w Libii i Wenezueli¹²⁰.

Uwagi dotyczące najważniejszych regulacji prawnych związanych z wymianą handlową wskazują na kluczową rolę kwestii kredytów udzielanych Polsce. To głównie one były przedmiotem żmudnych negocjacji i w miarę postępującego kryzysu powstawania nerwowej sytuacji w stosunkach Polski z Zachodem. Przyspieszenie inwestycyjne, jakie zapowiadano w latach siedemdziesiątych, miało wynikać nie z rekonstrukcji i modernizacji istniejących zakładów produkcyjnych, lecz z tworzenia nowych. Nowe zjawiska w gospodarce światowej interpretowano jako sprzyjające Polsce. Inflacja walut, a przede wszystkim deprecjacja dolara amerykańskiego (dwukrotna dewaluacja z grudnia 1971 i lutego 1973 r.) zachęcały do przyjęcie przez polskie władze „filozofii zadłużania się”. Wraz z narastaniem kryzysu naftowego międzynarodowy system walutowy został zasilony w ogromnej skali „petrodolarami”. Nie martwiono się o warunki podpisywanych kredytów w sytuacji, gdy instytucje finansowe poszukiwały chętnych na pieniądze zalegające w bankach¹²¹. Zdaniem przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów Mieczysława Jagielskiego inflacja w krajach zachodnich doprowadziła do obniżenia kosztów kredytów zagranicznych. Było to błędne założenie, gdyż przyspieszony wzrost inflacji i różnokie-

¹²⁰ E. Bryl-Warewicz, *Stosunki polsko-austriackie...*, s. 267.

¹²¹ S. Długosz, *Jak zadłużyłem PRL*, Warszawa 1995, s. 43.

runkowe zmiany kursów walut i stóp procentowych w poszczególnych krajach przerzucały ryzyko związane ze wzrostem inflacji na kredytobiorcę. Błędy w kalkulacjach wynikały również z rozliczania bilansów płatniczych w cenach bieżących. Doszło do sytuacji, w której już w roku 1975 zostały przekroczone wskaźniki uznawane powszechnie za dopuszczalną bieżącą granicę zadłużenia: 1. Przekroczenie 20% wskaźnika obciążenia eksportu obsługą kredytu zagranicznego; 2. Wartość zadłużenia w krajach kapitalistycznych była prawie dwukrotnie wyższa od rocznych wpływów dewizowych za eksport do tych państw, a nie powinna przekraczać stosunku 1:1¹²². Te niekorzystne zjawiska nasiliły się w drugiej połowie lat siedemdziesiątych.

W połowie lat siedemdziesiątych Polska prowadziła aktywną politykę handlową z krajami EWG, choć oficjalny stosunek do obszaru integrującej się Europy nie był jednoznaczny. Zachętę stanowiły propozycje składane zarówno przez RFN, Wielką Brytanię, jak i Francję. W niemieckiej polityce wschodniej pozostałe mocarstwa upatrywały chęci zdominowania gospodarczego obszaru Europy Środkowej. Zdaniem prezydenta Francji Giscarda d'Estaing wymiana handlowa z państwami wschodnimi miała być koncepcją „transideologiczną” równoważącą wpływy niemieckie. W gronie „państw bratnich” Polska zajmowała miejsce szczególne¹²³. Importowała najwięcej towarów francuskich, choć stanowiło to zaledwie 0,5% produkcji tego kraju¹²⁴. Polska była wówczas obok ZSRR głównym partnerem handlowym Francji.

Po czwartej wizycie kanclerza w Polsce nastąpiło swoiste przyspieszenie w pracach dyplomatycznych na rzecz nowych umów dwustronnych. W ich efekcie doszło do dalszego rozwoju relacji dwustronnych. W latach 1977–1978 podpisano w sumie sześć kolejnych traktatów¹²⁵. Udział głównych partnerów Polski

¹²² D. Jarosz, M. Pasztor, *Polska – Francja...*, s. 371.

¹²³ R. Stobiecki, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna..., ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007, s. 315–334.

¹²⁴ D. Jarosz, M. Pasztor, *Polska – Francja...*, s. 375.

¹²⁵ Były to: *Porozumienie między Rządem PRL a Austriackim Rządem Federalnym o realizacji Umowy między PRL a Austrią o współpracy kulturalnej i naukowej*, podpisanej w Wiedniu w dniu 14 VI 1972 r. z 26 IV 1977 r.; *Umowa trójstronna między Rządem PRL, Austriackim Rządem Federalnym i Rządem Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej o zabezpieczeniu i prawidłowej realizacji dostaw, tranzytu i odbioru energii elektrycznej z PRL przez terytorium Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej do Republiki Austrii* z 31 VIII 1977 r.; *Umowa między*

w jej globalnych obrotach handlowych w latach 1970–1977 wskazuje na rosnącą pozycję Austrii w gronie państw wysoko rozwiniętych. W roku 1970 eksport do Austrii wynosił 1,4% i to sytuowało owo państwo na siódmym miejscu w gronie państw kapitalistycznych. Dla porównania w tym roku udział eksportu wyniósł w przypadku najsilniejszych partnerów – RFN – 5,5%, Włochy – 3,8%, USA – 2,6%. W tym samym okresie import z Austrii wyniósł 2,5%, a u schyłku dekady 3,6% ogółu obrotów handlowych, co dawało piąte miejsce w gronie państw rozwiniętych. Był to wynik podobny do importu towarów z USA i Francji. W tym czasie obroty handlowe z państwami socjalistycznymi ogółem spadły o 15%, a z państwami kapitalistycznymi wzrosły o 8%¹²⁶. Zgoda ekipy Edwarda Gierka na zadłużanie państwa miała istotny wpływ na ożywienie wymiany handlowej. Obroty handlowe z państwami rozwiniętymi wzrastały do roku 1977, kiedy to osiągnęły rekordowe wskaźniki. Polska miała w nich jednak znaczny deficyt. Próbowano doprowadzić do sytuacji, w której import pokrywa się z eksportem, ale w najlepszym razie udawało się to czynić w 70%. W roku 1980 zadłużenie Polski w krajach kapitalistycznych wynosiło 23 mld dolarów. Największym wierzycielem była RFN – 19,6% ogólnego zadłużenia Polski, USA – 13%, Francja – 10,9%, Wielka Brytania 8,7% i Austria 6,5%, czyli 1,5 mld dolarów¹²⁷. Państwa zachodnie z uwagą obserwowały rozwój sytuacji gospodarczej w Polsce. Analizowano możliwości zmiany struktury gospodarczej państwa, zmiany demograficzne i efekty inwestycji zagranicznych. W rozmowach dwustronnych polskie władze narzekały na czynniki zewnętrzne (pogodę, klęski żywiołowe i opóźnienia w modernizacji). Właściwie od 1979 r. rozpoczęto rozmowy na temat refinansowania polskich zobowiązań. Minister Jagielski podjął się negocjacji z bankami niemieckimi, amerykańskimi i francuskimi. Strona polska przekonywała, że jest to konieczne, aby uchronić Polskę przed „wycofaniem się na Wschód”¹²⁸.

Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Republiki Austrii o współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach celnych z 16 XII 1977 r.; Umowa między PRL a Republiką Austrii o ekstradycji z 27 II 1978 r.; Umowa między PRL a Republiką Austrii o pomocy prawnej w sprawach karnych z 27 II 1978 r.

¹²⁶ A. Czepurko, J. Gieźgała, *Handel zagraniczny Polski w latach siedemdziesiątych. Wyniki, zadania i perspektywy*, Warszawa 1978, s. 16.

¹²⁷ W. Rydygier, *Paupka zadłużenia*, [w:] *U źródeł polskiego kryzysu. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju gospodarczego Polski w latach siedemdziesiątych*, red. A. Müller, Warszawa 1985, s. 239.

¹²⁸ D. Jarosz, M. Pasztor, *Stosunki polsko-francuskie...*, s. 388.

Kredyty udzielane Polsce przez Austrię dzieliły się na kilka podstawowych grup. Najważniejsze z nich służyły finansowaniu inwestycji. Kolejne sumy były przeznaczane na zakup surowców i półproduktów. Trzecią grupę stanowiły kredyty na artykuły konsumpcyjne¹²⁹. Do końca roku 1978, przy całkowitej kwocie kredytu 23,5 mld szylingów, 3 mld przeznaczono na zakup dóbr inwestycyjnych w Austrii, 4,7 mld na zakup wyrobów stalowych, 4,3 mld na licencje i kooperację w ramach współpracy z przedsiębiorstwami austriackimi, 1,1 mld na zakup surowców chemicznych, 6,5 mld na zakupy w ramach planu 5-letniego, 360 mln na artykuły rolno-spożywcze. W tym czasie do dyspozycji Banku Handlowego pozostawała kwota 1,6 mld szylingów. Zdaniem *chargé d'affaires* ambasady w Wiedniu Bolesława Kulskiego do końca roku 1978 Polsce wypłacono łącznie 9,438 mld szylingów¹³⁰.

Jedną z pierwszych ważniejszych inwestycji była współpraca podjęta w roku 1973 z koncernem Steyr-Daimler dotycząca produkcji maszyn budowlanych, wywrotek i ciągników siodłowych. Dwa lata później współpraca została rozwinięta dodatkową umową z firmą „Polmot”. Chodziło o budowę ciężarówek o ładowności od 18 do 32 ton, wyposażonych w silniki o mocy 450 KM. Na realizację tej umowy bank austriacki udzielił wówczas kredytu¹³¹. W roku 1975 doszło również do podpisania ważnej umowy dotyczącej współpracy na rynkach trzecich. Polskie przedsiębiorstwo „Polimex-Cekop” i austriackie „Voest-Alpine” zdecydowały o budowie fabryki melaminy podejmując przy tym współpracę z koncernem Linz AG. Zachęciło to inne polskie przedsiębiorstwa do podpisywania podobnych umów w kolejnych latach¹³². Wśród najważniejszych wymienić można choćby: polski „Kolmex” i austriacki „Plasser und Theurer”, „Metronex” i „Goerz-Elektro”, „Elektrim” i „Schrack” oraz „Dvorak und Kobler AG”, „Armatura” i „Gustav Schmiedl”, „Stalexport” i „Voest-Alpine” wraz z „Vereinigte Edelstahlwerke”. Najbardziej intratnym przedsięwzięciem była umowa pomiędzy „Weglokoksem” i „Voest-Alpine” dotycząca eksportu

¹²⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Pismo B. Kulskiego z 21 VIII 1978 roku*.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 4.

¹³¹ A. Wieczorkiewicz, *Kooperacja przemysłowa Polski z rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi*, Warszawa 1980, s. 126–127.

¹³² AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky'ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej, z II 1978 roku*, s. 10.

polskiego węgla i koksu. W większości umów pośredniczył polski Bank Handlowy z siedzibą w Warszawie¹³³.

Wymiernym efektem rozwoju relacji gospodarczych i zainteresowania ze strony austriackiej polskimi towarami było podpisanie 1 stycznia 1975 r. deklaracji znoszącej ograniczenia ilościowe dla polskich produktów. Było to pierwsze porozumienie o takim charakterze podpisane przez polskie władze. Był to także krok w stronę aktywnej i korzystnej polityki gospodarczej. Druga połowa lat siedemdziesiątych to okres, w którym polska polityka zagraniczna zaczęła w pełni korzystać z efektów pracy dyplomatycznej zarówno Edwarda Gierka, jak i ministra Stefana Olszowskiego. Po podpisaniu umów z Portugalią i Hiszpanią, Polska prowadziła ożywione kontakty dyplomatyczne ze wszystkim krajami Europy Zachodniej. W tym czasie Austria była już tylko jednym z wielu państw, jakie zabiegały o rozwój kontaktów handlowych z Europą Środkową, w tym z Polską. Bardzo dobre doświadczenia w tej dziedzinie miała firma „Voest-Alpine”, współpracująca z zakładami polskimi na obszarze państw Trzeciego Świata. Polskie kierownictwo partyjne poszukiwało nowych możliwości rozwoju i taka działalność poza strukturami RWPG była w tym czasie wzmacniana¹³⁴.

Narastające w relacjach USA–ZSRR napięcie ograniczało aktywność Polski nie tylko politycznie. W latach 1977–1978 rozwijano polsko-austriacką współpracę podczas spotkań nieoficjalnych, których efektem była wymiana surowców i energii za cenę kolejnych kredytów. W dniach od 16 do 17 września 1977 r. premier Piotr Jaroszewicz udał się z nieoficjalną wizytą do Wiednia¹³⁵. Omawiano wówczas transfer energii elektrycznej, budowę instalacji do produkcji koksu naftowego, współpracę z koncernem Steyr-Daimler-Puch, a także zatrudnienie polskich specjalistów w przedsiębiorstwach austriackich¹³⁶. Wiele uwagi poświęcono wówczas potencjalnej współpracy z Czechosłowacją, która była krajem tranzytowym. Rozmowy prowadzono w październiku i listopadzie 1977 r. Strona czechosłowacka domagała się wówczas rozmów trójstronnych i większych korzyści z tytułu transmisji polskich dóbr. Władze austriackie sta-

¹³³ P. Franaszek, *Die Handelsbeziehungen...*, s. 193.

¹³⁴ H. Apfalter, *Koncern VOEST-ALPINE jako partner polskiej gospodarki*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1979, t. CVII, s. 55.

¹³⁵ StBKA, *Informationsmappe betr. den Besuch des polnischen MP Jaroszewicz in Österreich, September 1977*, Länderbox Polen Box 3.

¹³⁶ StBKA, *Informationsmappe betr. den inoffiziellen Besuch des Herrn BK in Polen, 16.–19.9.1976*, Länderbox Polen Box 4.

rały się być pośrednikiem i unikały spotkań w większym gronie. W sytuacji, kiedy napotymano przeszkody podczas negocjacji, kierowano temat pod obrady KBWE lub stosowano inne formy nacisku¹³⁷. W korespondencji kanclerza Kreisky'ego odnajdujemy różne rozwiązania dotyczące współpracy trójstronnej. Sugerowano m.in., aby podczas rozmów z Pragą unikać sprawiania wrażenia, że pomoc czechosłowacka była nieodzowna, lecz że Wiedeń rozważa alternatywne drogi przesyłania polskiej energii przez ZSRR i Węgry¹³⁸.

Spotkanie robocze grupy konsultacyjnej z dyrektorem Departamentu Politycznego Franciszkiem Ceską odbyło się także w Wiedniu 28 listopada 1978 r. Dotyczyło przygotowań do szczytu w Madrycie i wspólnego stanowiska w sprawach rozbrojenia. J. Wierzbicki zauważył w relacji z posiedzenia, że stanowiska Polski i Austrii w kwestii bezpieczeństwa w Europie były zbieżne¹³⁹. Dodatkowo wspólne ustalenia przygotowali przedstawiciele urzędów patentowych, którzy opracowali regulamin dotyczący ochrony własności przemysłowej. Ułatwiło to stronie polskiej dostęp do dokumentacji zdeponowanej w międzynarodowym centrum INPADOC, którego siedziba znajdowała się w Wiedniu¹⁴⁰.

Austria dążyła do zwiększenia importu polskiej energii i surowców, dyskutowano na temat powstającej infrastruktury i dodatkowych projektów. W protokole z rozmów pomiędzy premierem Jaroszewiczem a kanclerzem Kreiskim z 16 września 1977 r. wymieniono czterech przyszłych inwestorów i przewidywane dodatkowe plany: Voest-Alpine (7 projektów), Klin Union (2 projekty), Verenigte Metallwerke (1 projekt), Waagner Brio (1 projekt)¹⁴¹. W dokumencie przygotowanym na potrzeby grup roboczych czytamy, że w gronie państw wschodnich na szczególną uwagę zasługiwały ZSRR i Polska. Te kraje produkowały systematycznie od początku lat siedemdziesiątych więcej energii niż były w stanie wykorzystać¹⁴². Zdaniem ekspertów poza samą produkcją, która systematycznie wzrastała, należało zwrócić uwagę na bogate złoża. Państwa

137 StBKA, *Information für Herrn Bundeskanzler* (1979), Länderbox Polen Box 3.

138 StBKA, Dr. Walter Fremuth – BKA betr. Finanzierung von 300 Mio \$ an VR Polen, Kohlenliefervertrag, 10.12.1979, Länderbox Polen Box 3.

139 AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Notatka informacyjna z 22 XI 1978 roku*.

140 AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Pismo B. Kułskiego z 21 VIII 1978 roku*.

141 StBKA, *Informationsmappe betr. den Besuch des polnischen MP Jaroszewicz in Österreich, September 1977*, Länderbox Polen Box 3.

142 StBKA, *The energy situation between East and West*, Länderbox Polen Box 3.

wschodnie nie poszukiwały alternatywy w pozyskiwaniu energii, w niewielkim stopniu wykorzystywały również energię jądrową. Jednak strona sowiecka wyraźnie sprzeciwiała się polskim projektom, w których bazą miały być surowce pochodzące ze Związku Sowieckiego. Należy również dodać, że ich cena wzrosła wówczas wyraźnie¹⁴³.

Strona polska pozytywnie oceniła realizację umów gospodarczych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. Wśród zjawisk niekorzystnych wymieniono stosowanie przez Austrię barier taryfowych w sektorze przemysłu spożywczego. Zaostrzono bowiem wymogi sanitarne i celne, a także wprowadzono ograniczenia dla importerów współpracujących z Europą Środkową. Osłabieniu uległa koniunktura wymiany wyrobów hutniczych i chemicznych, natomiast poprawiła się organizacja własnych sieci dystrybucji cementu i obuwia¹⁴⁴. Austria tworzyła również pewne bariery odnoszące się do polityki celnej. Według austriackich przepisów import do Austrii traktowany był jako przywóz towarów i nie podlegał ulgom celnym. Zwiększono podatek obrotowy na tzw. towary luksusowe: dywany, aparaturę hi-fi, samochody, biżuterię, co wpłynęło hamująco na polski eksport¹⁴⁵. Po roku 1975 zniesione zostały przez Austrię w handlu z krajami wschodnimi ograniczenia ilościowe. W ich miejsce wprowadzono obowiązek wizowania faktur (*Vidierungsverfahren*), na liście towarów objętych tym przepisem znalazło się 200 pozycji.

W liberalizacji, jaka uwidoczniła się od początku lat siedemdziesiątych w krajach komunistycznych, Wiedeń widział szansę dla Europy Środkowej. Podczas gdy Chorwaci, Serbowie, Czesi, Słowacy, Węgrzy, Polacy i Rumuni poszukiwali własnej identyfikacji w ramach regionu, Austriaków skłaniało to przynajmniej do snucia pewnych przypuszczeń na temat tego, jakie może być wykorzystanie tych trendów i jak dalece mogą rozwinąć się tu formy gospodarczej i kulturalnej współpracy. Tutaj, a nie w całkowitym otwarciu zachodnioeuropejskiej wspólnoty gospodarczej, poszukiwano dla Austrii nowej międzynarodowej roli¹⁴⁶.

¹⁴³ A. Skrzypek, *Dyplomacja polska między...*, s. 756.

¹⁴⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Pismo B. Kułskiego z 21 VIII 1978 roku*, s. 6.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ B. Kreisky, *Politik braucht Visionen, Aufsätze, Reden und Interviews zu aktuellen weltpolitischen Fragen mit einem Vorwort von Walter Jens*, Bonn 1982, s. 116–117.

W koncepcjach krajów Wschodniej i Środkowej Europy Dunaj zajmował szczególne miejsce, które wynikało zarówno z jego gospodarczego znaczenia, jak i z siły, którą symbolizował. Państwa leżące nad Dunajem łączyło wyjątkowe poczucie sąsiedztwa i wspólne położenie na głównej arterii komunikacyjnej Europy. W odniesieniu do kwestii gospodarczo-politycznych Kreisky był przede wszystkim zainteresowany rozbudową infrastruktury. Stawiał na reanimację starej arterii komunikacyjnej:

gdyby udało się rozbudować Dunaj do trasy komunikacyjnej połączonej z Renem i dalej z Morzem Północnym oraz z Odrą i Morzem Bałtyckim, otworzyłoby to drzwi dla komunikacji i transportu towarów drogą morską nie tylko dla Austrii, lecz dla całej Środkowej i Wschodniej Europy. Dzięki temu wszystkie państwa nad Dunajem mogłyby doświadczyć rewolucyjnej przemiany.

Od lat pięćdziesiątych agitował za tą ideą – w 1956 r. w ONZ oraz w połowie lat siedemdziesiątych w ramach procesu KBWE. Ostatecznie jednak inicjatywa nie doszła do skutku. Rząd polski w innych warunkach politycznych i gospodarczych powrócił do niej jednak w roku 2017.

W świetle statystyk obrotu handlowe między Polską i Austrią zmieniły się znacząco na przestrzeni dziesięciu lat. W roku 1970 eksport z Polski wyniósł 232,2, natomiast w 1980 r. 834,9 mln zł dewizowych. W tym samym czasie import do Polski wzrósł z 248,6 do 1749,6 mln zł dewizowych. Najgorsze saldo wymiany handlowej odnotowano w roku 1976 i wyniosło ono wówczas – 1452,8 mln zł dewizowych (dla porównania w roku 1970 tylko 16,3 mln zł dewizowych).

Najwyższy pułap wymiany towarowej osiągnięto w 1976 r. – 9,4 mld sztyngów. W następnych latach wyniki były znacznie słabsze, choć w porównaniu z początkiem dekady ciągle bardzo wysokie¹⁴⁷. Już w trakcie przygotowania do wizyty, doradcy kanclerza zwracali uwagę na drastyczne spadki wskaźników gospodarczych Polski¹⁴⁸. Choć warunki formalno-prawne do rozwoju współpracy gospodarczej zostały stworzone, ceny żywności rosły, konsumpcja spadała, a wyniki handlowe pogarszały się. Polska ograniczyła w sposób znaczny

¹⁴⁷ J. Staribacher, *Austriacko-polskie stosunki gospodarcze...*, t. CVII, s. 9.

¹⁴⁸ StBKA, *Arbeitsbesuch des Herrn Bundeskanzlers in Polen. Information*, 1979, Länderbox Polen Box 3.

import i eksport z krajami EWG, natomiast systematycznie rozwijała wymianę z krajami RWPG, zwłaszcza z ZSRR. W latach 1975–1978 zbudowano Orenburski Rurociąg Gazowy „Sojuz” w czym uczestniczyły wszystkie europejskie kraje RWPG. Rok po zakończeniu prac budowlanych popłynął nim do nich gaz ziemny z terenu południowego Uralu. Za tą inwestycją poszły kolejne. Na terenie ZSRR powstały zakłady celulozowe w Ust'-Illimsku czy zakłady azbestowe w Kijembajewsku. Zwrot nakładów inwestycyjnych miał przyjąć postać przyszłych dostaw surowców i materiałów¹⁴⁹.

Nie znając szczegółów tej zmiany władze austriackie próbowały określić tendencje na nadchodzące lata. Inwestycje jakie realizowano w Polsce nie przyczyniły się do poprawy sytuacji, gdyż natrafiły na niedoinwestowaną gospodarkę. Dysproporcje w rozwoju poszczególnych gałęzi przemysłu bądź brak możliwości eksportu towarów atrakcyjnych, za które Polska mogłaby otrzymywać dewizy potrzebne do spłaty długów, przyspieszyły kryzys¹⁵⁰. Aby sprostać wymaganiom kredytowym zaciągano nowe pożyczki, często pod presją inwestorów, którzy grożąc wycofaniem się z umów domagali się zaciągania kolejnych zobowiązań. Następstwem wielkiej fali inwestycyjnej z pierwszej połowy dekady był więc nie tyle wzrost produkcji eksportowej, ile ograniczenia importowe w drugiej pięciolatce¹⁵¹. Ograniczenia te przeprowadzono po roku 1976 kosztem jakości wytwarzanych na eksport produktów i wydłużenia procesu inwestycyjnego. Rozdział środków na modernizację konsekwentnie pomijał gałęzie produkujące i świadczące usługi dla ludności (handel, rolnictwo, gospodarkę komunalną i mieszkaniową), co wywołało niepokoje społeczne.

Pod koniec lat siedemdziesiątych władze PRL usiłowały spłacać wszystkie długi, by zyskać opinię solidnego dłużnika. Reformy nie przyniosły istotnych zmian systemowych w gospodarce, w szczególności w handlu zagranicznym i w bankowej obsłudze transakcji zagranicznych. Brak zmian był zjawiskiem typowym dla całego bloku sowieckiego w tym okresie, uważano je za niebezpieczne politycznie. Wyjątek stanowiły Węgry, które prowadziły od połowy lat siedemdziesiątych aktywną politykę ułatwiającą inwestycje nad Duna-

¹⁴⁹ L. J. Jasiński, *Blżej centrum...*, s. 266–267.

¹⁵⁰ *Ibidem*, s. 260.

¹⁵¹ A. Ząbkowicz, *Koncepcja zagranicznej polityki kredytowej w Polsce w latach 1971–1980*, Wrocław 1992, s. 35.

jem¹⁵². W świetle niektórych ocen jedna trzecia zadłużenia zagranicznego Polski powstała na skutek nieumiejętnych zakupów licencji. Do tego nadmierny import rozwiązań technicznych oddziaływał ujemnie na pracę krajowych ośrodków badawczych i wdrożeniowych¹⁵³.

Rok 1978 kończył okres względnej pomyślności gospodarczej. W okresie ostatnich czterech lat dochód narodowy obniżył się o 26%, inwestycje brutto spadły o 45%, inwestycje netto o 75%, konsumpcja o 15%, a płace o 14%, produkcja rolna zmniejszyła się o 13%. Nie zmalała produkcja zbrojeniowa. Z badań przeprowadzonych przez Leszka Jasińskiego wynika, że ogromna część środków dewizowych została wydana w sposób nieuzasadniony. Wynikało to z wielu zaniedbań, braku wiedzy i możliwości, nieuczciwości i braku planowania¹⁵⁴. Trudno dziś ustalić skalę nadużyć ze względu na liczne ówczesnie działania cenzury w obszarze, który dotyczył wymiany handlowej zarówno z krajami zachodnimi, jak i RWPG¹⁵⁵.

Ze względu na prognozy gospodarcze dotyczące wymiany gospodarczej, wynikające z analizy wydolności polskiego sektora energetycznego, strona austriacka zastanawiała się nad poszukiwaniem alternatywy. Sytuacja, w której Polska przestałaby wypełniać swe zobowiązania dotyczące eksportu energii, była dla Austrii niebezpieczna, stąd poszukiwanie dodatkowych zabezpieczeń¹⁵⁶. W pierwszej kolejności próbowano pomóc w spłacie długów, jakie Warszawa zaciągnęła w ostatnich latach. Od 6 do 11 listopada 1979 r. obradowała w Wiedniu komisja mieszana ds. współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej¹⁵⁷.

¹⁵² A. Gémes, *Austrian-Hungarian relations, 1945–1989*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain?...*, s. 310–335, tutaj s. 333.

¹⁵³ R. Rapacki, *System gospodarczy a import techniki w Polsce*, „Handel Zagraniczny” 1989, nr 4–5, s. 4–8.

¹⁵⁴ L. J. Jasiński, *Blżej centrum...*, s. 274.

¹⁵⁵ T. Strzyżewski, *Czarna Księga Cenzury PRL*, Londyn 1977, s. 31–39.

¹⁵⁶ Analizowano nie tylko zasoby, jakimi Polska dysponowała, ale także prognozy dotyczące poszukiwania nowych źródeł. W korespondencji pomiędzy Urzędem Kanclerskim a szefami grup roboczych: Walterem Neudoerferem, Walterem Fremuthem, pojawiał się wielokrotnie temat opłacalności polskich surowców i nakładów inwestycyjnych, jakie już zostały poniesione. StBKA, *Information*, 21.11.1979, Länderbox Polen Box 3.

¹⁵⁷ Efekty prac grupy roboczej rozwinęła komisja mieszana pracująca w Wiedniu od 20 do 24 XI, podano wyniki obrad bezpośrednio na ręce ministra J. Staribachera, a ten przywiózł je na spotkanie do Polski. AMSZ, D. IV Austria, z. 4/84, w. 3, t. 1.

Główne zadanie, jakie przed nią postawiono, dotyczyło usprawnienia wymiany towarowej. W trakcie spotkania doszło do rozmowy pomiędzy ministrem Olszewskim i kanclerzem Kreiskym. Polski minister został przyjęty przez kanclerza 7 listopada. Kreisky zasugerował możliwość współpracy nad rozbudowanym projektem dotyczącym pozyskiwania energii. O przebiegu rozmowy donosił do MSZ ambasador Andrzej Jedynak, prosząc o natychmiastową reakcję. Austriacy proponowali budowę elektrowni atomowej w Polsce. Finansowanie inwestycji miało pochodzić z Austrii i RFN. Tranzyt miał przebiegać przez Czechosłowację lub Węgry. Kanclerz uzasadniał swój projekt koniecznością rozwoju współpracy energetycznej Wschód – Zachód. Jednocześnie starano się uniknąć ataków społecznych w związku z budową tego typu obiektu na terenie Austrii¹⁵⁸. Olbrzymie protesty wystąpiły w związku z budową w Austrii elektrowni atomowej w Zwentendorf¹⁵⁹. Według kanclerza rząd stracił na tej inwestycji poparcie 6% swych wyborców, głównie ludzi młodych¹⁶⁰.

Obrady grup roboczych przynosiły kolejne rozwiązania prawne. Wśród najważniejszych wymienić można protokół z 20 lutego 1980 r., stanowiący uzupełnienie umowy z tego samego dnia, a także dotychczasowych umów handlowych. Wymieniono w nim sektory przemysłowe, gotowe do współpracy gospodarczej, i przedsiębiorstwa odpowiadające za wymianę handlową ze strony polskiej. Tekst uzupełniono również o austriackie propozycje odnośnie do współpracy z polskimi przedsiębiorstwami na rynkach trzecich. Było to dziewięć grup inwestycji, głównie na obszarze Bliskiego Wschodu i Azji¹⁶¹. Pojawiły się również i takie kwestie, których nie podejmowano ze względu na koszty, jakie generowały sugerowane przez Wiedeń inicjatywy. Wśród nich znalazły się uruchomienie produkcji koksu naftowego w Polsce, utworzenie polsko-austriackiej spółki w przemyśle motoryzacyjnym, budowa rurociągu do przesyłania węgla czy dostarczanie energii elektrycznej do Austrii poza już uzgodnione wartości¹⁶².

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych ważną składową przywozu stały się zboża i pasze. Ich duży import świadczył o ograniczonej zdolności krajowego

158 AMSZ, D. IV Austria, z. 4/84, w. 3, t. 1, *Szyfrogram nr 1977/IV z 8 XI 1979*.

159 W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 272–276.

160 J. Tycner, *Ery Kreisky'ego ciąg dalszy*, „Prawo i Życie” 1979, nr 21, s. 13.

161 AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3. *Pismo B. Kułskiego z 21VIII 1978 roku*, s. 10–11.

162 AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3. *Zestawienie tematów kooperacyjnych, jakich zdaniem komisji planowania, nie należało poruszać w rozmowach z II 1978 roku*.

rolnictwa do zapewniania wysokiego poziomu zaopatrzenia rynku wewnętrznego. Zwiększenie się udziału tych pozycji towarowych dokonało się kosztem importu surowców dla przemysłu, co z kolei oddziaływało ujemnie na stopień wykorzystania jego możliwości wytwórczych¹⁶³. Schyłek współpracy dyplomatów polskich z rządem Bruno Kreisky'ego przypadł na lata kryzysu politycznego i gospodarczego. Ostatni traktat zawarto dnia 2 maja 1980 r. Podpisany w Warszawie przez ministra spraw zagranicznych Austrii Willibalda Pahra dotyczył on zakupu zbóż. Traktat przewidywał kooperację w latach 1980–1983. Uwzględniono warunki zakupu przez stronę polską zboża w Austrii w wysokości 300 tys. ton rocznie. Wymieniono gatunki eksportowanych zbóż i ich jakość. Określono kompetencje tzw. Grupy Roboczej, mającej koordynować prace w ramach ustalania kwot zbożowych i terminu ich dostarczania. Warunki płatności i instytucje odpowiedzialne za finansowanie transakcji wyznaczyła strona austriacka. Eksportowane zboża z Austrii mogły być przesyłane przez Polskę na obszar państw trzecich tylko za zgodą Wiednia.

Wraz z końcem dekady lat siedemdziesiątych część kontraktów wygasła, natomiast strona austriacka naciskała szczególnie na współdziałanie w dziedzinie elektrotechniki i energii. Pojawiły się wówczas pomysły kooperacji z Czechosłowacją i propozycje dotyczące zwiększenia wydobycia gazu ziemnego. Widoczne było już jednak w tym czasie rosnące napięcie polityczne i ograniczenia, jakie dotknęły polskiego przemysłu. Należy podkreślić, że wbrew dramatycznej sytuacji ekonomicznej, w jakiej znalazła się Polska, Austria kontynuowała do roku 1985 wymianę handlową na poziomie 1,1% ogólnej wymiany dóbr. Dla porównania w tym czasie wymiana z Francją sprowadzała się do 0,28%, z RFN 0,67%, z USA 0,01%¹⁶⁴ wymiany dóbr z tych krajów.

Bilans wymiany gospodarczej w latach siedemdziesiątych XX w. miał także dla Polski negatywną stronę. Eksport z naszego kraju do Austrii ciągle wykazywał niższą dynamikę wzrostu (2,5-krotnie) niż import z Austrii. Ujemne dla Polski saldo bilansu handlowego wyniosło około 50 mld sztylingów. Strona polska systematycznie zastępowała w eksporcie surowce i artykuły rolno-spożywcze, ich udział w ogólnym eksporcie zmalał do 1980 r. o 54%¹⁶⁵.

¹⁶³ L. Jasiński, *Blżej centrum...*, s. 259.

¹⁶⁴ P. Franaszek, *Die Handelsbeziehungen...*, s. 194.

¹⁶⁵ E. Bryl-Warewicz, *Stosunki polsko-austriackie...*, s. 267.

Polska wkroczyła w lata siedemdziesiąte niemal bez długów zagranicznych, u schyłku tej dekady była obok Rumunii najbardziej zadłużonym krajem Europy Środkowej¹⁶⁶. Polska nie była przy tym jedynym krajem w regionie, który w latach siedemdziesiątych poważnie się zadłużył za granicą. Łączne zadłużenie państw Europy Środkowej i Wschodniej wynosiło w 1970 r. zaledwie sześć miliardów dolarów, dziesięć lat później doszło do 79 mld, a w 1990 roku osiągnęło 110 mld. Mechanizm zadłużania był podobny, zaciągano nowe zobowiązania bez możliwości spłat choćby rat starych długów. Jedynie Rumunia, która pierwsze długi zaciągała od roku 1963, zaczęła je spłacać w latach siedemdziesiątych i kosztem ogromnych wyrzeczeń udało się jej tego dokonać¹⁶⁷.

3. Popieranie spraw polskich na forum międzynarodowym

Ministerstwem Spraw Zagranicznych Austrii kierowali w rządzie Kreisky'ego – Rudolf Kirchschläger (1970–1974), Erich Bielka (1974–1976) i Wilibald Pahr (1976–1983)¹⁶⁸. Polityka europejska i polityka odprężenia znalazły swój finał podczas prac nad konferencją bezpieczeństwa. Zaangażowanie kanclerza w prace nad aktem końcowym podsumowało aktywność w intencji współpracy na linii Wschód – Zachód i poszukiwania nowych rozwiązań na rzecz porozumienia¹⁶⁹. W jednej z wypowiedzi kończącej szczyt w Helsinkach kanclerz ocenił dotychczasową pracę na rzecz „polityki sąsiedztwa”: „Z radością witam nowe podejście, w którym odczytuje się politykę koegzystencji jako plan polityczny, narzędzia do działania na rzecz pokoju, służące wszystkim, nie zaś tylko jako propagandę”¹⁷⁰. W latach siedemdziesiątych, podczas gdy zasada aktywnej neutralności rozwijała się zgodnie z przyjętymi założeniami, Kreisky mógł rozpocząć pracę nad kolejnymi obszarami współpracy międzynarodowej, podkre-

¹⁶⁶ L. J. Jasiński, *Bliżej centrum...*, s. 253.

¹⁶⁷ P. Ullmann, *Austria and Romania, [w:] Peaceful Coexistence or Iron...*, s. 465–486; idem, *Eine schwierige Nachbarschaft. Die Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Tschechoslowakei 1945–1968*, Wien 2006.

¹⁶⁸ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik. Zwischen österreichischer Identität und internationalen Programm, Zeitgeschichte im Kontext 2*, Göttingen 2009, s. 273.

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 274.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

śląjącej niezależność i siłę Austrii¹⁷¹. Takim obszarem była aktywna polityka wobec Bliskiego Wschodu¹⁷².

W okresie *détente* sprawy polskie na forum międzynarodowym koncentrowały się wokół trzech zasadniczych tematów: 1. Normalizacji stosunków z RFN i uznania granicy zachodniej Polski, 2. Współdziałania w zakresie przygotowania europejskiej konferencji ds. bezpieczeństwa, 3. Wzmocnienia pozycji ekonomicznej Polski i poszukiwania rozwiązań zbliżonych do członkostwa w GATT. Wszystkie te punkty zakładały walkę o niezależność polityczną i gospodarczą, choć w ramach struktur Układu Warszawskiego i RWPG. Dwa pierwsze zagadnienia były ze sobą silnie powiązane i kiedy prześledzimy aktywność polskiej dyplomacji w okresie przygotowań do konferencji odnajdziemy wyraźne związki pomiędzy projektami formuły spotkań a kwestią uznania granic przyjętych po II wojnie światowej¹⁷³. Punkt trzeci został omówiony w poprzednim podrozdziale przy okazji analizy skutków gospodarczych realizowanych umów dwustronnych.

Poprzez normalizację stosunków z RFN rozumiano konsekwencje wynikające z nawiązania stosunków dyplomatycznych. Walczono o to w latach 1956–1970. Wśród priorytetów w dyplomacji polskiej po 1960 r. dominował „problem niemiecki”. Większość polskich zabiegów dyplomatycznych skupiona była wokół uznania granicy polskiej na Odrze i Nysie Łużyckiej¹⁷⁴. Nie oznacza to jednak, że pomijano kwestie umocnienia dotychczasowych kontaktów z Zachodem, co więcej traktowano je jako komplementarną część walki o zachodnią granicę. Wszelkie rozmowy i spotkania w gronie ministrów spraw zagranicznych czy innych przedstawicieli państw Zachodu traktowano jako sondaż dotyczący możliwości uznania polskich praw¹⁷⁵.

Polska była maksymalnie zdeterminowana w walce o uznanie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, ponieważ w miarę upływu czasu stała się w tym dzia-

¹⁷¹ W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 218.

¹⁷² E. Röhrlich, *Kreisky's Aussenpolitik...*, s. 275.

¹⁷³ W. Jarząbek, *Polska wobec Konferencji...*, s. 23–38.

¹⁷⁴ Eadem, *Władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej...*, s. 85–103, eadem, *Problem niemiecki w polskiej polityce mocarstw zachodnich i państw niezaangażowanych w czasie drugiego kryzysu berlińskiego 1958–1961 (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Polska – Niemcy – Europa*, Warszawa 2000, s. 217–218.

¹⁷⁵ J. Tebinka, *Uzależnienie czy suwerenność? Odwilż październikowa w dyplomacji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1956–1961*, Warszawa 2010, s. 158–160.

łaniu całkowicie osamotniona. Propozycje organizacji w Europie konferencji skupionej na bezpieczeństwie i współpracy wszystkich państw, przedstawione przez ministra Adama Rapackiego w ONZ w roku 1964, miały na celu włączenie uznania naszych granic, jako formalno-prawnych skutków II wojny światowej, w jej gestię. W miarę rozwoju koncepcji planowanego spotkania poszczególne grupy państw przedstawiały własne interesy i planowany porządek obrad. Polski MSZ konsekwentnie bronił pierwotnego stanowiska, często wbrew postulatom sowieckim, zachodnim lub tym pochodzącym z „krajów bratnich”¹⁷⁶.

Podczas wizyty premiera Cyrankiewicza w Wiedniu w roku 1965 poruszano również tę kwestię. W trakcie rozmów polski premier zadał pytanie, na które nie żądał odpowiedzi, lecz zachęcał jedynie do zastanowienia się nad nim:

podzielone na dwa państwo niemieckie, niezależnie od tego jak się na to spojrzy – jest to fakt polityczny i należy wczuć się w sytuację narodu polskiego i kierowników jego życia politycznego i odpowiedzieć sobie (tylko dla siebie), czy na swoich granicach lepiej jest mieć sąsiada, który wyciąga ręce po Wasze ziemie, nawet ewentualnie pokojowymi środkami, czy też państwo uznające granicę i współpracujące z nami¹⁷⁷.

Na zakończenie wątku premier dodał, że zjednoczenie Niemiec musi nastąpić „z kimś”, a więc między dwoma państwami niemieckimi i przy udziale wszystkich państw, które biorą na siebie odpowiedzialność za losy Europy.

Dla podkreślenia dobrej woli w relacjach Polski z RFN przytoczono statystyki dotyczące wymiany handlowej i zapewniono, że wolumen importu towarów zachodnioniemieckich był wyższy niż brytyjskich czy francuskich. Jednakże w warunkach politycznych trwał impas wynikający z braku uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Aby wzmocnić polskie stanowisko podkreślono:

Nie chodzi o wyprzedzenie traktatu pokojowego w sensie ogólnych postanowień, ale państwo, które kwestionuje nasze granice i ożywia koła rewizjonistyczne – co stwarza niepokój w Europie – państwo które uważa się za dziedzica III Rzeszy, jest moralnie zobowiązane, by normalizując stosunki

¹⁷⁶ W. Jarząbek, *PRL w politycznych strukturach...*, s. 71–75.

¹⁷⁷ Cyt. za: AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 2, t. 12, *Protokół rozmów w Wiedniu*, s. 8.

polityczne z PRL, która tyle wycierpiała – uznało nasze granice. Liczymy na zrozumienie naszego stanowiska¹⁷⁸.

W odpowiedzi kanclerza Klausa z roku 1965 zostały natomiast wymienione podobieństwa w celach politycznych Austrii i Polski. Nawiązano do spotkania z przywódcami Francji (przedstawiciele Austrii, podobnie jak Polski, mieli możliwość spotkać się w roku 1965 z prezydentem de Gaullem). Zwrócono również uwagę na działalność dyplomacji polskiej forsującej własne plany remilitaryzacji Europy, nie wchodząc jednak w ich szczegóły ani ocenę¹⁷⁹. Na zakończenie pobytu w Wiedniu, polski premier podkreślił:

nie przyjechaliśmy po to, by stwarzać trudności Austrii i wysuwać postulaty, mówiliśmy o tym, by Austria lepiej poznała ten podstawowy dla bezpieczeństwa Europy problem. Rozumiemy punkt widzenia Austrii i nie przyjechaliśmy tu po deklarację, której nie potrzebujemy. Wystarczy nam zrozumienie i życzliwość. Nasza granica jest zabezpieczona nie deklaracjami, tam gdzie deklaracje znalazły wyraz, to ma znaczenie dla stabilizacji i dla przyszłych rozwiązań¹⁸⁰.

Wielokrotnie powtarza się w dokumentach archiwalnych wzmianka, że delegacja polska była zadowolona z pobytu w Austrii.

Na etapie prac przygotowawczych jesienią roku 1969 Austria była w nielicznej grupie państw, które zgadzały się na rozważenie całości problematyki zgłoszonej pod obrady przez Warszawę¹⁸¹. Wśród tematyki najbardziej dla Wiednia istotnej znalazły się propozycje usprawnienia wymiany gospodarczej w ramach istniejących struktur EWG, RWPG i EFTA. Polskie doświadczenia związane z realizacją umów handlowych były różnorodne. Przewidywano, że stworzenie odpowiednich warunków, nie tylko podnoszących poziom w krajach wschodnich, lecz również zapewniających rozwój nowych technologii wzmocni obszar, z którym Austria od wieków współpracowała. Miały temu służyć ułatwienia kredytowe, przepływ licencji, połączenie systemów energetycznych i rozwój infrastruktury (propozycja budowy autostrady Północ–Południe, łączącej

¹⁷⁸ *Ibidem*, s. 6.

¹⁷⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 2, t. 12, *Protokół rozmów w Wiedniu*, s. 14.

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 16.

¹⁸¹ W. Jarząbek, *Polska wobec Konferencji...*, s. 73.

Skandynawię z Belgradem). Strona rosyjska odrzuciła te propozycje na etapie planowania, ponieważ gdyby doszły do skutku, efekty byłyby korzystne głównie dla małych państw bloku. Z czasem mogłoby dojść do szerszej współpracy pomiędzy nimi i uniezależnienia (gospodarczego i politycznego) się od wpływów Moskwy¹⁸².

Stanowisko państw wschodnich wypracowane w *Apelu budapeszteńskim* z 17 marca 1969 r. stało się podstawą do prac przygotowawczych konferencji trwających w latach 1970–1972. Strona polska, bardzo aktywna podczas prac nad stanowiskiem państw wschodnich, była wielokrotnie krytykowana nie tylko przez Moskwę, ale także Rumunię i NRD. Zdaniem sojuszników wystarczającym sukcesem była sama organizacja konferencji europejskiej¹⁸³. W tym czasie doszło do podpisania *Układu o normalizacji stosunków polsko-niemieckich* z 7 grudnia 1970 r. Zawarcie tego układu rozpoczęło długotrwały proces ustalania warunków, na jakich miały się opierać stosunki dwustronne Warszawa-Bonn¹⁸⁴.

Pozostałe państwa wschodnie również podjęły temat rozwoju stosunków dwustronnych z Niemcami, zamrożonych nie tylko z powodu obowiązującej doktryny Hallsteina, lecz i zaszłości sięgających II wojny światowej. Moskwa, uczestnicząc aktywnie w pracach nad przygotowaniem formuły konferencji, osiągała własne cele. Dla dyplomatów rosyjskich kwestie europejskie były tylko pewnym tematem rozgrywanym w celu uzyskania sukcesów w rywalizacji z Chinami i Stanami Zjednoczonymi. Polscy delegaci zwracali na to uwagę w trakcie negocjacji w latach 1970–1971. Instrukcje podawane przez Rosjan były wiążące dla wszystkich państw wschodnich i zakładały niewielki margines swobody postulowania własnych stanowisk. Wielokrotnie zwalczano koncepcje polskie, poprzez szantaż ekonomiczny lub kontrpropozycje wschodnioniemieckie i czechosłowackie.

Neutralna Austria była zainteresowana odgrywaniem roli pośrednika zarówno na etapie przygotowań do konferencji, jak i później, w okresie jej trwania. Problematyka ta pojawiała się często w rozmowach dwustronnych, zwłaszcza podczas wizyty ministra Olszowskiego w Wiedniu w roku 1972. W notat-

¹⁸² *Ibidem*, s. 96.

¹⁸³ W. Jarząbek, *PRL w politycznych strukturach...*, s. 72.

¹⁸⁴ Eadem, *Władze PRL wobec normalizacji stosunków z RFN w latach 1970–1975*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2004, z. 12, s. 51.

kach wewnętrznych wielokrotnie podkreślano, że intensyfikacja wzajemnych stosunków nastąpiła po wizycie kanclerza w 1973 r. Austriacy często podkreślali swój udział w rozwiązywaniu konfliktów międzynarodowych (np. cypryjskiego i na Bliskim Wschodzie), stąd propozycje włączenia Polski do ściślejszej współpracy. Kreisky zaproponował, aby Gierek wziął udział w spotkaniu prezydentów zorganizowanym z inicjatywy Klubu Rzymskiego w Salzburgu w roku 1974. Gierek nie skorzystał z zaproszenia ze względu na negatywne stanowisko Moskwy¹⁸⁵.

W lutym 1971 r. ministrowie państw bloku spotkali się w Bukareszcie, aby opracować wspólne stanowisko odnośnie do drugiego punktu obrad konferencji i na prośbę delegacji polskiej i węgierskiej zgodnie przyjęto, że ważnym tematem była tzw. wymiana kultury, nauki i techniki. Pomysły dotyczące usprawnienia współpracy w ramach EWG–RWPG były systematycznie kwestionowane przez ZSRR. Moskwa była zdania, że kwestie ekonomiczne nie mogą „przytłoczyć” obrad konferencji. Jednocześnie zaproponowała debatę na temat rozbrojenia i tym samym skierowała przyszłe prace w stronę starcia dwóch bloków. Polska za wszelką cenę próbowała takiego rozwiązania uniknąć. Konfrontacja bloków nie mogła przynieść żadnych wymiernych efektów politycznych czy gospodarczych, poza jedynie walką propagandową.

W roku 1972 Austria wspierała polskie stanowisko odnośnie do przyspieszenia walnych obrad przygotowawczych, podobnego zdania były także państwa EWG. Rosjanie zajęli stanowisko podczas spotkania z przywódcami państw bloku na Krymie w lipcu 1972 r. Dla Moskwy najważniejsze było na tym etapie wspólne działanie w ramach bloku na rzecz niwelowania barier ekonomicznych i stworzenia kontrpropozycji wobec zachodniego pomysłu „swobodnego przepływu idei, ludzi i bytu”.

Początek Wielostronnych Rozmów Przygotowawczych okazał się przełomem w organizacji europejskiej konferencji bezpieczeństwa. Zaczęły się one 22 listopada 1972 r. Polska otrzymała kilka dni wcześniej wyraźne instrukcje z Moskwy dotyczące stanowiska, jakie powinna zająć w trakcie przygotowań. Choć strona rosyjska zapewniła, że uwzględniono polskie postulaty, zabrakło w tym dokumencie większości wypracowanych w przeciągu ostatnich dwóch lat propozycji¹⁸⁶. Projekt rosyjski ograniczał się do kontynuacji trwającej współ-

¹⁸⁵ A. Skrzypek, *Dyplomacja polska...*, s. 703.

¹⁸⁶ W. Jarząbek, *Polska wobec Konferencji...*, s. 126–127.

pracy, z akcentem na rozwój stosunków dwustronnych. Propozycje polskie zakładające aktywną multilateralną współpracę gospodarczą, na którą liczyły również pozostałe kraje bloku, nie miały racji bytu.

W marcu 1973 r. Edward Gierek wysunął propozycję dotyczącą doraźnego rozstrzygnięcia sporu polsko-niemieckiego. Powiązał kwestię zadośćuczynienia polskim obywatelom z możliwością udzielenia Polsce pomocy gospodarczej czy też intensyfikacji dotychczasowych relacji ekonomicznych, co mogło być zachętą do rozmów na temat kredytów inwestycyjnych. Z czasem kartą przetargową ze strony polskiej miała stać się zgoda na wyjazd obywateli niemieckich. Akcje łączenia rodzin również uzależniano od kredytów z RFN¹⁸⁷. W roku 1973 wielokrotnie dochodziło do wymiany zdań zarówno na szczepku ministrów, jak również podczas spotkań w ramach przygotowań do konferencji. W trakcie rozmów strona niemiecka przesuwiała punkt ciężkości w kierunku pogłębienia współpracy gospodarczej. Zwracano również uwagę na niezadowolenie społeczne w Niemczech wynikające z odwlekania w czasie zobowiązań dotyczących łączenia rodzin. Ostatecznie warunki kredytowe, jakie zaproponowano u schyłku 1973 r., były dla Polski niewystarczające. Doprowadziło to do poszukiwania wsparcia dla polskich roszczeń na forum międzynarodowym. Zwrócono się m.in. do Stolicy Apostolskiej, gdzie przedstawiono podstawę prawną roszczeń i sumę 11,57 mld marek. Strona austriacka starała się nie ingerować w rozwój stosunków polsko-niemieckich. Komentowano przychylnie wszelkie próby nawiązania dialogu Warszawa–Bonn i analizowano w nim udział Moskwy¹⁸⁸. Zdaniem Wiednia duże znaczenie w normalizacji stosunków polsko-niemieckich miał handel i rozwój wymiany gospodarczej. Negatywny obraz tych relacji w przestrzeni publicznej wiązał się z działalnością propagandy i skutkami II wojny światowej. Ciekawym zagadnieniem była dla Austriaków kwestia łączenia rodzin. Uważano, że Polska nie domaga się reparacji wojennych, lecz jedynie zadośćuczynienia opartego na przepisach cywilnoprawnych podobnych do tych, jakie podpisały Niemcy z Izraelem i państwami europejskimi po wojnie¹⁸⁹. Zdaniem Kreisky'ego Polska poniosła największe straty demograficzne i materialne w wyniku działań wojennych.

¹⁸⁷ Eadem, *Władze PRL wobec normalizacji stosunków z RFN...*, s. 52–53.

¹⁸⁸ StBKA, *Thesen zu den Gesprächen mit Kanzler Kreisky (1973)*, Länderbox Polen Box 5.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

Po objęciu w maju 1974 r. urzędu kanclerskiego przez Helmuta Schmidta strona polska starała się zmodyfikować swoje propozycje, aby nie stawiać nowych władz w sytuacji bez wyjścia. Ostatecznie do rozstrzygających rozmów pomiędzy Schmidtem i Gierkiem doszło podczas szczytu w Helsinkach 1–2 sierpnia 1975 r. Wynegocjowano m.in. układ o ubezpieczeniach emerytalno-rentownych i wypadkowych, porozumienie o ryczałtowym zaspokojeniu żądań rentowych i wypadkowych (ryczałt 1,3 mld marek), układ o przyznaniu kredytu finansowego (1 mld marek, oprocentowany w wysokości 2,5%), protokół wyjazdowy (120–125 tys. osób w ciągu czterech lat). Warszawa godziła się na możliwość składania wniosków w późniejszym terminie przez osoby uprawnione do emigracji na mocy „Informacji rządu PRL” z 1970 r.¹⁹⁰

Po podpisaniu układu grudniowego strona polska zabiegała o przezwyciężenie skutków II wojny światowej, w tym głównie odszkodowania z tytułu zniszczeń, odszkodowania dla więźniów obozów koncentracyjnych i ofiar eksperymentów medycznych. Ówczesny minister spraw zagranicznych RFN Walter Sheel konsekwentnie kwestionował konieczność brania na siebie winy przez Republikę Federalną, jako jedynego spadkobiercę III Rzeszy. Władze polskie właściwie do sierpnia 1975 r. równie konsekwentnie walczyły z negatywną postawą rządu RFN, lecz sukces odniesiony w tym czasie był połowiczny.

Początek Wielostronnych Rozmów Przygotowawczych (WRP), który nastąpił 22 listopada 1972 r., był przełomem w pracach nad rozpoczęciem konferencji europejskiej. Zgoda państw NATO na udział w negocjacjach była wstępem do przygotowania tematyki planowanego spotkania. Choć formalnie strona polska zaprzestała forsowania swoich koncepcji wśród państw bloku, nie znaczy to jednak, że całkowicie z nich zrezygnowała. Dokumenty bloku miały być pewną ramą, natomiast postulaty Warszawy miano proponować podczas ustalania agendy konferencji¹⁹¹. W trakcie prac WRP Polska starała się podkreślać swoje zainteresowanie i rolę w przygotowywaniu konferencji, czemu miały służyć choćby odczyty wiceministra spraw zagranicznych Adama Willmanna w różnych krajach skandynawskich. Podstawą stanowiska polskiego były dokumenty opracowane w Departamencie Studiów i Planowania. W związku z tym, że

¹⁹⁰ Cyt. za: W. Jarząbek, *Władze PRL wobec normalizacji stosunków z RFN...*, s. 65. Dopracowane umowy zostały podpisane podczas wizyty ministra Genschera w Warszawie 10 X 1975 r.

¹⁹¹ W. Jarząbek, *PRL w politycznych strukturach...*, s. 71–75.

większość państw zachodnich niechętnie odnosiła się do planów utworzenia stałego organu bezpieczeństwa i współpracy, delegaci polscy liczyli na wsparcie mniejszych krajów NATO i państw neutralnych¹⁹².

Kreisky dostrzega również rolę państw neutralnych i niezaangażowanych. Winna ona polegać jego zdaniem przede wszystkim na inicjowaniu praktycznych for współpracy między państwami o różnych systemach społeczno-politycznych¹⁹³.

Warszawa forsowała inicjatywy w zakresie współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej, dążyła do powołania instytucji umożliwiających kontynuację prac po zakończeniu obrad oraz stworzenia zaawansowanej współpracy międzynarodowej. Dzięki temu można było w przyszłości hamować zamykanie się bloków. Procesy integracyjne widoczne w Europie zachęcały do poszukiwania nowych rozwiązań. Integracja państw wschodnich według schematu zaproponowanego przez Moskwę nie była kierunkiem najatrakcyjniejszym dla polskich decydentów. Strona rosyjska reagowała głównie na kluczowe propozycje Zachodu i zawężała pole dyskusji¹⁹⁴. Austria wspierała nasze postulaty odnośnie do współpracy na rzecz ochrony środowiska. W rozmowach dwustronnych podkreślano, że ochrona środowiska naturalnego to nie tylko wymóg współczesności, ale również rentowna gałąź przemysłu, w którą Austriacy chcieli inwestować. Polska miała w tym zakresie problemy w związku z zanieczyszczeniami z Czechosłowacji i NRD, które docierały do naszego kraju. Brak uregulowań prawnych mogących rozstrzygnąć ten dylemat w przyszłości zachęcał do poszukiwania pomocy w trakcie prac konferencji¹⁹⁵.

Rozmowy rozpoczęły się 23 listopada 1972 r. i trwały do czerwca 1973 r. W sumie doszło do czterech rund rozmów. Delegacja polska była bardzo skromna. Na jej czele stały były wiceminister Adam Willmann pełniący funkcję ambasadora w Finlandii. Polskie plany dotyczące rozwoju infrastruktury i współpra-

¹⁹² AMSZ, D. IV Austria, z. 44/77, w. 7, t. 1, *Pilna notatka z 9 lipca 1973 roku*.

¹⁹³ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky'ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej, z II 1978 roku*, s. 2.

¹⁹⁴ W. Jarząbek, *Polska wobec Konferencji...*, s. 108

¹⁹⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka z rozmowy z 28 czerwca 1973 roku*.

cy naukowo-technicznej spotkały się z poparciem Austrii, Belgii, Włoch i RFN. Strona rosyjska zmieniła ostatecznie, wbrew ustaleniom WRP, tekst dokumentu tzw. *Deklaracji generalnej*, ważnej dla Polski ze względu na określenie zasad ładu terytorialnego, korygując nazwy tych zasad lub podając ich nowe definicje. Blok przystąpił więc do konferencji jako struktura zunifikowana. Polska mogła się nadal starać o włączenie jej interesów do dyskusji w trakcie prac komisji lub w rozmowach kularowych. Politycy austriaccy podkreślali podczas rozmów towarzyszących wizytom państwowym poparcie dla koncepcji wspólnej pracy na rzecz bezpieczeństwa¹⁹⁶. Zdaniem Wiednia bezpieczeństwo kontynentu zależało od wszystkich państw – uczestników systemu międzynarodowego, także tych spoza kontynentu. Stąd postulaty mediacji w kryzysie na Bliskim Wschodzie. Uznanie strony austriackiej wiązało się również z postulatami rozwoju infrastruktury w Europie Środkowej.

Podczas pierwszej fazy konferencji rozpoczętej w Helsinkach 5 lipca 1973 r., delegacja polska zgłosiła, jak to było wcześniej uzgodnione, dokument dotyczący współpracy kulturalnej, kontaktów i wymiany informacji. Został on skrytykowany przez delegacje państw zachodnich jako zachowawczy i nieprzystający do zadań, jakie postawiono przed konferencją. W notatkach służbowych Polacy przyznali, że krytyka ta była uzasadniona. Przedstawiony projekt wynikał z przydzielonych wcześniej państwom wschodnim zadań, nie zaś z samodzielnych decyzji Warszawy. Bodajże najważniejszym wówczas zagadnieniem podczas wymiany poglądów z Wiedniem był problem niemiecki, po podpisaniu *Układu Zasadniczego* między oboma państwami niemieckimi i nawiązaniu przez Austrię stosunków dyplomatycznych z NRD¹⁹⁷. Podkreślano przy

¹⁹⁶ StBKA, *Österreichische Botschaft Warschau. Resuméprotokoll über die Gespräche anlässlich des offiziellen Besuches des BK*, 25.6.1973, Länderbox Polen Box 5.

¹⁹⁷ Na temat stosunków austriacko-wschodnoniemieckich – M. Graf, *Österreich und die DDR 1949–1990 Politik und Wirtschaft im Schatten der deutschen Teilung*, Wien 2016; idem, *Österreichs „Ostpolitik“ im Kalten Krieg. Eine doppel-deutsche Sicht*, [w:] *Österreich im Kalten Krieg. Neue Forschungen im internationalen Kontext*, Hg. M. Graf, A. Meisinger, Göttingen 2016, s. 145–173; idem, *Austria and the GDR 1949–1972. Diplomatic and Political Contacts in the Period of Non-recognition*, [w:] *From the Austrian Empire to Communist East Central Europe*, eds. A. Suppan, M. Graf, „Europa Orientalis” [Wien] 2010, vol. 10, s. 151–177.

tym zażyłe relacje Kreisky'ego i Brandta¹⁹⁸. We wnioskach ze spotkania z kanclerzem Józef Czyrek zapisał: „Kreisky niewątpliwie przekaże Brandtowi nasze uwagi dotyczące NRF i oporów rządu NRF wobec procesu normalizacji stosunków PRL–NRF”¹⁹⁹. Kanclerz był rzeczywiście w bardzo dobrych stosunkach z Brandtem. Biografowie Kreisky'ego zwracali uwagę na mocną pozycję polityczną obu socjaldemokratycznych polityków i ścisłe relacje jakie utrzymywali od czasów emigracji²⁰⁰.

W trakcie obrad pierwszej fazy konferencji ujawniła się ścisła współpraca państw wschodnich i pewne różnice w obozie zachodnim. Państwa „9-tki” zabiegały poprzez działania obstrukcyjne o przedłużenie obrad, co było niezgodne z zamysłami rosyjskimi, ale również i amerykańskimi. Austria wspierała stanowisko polskie dotyczące pracy nad rozwiązaniami multilateralnymi i instytucjami mogącymi kontynuować prace na forum międzynarodowym²⁰¹. Natomiast postawa mocarstw była przeciwna. Prezydent USA Richard Nixon starał się przyspieszyć zakończenie obrad, aby uniknąć wrażenia dużej wagi spraw europejskich pośród innych w polityce międzynarodowej. Zdaniem Wandy Jarząbek o ile w przypadku prac przygotowawczych, szczególnie przed rozpoczęciem WRP, można było zauważyć rozbieżności pomiędzy Polską i ZSRR, to w czasie prac konferencji są one właściwie nieuchwytnie źródłowo. Stosunek państw zachodnich wobec Polski był nieufny. Uważano, że reprezentuje on głównie interesy Moskwy, tak jak pozostałe kraje bloku.

W dokumentach wewnętrznych w roku 1973 wielokrotnie opisywano poparcie kanclerza dla spraw polskich.

Tym dobitniej podkreślić należy, że realista polityczny Kreisky stosuje w dziedzinie polityki zagranicznej taktykę popierania – czy raczej demonstracyjnego aprobowania – trendów rozwojowych, a więc trendu odprężeniowego czy idei zwołania EKBiW. W czasopiśmie socjalistycznym „Vorwärts” ukazał się przed posiedzeniem ratyfikacyjnym Bundestagu

¹⁹⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Pilna notatka z 10 maja 1973 roku*.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ Jesienią roku 1975 niemieckie wydawnictwo opublikowało tom poświęcony rozmowom i korespondencji pomiędzy Kreiskym, Brandtem i Olofem Palme. W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 240.

²⁰¹ StBKA, *Thesen zu den Gesprächen mit Kanzler Kreisky (1973)*, Länderbox Polen Box 5.

wywiad Kreisky'ego, w którym wyraźnie stwierdził on, że gdyby układy wschodnie miały nie dojść do skutku, oznaczałoby to zahamowanie procesu odprężenia, na czas nie dający się bliżej określić. „Polityka wschodnia dotyczy nas wszystkich” stwierdził Kreisky²⁰².

Uznano, że kanclerz był realistą politycznym korzystającym z trendów odprężeniowych i demonstracyjnie je aprobował. W dniu uchwalenia układów wschodnich w Bundestagu Kreisky oświadczył, że sprawa uznania NRD oraz zwołania konferencji bezpieczeństwa ukazuje się w związku z nimi w innym świetle²⁰³. Analizując bieżące przygotowania do konferencji kanclerz podkreślał wkład Austrii w proces odprężenia. Działania te charakteryzowały dwa duże cele: kształtowanie austriackiej neutralności i prowadzenie „polityki sąsiedztwa”. W tej części kontynentu nie było to proste zadanie ze względu na granice z państwami o różnych systemach politycznych. Polityka „dobrego sąsiedztwa” oznaczała wówczas gotowość do porozumienia.

Polska polityka zagraniczna w trakcie II fazy KBWE koncentrowała się na kwestii przyszłości granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Wiosną roku 1975 udało się zamknąć wiele konferencyjnych spraw. Prawdopodobnie Moskwa uznała, że kompromis dotyczący trzeciego koszyka był niezbędny do osiągnięcia porozumienia. Delegatów polskich satysfakcjonowała formuła odnosząca się do klauzuli najwyższego uprzywilejowania, wypracowanej przez Francję i ZSRR. Zadowolająca była również wspólna formuła ujmująca zmiany granic, przedłożona 17 marca 1975 r. „Państwa uczestniczące uważają, że ich granice mogą być zmienione, zgodnie z prawem międzynarodowym, przy użyciu środków pokojowych i na podstawie porozumienia”²⁰⁴. Choć stosunki z państwami „trzecimi” miały charakter informacyjny i nie wiązały się bezpośrednio z reakcją na sporny temat granicy, Warszawa starała się akcentować podczas każdego spotkania konieczność uznania *status quo* w stosunkach polsko-niemieckich. Państwa zachodnie traktowały układ z grudnia 1970 r. jako uznanie przez RFN granicy Polski. Polscy dyplomaci mieli wątpliwość, czy rzeczywiście tak było²⁰⁵. Strona polska przy okazji spotkań w gronie państw zachodnich starała się inspi-

202 AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka biograficzna 1973*, s. 3.

203 *Ibidem*, s. 2.

204 W. Jarzābek, *Polska wobec Konferencji...*, s. 149.

205 Eadem, *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej...*, s. 408.

rować prasę zachodnią do pisania chociażby na temat braku odszkodowań dla polskich ofiar narodowego socjalizmu²⁰⁶.

W notatce informacyjnej z 24 lipca 1975 r. na temat końcowych wyników II fazy KBWE Marian Dobrosielski stwierdził, że postanowienia dokumentu końcowego były wynikiem kompromisu pomiędzy krajami bloku, państwami neutralnymi i mniejszymi państwami zachodnimi. Wskazał również na Szwecję, jako państwo odgrywające rolę mediatora. Polskie planowanie dotyczące konferencji odzwierciedlało dwie tendencje. Z jednej strony spotkanie miało promować i ułatwiać zmiany potrzebne do modernizacji państw wschodnich, z drugiej jednak chodziło o zachowanie *status quo* zarówno co do uznania granic, jak i powstałych po wojnie stref wpływów. Zachęta do uznania przez państwa zachodnie obowiązujących realiów politycznych była projektem mało atrakcyjnym dla demokratycznego świata. Wśród niezamierzonych skutków konferencji wymienić trzeba podniesienie rangi praw człowieka i przeniesienie tego tematu z domeny wewnątrzpaństwowej pod obrady na forum międzynarodowym²⁰⁷. Takie ujęcie wpisuje się w zasady polityki „dobrego sąsiedztwa”. W stosunku do Austrii zachowywano postawę otwartości. Analizując aktywność państw neutralnych podczas konferencji zwracano uwagę na ich silną pozycję i atrakcyjne dla Polski postulaty. Austria konsekwentnie popierała dążenia państw wschodnich do rozwoju w ramach istniejących struktur politycznych i ekonomicznych. Strona polska zauważała wielokrotnie, że Wiedeń mógł odgrywać i odgrywał ważną rolę w regionie. Wzmacnianie naddunajskiej stolicy w otoczeniu międzynarodowym przyniosło w latach siedemdziesiątych wymierne korzyści materialne i rozbudowę miasta – siedziby wielu światowych instytucji²⁰⁸.

²⁰⁶ Eadem, *Władze PRL wobec problemu reparacji i odszkodowań od Republiki Federalnej Niemiec 1953–1989*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 2, s. 91.

²⁰⁷ Eadem, *Polska wobec Konferencji...*, s. 174.

²⁰⁸ Wiedeń, rozbudowywany konsekwentnie w kolejnych latach, stał się zgodnie z zamierzeniem austriackich elit światową stolicą handlu i polityki. „Poza trwającymi od 5 lat rokowaniami rozbrojeniowymi w br. w Wiedniu miały miejsce następujące wydarzenia skupiające uwagę całego świata: podpisanie SALT II, spotkanie Brandt–Kreisky–Arafat, konferencja ONZ »Nauka i technika w służbie postępu«, otwarcie UNO-city. Już dziś Wiedeń jest trzecim ośrodkiem ONZ po Nowym Yorku i Genewie”. AMSZ, D. IV Austria, z. 4/84, w. 6, *Szyfrogram 3564/III* z 18 września 1979.

Strona polska z umiarkowanym zainteresowaniem odnosiła się do austriackich koncepcji subregionalnych. Jesienią 1965 r. Kreisky wygłosił długi wykład na uniwersytecie w Yale, pod tytułem *Zmiany w rejonie Dunaju*. Mówił w nim o najnowszych politycznych projektach w tym obszarze. Z okazji wizyty ministra spraw zagranicznych zorganizowano w USA tydzień kultury austriackiej, który odbył się od 17 do 30 października w Dallas. Na jego otwarcie do Texasu Kreisky poleciał razem z przewodniczącym Rady Federalnej Rudolfem Sallingerem (ÖVP). Po Dallas Kreisky objechał wschodnie wybrzeże²⁰⁹.

Pozycję Austrii w gronie państw Europy Środkowo-Wschodniej oceniano głównie w kontekście relacji bilateralnych. W związku ze specyficznym stosunkiem państw wschodnich do swych partnerów politycznych szczególną uwagę zwrócono na relacje austriacko-jugosłowiańskie. Konflikty graniczne lub kwestie mniejszości narodowych pojawiały się w ocenach działalności kanclerza często, choć schematycznie²¹⁰.

W zakresie forsowania austriackich koncepcji subregionalnych nie wyszedł Kreisky w ostatnim roku poza koncepcje wspólnoty środkowo-europejskiej i dunajskiej (również z udziałem Jugosławii), nawet do tej koncepcji od kwietnia 1972 roku nie wracał²¹¹.

Zdaniem strony polskiej działania kanclerza, korzystne dla Polski i innych krajów komunistycznych, brały się z realizacji podstawowych zadań SPÖ, jakimi była walka o utrzymanie pełnego zatrudnienia i łagodzenie skutków jednostronnych powiązań ekonomicznych Austrii z Europą Zachodnią²¹².

209 E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 253.

210 Jedną z takich wzmianek była rozmowa z 1975 r. dotycząca mniejszości w Karyntii. Notatka z 9 VII 1973 r. z przebiegu wizyty kanclerza Bruno Kreisky'ego w Polsce w zbiorze *Polskie dokumenty dyplomatyczne z 1973 roku*, red. P. Majewski, Warszawa 2006, s. 369.

211 AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka biograficzna 1973*, s. 3.

212 AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky'ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej*, z II 1978 roku, s. 4–5.

4. Wnioski

Polityka zagraniczna Austrii zmieniała priorytety w porównaniu z latami sześćdziesiątymi w sposób widoczny. Nie zależało to wyłącznie od uwarunkowań wynikających z rywalizacji programów partyjnych i przejęcia władzy przez socjalistów. Plany jakie miał Kreisky jako minister spraw zagranicznych różniły się od tych, jakie realizował kanclerz Kreisky działający w nowych pod względem wyzwań realiach lat siedemdziesiątych. Bilans wizyt oficjalnych i nieoficjalnych Bruno Kreiskyego w Polsce był dla naszego kraju bardzo pozytywny. W sferze politycznej polscy decydenci zyskali silnego partnera w okresie przygotowań i spotkań KBWE. Polska była postrzegana jako kraj względnie liberalny, do pewnego stopnia niezależny w swych posunięciach od Moskwy, oraz starający się o rozszerzenie swych działań na arenie międzynarodowej. W życiu gospodarczym Austria rozwinęła warunki prawne do wymiany dóbr, transferu technologii i wykonania poszczególnych zadań inwestycyjnych w ramach realizacji kredytów zaciągniętych przez państwo polskie. W sferze kultury wydała pierwsze owoce polityka „otwarcia na Wschód” realizowana konsekwentnie przez Wiedeń wobec Warszawy czy Pragi. Realizowana przez dziesięciolecia polityka sąsiedztwa wspierała rozwój Europy Środkowej, jej polityczną i ekonomiczną emancypację. Zainteresowane kraje z uwagą obserwowały tzw. selektywne podejście Austrii do „krajów bratnich”. Zabiegały o wizyty państwowe, uregulowanie relacji dwustronnych i aprobatę państwa neutralnego – zachodniego. Biorąc pod uwagę warunki, jakie Austria stwarzała do współpracy z państwami sąsiadującymi, Polska była na uprzywilejowanej pozycji²¹³. Traktowana jako najsilniejsze pod względem obszaru i demografii państwo w regionie, kształtujące niezależne programy w polityce międzynarodowej, kraj pochodzenia intelektualistów i ludzi kultury, otwartych na poglądy płynące z zewnątrz, dążące do liberalizacji reżimu politycznego, posiadające bogatą tradycję współpracy z Wiedniem i – co ważne – pozbawione negatywnych historycznych elementów we wspólnych relacjach z Austrią. Największym obciążeniem dla rozwoju relacji Warszawy i Wiednia, poza wprowadzeniem stanu wojennego, okazała się pew-

²¹³ StBKA, *Schreiben von Handelsminister Stairbacher an Kreisky betr. die 4. Tagung der österreichischpolnischen Gemischten Kommission für wirtschaftliche, industrielle und wissenschaftlich-technische Zusammenarbeit in Warschau vom 30.8. – 1.9.1977 mit Protokoll*, 6.9.1977, Länderbox Polen Box 4.

na niemoc polityczno-kadrowa, jaka cechowała polski system polityczny. Wiele propozycji przedstawionych przez austriackich polityków nie zdobyło uznania w gronie polskich decydentów. Do niektórych pomysłów, jak choćby poprawy komunikacji śródlądowej w regionie, powrócono w Polsce po dziesięcioleciach.

Polski MSZ szczegółowo przygotowywał przebieg spotkań z kanclerzem. Dostrzec można zwiększoną wymianę korespondencji podczas pierwszej wizyty, nieporównywalnie większą od tych, jakie notowano w latach siedemdziesiątych. Bez wątpienia ma na to wpływ rozstrzygnięcie najważniejszej kwestii w powojennej polityce zagranicznej Polski – sprawy granicy zachodniej. Po roku 1970 strona polska z większą kalkulacją podchodziła do każdej z prób rozwoju relacji dwustronnych z państwami zachodnim. Zastanawiano się, jakie profity mogła mieć Polska po podpisaniu odpowiednich umów i czy nie można by negocjować bardziej korzystnych warunków. Ekipa Edwarda Gierka zachęcała, również pracowników MSZ, do większego „otwarcia” na Zachód i dawała im w tym zakresie znacznie większą swobodę działania. Pod względem formalnym nowe możliwości zostały ujęte w *Uchwale Biura Politycznego KC PZPR z dnia 30 stycznia 1973 r., „O zasadach koordynacji i organizacji stosunków PRL z zagranicą”*. Na tle innych państw zachodnich bilans stosunków dwustronnych z Austrią w latach 1960–1979 wypadł dla Austrii korzystnie. Był to stosunkowo mały pod względem demograficznym i gospodarczym kraj, jednakże strona polska wielokrotnie podkreślała dotychczasowe zasługi Austrii – państwa neutralnego na rzecz wzmacniania pokoju w Europie i wskazywała na wspólnotę jej interesów z krajami Europy Środkowo-Wschodniej²¹⁴. Polityka współpracy „pomiędzy podziałami” stanowiła ważny element tożsamości kraju, dający poczucie zadowolenia i spełnienia wśród obywateli²¹⁵. Jeden z badaczy austriackich – Anton Pelinka napisał

w drugiej połowie XX w. austriacka tożsamość opierała się z jednej strony na poczuciu dumy z rozbudowanego modelu państwa socjalnego, z drugiej zaś strony na przywiązaniu do koncepcji państwa neutralnego²¹⁶.

²¹⁴ M. Jaworski, *Austriackie spotkania*, „Kamena” 1979, nr 13, s. 2.

²¹⁵ U. Plassnik, *On the Road to the Modern Identity: Austrian Foreign Policy from the Cold War to the European Union*, [w:] *Austria's International Position After the End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. 22, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2013, s. 93.

²¹⁶ A. Pelinka, *Legacies of the Schlüssel Years*, [w:] *The Schlüssel Era in Austria. Contemporary Austrian Studies*, vol. 18, eds. G. Bischof, F. Plasser, New Orleans 2010, s. 320–339.

Dokument końcowy KBWE traktowano jako akt potwierdzający konsekwencje II wojny światowej i uznanie istniejącego systemu granic. Większość dyplomatów zachodnich, włącznie z austriackimi, przyznała, że nie było innej drogi jak uznanie istniejącego stanu rzeczy. Choć po roku 1975 kwestia niemiecka nadal pozostawała ważnym tematem polskiej polityki zagranicznej, z większym niż dotąd zaangażowaniem zwrócono się w stronę pozostałych państw zachodnich. W sprawozdaniach mówiących o wynikach II fazy Konferencji przewodniczący polskiej delegacji Marian Dobrosielski wymieniał, jako największy sukces Warszawy i pozostałych państw bloku, niepodporządkowanie zasady nienaruszalności granic i integralności terytorialnej zasadzie wyrzeczenia się siły, jak tego chciała RFN. Dzięki staraniom polskim formuła o pokojowej możliwości zmiany granic została włączona do zasady suwerennej równości, co zakładało konieczność osiągnięcia porozumienia przez zainteresowane strony w sprawie ewentualnych korekt granicznych.

**IV. OSTATNIE LATA KANCLERSTWA
BRUNO KREISKY'EGO
KRYZYS W STOSUNKACH
AUSTRIACKO-POLSKICH
(1981–1983)**

1. Wiedź wobec próby reform polityczno-społecznych i gospodarczych w Polsce

Międzynarodowe warunki kształtowania stosunków polsko-austriackich w okresie kryzysu zostały częściowo opisane w publikacjach Andrzeja Paczkowskiego. Zwrócono w nich uwagę na trudności badawcze związane z ustaleniem strategii działania w polityce zagranicznej władz wyłonionych latem 1980 r. Warto powtórzyć za polskim badaczem, iż dzieje polityki zagranicznej PRL w okresie lat osiemdziesiątych jeszcze czekają na wnikliwe studia, natomiast systematycznie pojawiające się nowe materiały źródłowe, zwłaszcza archiwalne, zachęcają do przyjrzenia się tym kwestiom z nowej perspektywy¹. W latach 1980–1981 wytworzyły się nowe warunki geopolityczne do rozwoju stosunków dwustronnych. Amerykańska reakcja na wojnę w Afganistanie zmusiła państwa zachodnie do przyłączenia się do sankcji gospodarczych i politycznych wobec ZSRR. Austria zareagowała na ich wieść ostrożnie, akcentując odmienne od zachodniego podejście do współpracy z państwami komunistycznymi. Dawało to politykom polskim nadzieję na „ulgowe” potraktowanie ich spraw². Wskazywano Austrię jako stałego partnera handlowego, niezmiennie wysoko utrzymującego swą pozycję w gronie państw zachodnich. Podkreślano przy tym także wagę wspólnych inwestycji gospodarczych na rynkach trzecich.

Łańcuch wydarzeń jaki rozpoczął się w Polsce w lipcu 1980 r. miał doprowadzić do zmiany ustrojowej. Postawiło to dyplomację polską w trudnej sytuacji. Dotychczasowe reakcje skupiały się na analizie relacji Wschód – Zachód. Tymczasem od roku 1976 działania dyplomatyczne skupione były na reakcjach na negatywne komentarze wobec wydarzeń wewnętrznych. Po podpisaniu w Pol-

¹ A. Paczkowski, *Boisko wielkich mocarstw: Polska 1980–1989. Widok od wewnątrz*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2002, t. II, nr 3, s. 165–211; idem, *Wojna polsko-jaruzelska: stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006, s. 11–20.

² Kanclerz Kreisky wielokrotnie akcentował w swych wypowiedziach odmienne od amerykańskiego podejście do relacji z Europą Środkowo-Wschodnią. Zaznaczał, że nie należy stosować zasady kolektywnej odpowiedzialności i starał się utrzymywać wymianę gospodarczą na dotychczasowym poziomie, co było – jak podkreślał – w naturalnym interesie Austrii.

sce porozumień między rządem a komitetami strajkowymi i ostatecznym ukonstytuowaniu się NSZZ Solidarność – 17 września 1980 r. – o dynamice polskich stosunków dyplomatycznych decydował spór na linii władza–społeczeństwo. Był to również pierwszy po roku 1956 moment, w którym nie tylko ZSRR, ale również pozostałe kraje Układu Warszawskiego wspólnie ogłaszały publicznie swoje niezadowolenie ze zmian zachodzących nad Wisłą³.

Przyjazd polskiego premiera poprzedziła seria spotkań roboczych, do których doszło wiosną roku 1980. Do najważniejszych należało przybycie do Warszawy ministra Willibalda Pahra w dniach 1–3 maja 1980 r.⁴ Pahr został przyjęty przez przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego i premiera Edwarda Babiucha. Zaproponowano wówczas nowe możliwości współpracy kulturalnej i energetycznej⁵. Tematy kontynuowano podczas wizyty polskiego premiera w Wiedniu w dniach 25–26 czerwca 1980 r. W skład polskiej delegacji wchodził obok premiera, dr Lidia Babiuch, Ryszard Karski – minister handlu zagranicznego, Zbigniew Bartosiewicz – minister gospodarki i energetyki, Józef Czyrek – wiceminister spraw zagranicznych, Manfred Gorywoda – przedstawiciel Komitetu Centralnego KC PZPR, Jan Wołoszyn – dyrektor Banku Handlowego, Henryk Łaszcz – szef protokołu dyplomatycznego i ambasador Franciszek Adamkiewicz⁶.

Rozmawiano podczas tego spotkania o nowych kredytach dla Polski i dostawach polskich surowców. Spotkanie przebiegało „w bardzo przyjaznej i otwartej atmosferze”. Kanclerz podzielił się z polskim premierem swoimi wątpliwościami na temat problemów międzynarodowych. Szczegółowo omówiono pomoc dla krajów rozwijających się w ramach tzw. planu Kreisky’ego (plan Marshalla dla krajów rozwijających się). Nie komentowano nadmiernie sytuacji politycznej w Polsce⁷. Z uwagą przyjęto propozycje wspólnych inwestycji. W pol-

³ A. Paczkowski, *Dyplomacja polska czasów kryzysu (1980–1989)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, red. W. Michowicz, W. Materski, Warszawa 2010, s. 822.

⁴ Minister Wilibald Pahr, dr nauk prawnych, kierował resortem spraw zagranicznych Austrii od 1 X 1976 r. Realizował konsekwentnie założenia wyznaczone w polityce zagranicznej przez B. Kreisky’ego. Był uważany za sympatyka Polski, wielokrotnie odwiedzał nasz kraj oficjalnie i prywatnie.

⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Notatka z 7 maja 1980 roku*, s. 2.

⁶ StBKA, *Besuch des Vorsitzenden des Ministerrates der VR Polen Edward Babiuch in Österreich*, 25.–26. Juni 1980, Länderboxen Polen Box 2.

⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Informacja o wynikach wizyty Prezesa Rady Ministrów Towarzysza Edwarda Babiucha w Austrii z 27 VI 1980 r.*

skim MSZ z uwagą wówczas analizowano koncepcję współpracy z krajami tzw. Trzeciego Świata. Głównym celem tego programu była współpraca gospodarcza i finansowa polegająca na budowie infrastruktury i zakładająca poprawę życia w krajach Ameryki Południowej, Azji i Afryki. Obszar ten miał stać się bazą dla wspólnych przedsięwzięć i mocnym zapleczem politycznym dla ruchu socjaldemokratycznego⁸.

Obszerny dokument prezentujący Austrię jako państwo neutralne sprzyjające Polsce, przygotowany na użytek wyjazdu premiera Edwarda Babiucha do Wiednia, opisuje kanclerza jako wiarygodnego partnera⁹. Wyłania się z niego obraz Austrii neutralnej, dostatniej i od lat skutecznie rządzonej przez socjaldemokratów na czele z kanclerzem Bruno Kreisky'm. Wielokrotnie podkreślono rolę i pozycję Kreisky'ego. Na pierwszy plan wysuwał się jego autorytet, poparcie wśród elit politycznych i skuteczne reformy. Wśród najważniejszych, przeprowadzonych w końcu lat siedemdziesiątych, wymieniono walkę z bezrobociem. Pozytywnie oceniono również współpracę rządu ze związkami zawodowymi. Według polskich dyplomatów sukces Kreisky'ego opierał się na unikaniu „lewicowych eksperymentów”, czyli działań prospołecznych, których sens mogłaby podważyć i w przyszłości wykorzystać opozycja. Wskazano również na słabość polityczną oponentów kanclerza, jako potencjalnych przeciwników mogących zagrozić socjaldemokracom w przyszłości. Za ewentualnego rywala do stanowiska kanclerza uważano Aloisa Mocka¹⁰.

Powołany na stanowisko premiera wiosną 1980 r. Edward Babiuch reprezentował grupę najbliższych współpracowników Gierka i był postrzegany w Austrii jako polityk mający zapobiec narastającemu kryzysowi. Gierek ciągle miał poparcie polityczne, lecz brak zdecydowanych działań i alarmujące wskaźniki makroekonomiczne doprowadziły do dymisji Piotra Jaroszewicza. W Wiedniu z optymizmem przyjęto zaproponowane przez Babiucha reformy, a także powołanie na ministra przemysłu ciężkiego i maszynowego Andrzeja Jedyńaka, byłego ambasadora w Austrii w latach 1978–1980¹¹. Pozytywna ocena otwar-

⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Aktualne elementy austriackiej polityki zagranicznej, maj 1980 roku*, s. 8.

⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Austria, notatka informacyjna o jej polityce wewnętrznej, zagranicznej i stosunkach polsko-austriackich z maja 1980 roku*.

¹⁰ W. Petritsch, *Bruno Kreisky: Die Biografie*, Wien 2011, s. 363.

¹¹ StBKA, *Besuch des Vorsitzenden des Ministerrates der VR Polen Edward Babiuch in Österreich, 25.–26. Juni 1980*, Länderboxen Polen Box 2.

cia Polski na stosunki z państwami zachodnimi, jaka dokonała się w okresie rządów Gierka, nie mogła pominąć potrzeby stałej współpracy Warszawy z państwami wschodnimi. Obserwowane niezadowolenie społeczne i z roku na rok lepsza organizacja opozycji w Polsce nasuwały pytania o kierunki dalszej współpracy¹².

Dużą rangę w oficjalnych wystąpieniach nadawano w tym czasie poprawie salda handlowego z zagranicą oraz podnoszeniu efektywności pracy, zmniejszeniu zużycia surowców, materiałów i energii, lepszemu wykorzystaniu majątku produkcyjnego i racjonalizacji zatrudniania. Powrócono do intensywniejszych kontaktów z krajami komunistycznymi, których gospodarki były wolne od wahań koniunkturalnych. Aby zrealizować wymienione zadania stworzono rezerwy środków inwestycyjnych i materiałowych. Wbrew tym zamierzeniom w wytycznych VIII Zjazdu PZPR w lutym 1980 r. uznano poprawę w sferze jakości i specjalizacji produkcji, podnoszenia efektywności i wzrostu eksportu za niedostateczne. Zaplanowano, że po zrównoważeniu bilansu artykułami rolnymi Polska powróci na rynki światowe jako uznany eksporter artykułów rolnospożywczych. Jak twierdzi Anna Ząbkowicz te dwie idee można uznać za wyraz klęski polityki modernizacji gospodarki i elektromaszynowej specjalizacji w eksporcie¹³. Ponadto deficyt handlu z krajami zachodnimi, powstały w latach osiemdziesiątych, przyczynił się do powstania zadłużenia Polski głównie wobec ZSRR, wynoszącego pod koniec dekadę 6,5 mld rubli transferowych¹⁴.

Kryzysy naftowe z lat 1973 i 1979 nie dotknęły Austrii, lecz ze względu na specyficzne relacje z państwami arabskimi nawet ją wzmocniły¹⁵. Państwa zachodnie bazujące na doświadczeniach przewycięzania inflacji monetaryzmem, czyli kosztem przejściowego pogorszenia koniunktury i wzrostu bezrobocia, chętnie gromadziły zarobione przez eksporterów paliw środki w bankach. Aby

¹² W informacji z 21 VIII 1980 r. przygotowanej w Pradze na użytek MSW czytamy, iż „Kreisky uważa, że obecne wydarzenia w Polsce są równie ważne jak wydarzenia z roku 1956 na Węgrzech i w 1968 roku w Czechosłowacji”, *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. I (sierpień 1980 – marzec 1981), red. Ł. Kamiński, Warszawa 2006, s. 16.

¹³ A. Ząbkowicz, *Koncepcja zagranicznej polityki kredytowej w Polsce w latach 1971–1980*, Wrocław 1992, s. 79.

¹⁴ L. J. Jasiński, *Bliżej centrum czy na peryferiach? Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku*, Warszawa 2011, s. 288.

¹⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *List J. Mąkosy do J. Czyrka z 5 IX 1980 r.*

zarobić na oprocentowanie wielu nieoczekiwanych depozytów masowo udzielały kredytów, licząc na to, że koniunktura poprawi się, a inflacja (korzystna dla dłużników) będzie stała. W wyniku pogłębienia monetaryzmu, na początku lat osiemdziesiątych waluty, w których dłużnicy byli zadłużeni, przestały ulegać dalszej deprecjacji, a nawet zaczęły się wzmacniać. W tej sytuacji spłacenie długów stało się niemożliwe. Polska należała wówczas do grona państw, które z wielomiliardowym zadłużeniem eksportowały kapitał do krajów bogatych, napędzając tzw. kryzys zadłużeniowy¹⁶.

Według danych GUS z roku 1979 wartość eksportu do Austrii wyniosła 682 mln zł dewizowych, co oznacza wzrost o 20,9% w stosunku do wartości eksportu z 1978 r. Natomiast import z Austrii wyniósł 1850 mln zł dewizowych, a wzrost w stosunku do roku 1978 to 2%. Główne kierunki rozwoju wymiany handlowej zostały ustalone podczas wizyty kanclerza w 1979 r. i uzupełnione ustaleniami polsko-austriackiej Komisji Mieszanej. W polskim eksporcie do Austrii dominowały wyroby przemysłu elektromaszynowego i surowce energetyczne¹⁷. Zauważono wówczas jednak, że doszło do spadku udziału gotówki w spłacaniu naszego importu. Większego znaczenia nabrały spłaty tzw. kredytów średnioterminowych, do pewnego stopnia korzystnych dla Polski, lecz nie łagodzących skutków rosnącego zadłużenia. W pierwszej połowie roku 1980 planowano kilka wielkich inwestycji gospodarczych w przemyśle maszynowym, transporcie i rolnictwie, przygotowywano kolejne umowy długoterminowe i rozważano wspólne działania w następnych miesiącach. Do załamania relacji ekonomicznych doszło nagle na przełomie 1980 i 1981 r.¹⁸

Wśród istotnych priorytetów w polityce zagranicznej Austrii wymieniono działania pozaeuropejskie i konsolidację sił socjaldemokratycznych w krajach słabo rozwiniętych, a także włączanie się w proces odprężeniowy w Europie i odgrywanie roli mediatora w relacjach Wschód–Zachód. Jedyne umowy ja-

¹⁶ W. Morawski, *Pełzająca katastrofa. Gospodarka polska w latach osiemdziesiątych*, [w:] *W przededniu wielkiej zmiany. Polska w 1988 roku*, red. A. Friszke, Gdańsk 2009, s. 28.

¹⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Austria, notatka informacyjna o jej polityce wewnętrznej, zagranicznej i stosunkach polsko-austriackich z maja 1980 roku*, s. 20.

¹⁸ M. Graf, *Österreich im Kalten Krieg. Forschungsstand und Desiderata*, [w:] *Österreich im Kalten Krieg. Neue Forschungen im internationalen Kontext*, Hg. M. Graf, A. Meisinger, Göttingen 2016, s. 9–48.

kie podpisano w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych pochodzą z roku 1980. Skończył się tym samym okres traktatowej prosperity pomiędzy naszymi państwami. Pierwsza połowa roku 1980 nadal oceniana była przez partnerów austriackich pozytywnie. Władze w Wiedniu spodziewały się, że strona polska pokona narastające trudności gospodarcze¹⁹. Szczegółowe analizy ekonomiczne ciągle wymieniały Polskę jako najważniejsze państwo w regionie, istotny obszar zbytu austriackich produktów i partnera dążącego do rozbudowy technologicznej ważnych sektorów produkcji²⁰.

Celem porozumienia było wsparcie dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, a także wzrost udziału mniejszych podmiotów gospodarczych w obrotach handlowych pomiędzy Polską i Austrią²¹. W tekście wymieniono również odpowiedzialne za rozwój gospodarczy obydwu krajów instytucje i określono ich udział w dwustronnej współpracy. Umowa miała wejść w życie po sześćdziesięciu dniach od jej podpisania i obowiązywać tak długo, jak długo będzie ważny dokument z 6 września 1973 r. Protokół z 20 lutego 1980 r. stanowił uzupełnienie umowy z tego samego dnia, a także dotychczasowych porozumień handlowych. Tekst protokołu zawiera ośmiostronicowy załącznik. Wymieniono w nim gałęzie przemysłowe współpracy gospodarczej i przedsiębiorstwa odpowiadające za wymianę handlową ze strony polskiej. W dalszej części, w załączniku 2, wyszczególniono austriackie propozycje odnośnie do współpracy z polskimi przedsiębiorstwami na rynkach trzecich. Uwzględniono dziewięć grup inwestycji, głównie na obszarze Bliskiego Wschodu i Azji²².

¹⁹ W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 301.

²⁰ StBKA, „*Projekte und Kooperationen*”, *Information betr. 2. Tagung der österr.-polnischen Arbeitsgruppe für das Bauwesen und wirtschaftlich-technische Forschung in Warschau*, 27.–30. Mai 1980, Länderboxen Polen Box 2.

²¹ *Umowa o rozszerzeniu współpracy gospodarczej, przemysłowej i technicznej małych i średnich przedsiębiorstw, między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Austriackim Rządem Związkowym* weszła w życie 21 IV 1980 r. Wśród umów podpisanych w trakcie wizyty premiera Babiucha znalazły się: wyżej wymieniony traktat, a także *Protokół w sprawie pogłębiania współpracy przemysłowej na rynkach krajów trzecich między przedsiębiorstwami polskimi i austriackimi* z 20 II 1980 r. i *Umowa wieloletnia między PRL a Republiką Austrii o dostawach zbóż* z 2 V 1980 r.

²² *Protokół w sprawie pogłębiania współpracy przemysłowej na rynkach krajów trzecich między przedsiębiorstwami polskimi i austriackimi* z 20 II 1980 r. wszedł

Dnia 2 maja 1980 r. podpisano w Warszawie *Umowę wieloletnią o dostawach zbóż*. We wstępie do dokumentu powołano się na zapisy umowy gospodarczej z 22 września 1976 r. W dalszej jego części pozytywnie oceniono dotychczasową współpracę w dziedzinie wymiany handlowej. W preambule stwierdzono również, iż kierując się chęcią rozwoju poprawnych stosunków ekonomicznych, zwłaszcza w sektorze rolnictwa, postanowiono uzupełnić prawne warunki rozwoju dalszej współpracy. W artykule pierwszym określono czas obowiązywania umowy. Miały to być lata 1980–1983. Następnie uwzględniono warunki zakupu przez stronę polską zboża z Austrii w wysokości 300 tys. ton rocznie. W punkcie 3 artykułu 1 wyliczono gatunki eksportowanych zbóż i ich jakość. W artykule 2 określono kompetencje tzw. Grupy Roboczej, mającej koordynować prace w ramach ustalania kwot zbożowych i terminu ich dostarczania. W artykule 3 wymieniono warunki płatności i instytucje odpowiedzialne za finansowanie transakcji. Eksport zboża z Austrii mógł być dokonany przez Polskę na obszar państw trzecich, tylko za zgodą państwa austriackiego. W artykułach 6 i 7 określono warunki wejścia w życie dokumentu i jego wypowiedzenia.

Przygotowania do zmiany na szczytach władzy, a także zbliżająca się konfrontacja polityczna w Polsce były dostrzegalne w pracy placówek zagranicznych. Analizując plany działalności ambasady PRL w Wiedniu i Instytutu Polskiego w Wiedniu kierownictwo IV Departamentu MSZ dostrzegło konieczność koordynacji współpracy z austriackimi mediami i ośrodkami relacjonującymi sytuację nad Wisłą. Zawarto specjalną umowę pomiędzy Telewizją Polską i austriackim ORF dotyczącą propagowania wiedzy o naszym kraju. Sugerowano, aby nie komentować sytuacji gospodarczej²³. Jednocześnie rozwój wydarzeń w Polsce interesował austriacką opinię publiczną tak samo, jak wiedeńskich polityków²⁴.

w życie 21 IV 1980 r., nie został opublikowany w „Dzienniku Ustaw”, nie jest obowiązujący.

²³ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, t. 1, *Plan pracy Ambasady PRL w Wiedniu na rok 1981*.

²⁴ *Przed i po 13 grudnia...*, s. 196. W czasie, gdy w listopadzie 1980 r. w kraju Sąd Najwyższy rozstrzygnął kwestię rejestracji „Solidarności” minister Stefan Olszowski przebywał z roboczą wizytą w Wiedniu. Zapytany przez kanclerza i prezydenta o rozwój sytuacji w Polsce odpowiedział, iż jest przekonany, że Polacy sami uporają się z kryzysem.

Przyszłość rządów Edwarda Gierka budziła narastające wątpliwości, premier Babiuch w ramach ratowania planu gospodarczego na rok 1980 doprowadził do masowych zwolnień w zakładach pracy i ogłosił kolejne podwyżki cen żywności. Fala strajków, poczynając od zakładów lotniczych Świdnik, rozlała się na cały kraj. Doraźne podwyżki płac w wybranych zakładach tylko zaogniły spór. Nasilające się strajki przyspieszyły decyzję Kremla o doprowadzeniu do zmian wśród najwyższych urzędników państwowych w Polsce. Gierek przebudowy kadrowej nie chciał przeprowadzać, obawiał się, że dymisje będą traktowane jako przyznanie się do błędu i mogą pociągnąć za sobą żądania dalszych zmian. Stanisław Kania alarmował, że potrzebne jest jednolite stanowisko kierownictwa odnośnie do tego, co się aktualnie w Polsce dzieło. Za zaistniały kryzys członowie PZPR obwiniali kierownictwo partyjne. Żądano „głów” nie tylko za błędy, lecz także za korupcję. Roszady personalne w Biurze Politycznym bardziej niż do uspokojenia nastrojów przyczyniły się jednak do podkreślenia słabości PZPR²⁵.

Radykalna zmiana sytuacji wewnętrznej pociągnęła za sobą nagłe przesunięcia na szczytach władzy, które rozpoczęły się 24 sierpnia 1980 r. Reorganizacji uległo Biuro Polityczne PZPR²⁶. Pierwszym sekretarzem KC PZPR został Stanisław Kania. Zdymisjonowano premiera Edwarda Babiucha, a na jego miejsce powołano Józefa Pińkowskiego. W wyniku tej rekonstrukcji odeszło sześciu z 30 ministrów, w tym sprawujący od czterech lat urząd ministra spraw zagranicznych Emil Wojtaszek. Jego miejsce zajął Józef Czyrek. W tym czasie zmiana ta miała charakter techniczny, ponieważ odchodząc z resortu Wojtaszek awansował na sekretarza KC, a w zakresie jego kompetencji znalazł się nadzór nad Wydziałem Zagranicznym KC, formalnie był więc partyjnym zwierzchnikiem Czyrka. W kwietniu 1981 r. Wojtaszek, uznawany za protegowanego Gierka, został zdegradowany politycznie i wysłany na placówkę dyplomatyczną do Włoch. Tymczasem Józef Czyrek awansował i poza sprawami MSZ zajmował się działalnością w Biurze Politycznym i Sekretariacie KC.

Podczas posiedzenia Biura Politycznego PZPR 29 sierpnia 1980 r. odrzucono zamiar wprowadzenia stanu wyjątkowego na rzecz porozumienia ze straj-

²⁵ T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji. Narodziny ruchu społecznego „Solidarność” w 1980 roku*, Warszawa 2017, s. 174–175.

²⁶ A. Skrzypek, *Mechanizmy klientelizmu. Stosunki polsko-radzieckie 1965–1989*, Pułtusk–Warszawa 2008, s. 228.

kującymi. Wicepremier Mieczysław Jagielski podpisał 31 sierpnia historyczne porozumienie z przewodniczącym NSZZ Solidarność Lechem Wałęsą w Gdańsku. Sądząc po efektach działań Kremla w pierwszych dniach września 1980 r. można przyjąć, że wraz z odwołaniem Gierka i przekazaniem instrukcji na temat ograniczenia ruchu granicznego i konieczności kontroli sytuacji społecznej w kraju, Rosjanie oddali inicjatywę Polakom²⁷. Jednakże większość planów koncentrowała się wokół konfrontacji z rosnącym w siłę ruchem związkowym. Z badań Tomasza Kozłowskiego wynika, że liczba strajkujących rosła systematycznie od 12 do 30 sierpnia. W szczytowym okresie 26–30 sierpnia strajkowało ponad 700 tys. osób. MSW szacowało, że w strajkach wzięło udział 750 zakładów w całej Polsce. Spadek nastąpił 2 września i od tego czasu liczba protestów malała²⁸. Jesienią 1980 r. „Solidarność” stała się gigantyczną organizacją. Wzrost liczby członków NSZZ był systematyczny. W listopadzie 1980 r. przynależność deklarowało 17% badanych, w grudniu już 30%. W tym czasie „Solidarność” liczyła 7,5 mln związkowców.

Okoliczności związane ze zmianą na stanowisku I sekretarza sprawiły, że wokół odsunięcia Gierka oraz sierpniowych strajków pojawiło się przez lata wiele teorii spiskowych. Zgodnie z jedną z nich do niekontrolowanego niepokoju społecznego mieli doprowadzić generał Wojciech Jaruzelski wraz ze Stanisławem Kanią. Gierek mówił o tym po przełomie 1989 roku. Strajki miały być częścią planu zmian na najwyższych stanowiskach w państwie. Zarówno Jaroszewicz, jak i Gierek mówili o celowym odcinaniu ich od informacji i wpływu na decyzje²⁹. Zmiany personalne w Biurze Politycznym, jak wspomniałam, bardziej niż do uspokojenia nastrojów przyczyniły się do pokreślenia słabości PZPR. Podobnie było interpretowane przez część członków partii zwrócenie się o pomoc do Kościoła. Zdaniem Tomasza Kozłowskiego pierwszy sekretarz PZPR ogniskował ówczesnie wszystkie negatywne nastroje społeczne³⁰.

Zmiana władz polskich i odsunięcie od rządów Edwarda Gierka zostały przyjęte w Wiedniu z niepokojem. Obserwowano narastanie niezadowolenia społecznego i pogłębiającą się recesję. We wrześniu pojawiły się doniesienia

²⁷ *Ibidem*, s. 234.

²⁸ T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji...*, s. 211.

²⁹ P. Jaroszewicz, B. Roliński, *Przerywam milczenie... 1939–1989*, Warszawa 1991, s. 252; J. Rolicki, *Edward Gierek. Życie i narodziny legendy*, Warszawa 2002, s. 198.

³⁰ T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji...*, s. 175.

na temat krytyki pod adresem polskiego rządu wygłaszanej przez kanclerza Kreisky'ego. W liście z 5 września 1980 r. do ministra Józefa Czyrka wicedyrektor IV Departamentu Józef Mąkosa cytuje kanclerza wątpiącego w realizację porozumienia pomiędzy strajkującymi i rządem: „Nie ma przykładu w historii dyktatury komunistycznej, aby takie porozumienia zostały dotrzymywane”³¹. Mąkosa apelował o interwencję ze strony ambasady w Wiedniu i podkreślał wagę dotychczasowej osobistej dyplomacji Kreisky'ego³². Zdaniem polskich dyplomatów negatywna ocena z ust socjaldemokratycznego polityka zachodniego mogła zostać powielona przez innych polityków zachodnich³³. Odręczne notatki Czyrka wskazują na niezadowolenie z postawy ambasady. Mechanizm działania w sytuacji kryzysowej, czyli podczas ujawnienia negatywnych ocen dotyczących Polski w państwach zachodnich, opierał się na natychmiastowej reakcji władz PRL, m.in. poprzez służby dyplomatyczne, oficjalne kanały polityczne czy prasę. Chodziło o wyrażenie sprzeciwu mającego zapobiec eskalacji negatywnych wypowiedzi. Dla przeciwwagi posługiwano się oświadczeniami kanclerza Helmuta Schmidta, który uważał, że jako niemiecki kanclerz nie może komentować sytuacji wewnętrznej w Polsce³⁴. Notatki prasowe w mediach niemieckich odnoszące się do wypowiedzi Kreisky'ego, o których pisał Mąkosa, ograniczały się jedynie do jednokolumnowych wywiadów będących przedrukami z prasy austriackiej. Odręczne zapisy na dokumencie wskazują, że na interwencję ambasadora Adamkiewicza było zbyt późno, gdyż do spotkania już doszło i nie było ze strony polskiej właściwej reakcji³⁵.

Wraz z pojawieniem się nowego I sekretarza zwiększyły się pokłady społecznej nadziei. Spodziewano się zmian nie tylko na najwyższych szczeblach władzy, na rozstrzygnięcie czekały palące problemy gospodarcze. Sytuacja w Polsce nie wpłynęła na ówczesną politykę kredytową Austrii. W liście ministra finansów z 19 września 1980 r., czytamy o dodatkowych inwestycjach planowanych w Polsce w następnych latach i prognozach spłat poszczególnych transz kredytu przyznanego w czerwcu. Poczynając od roku 1980 Polska miała spłacać od 1,3 do

31 AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *List J. Mąkosa do J. Czyrka z 5 IX 1980 r.*

32 A. Kisztełińska-Wegrzyńska, *Wizyty kanclerza Bruno Kreisky'ego w Polsce*, „Przegląd Zachodni” 2015, nr 1, s. 139–157.

33 Jako przykład podano cytaty z gazet niemieckich relacjonujących negatywne wypowiedzi Kreisky'ego, AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5.

34 AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *List J. Mąkosa do J. Czyrka z 5 IX 1980 roku.*

35 *Ibidem.*

5,2 mld dolarów, tak, aby całość zadłużenia spłacić do roku 1990. Prawie połowa całej kwoty miała zostać uiszczona w latach 1982–1985 – łącznie 20 mld dolarów. W tym czasie i w panujących wówczas warunkach było to niemożliwe³⁶. W połowie września na rozmowy z kanclerzem udał się minister handlu zagranicznego, były ambasador w Austrii Ryszard Karski. Prosił on o dodatkową linię kredytową w wysokości 3,5 mld szylingów na zakup niezbędnych towarów potrzebnych do wypełnienia dotychczasowych zamówień i limitów związanych z poprzednimi kredytami³⁷. Minister nie uzyskał natychmiastowej odpowiedzi. Kanclerz zastrzegł, że należy przedyskutować ów temat na posiedzeniu parlamentu i dopiero wówczas sformułować odpowiedź. Jeszcze wówczas sprawa ta nie była przegrana, a strona austriacka nadal rozważała wsparcie poszczególnych gałęzi produkcji z nadzieją na kooperację i wspólne zyski w przyszłości³⁸. Sytuacja pogorszyła się wraz z końcem roku 1980.

Stan bilansu płatniczego kraju był krytyczny ze względu na rosnący ciągle deficyt handlowy, przy jednoczesnym narastaniu obciążenia obsługą długu. Zdaniem decydentów nie można było dopuścić ani do jednostronnego wstrzymania spłat kredytów i odsetek od nich, ani do wystąpienia do wierzycieli o odroczenie i rozłożenie spłat. W obu przypadkach oznaczałoby to kompromitację „planowanej gospodarki socjalistycznej”. Podważyłoby to zaufanie „nie tylko do nas, ale do wszystkich krajów socjalistycznych”. Wstrzymanie się od zaciągania kredytów i próby wykorzystania nadwyżki handlowej, która pokryłaby obsługę długu, były zaś skazane na niepowodzenie ze względu na wielkość sumy. Ograniczenie importu i niezbędne zwiększenie wpływów eksportowych spowodowałoby natomiast konieczność zamknięcia wielu zakładów przemysłowych, pracujących na importowanych surowcach i materiałach oraz ogłosiłoby do reszty rynek krajowy z towarów, a więc doprowadziłoby do obniżenia stopy życiowej, ze wszystkimi tego politycznymi konsekwencjami. Pozostało więc tylko starać się o uzyskanie za wszelką cenę odpowiednich kredytów finansowych³⁹.

³⁶ StBKA, *Plenum des ZKs der VAPP, September 1980*, Länderboxen Polen Box 2.

³⁷ StBKA, *Notizen betr. Besuch des polnischen Außenminister Karski in Wien, September 1980*, Polen Box 2.

³⁸ StBKA, „*Projekte und Kooperationen*”, *Information betr. 2. Tagung der österr.-polnischen Arbeitsgruppe für das Bauwesen und wirtschaftlich-technische Forschung in Warschau, 27.–30. Mai 1980*, Länderboxen Polen Box 2.

³⁹ A. Ząbkowicz, *Koncepcja zagranicznej polityki...*, s. 89.

Ambasada w Wiedniu, atakowana i oskarżana za opieszałość w przekazywaniu właściwych informacji na temat przemian w kraju, w odpowiedzi na zastrzeżenia dotyczące jej pracy, w obliczu krytyki przygotowała dokument relacjonujący stanowisko władz i społeczeństwa austriackiego wobec wydarzeń w Polsce. Zdaniem ambasadora Franciszka Adamkiewicza stosunek kanclerza do polskich problemów nie był tak wrogi, jak go relacjonowała zagraniczna prasa. Zacytowano wypowiedź Kreisky'ego z posiedzenia gabinetu 2 września 1980 r.: „Jest dużym szczęściem, że poprzez mądrość polskiego rządu i władzy znaleziono pokojowe rozwiązanie tego problemu”⁴⁰. Ambasador relacjonował pozytywne sygnały płynące od władz austriackich a dotyczące podtrzymania wymiany gospodarczej, ratyfikacji umów dwustronnych czy planowanych w przyszłości spotkań. Strona austriacka przedstawiła sytuację w podobnym tonie, zwracając wielką uwagę na potrzebę pomocy materialnej dla Polski, rozważano przyznanie kolejnych kredytów i analizowano możliwości eksportowe polskiego przemysłu⁴¹.

Dnia 8 września 1980 r. ambasada w Wiedniu przesłała do ministra Czyrka notatkę dotyczącą oceny spraw polskich, jakiej w mijających miesiącach dokonały wpływowe grupy polityczne w Wiedniu⁴². Ambasador zapewnił we wstępie, że sytuacja w Polsce interesuje Austriaków – zarówno polityków, jak i zwykłych obywateli – natomiast stosunek do polskich przemian był stonowany. Wyrażano w mediach austriackich głęboką wiarę, że zawarte w Polsce porozumienie będzie miało szansę realizacji, a władze polskie unikną użycia przemocy wobec strajkujących. Według ambasadora podpisanie porozumień sierpniowych spotkało się z wielkim uznaniem i jednocześnie oczekiwaniem spełnienia postulatów. Oceniając reakcje austriackie podkreślano ich wyważony charakter. Zarówno koła rządowe, jak i wpływowi politycy opozycji zachowali się, zdaniem Adamkiewicza, bardzo ostrożnie. Wypowiedzi ministra Josefa Stairbachera czy kanclerza Kreisky'ego miały na celu wsparcie postulatów robotniczych. Podtrzymano gwarancję rządową dla kredytu węglowego

⁴⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Notatka z 8 IX 1980 roku*.

⁴¹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten, ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 03-00/270-II.3/81, *Gespräch mit dem polnischen Botschafter Adamkiewicz en Herrn Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten am 10.09.1981*, s. 2–3.

⁴² AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Notatka Ambasady PRL w Wiedniu z 8 IX 1980 r.*

udzielnego Polsce (w wysokości 300 mln szylingów). W wywiadach telewizyjnych odnoszących się do sytuacji w Polsce w końcu sierpnia 1980 r., władze austriackie podkreślały gotowość do kontynuacji aktywnej polityki kredytowej i traktowały Warszawę jako wiarygodnego partnera. Nadmieniono również o kilku pisemnych prośbach kierowanych przez środowiska katolickie apelujące o pokojowe zakończenie sporu. Zdaniem ambasadora Adamkiewicza stosunek rządu austriackiego do porozumień sierpniowych przełożył się na stonowane nastroje społeczne. Nie odnotowano żadnych zakłóceń czy incydentów antyrządowych, choć niektóre środowiska i media do nich zachęcały.

Podpisanie porozumień sierpniowych było wydarzeniem przełomowym także dla członków PZPR. Zwracali oni uwagę, że wielokrotnie sygnalizowali wymieniane w dokumencie bolączki grup robotniczych podczas zjazdów partyjnych, lecz było to bagatelizowane. Kiedy postavili je strajkujący, władza zdecydowała się spełnić je natychmiast. Otwarcie zaczęto mówić o wadach systemu, o niewłaściwym przepływie informacji. Głosy krytyczne dobiegały do centrali z różnych stron Polski. Regionalni działacze PZPR mieli dość „teatralizacji” życia politycznego i „reżyserowania dyskusji”. Powszechnie postulowano zwołanie nadzwyczajnego zjazdu partii, by uporządkować wszystkie sprawy i rozliczyć się z błędami popełnionymi w latach siedemdziesiątych⁴³.

Stanowisko SPÖ charakteryzowało się poparciem dla postulatów robotniczych. Kreisky, ówczesny przewodniczący partii socjaldemokratycznej, zwrócił uwagę w wypowiedzi z 20 sierpnia, że „wszędzie tam gdzie robotnicy i pracownicy prowadzą tego rodzaju walkę co aktualnie ma miejsce w Polsce, SPÖ musi stać po ich stronie”⁴⁴. W dalszej części wypowiedzi kanclerz zwrócił uwagę, że wydarzenia te należy traktować równie poważnie, jak te z Węgier w 1956 roku czy Czechosłowacji w roku 1968. Wyraził nadzieję, że „ZSRR zachowa umiarkowanie i wstrzyma się od zbrojnej interwencji w Polsce na wzór Afganistanu”⁴⁵. Próba rozwiązania problemu polskiego za pomocą użycia siły oznaczałaby koniec odprężenia⁴⁶. Jednocześnie byłaby to polityczna klęska

43 T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji...*, s. 181–182.

44 Cyt. za: AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, s. 3, *Notatka Ambasady PRL w Wiedniu z 8 IX 1980 r.*

45 B. Kreisky, *Politik braucht Visionen, Aufsätze, Reden und Interviews zu aktuellen weltpolitischen Fragen mit einem Vorwort von Walter Jens*, Bonn 1982, s. 116–117.

46 M. Graf, *European Detente and the CSCE Austria and the East-Central European Theatre in the 1970s and 1980s*, „European Review” 2017, No 4, s. 122.

komunistycznych partii w Europie, które egzystowałyby nadal, ale „utraciłyby swoją dynamikę na całe dziesięciolecie”⁴⁷. Zainteresowanie sprawami polskimi nie wynikało jedynie z chęci podtrzymania dotychczasowych relacji dwustronnych, lecz oddziaływania w całym regionie Europy Środkowej i dziedzictwa KBWE, w którego proces kanclerz był osobiście od lat zaangażowany.

Kreisky ubolewał nad tym, że wraz z procesem industrializacji i zmian społecznych w Polsce nie zmienia się rola Kościoła katolickiego. Uważał, że środowiska robotnicze przeniosły ze wsi do miast tradycję i praktyki religijne, co utrudni w przyszłości współpracę z tą grupą⁴⁸. Tymczasem Tomasz Kozłowski zwraca uwagę w swych badaniach na religię jako wspólny kod kulturowy, który znalazł odbicie w „Solidarności”. Okres ten cechował się niezwykle wysokim wzrostem religijności Polaków. W roku 1975 współczynnik wierzących sięgał 90%, a w stanie wojennym 98%. W czasie pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski we wszystkich uroczystościach, według szacunku władz, wzięło udział 3,6 mln osób. Zachodnie rozgłoszenie podawały liczbę 10 mln⁴⁹. Badania socjologiczne zwracają uwagę na skokowy wzrost liczby osób przyznających się do praktyk religijnych w latach 1977–1983 i wskazują na swoisty renesans wiary⁵⁰. Dotyczyło to również osób partyjnych⁵¹.

W notatce z 8 września pojawiła się także wypowiedź kanclerza ze spotkania partii socjaldemokratycznych w Dortmundzie. Kreisky apelował wówczas o pomoc dla polskiego rządu, bez której realizacja postulatów nie była w przyszłości możliwa. „Chcemy wyrazić szczególne uznanie, że mogło dojść do porozumienia w tak ważnych sprawach, bez tarć i bez jakiegokolwiek naci-

⁴⁷ Cyt. za: AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, s. 3, *Notatka Ambasady PRL w Wiedniu z 8 IX 1980 r.*

⁴⁸ B. Kreisky, *Im Strom der Politik. Erfahrungen eines Europäers*, Wien 1988, s. 224.

⁴⁹ T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji...*, s. 149.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 150. „Na renesans życia religijnego Polaków trwający od końca lat 70. nakładały się okresy, gdy wiara i Kościół stawały się szczególnie ważne. Należał do nich okres stanu wojennego. Innym przykładem były właśnie strajki z lata 1980 roku. Ludzie w momencie wzmożonego napięcia, wyczerpującej psychologicznej konfrontacji, szukali pocieszenia w wierze [...] W takiej sytuacji przekonanie przynajmniej części strajkujących, że Bóg jest po ich stronie, miało wpływ na obniżenie poziomu lęku nie tylko wśród jednostek, lecz całych grup”.

⁵¹ K. Darczewska, J. Chorążuk, *Postawy członków PZPR wobec religii*, Warszawa 1985.

sku z zewnątrz”⁵². Podobne stanowisko wyraził Heinz Fischer, przewodniczący Nationalrat, współpracownik kanclerza, późniejszy prezydent Austrii. Fischer uczestniczył również w powstawaniu w Wiedniu komitetu solidarnościowego wspierającego strajkujących robotników. W jego skład weszli wówczas związany z SPÖ Albrecht Konecny, pisarz Peter Turrini i były sekretarz generalny ORF Heinrich Keller. Celem komitetu była organizacja zbiórki pieniędzy na potrzeby strajkujących. Z taką misją zostali wysłani na zjazd Solidarności w sierpniu i we wrześniu 1981 r. Engelmayer z ramienia frakcji chrześcijańskiej i Hummel, sekretarz generalny ÖGB⁵³.

W tym czasie ÖVP oficjalnie popierała postulaty strajkujących. Młodzieżówka partyjna zbierała w drugiej połowie sierpnia podpisy pod dokumentem na rzecz solidarności ze strajkującymi. Dzięki bezpośrednim kontaktom z biorącymi udział w strajkach przekazano do Polski 150 tys. szylingów pochodzących z dobrowolnych składek na ten cel. Organizowano również pochody. Na początku kwietnia 1981 r. studenci z Uniwersytetu Wiedeńskiego przemarszowali z hasłami: „Ręce precz od Polski”, „Rosjanie precz z Polski”, ulicami centrum miasta do ambasady ZSRR. Polskie władze odnotowały, że żadna partia nie przyłączyła się do grupy protestujących, media również nie poświęciły tej akcji większej uwagi⁵⁴.

Nastroje społeczne w Polsce eskalowała trudna sytuacja gospodarcza i niedobory. Polacy sygnalizowali coraz większe problemy ze zdobywaniem podstawowych produktów spożywczych. „W drugim kwartale 1980 roku poziom zaopatrzenia źle oceniało 61% respondentów. Wskaźnik ten niebezpiecznie zbliżał się do tego z 1976 roku, kiedy taką ocenę podzielało 71% badanych”⁵⁵. W tym czasie aparat partyjny i administracyjny korzystał z przywilejów i załatwiał prywatne interesy. Jak pisze Tomasz Kozłowski:

System nomenklatury obejmował w tym czasie już pół miliona funkcji [...] Rozwijało się zjawisko określane przez socjologów jako „brudna wspólnota”. Przekonanie o skorumpowaniu aparatu było powszechne⁵⁶.

⁵² Cyt. za: AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, s. 4, *Notatka Ambasady PRL w Wiedniu z 8 IX 1980 r.*

⁵³ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 2223/III z 1 IX 1981 roku.*

⁵⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 110/II z 3 IV 1981 roku.*

⁵⁵ Cyt. za: T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji...*, s. 181–182.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 111.

Ambasada z uwagą śledziła reakcje mediów, a także oddolne akcje społeczne mające na celu niesienie pomocy strajkującym. Wymieniano przy tym organizacje i komitety odpowiedzialne ze zbiórkę pieniędzy i dóbr przesyłanych do Polski. Za wart odnotowania uznano brak jakichkolwiek manifestacji i wystąpień społecznych przeciwko polskim władzom⁵⁷.

Ówczesne zadłużenie Polski w Austrii wynosiło 30 mld szylingów. Planowane transze kredytowe płynące do Warszawy pozwalały jedynie na zabezpieczenie dotychczasowej wypłacalności. Kreisky przedstawił ponownie koncepcję „planu Marshalla dla Polski”. Zachęcał przywódców zachodnich do udzielenia Polsce pomocy poprzez interwencję Klubu Paryskiego⁵⁸. Plan ten nie zyskał poparcia⁵⁹.

Problemy z obsługą długów zagranicznych pojawiły się już w roku 1980, kiedy znacznie skurczyły się możliwości pozyskiwania nowych kredytów. W tym roku uzyskano od USA kredyty w wysokości 8,67 mld USD, które w całości wykorzystano na spłatę rat i odsetek. W następnym roku napłynęło 5 mld USD, natomiast na obsługę zadłużenia trzeba było wydać 9,4 mld USD, przy wpływach z eksportu w wysokości 4,9 mld USD i wydatkach na import w wysokości 5,8 mld USD. Dlatego już w kwietniu 1981 r. podpisano pierwszą umowę z Klubem Paryskim o odroczeniu spłat, w następnym roku podobną umowę podpisało też z Klubem Londyńskim. Odcinało to Polskę od nowych kredytów⁶⁰. Część państw będących dłużnikami zaczęła się organizować i wspólnie domagać obniżenia oprocentowania (tzw. Grupa z Cartageny w 1984 r.). Polska jednak nie prowadziła takiej aktywności. Nie należała do Międzynarodowego Funduszu Walutowego, jako kraj komunistyczny traktowana była na innych warunkach, a po wprowadzeniu stanu wojennego pogrążyła się w całkowitej izolacji. Z gro-
na państw Europy Środkowej w podobnej sytuacji była Rumunia⁶¹.

⁵⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Notatka Ambasady PRL w Wiedniu z 8 IX 1980 r.*

⁵⁸ Wierzycciele byli zorganizowani w Klubie Paryskim (wierzycciele publiczni, reprezentanci 17 państw) i w Klubie Londyńskim (reprezentanci 660 banków prywatnych). W. Morawski, *Pełzająca katastrofa...*, s. 30.

⁵⁹ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen im Kalten Krieg*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku. Österreich nach 1945 im polnischen öffentlichen Diskurs*, red. A. Kisztelińska-Węgrzyńska, Kraków 2016, s. 32–33, 41–42.

⁶⁰ W. Morawski, *Pełzająca katastrofa...*, s. 32.

⁶¹ *Ibidem*, s. 33.

Strona austriacka analizowała sytuację w Polsce także poprzez swoje placówki dyplomatyczne w innych krajach. Z listu pracowników ambasady Austrii w ZSRR z 30 września 1980 r. wynika negatywna ocena „polskiej drogi”, której miał przewodzić polski Kościół. Przykład ten był niebezpieczny dla pozostałych krajów komunistycznych i z tego powodu konieczne były rozwiązania siłowe⁶². Zdaniem austriackich dyplomatów decydujące znaczenie dla społecznych podstaw ruchu w Polsce miały odwieczne animozje polityczne pomiędzy narodami i swoisty rachunek, jaki wystawiła opozycja polskim władzom i ich sowieckim mocodawcom⁶³.

Tymczasem w kraju trwało swoiste „rozliczanie z epoką Gierka”. Domagano się konfiskaty nielegalnie zdobytego majątku, a nawet czystek w aparacie partyjnym. Część dawnego kierownictwa ukarano usunięciem z pełnionych funkcji. Partyjna „góra” stała się w odbiorze szeregowych członków PZPR symbolem korupcji i patologicznych układów. Krytykowano też politykę informacyjną, która powszechnie odbierana była jako protekcyjna i niepoważna⁶⁴. Fala niezadowolenia narastała, co wynikało m.in. z powszechnej niewiary w przekazy medialne i przekonania, że większość afer korupcyjnych nigdy nie ujrzy światła dziennego⁶⁵.

W tym samym czasie działania polskiej dyplomacji skupione były na uspokajaniu sojuszników. Seria wizyt roboczych wysokich urzędników partyjnych: Andrzeja Żabińskiego, Zdzisława Kurowskiego, Kazimierza Barcikowskiego, Emila Wojtaszka i Stefana Olszowskiego w „bratnich krajach” miała na celu wyciszenie negatywnych nastrojów. Pierwsze zadanie polegało więc na wytłumaczeniu, dlaczego PZPR zgodziła się na żądania strajkujących, a drugie na zapewnianiu, że zostały podjęte kroki niezbędne do zażegnania niebezpieczeństwa⁶⁶. Polscy liderzy partyjni byli w zasadzie bezbronni wobec negatyw-

62 Józef Tejhma pisał we wspomnieniach o relacjach władza – Kościół katolicki i zwracał uwagę na fakt, że dygnitarze obawiali się w sposób otwarty krytykować wiarę katolicką, choć instrukcje takie płynęły z Moskwy. J. Tejhma, *Odszedł Gomułka, przyszedł Gierek. Notatki z lat 1971–1973*, Toruń 2006, s. 149.

63 StBKA, *Sowjetische Haltung, September 1980*, Länderboxen Polen Box 2.

64 T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji...*, s. 190.

65 J. Pakulski, *Rewolucje wschodnioeuropejskie*, „Kultura i Społeczeństwo” 1991, nr 3, s. 10.

66 A. Górajek, *Wydarzenia społeczno-polityczne w Polsce w niemieckiej literaturze i publicystyce lat osiemdziesiątych (1980–1989)*, Wrocław 2006, s. 62–63.

nych reakcji zagranicznych. Pozostało im cierpliwe przekonywanie, aby władze państw sojusznich nie generowały nastrojów nieufności czy wrogości i antypolskości, jak to działo się w wypadku NRD i Czechosłowacji⁶⁷. Władze wschodnioniemieckie oceniały wydarzenia w Polsce jako „kontrrewolucyjne”. Mogło to sugerować że ekipa Ericha Honeckera rozważa udział w interwencji wojskowej w PRL⁶⁸. Wobec krajów zachodnich nie rewidowano założeń polityki zagranicznej ujętej w dokumencie z roku 1981. Większość z nich skupiona była na „obronie naszych interesów”. Głównym obszarem działań było wypłatywanie Polski ze spirali zadłużenia. W sferze politycznej natomiast do istotnych zadań należało „przeciwdziałanie próbom ingerencji w wewnętrzne sprawy Polski”⁶⁹.

Do rozmowy na tematy gospodarcze doszło pomiędzy Kreiskim a ambasadorem Adamkiewiczem 20 stycznia 1981 r. Kanclerz nie był przekonany co do trafności przedstawionych perspektyw rozwoju gospodarczego i prognoz stabilizacji⁷⁰. Strona polska prosiła o wyznaczenie osób reprezentujących resort finansów, aby móc przedyskutować kwestię refinansowania lub przesunięcia części spłat kredytów przypadających na pierwsze półrocze 1981 r. Chodziło również o utrzymanie kredytu rewolwingowego, tzn. odnawialnego, w dotychczasowej wysokości 25 mld szylingów na bieżący zakup produktów na austriackim rynku. W tym czasie „w martwym punkcie” stała się sprawa kredytu węglowego uzgodnionego w połowie 1980 r.⁷¹ Uzależniono ją od uruchomienia budowy w Polsce trzech elektrowni, co zostało wstrzymane. Ambasador zaproponował wówczas przesunięcie terminów dostaw węgla lub wykreślenia z kontraktów warunków dotyczących dostaw⁷². Kreisky odpowiedział, że przeprowadzi rozmowy dotyczące wymienionej sytuacji i poinformuje o ustaleniach.

Ambasador Adamkiewicz komentował wystąpienie Kreisky’ego w austriackiej telewizji odnośnie do zmian politycznych w Polsce. Pośrednio krytykował on poczynania „Solidarności”. Desygnowanie generała Jaruzelskiego na pre-

67 A. Paczkowski, *Dyplomacja polska czasów kryzysu...*, s. 837.

68 F. Gańczak, *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL w latach 1980–1981*, Warszawa 2017, s. 139.

69 AMSZ, Gabinet Ministra, z. 6/86, w. 1, „Podstawowe zadania”.

70 StBKA, „Notiz für Herrn BK” betr. die Vorsprache beim polnischen Botschafter am 20.1.1981, Länderboxen Polen Box 2.

71 StBKA, *Kohl-Kreditvertrag, Juli 1980 Polen Box 2; Kredit an Węgłokoks/Polen, 1981, Länderboxen Polen Box 2.*

72 AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram nr 766/I z 21 I 1981 roku.*

miara nie było oznaką zasadniczych zmian w polityce PRL, oznaczało jednak, iż rząd odzyska ostatnio utracony autorytet⁷³. Kreisky przeciwny był demokracji realizowanej przez masy robotników z rodzącą się nową klasą rządzącą w postaci silnych liderów opozycyjnych.

Dla przyszłości jest decydujące aby rząd mógł działać, a związki zawodowe zajęły należne im miejsce [...] Zadaniem związków zawodowych jest ochrona interesów swoich członków, a nie żądania odwołania wojewodów lub ministrów⁷⁴.

W zakończeniu pisma sugerowano zakup płyty z nagraniem wywiadem i emisję w polskiej telewizji⁷⁵.

Ambasador Adamkiewicz powtórzył słowa kanclerza o potrzebie pomocy dla Polski, mającej znaczne zobowiązania wobec Wiednia. Ponadto „Kreisky informował o swojej rozmowie z premierem Nikołajem Tichonowem, w której z całą powagą – i jak sądził – skutecznie, uświadomił zgubne dla odprężenia skutki ewentualnej interwencji”⁷⁶. Kanclerz powoływał się wówczas na efekty takiego działania Moskwy na przyszłe losy socjaldemokracji w państwach zachodnich. Głównym zmartwieniem Kreisky'ego w związku z napiętą sytuacją międzynarodową była kontynuacja polityki współpracy Wschód–Zachód: „Interwencja wojskowa doprowadziłaby do natychmiastowego zakończenia polityki odprężenia i zakończenia *Aktu helsińskiego* przez zachodnie demokracje”, czego można się było obawiać. Kreisky był w pełni poinformowany o gorących fazach „polskiego kryzysu” i realistycznie ocenił sytuację⁷⁷. Przede wszystkim, ze względu na sowieckie zaangażowanie wojskowe w Afganistanie, nie spodziewał się żadnej interwencji w Polsce. Ponieważ jednak nie był pewien radzieckich intencji, przy każdej okazji podkreślał potrzebę pokojowego, a przede wszystkim wewnętrznego, rozwiązania konfliktu polskiego⁷⁸. W jednym z dokumentów czytamy:

⁷³ B. Kreisky, *Politik braucht Visionen...*, s. 145–146.

⁷⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram nr 1612/II z 11 II 1981 roku*.

⁷⁵ W odrębnej notatce do Szyfrogramu nr 1612/II z 11 II 1981 r. Edward Ochab zapytuje, dlaczego dotychczas DPWKN nie zainteresował się tym materiałem.

⁷⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 1107/II z 30 IV 1981 roku*.

⁷⁷ Cyt. za B. Kreisky, *Im Strom...*, s. 222.

⁷⁸ Idem, *Politik braucht Visionen...*, s. 148–149.

We wszystkich rozmowach z czołowymi politykami Austrii była wyczuwalna sympatia i zrozumienie dla stanowiska władz polskich. W stanowisku prezydenta [R. K.] akcent na „zachowanie umiaru w forsowaniu przemian” przy jednoczesnym uhonorowaniu dobrych demokratycznych tradycji narodu polskiego⁷⁹.

Wiosną roku 1981 aranżowano przyjazd kanclerza do Polski, wielokrotnie mówiono podczas wizyt roboczych polskich i austriackich urzędników o konieczności takiego spotkania. Kreisky jednak konsekwentnie, uprzejmie i stanowczo odwlekał swój przyjazd. Podkreślał wówczas, że

interesuje się sytuacją w Polsce zarówno jako szef rządu, jak i socjaldemokrata. Choć nie ze wszystkim się zgadza, unika zajmowania stanowiska krytycznego lub wypowiada się ostrożnie, gdyż nie chce utrudniać i tak niełatwej sytuacji władzom PRL⁸⁰.

W innym piśmie z kwietnia 1981 r. zacytowano słowa kanclerza dotyczące możliwości przyjazdu do Polski: „Nie chcę sugerować konkretnego terminu, chcę stwierdzić, że skoro tylko – z punktu widzenia sytuacji wewnętrznej w Polsce – zaistnieją po temu warunki, jestem gotów udać się z wizytą do Polski”⁸¹. Jednocześnie Austria rozwijała współpracę z pozostałymi państwami komunistycznymi, a polska placówka w Wiedniu donosiła o politycznych i ekonomicznych efektach wizyt w Jugosławii, Bułgarii i na Węgrzech⁸².

Narastający w roku 1981 kryzys polityczny napędzany niepokojami społecznymi i rosnącą presją ze strony państw bloku uniemożliwiał kontynuowanie dotychczasowych relacji dyplomatycznych⁸³. Kraje komunistyczne zawieszały umowy o swobodzie ruchu osobowego, a sowiecka propaganda „przestrzegała” przed kontrrewolucją przygotowywaną przez *Solidarność*. Rosnący w siłę ruch związkowy, posiadający w swych szeregach ponad dziesięć milionów zwolenników, manifestował swe niezadowolenie na różne spo-

⁷⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 1107/II z 30 IV 1981 roku*.

⁸⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram nr 1107/II z 30 IV 1981 roku*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 1676/II z 15 V 1981 roku*.

⁸³ J. Zając, R. Zięba, *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1989*, Toruń 2006, s. 180–184.

soby, stąd cała energia polityczna władz kierowana była na zachowanie *status quo*⁸⁴. Władze austriackie obserwowały wydarzenia w Polsce z niepokojem, przewidując pacyfikację związków. Można stwierdzić, że analizę bieżącej sytuacji cechował brak rzeczowej oceny. Problem ten dotyczył większości państw zachodnich, z jednej strony bagatelizujących możliwości działania i rozwoju *Solidarności*, z drugiej nie doceniających determinacji władz komunistycznych⁸⁵. Jednoznaczny obraz stanowiska Austrii wobec wydarzeń poprzedzających wprowadzenie stanu wojennego nie jest możliwy do zarysowania. Składają się na niego poza zapatrywaniem rządu również reakcje opozycji, partii politycznych i środowisk konserwatywnych wspierających polskich związkowców. Poglądy kanclerza były swego rodzaju wypadkową postawy partii socjaldemokratycznej, obawiającej się oskarżenia o niewystarczającą czy nieumiejętną reakcję na wypadki w Polsce i charakteryzującej się chłodną kalkulacją ekonomiczną.

W kwietniu 1981 r. Polska podpisała pierwsze porozumienie dotyczące pomocy w sprawie spłaty długów w Klubie Paryskim z 15 wierzycielami. W ramach nowych warunków kraje te zdecydowały się na rozłożenie płatności, jednakże wprowadzenie stanu wojennego i fakt, że Polska nie należała do Międzynarodowego Funduszu Walutowego całkowicie uniemożliwił dalsze negocjacje⁸⁶. Polska polityka kredytowa poniosła dotkliwą porażkę. Głównym powodem były warunki polityczne, w jakich funkcjonował nasz kraj. Polska nie należała do systemu gospodarki wolnorynkowej i podejmowanie działań, które ignorowały ten fakt musiały przynieść katastrofalne konsekwencje. Niemożliwe było rozwiązanie polskich problemów gospodarczych i społecznych bez zasadniczych zmian dotyczących zasad funkcjonowania państwa, a te całkowicie uzależnione były od arbitralnych decyzji płynących z Moskwy.

W maju 1981 r. ambasador Adamkiewicz przesłał komentarze pochodzące z ust kanclerza, dotyczące sytuacji w Polsce.

Kreisky stwierdził, że ze względu na obecną wewnętrzną sytuację w Polsce, każdego dnia należy spodziewać się nieoczekiwanego wejścia wojsk UW. K.

⁸⁴ A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005, s. 337.

⁸⁵ M. Heruday-Kielczewska, *Reakcja Francji na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce: grudzień 1981 – styczeń 1982*, Warszawa 2012, s. 32.

⁸⁶ W. Jarząbek, *Polish Economic policy at the time of détente, 1966–1978*, „European Review of History – Revue europeenne d’histoire” 2014, vol. 21, s. 305.

uważa, że USA pogodziłyby się z wejściem wojsk UW, by uzyskać przez to wolne ręce w innych regionach świata⁸⁷.

Ambasador zwracał uwagę, że kanclerz wyrobił sobie takie zdanie pod wpływem rozmów z wysoko postawionymi politykami radzieckimi, którzy byli przekonani, że w przypadku przekroczenia w Polsce dopuszczalnych granic „może dojść do sytuacji nieoczekiwanej”⁸⁸. Wiele miejsca poświęcono również na ocenę prezydenta Ronalda Reagana i zmianę podejścia kanclerza do planów politycznych i gospodarczych USA. Kreisky spodziewał się inwazji wojsk sowieckich na Polskę. W dokumentach napływających do Bundesministerium für Auswärtigen Angelegenheiten, pojawiały się w kwietniu i maju 1981 r. doniesienia o możliwych rozwiązaniach siłowych wobec Polski⁸⁹.

Kwestia kredytów zaistniała ponownie w relacjach ambasady z Wiedniem w kontekście decyzji o uruchomieniu w czerwcu 1981 r. dodatkowej linii, tzw. kredytu transakcyjnego, dokonanego pod wpływem oceny możliwości kredytowych przez konsorcjum banków prywatnych w Londynie. W Austrii oceniano polską sytuację gospodarczą jako dramatyczną i stanowczo domagano się zwiększenia dostaw węgla⁹⁰. W tym czasie Austria była piątym co do wielkości zobowiązań wierzycielem Polski, z obciążeniem w wysokości 30 mld szylingów. Minister Staribacher podkreślał, że opóźnienia dostaw polskiego surowca obciążają politycznie rząd, dają argumenty opozycji i uniemożliwiają jakiegokolwiek rozmowy na temat dodatkowych pożyczek⁹¹.

W austriackich ocenach sytuacji polskiej z drugiej połowy roku 1981 powtarzał się niepokój o dalszy rozwój wypadków. Potencjał związków zawodowych, zaangażowanie społeczne i moc oddziaływania na wydarzenia w kraju oceniano bardzo wysoko. Przyjęto, że rozwijający się w Polsce ruch związkowy nie miał w swej sile i poparciu społecznym żadnego odpowiednika w Europie⁹².

⁸⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 2270/II z 30 V 1981 roku*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, *Polen – angebliche Invasion. Depesche 10 April 1981*.

⁹⁰ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 20-00/11-II.3/81, *VR Polen, Verschuldung im Westen bzw. in Österreich, 1.07.1981*.

⁹¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 2776/II z 12 VI 1981 roku*.

⁹² ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, *An das Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten, 27.10.1981, s. 3*.

Dodatkowym elementem było wsparcie ze strony wpływowego Kościoła katolickiego. Jednocześnie krytycznie postrzegano rywalizację wewnątrz aparatu partyjnego PZPR, negatywnie oceniano planowane i realizowane reformy społeczne, wskaźniki zaś makroekonomiczne uznano za alarmujące. Zdaniem austriackich władz przyszłość Polski zależała całkowicie od decyzji sowieckiej co do terminu interwencji, gdyż takiego stanu „permanentnej niesubordynacji” nie można było tolerować⁹³.

Stosunek kanclerza Kreisky'ego do przemian w roku 1981 wynikał z dwóch zasadniczych refleksji. Kanclerz, początkowo pozytywnie nastawiony do rozwoju związków zawodowych i ich wpływu na liberalizację życia politycznego, dostrzegł z czasem religijne podstawy czy też motywację tych rosnących w siłę środowisk, wspieranych przez Kościół katolicki i papieża. Był temu wówczas zdecydowanie przeciwny⁹⁴. Ponadto przedłużające się strajki uniemożliwiały dostawy węgla w zaplanowanej ilości i wymaganym czasie, co destabilizowało sytuację w samej Austrii⁹⁵. Drugi faktor wiązał się z lawinowo rosnącą liczbą azylantów korzystających z ruchu bezwizowego⁹⁶. Zanim wprowadzono stan wojenny, do Austrii trafiło ponad 20 tys. obywateli Polskich. Taki nagły przyrost liczby ludności, którego nie można było traktować tymczasowo, wywołał falę niezadowolenia w Wiedniu. Seria artykułów w prasie bulwarowej doprowadziła do radykalizacji nastrojów. Na posiedzeniu Rady Ministrów 1 grudnia 1981 r. kanclerz zapowiedział wprowadzenie jednostronnego ruchu wizowego. Dodał również, że Austria nie odmawia pomocy osobom potrzebującym, lecz próbuje jedynie zatrzymać lawinę, jaka nadejdzie ze Wschodu. Jednocześnie dodał, że Austria nadal może być krajem tranzytowym dla tych, którzy z powodów ekonomicznych lub politycznych pragną opuścić swą ojczyznę⁹⁷. Po pierwszych

⁹³ StBKA, *Informationen für BK betr. den 1. Nationalkongress der Solidarität, Oktober 1981*, Länderboxen Polen Box 2.

⁹⁴ Po latach przyznał, że pomoc jakiej udzielały austriackie środowiska katolickie Polakom zarówno w kraju, jak i na emigracji była zrozumiała i bardzo istotna. B. Kreisky, *Politik braucht Visionen...*, s. 147.

⁹⁵ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, *An den Herrn Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten*, 13.08.1981, s. 4–5.

⁹⁶ W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 303.

⁹⁷ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 18-14/24-II.3/81, *Offizieller Besuch des polnischen Aussenministers, Jozef Czyrek, in Österreich vom 9. bis 11. November 1981*, s. 2.

krwawych starciach w Polsce wznowiono wydawanie wiz dla potencjalnie poszkodowanych, uruchomiono współpracę z krajami trzecimi na rzecz pomocy i zaapelowano o wsparcie międzynarodowe dla Polski⁹⁸.

Jesienią roku 1981 relacje dwustronne zamarły. Odłożona została ostatnia już planowana wizyta kanclerza Bruno Kreisky'ego w Polsce, choć kanclerz był zainteresowany osobistym zbadaniem tego jak rozwija się sytuacja w Warszawie⁹⁹. Ogromne napięcie społeczne, jakie narastało w ostatnich trzech latach pojawiło się również w austriackim dyskursie publicznym. Opozycja oskarżała Kreisky'ego o wspieranie propagandy komunistycznej i bezkrytyczne propagowanie stanowiska polskich władz. Karygodne było, zdaniem przedstawicieli ÖVP, zrzucanie winy za sytuację na robotników¹⁰⁰. Do Wiednia udał się w listopadzie, po raz ostatni przed wprowadzeniem stanu wojennego, Józef Czyrek (członek Biura Politycznego, Sekretarz KC). Spotkanie to nie przyniosło jednak żadnych efektów politycznych ani też gospodarczych. Wybadano jedynie grunt przed planowanymi zmianami ustrojowymi¹⁰¹. Kreisky nie dostrzegał w proponowanych reformach żadnych wiarygodnych i praktycznych pomysłów¹⁰². Zwrócił również uwagę na wartość kredytów spłacanych przez Polskę i wzrost liczby napływających do Austrii Polaków¹⁰³.

W roku 1981 władze polskie nieskutecznie zmagaly się z narastającym kryzysem politycznym i gospodarczym¹⁰⁴. Kierownictwo sowieckie naciskało nowe władze komunistyczne na podejmowanie bardziej stanowczych

⁹⁸ O. Rathkolb, *Austria's 'Ostpolitik' in the 1950s and 1960s: Honest Broker or Double Agent?*, „Austrian History Yearbook” 1995, vol. XXVI, s. 129–149.

⁹⁹ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, *Polen sowjetische militärische Intervention*, 9.12.1981.

¹⁰⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Szyfrogram 3061/III z 19 IX 1981 r.*

¹⁰¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Szyfrogram 943/IV z 25 X 1981 r.*

¹⁰² ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 18-02/7-III.1/81, *Information für den Herrn Bundesminister*, 11.11.1981.

¹⁰³ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 18-14/35-II.3/81, *Besuch des polnischen Aussenministers in Österreich. Arbeitsgespräch mit BM Dr. Staribacher vom 11.11.1981*. Kwestią przyszłych kredytów miała się zająć specjalna mieszana komisja, w skład której miał wejść ambasador Karski. Obrady miały się rozpocząć w połowie grudnia, choć Karski zwracał uwagę, że ten termin może być problematyczny.

¹⁰⁴ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 20-00/19-II.3/81, *VR Polen, Verschuldung im Westen bzw. in Österreich*, 11.11.1981.

działań wobec opozycji. Dnia 8 grudnia 1981 r. obydwie państwa wystosowały do siebie nawzajem noty informujące o wstrzymaniu stosowania postanowień umowy o wzajemnym zniesieniu obowiązku wizowego z 18 lipca 1972 r.¹⁰⁵

2. Reakcja na wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.

W kształtowaniu się oficjalnego stanowiska Austrii wobec wprowadzenia stanu wojennego w Polsce można wyodrębnić trzy etapy. Początkowy to ostrożna reakcja na wydarzenia z pierwszych dni, następnie radykalizacja opinii po pacyfikacji górników w kopalni „Wujek” i trzeci etap to – od połowy stycznia 1982 r. – wzrost zainteresowania sprawami polskimi w oficjalnych oświadczeniach i wywiadach prasowych. Bruno Kreisky wypowiadał się w sposób wyważony, pomijając jedną z konferencji prasowych z 18 grudnia 1981 r. Kolejne wystąpienia pochodziły z 13 i 14 stycznia 1982 r. Kanclerz chciał poprzez nie zapoczątkować debatę publiczną wokół tematu polskiego. Echa tych wystąpień odczytujemy w polskich dokumentach wraz z pozytywnym komentarzem na temat działalności austriackiego rządu. „Stanowisko Austrii w sprawach polskich – w odróżnieniu od większości państw Zachodniej Europy oraz od niektórych państw neutralnych jest bardziej wyważone i powściągliwe”¹⁰⁶. Wiedeń ostrożnie komentował wydarzenia z Polski, mając świadomość ograniczonych działań w ramach tzw. normalizacji, jaką zapowiadały polskie władze. Z uwagą śledzono wystąpienia publiczne generała Wojciecha Jaruzelskiego, Mieczysława Rakowskiego, nastroje społeczne i reakcje międzynarodowe¹⁰⁷.

Po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego stosunek kanclerza do przemian w naszym kraju zmienił się diametralnie¹⁰⁸. Kanclerz z uwagą obserwował sytuację społeczną i rozważał możliwości niesienia pomocy poszkodowanym

¹⁰⁵ Umowę zawieszono do 30 VI 1982 r.

¹⁰⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Notatka dotycząca reakcji czynników oficjalnych w Austrii na wydarzenia w Polsce po 13 XII 1981 roku.*

¹⁰⁷ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/29-II.3/82, *Polen. Lage am 7.01.1982.*

¹⁰⁸ AMSZ, Dep. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Wyjazd M. Rakowskiego do Austrii.*

robotnikom¹⁰⁹. Nic jednak z tych krytycznych ocen i uwag nie przedostawało się do opinii publicznej¹¹⁰. Austriackie komentarze na temat wydarzeń w Polsce docierały do centrali za pośrednictwem ambasadora Franciszka Adamkiewicza. W depeszy numer 19 z 17 stycznia 1982 r. donosił o reakcjach kanclerza na wprowadzenie stanu wojennego. Uznano, że krytyka pod adresem polskich władz wynikała z walki politycznej, jaka toczyła się w samej Austrii. Kreisky komentując polską sytuację, miał rzekomo „powtarzać stanowisko KOR-u”. Z drugiej strony w swych wypowiedziach podkreślał, że odpowiedzialność za klęskę polskiej opozycji ponosi nieodpowiedzialna polityka polskiego Kościoła i wiejski charakter polskiego proletariatu. Chciał tym samym ustosunkować się publicznie w kwestii kryzysu, aby nie pozostawić tego tematu zupełnie w rękach partii konserwatywnej. Akcja pomocy humanitarnej zainicjowana przez ÖVP również została przez kanclerza skrytykowana¹¹¹. Chodziło o manipulacje, do jakich miało dojść podczas gromadzenia pomocy materialnej. Ambasador zaznaczył, iż nie należy rozumieć jego stanowiska jako próby wtrącania się w reakcje państwo polskie – Kościół¹¹². Krytyka polskiego Kościoła katolickiego spotkała się z ostrą ripostą ze strony środowisk konserwatywnych w Europie. W niemieckich pismach – „Münchner Abendzeitung”, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, „Süddeutschen Zeitung” i „Die Welt” skrytykowano wypowiedzi Kreisky’ego. Zwrócono uwagę, że obarczając katolików w Polsce winą za wprowadzenie stanu wojennego wykazuje on całkowite niezrozumienie dla politycznej sytuacji i stawia pod znakiem zapytania swoje dotychczasowe dokonania w dziedzinie polityki zagranicznej. Zwracano również uwagę na to, że Kreisky szybko wycofał się z tego stanowiska podkreślając, iż nie miał na celu oskarżać kogokolwiek¹¹³. Niemiecka prasa powoływała się na rozmowy z kardynałem Königiem, w których ocenia on zachowanie kanclerza jako nie-

¹⁰⁹ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, *Information für den Herrn Bundesminister*, 28.12.1981.

¹¹⁰ Dowiadujemy się o tym z relacji archiwalnych oraz z wydanych w niepodległej Polsce pamiętników. M. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1981–1983*, t. VIII, Warszawa 2004, s. 277–287.

¹¹¹ B. Miązek, *Pomoc dla polskich emigrantów w Wiedniu w latach 1980–1989*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie w XX/XXI wieku*, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, K. A. Kuczyński, Łódź 2013, s. 117–123.

¹¹² AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram nr 883/I z 18 I 1982*.

¹¹³ StBKA, *Pressebericht nr 13/82*, Länderboxen Polen Box 1.

rozumiałe¹¹⁴. Zdaniem kardynała polski Kościół nie miał ambicji kierowania ruchem związkowym, ponadto niesłusznie Kreisky przyjął optykę korzystną dla reżimu komunistycznego i Moskwy, aby obarczać winą za niepowodzenia gospodarcze i nieudane reformy zwykłych obywateli domagających się podstawowych praw¹¹⁵. Jak pisze Tomasz Kozłowski: Kościół jako najsilniejsza organizacja niezależna od władz został uznany za partnera i punkt odniesienia przez opozycję demokratyczną.

Proces tworzenia nowej społeczności jest czasochłonny, ale ta unifikacja pozwala stworzyć wrażenie, że w opozycji do złej władzy powstaje coś na kształt „prawdziwego narodu” – patriotycznego, religijnego i sprawiedliwego. Ta wspólnota moralna ma w przekonaniu ludzi doprowadzić do sanacji państwa¹¹⁶.

Pierwsze reakcje w Austrii na wprowadzenie stanu wojennego były skrzętnie notowane i komentowane zarówno przez kanały dyplomatyczne, jak i Biuro Polityczne. Ambasador Franciszek Adamkiewicz donosił w depeszy z 18 grudnia o poprawnej współpracy z austriackimi związkami zawodowymi z przewodniczącym Antonem Beny'ą na czele. Informował, że protesty musiały wystąpić ze względu na potrzebę polityczną i zgodę prezydium ÖGB. Według ambasadora największe niezadowolenie manifestowali przedstawiciele chadeckich młodzieżówek, wspierani przez polskich emigrantów, jakkolwiek godna uwagi była zbiórka pieniędzy i darów, jaką te frakcje systematycznie prowadziły poza organizowaniem protestów¹¹⁷. Początkowe reakcje Austrii były zbliżone do tych, jakie prezentowały inne państwa zachodnie: potępienie działań władz i zapowiedź pomocy humanitarnej¹¹⁸.

Polskie władze zabiegały o przedstawienie okoliczności politycznych wprowadzenia stanu wojennego. Czyniono to zarówno wobec sojuszników wschodnich, jak i państw Zachodu. Przyjęto wspólną linię argumentowania, że wprowadzenie stanu wojennego było decyzją wewnętrzną i nie podlegało żadnym

¹¹⁴ Olivier Rathkolb opublikował szczegóły sporu Kreisky'ego z Königiem dotyczącego sytuacji w Polsce z roku 1981. W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 303.

¹¹⁵ StBKA, *Informationen der ÖB, Länderboxen Polen Box 1*.

¹¹⁶ Cyt. za: T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji...*, s. 155.

¹¹⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram 3241/IV z 18 XII 1981 r.*

¹¹⁸ P. Ceranka, *Reakcje państw zachodnich na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce*, „Sprawy Międzynarodowe” 2009, nr 1, s. 108.

międzynarodowym dyskusjom¹¹⁹. Generał Wojciech Jaruzelski skierował do kanclerza Kreisky'ego list, w którym uzasadniał wprowadzenie stanu wojennego i krytycznie oceniał dotychczasową politykę NATO. W liście tym polskie władze prosiły o utrzymanie dotychczasowych poprawnych stosunków z Austrią¹²⁰. Jednocześnie dyrektor Departamentu IV – Eugeniusz Noworyta zasugerował przyjazd profesora Mieczysława Tomali, który miałby przedstawić stanowisko polskich władz austriackim mediom i przedstawicielom świata nauki¹²¹. Zapotrzebowanie na wiarygodne informacje z Polski były w Austrii duże. Śledzono oficjalne komunikaty odczytując z nich przyszłe plany polityczne i ekonomiczne dla Polski¹²². Komuniści zapowiadali stopniowe usuwanie ograniczeń związanych z obowiązującym stanem wojennym. Była to strategia obliczona na akcentowanie na arenie międzynarodowej „poszukiwania rozwiązań problemów polskich własnymi siłami”.

Lata sprawowania urzędu przez ambasadora Franciszka Adamkiewicza (1980–1983) przypadły na bardzo trudny okres w relacjach polsko-austriackich. Adamkiewicz nie był zawodowym dyplomatą, lecz inżynierem, wieloletnim dyrektorem poznańskich Zakładów Cegielskiego i ministrem przemysłu maszyn ciężkich i rolniczych w rządzie Piotra Jaroszewicza¹²³. Wydarzenia z roku 1981 wymagały od ambasadora reakcji na nieprzychylnie komentarze w mediach austriackich. Szeroko komentowany był również w MSZ wywiad jakiego udzielił kardynał Franz König wiedeńskiemu dziennikowi „Kurier”. Członek Biura Politycznego KC Edward Ochab przesłał tłumaczenie wywiadu do Departamentu Prasy, Współpracy Kulturalnej i Naukowej (DPWKN), zakreślając ciekawsze fragmenty tekstu. Ochab zwrócił uwagę na cytaty z wypowiedzi Jana Pawła II, przebywającego w Polsce. Słowa „nie bójcie się” mieli Polacy zdaniem kardynała zrozumieć dosłownie, co przyniosło dramatyczny obrót spraw i tzw. trzęsienie ziemi. Jednocześnie zwrócono uwagę na fragment: „Musimy pomóc Polakom moralnie w odnalezieniu się i ponownym

¹¹⁹ A. Skrzypek, *Dyplomatyczne dzieje PRL w latach 1956–1989*, Warszawa 2010, s. 331.

¹²⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *List generała Wojciecha Jaruzelskiego do kanclerza Bruno Kreisky'ego z 5 I 1982*.

¹²¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram nr 171 z 6 I 1982 r.*

¹²² ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/44-II.3/82, *Polen. Lage am 11.01.1982*.

¹²³ *Polscy dyplomaci w Wiedniu 1515–2015. Polnische Diplomaten in Wien*, red. B. Dybaś, Wiedeń 2015, s. 164.

odbudowaniu kraju”. W austriackich komentarzach odnajdujemy podobne uzasadnienie rozwoju kryzysu w Polsce. Wsparcie, jakiego papież udzielał Polakom, miało bezpośredni wpływ na rozwój i siłę związków zawodowych¹²⁴.

Kardynał podkreślał wielokrotnie, że Polacy potrzebują pomocy, zwłaszcza materialnej. Samo wsparcie duchowe było niewystarczające. Użyto również podczas rozmowy określenia „obozy koncentracyjne”, aby podkreślić eskalację konfliktu pomiędzy władzą a społeczeństwem¹²⁵. Tymczasem w kraju próbowano stworzyć swoiste centrum informacyjne propagujące państwowe komentarze do wydarzeń w taki sposób, aby te przedostały się do międzynarodowej opinii publicznej¹²⁶. Wtorkowe konferencje prasowe rzecznika rządu – Jerzego Urbana miały przekonać państwa demokratyczne o „przejściowym charakterze wprowadzonych ograniczeń praw obywatelskich”. Jerzy Urban kilka razy w okresie 1981–1983 przebywał w Austrii. Z notatek jakie pozostały po tych pobytach odczytać można analizę systemu medialnego Austrii, który można było wykorzystać do celów propagandowych, jeśli nawiąże się współpracę z wybranymi osobami¹²⁷.

Krytyczne uwagi, jakie przesłał na początku kryzysu polskiego ambasador Austrii Richard Wotava, kreśliły niekorzystny obraz naszego kraju i odnosiły się do genezy wydarzeń grudniowych. Ambasador uznał, że wprowadzenie stanu wojennego ma jedynie uspokoić nastroje społeczne, nie planuje się, ani nie wdraża żadnych reform, które w najbliższym czasie mogłyby poprawić sytuację kraju. Polska, zdaniem Wotavy, nie miała w swej historii żadnego ważnego polityka, wizjonera, planisty, odpowiedzialnego za wytyczenie kierunków rozwoju państwa zarówno w okresie międzywojennym, jak i po wojnie. Ruch solidarnościowy wykazał jednak ogromny potencjał

¹²⁴ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, *An den Herrn Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten*, 10.02.1981, s. 3.

¹²⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, Wywiad z kardynałem Franzem Königiem w „Kurierze” z dnia 9 I 1982.

¹²⁶ Władze w Wiedniu obserwując przebieg wydarzeń w Polsce w latach 1980–1981 zwracały dużą uwagę na to, w jaki sposób polski rząd reaguje na działalność opozycji w kraju. ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 03-00/312-II.3/81, *Zur polnischen Krise. Stand 20. Februar 1981*, s. 1–13.

¹²⁷ *Pojedynek. Wtorkowe konferencje rzecznika prasowego rządu 1981–1985*, Warszawa 1985.

polityczny i demokratyczny społeczeństwa polskiego. Z tym problemem nie potrafiły sobie poradzić skostniałe i schematycznie myślące władze w Warszawie.

Demokracja nie była w Polsce tematem łatwym, nie nauczono się myślenia w kategoriach wspólnoty, raczej utwierdzano przekonanie o różnicach: rasowych, kulturowych, narodowych, społecznych. Komuniści zaś wykształcili w obywatelach przekonanie, że władza, jest po to, aby brać. Ten stosunek zależności został przeniesiony z Moskwy wraz z przeświadczeniem: „Ruscy wezmą wszystko”¹²⁸.

Zdaniem ambasadora tylko opozycja miała w Polsce jedynie demokratyczny, realny plan działania. Tylko te rosnące w siłę grupy pochodzące z różnych środowisk zawodowych patrzyły na politykę w kategoriach odpowiedzialności za innych i za przyszłość.

Wykształcono dialog, który rozwijał się miesiącami, po czym wkroczył generał, zaprowadził porządek, a za chwilę zniknie i on. Kryzys osłabił znacznie zarówno partię, jak i opozycję. Po takiej fali represji nie odrodzi się ona prawdopodobnie. Zaś co do polskiej gospodarki, to zabija ją nie tylko obciążenie historyczne, struktura własności, biurokratyczny aparat władzy, lecz brak perspektyw i planów na przyszłość. Powszechna opinia jakoby Polacy sami marnowali swój potencjał poprzez lenistwo i upór, była jedynie w części słuszna. Brak myślenia „konsumenckiego” i chęci rozwoju był większym obciążeniem. Do tego w głównej mierze przyczyniła się Moskwa realizując swój drenaż polityczny i społeczny¹²⁹.

Zdaniem ambasadora przetrwa ten kryzys hierarchia kościelna, natomiast bardzo silny pozostanie w społeczeństwie gniew wobec funkcjonariuszy służb specjalnych i milicji, jako bezpośrednich egzekutorów kryzysu¹³⁰.

Na początku lutego ambasador F. Adamkiewicz przesłał do MSZ podsumowanie reakcji austriackich na wprowadzenie stanu wojennego pochodzą-

¹²⁸ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/49-II.3/82, *Polen. Lage am 12.1.1982*, s. 8.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 2–9.

cych z okresu 13 grudnia 1981 – 1 lutego 1982 r.¹³¹ Ambasador zwrócił uwagę na dynamiczny rozwój obserwowanych reakcji, a także czynniki warunkujące zmiany oficjalnego stanowiska. Pierwsza faza, cechująca się reakcjami umiarkowanymi, a także względny zrozumieniem sytuacji w Polsce, trwała do chwili pacyfikacji górników w kopalni „Wujek”. Po tych wydarzeniach doszło do kilku wystąpień zarówno kanclerza, jak i prezydenta Rudolfa Kirchschlägera zdecydowanie potępiających polskie władze. W połowie stycznia, pod wpływem kampanii medialnej, nasiliły się wystąpienia, manifestacje i protesty. Aktywnie zareagowało również grono intelektualistów i ludzi kultury¹³². W drugiej połowie stycznia ostre wystąpienia SPÖ, warunkowane – jak sądził ambasador – walką polityczną z ÖVP, zmieniły nieco swój retoryczny ton. Wynikało to głównie z chęci wyróżnienia się w gronie państw zachodnich bojkotujących polski rząd, jak również z powodów ekonomicznych. Polska miała pozostać ważnym dostawcą surowców na rynki austriackie.

W tym bardzo trudnym początkowym okresie Austria próbowała wywierać naciski polityczne. Odroczono np. spotkanie Komisji Mieszanej, która wypracowała w poprzednich latach bardzo dobre warunki współpracy gospodarczej, uzależniając wznowienie jej działania od zniesienia ograniczeń dotyczących ambasady austriackiej w Warszawie¹³³. W odrębnych dokumentach szczegółowo referowano również stanowisko związków zawodowych czy Izby Gospodarczej¹³⁴. Niemniej jednak spośród państw Zachodu Austria zajmowała wyjątkowo przychylną Polsce postawę. Austriackie państwo postrzegano jako partnera, próbującego uchronić nasz kraj od zapaści gospodarczej¹³⁵.

¹³¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *List ambasadora Franciszka Adamkiewicza z 1 II 1982 roku*.

¹³² Badania na temat recepcji społecznej stanu wojennego: P. T. Kwiatkowski, *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, t. II, Warszawa 2008, s. 35–349.

¹³³ Wielokrotnie w ostrych słowach domagano się przywrócenia łączności telekomunikacyjnej z placówką warszawską, pod groźbą zakłócenia polskich fal radiowych.

¹³⁴ Wymienione dokumenty w AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4.

¹³⁵ A. Skrzypek, *Dyplomatyczne dzieje...*, s. 340. Postawa USA, Francji, RFN i Wielkiej Brytanii była zdecydowanie wroga polskim władzom. Domagano się uwolnienia internowanych, zniesienia stanu wojennego i przywrócenia praw politycznych zawieszonym więźniom. P. Ceranko, *Reakcje państw zachodnich...*, s. 108.

W lutym 1982 r. ambasador Adamkiewicz oceniając politykę Wiednia wobec Polski sugerował przygotowanie wizyt polskich urzędników państwowych. Zaznaczył, że Austria nie stosowała wobec Polski żadnych formalnych restrykcji gospodarczych. Nie ugięła się wobec nacisków amerykańskich co do bojkotu gospodarczego Polski i ZSRR. Oceniono, iż utrudnienia w wymianie handlowej dotyczą obniżonych możliwości towarowo-dewizowych po stronie polskiej. Zaznaczono również, że nie było wówczas możliwości przyjazdu polityków austriackich do Polski. Natomiast zachęcano do organizacji wizyt: Mieczysława Rakowskiego, wicepremiera Jerzego Ozdowskiego i wiceministra spraw zagranicznych Józefa Wiejacza¹³⁶. Do wizyty J. Wiejacza doszło jeszcze w tym samym miesiącu – 4 lutego 1982 r. Raport jaki został wówczas przesłany do centrali, pozytywnie komentuje odbiór polskiego wystąpienia podczas konferencji prasowej i zachęca do organizacji podobnych wizyt w przyszłości¹³⁷.

W dniach 9–17 lutego 1982 r. przebywała w Polsce dwuosobowa misja polityczna parlamentarzystów z Austrii. Socjaldemokratyczni posłowie mieli zbadać sytuację w Polsce i zdać relację ze swego pobytu kanclerzowi i pozostałym członkom SPÖ¹³⁸. W jednym z dokumentów przygotowanych na potrzeby kanclerza Kreisky'ego przez dr. Paula Ullmanna, pracownika Bundesministerium für Auswärtigen Angelegenheiten (dyrektora pionu politycznego ministerstwa) w lutym 1982 r., czytamy o sytuacji politycznej Polski. Ullmann był wieloletnim ambasadorem w Rumunii i Czechosłowacji. Pisząc o Polsce zwracał uwagę na wyjątkową pozycję naszego kraju w regionie, na którą składały się: rola Kościoła katolickiego, dominacja własności prywatnej w rolnictwie, gdzie ponad 80% ziemi użytkowej należało do rolników, i ścisły związek z przemysłem oraz produkcją zachodnioeuropejską, przez ostatnie lata rozwinięty poprzez wymianę, licencje i inwestycje. Ullmann zwrócił uwagę na katastrofalną sytuację w zaopatrzeniu, wymieniał ceny produktów i braki dotyczące towarów pierwszej potrzeby. Zastanawiał się również nad możli-

¹³⁶ Na temat pozycji Mieczysława Rakowskiego: M. Przeperski, *Między dziennikarstwem a polityką. Mieczysław Rakowski w latach siedemdziesiątych*, [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 478–501.

¹³⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram 1909/I, 4 II 1982*.

¹³⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Materiały dla ministra J. Wiejacza z 27 III 1982*.

wością odrodzenia ruchu związkowego, w sytuacji kiedy wszyscy przywódcy zostali internowani¹³⁹.

Zachęciło to jednak ambasadora Richarda Wotavę, jak i samego kanclerza do dialogu z władzami polskimi. 18 marca 1982 r. spotkali się w Warszawie ambasador R. Wotava i wiceminister spraw zagranicznych Tadeusz Olechowski. Ambasador wręczył list do generała Wojciecha Jaruzelskiego, a także przekazał z polecenia austriackiego MSZ sugestie dotyczące rozwoju dalszych stosunków. Kanclerz wyraził w swym liście zaniepokojenie losem internowanych działaczy opozycji¹⁴⁰. Podkreślono, że Austria nie chce ingerować w sprawy wewnętrzne Polski, lecz dba o jej wizerunek na forum partii socjalistycznych w Europie. Podczas spotkania pojawiła się prośba o uwolnienie osób internowanych, na którą polski minister odpowiedział zdecydowanie negatywnie. Raportując przebieg spotkania do centrali podkreślił jednak, że list należy przyjąć ze względu na pozycję kanclerza i perspektywę deklarowanego wsparcia¹⁴¹.

List kanclerza był bardzo prosty i stanowczy w swej wymowie. Kreisky wyraził zaniepokojenie z powodu masowych aresztowań po 13 grudnia. Domagał się zwolnienia prześladowanych osób, a zwłaszcza przebywającego w więzieniu w Białolecie opozycjonisty Juliusza Garzteckiego¹⁴². W uzasadnieniu powołano się na postanowienia KBWE, których Polska również była sygnatariuszem. Był to jedynie pewien „ślad dyplomatyczny” i początek wymiany korespondencji z generałem Jaruzelskim. Strona polska nie przywiązała wówczas do tego listu żadnego znaczenia, traktując tę wypowiedź jako jedną z umiarkowanych w międzynarodowym dyskursie na temat wprowadzenia stanu wojennego. Jednocześnie ambasada Polski w Wiedniu przygotowała w lutym 1982 r. dokument, w którym przewidziano specjalne działania zapobiegające załamaniu wymiany gospodarczej z Austrią. Zaznaczono w nim konieczność utrzymania prac gospodarczej Komisji Mieszanej, jak również ciągłość konsultacji politycznych z kanclerzem i prezydentem¹⁴³. Dodatkowe instrukcje wysłał minister Czyrek

139 ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/130-II.3/82, *Polen Fact- Finding- Mission der SPÖ. Pressenkonferenz, 12.02.1982*.

140 ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/91-II.3/82, *Polen. Lage am 19.1.1982*, s. 1–2.

141 AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Pilna notatka z 22 III 1982*.

142 AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *List kanclerza Bruno Kreisky'ego do generała Wojciecha Jaruzelskiego z 4 III 1982 roku*.

143 AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Notatka z dnia 27 II 1982*.

27 lutego 1982 r.¹⁴⁴ Pion polityczny ambasady miał się skupić na informowaniu władz austriackich o przebiegu sytuacji w Polsce i współpracy z liderami partyjnymi, dyrektorami instytucji i firm współpracujących z naszym krajem, a także koordynacją pomocy humanitarnej.

Reakcja państw zachodnich na wprowadzenie stanu wojennego była zdecydowana i negatywna. Na ogłoszone wobec Polski sankcje składały się: wstrzymanie negocjacji w sprawie refinansowania zadłużenia PRL objętego gwarancjami rządowymi, nieudzielanie nowych kredytów, zablokowanie linii kredytowych istniejących już w bankach zachodnich, zawieszenie porozumienia o sprzedaży przez WE niektórych rodzajów żywności po obniżonych cenach, a także zakaz połowu ryb przy brzegach amerykańskich i lądowania w USA samolotów LOT-u. Zapowiedziano, że sankcje zostaną cofnięte po uwolnieniu więźniów politycznych i przywróceniu swobody działania „Solidarności”. Najważniejszym elementem sankcji było odcięcie polskiej gospodarki od nowych kredytów. Bezpośrednio zablokowało to zakup zboża i pasz, powodując spadek produkcji towarów rolno-spożywczych¹⁴⁵.

Sankcje USA dotyczące Polski zostały skrytykowane przez kanclerza Kreisky'ego w styczniu i marcu 1982 r. na szczycie w Madrycie¹⁴⁶. Powtórzył to stanowisko także minister Pahr na zakończenie obrad. Kanclerz bronił spraw polskich także podczas wystąpienia w Kongresie USA. Była to swoista taktyka bazująca na przekonaniu o długotrwałości polskiego kryzysu. Dla Austrii ważne było, aby przez sprawy polskie nie zaprzepaścić dotychczasowych prac na rzecz odprężenia. Zdaniem kanclerza uzależniona od gospodarek zachodnich Polska po wprowadzeniu embarga skazana była na zagładę¹⁴⁷. Kreisky krytykował również amerykańską politykę wobec azylantów, zwracając uwagę, że Wiedeń przyjmował w latach 1956 i 1968, a także obecnie, obywateli polskich, którzy z przyczyn ekonomicznych musieli opuścić swój kraj¹⁴⁸. Amerykanie domagali się wyjaśnień ze strony ambasady austriackiej. Ambasador Scherk

¹⁴⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Notatka dot. działań zabezpieczających realizację polecenia Ministra Czynka z dnia 27.02.1982.*

¹⁴⁵ L. J. Jasiński, *Bliżej centrum...*, s. 277.

¹⁴⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram 4711/1 z 25 III 1982.*

¹⁴⁷ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, *Runderlass an alle Berufsvertretungsbehörden am 11.03.1982.*

¹⁴⁸ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen...*, s. 54; O. Rathkolb, *Austria: An Ambivalent Attitude of Trade Unions and Political Parties*, [w:]

tłumaczył wówczas, że wystąpienia kanclerza dotyczyły bardziej pewnych punktów z programu socjalistycznego, jaki cechował podejście Kreisky'ego do sytuacji w Polsce. Oskarżenia wobec amerykańskiego prezydenta powtórzyły się jednak później, co zaowocowało wymianą korespondencji pomiędzy ambasadą USA w Wiedniu i ministerstwem spraw zagranicznych Austrii¹⁴⁹. Ostatecznie strona austriacka przygotowała w marcu 1982 r. dokument, w którym przedstawiła oficjalne stanowisko państwa wobec sankcji międzynarodowych nakładanych na inne państwa. W tekście zwrócono uwagę, że wielokrotnie w przeszłości popełniano błędy stosując sankcje zbiorowe wobec wybranych państw. Austria, jako kraj neutralny, nie zamierzała bezkrytycznie uczestniczyć w takich działaniach¹⁵⁰.

Strona polska z uwagą śledziła reakcje międzynarodowe dotyczące oceny kryzysu:

W stanowisku rządu austriackiego występuje krytycyzm i wyraźna tendencja odcięcia się od amerykańskiej polityki restrykcji i nacisków w stosunku do Polski. Głównym eksponentem takiej polityki jest kanclerz Austrii Bruno Kreisky, który w swych licznych wystąpieniach na temat Polski podzielał z jednej strony stanowisko państw NATO odnoszące się do przywrócenia praw związkowych i uwolnienia internowanych oraz dyskutowanie wydarzeń polskich na płaszczyźnie ideologicznej, to z drugiej strony dystansuje się on od wielu działań restrykcyjnych rządów tej grupy państw¹⁵¹.

Departament IV przygotował w marcu 1982 r. dokument poprzedzający wizytę ministra J. Wiejacza w Wiedniu. Powtarzano w nim tezę o potrzebie formułowania oficjalnych zaproszeń w stosunku do wysokich funkcjonariuszy państwowych. W razie gdyby propozycje te nie spotkały się z zainteresowaniem sugerowano chociażby wizyty parlamentarzystów. Rozważano także podjęcie współpracy nad uczczeniem „okrągłej” rocznicy odsieczy wiedeńskiej. Wspólne

Solidarity with Solidarity. Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980–1982, ed. I. Goddeeris, Maryland 2010, s. 269–288.

149 ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, *An den Herrn Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten*, 15.01.1981, s. 2.

150 ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, *Runderlass an alle Berufsvertretungsbehörden am 11.03.1982*.

151 AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Notatka o ważniejszych aspektach stosunków polsko-austriackich*.

uroczystości i obchody miały zbliżyć obydwie państwa. Strona polska wahała się, w jaki sposób zareagować na propozycję kanclerza dotyczącą konferencji międzynarodowej na temat spraw polskich. Niejasne były bowiem jej motywy. Obawiano się podnoszenia na szerszym forum spraw związanych ze stanem wojennym. Tymczasem intencje austriackie wiązały się z potrzebą zabezpieczenia gospodarczego Polski, która jako ważny eksporter surowców i dłużnik państw zachodnich powinna utrzymać obsługi dotychczasowych zobowiązań¹⁵².

Ważnym punktem rozmów polsko-austriackich, nawet w tym trudnym okresie impasu politycznego, była sprawa kredytów. Początkowo wstrzymano import polskich surowców, a także zamrożono transze kredytowe. Spadek eksportu wynosił w roku 1981 25%, natomiast import zmalał o 43% wartości z 1980 r. W roku następnym tendencja spadkowa została zahamowana dopiero w marcu. Austriacy wstrzymywali sankcje wobec Polski z powodu obaw o rosnące zadłużenie, ale także ze względu na polski węgiel¹⁵³. Poszukiwano rozwiązań mogących służyć poprawie sytuacji ekonomicznej Polski¹⁵⁴. Planowano zwiększyć eksport surowców do Austrii, podjąć współpracę na rynkach trzecich i postulowano umorzenie części zobowiązań. Ponadto kanclerz Kreisky starał się wykorzystać do współpracy organizacje międzynarodowe. Europejska Komisja Doradcza przy ONZ opracowała plan pomocy gospodarczej zawierający dodatkowe opcje spłaty zadłużenia i stworzenia tzw. korporacji refinansowania¹⁵⁵. Obawy austriackie związane z realizacją tak przyjętej pomocy wiązały się z reakcją pozostałych państw wschodnich, które zaciągnęły kredyty w państwach zachodnich i mogły domagać się podobnej zmiany warunków spłaty¹⁵⁶.

W marcu 1982 r. na spotkanie do ambasady austriackiej w Warszawie udał się wiceminister spraw zagranicznych Olechowski. Zachęcał do przygotowania

¹⁵² AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Materiały dla ministra J. Wiejacza z 27 III 1982*.

¹⁵³ Stanowisko państw zachodnich wobec sankcji przeciwko Polsce nie było jednolite. P. Kengor, *Ronald Reagan i obalenie komunizmu. Zbliżenie na Polskę*, Warszawa 2007, s. 129–133.

¹⁵⁴ Większość państw Zachodu popierała postawę amerykańską i sankcje wobec PRL. Jednocześnie, aby pomóc Polakom, organizowano szeroko zakrojone akcje pomocy humanitarnej. Reakcja Francji została przedstawiona w M. Heruday-Kiełczewska, *Reakcja Francji na wprowadzenie...*, s. 33–70.

¹⁵⁵ AMSZ, D. VI Austria, z. 28/86, w. 1, *Notatka na temat propozycji Kreisky'ego z 18 III 1982*.

¹⁵⁶ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, *An den Herrn Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten*, 02.08.1982, s. 8.

wizyt państwowych i odnowienia kontaktów politycznych. Ponowił zaproszenie przekazane kanclerzowi Kreisky'emu przed wprowadzeniem stanu wojennego. Z tekstu notatki wynika, że organizacja przyjazdu kanclerza do Polski była podstawowym zadaniem stawianym sobie przez polskie władze¹⁵⁷. Ambasador zapewnił, że strona austriacka dostrzegała potrzebę rozwoju dalszych kontaktów¹⁵⁸. Richard Wotava skierował po tym spotkaniu pismo, w którym pozytywnie ocenił intencję ministra Olechowskiego i przesłał jednocześnie zapytanie do ministerstwa dotyczące dalszych kroków w kierunku przywrócenia pełni kontaktów dyplomatycznych¹⁵⁹.

Jednocześnie polskie władze z uwagą obserwowały akcje protestacyjne organizowane w Austrii przeciwko sytuacji politycznej w Polsce. Wymieniano manifestacje, oficjalne listy intelektualistów kierowane do generała Jaruzelskiego, uroczyste koncerty, z których wysoki często dochód był przekazywany Austriackiemu Komitetowi Pomocy dla Polski oraz wydarzenia organizowane w całym kraju¹⁶⁰. Przygotowywano spotkania z działaczami Solidarności, przebywającymi w Austrii (np. W. Tarnowski) czy koncerty „Solidarność musi żyć”, w których uczestniczyli np. Wolf Biermann i Teresa Haremza – aktorka, piosenkarka związana ze środowiskiem gdańskim. Zdarzało się, że polscy tłumacze odmawiali udziału w tego typu spotkaniach, wówczas ambasada odnotowywała sukces tzw. chłodnego przyjęcia przez publiczność, która miała trudności ze zrozumieniem przekazu. Ambasada w Wiedniu starała się przyciągnąć do siebie grupę polskiej emigracji skupioną wokół Instytutu Polskiego, a także stypendystów. Zaznaczono również, iż Austriacy korzystający z wymiany naukowej nie chcieli rezygnować z wyjazdu do Polski¹⁶¹.

¹⁵⁷ AMSZ, D. VI Austria, z. 8/86, w. 4, *Notatka o ważniejszych aspektach stosunków polsko-austriackich*, 06 II 1982, s. 3.

¹⁵⁸ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/252-II.3/82, *Polnischer Wunsch nach Herstellung politischer Kontakte mit Österreich*, 16.03.1982.

¹⁵⁹ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, *An das Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten*, 16.03.1981.

¹⁶⁰ Prasa austriacka komentowała wydarzenia w Polsce z różnym natężeniem. Największe zainteresowanie dotyczyło pierwszych miesięcy trwania stanu wojennego. F. Malinowski, *Austriackie mass media o polskich wydarzeniach w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000, s. 181–195.

¹⁶¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, t. 1, *Notatka na temat reakcji środowisk naukowo-kulturalnych Austrii na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce z 27 I 1982*.

W kwietniu 1982 r. wiceminister J. Wiejacz przygotował raport dotyczący sytuacji geopolitycznej i oceny stosunków polsko-austriackich w pierwszych miesiącach tego roku, na podstawie rozmowy, jaką odbył z dyrektorem Ulmannem. Oceniał, że kanclerz Kreisky był sojusznikiem Polski i zaproponował mediacje w sprawach polskich na forum międzynarodowym. Kanclerz miał sugerować zgłaszanie przez Polaków ważnych kwestii dotyczących regionu¹⁶². Austria zobowiązała się być reprezentantem Polski na nadchodzącym kolejnym spotkaniu KBWE – szczycie w Madrycie lub podczas kolejnych spotkań. Ambasador prosił o kierowanie oficjalnych pism, lub listu, i przesłanie ich w trybie pilnym do austriackiego MSZ¹⁶³.

W kwietniu 1982 r. doszło w ambasadzie polskiej w Wiedniu do spotkania ambasadora Adamkiewicza z radcami ambasady ZSRR – Aleksiejem M. Boroninem i Arturem W. Dmitriewem. Przekazali oni tezy odnoszące się do tego jak należało odbierać politykę Kreisky'ego wobec Polski. Ocena była generalnie pozytywna, zwrócono szczególną uwagę na chęć współpracy z Polską pomimo bojkotu ze strony innych państw. Atutem miał być brak żądań wycofania Polski z Układu Warszawskiego, sprzeciw wobec amerykańskich sankcji gospodarczych i brak ingerencji w sprawy wewnętrzne Polski¹⁶⁴. Strona rosyjska wymieniała Kreisky'ego jako ważnego partnera politycznego, ponieważ utrzymywał w miarę możliwości normalne stosunki z Warszawą, sprzeciwiał się represjom amerykańskim i odrzucał uzależnianie dialogu na tematy odprężenia od sytuacji politycznej w Polsce. Podkreślono konieczność podtrzymania poprawnych relacji z kanclerzem, aby zachęcić inne siły polityczne w Austrii i na Zachodzie do przeciwdziałania polityce amerykańskiej¹⁶⁵.

Austriacka analiza polskiej sytuacji polityczno-gospodarczej z pierwszych miesięcy roku 1982 koncentrowała się na ocenie zagrożeń ekonomicznych dla regionu, jakie wiązały się z polskim kryzysem gospodarczym¹⁶⁶. Protestowano przeciwko zachodnioeuropejskim sankcjom, zwracając uwagę, że w głównej

¹⁶² ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/257-II.3/82, *Polen. Gedenke des Herrn Bundeskanzlers betreffend Abhaltung einer internationalen Konferenz*, 26.03.1982.

¹⁶³ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, t. 2, *Notatka informacyjna z 13 IV 1982*.

¹⁶⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, t. 10, *Szyfrogram nr 700/II z 16 IV 1982*.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ J. Gajdek, *Der mittelbare Nachbar. Österreichvorstellungen in Polen 1970–1995*, [w:] *Mit anderen Augen gesehen. Internationale Perzeptionen Österreichs*

mierze przyczyniają się do drastycznego pogorszenia zaopatrzenia w produkty pierwszej potrzeby, zubażają zwykłych obywateli i skutkują wzrostem cen. Zdaniem władz austriackich bojkot polskich produktów przyczynił się do niekorzystnych zmian w wymianie handlowej. Warszawa została zmuszona do przekierowania części swej produkcji do krajów RWPG, natomiast import z tego obszaru wynosił zaledwie 1% towarów¹⁶⁷. W tym czasie import z krajów zachodnich sięgał prawie 43%. Kreisky obawiał się o to, czy ZSRR będzie w stanie pomóc Polsce w pokonaniu trudności ekonomicznych. Szacowano, że pomoc ta będzie jedynie doraźna, ponieważ Moskwa negatywnie oceniała w poprzednich latach aktywną politykę ekonomiczną Warszawy i nie zamierzała łagodzić jej skutków¹⁶⁸. Eksport towarów polskich do Austrii wynosił wówczas 1,1% i był wyższy w porównaniu z wymianą z innymi krajami zachodnimi – Francja 0,28%, RFN – 0,67%, Szwecja 0,78%¹⁶⁹.

W początkowych dniach maja 1982 r. Departament IV przygotowywał wizytę wicepremiera Mieczysława Rakowskiego w Wiedniu. W tym celu wicedyrektor Stanisław Bożym wystosował do dyrektora Gabinetu – Leona Zapalowskiego pismo z sugestiami do rozmów w Austrii. Dyrektor zaproponował premierowi, aby wymienić przede wszystkim przykłady zwolnień osób internowanych. Ponadto należało przekonać kanclerza, że Polska w zasadzie wychodzi już ze stanu wojennego i potrzebuje w związku z tym większego wsparcia ekonomicznego. Niepokojące dane dotyczące handlu i ograniczenie eksportu polskiego węgla działało na niekorzyść obydwu państw. Duża część dokumentu dotyczyła oceny polityki państw zachodnich, zwłaszcza USA. Wysunięto tezę, że polityka ta przyczyniła się do obniżenia polskiej zdolności spłaty zaciągniętych kredytów. Aby poprawić wzajemne, „poprawne” niegdyś relacje sugerowano wznowienie wizyt na najwyższym szczeblu, przed którymi jednak Austriacy się wzbraniali¹⁷⁰.

1955–1990 (*Österreichische Nationalgeschichte nach 1945* 2), Hg. O. Rathkolb, O. M. Maschke, S. A. Lütgenau, Wien–Köln–Weimar 2002, s. 658–665.

¹⁶⁷ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, *An den Herrn Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten*, 02.08.1982, s. 5.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 6.

¹⁶⁹ P. Franaszek, *Die Handelsbeziehungen zwischen der Volksrepublik Polen und Österreich in der Zeit von 1945–1989*, [w:] *Zarte Bande: Österreich und die europäischen planwirtschaftlichen Länder. Delicate relationship*, Hg. G. Enderle-Burcel, Wien 2006, s. 190, 194.

¹⁷⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Materiały informacyjne z dnia 10 V 1982*.

Dnia 18 maja 1982 r. przybył do Wiednia Mieczysław Rakowski. Podczas rozmów z Kreisky'm przekonywał o potrzebie wznowienia prac komisji gospodarczych¹⁷¹. O tej wizycie Rakowski pisze we wspomnieniach. Początkowo sondowano w Wiedniu, czy kanclerz przyjmie ministra Czyrka. Kanclerz jednak zasugerował w późniejszej rozmowie za pośrednictwem polskiej ambasady, że wołałby się spotkać z Rakowskim. Zdaniem wicepremiera minister Czyrek niechętnie odniósł się do tej propozycji i zwlekał z odpowiedzią, dopiero rozmowa Rakowskiego z Wojciechem Jaruzelskim i naciski generała na MSZ przyspieszyły wyjazd. Według wicepremiera dobre przygotowanie do spotkania zapewnił mu radca ambasady polskiej w Wiedniu – Andrzej Skowroński, przesyłając w kwietniu notatkę z opisem sytuacji w Austrii¹⁷². Choć spotkanie trwało dwie godziny, we wspomnieniach premiera nie pojawiły się żadne istotne informacje. Rakowski wymienił tylko zasadnicze warunki rozwoju Polski i skrytykował politykę USA. Kreisky miał przekazać dwie ważne propozycje Jaruzelskiemu, ale nie wymieniono ich treści. Rakowski zdecydowanie przeceniał swój udział w tym spotkaniu, nie podał zaś żadnych widocznych efektów tej wizyty¹⁷³.

Dnia 27 czerwca 1982 r. pojawiły się doniesienia polskiej ambasady odnośnie do francusko-austriackich rozmów na temat Polski. W dniu 17 czerwca kanclerz przedstawił pomysł: „zbiorowej akcji” państw w celu udzielenia pomocy gospodarczej Polsce. Nie określił wówczas żadnych wstępnych warunków politycznych stwierdzając jedynie, że niezbędnym wymogiem tej akcji było uporządkowanie i liberalizacja polskiej gospodarki¹⁷⁴. Prezydent François Mitterrand uznał, że stanowisko Kreisky'ego ma uzasadnienie, a Polsce należy pomóc, jednakże muszą być w tym kraju stworzone określone warunki „oznaki ewolucji”¹⁷⁵. Dyrektor Ulmann z austriackiego MSZ przekazał polskim władzom pozytywne wiadomości na temat współpracy austriacko-francuskiej na rzecz Polski. Oficjalne stanowisko Francji w sprawach polskich było zbliżone do austriackiego, lecz uwarunkowane odmiennymi czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi. Francuska opinia publiczna domagała się organizacji pomocy

¹⁷¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram* 2390/II z 21 V 1982.

¹⁷² Komentarze Rakowskiego do przesłanych wytycznych sugerują, że A. Skowroński powtórzył w dokumencie przebieg spotkania z wysłannikami sowietami – AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram* nr 700/II z 16 IV 1982.

¹⁷³ M. Rakowski, *Dzienniki polityczne...*, s. 277–287.

¹⁷⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram* nr 3987/II z 27 VI 1982.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

Polsce i realizowano ją, aby sprostać oczekiwaniom wyborczym, jednocześnie odchodzenie od polityki sankcji wyrażało odmienną strategię międzynarodową. Do wspólnych działań zaliczyć należy uznanie przez Austrię i Francję wprowadzenia stanu wojennego za wewnętrzną sprawę władz polskich¹⁷⁶.

3. Pomoc humanitarna Austrii

Od momentu wprowadzenia stanu wojennego Austriacy rozpoczęli akcję pomocy humanitarnej. Zwiększoną migrację z Polski zaobserwowano już na początku 1981 r. W tym czasie przygotowywano wsparcie dla polskich emigrantów, których z każdym kolejnym miesiącem było coraz więcej¹⁷⁷. Organizowano pokojowe demonstracje, przygotowywano zbiórkę żywności i pieniędzy, a także manifestowano solidarność ze społeczeństwem polskim. W czasie gdy w Polsce ogłoszono stan wojenny w Wiedniu przebywało ponad 30 tys. Polaków. W grudniu 1981 r. szacowano, że liczba osób ubiegających się o prawo do azylu może wzrosnąć do 50 tys. Minister Probst wystosował więc prośbę do państw sąsiednich o pomoc w przyjęciu części przebywających na terenie Austrii Polaków. Wiele europejskich państw pozytywnie zareagowało na prośbę Wiednia. Apele o pomoc skierowano za pośrednictwem kanałów dyplomatycznych, UNHCR i Parlamentu Europejskiego. Na austriacki apel odpowiedziała Szwajcaria, udzielając trzymiesięcznych wiz turystycznych grupie 700 osób i przeznaczając na pomoc dla polskich uchodźców 1 milion franków¹⁷⁸. Pomoc zaoferowała również Holandia. Przyjęto 100 polskich uchodźców przebywających w Austrii i przekazano pomoc finansową. Do Wiednia skierowano 3 miliony guldenów, czyli 19 milionów szylingów, z przeznaczeniem na pomoc Polakom przebywającym pod opieką władz miasta. Dalszą pomoc skierowano do Polskiego Czerwonego Krzyża w Polsce¹⁷⁹. Rząd Luksemburga przyjął 100 polskich uchodźców, natomiast Księstwo Lichtenstein przekazało na pomoc do Austrii

¹⁷⁶ M. Heruday-Kiełczewska, *Reakcja Francji na wprowadzenie...*, s. 33–51.

¹⁷⁷ StBKA, „*Erklärung des Rates für Auswärtige Angelegenheiten*” betr. die Situation in Polen, Länderboxen Polen Box 2.

¹⁷⁸ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 20-00/19-II.3/81, *Protokoll des Meinungsaustausches zwischen dem HGS und Staatssekretär R. Probst, am 27.11.1981 Passage über Polenflüchtlinge*, s. 6.

¹⁷⁹ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 0.07.01/86-IV.82, *Niederlande: Aufnahme von 100 poln. Flüchtlinge*, 2.02.1982.

1 milion szylingów¹⁸⁰. Szwajcaria pod koniec stycznia 1982 r. ponownie przyjęła grupę 1000 polskich uchodźców i przeznaczyła dodatkowo 200 tys. franków szwajcarskich na pomoc dla tej grupy w Austrii. Stosunkowo późno, bo w czerwcu, odpowiedziała na apel Wielka Brytania oferując pomoc w postaci przyjęcia do trzech tysięcy polskich uchodźców, wyznaczono jednak bardzo wyraźne warunki tej pomocy (znajomość języka i kultury czy ograniczona pomoc finansowa).

Migracja jaka wówczas trwała dotyczyła ogromnej grupy osób. Szacowano, że w szczytowym jej punkcie w kwietniu 1981 r. przebywało w Austrii 52 tys. Polaków, po upływie roku liczba ta spadła do 20 tys. i jak oceniały władze austriackie kurczyła się, choć bardzo powoli¹⁸¹. Największa część wyjechała do Stanów Zjednoczonych – dziewięć tysięcy, Kanady – sześć tysięcy, Australii – sześć tysięcy, Szwajcarii – 1600 osób, Norwegii – 200, a także poniżej stu osób do Danii, Szwecji, Luksemburga, Holandii i RPA¹⁸². Pomoc finansowa dla polskich uchodźców płynąca z zagranicy wyniosła w roku 1981 514 mln szylingów, w następnym roku natomiast 268 mln.

Już w dniu wprowadzenia stanu wojennego wiedeńscy pospieszyli z pomocą i rozpoczęli społeczną akcję wsparcia. Jej początki wiążą się z kościołem polskim na ulicy Rennweg 5. Przynoszono tam towary pierwszej potrzeby i pieniądze, w tym czasie powołano również organizację Polenhilfe, która w ciągu następnych lat pomagała Polakom w Austrii i w ojczyźnie¹⁸³. Spontanicznie organizowano pomoc w całej Austrii. Już 17 grudnia 1981 r. skierowano do Polski cztery ciężarowe samochody z żywnością¹⁸⁴. Na poziomie państwowym zorganizowano Nationalkomitee für Polenhilfe, który współpracował z UNHCR nad dystrybucją darów i środków finansowych.

W pierwszych dniach po wprowadzeniu stanu wojennego rząd austriacki zorganizował zbiórkę pieniędzy dla Polaków zaznaczając, że doda równowartość zgromadzonych podczas zbiórek charytatywnych funduszy. Zebrano 25 mln szylingów. Głównym punktem pomocy dla Polaków w Wiedniu były

¹⁸⁰ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, *Dank Österreich für Unterstützung beim Flüchtlingsproblem*, 22.02.1982.

¹⁸¹ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 02-40/79-II.3/82, *Situation der polnischen Asylwerber in Österreich. Stand Juni 1982*.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ B. Miązek, *Pomoc dla polskich emigrantów...*, s. 118. Zob. F. Puchała, *Kulisy stanu wojennego 1981–1983*, Warszawa 2016.

¹⁸⁴ F. Malinowski, *Austriackie mass media...*, s. 185.

kościół i parafie katolickie zwłaszcza w trzeciej dzielnicy. Rektorem kościoła przy Rennweg 5 i duszpasterzem Polonii był ks. Jerzy Walkusz ze Zgromadzenia Księży Zmartwychwstańców. Współpracowali z nim wówczas inni księża: ks. Edward Lipiec, ks. Tadeusz Kondrowski, ks. Władysław Dymny, ks. Jan Mazurek i ks. Kazimierz Wójtowicz. Dodatkowo należy wymienić parafię polską na Kahlenbergu z rektorem ks. Piotrem Kaglikiem i ks. Stanisławem Szulhaciewiczem. Parafie te kontaktowały się wówczas z obozami dla uchodźców, w których przebywali Polacy. Obozy owe rozmieszczone były w Grazu, Walach, Klagenfurcie, Innsbrucku, Salzburgu i Linzu. Praca jaką podjęli polscy duchowni znalazła naśladowców. Dzięki pomocy Ojców Bonifratrów, których przeorem był w tym czasie O. Albrich Csapcsar pochodzący z Cieszyna, polscy uchodźcy mieli opiekę medyczną¹⁸⁵.

Pod koniec 1981 r. 29 tys. Polaków ubiegało się o przyznanie im prawa azylu w Austrii. Zdaniem resortu spraw wewnętrznych trzeba było dodać do tego około 20 tys. Polaków przebywających w Austrii na prawach turystów. W sumie chodziło więc o 50 tys. osób. W roku 1981 rząd austriacki wydał na uchodźców 600 mln szylingów. Wyliczono, że miesięczne utrzymanie jednego uchodźcy kształtowało się na poziomie średnich rent i emerytur wypłacanych Austriakom¹⁸⁶. Wysokie koszty utrzymania przybyszów ze Wschodu spotykały się z bardzo ostrymi i negatywnymi komentarzami ze strony gospodarzy. Ślali oni do kanclerza listy, w których narzekali na politykę migracyjną państwa¹⁸⁷.

Dnia 29 grudnia 1981 r. w Wiedniu po nabożeństwie w katedrze celebrowanym przez kardynała Königa, zorganizowano pięciotysięczny wiec, na którym przemawiał P. Stępkowski, dziennikarz, członek Zarządu NSZZ Solidarność. Domagano się zwolnienia zatrzymanych związkowców, postulowano, by rząd

¹⁸⁵ B. Miązek, *Pomoc dla polskich emigrantów...*, s. 120.

¹⁸⁶ F. Malinowski, *Austriackie mass media...*, s. 185.

¹⁸⁷ L. J. Jasiński, *Blżej centrum...*, s. 324. Skala wyjazdów z Polski na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych była największa, nie biorąc pod uwagę okresu tuż po zakończeniu II wojny światowej. Wyjechało wówczas na stałe około 500 tys. osób. W latach 1981–1985 100 tys. wybrało inne kraje europejskie, w tym 73 tys. RFN. Do Ameryki Północnej wyjechało 16 tys., w tym do USA 12 tys. W ostatniej dekadzie komunizmu, czyli w latach osiemdziesiątych XX wieku, opuściło Polskę 72 tys. inżynierów i techników, 11 tys. rzemieślników, 10 tys. lekarzy i 7 tys. naukowców oraz przedstawicieli zawodów wysoko wykwalifikowanych. Była to olbrzymia strata demograficzna utrudniająca właściwy rozwój gospodarczy kraju.

austriacki zastosował sankcje polityczne, dyplomatyczne i gospodarcze wobec władz PRL. Pochód pomaszerował w milczeniu pod ambasadę polską¹⁸⁸. Praktycznie nie było w roku 1982 dnia bez akcentów polskich w austriackich mediach. Odnotowywano wszelkie przejawy strajków, demonstracji i różnych form biernego oporu. Pisano o problemach wewnętrznych i trudnej sytuacji gospodarczej.

W roku 1982 działało na terenie Wiednia kilka punktów Polenhilfe. Z reguły pracowali w nich wolontariusze, w wielu wypadkach Austriacy i polscy studenci. Część pomagających zapisała się na specjalny kurs języka polskiego w Volkshochschule, opłacany przez rząd austriacki. Dla Polaków organizowano intensywne kursy języka niemieckiego trwające po trzy godziny dziennie. Rozdawano przy tym materiały do nauki i zachęcano do posyłania dzieci do szkół. Część starszych dzieci rozpoczęła naukę w trakcie roku, młodsze czekały z obowiązkiem szkolnym do jesieni 1982 r. Lektorzy języka niemieckiego, m.in. Joanna Ziemska i Barbara Lefik, poza organizowaniem nauki dla różnych grup wiekowych, pomagali także dzieciom w odrabianiu lekcji. Kilka hoteli wiedeńskich zostało przeznaczonych dla uchodźców z Polski, w tym hotel Laxenburg i hotel Columbus w 10. dzielnicy. Zazwyczaj po kilkunastu miesiącach nauki języka osoby dostawały oferty pracy i przenosiły się wraz z rodzinami do innych miast. Podobną pomoc organizowały jednostki Caritasu w największych miastach Austrii. Punkty Polenhilfe w Grazu czy Salzburgu regularnie urządzały akacje charytatywne, z których zysk przeznaczano dla przebywających tam Polaków¹⁸⁹. Polityka integracyjna od początku wpisana była w działalność na rzecz polskich uchodźców. Zakładano, że duża grupa zasymiluje się, podejmie pracę i włączy do społeczeństwa austriackiego. UNHCR przeznaczyła na proces asymilacji 2 mln dolarów, głównie na kursy językowe, ułatwienia w podjęciu pracy i pomoc w zakwaterowaniu¹⁹⁰.

W artykule *Kronika austriacka* Marian Gomółka, wiedeński działacz społeczny i dziennikarz relacjonował pomoc, jaką udzielały państwowe i kościelne organizacje Polakom w Austrii i w ojczyźnie. Od początku roku 1982 Ministerstwo Spraw Zagranicznych rozpoczęło pracę na rzecz łączenia rodzin.

¹⁸⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram nr 3839/IV z 29 XII 1981 roku*.

¹⁸⁹ B. Miązek, *Pomoc dla polskich emigrantów...*, s. 122.

¹⁹⁰ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 02-40/79-II.3/82, *Situation der polnischen Asylwerber in Österreich. Stand Juni 1982*.

Zwrócono się do Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Emigrantom z prośbą o wsparcie w wyszukaniu rodzin potrzebujących wsparcia w tym zakresie. Na adres kanclerza napływały tysiące listów z prośbą o pomoc i interwencję¹⁹¹. Najczęściej chodziło o możliwość sprowadzenia dzieci, które zostały w Polsce.

Wiedeńskie Stowarzyszenie Polskiej Kultury (SPK) przekazało na rzecz Polaków 50 tys. szylingów, 250 kg odzieży oraz 150 kg żywności. Do końca marca 1982 r. z samego tylko Salzburga do Polski wysłano 165 kilkutonowych transportów z pomocą. Paczki wysyłało również poprzez firmy kurierskie. Każda z firm dostarczała wiosną 1982 r. ponad 1200 paczek o średniej wadze dziesięciu kilogramów. Ciężarówki przywoziły paczki do większych miast w Polsce, a tam za pokwitowaniem odbierali je indywidualni adresaci¹⁹². Zdaniem austriackich dyplomatów tylko w pierwszym kwartale stanu wojennego do Polski dotarło 400 tys. ton artykułów żywnościowych¹⁹³. Pomoc ta trwała jeszcze po zniesieniu stanu wojennego. Na apel SPK Austria wysłała też do Polski kilka tysięcy nowych i wyremontowanych maszyn, które zostały przekazane indywidualnym rolnikom¹⁹⁴.

Cena pomocy jaką niesli zarówno mieszkańcy Wiednia, jak i rząd austriacki była wysoka. Często pisały o niej naddunajskie dzienniki, zwracając uwagę na zalew „taniej siły roboczej” czy też „turystów”, którzy nie zamierzali opuszczać Austrii¹⁹⁵. Do kanclerza docierały również listy obywateli austriackich zaniepokojonych napływem polskich uchodźców. Pisano o niebezpiecznej grupie, licznej i pozbawionej środków do życia, będącej na utrzymaniu austriackich podatników. Porównywano Polaków do Węgrów i oceniano, że emigranci z Polski nie byli w stanie właściwie zintegrować się ze społeczeństwem austriackim, nie znali języka, nie podejmowali pracy i stanowili w dużej mierze element patologiczny. Bankrutujące zaś i niewydolne przedsiębiorstwa polskie ograniczały dostawy surowców i spowalniały austriacką produkcję¹⁹⁶.

¹⁹¹ W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 304–305.

¹⁹² M. Gomółka, *Kronika austriacka*, „Kultura” 1982, nr 5 (416), s. 149.

¹⁹³ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, 03-00/98-II.3/82, Polen 166, *Polen. Lage am 21.01.1982*.

¹⁹⁴ W. S. Kucharski, *Polacy i Polonia w rdzennej Austrii w XIX i XX wieku*, Lublin 1994, s. 342.

¹⁹⁵ F. Malinowski, *Austriackie mass media...*, s. 222.

¹⁹⁶ StBKA, *Anonim z 29 grudnia 1981 roku*, Länderboxen Polen Box 1.

Często w sposób stanowczy domagano się „odesłania Polaków z powrotem do domu”¹⁹⁷. W piśmie „Wochen Rundschau” z 15 lutego 1982 r. pisano natomiast o proteście w Obertraun. Protest zorganizowała szesnastoosobowa grupa emigrantów z Polski, której przewodniczył student z Zakopanego Andrzej Kok. Polacy domagali się wsparcia. Protestujący spędzili całą noc pod budynkiem ratusza i żądali pomocy tamtejszych władz. Kanclerz Kreisky miał świadomość, jaka była skala zjawiska migracji z Polski do Austrii i jaka była cena pomocy udzielanej przybyšsom. Często również prywatnie wypowiadał się bardzo negatywnie w dopiskach do nadsyłanych materiałów prasowych na temat przybywających Polaków¹⁹⁸. Stanowisko rządu austriackiego było jednak jednoznaczne: Polakom należy pomóc. Nie podzielano popularnych na Zachodzie obaw, iż wsparcie humanitarne dla Polski wzmocni tylko reżim komunistyczny. W jednym z wystąpień Kreisky skrytykował podejście amerykańskie przedstawione przez podsekretarza Stanu George’a Balla, w którym USA w związku z sytuacją w Polsce domagały się sankcji wobec ZSRR¹⁹⁹. Podkreślił wówczas, że położenie może się jeszcze bardziej pogorszyć, a obowiązkiem państw demokratycznych jest niesienie pomocy²⁰⁰.

Głosem w obronie praw Polaków było memorandum skierowane do rządu austriackiego ze strony polskiego rządu na uchodźctwie *In Defence of Poand's Freedom* z lutego 1982 r. Memorandum przekazano podczas konferencji KBWE w Madrycie. W dokumencie tym przedstawiono przebieg wydarzeń w Polsce od schyłku lat siedemdziesiątych. Oceniono, że jedynym beneficjentem sytuacji politycznej po wprowadzeniu stanu wojennego był ZSRR. Wymieniono metody polityczne i propagandowe, jakie zostały użyte w dyskursie publicznym, aby zdyskredytować cele i działania polskiej opozycji. W podsumowaniu wyrażono gorącą prośbę o wsparcie dla społeczeństwa polskiego, stojącego w obliczu zapaści gospodarczej. Wobec komunistycznych władz polskich należało zachować ostrożność i, jeśli to było konieczne, stosować instrumenty nacisku, natomiast wsparcia potrzebowały bezsprzecznie wszystkie te środowiska, które bezintere-

197 StBKA, *Anonim z 15 lutego 1982 roku*, Länderboxen Polen Box 1.

198 StBKA, *Polenilfe 25 Marz 1982*, Länderboxen Polen Box 1.

199 StBKA, *Private Briefe an BK betr. aktuelle Lage in Polen*, Länderboxen Polen Box 1.

200 Podobne stanowisko przedstawił w wywiadzie dla „The New Yor Times” George Kennan 5 stycznia 1982 r. Na tę wypowiedź kanclerz się powoływał. StBKA, *Wirtschaftshilfeprogramm für Polen, Initiative des BK*, Länderboxen Polen Box 1.

sownie niosły pomoc, zwłaszcza organizacje pozarządowe, charytatywne i kościelne, skupione na przekazywaniu pomocy materialnej wybranym polskim placówkom. Polski rząd na uchodźctwie prosił o dalszą pomoc, wsparcie na poziomie społecznym, kontynuację akcji humanitarnej i, tym samym, okazanie współczucia dla narodu polskiego²⁰¹.

Na prośbę ministra Czyrka ambasador Adamkiewicz miał się zająć koordynacją prac na rzecz pomocy humanitarnej dla Polski²⁰². Podjęto kolejną rundę rozmów z przedstawicielami Caritasu, ACK, Zakonu Maltańskiego oraz z Austriackim Narodowym Komitetem Pomocy Polsce i ÖGB w sprawie zwiększenia zakresu pomocy i lepszego dostosowania jej do potrzeb zgodnych z otrzymywanymi instrukcjami. Monitorowano sytuację w obozach dla uchodźców i liczbę osób, którym przyznano prawo do azylu. Ambasador stwierdził, że:

prawo do azylu przyznawano niesłusznie, o czym przekonały się władze austriackie. Według danych opublikowanych 13 grudnia 1982 roku, przygotowanych w zakresie kompetencji MSW, przebywało w Austrii 5105 Polaków, w okresie od 1 stycznia do końca października wyjechało z Austrii do innych krajów 16 135 Polaków²⁰³.

Wiosną roku 1982 kontynuowano rozmowy dotyczące pomocy dla Polski na forum międzynarodowym. Ambasada Austrii w Stanach Zjednoczonych przekazywała informacje na temat stanowiska amerykańskiego i sugestii co do wielkości planowanej pomocy. Oceniano, że rząd generała Jaruzelskiego nie ma żadnych planów reform gospodarczych ani perspektyw poprawy sytuacji²⁰⁴. Amerykanie

²⁰¹ StBKA, *ILO-Konferenz zu Polen, Juni 1982*, Polen Box 1.

²⁰² AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Notatka dot. działań zabezpieczających realizację polecenia Ministra Czyrka z dnia 27.02.1982*.

²⁰³ AMSZ, D. IV Austria, z. 45/86, w. 4, *Sprawozdanie Ambasadora PRL w Wiedniu za okres od 1.06.1980 – 28.02.1983 r.*, s. 12.

²⁰⁴ W. Morawski, *Pełzająca katastrofa...*, s. 33. Stan wojenny spowodował zawieszenie negocjacji z Klubem Paryskim do 1984 r. Kolejną umowę z państwami wierzycielskimi podpisano w roku 1985. Polskie władze opublikowały wówczas następujący bilans: „w latach 1971–1985 Polska zadłużyła się na sumę 46,9 mld USD. W tym czasie spłacono 38 mld USD, z tego 21,3 mld rat i 16,7 mld odsetek. Działająca komisja ekspercka pod kierownictwem profesora Józefa Sołdaczuka oszacowała straty wynikające z sankcji nałożonych na Polskę po wprowadzeniu stanu wojennego na 15 mld USD”.

planowali przyznać Polsce nowe kredyty, aby zapobiec katastrofie gospodarczej i z zadowoleniem przyjmowali podobne inicjatywy międzynarodowe²⁰⁵.

Wyrazy wdzięczności kierowano na ręce kanclerza wielokrotnie, wraz z rozwojem akcji pomocy dla Polski. W jednym z takich listów przedstawiciele Polsko-Austriackiego Klubu Informacji i Kultury Sierpień 1980, dziękowali za możliwość rozpoczęcia nowego życia i wypowiadali się w obronie rodaków w kraju. W liście tym domagano się zaostreżenia sankcji wobec rządów generała Jaruzelskiego, co mogłoby zmusić, zdaniem autorów, reżim komunistyczny do kompromisu.

Sprawa jest tym bardziej przykra, że głównym rzecznikiem zbliżenia z rządem generałów w Polsce jest przywódca Austrii, państwa mającego tak duży wkład w walkę o przestrzeganie praw człowieka i obywatela. Nie jesteśmy w stanie pojąć, czym kieruje się Pan, podejmując u rządów innych państw Europy Zachodniej wysiłki na rzecz wydzwignięcia Polski z kryzysu, a tym samym umocnienia znajdującej się u władzy ekipy. Za kilkadziesiąt lat „Plan Kreisky’ego” kojarzyć się będzie z działaniami, które o jakiś czas przedłużyły żywot skompromitowanego komunizmu w sowieckim wydaniu²⁰⁶.

Ambasador Adamkiewicz przyznał zaś w jednym ze sprawozdań, że pomoc władz austriackich w roku 1982 była widoczna.

Władze austriackie w odróżnieniu od niektórych państw zachodnich podejmowały w zasadzie, od samego początku 1982 roku, konkretne środki dla zapewnienia normalnej działalności ambasady, m.in. poprzez odpowiednią ochronę fizyczną i współpracę z ambasadą, a także stosując różne środki formalne ograniczające wykorzystywanie Polaków przebywających w obozach dla uchodźców do politycznej działalności agitacyjnej przeciwko Polsce²⁰⁷.

Przy okazji wizyty Jana Pawła II w Wiedniu (10–13 września 1983 r.) na nowo powiało sympatią dla Polski i Polaków. Austriacy chętnie przyłączyli się do obchodów 300-lecia odsieczy wiedeńskiej, tłumnie uczestnicząc w uro-

²⁰⁵ StBKA, *List z ambasady w Waszyngtonie z 21 maja 1982 roku*, Länderboxen Polen Box 1.

²⁰⁶ StBKA, *Briefe an BK betr. aktuelle Lage in Polen*, Länderboxen Polen Box 1.

²⁰⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 45/86, w. 4, *Sprawozdanie Ambasadora PRL w Wiedniu za okres od 1 VI 1980 – 28 II 1983 r.*

czystościach i koncertach. W miarę upływu czasu entuzjazm związany z niesieniem pomocy jednak przygasł. Po roku 1983 właściwie głównie Caritas nadal zajmowała się udzielaniem pomocy materialnej. W lipcu tego roku zakończono akcję dobroczynności. Jej bilans wyniósł 330 transportów z darami (osiem tysięcy ton artykułów spożywczych, leków i odzieży, o łącznej wartości 110 mln szylingów)²⁰⁸.

4. Kanclerz Kreisky wobec polskich zabiegów o normalizację stosunków dwustronnych

W latach 1981–1983 trwała w polskim MSZ intensywna praca na rzecz przełamania izolacji politycznej. Nieufne stanowisko wobec polskich władz cechowało, poza państwami Zachodu, także grono sojuszników z „bratnich krajów”. Według A. Paczkowskiego przełamywanie tej „rezerwy wobec Polski” datuje się na drugą połowę 1983 r.²⁰⁹, jeśli zaś idzie o państwa zachodnie na przełomie 1984 i 1985 roku²¹⁰. Ze źródeł archiwalnych wynika, że Wiedeń poszukiwał dróg współpracy z PRL już w połowie 1982 r. Obawiano się, że zamrożenie relacji gospodarczych doprowadzi do zapaści Polski i uniemożliwi całkowicie spłatę zaciągniętych długów, to zaś wpłynie bezpośrednio na Austrię udzielającą Warszawie pomocy finansowej. Dyplomacja austriacka pracowała nad własnym stanowiskiem wobec Polski i miała odmienne od amerykańskiego nastawienie do tego obszaru. Dla Polski zaś ważne było w tym czasie przywrócenie dotychczasowych poprawnych stosunków choćby z wybranymi państwami, bez konieczności ustępstw politycznych czy konsekwencji finansowych. Z analizy materiałów archiwalnych dotyczących IV Departamentu MSZ wyłania się obraz Austrii jako państwa sprzyjającego Polsce²¹¹. W świetle napływających

²⁰⁸ B. Miązek, *Pomoc dla polskich emigrantów...*, s. 125.

²⁰⁹ *Stosunki dyplomatyczne...*, s. 93; pomijając wizyty przedstawicieli ZSRR, pierwsze oficjalne spotkanie przedstawicieli państw wschodnich nastąpiło w kwietniu 1982 r. Przybył wówczas do Warszawy szef resortu spraw zagranicznych Petyr Mladenow. W tym samym miesiącu generał Wojciech Jaruzelski udał się z oficjalną wizytą na Węgry, a w grudniu 1982 r. minister spraw zagranicznych S. Olszewski wybrał się do Pragi.

²¹⁰ A. Paczkowski, *Dyplomacja polska czasów kryzysu...*, s. 822.

²¹¹ W tym czasie Departament IV zajmujący się sprawami Europy Zachodniej podzielony był na trzy wydziały: Środkowoeuropejski, Francusko-Iberyjski

do Warszawy raportów dostrzegamy istotne problemy naddunajskiej republiki, ostrożnie reagującej na poczynania polskiego reżimu. Uwarunkowania wzajemnych stosunków w tym okresie były skomplikowane, lecz na ich całokształt w pierwszej kolejności miały wpływ pozytywny bilans stosunków bilateralnych lat siedemdziesiątych i potrzeba współpracy gospodarczej.

W październiku 1982 r. Kreisky spotykał się z ambasadorem Adamkiewiczem oraz ministrem spraw zagranicznych Stefanem Olszowskim i wyraził swoje zaniepokojenie sytuacją w Polsce. Podczas jednego ze spotkań w Nowym Jorku, 6 października 1982 r., kanclerz zaprosił ministra do Wiednia²¹². Postulat Olszowskiego o potrzebie nawiązania większej współpracy z Kreisky'm, który „wyciągał rękę”, chcąc ograniczyć sankcje i zredukować kredyty, wynikał również z głębokiego przekonania pracowników MSZ o potrzebie kooperacji z Austrią jako silnym politycznym partnerem. Wielokrotnie powtarzały się w dokumentach wzmianki o braku realnych możliwości uzyskania pomocy ekonomicznej ze Wschodu. Utrzymanie władzy kosztem pogłębiającej się recesji było rozwiązaniem tymczasowym²¹³. Zwracali na to uwagę dyrektorzy departamentów zorientowanych na Zachód, jakkolwiek gros wizyt państwowych, jakie się wówczas odbywały dotyczyły kierunku wschodniego, ponieważ był on po prostu możliwy²¹⁴.

Dyrektor Departamentu IV Eugeniusz Noworyta przesłał dnia 25 października 1982 r. na ręce ministra Olszowskiego notatkę dotyczącą oceny relacji polsko-austriackich w kontekście sytuacji gospodarczej. Minister zwrócił uwagę, że kanclerz wielokrotnie podkreślił potrzebę niesienia pomocy Polsce. „Ze względu na aspekty międzynarodowe gotowi są przygotowywać i realizować koncepcje pomocowe dla Polski »niekoniecznie« w zależności od »przyszłości stanu wojennego w Polsce«”²¹⁵. Odnosząc się do kredytów zaciąg-

i Brytyjsko-Skandynawski, w późniejszym okresie powołano również wydział do spraw ogólnych. Kierownictwo Departamentu IV przejął na polecenie Józefa Czyrka w 1981 r. Eugeniusz Noworyta, były ambasador w Madrycie. We wspomnieniach opublikowanych po latach dyrektor relacjonuje pokrótce prace w MSZ, charakteryzując stosunki PRL z państwami zachodnimi. Wiele uwagi poświęcił jednak w tym fragmencie sprawom osobistym i rodzinnym. E. Noworyta, *Polityka i dyplomacja – wspomnienia ambasadora*, Łódź 2008, s. 117–135.

²¹² ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/370-II.3/82, *Polen*, 07.10.1982.

²¹³ AMSZ, D. IV, Austria, z. 7/86, w. 2, *Pilna notatka z 14 X 1982 r.*

²¹⁴ A. Skrzypek, *Dyplomatyczne dzieje...*, s. 344–345.

²¹⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Pilna notatka z 11 października 1982 roku*, s. 2.

niętych przed rokiem 1981 stwierdził, że należy rozważyć dłuższy okres ich spłaty, aby nie dopuścić do zapaści gospodarczej²¹⁶. W Warszawie zwrócono uwagę na niebezpieczeństwo włączenia spraw polskich do międzynarodowej debaty politycznej, przed czym zdecydowanie się broniono. Uznano, że inicjatywy wysuwane przez Austrię, zwłaszcza przez kanclerza, były w dobie kryzysu politycznego bardzo ważne i – co podkreślono – wynikały ze szczerych intencji. Jednakże najważniejszym wątkiem była w ocenie MSZ próba przywrócenia Polsce możliwości rozwoju gospodarczego. „Z uwagi na to, że koncepcje austriackie są w pewnym stopniu sprzeczne z obecnym kursem polityki amerykańskiej, w naszym interesie leży kontynuowanie dialogu z Austrią”²¹⁷. Zaznaczono również, że nierealne były jakiegokolwiek plany uzyskania pomocy gospodarczej z krajów socjalistycznych.

Dyrektor IV Departamentu – Eugeniusz Noworyta – przygotował wraz z ówczesnym pracownikiem tej jednostki – Janem Truszczyńskim specjalny raport odczytany na posiedzeniu KC wiosną 1982 r., z którego wynikało, że jedynym ratunkiem przed zapaścią gospodarczą Polski było jak najszybsze odnowienie stosunków z Zachodem. Według dyrektora sankcje gospodarcze godziły w ZSRR tylko propagandowo, względem zaś Polski były boleśnie realne. Zaproponowano różnorodne pośrednie rozwiązania odnowienia stosunków politycznych. Materiały te spotkały się z ostrą krytyką i nie powracano do nich w kolejnych miesiącach²¹⁸.

Departament IV monitorował jesienią 1982 r. grunt do oficjalnych wizyt państwowych w Wiedniu i ponawiał zaproszenia do Polski. Ambasador Adamkiewicz relacjonując swoje zabiegi zwrócił uwagę na warunek stawiany przez władze austriackie dotyczący konieczności złagodzenia sankcji politycznych i zniesienia stanu wojennego²¹⁹. Jak zanotował minister handlu J. Stairbacher – „Kreisky wyraził jasno swoje stanowisko. Jak długo reżim wojskowy będzie utrzymywał stan wojenny, nie może być mowy o wizycie w Polsce”²²⁰. Nie było możliwości, aby w warunkach kryzysu i represji wobec robotników w Polsce

²¹⁶ *Ibidem*.

²¹⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Notatka informacyjna o propozycjach kanclerza Austrii B. Kreisky'ego dot. spraw polskich*.

²¹⁸ E. Noworyta, *Polityka i dyplomacja...*, s. 123.

²¹⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2. *Szyfrogram z 23 XII 1982 roku*.

²²⁰ StBKA, *Stairbacher -Tagebücher*, 17.2.1982.

przygotować oficjalne spotkanie. Zmuszało to współpracowników kanclerza do poszukiwania innych sposobów niesienia pomocy.

Wizytę ministra Tadeusza Olechowskiego odkładano, ponieważ kanclerz czekał na zatwierdzenie planu pomocy gospodarczej dla Polski i krajów słabo rozwiniętych w gronie państw zachodnich²²¹. Jednocześnie organizowano, np. w grudniu, wizyty przedstawicieli koncernów austriackich, m.in. Voes-Alpine, mających dobre doświadczenia we współpracy z Polską. Konsultowano przyszłe plany budowy inwestycji w krajach rozwijających się. Omawiano również możliwości tranzytu rudy przez porty w Szczecinie i Świnoujściu²²². Kanclerz wyrażał zadowolenie ze stopniowego zwalniania internowanych, potępiając przy tym polskich biskupów i nieodpowiedzialne zachowania zdarzające się w Austrii. Chodziło o manifestacje i akcje protestacyjne pod ambasadą PRL²²³. Jednocześnie Kreisky zabiegał o poparcie dla Polski w USA i we Francji²²⁴. Planowano wizyty, ale kanclerz sugerował ich odłożenie do połowy 1983 r. ze względu na stan wojenny i wybory w Austrii. Chciał w pierwszej kolejności omówić sprawę polską z mocarstwami²²⁵.

Podczas konferencji prasowej 2 lipca 1982 r. kanclerz Kreisky przedstawił plan pomocy dla Polski. Zwrócił się do przywódców mocarstw i instytucji międzynarodowych o wsparcie dotyczące prolongaty spłaty polskiego zadłużenia w przeciągu sześciu–ośmiu lat. Zdaniem Kreisky'ego miał to być „odpowiedzialny akt” ze strony państw zachodnich, wpierający dążenia do pokojowego rozstrzygnięcia sporów na linii Wschód–Zachód²²⁶. Kanclerz przewidywał załamanie gospodarcze w Polsce sugerując, aby nie zwlekać ze wsparciem dla Warszawy. Obawiał się, że Polska może ogłosić bankructwo i tym samym nigdy nie wywiąże się ze swoich zobowiązań. Swoją wypowiedź Kreisky poparł

221 AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, t. 7, *Notatka informacyjna z rozmowy z ambasadorem R. Wotavą z 24 XII 1982.*

222 AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, t. 7, *Notatka informacyjna z 24 XII 1982.*

223 AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Antypolska działalność w Austrii 30 XII 1982, Szyfrogram 4260/IV.*

224 AMSZ, D. IV, Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram z 30 XII 1982.*

225 AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Planowanie wizyt i konsultacje z politykami Austriackimi w kontekście oceny sytuacji przez NATO, Szyfrogram nr 3113/IV z 5 XII 1982.*

226 StBKA, *Wirtschaftshilfeprogramm für Polen, Initiative des BK, Länderboxen Polen Box 1.*

statystykami dotyczącymi stanu polskiej gospodarki. Zwrócił uwagę, że w obecnej sytuacji nie mogło być mowy o choćby powrocie do wskaźników produkcji z roku 1981, natomiast wiele gałęzi przemysłu ze względu na braki w dostawach surowców popadło w ruinę²²⁷.

Na przełomie 1982 i 1983 r. kanclerz próbował realizować swój plan pomocy dla Polski. „Idea kanclerza Austrii będzie przedmiotem rozmów z prezydentem Reaganem. Mimo niesprzyjającej sytuacji, Kreisky nie zamierza rezygnować z kontynuowania prac nad tym projektem”²²⁸. W rozmowie z prezydentem Reaganem powtórzył, że sankcje Zachodu wobec Warszawy godziły w zwykłych obywateli i doprowadzały kraj do zapaści²²⁹. Z tego samego roku pochodziły również polskie pochlebne komentarze dotyczące kanclerza: „Dokonując ogólnie pozytywnej oceny stanowiska Austrii w sprawach Polski, należałoby podkreślić zaangażowanie się kanclerza B. Kreisky'ego na rzecz pomocy dla naszego kraju”²³⁰. Podobne wzmianki pojawiły się w dokumencie z roku 1983, będącym elementem przygotowań do wyjazdu ministra J. Wiejacza. „Skwitować pozytywnie zwłaszcza stanowisko kanclerza B. Kreisky'ego, jego przychylny stosunek do Polski, realizm w ocenie sytuacji i kierowanie się potrzebą utrzymania polityki odprężenia”²³¹.

Na forum międzynarodowym Kreisky konsekwentnie podnosił wątek pomocy gospodarczej Polsce. Dyplomaci polscy szczegółowo analizowali wystąpienia kanclerza, badając, czy były zgodne z wcześniej przyjętymi założeniami, czy też i w jakim stopniu odbiegały od dotychczasowej linii. W pilnej notatce z 11 października 1982 r. przytoczono przykłady takich zmian podkreślając w zakończeniu, że stanowisko Austrii nadal jest dla spraw polskich bardzo korzystne.

Wyliczając państwa o dużym zadłużeniu, Kreisky wspominał o Polsce, ale po państwach Ameryki Łacińskiej i Jugosławii. Wspominając o polskim zadłużeniu wyraził nadzieję, że kwestia spłaty kredytów przez Polskę – „ujmując sprawę w aspekcie międzynarodowym” – będzie mogła zostać rozwiązana w dłuższym okresie²³².

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Notatka informacyjna z 24 XII 1982 roku*.

²²⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Szyfrogram nr 4711/I z 25 III 1982 roku*.

²³⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Sugestie do rozmowy Towarzysza Ministra S. Olszowskiego z austriackim ministrem SZ. W. Pahrem*.

²³¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Sugestie do rozmów Tow. J. Wiejacza w Wiedniu*.

²³² AMSZ, D. IV Austria, z. 7/86, w. 2, *Pilna notatka z 11 października 1982 roku*.

W roku 1982 kanclerz konsekwentnie odmawiał na forum międzynarodowym debaty nad kwestią zadłużenia takich państw, jak Wenezuela czy Meksyk, bez wyrażenia zgody dla pomocy bliżej położonym krajom, głównie Polsce. Kanclerz z uwagą obserwował próby reform w naszym kraju. Postulaty zmian ekonomicznych sięgały roku 1980, lecz podstawowy dokument powstał w połowie 1981 r. pod nazwą *Kierunki reformy gospodarczej*. Przewidywano w nim zmiany w zakresie: samodzielności, samorządności i samofinansowania przedsiębiorstw państwowych. Zasada „trzech S” była wcześniej wypracowanym ze związkowcami kompromisem, nie było jednak jasne, jak władze mają zamiar wdrożyć ją w życie. Racjonalność, jaką planowano, nie wiązała się z zasadami wolnego rynku, lecz połączenia regulacji rynkowych i sztucznych parametrów tworzonych przez władze centralne. Efektem tych zmian była duża wyżka cen w lutym 1982 r. i dalsze ograniczanie mechanizmów wolnorynkowych²³³. Obowiązywały odąd trzy rodzaje cen: urzędowe, regulowane i umowne. Podaż i popyt miały kształtować tylko te ostatnie. Struktura cen miała zasadnicze wady: nieproporcjonalnie niskie ceny żywności i dostosowane do nich płace oraz relatywnie wyższe ceny dóbr przemysłowych²³⁴. Jedyny pozytywny element wprowadzonych wówczas zmian widoczny był w sektorze bankowości.

Ostatnią kwestią dotyczącą Polski nad jaką pracował Bruno Kreisky był plan pomocowy dla naszego kraju, sondowany wśród mocarstw zachodnich. Szczegóły planu omówiono podczas konsultacji wiceministrów spraw zagranicznych w dniach 13–15 kwietnia 1983 r.

Rozmówcy (Bauer, Maschke) stwierdzili, że intencją Kreisky’ego było zorganizowanie przy współudziale Wschodu i Zachodu pomocy dla Polski, która sama nie jest w stanie wyjść z obecnego kryzysu. [...] W tych warunkach Kreisky uznał, że nie należy wychodzić z inicjatywą, która zostałaby odrzucona. Zdecydował się na jej odłożenie na dogodniejszy moment i odczekanie na poprawę klimatu w i wokół Polski²³⁵.

Austria miała jednak nadal bardzo istotny problem wynikający z niezrealizowanych polskich płatności wynikających ze zobowiązań paryskich i będą-

²³³ Z. Landau, W. Roszkowski, *Polityka gospodarcza II RP i PRL*, Warszawa 1995, s. 293.

²³⁴ W. Morawski, *Pełzająca katastrofa...*, s. 37.

²³⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 45/86, w. 4, *Pilna notatka z 20 kwietnia 1983 roku*, s. 1.

cych efektem umowy bilateralnej. Chodziło o spłatę 400 mln szylingów z roku 1981. Zdaniem Austrii Wiedeń stworzył warunki międzynarodowe pozwalające na spłatę tej części długu. Tymczasem Polska wydatkowała owe środki na pokrycie zobowiązań w innych państwach. Bauer mówił wprost, że z tego powodu rząd będzie musiał domagać się w parlamencie korekty budżetu z wszelkimi tego konsekwencjami politycznymi i propagandowymi²³⁶. Projekt pomocy dla Polski przygotowany przez kanclerza nie doczekał się realizacji w takiej postaci, jaką przedstawił Wiedeń²³⁷. W tym samym miesiącu w rezultacie wyborów parlamentarnych SPÖ straciła przewagę, a Bruno Kreisky, tak jak zapowiedział, zrezygnował z formowania rządu.

Konsultacje z austriackim MSZ, przeprowadzone na szczeblu wiceministrów w Wiedniu w dniach 13–15 kwietnia 1983 r., były pierwszymi konsultacjami politycznymi w sprawach bilateralnych i wielostronnych z krajem zachodnim po 13 grudnia 1981 r. Minister Stefan Olszowski został przyjęty przez ministra spraw zagranicznych W. Pahra i ministra handlu i rzemiosła J. Staribachera²³⁸. Jednocześnie szyfrogram nr 3540 z 18 kwietnia 1983 r., wysłany do kilkunastu przedstawicieli placówek zagranicznych ważniejszych państw Europy Zachodniej obwieszczał polski sukces. W trakcie spotkania podkreślono pozytywny udział Austrii w pokonywaniu trudności wynikających z kryzysu politycznego. Potępiono sankcje i wyznaczono kierunki rozwoju relacji dwustronnych na następne lata. Dokument, którego autorem był dyrektor Departamentu IV Noworyta, kończył się słowami: „Fakt rozmów w Wiedniu wykorzystujcie odpowiednio do sytuacji w kraju urzędowania – zwłaszcza w krajach neutralnych – do stymulowania gospodarzy w kierunku przywrócenia dialogu politycznego”²³⁹.

W drugim półroczu 1983 r. wielokrotnie dochodziło do spotkań wysokich urzędników państwowych Polski i Austrii przy okazji wizyt w państwach trzecich. Oceniając je podkreślano dobrą wolę Austrii, potrzebę rozwinięcia wymiany handlowej i negatywny wpływ USA na sytuację polityczną w Euro-

²³⁶ *Ibidem*, s. 6.

²³⁷ D. Stiefel, *Österreich und die planwirtschaftlichen Länder*, [w:] *Zarte Bande...*, s. 19–24.

²³⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 45/86, w. 4, *Pilna notatka z 20 kwietnia 1983 roku*, s. 2.

²³⁹ Cyt. za: AMSZ, D. IV, Austria, z. 44/86, w. 3, t. 1, *Szyfrogram nr 3540 z dnia 18 IV 1983 r.*

pie²⁴⁰. Jednocześnie, gdy pojawiały się w rozmowach polityków zagranicznych wzmianki o austriackim wsparciu dla spraw polskich Departament IV przesyłał notatkę z tych spotkań do wiadomości ambasady w Wiedniu²⁴¹. Dzięki Austrii polscy dyplomaci osiągnęli pierwszy mały sukces na drodze do przełamania izolacji politycznej PRL. W lipcu 1983 r. zniesiono stan wojenny, zawieszony oficjalnie 31 grudnia 1982 r. Władze austriackie nadal jednak oceniały sytuację w Polsce jako bardzo trudną²⁴².

W ocenie pracy ambasady PRL w Austrii za rok 1983 pracownicy Departamentu IV MSZ – Noworyta i Ernest Kucza zwrócili uwagę na fachowość, rzetelność, terminowość i inicjatywność pracowników²⁴³. Poza gratulacjami dla ambasadora Mariana Krzaka (sprawującego swój urząd od kilku tygodni) znalazły się wnioski do realizacji na rok 1984²⁴⁴. Były wśród nich zabiegi o poszerzenie kontaktów dwustronnych, a także polecenie pozyskania austriackich przedsiębiorców i renegotjowanie polskiego zadłużenia na Zachodzie. Postulowano również konieczność koordynacji przez ambasadora pracy instytucji i ośrodków polonijnych. Autorzy raportu wymienili na wstępie niekorzystne warunki polityczne i materialne, jakie wpływały na pracę polskiej placówki dyplomatycznej, wśród nich wymieniono zmiany polityczne w ramach koalicji, rzutujące na dotychczasowe kontakty z ważnymi resortami,

²⁴⁰ AMSZ, D. IV, Austria, z. 44/86, w. 3, t. 1, *Szyfrogram nr 8260 z 14 IX 1983 r.*

²⁴¹ AMSZ, D. IV, Austria, z. 44/86, w. 3, t. 1, przykładem może być *Szyfrogram nr 1362/III z 29 VII 1983 r.*

²⁴² ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 03-00/43-II.3/83, *An den Herrn Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten, 19.04.1983*, s. 7–8. „Die polnische Krise ist auch tiefer und schwerwiegender als alle anderen bisherigen Krisen im Ostblock und in Polen lehnen alle gesellschaftlichen Schichten die kommunistische Herrschaft ab. In keinen anderen Staat des Ostblocks hat das kommunistische System derart Schiffbruch erlitten wie in Polen”.

²⁴³ W tym okresie doszło do zmiany na stanowisku ambasadora, Franciszka Adamkiewicza zastąpił Marian Krzak. Zmiana nastąpiła 12 kwietnia 1983 r., zatem wszelkie przygotowania do wizyty ministra poczynił ustępujący Franciszek Adamkiewicz. Austriacy pozytywnie ocenili misję Adamkiewicza, zwracając uwagę na jego działania wspierające walkę o prawa człowieka i zainteresowanie sprawami austriackimi. ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 02-01/-II.3/83, *Polen, Abreise von Botschafter F. Adamkiewicz, 23.02.1983.*

²⁴⁴ AMSZ, D. IV, Austria, z. 39/87, w. 6, *Ocena pracy Ambasady PRL w Austrii za rok 1983, z 7 lutego 1984 roku.*

plan oszczędnościowy dotyczący placówki wiedeńskiej związany z pogłębiającym się deficytem budżetowym państwa i negatywną ocenę Polski w austriackich mediach.

Opinie na temat sytuacji w Polsce w austriackich kręgach rządowych również nie były dobre. Zdaniem Wiednia polskie władze chełpiły się ustawami o złagodzeniu praw wprowadzonych wraz ze stanem wojennym, milionami członków PZPR i realizacją „realnego socjalizmu”, gdy tymczasem obozy internowania nadal były pełne opozycjonistów, pozycja Kościoła katolickiego pod przywództwem prymasa Józefa Glempa silna, a ponowna wizyta papieża Jana Pawła II w planach²⁴⁵. Negatywnie oceniano reformy gospodarcze. Próby łagodzenia skutków sankcji gospodarczych wypychały Polskę w coraz większe zależności od krajów RWPG. Zdaniem Wiednia odrodzenie wymiany handlowej sprzed roku 1981 nie było w najbliższych latach możliwe²⁴⁶. Wbrew trudnościom władze austriackie decydowały się na wspieranie spraw polskich na forum międzynarodowym. Jak napisał Maximilian Graf, były dzięki temu swoistym „lodołamaczem”, ułatwiającym Warszawie wyjście z izolacji politycznej²⁴⁷.

W planie pracy ambasady polskiej w Wiedniu na rok 1984 zatwierdzono, poza ramowym i utartym schematem czynności administracyjnych, działania zmierzające ku pogłębianiu stosunków dwustronnych, głównie poprzez wizyty wysokich urzędników państwowych²⁴⁸. Przyznano otwarcie, że w ówczesnych warunkach politycznych zorganizowanie spotkania na poziomie szefów państw było trudne i mało prawdopodobne. Aby jednak doprowadzić do przyjazdu kanclerza, co w mniemaniu ambasadora Mariana Krzaka byłoby istotnym osiągnięciem, należało skupić uwagę na pomniejszych wizytach, przygotowujących odpowiedni grunt do odnowienia właściwych relacji dyplomatycznych. Przez kolejne dwa lata sprawowania urzędu Marian Krzak nie doprowadził

²⁴⁵ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 02-01/4-II.3/83, *Polen, Information für den Bundespräsidenten*, 06.04.1983, s. 2.

²⁴⁶ *Ibidem*, s. 3.

²⁴⁷ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen...*, s. 55. „Als sich das polnische Militärregime ab Anfang 1982 wieder verstärkt um seine Auslandsbeziehungen bemühte, war Österreich gemäß seiner »Eisbrecherrolle« wieder einer der ersten Staaten, der einen Dialog ermöglichte”.

²⁴⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 39/87, w. 6, t. 1, *Plan pracy Ambasady Polskiej w Wiedniu na rok 1984*.

jednak do widocznego przełomu w dotychczasowych relacjach polsko-austriackich²⁴⁹.

Robocze kontakty dyplomatyczne, zajmujące w planie pracy ambasady drugie miejsce, obfitowały w przygotowania wizyt zarówno w Wiedniu, jak i w Warszawie. Dotyczyło to takich osobistości, jak szefowie resortów: gospodarki, nauki i szkolnictwa wyższego, parlamentarzystów, liderów partii politycznych, związkowców i ludzi kultury²⁵⁰. Dopełnieniem miały być obchody 40. rocznicy powstania Towarzystwa Polsko-Austriackiego. Dużo uwagi poświęcono również na kontakty z prasą i ocenę wizerunku Polski w austriackich mediach.

Obraz Austrii w polskich dokumentach dyplomatycznych z lat 1980–1983 to wizerunek partnera na trudne czasy. Rząd Kreisky'ego i jego polityka wobec państw wschodnich postrzegane były pozytywnie²⁵¹. Wiedeń wielokrotnie potwierdzał chęć niesienia Polsce pomocy, nie tylko humanitarnej, lecz dyplomatycznej i ekonomicznej, bez konieczności negatywnej oceny poczynąń władz komunistycznych²⁵². Kreisky unikał ostrych wypowiedzi przeciwko polskim decydentom, obawiał się możliwości eskalacji konfliktu, był przekonany, że zmiana układu sił w tym czasie na tym obszarze nie jest możliwa. Sankcje ekonomiczne Zachodu oceniał negatywnie z dwóch powodów. Uderzały, jak twierdził, w społeczeństwo i szarych obywateli, nie mając wpływu na decyzje polskich władz, z drugiej zaś strony godziły w interesy Austrii, dotychczas zainteresowanej chociażby polskimi surowcami²⁵³.

Dane Głównego Urzędu Statystycznego za lata 1981–1985 wskazują, że pozycja Austrii w gronie państw współpracujących gospodarczo z Polską była silna. Import towarów austriackich wynosił w roku 1981 2,5% obrotów handlowych PRL i był zbliżony do importu z Francji (2,7%), natomiast w 1985 r. już go przewyższał: Austria – 3,2%, Francja – 2,4%. Eksport w tych samych latach oscylował wokół 2%. Austria była w roku 1985 na piątym miejscu wśród państw

²⁴⁹ *Polscy dyplomaci w Wiedniu...*, s. 166.

²⁵⁰ S. Syndoman, *Polsko-austriackie stosunki dyplomatyczne i kontakty polityczne w latach 1970–1989*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie...*, s. 111–115.

²⁵¹ R. Buchała, *Współpraca gospodarcza podstawą zaufania. Przykład stosunków austriacko-węgierskich w latach 1970–1985*, „Przegląd Stosunków Międzynarodowych” 1989, nr 4 (140), s. 10–11.

²⁵² B. Kreisky, *Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik*, Wien 1978, s. 107–109.

²⁵³ B. Kreisky, *Politik braucht Visionen...*, s. 111–113.

zachodnich zaopatrujących się w polskie produkty (po RFN, Wielkiej Brytanii, Włoszech i Francji)²⁵⁴. W czerwcu 1986 r. Polska ponownie przystąpiła do Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Banku Światowego, których była członkiem założycielem w roku 1944 i z których pod wpływem ZSRR wystąpiła w roku 1950. Dawało to możliwość zaciągania kredytów dla zrównoważenia bilansu płatniczego. Rozwinięto również inwestycje za pomocą pożyczek z Banku Światowego. Polska powróciła do międzynarodowych organizacji finansowych dziesięć lat później niż Rumunia²⁵⁵.

Pomimo niezwykle trudnej sytuacji politycznej współpraca na polu kultury utrzymywała stały, wysoki poziom. Z jednej strony były to konsekwencje porozumień wykonawczych do umowy kulturalnej z roku 1972, które zostały podpisane na lata 1980–1983, z drugiej zaś stałego wsparcia ze strony austriackiej działań zmierzających do liberalizacji w Polsce. Wsparcie dla kultury, czyli zasada demokratycznej prezencji, jednego z punktów „polityki sąsiedztwa” realizowanej przez Kreisky'ego nieprzerwanie od lat sześćdziesiątych, była dla Polski niezwykle korzystna²⁵⁶. Zwiększył się w latach 1980–1983 udział polskich wykonawców i zespołów na międzynarodowych festiwalach i koncertach organizowanych w Austrii. Znaczne sukcesy odnosiły zespoły Orkiestry Kameralnej pod dyrekcją Jerzego Maksymiuka oraz Orkiestry Kameralnej Filharmonii Narodowej pod dyrekcją Karola Teutscha. Polskimi filmami Andrzeja Wajdy i Krzysztofa Zanussiego zainteresowana była austriacka telewizja. Popularyzacji polskiego dorobku kulturalnego w Austrii służyła działalność Towarzystwa Austriacko-Polskiego, Międzynarodowego Towarzystwa Chopinowskiego, Związku Polaków w Austrii „Strzecha”, a także Komitetu Obchodów 300-lecia Odsieczy w Wiedniu oraz Komitetu 100-lecia urodzin Karola Szymanowskiego²⁵⁷.

Obchody wydarzeń związanych z odsieczą wiedeńską planowane były przez lata. Owocem współpracy kilkunastu instytucji z Polski i Austrii były liczne imprezy zorganizowane w wielu miejscach w Austrii. Przygotowano wystawy,

²⁵⁴ *Rocznik Statystyczny Głównego Urzędu Statystycznego 1986*, Warszawa 1986, s. 271.

²⁵⁵ L. Jasiński, *Bliżej centrum...*, s. 295.

²⁵⁶ W. Maciąg, *Austria stara i nowa*, „Życie Literackie” 1973, nr 32, s. 5.

²⁵⁷ E. Bryl-Warewicz, *Stosunki polsko-austriackie po II wojnie światowej*, [w:] *Wiktoria wiedeńska i stosunki polsko-austriackie w latach 1683–1983*, red. W. Śladkowski, A. A. Witusik, Lublin 1983, s. 271.

odczyty, konferencje, szeroko komentowane w mediach. W austriackiej telewizji i radiu nagrano programy poświęcone wydarzeniom sprzed trzystu lat. Dnia 11 września 1983 r. odbyła się uroczystość w Wielkiej Sali wiedeńskiego Konzerthaus, nad którą patronat objął prezydent Austrii Rudolf Kirchschleäger, a uświetnił ją koncert fortepianowy Piotra Palecznego. W następnym dniu odsłonięto tablicę poświęconą królowi Janowi III Sobieskiemu na zewnętrznej ścianie kościoła Augustianów i wmurowano kamień węgielny pod budowę pomnika króla Sobieskiego²⁵⁸.

W jednej z ostatnich oficjalnych wypowiedzi na tematy polskie, cytowanych przez polskie źródła, urzędujący kanclerz Kreisky zaznaczył, iż sytuacja polityczna nad Wisłą została tymczasowo opanowana. Konieczne było, zdaniem przywódcy, wypracowanie kompleksowej współpracy ze związkami. Reformy gospodarcze również ocenił jako powierzchowne i wieszczyl w związku z tym ponowne załamanie gospodarcze Polski, mogące mieć katastrofalne skutki dla całej Europy²⁵⁹. Krytyczne uwagi z Austrii Departament IV przyjmował ze spokojem i refleksją. Kreisky cieszył się uznaniem w gronie polskich dyplomatów. Sporadycznie tylko decydowano się na otwartą krytykę pod jego adresem.

Polska dyplomacja przewidywała kres rządów socjaldemokratycznych w Austrii. W następnych latach zwracano uwagę na zły stan zdrowia kanclerza i konieczność powołania nowego lidera wśród socjaldemokratów²⁶⁰. Pisano wówczas, że kanclerz mający w tym czasie 70 lat zechce porzucić działalność polityczną, natomiast nie ma w szeregach partii godnego następcy. Przypuszczano, że wzmocniona pod przywództwem popularnego Aloisa Mocka Partia Ludowa może pokonać w kolejnych wyborach SPÖ. Zaobserwowano migrację preferencji wyborczych w kierunku konserwatywnym i radykalnym, czyli FPÖ²⁶¹. Przy tej okazji sondowano możliwość nawiązania większej współpracy z liderami Partii Wolnościowej, zwłaszcza Norbertem Stegerem²⁶². Zdaniem

²⁵⁸ *Polscy dyplomaci w Wiedniu...*, s. 166.

²⁵⁹ B. Kreisky, *Z Polską wiązałem zbyt duże nadzieje*, „Prawo i Życie” 1991, nr 32, s. 13.

²⁶⁰ AMSZ, D. IV Austria, z. 45/86, w. 4, *Sprawozdanie Ambasadora PRL w Wiedniu za okres od 1 VI 1980 – 28 II 1983 r.*

²⁶¹ W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 373.

²⁶² AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Austria, notatka informacyjna o jej polityce wewnętrznej, zagranicznej i stosunkach polsko-austriackich z maja 1980 roku*, s. 3.

władz polskich mógł on w przyszłości wejść do rządu jako koalicjant zarówno SPÖ, jak i ÖVP. Możliwość przejścia rządów przez Mocka traktowano z obawą. Mogłoby to skierować Wiedeń na drogę ścisłej integracji z EWG²⁶³.

Na zmianę sytuacji wewnętrznej w Austrii największy wpływ miały wybory parlamentarne z 24 kwietnia 1983 r. Kampania polityczna odbywała się w atmosferze sporu o kształt reform wewnętrznych²⁶⁴. Na nastroje wyborców wpłynęły spekulacje dotyczące skutków planowanych zmian podatkowych i stanu zdrowia kanclerza Kreisky'ego. Wbrew zapowiedziom rząd socjaldemokratyczny nie podjął walki z bezrobociem. Największy odsetek wśród osób bezrobotnych, których liczbę szacowano na 150 tys., stanowili obywatele poniżej 25. roku życia. W wyniku wyborów nastąpiła zasadnicza zmiana w układzie sił politycznych. SPÖ uzyskała 47% głosów, ÖVP 43%, FPÖ 5%. Pozostałe małe partie zdobyły poniżej 2% głosów. Dnia 24 maja po krótkich negocjacjach utworzono rząd koalicyjny na czele z socjaldemokratą Fredem Sinowatzem²⁶⁵.

Kiedy wiosną 1983 r. SPÖ straciło absolutną większość, Kreisky odrzucił możliwość sprawowania urzędu w następnej kadencji. Zrezygnował z przewodnictwa partii i wycofał się z życia publicznego. Strona polska była zaskoczona wynikiem wyborów parlamentarnych w Austrii. Zdaniem polskich dyplomatów rezultat wyborczy zaskoczył również Kreisky'ego. Przyczyną porażki miało być wewnętrzne rozbieżności SPÖ, w której utrzymywało się „duże rozdrobnienie”. Powstała po wyborach koalicja z FPÖ nie rokowała długich rządów, a nowy lider socjaldemokratów, przyszły kanclerz Fred Sinowatz, miał poglądy sprzyjające bardziej chadekom²⁶⁶. Nowy szef Ministerstwa Spraw Zagranicznych Erwin Lanc, nie miał dużego doświadczenia w dyplomacji. Początkowo, opierając się na sprawnym aparacie dyplomatycznym, utrzymał kurs wyznaczony kilkadziesiąt lat wcześniej przez Kreisky'ego, lecz sympatia nowego ministra do Hansa-Dietricha Genschera sugerowała kurs proniemiecki. Nowy rząd powołano ze znaczną pomocą Kreisky'ego. Utworzenie małej „koalicji czerwono-niebieskiej” zakładało rezygnację z dotychczasowych reform społecznych, zwłaszcza pakietu podatkowego przygotowanego

²⁶³ *Ibidem*, s. 4.

²⁶⁴ W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 366–367.

²⁶⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 45/86, w. 4, *Raport polityczny Ambasady PRL w Wiedniu* 30 XI 1983.

²⁶⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 44/86, w. 3, *Szyfrogram* nr 2642/II z 19 V 1983.

przez SPÖ. Socjaldemokraci zgodzili się również na oddanie poza urzędem wicekanclerza, trzech ministerstw – obrony, handlu i sprawiedliwości. Rząd Sinowatza nie miał solidnych podstaw politycznych. Różnice programowe zapowiadały problemy, a niezadowolenie ze strony wyborców, głównie młodych, negatywnie nastawionych do socjalistów, wróżyło w przyszłości wzmocnienie Partii Wolnościowej²⁶⁷.

Polityka zagraniczna realizowana przez rząd małej koalicji skupiona została w pierwszych miesiącach na kontynuacji polityki podjętej przez Kreisky'ego. Zdaniem polskich dyplomatów zwolniono tempo i wprowadzono zasadę „równego dystansu”. Austria nadal działała na rzecz zakończenia Spotkania Madryckiego, odroczenia rozmieszczenia rakiet amerykańskich w Europie Zachodniej, prac nad porozumieniem genewskim w sprawie rakiet średniego zasięgu, dyplomacji na Bliskim Wschodzie, zwłaszcza w Libanie czy mediacji na obszarze Kambodży, Nikaragui, San Salvador²⁶⁸. Jednocześnie podtrzymywano poprawne stosunki z krajami wschodnimi i w pierwszych miesiącach poza spotkaniami w Moskwie, Berlinie i Budapeszcie, przygotowano szereg porozumień o charakterze gospodarczym, aby łagodzić skutki sankcji amerykańskich. Do ZSRR wybrała się nie tylko grupa austriackich parlamentarzystów, ale także przedstawiciele Federalnej Izby Przemysłowej²⁶⁹.

W MSZ przewidywano problemy odnośnie do współpracy z nowym szefem Ministerstwa Handlu – Friedrichem Peterem²⁷⁰. Jako jeden z liderów FPÖ był negatywnie ustosunkowany do polityki kredytowej Kreisky'ego i sprzeciwiał się dalszemu kredytowaniu transakcji handlowych²⁷¹. Spodziewano się również zawieszenia prac polsko-austriackiej Komisji Mieszanej. Tymczasem strona rosyjska poszukiwała współpracy z koalicjantem – wicekanclerzem Stegerem. Rosjanie już w roku 1982 otrzymali propozycje współpracy politycznej ze strony FPÖ. Wówczas przedstawiciele banków i firm austriackich

²⁶⁷ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol?*, „Miesięcznik Literacki” 1981, nr 4, s. 121–124.

²⁶⁸ AMSZ, D. IV Austria, z. 45/86, w. 4, *Raport polityczny Ambasady PRL w Wiedniu 30.11.1983*, s. 5.

²⁶⁹ *Ibidem*, s. 7.

²⁷⁰ Friedrich Peter był brany pod uwagę jako kandydat na wicekanclerza w 1975 r. W. Petritsch, *Bruno Kreisky...*, s. 242.

²⁷¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 44/86, w. 3, *Szyfrogram nr 2331/II z 14.05.1983*.

korzystając z pomocy Partii Wolnościowej bezskutecznie zabiegali o poparcie KPZR²⁷². Strona rosyjska z zadowoleniem przyjęła poparcie nowego rządu austriackiego dla stanowiska Moskwy podczas rozmów w Madrycie i wystosowała oficjalne zaproszenie dla kanclerza Sinowatza. Kreisky planował podróż do ZSRR w czerwcu 1983 r.

W podsumowaniu stosunków polsko-austriackich w roku 1983 zwrócić należy uwagę na trzy istotne wydarzenia. Pierwszym była wizyta papieża Jana Pawła II w Polsce, którą austriacka opinia publiczna śledziła i oceniała, mając na uwadze konsekwencje pierwszego pobytu papieża w ojczyźnie²⁷³. Partia Ludowa wykazywała zainteresowanie sytuacją polskiego Kościoła katolickiego, na nowo przywoływała wątki sytuacji politycznej nad Wisłą i potrzebę niesienia pomocy Polakom. Drugim tematem była likwidacja stanu wojennego w lipcu 1983 r.²⁷⁴ Rząd austriacki podszedł bardzo ostrożnie do tej decyzji. Zagwarantował sobie prawo do oceny sytuacji polityczno-prawnej i decyzji związanej ze wznowieniem ruchu granicznego czy procesem łączenia rodzin. Zdaniem austriackiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych proces powrotu do stosunków sprzed kryzysu powinien być stopniowy i poprzedzony spotkaniami oraz rozmowami resortowymi²⁷⁵. Ostatnim istotnym momentem w dwustronnych stosunkach było spotkanie przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego i kanclerza Sinowatza w Nowym Jorku, we wrześniu 1983 r. Bilans relacji gospodarczych wskazywał tendencje wzrostu, choć wskaźniki w porównaniu z poprzednią dekadą były ciągle niskie²⁷⁶. Wśród towarów eksportowanych przez Polskę nadal dominowały surowce, choć ich cena była znacznie niższa niż na początku lat osiemdziesiątych. Dodatkowo eksportowano produkty rolne i wyroby przemysłu chemicznego.

²⁷² AMSZ, D. IV Austria, z. 44/86, w. 3, *Szyfrogram nr 2642/II z 19.05.1983*, s. 3.

²⁷³ F. Malinowski, *Austriackie mass media...*, s. 181–195.

²⁷⁴ M. Łętowski, *Ostatnia dekada PRL. Zapiski dziennikarza z lat 1982–1991*, Lublin 2016, s. 98–99.

²⁷⁵ ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 03-00/93-II.3/83, *Polen, Private polnische Landwirtschaft. Unterstützung seitens westlicher Kirschen und Regierungen*, 12.08.1983.

²⁷⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 45/86, w. 4, *Raport polityczny Ambasady PRL w Wiedniu 30 XI 1983*, s. 16.

5. Wnioski

Dla Polskich władz Wiedeń był ważnym partnerem gospodarczym. Zdaniem polskich polityków sukces gospodarczy zawdzięczała Austria elastycznym reformom, dzięki którym kryzys energetyczny widoczny w innych krajach zachodnich nie spowodował tak dużego spadku produkcji jak w RFN czy we Francji, dzięki czemu dochód *per capita* rósł stale do 1979 r. i stawiał Austrię w gronie dziesięciu najbogatszych państw w Europie. Oceniając politykę zagraniczną Kreisky'ego zwracano w Polsce uwagę na otwarcie Austrii na problemy międzynarodowe i „nieszablonowe” rozwiązania. Z jednej strony komentowano takie podejście jako konsekwentną realizację zasady neutralności, z drugiej jako chęć współpracy gospodarczej z państwami spoza Wspólnego Rynku. Zaznaczono, że kanclerz jako wieloletni, główny architekt polityki zagranicznej posiadał ambicje stworzenia z Wiednia ośrodka spotkań i kooperacji. Kanclerz, który cytował przemówienia Breżniewa, wizytował stolicy państw wschodnich i kontynuował z nimi współpracę pomimo wojny w Afganistanie, był ważnym partnerem politycznym.

Wydarzenia z roku 1980 były przykładem, że w starciu z masowym ruchem społecznym wojsko, milicja i służby specjalne często pozostawały bezradne. Sytuacja polityczna w Polsce i odsunięcie Edwarda Gierka od władzy jesienią 1980 r. nie wpłynęły na ówczesną politykę kredytową Austrii. Debatowano o dodatkowych inwestycjach planowanych w Polsce w następnych latach i o prognozach spłat poszczególnych transz kredytu przyznanego w czerwcu tego roku. Kreisky był zdania, że Moskwa nie pozwoli na to, aby państwo polskie nie spłaciło zaciągniętych za granicą zobowiązań, choć doniesienia płynące z placówek dyplomatycznych Austrii w krajach europejskich zwracały uwagę na katastrofalną sytuację w Warszawie. Pomimo pogarszającej się koniunktury politycznej planowano kolejną wizytę kanclerza, aby podkreślić znaczenie stosunków dwustronnych i odwrócić uwagę od narastającego kryzysu.

Postawa Kreisky'ego wobec przemian w Polsce w latach 1980–1981 była dwuznaczna. Z jednej strony było to konsekwentne, praktykowane od lat sześćdziesiątych ostrożne reagowanie na problemy polityczne za żelazną kurtyną, przynoszące Austrii zyski gospodarcze i miano „pomostu” pomiędzy Wschodem i Zachodem. Z drugiej jednak strony skala i tempo przemian w Polsce zaskoczyły wszystkich zachodnich obserwatorów. Kanclerz miał często problem z tym, aby właściwie przewidzieć rozwój sytuacji w naszym kraju i reagował

impulsywnie. Choć był dobrze poinformowany i szacował konsekwencje finansowe dla Austrii wynikające z opóźnienia chociażby dostaw polskiego węgla, to nie był w stanie przewidzieć skali migracji polskich obywateli do Austrii czy wynikających z niej problemów społecznych. Niechęć Kreisky'ego wobec otwartej krytyki władz w Warszawie przyniosła mu spadek w notowaniach wyborczych i wzmożone ataki opozycji parlamentarnej. Z wielu negatywnych wypowiedzi pod adresem polskich związkowców bądź Kościoła katolickiego, podchwytywanych przez prasę międzynarodową, musiał się wycofywać lub tłumaczyć. Kreisky do końca, czyli do wprowadzenia stanu wojennego, miał nadzieję na pokojowe rozwiązanie kryzysu i opanowanie gospodarczego chaosu, choć możliwości decyzyjne władz powołanych jesienią roku 1980 oceniał negatywnie. Do ostatnich tygodni 1981 r. planowano prace dwustronnych komisji gospodarczych mających ustalić nowe, dogodniejsze dla Polski warunki spłat zaciągniętych kredytów. Austria zainwestowała w stosunki z Polską wiele. Plany na dalszą współpracę legły w gruzach w grudniu roku 1981. Kanclerz po wprowadzeniu stanu wojennego zaangażował się w pomoc na rzecz poszkodowanych robotników i ostro potępił pacyfikację w kopalni „Wujek”.

Od lutego 1982 r. polscy dyplomaci zabiegali o przełamanie impasu w relacjach dwustronnych, nie tylko z Wiedniem, ale również z pozostałymi krajami zachodnimi. Austria nie stosowała wobec Polski żadnych restrykcji gospodarczych, dodatkowo agitowała na forum międzynarodowym przeciwko sankcjom amerykańskim. Choć Kreisky sprzyjał Polakom w kwestii pomocy gospodarczej, to stanowczo sprzeciwiał się jakimkolwiek wizytom państwowym do czasu zakończenia obowiązywania stanu wojennego. Komentował negatywne skutki bojkotu polskich towarów czy ograniczenia w eksporcie polskiego węgla działające na niekorzyść obydwu państw. W drugiej połowie roku 1982 można dostrzec wspólne działania na forum międzynarodowym na rzecz Polski inspirowane przez Austrię i Francję. Kanclerz podjął wówczas również inicjatywy w kwestii pomocy humanitarnej dla polskich uchodźców, angażując przy tym fundusze i poparcie polityczne wielu krajów zachodnioeuropejskich. Archiwum Bruno Kreisky'ego obfituje w korespondencję pochodzącą od polskich rodzin rozdzielonych w wyniku zamknięcia granic i bezpośrednio proszących kanclerza o wsparcie. Bilans pomocy udzielonej Polakom i Polsce w dobie stanu wojennego ze strony austriackiego rządu i społeczeństwa jest nie do przecenienia. Właściwie do końca sprawowania urzędu Kreisky osobiście pracował nad planem pomocy dla Polski. Żył wówczas przekonanie, że nie tylko państwa za-

chodnie mogą udzielić tej pomocy, lecz również ZSRR potraktuje polskie zobowiązania jako własne i będzie w jakimś stopniu partycypował w spłatach.

Kilka miesięcy po wyborach parlamentarnych w Austrii w Polsce skończył się formalnie stan wojenny (22 lipca 1983 r.). Pewien etap dwustronnych relacji austriacko-polskich również dobiegł końca. Zakończyła się osobista dyplomacja Kreisky'ego z dystansem obserwującego sprawy polskie i dbającego o przywrócenie wymiany gospodarczej. Dla socjaldemokratycznego polityka austriackiego Polska była ważnym krajem wschodnim, o dużym potencjale demograficznym i gospodarczym, z którym warto było współpracować pomimo tragicznej sytuacji, w jakiej się znalazł. Kanclerz patrzył na wydarzenia w naszym kraju jak na probierz zmian w całym regionie. Przewidywał, że konsekwencje przemian w Polsce będą miały wpływ na pozostałe kraje komunistyczne. Podkreślał rolę polskich dyplomatów w inicjowaniu przemian politycznych i gospodarczych w innych państwach. Ubolewał nad brakiem współpracy tych państw nad projektami ponadnarodowymi wzmacniającymi ich potencjał gospodarczy. Przez cały okres sprawowania władzy Kreisky inspirował i wspierał pomysły służące emancypacji politycznej Warszawy z zachowaniem, czy też wykorzystaniem, tych warunków, w jakich przyszło żyć Polakom po roku 1945.

V. BRUNO KREISKY I JEGO POLITYKA ZAGRANICZNA W POLSKIM DYSKURSIE PUBLICZNYM

1. Metahistoria i adaptacja społecznych narzędzi badawczych w naukach humanistycznych

Kreślone za pomocą bogatych narzędzi językowych podejście dyskursywno-historyczne (DHA) stanowi ramy dla badaczy patrzących na dynamikę zachodzących procesów. Mówimy o analizie dyskursywno-historycznej, kiedy badacze skupieni na historycznych przemianach używają analizy dyskursu do opisu warunków, jakie konstytuowały te przemiany. Związki pomiędzy badaniem historycznym a analizą dyskursu przedstawiono m.in. we wprowadzeniu do pracy zbiorowej pod redakcją Ruth Wodak *The Discourse Studies Reader. Main currents in theory and analysis*¹. Historia może „interweniować” w dziedzinie analizy dyskursu na różne sposoby:

a. Historiografia funkcjonuje jako swoisty dyskurs w obrębie nauki. Sama historia może być traktowana jako dyskurs. W ten sposób również teoretycy dyskursu badają wiedzę, tak jak historycy piszą narracje. Historycy, aby przedstawić neutralne rachunki „rzeczywistości” mobilizują szereg praktyk dyskursywnych do reprezentowania czasu historycznego.

b. Analiza dyskursu jako zestaw narzędzi metodologicznych dla historyków. Analiza dyskursu może zaopatrzyć historyków w narzędzia analityczne, aby uzyskać pełne zrozumienie tekstów z przeszłości. Historycy nie muszą polegać na swoich subiektywnych interpretacjach. Mogą wykorzystać ilościowe, jak i jakościowe metody do oceny wiedzy historycznej.

c. Wreszcie, analiza historyczna jako dyskurs może porównywać dyskursy z perspektywy historycznej. Można więc prześledzić historyczne zmiany w dyskursie lub praktyki dyskursywne w ich społeczno-kulturowych kontekstach historycznych².

Spośród wielu rozbudowanych definicji dyskursu przyjęto klasyfikacje przedstawione przez Ruth Wodak³. Jak pisze badaczka:

¹ *Introduction. Section VI. Historical Knowledge*, [w:] *The Discourse Studies Reader. Main currents in theory and analysis*, eds. J. Angermüller, D. Maingueneau, R. Wodak, Amsterdam 2014, s. 319.

² *Ibidem*, s. 319.

³ *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa 2011.

Analiza dyskursu daje ogólne ramy pojęciowe na potrzeby badań społecznych ukierunkowanych problemowo. Pozwala ona na połączenie różnych wymiarów interdyscyplinarności i wielu punktów widzenia dotyczących przedmiotu badań.

Korzystając z metod badawczych typowych dla historii wykorzystano analizę jakościową dyskursu i oceny postrzegania powojennej polityki zagranicznej Austrii we współczesnej Polsce. Rozpatrywano dyskurs „jako działanie społeczne, gdzie przyglądano się konkretnym wzorcom, wspólnym cechom, relacjom dotyczącym różnych tekstów i warunkom w jakich powstają”⁴.

W związku z tym, że powojenny polski dyskurs dotyczący młodej republiki austriackiej rozwijał się w warunkach kontroli i różnego rodzaju ograniczeń, postawiono sobie za cel porównanie zmiany wizerunków postrzegania tematów związanych z Austrią. Głównym zamierzeniem było uchwycenie punktów wspólnych dla przenikających się wzajemnie obrazów i podkreślenie wspólnych argumentów⁵. Argumenty te często przenoszono do nowych kontekstów politycznych i społecznych. Wyłoniło się przy tym nowe ujęcie dyskursu rozwijanego w powojennej Polsce, łączącego elementy narracji estetycznej i syntezy nacechowanej schematami wytworzonymi dla działań politycznych⁶.

Poszczególne podrozdziały skupiają się bardziej na strategiach realizowanych podczas wytwarzania dyskursu, mniej zaś uwagi poświęcają językowej i gramatycznej formie przekazów⁷. Przedmiotem tej analizy nie są procedury regulujące powstawanie polskiego dyskursu, lecz wizerunki Austrii i kanclerza Kreisky’ego ukazane w kontekście powojennych stosunków

⁴ *Ibidem*, s. 13.

⁵ J. Flowerdew, *Critical Discourse Analysis and Historiography. The Case of Hong Kong’s Evolving Political Identity*, Basingstoke 2012; H. Heer, W. Manoschek, A. Pollak, R. Wodak, *The Discursive Construction of History: Remembering the German Wehrmacht’s War of Annihilation*, Basingstoke 2008; R. Wodak, R. de Cillia, M. Reisigl, K. Liebhart, *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh 2009.

⁶ Problematyka zajmująca się dyskursem publicznym w Polsce znajduje stale nowych badaczy. M. Czyżewski, *W stronę teorii dyskursu publicznego*, [w:] *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Kraków 1997; *Krytyczna Analiza Dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008.

⁷ M. Foucault, *Porządek dyskursu. Wykład inauguracyjny wygłoszony w College de France 2 grudnia 1970*, Gdańsk 2002, s. 7.

bilateralnych⁸. Kontekst globalny, w jakim osadzone były wytwarzane teksty, został częściowo opisany w poprzednich rozdziałach.

W przypadku powojennych warunków, w jakich rozwijał się w Polsce dyskurs, istotne były normy narzucone przez Moskwę⁹. Nie bez znaczenia pozostawał fakt przyjęcia po roku 1956 przez kierownictwo ZSRR priorytetów w poszukiwaniu nowych dróg współpracy z Zachodem i postrzegania państw neutralnych jako tych, z którymi można i należy nawiązać szerszą współpracę¹⁰. W Polsce podjęto w ostatnich latach szereg badań charakteryzujących mechanizmy powstawania i utrwalania dyskursu w okresie PRL¹¹.

Zbiorem przekazów stanowiących warstwę tekstów były w publikacji: teksty prasowe, publicystyka, reportaże, analizy gospodarcze, relacje świadków i wybrane artykuły zagraniczne cytowane w prasie polskiej. Wszystkie materiały zostały opublikowane w polskiej przestrzeni publicznej po roku 1945. W różnym stopniu były opiniotwórcze¹². Ich forma i estetyka nie miały aż tak dużego znaczenia dla charakteryzowanego dyskursu. Analizowane materiały przez dziesięciolecia kształtowały w Polsce wyobrażenia na temat Austrii jako państwa, z którym utrzymujemy relacje dwustronne, Bruno Kreisky zaś przez wiele lat charakteryzowany był jako główny architekt sukcesów politycznych republiki.

Podobnie jak zrobiła to Ruth Wodak, w tej pracy przyjęto definicję dyskursu sformułowaną przez Jay Lemke w roku 1995¹³. Według tej definicji dyskurs za-

⁸ T. A. van Dijk, *Badania nad dyskursem*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T. A. van Dijk, Warszawa 2001, s. 13; R. Wodak, *Wstęp. Badania nad dyskursem, ważne terminy i problemy*, [w:] *Jakościowa analiza dyskursu...*, s. 13.

⁹ A. Skrzypek, *Mechanizmy klientelizmu. Sosunki polsko-radzieckie 1965–1989*, Pułtusk–Warszawa 2008, s. 15–61.

¹⁰ Na ile był inspirowany i sterowany przez władzę – M. Mazur, *Propagandowy obraz świata. Polityczne kampanie prasowe w PRL w latach 1956–1980. Model analityczno-koncepcyjny*, Warszawa 2003; A. Pawlicki, *Kompletna szarość. Cenzura w latach 1965–1972. Instytucja i ludzie*, Warszawa 2001.

¹¹ D. Skórczewski, *Teoria, literatura, dyskurs. Pejzaż postkolonialny*, Lublin 2013; K. Franczak, *Kalający własne gniazdo. Artyści i obrachunek z przeszłością*, Kraków 2013; *Historie, społeczeństwa, przestrzenie dialogu. Studia postzależnościowe w perspektywie porównawczej*, red. H. Gosk, D. Kołodziejczyk, Kraków 2014.

¹² U. Eco, *Nadinterpretowanie tekstów*, [w:] *Interpretacja i nadinterpretacja*, red. U. Eco, R. Rorty, J. Culler, Ch. Brooke-Rose, Kraków 1996, s. 65.

¹³ J. Lemke, *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*, London 1995, s. 7. „Kiedy mówię o dyskursie w ogólności, zwykle mam na myśli działanie społecz-

kłada istnienie pewnych wzorców i wspólnych cech w ramach wiedzy i struktur, natomiast tekst jest konkretną i unikatową jego realizacją. Analizę tekstów drukowanych, obecnych w polskim dyskursie w okresie powojennym, rozpoczęto od ustalenia, czym są media drukowane, a także jaka pula materiałów źródłowych była dostępna w opisywanym czasie. Metodę budowania korpusu służącego do badania przyjęto za Gerlinde Mautner¹⁴. Metoda budowania korpusu zależy w dużym stopniu od badanego problemu i przyjętych hipotez¹⁵. Do zasobów językowych, do których należy się odwołać w analizie dyskursu, należą: leksyka (znaczenie ocenne, etykietowanie poszczególnych aktorów wydarzeń), przechodniość (kto robi co i dla kogo, typy przykładów werbalnych z użyciem czasownika robienie, dzielenie), modalność (wyrażanie pewności lub nieokreśloności), wskazanie źródła oraz obecność różnych „głosów” w tekście, koherencja i kohezja w tekście, a także narzędzia argumentacyjne służące nawiązaniu więzi pomiędzy autorem a czytelnikiem. Kluczowym argumentem są przekazy niewerbalne dodawane do tekstu: elementy wizualne, wielkość czcionki, obramowania, mapy, elementy komiksu, grafiki¹⁶. Gdy dochodzi do ocenego nacechowania słów, mówimy o tym kto ich używa, w jaki sposób i w jakim kontekście, wykorzystuje się słowa sztandarowe „banner keyword” lub stygmatyzujące „stigma keyword”. Zdaniem O’Halloran i Coffina jest to „pozycjonowanie czytelnika tak, aby przyjął określony punkt widzenia”¹⁷.

ne nadawania znaczenia za pomocą języka lub innych systemów symbolicznych w określonej sytuacji lub otoczeniu [...] za każdym razem, kiedy nadawane jest określone znaczenie, charakterystyczne dla tych dyskursów, powstaje konkretny tekst. Dyskursy jako działanie społeczne w większym lub mniejszym stopniu podlegające zwyczajom społecznym tworzą teksty, które będą w jakimś stopniu podobne pod względem swoich znaczeń [...] kiedy chcemy skupić się na konkretnych cechach zdarzenia lub sytuacji mówimy o tekście. Kiedy chcemy przyjrzeć się wzorcom, wspólnym cechom, relacjom dotyczącym różnych tekstów i okazji mówimy o dyskursach”.

¹⁴ G. Mautner, *Analiza gazet, czasopism i innych mediów drukowanych*, [w:] *Jakościowa analiza dyskursu...*, s. 56–61.

¹⁵ *Ibidem*, s. 61

¹⁶ *Ibidem*, s. 71.

¹⁷ K. O’Halloran, C. Coffin, *Checking Overinterpretation and Underinterpretation. Help from Corpora in Critical Linguistics*, [w:] *Applying English Grammar*, eds. A. Hewing, C. Coffin, K. O’Halloran, London 2004, s. 277.

W pracy *Conceptual history* niemiecki uczony Reinhart Koselleck zastanawia się nad możliwością badania znaczenia idei bez używania rozbudowanej bazy językowej. Według Kosellecka większość krytycznych głosów odnoszących się do podejścia, w którym omawiane koncepcje oderwane są od szerokiego kontekstu tekstualno-społecznego, sprowadza się do tezy, że obszerna baza tekstowa jest niezbędna. Niemiecki uczony krytykuje to podejście używając argumentów zaczerpniętych z praktyki. Uważa on, że większość ocen wiąże się z preferencjami osobistymi, nie zaś ze znajomością kontekstu, w jakim powstał tekst¹⁸. Niemiecki badacz dowodzi, że komparatywne studia dotyczące kluczowych konceptów wypracowanych w różnych społecznościach i językach, są i będą atrakcyjne dla współczesnych badaczy. Koselleck wymienia trzy zasadnicze powody, dla których odrzucamy przekazy źródłowe. Część przekazów ma unikalny charakter i wartość¹⁹. Prasa na przykład spełnia swoje zadanie informując czytelników o tym, co ważne danego dnia, nikt nie interesuje się (poza historykami i socjologami) dziennikami sprzed tygodni czy miesięcy. Do tej grupy, poza gazetami, należą również listy, memoranda i przemowy. Są produkowane do natychmiastowej konsumpcji i posiadają określone w czasie zastosowanie. Drugim typem są leksykony i słowniki. Trzecią zaś grupą są tzw. teksty klasyczne. W przeciwieństwie do leksykonów nigdy nie wpływają na warunki zmieniające myślenie na temat zjawisk, znaczeń bądź ich odbioru²⁰.

Podczas badania historii pojęć uczeni niemieccy wykazali ciągłą zmianę w obrębie znaczeń, wynikającą z przemian otoczenia, w jakich pojęcia są kształtowane. Dowiedli, że niezwykle rzadko zdarzało się, aby znaczenia słów i stany im odpowiadające nawiązywały do siebie przez długi czas lub zmieniały się paralelnie²¹. W studiach nad ewolucją pojęć Reinhart Koselleck ostrzega przed pułapkami. Nie należy sprowadzać badań historycznych wyłącznie do działania i zmiany podstawowych pojęć w obrębie tematu, dziedziny. Pamiętać również trzeba o różnorodności języków używanych przez różne warstwy, grupy, partie czy nawet klasy. Czym innym była austriacka neutralność w komentarzach

18 R. Koselleck, *Conceptual history*, [w:] *The Discourse Studies Reader...*, s. 334.

19 *Idem*, *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego*, Warszawa 2009, s. 100.

20 *Ibidem*, s. 339.

21 H. Schultz, *Begriffsgeschichte und Argumentationsgeschichte*, [w:] *Historische Semantik und Begriffsgeschichte*, Hg. R. Koselleck, Stuttgart 1979, s. 43–74.

pracowników MSZ, natomiast dodatkowe lub też uproszczone jej konotacje zawierają materiały przygotowane przez polskich publicystów. W trakcie badań nad powojenną historią Austrii pytania o pojęcia wiodące, które konstytuują tę narrację, stawiane są wciąż na nowo i otrzymują wciąż nowe odpowiedzi. Zmieniające się na przestrzeni kilkudziesięciu lat doświadczenia wytwarzają wciąż nowe sposoby podejścia, które zmuszają do nowego pisania starych historii.

Najnowsze badania polskie odnoszące się do problematyki dyskursu zwracają uwagę na powtarzające się pojęcie kontekstu jako czynnika spajającego różne podejścia metodyczne. Kontekst jest wówczas postrzegany w skali mikro – pragmatyka zdania, wyrażenia – lub w skali makro – analizy dyskursu. Anna Duszak w rozdziale pracy zbiorowej – *Pragmatyka, retoryka, argumentacja. Obrazy języka i dyskursu w naukach humanistycznych*, omawia dzieje zastosowań KAD w naukach społecznych i humanistycznych również na gruncie polskim²².

Przygotowując określone publikacje na tematy związane z Kreiskim, z zamiarem włączenia ich do dyskursu publicznego, autorzy: dyplomaci, politycy, wojskowi, dziennikarze, literaci, artyści czynili to w określonym celu. Intencyjność związana z propagowaniem wiedzy na temat Austrii miała dla badanego tematu kluczowe znaczenie. Można przyjąć, że intencje koncentrowały się wokół kilku grup tematycznych: przybliżenia realiów życia w państwie neutralnym, promocji ideałów walki o bezpieczeństwo międzynarodowe, czemu realizowana zasada neutralności sprzyjała, pozyskania silnego, demokratycznego państwa zachodniego, poszukującego kontaktów handlowych na Wschodzie, określenia zasad współpracy politycznej i gospodarczej państw z różnych systemów, wyznaczenia i utrwalenia elementów pozytywnie charakteryzujących stosunki dwustronne, zwłaszcza wątków związanych ze wspólną tradycją i kulturą sięgających historii nowożytnej.

²² A. Duszak, *Dyskurs w badaniach kontekstu społecznego*, [w:] *Pragmatyka, retoryka, argumentacja. Obrazy języka i dyskursu w naukach humanistycznych*, Kraków 2014, s. 227. Na potrzeby omówienia roli jaką odgrywał kontekst w różnorodnych ujęciach badawczych w obrębie lingwistyki, Duszak wyznacza trzy odrębne etapy rozwoju KAD: protodyskursywny (gramatyczny), predyskursywny (tekstowy) oraz etap dyskursywny *sensu stricto* – czyli interdyskursywny. W zakończeniu zaś stwierdza, że debata dotycząca konieczności stworzenia nowego podejścia do badań nad dyskursem i wyznaczenia wspólnych zagadnień związanych ze społeczną analizą dyskursu klaruje nowy etap, umownie nazwany zwrotem postdyskursywnym

Strategie na podstawie których wprowadzano przyjęte intencje w życie, a raczej w tekst, można zaś podzielić na dwie grupy – temporalne i wynikowe. Pierwsze zakładały działania determinowane wyraźnymi cezurami, rocznicami, punktami przełomowymi, doktrynami, wizytami na najwyższym szczeblu. Drugie zaś nastawione były na wyraźny efekt – wynik działań zakładał element ewaluacji i oceny informacji zwrotnej zarówno w Polsce, jak i w Austrii.

Austrię jako temat obecny w polskim dyskursie publicznym cechują dwa zasadnicze wątki przewodnie – przeszłość i kultura. Do wspólnych doświadczeń, relacji, mitów, dokonań, stosunków gospodarczych dziedziczonych i panujących odwołują się zarówno autorzy tekstów, jak i współcześni badacze. Kultura zaś, systemowo wzmacniana przez Wiedeń, od wieków znajdowała w naszym kraju grono aktywnych odbiorców. Współcześnie kultura miała być swoistą marką młodej, aktywnej republiki z jednej strony nawiązującej do tego, co we wspólnocie niemieckojęzycznej ważne i godne naśladowania, z drugiej zaś wyznaczając własne drogi, wartości i cele²³. Dla Bruno Kreisky'ego te dwa tematy były niezwykle istotne podczas współpracy z państwami Europy Środkowej. Wspólna przeszłość stanowiła podstawę, lecz niejedyny fundament dalszego rozwoju. Przeszłość ta była istotą kształtowania nowej tożsamości narodowej zarówno Austrii, jak i państw sąsiadujących. Kultura, będąca drugim komponentem wzajemnych kontaktów, pomagała w dookreślaniu tożsamości na tle innych państw w regionie i stanowiła widoczny wskaźnik samoświadomości państw komunistycznych. Kanclerz Kreisky zwracał szczególną uwagę na stwarzanie warunków, w których mogło dochodzić do prezentacji kulturalnych osiągnięć państw wschodnich.

2. Badanie polityki zagranicznej w dyskursie publicznym Polskie wizerunki Bruno Kreisky'ego

Dyplomacja Bruno Kreisky'ego, a zwłaszcza „polityka sąsiedztwa” – *Nachbarschaftspolitik*, była ofertą skierowaną m.in. do Polski i polskie władze musiały się odnieść do tego tematu w przestrzeni publicznej. Wątek ten podjęto, aby

²³ A. Kisztełińska-Węgrzyńska, *Bruno Kreisky w polskim dyskursie publicznym w latach 1956–1983*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku. Österreich nach 1945 im polnischen öffentlichen Diskurs*, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, Kraków 2016, s. 173–229.

zastanowić się nad możliwością adaptacji narzędzi badawczych typowych dla Krytycznej Analizy Dyskursu (KAD) w naukach historycznych – historii dyplomacji²⁴. W publikacji przyjęto cezury dotyczące działalności politycznej Bruno Kreisky'ego – głównego architekta „polityki sąsiedztwa” w latach, kiedy sprawował on funkcję ministra spraw zagranicznych (1959–1966) i kanclerza (1970–1983).

Takie ujęcie tematu i charakterystyka polityki zagranicznej Austrii w polskim dyskursie w okresie PRL pozwala na analizę ważnego, powstającego i utrwalanego dzięki określonym procedurom pewnego portretu politycznego męża stanu i państwa, które było neutralne i wyrażało wolę współpracy z państwami komunistycznymi²⁵. Obszar Europy Środkowej stanowi współcześnie ważny i atrakcyjny temat badawczy²⁶. Korzystając z metod badawczych typowych dla historii wykorzystano analizę jakościową dyskursu do badania powojennej dyplomacji i postrzegania dyplomacji kanclerza Bruno Kreisky'ego w polskiej przestrzeni publicznej. Lata działalności kanclerza przypadają na okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, kiedy to mechanizmy włączania określonych treści, tekstów do dyskursu publicznego były bardzo wyraźne – tym łatwiej skupić się na efekcie prac związanych z ich publikowaniem. Przedmiotem tej analizy nie są procedury dotyczące ograniczania czy cenzury, lecz to, co dzięki nim powstało – obrazy kanclerza Bruno Kreisky'ego na tle Austrii – neutralnej republiki, ukazanej w kontekście powojennych stosunków bilateralnych²⁷.

W polskich materiałach archiwalnych można dostrzec ścieranie się opinii na temat austriackich polityków, realizowanych strategii i koncepcji współpracy czy skutków tejże. Teksty te stanowią pewną matrycę wypełnioną informacjami, opiniami i argumentami, w pewnej tylko części przenoszonymi poprzez teksty prasowe do szerszego grona odbiorców. W tym aspekcie notatki prasowe, materiały Polskiej Agencji Prasowej, felietony, korespondencje, wywiady, dawały pewien margines swobody w uzupełnianiu wiedzy na temat Zachodu, przekazywania jej czy też utrwalania w świadomości społecznej, w wyznaczony

²⁴ R. Wodak, *Wstęp. Badania nad dyskursem...*, s. 11.

²⁵ U. Eco, *Nadinterpretowanie tekstów...*, s. 65.

²⁶ W. Parafianowicz-Vertun, *Europa Środkowa w tekstach i działaniach. Polskie i czeskie dyskusje*, Warszawa 2016, s. 17–18.

²⁷ T. A. van Dijk, *Badania nad dyskursem...*, s. 13.

przez władzę sposób. Ważne było również to, na jakich warunkach i zasadach treści dotyczące polityki i dyplomacji wchodziły do przestrzeni publicznej²⁸. Był to bez wątpienia dyskurs zamknięty, ograniczony wytycznymi płynącymi z Moskwy, w niewielkim stopniu poszukujący możliwości rozwoju poza oficjalnymi kanałami medialnymi²⁹. Część polskich tytułów prasowych dysponowała stałymi korespondentami w Wiedniu i mogła się w związku z tym opierać na relacjach stanowiących pracę wykonaną na miejscu, w Austrii. Materiały przygotowywane przez zagranicznych korespondentów, choć podobnie jak relacje krajowe pochodzące z Agencji PAP wzmacniały przekaz establishmentu, to miały znacznie szerszy i ciekawszy kontekst. Kształtowały różne obrazy demokratycznego państwa, wspierającego sprawy polskie w przestrzeni międzynarodowej³⁰.

Kluczowe znaczenie podczas badania dyskursu publicznego miało określenie związków pomiędzy prezentowanymi w tekstach argumentami a uwarunkowaniem społeczno-kulturowym. Przyjęto, że analiza historyczna także jako dyskurs może porównywać dyskursy z perspektywy historycznej. Można więc prześledzić historyczne zmiany w dyskursie lub praktyki dyskursywne w ich społeczno-kulturowych kontekstach historycznych³¹. Każdy materiał źródłowy, prezentujący w tym przypadku kanclerza Kreisky'ego, wynikał z określonego zapotrzebowania społecznego. Każdy komunikat to odpowiedź na konkretne problemy społeczne. Dlatego też dominujący pozytywny wizerunek Austrii, jaki się w tych tekstach powtarza, nie wynikał z chęci wzmocnienia przekazu dotyczącego zachodniego państwa, lecz podkreślenia tych zjawisk, które w powiązaniu z Polską uzupełniały informacje kierowane przez władzę do obywateli.

Metoda budowania korpusu źródłowego zależy w dużym stopniu od badanego problemu i przyjętych hipotez³². Przyjęłam w tym badaniu hipotezę, iż pozytywny wizerunek kanclerza w polskim dyskursie, tworzony po roku 1956, rozwijany w latach sześćdziesiątych i wzmacniany w siedemdziesiątych,

28 Problematyka zajmująca się dyskursem publicznym w Polsce znajduje stale nowych badaczy. M. Czyżewski, *W stronę teorii dyskursu...*; *Krytyczna Analiza Dyskursu. Interdyscyplinarne podejście...*

29 Zob. *Przeskoczyć tę studnię strachu. Autor i dzieło a cenzura PRL*, red. E. Skorpupa, Kraków 2010.

30 G. Mautner, *Analiza...*, s. 56.

31 *Introduction. Section VI. Historical Knowledge...*, s. 319.

32 G. Mautner, *Analiza...*, s. 61.

wynikał z faktu podkreślenia neutralnego charakteru państwa zachodniego w przeciwieństwie do militarnych potęg Niemiec, USA czy Francji. Ponadto stanowisko polskie było reakcją na systemowo od lat realizowaną przez Austriaków *soft power* i „politykę sąsiedztwa” skierowaną zwłaszcza do państw Europy Środkowej. Ta forma dyplomacji wspierana przez lata odpowiednim prawem i ustawami wzmacniającymi kulturę austriacką poza granicami kraju, skupiona na promocji jej osiągnięć i języka niemieckiego, znajdowała w Polsce podatny grunt. Austria była więc potrzebna jako ten partner zachodni, którego nie należało się, w przeciwieństwie do Niemiec, obawiać i który chętnie pomagał w określaniu roli Polski jako lidera w regionie. Upraszczając tezę – wykorzystywano dyplomację Bruno Kreisky’ego i neutralną Austrię do wzmocnienia międzynarodowej pozycji Polski. Decydującą rolę w kształtowaniu pozytywnego obrazu Austrii w polskiej przestrzeni publicznej odegrał sam kanclerz. Jeśli przyjmiemy, że głównym przedmiotem badawczym jest dyplomacja i polityka zagraniczna Bruno Kreisky’ego realizowana wobec Polski, to wśród kryteriów przedmiotowych wymienić należy poglądy polityczne i doprecyzowanie ich genezy (z czego wynikały, jak kształtowały je doświadczenia życiowe, wpływ osób z najbliższego otoczenia, rodzina, emigracja). Do kryteriów podmiotowych będą zaś należeć elementy tworzące politykę zagraniczną Austrii – akty prawne, życie polityczne, wybory parlamentarne i relacje ze Wschodem. Na ile powstawanie tych materiałów zależało od jednostek czy też pochodziły od grup, jaki był wpływ na nie partii rządzącej bądź opozycji? Rozpatrując kryteria przestrzenne – ważna była Polska jako obszar wschodni i nasz kraj w kontekście relacji z państwami wschodnimi w okresie, kiedy Bruno Kreisky sprawował funkcję ministra spraw zagranicznych i kanclerza Austrii. Pytania badawcze koncentrują się wokół tezy, że przychylne nastawienie Kreisky’ego do Polski wynikało z jego wewnętrznego przekonania o potrzebie współpracy ze Wschodem, nie zaś z warunków, jakie stwarzała strona polska poszukująca po wojnie współpracy politycznej i handlowej z państwami demokratycznymi. Nastawienie to, kształtowane przez kilkudziesięcioletnie relacje z Polską, wynikało z wielu elementów: uczestnictwa elit austriackich w tworzeniu nowej tożsamości narodowej, budowy niezależności w stosunkach z EWG i potrzeby poszukiwania innych obszarów współpracy, wypracowywaniu niezależności od Niemiec, poglądów partyjnych liderów partii socjaldemokratycznej w Austrii, doświadczeń osobistych i emigracji Kreisky’ego, miejsca Polski na tle innych państw Europy Środkowej, potencjału ekonomicznego i demograficznego Polski.

Założenia analizy retorycznej koncentrują się wokół tego, jak prezentowany był określony wątek w przestrzeni publicznej, czy i w jakim zakresie dopuszczane były odmienne stanowiska, kto je reprezentował i jaki miały wydźwięk. Ostatnim wątkiem analizy retorycznej było opisanie struktury czasowej i przyjętych przez autorów strategii argumentacyjnych. Czy zastosowane argumenty były powtórzeniem już funkcjonujących w opinii publicznej, czy używano metafor i interaktywnej organizacji rozmowy, czyli z jakimi społecznymi działaniami wobec rozmówcy były kojarzone poszczególne wypowiedzi lub ich fragmenty i z jaką spotykały się ripostą³³.

Zbiór wybranych tekstów to kilkadziesiąt publikacji prasowych i publicystycznych wydanych w Polsce po roku 1956. Materiały te konfrontowano z archiwaliami, aby ustalić, na jakim etapie powstawały schematy dotyczące oceny poszczególnych wydarzeń i komentarze do nich, a także tego, co pomijano w dyskursie publicznym. Analiza retoryczna tekstów dotyczących polityki zagranicznej Bruno Kreisky'ego doprowadziła do wyodrębnienia kilku najważniejszych wizerunków polityka, kształtowanych w okresie powojennym. Wyłączono grupę wątków kluczowych, dzięki czemu można szczegółowo odnieść się do zmian w obrębie oceny działań kanclerza. Wśród dwóch obrazów najczęściej opisywanych na przestrzeni kilkudziesięciu lat (tzn. w latach 1959–1983) i odnoszących się do wątków biograficznych Bruno Kreisky'ego, w polskich przekazach medialnych dominuje motyw socjalistycznych i antykomunistycznych poglądów. Kolejne wizerunki charyzmatycznego ministra i kanclerza, utożsamianego z republiką w okresie kilkunastu lat, wiązały się z partnerstwem eksponującym mocną pozycję Polski i polsko-austriackie związki kulturowe, a także z żydowskim pochodzeniem polityka. Publikacje wydane po roku 1981 stanowią pewne podsumowania kariery politycznej Kreisky'ego, zwracając uwagę na wyjątkową rolę tego polityka w historii Austrii. Z punktu widzenia polskich interesów najważniejszym i najczęściej eksponowanym tematem w całym okresie 1959–1983, było stanowisko wobec kwestii współpracy ze Wschodem. Punkty przełomowe, to wydarzenia ważne dla polskich władz, będące jednocześnie wyznacznikami nowych etapów w rozwoju dyskursu dotyczącego wybranych wątków. Wśród najważniejszych wymienić należy rok 1956 – nastąpiła wów-

³³ P. Ciołkiewicz, *Pamięć zbiorowa w dyskursie publicznym. Analiza polskiej debaty na temat wpędzeń Niemców po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2012, s. 101–121.

czas modyfikacja podejścia państw komunistycznych do państw neutralnych i jednocześnie zmiana na stanowisku ministra spraw zagranicznych Polski – resortem kierował odtąd Adam Rapacki. W roku 1970 nowe władze w Warszawie i Wiedniu rozpoczęły najlepszy okres relacji dwustronnych. Rok 1981 przyniósł z kolei zamrożenie stosunków dwustronnych i bazowanie w narracjach dotyczących jedynie przeszłości Austrii i Polski. Choć wymienione cezury były punktami zwrotnymi w dziejach stosunków dwustronnych i wzajemnego postrzegania, korekta w obrębie narracji była bardziej płynna, w pewnym sensie odroczone, i wiązała się głównie z możliwością cytowania tekstów zagranicznych.

a. Socjalista

Pisząc o kształtowaniu sylwetki politycznej Kreisky'ego zwracano uwagę na specyficzne środowisko, jakie stwarzał Wiedeń w okresie międzywojennym. Od najmłodszych lat Kreisky przejawiał zainteresowanie socjalizmem i wraz z rozwojem tych poglądów zdobywał pierwsze polityczne doświadczenia, w czasach gdy tego typu działalność narażała na represje. Zdaniem dziennikarzy socjalizm był słowem wywołującym kłopoty w powojennej Austrii. Z jednej strony łączony był z ruchem socjalistycznym popularnym w Republice Weimarskiej, z drugiej zaś stosunek do niego wyznaczała granica ze Wschodem i okupacja radziecka z lat 1945–1955. Socjalizm wiązał się z palącym tematem wyboru obozu politycznego w nowej republice i brakiem silnych podstaw ruchu robotniczego nad Dunajem. To z kolei wynikało z ograniczonego zaplecza ekonomicznego. Mała liczba fabryk czy brak w zasadzie koncentracji przemysłu poza stolicą nie dawały możliwości silniejszego rozwoju socjalizmu. Stąd widoczne w międzywojniu związki z ruchem niemieckim, który inspirował politycznie, dając programy, organizując spotkania czy proponując metody działania i rozwoju.

Kształtowanie się poglądów politycznych młodego Kreisky'ego wynikało z przekonania, że socjalizm i realizm muszą iść w parze³⁴. Realizm polityczny socjalistów austriackich wiązał się z programem niemieckich socjaldemokratów z Bad Godesberg z roku 1959, nie rezygnował z dziedzictwa marksizmu i zakładał pragmatyzm w relacjach państwo – społeczeństwo. Przykładem mo-

³⁴ Z. Ramotowski, *Mat kanclerski. Austria po wyborach*, „Życie Warszawy” 1975, nr 233, s. 5.

delowym miał być tu socjalizm szwedzki. Dominowało przekonanie o potrzebie współtworzenia struktur władzy we współudziale wszystkich grup politycznych i społecznych. Program polityczny forsowany przez młodego polityka zakładał ciągle reformy. Miały one gwarantować przychylność wyborców i świadczyć o nieustannym rozwoju politycznym partii. Zaznaczano jednak, że środki rewolucyjne, stosowane w przeszłości bądź przez inne współczesne partie socjalistyczne, były wykluczone³⁵.

Ułatwieniem we wprowadzaniu reform miała być zaangażowana polityka zagraniczna wzmacniająca społeczeństwo i niezależność kraju. Kreisky jako kanclerz zwracał uwagę na cztery elementy składające się na sukces programu socjalistów austriackich: znacjonalizowanie przemysłu ciężkiego, które nie wywołało bezrobocia, lecz stworzyło konkurencyjne na rynku światowym przedsiębiorstwa. Drugi element to walka z nierównościami społecznymi na poziomie rodziny, oznaczająca wsparcie dla edukacji i samorozwoju obywateli³⁶. Trzeci wątek wiązał się z modernizacją kodeksu karnego, czwarty zaś z powołaniem urzędu ombudsmanna, który miał chronić obywateli przed nadużyciami administracji publicznej³⁷.

Podczas studiów prawniczych na Uniwersytecie Wiedeńskim Kreisky nawiązał cenne kontakty polityczne³⁸. Pisano, że z mieszczańską odwagą przeciwstawiał się komunizmowi i nie obawiał się ideologicznych programów³⁹. W czasie, kiedy pracował nad rozprawą doktorską Adolf Hitler dokonał anschlusu. Socjaliści zostali uwięzieni i osądzeni za działalność przeciwko państwu. Kreisky'emu udało się zbiec z więzienia w sierpniu 1938 r. i przedo-

³⁵ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol?*, „Miesięcznik Literacki” 1981, nr 4, s. 121–124.

³⁶ *Kanclerz Austrii Bruno Kreisky przybędzie do Polski*, „Głos Robotniczy”, 22 VI 1973, nr 147, s. 1.

³⁷ M. Conditto, *Socjalizm według formuły Kreisky’ego*, „La Stampa”, 23 III 1975; [przedruk] *Rudolf Kirchschläger, Bruno Kreisky*, PAP Zeszyty Dokumentacyjne, 1976, nr 2 (35), s. 35–39.

³⁸ E. Röhrlich, *A Century in a Lifetime: Biographical Approaches to Bruno Kreisky (1911–1990)*, [w:] *Austrian lives. Contemporary Austrian Studies*, vol. 21, ed. G. Bischof, New Orleans 2011, s. 147–163. Podczas studiów poznał Otto Bauera, który sugerował mu wybór studiów prawniczych. Początkowo Kreisky rozważał pójście na medycynę. Bauer miał wówczas powiedzieć: „Partia potrzebuje prawników”.

³⁹ M. Conditto, *Socjalizm według formuły...*, s. 35.

stać do Szwecji. Był to bardzo ważny okres w kształtowaniu poglądów politycznych przyszłego przywódcy⁴⁰. W latach 1938–1945 Bruno Kreisky publikował teksty do skandynawskich i brytyjskich pism socjalistycznych, spotykał się i nawiązał przyjaźnie z Willy Brandtem, a także z Olofem Palme, poznał zasady funkcjonowania państw neutralnych i planował rozwój powojennej Austrii⁴¹. Energia, pomysłowość i ambicja młodego polityka były widoczne już podczas pobytu na emigracji⁴². Kreisky został przewodniczącym Klubu Austriackich Socjalistów przebywających w Szwecji. Angażował się w organizację pomocy humanitarnej dla obywateli austriackich, głównie dla dzieci, co spotkało się w kraju z bardzo pozytywnym odzewem. Okres pobytu na emigracji traktowany był w polskich przekazach jako kluczowy. Wówczas powstały ważne założenia polityczne i plany przyszłego kanclerza. Często nawiązywano do niego jako do czasu kształtowania się poczynąń późniejszego męża stanu.

Po powrocie do kraju w roku 1945 Kreisky – podobnie jak inni reemigranci – nie był mile widziany. Tłumaczono to wówczas niesprzyjającymi warunkami, jakie stwarzały w swych strefach okupacyjnych władze państw zachodnich. Próbował podjąć współpracę z wpływowymi politykami SPÖ, uznał jednak ostatecznie, że lepszym rozwiązaniem będzie powrót do Szwecji, w której był odpowiedzialny za nawiązanie stosunków politycznych i gospodarczych z okupowaną Austrią. „Kreisky’ego można zaliczyć do grona ojców nowej rzeczywistości austriackiej. Dla świadomych swej historii Austriaków rola jaką ówczesnie odgrywał predestynuje go do rangi ojca ojczyzny”⁴³. Kreisky’emu – socjaliście udało się zbudować niezależność na tle innych ugrupowań socjaldemokratycznych Europy Zachodniej. Choć marzył o wspólnym, zjednoczonym ruchu i często był postrzegany w latach siedemdziesiątych jako jego lider, to dbał również o niezależność stanowiska austriackiego i odrzucał ingerencję w sprawy swojej

⁴⁰ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik. Zwischen österreichischer Identität und internationalen Programm, Zeitgeschichte im Kontext 2*, Göttingen 2009, s. 127–151.

⁴¹ F. Kreissler, *We are in Favor of the Independence of this Country. Bruno Kreisky as an Emblematic Figure Reflecting Austrian Identities*, [w:] Bruno Kreisky. *Seine Zeit und mehr. Era and Aftermath, Wissenschaftliche Begleitpublikation zur 240. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien 18. September bis 15. November 1998*, Wien 1998, s. 200–215.

⁴² *Kanclerz Austrii Bruno Kreisky przybędzie do Polski...*, s. 1.

⁴³ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 125.

partii ze strony innych sił politycznych⁴⁴. Polskim komentatorom odpowiadało to, że utrzymywał niezależność wobec socjaldemokracji niemieckiej. Choć zwracano uwagę na jego przyjaźń z Willy Brandtem, to starano się prezentować Kreisky'ego jako najsilniejszego polityka działającego w europejskim ruchu socjaldemokratycznym.

W momencie przejścia przez Kreisky'ego przywództwa w SPÖ partia przeżywała głęboki kryzys. Ciągłe jeszcze wierna zasadom austromarksizmu wegetowała w izolacji. Nowy lider przekształcił ją z partii walki klasowej w liberalne ugrupowanie polityczne, odwołujące się do potrzeb robotników zasilających mieszczański elektorat wielkich miast. Grupa ta „zamiast kajdanów miała do stracenia samochody, domki jednorodzinne i wczasy na Majorce”⁴⁵. Cytaty z Marksa, Engelsa i Otto Bauera zostały zastąpione ideami Johna Kennetha Galbraitha. Wizja nowoczesnej Austrii okazała się atrakcyjna dla robotników, młodzieży i części inteligencji, dając partii socjalistycznej w wyborach w roku 1970 zwykłą, a w 1971 r. bezwzględną większość w parlamencie.

Socjalistyczny rząd Kreisky'ego, pierwszy rząd większościowy jaki stworzyła ta partia, wprowadził nowe prawo karne, nową ustawę podatkową, nowy podatek od wartości dodanej, sprzyjał rozwojowi EFTA, wprowadził parytet w radach nadzorczych przedsiębiorstw, zreformował ustawę dotyczącą telewizji i radia, zreformował armię i opracował ustawę antyaborcyjną. Zdaniem polskich przekazów był postępowy i konkurencyjny w stosunku do pozostałych sił politycznych Austrii. Z zadowoleniem podkreślano, że poparcie dla Kreisky'ego w latach siedemdziesiątych rosło systematycznie⁴⁶.

Pozwala mu jako przewodniczącemu rządzącej partii a równocześnie kanclerzowi Republiki Austrii prowadzić politykę, która w odczuciu społeczeństwa austriackiego, jako najbardziej optymalna w obecnych warunkach, jest akceptowana. [...] Z nurtu realistycznego wypływa również jednoznaczne zaangażowanie Kreisky'ego na rzecz rozwijania stosunków Austrii z państwami socjalistycznymi⁴⁷.

44 J. Eidlitz, *Król słońca i socjalista*, „Deutsche Zeitung/Christ und Welt”, 27 VI 1975, PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 42–47.

45 J. Tycner, *Papa Austriae*, „Prawo i Życie” 1990, nr 32, s. 13.

46 M. Podkowiński, *Neutralność i współistnienie*, „Perspektywy” 1973, nr 25, s. 26.

47 AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky'ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej*.

Wraz z kolejnymi wygranymi wyborami w polskiej przestrzeni publicznej eksponowano zasługi socjalistycznego kanclerza i chwalono reformy.

Młody aktywista, z którym rozmawiałem w siedzibie wiedeńskiej SPOe przy Leowel Strasse powiedział mi wręcz: „Bez Kreisky’ego nie mielibyśmy nawet co marzyć o tak wyraźnym zwycięstwie. Cała ta rozgrywka przypominała przecież bardziej konkurs piękności niż walkę programów politycznych. Nie mamy się co oszukiwać – wielu wybierało nas nie jako partię, głosowali po prostu na Kreisky’ego”⁴⁸.

Poglądy socjalistyczne Kreisky’ego pełne też były sprzeczności. Choć doświadczył prześladowań politycznych w okresie wojny, bronił austriackich nacjonalistów, jak chociażby w sporze z Szymonem Wiesenthalem o kandydata na wicekanclerza Friedricha Petera w 1975 r. Był pacyfistą, lecz jednocześnie rozumiał rewolucjonistów organizujących zamachy w Tyrolu Południowym, gdzie domagano się praw dla niemieckojęzycznej ludności włoskiej prowincji. Dostrzegano w tej polityce lojalności wobec austriackiej racji stanu pewną tradycję. Austriaccy Żydzi byli zwolennikami domu Habsburgów, chyba że byli radykałami i rewolucjonistami. Kreisky wybierając z tradycji monarchii habsburskiej to, co wzmacniało nową tożsamość narodową państwa nie odciął się całkowicie od przeszłości. Przyczynił się do likwidacji kompleksu habsburskiego, jaki ciążył na I Republice, i spotkał się z Ottonem von Habsburgiem.

Kreisky wie dobrze, co jest winien tradycji narodowej. Przywrócił Austriakom ich tożsamość narodową. Dzisiaj młody człowiek w Wiedniu czy Grazu zapytany kim jest, nie odpowie austriackim Niemcem, ale po prostu Austriakiem⁴⁹.

Dla polskich publicystów niezrozumiały był również stosunek polityka-socjalisty do katolików. Według Kreisky’ego integralny socjalizm polegał na kompromisie z Kościołem katolickim, który poprzez traktatowe regulacje z lat 1962–1964 został ostatecznie osiągnięty. Tym, co według Kreisky’ego łączyło socjaldemokrację z Kościołem był ich antykomunizm i rozwijana wspólnie pomoc potrzebującym⁵⁰.

⁴⁸ Cyt. za: J. Tycner, *Ery Kreisky’ego ciąg dalszy*, „Prawo i Życie” 1979, nr 21, s. 13.

⁴⁹ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 124.

⁵⁰ E. Röhrlich, *Kreiskys Aussenpolitik...*, s. 245.

Pisząc o socjalizmie Kreisky'ego wielokrotnie używano słowa – zwycięzca zarówno w kontekście wygranych wyborów, reform, przywództwa w partii, przewodnictwa w socjalistycznym ruchu europejskim, jak i relacji z opozycją⁵¹. „Ostatnie wybory są czwartymi, z których wyszedł jako zwycięzca”⁵². Uzupełniano takie przekazy informacjami dotyczącymi partnerskich stosunków z Austrią, stabilizacją w relacjach gospodarczych i planami na przyszłość.

b. Antykomunista

Pisząc o poglądach politycznych Kreisky'ego wspomniano w Polsce często o jego antykomunizmie. Patrzono na ten temat dwójako. Z jednej strony Kreisky – polityk austriacki przeciwny partii komunistycznej KC KPÖ, działającej w Austrii i zyskującej śladowe poparcie w wyborach parlamentarnych w okresie powojennym. Z drugiej zaś strony wyłapywano te wypowiedzi czy zachowania polityka, które odnosiły się do innych państw komunistycznych. W tekstach starszych, towarzyszących pierwszej wizycie z 1960 r. i pochodzących z lat sześćdziesiątych pisano o antykomunizmie w formie zarzutu i poświęcano temu wątkowi wiele uwagi. „Bruno Kreisky jest antykomunistą. Jest pod tym względem twardy jak kość”⁵³. W czasie gdy SPÖ była w opozycji (po roku 1966) Kreisky koncentrował się mocno na polityce wewnętrznej i rozwoju własnej partii. Odrzucał otwarcie SPÖ na lewo, uwidocznilo się to w uchwalonej przez kierownictwo partii w Eisenstadt deklaracji (1969). Zawierała ona absolutny zakaz współpracy z KPÖ. Krytyka Kreisky'ego „trafiła” szczególnie w wydawcę „Nowego Forum” Güntera Nenninga, który wydawał swoją gazetę na prośbę ruchu studenckiego. Na zjeździe partyjnym SPÖ jesienią 1968 r. Kreisky sformułował zarzut przeciw Nenningowi. Krytyka Kreisky'ego wymierzona w politycznie zaangażowanych publicystów miała różne przyczyny. Merytorycznie zaś odrzucał kierowanie integralnego socjalizmu zdecydowanie na lewo⁵⁴.

⁵¹ J. Tycner, *Ery Kreisky'ego ciąg dalszy...*, s. 13.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ H. Kalt, *Autoportret komunisty*, „Volkesstimme”, 24 IV 1975; [przedruk] „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa], 1976, nr 2 (35), s. 40.

⁵⁴ F. Muhri, *Austria: Nowa sytuacja – nowe zadania*, „Problemy Pokoju” 1981, nr 4, s. 38–44.

Zdaniem austriackich komunistów, których stanowisko powtarzała polska prasa, antykomunizm Kreisky'ego brał się z wydarzeń związanych z radziecką okupacją Austrii. ZSRR domagał się koncesji na wydobycie ropy naftowej i udziału w przedsiębiorstwach będących w czasie wojny własnością niemiecką. Kreisky uważał wówczas, że taka decyzja wiązałaby się z upadkiem republiki i wpędzeniem państwa w „status półkolonialny”. Jednocześnie podkreślano, że Austriacy nie obawiali się przekazać praw do przedsiębiorstw koncernom anglosaskim. Prasa polska stała na stanowisku, że antykomunizm pozostawał w sprzeczności z zasadą wieczystej neutralności⁵⁵.

W tekście publicystycznym z „Nowych Czasów”, przedrukowanym przez PAP, autor uzasadnia, że antykomunizm kanclerza jest sprzeczny z duchem czasu. W polskiej prasie wielokrotnie eksponowano antykomunistyczne wypowiedzi polityka⁵⁶. Poglądy Kreisky'ego traktowano jak niewygodny dogmat. Przypomniano w tekście, że socjaldemokraci kierujący Międzynarodówką Socjalistyczną w Zurychu w 1965 r. odmówili współpracy z komunistami w Austrii, choć w innych krajach było to możliwe. Jak przykłady podano Francję i Chile. Antykomunizm Kreisky'ego i popieranie postulatów ÖVP stały w sprzeczności z prawami robotników⁵⁷. Wypowiedź Czernousowa stanowiła pewną zachętę do zmiany stanowiska i próbę ośmieszenia poglądów kanclerza, gdyż scharakteryzowano je jako – „leksykon dnia wczorajszego”. Temat antykomunizmu był drażliwym punktem oceny polityków zachodnich, których wypowiedzi były niewygodne i wymagały pewnego komentarza w przestrzeni publicznej. W prasie polskiej z upływem czasu zaczęto żartować z antykomunizmu w wersji, jaką prezentował kanclerz. Wynikało to z przekonania, że nie był on szkodliwy, lecz przygotowany na potrzeby austriackich spraw wewnętrznych.

c. Partner

W roku 1950 Kreisky został wezwany do Wiednia, aby objąć funkcję doradcy do spraw polityki zagranicznej przy urzędzie prezydenckim. W latach 1951–1959 sprawował szereg funkcji doradczych głównie z zakresu polityki zagranicznej

⁵⁵ H. Kalt, *Autoportret komunisty...*, s. 40.

⁵⁶ F. Muhri, *Główna przesłanka przeobrażeń społecznych*, „Problemy Pokoju” 1979, nr 5, s. 18–24.

⁵⁷ M. Czernousow, *Leksykon dnia wczorajszego*, „Nowe Czesy”, 6 IV 1974; PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 33.

państwa, prac nad *Traktatem państwowym* i umów handlowych zawieranych po II wojnie⁵⁸. Był to czas, w którym Kreisky przeistoczył się z doradcy politycznego i urzędnika niższej klasy w aparacie biurokratycznym państwa w czołowego polityka opozycyjnego, któremu powierzono kluczowy resort – Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Bruno Kreisky pełniący w młodym wieku funkcję ministra spraw zagranicznych, od 1970 r. zaś kanclerza, był wielokrotnie przywoływany w prasie polskiej jako gwarant dobrych stosunków z Polską. Początki tych narracji były jednak skromne w szczegóły biograficzne i raczej schematycznie ukazywały rozwój kariery politycznej działacza Socjalistycznej Partii Austrii. Lata, kiedy sprawował funkcję ministra wiązały się z zaostrzonym rygorem cenzury i czasami walki o uznanie zachodniej granicy Polski. Temat ten był tak istotny dla polskich władz, że właściwie cały dyskurs dotyczący polityki zagranicznej Polski był mu podporządkowany. W tym początkowym okresie, czyli do roku 1970, pojawiły się jednak określenia, które zostały w charakterystyce Kreisky'ego na dłużej. Przede wszystkim był to zdolny socjalista, mający ambicje przywódcze, nie tylko w Austrii, ale także na forum międzynarodowym. Polityk otwarty na współpracę ze Wschodem – podkreślano przy tym i wymieniano jego przyjazd do Polski w 1960 r. Był to człowiek bardzo zamożny i świetnie wykształcony, w latach siedemdziesiątych nie obawiano się używać sformułowania intelektualista. Najczęściej stosowaną strategią podczas prezentacji sylwetki kanclerza były metafory i cytaty pochodzące z jego wypowiedzi. Był to dość sprytny zabieg stosowany przez publicystów, aby urozmaicić tekst i jednocześnie nie narazić się cenzorom. W świetle tych fragmentów ukazuje się nam człowiek dowcipny, czytany, z dumą mówiący o swojej ojczyźnie i odważnie broniący jej interesów⁵⁹. Wielokrotnie w tym czasie „zderza się” postać kanclerza z innymi zachodnimi politykami socjaldemokratycznymi. Podkreślając rolę Kreisky'ego w tym ruchu wymieniano jego związki z Polską⁶⁰. Jeden

⁵⁸ *Kanclerz Austrii Bruno Kreisky przybędzie do Polski...*, s. 26.

⁵⁹ AMSZ, D. IV Austria, z. 31/82, w. 4, *Tezy do rozmów Towarzysza Premiera P. Jaroszewicza z Kanclerzem Austrii, Bruno Kreisky'm, podczas nieoficjalnej wizyty w Polsce w dniach 16–20 września 1976 roku*; AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Pilna notatka z 10 maja 1973 roku*.

⁶⁰ M. Podkowiński, *Stanowczy kanclerz*, „Perspektywy” 1975, nr 6, s. 8; idem, *Obiad w Hofburgu [przed wizytą prezydenta Austrii w Polsce]*, „Perspektywy” 1975, nr 20, s. 9; B. Kreisky, *Dwudziestolecie Traktatu państwowego*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1975, t. XCIV, s. 15.

z polskich korespondentów – Jan Urbaniak zaznaczył, że „austriackie koła inteligenckie wykazują dużą znajomość historii Polski i zrozumienia dla współczesnych problemów politycznych naszego kraju”⁶¹.

W roku 1970 Bruno Kreisky jako niekwestionowany lider socjalistów po wygranych wyborach parlamentarnych został wybrany na kanclerza i funkcję tę sprawował nieprzerwanie do roku 1983⁶². „Polityka sąsiedztwa” nabrała większego tempa ze względu na odprężenie w relacjach międzynarodowych, stąd liczba wizyt państwowych i zawieranych w tym czasie umów międzynarodowych wzrosła⁶³. Podczas przygotowań do pierwszej kanclerskiej wizyty Kreisky’ego w Polsce w roku 1973 pojawiło się w dokumentach wiele komentarzy dotyczących relacji Austrii z tzw. KS [krajami socjalistycznymi].

Tym dobitniej podkreślić należy, że realista polityczny Kreisky stosuje w dziedzinie polityki zagranicznej taktykę popierania – czy raczej demonstacyjnego aprobowania – trendów rozwojowych, a więc trendu odprężeniowego, czy idei zwołania EKBiW⁶⁴.

W czasopiśmie „Vorwärts” ukazał się przed posiedzeniem ratyfikacyjnym Bundestagu wywiad Kreisky’ego, w którym wyraźnie stwierdził on, że gdyby układy wschodnie miały nie dojść do skutku, oznaczałoby to zahamowanie procesu odprężenia na czas nie dający się bliżej określić. „Polityka wschodnia dotyczy nas wszystkich” stwierdził Kreisky⁶⁵.

Choć polskie komentarze dotyczące dyplomacji Kreisky’ego wobec Europy Środkowej były pozytywne, pojawiały się także akcenty innej treści:

⁶¹ J. Urbaniak, *Austriacy oczekują szefa polskiego rządu*, „Trybuna Ludu”, 19.09.1965, nr 260, s. 1.

⁶² B. Kreisky, *Przemówienie [podczas spotkania w pałacu Rady Ministrów 25 VI 1973 roku]*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 176, s. 4; idem, *Przemówienie*, 30 IX 1974, „Trybuna Ludu” 1974, nr 274, s. 2.

⁶³ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Planowanie wizyty Bruno Kreisky’ego w Polsce*; A. Kisztelinska-Węgrzyńska, *Z historii dyplomacji polsko-austriackiej w latach 70. XX w. Wizyty kanclerza Austrii Bruno Kreisky’ego*, „Przegląd Zachodni” 2015, nr 1, s. 139–157.

⁶⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Planowanie wizyty Bruno Kreisky’ego w Polsce*.

⁶⁵ AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka biograficzna 1973*, s. 3.

Obecnie Austria obserwując szybko postępujący dialog Wschód–Zachód usiłuje nadrobić własne zaległości, zwłaszcza że jej położenie geograficzne: sąsiedztwo z CSRS, Węgrami i Jugosławią, preferuje ją wręcz do odegrania ważnej funkcji w ramach procesu odprężenia i intensyfikacji stosunków Wschód–Zachód⁶⁶.

Natomiast dokumenty archiwalne wskazują, że pierwsze szczegółowe interpretacje polityki austriackiej wobec państw wschodnich pochodziły z przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Zaznaczono w nich potrzebę większego zainteresowania proponowaną współpracą, kierowaną – jak wówczas sądzono – wyłącznie do Jugosławii i Polski.

Zmiana w opisie i prezentacji sylwetki austriackiego polityka nastąpiła po roku 1973⁶⁷. Złożyły się na nią nie tylko przemiany polityczne w Polsce, większa swoboda w wyrażaniu opinii, udział polskich korespondentów w wydarzeniach w samej Austrii, ale również bardzo pozytywny stosunek nowego kanclerza do Polski i zmian w okresie *détente*⁶⁸. Kanclerz Kreisky uznał NRD, zorganizował serię wizyt w krajach demokracji ludowej, namawiał do podpisania wieloletnich umów gospodarczych, opartych na wymianie surowców i technologii. Marian Podkowiński pisał: „Jest to niewątpliwie cios zadany polityce zjednoczeniowej RFN”⁶⁹. Kreisky prowadził śmiałą politykę międzynarodową, prezentował się jako lider państw małych i niezaangażowanych podczas szczytu KBWE, a także optował za stworzeniem silnej kolacji państw zaangażowanych w rozbrojenie⁷⁰. W ocenie reform zrealizowanych przez pierwsze dwa jego gabinety dominowały pochwały. Każde kolejne wygrane wybory – 1975, 1979 r. – opisywano jako wielki, osobisty sukces polityczny. Przybliżano reformy, jakie zapewniły zwycięstwo i relacjonowano kompromisy zawierane pomiędzy socjalistycznym rządem a poszczególnymi grupami społecznymi⁷¹. Wiele uwagi poświęcono chociażby referendum na temat wykorzystania energii pochodzącej z elektrowni atomowych. Austriacy zdecydo-

66 AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Pilna notatka z 9 lipca 1973 roku*.

67 R. Drecki, *Austria: czynny udział w sprawach Europy*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 113, s. 7.

68 M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 124.

69 *Ibidem*, s. 124.

70 AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Informacja o wynikach wizyty Prezesa Rady Ministrów Towarzysza Edwarda Babiucha w Austrii*.

71 J. Tycner, *Ery Kreisky’ego ciąg dalszy...*, s. 13.

wali w 1978 r. o odrzuceniu takiego rozwiązania i rozpisaniu przedterminowych wyborów. Socjaliści przygotowali je pod hasłem: „Droga Austrii na lata osiemdziesiąte”. Kreisky zaznaczył wyraźnie, że nie zamierza tworzyć rządu koalicyjnego. Jeśli socjaliści nie zdobędą większości, to zrezygnuje z pełnienia funkcji kanclerza.

U schyłku lat siedemdziesiątych pisano o Kreiskym – fenomen. Na dalszy plan zeszły zarzuty o antykomunizm, choć nie znaczy to, aby o nich zapomniano. Podkreślano dumę Austriaków z silnego kanclerza, który wzmocnił ich kraj i stworzył z Wiednia centrum międzynarodowej dyplomacji⁷². Choć gospodarka austriacka w dużym stopniu związana była z zachodnioniemiecką, i przez to narażona była na wahania koniunkturalne, przeżywała rozwój. Bezrobocie wynosiło 2% i było najniższe w Europie. Kreisky przewidział nadciągający na początku lat siedemdziesiątych kryzys energetyczny i odpowiednio przygotował na niego Austrię. Polscy publicyści, opisując politykę bliskowschodnią Wiednia, zwracali uwagę na niezależność tego państwa i konieczność silniejszej z nim kooperacji ekonomicznej⁷³.

W strategiach narracyjnych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, aż do ustąpienia kanclerza w roku 1983, zwraca się uwagę na fakt istnienia wspólnego wroga Wiednia i Warszawy, jakim były Niemcy Zachodnie⁷⁴. Wielokrotnie podkreślano te wydarzenia z życia politycznego Austrii, które wskazywały na konflikt interesów z Bonn. Z drugiej zaś strony próbowano tłumaczyć opinii publicznej, że Kreisky był pośrednikiem w relacjach z Niemcami, ponieważ miał wśród tamtejszych socjaldemokratów duże poparcie. W latach osiemdziesiątych pisało o kanclerzu właściwie w samych superlatywach. Cytatów zaś używano dla wzmocnienia wizerunku polityka nietuzinkowego. Polskie materiały PAP czy archiwalia chwaliły wprost zachodniego partnera za umiejętność przewidywania problemów politycznych i rozstrzygania ich na drodze skutecznych reform. Przekazy prasowe obfitowały w relacje z austriackiego życia politycznego, w których wymieniano nie tylko trafne decyzje polityczne, lecz nastroje społeczne

⁷² T. Brodzic, *Mosty i polityka*, „Prawo i Życie” 1976, nr 46, s. 13.

⁷³ D. Luliński, *Austria i polityka odprężenia. Korespondencja z Wiednia*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 117, s. 7.

⁷⁴ B. Kreisky, *Neutralność nie oznacza absencji w polityce międzynarodowej*, rozm. M. Podkowiński, „Perspektywy” 1972, nr 23, s. 6–7; Z. Ramotowski, *Mat kanclerski...*, s. 5.

i źródła popularności kanclerza⁷⁵. Socjalistyczne poglądy były wówczas atutem. Kreisky'ego opisywano jako „swojego człowieka w Wiedniu” i w pewnym sensie utożsamiano się z jego sukcesami. Po wprowadzeniu stanu wojennego kanclerz wycofał się z dialogu z polską władzą. Odmówił spotkania, oficjalnej pomocy i zaangażował się w akcje społeczne wspierające obywateli polskich w zakresie pomocy materialnej czy łączenia rodzin. Strona polska do 1989 r. oceniała w oficjalnych komunikatach Austrię jako wyjątkowego partnera politycznego i gospodarczego, przywołując wspinałą tradycję współpracy z Kreisky'm⁷⁶.

W jednym z dokumentów z roku 1973 przygotowanym na potrzeby przyjazdu kanclerza do Polski, pojawiła się w podsumowaniu charakterystyka, którą można śmiało potraktować jako esencję polskich ocen dyplomatycznych:

Kreisky jest politykiem zdecydowanie prozachodnim, elastycznie i zręcznie reagującym na wydarzenia w polityce międzynarodowej. Przy całym swoim „programowym” antykomunizmie i selektywnym podejściu do KS-ów [krajów socjalistycznych – A. K.-W.] ma jednak ambicje odgrywania roli europejskiego męża stanu, zwłaszcza w dziedzinie normalizacji między państwowych stosunków europejskich, stawiającego na utrzymanie pozycji Austrii jako aktywnego partnera europejskiego dialogu i znajdowanie koncyliacyjnych rozwiązań. Posiada zdolność wyczuwania nastroju społeczeństwa, w zależności od potrzeb potrafi w sposób oportunistyczny zlekceważyć wszelkie skrępowania oraz nakazy partyjne i ideologiczne. Posiada duże poczucie humoru. Ataki przeciwników odpiera często przy pomocy celnego, niszczącego dowcipu. Posiada umiejętność taktycznego wykorzystania błędów przeciwników. Jest zawsze gotowy do dyskusji na każdy temat, w czasie której przejawia dużą aktywność, wojowniczość i ducha walki⁷⁷.

Podobne sformułowania publikowano w prasie⁷⁸.

⁷⁵ T. Derlatka, *W obronie superbogatyń*, „Trybuna Ludu” 1977, nr 59, s. 6; J. Stairbacher, *Perspektywy współpracy gospodarczej z Polską*, „Przegląd Organizacji” 1976, nr 10, s. 410.

⁷⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Notatka o ważniejszych aspektach stosunków polsko-austriackich*; AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Sugestie do rozmowy Towarzystwa Ministra S. Olszowskiego z austriackim ministrem SZ. W. Pahrem*; AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Sugestie do rozmów Tow. J. Wiejacza w Wiedniu*.

⁷⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka biograficzna 1973*, s. 5.

⁷⁸ C. Rudziński, *Austria w Europie*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 172, s. 5.

W obchodzeniu się ze wschodnioeuropejskimi krajami satelickimi Kreisky trzymał się zasadniczo jednej reguły: chodziło mu o to, by odbudować stosunki. Podczas gdy pojęcia takie, jak „polityka sąsiedztwa” czy „polityka wschodnia” kojarzyły się raczej z programem ogólnowschodnioeuropejskim, Kreisky traktował każde państwo na swój własny sposób⁷⁹. Dla polskich publicystów takie podejście stanowiło ułatwienie, ponieważ najistotniejsze były oceny relacji dwustronnych – tego oczekiwały władze w Warszawie. Ocena całości relacji Austrii z państwami wschodnimi była tyle trudna, co ryzykowna. Dyplomacja Kreisky’ego wobec Polski opisywana była w naszym kraju początkowo bardzo ostrożnie, później zaś pozytywnie⁸⁰. Po pierwszych wygranych wyborach, w roku 1970, zastanawiano się na ile program wyborczy socjalistów był zdominowany przez obietnice i „piękne słówka”, czy rzeczywiście stanowił „alternatywę dla nowoczesnej Austrii”⁸¹. Kanclerz jawił się jako partner, sojusznik, ambitny przywódca, lider socjalistów, polityk otwarty na Wschód i chętny do współpracy gospodarczej z tym obszarem⁸². Właściwie od połowy lat siedemdziesiątych konsekwentnie powtarza się w polskich przekazach pozytywny obraz rozwoju stosunków dwustronnych w czasach rządów Kreisky’ego. Nawet w okresie stanu wojennego przyjęto, że możliwa była współpraca z politykiem, który konsekwentnie promował sprawy polskie na forum międzynarodowym. Po wprowadzeniu stanu wojennego kanclerz odmawiał dialogu, choć zarazem swymi posunięciami, wypowiedziami starał się nie szkodzić polskim władzom⁸³.

Jeśli chodzi o warunki kształtujące wizerunek kanclerza-polityka na przestrzeni kilkudziesięciu lat, to można wśród nich wyróżnić kilka grup: dotyczące

⁷⁹ T. Bodulan, *Z sympatii i wzajemnych korzyści*, „Czas” 1976, nr 48, s. 21; M. Podkowiński, *W stronę odprężenia*, „Perspektywy” 1976, nr 49, s. 18.

⁸⁰ J. Moszczeński, *Trudna kadencja. Po sukcesie SPÖ*, „Życie Warszawy” 1975, nr 280, s. 8.

⁸¹ K.K., *Sylwetka tygodnia*, „Tygodnik Kulturalny” 1970, nr 13, s. 2.

⁸² T. Derlatka, *Obrady polsko-austriackiej komisji gospodarczej*, „Trybuna Ludu” 1976, nr 228, s. 2; idem, *Pod figowym listkiem niezależności*, „Trybuna Ludu” 1977, nr 44, s. 7; idem, *Polsko-austriacka współpraca gospodarcza*, „Życie Warszawy” 1976, nr 227, s. 4.

⁸³ A. Paczkowski, *Dyplomacja polska czasów kryzysu (1980–1989)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, red. W. Michowicz, W. Materski, Warszawa 2010, s. 821–825; A. Skrzypek, *Dyplomacja polska między Wschodem a Zachodem (1976–1981)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 731–821.

autora przekazu, jakości merytorycznej wypowiedzi, okresu, w którym powstawały, wpływu dotychczasowych relacji dwustronnych czy pewnej tradycji oceny, na wynik końcowy.

d. Mąż stanu

Podkreślając zasługi Bruno Kreisky'ego dla Austrii często prezentowano osiągnięcia na rzecz kształtowania neutralności. Dla polskich władz było to korzystne z wielu powodów. Państwa neutralne traktowano jako naturalnych sojuszników i wykorzystywano je do rozwoju współpracy politycznej i handlowej z obszarem demokratycznym. Ich wsparcie na forum międzynarodowym miało znaczenie, chociażby podczas prac nad Konferencją Bezpieczeństwa czy uznaniem polskich interesów politycznych. Ponadto neutralne państwo austriackie było otwarte na współpracę ze Wschodem⁸⁴. Trudne początki małego państwa o dużych ambicjach politycznych i bolesnej przeszłości związanej z kryzysem gospodarczym rozgrywającym się w otoczeniu potężnych państw totalitarnych zmuszały Austriaków do poszukiwania własnych i unikalnych dróg rozwoju. „Polityka sąsiedztwa” rozumiana jako ogół stosunków Austrii z państwami z najbliższego otoczenia, głównie jednak wschodnimi, miała być dla Wiednia gwarantem niezależności ekonomicznej⁸⁵. Obszar wschodni nie był najważniejszym terenem współdziałania, ale zdecydowanie był tym, którego nie należało wykluczać od początku istnienia II Republiki⁸⁶. Był to w pewnym stopniu także kierunek narzucony na mocy porozumień poprzedzających podpisanie *Traktatu państwowego*. Współpraca z sąsiadami i państwami basenu naddunajskiego, niezależnie od odrębności ustrojowych i położenia prawnomiędzynarodowego, dawała Austriakom szansę odegrania roli odpowiedzialnego za cały region partnera polityczne-

⁸⁴ E. Brix, *The State of Austrian Foreign and Security Policy in Times of Geopolitical Change*, [w:] *Austrian Studies Today. Contemporary Austrian Studies*, vol. 25, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2016, s. 244.

⁸⁵ J. Reiter, *Drogi w niepewną przyszłość*, „Życie Warszawy” 1977, nr 65, s. 5.

⁸⁶ E. Schmidl, *Austrian Security Policy after the End of the Cold War*, [w:] *Austria's International Position After the End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. 22, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2013, s. 108; E. Schmidl, J. Sheehan, *What Does it Mean To Be Neutral? Postwar Austria from a Comparative Perspective*, [w:] *Austria's International Position...*, s. 138–140.

go⁸⁷. „W ten sposób Kreisky zaszczerpił swym rodakom przeświadczenie, że po raz pierwszy od upadku cesarstwa Austria znowu stała się potrzebna Europie. Austriacy dobrze wiedzą co zawdzięczają Kreisky’emu”⁸⁸.

Aktywna polityka zagraniczna Austrii stanowiła ważny element tożsamości tego kraju, dający poczucie zadowolenia i spełnienia wśród obywateli⁸⁹. Jeden z badaczy austriackich – Anton Pelinka napisał:

w drugiej połowie XX w. austriacka tożsamość opierała się z jednej strony na poczuciu dumy z rozbudowanego modelu państwa socjalnego, z drugiej zaś strony na przywiązaniu do koncepcji państwa neutralnego⁹⁰.

Debaty publiczne koncentrowały się po wojnie wokół tematu kooperacji z pozostałymi państwami europejskimi. Pytanie o kierunek zmian zarówno w polityce zagranicznej, jak i reform wewnątrz kraju przywoływało w Austrii pytania o tożsamość. *Westernizacja*, traktowana w kategoriach podążania w ślady obcych, była w opozycji do przyjętej po roku 1955 zasady wieczystej neutralności. Najważniejsze badania dotyczące polityki zagranicznej powojennej Austrii koncentrują się wokół tezy, że zasada neutralności konstytuowała młode państwo austriackie i opierała się na pozytywnej współpracy z państwami sąsiadującymi⁹¹. Weronika Parafianowicz-Vertun zwraca uwagę, że terminy Wschód, państwa wschodnie, miały złą konotację w niemieckojęzycznym

⁸⁷ R. Buchała, *Polityka obronna państw trwale neutralnych. Przykład Austrii*, Warszawa 1997, s. 15.

⁸⁸ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 125.

⁸⁹ U. Plassnik, *On the Road to the Modern Identity: Austrian Foreign Policy from the Cold War to the European Union*, [w:] *Austria's International Position...*, s. 93.

⁹⁰ A. Pelinka, *Legacies of the Schlüssel Years*, [w:] *The Schlüssel Era in Austria. Contemporary Austrian Studies*, vol. 18, eds. G. Bischof, F. Plasser, New Orleans 2010, s. 320–339.

⁹¹ M. Gehler, *Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*, Innsbruck–Wien–Bozen 2005; *Zeitgenössisch zur Außenpolitik der Ära Kreisky im Besonderen (und bezeichnenderweise ohne Bezugnahme auf die Beziehungen zur DDR)*, Hg. E. Bielka, P. Jankowitsch, H. Thalberg, [w:] *Die Ära Kreisky. Schwerpunkte der österreichischen Außenpolitik*, Wien–München–Zürich 1983; O. Rathkolb, *Internationalisierung Österreichs seit 1945*, Innsbruck–Wien–Bozen 2006; F. Cede, Ch. Prosl, *Anspruch und Wirklichkeit. Österreichs Außenpolitik seit 1945*, Innsbruck–Wien–Bozen 2015.

dyskursie publicznym. Nazywając ogół stosunków z państwami ze wschodniej części Europy „polityką sąsiedztwa” doprowadzono do stworzenia nowych warunków i nowych wartości w tych relacjach oraz przeniesiono je na grunt partnerski. Politycy austriaccy uczestniczyli w procesie dookreślania tożsamości państw komunistycznych w sposób świadomy i przy udziale ponadpartyjnego wsparcia w swoim kraju. Zjawisko emancypacji społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej wiązało się z tworzeniem nowej tożsamości narodowej w II Republice i było dla tamtejszych elit niezwykle ważnym zadaniem⁹². Polityka współpracy z państwami wschodnimi zainicjowana przez wielką koalicję CDU-CSU i SPD, a kontynuowana przez SPD po roku 1969, została przez austriackiego historyka Olivera Rathkolba niejako porównana do podobnych działań realizowanych przez Wiedeń od początku lat sześćdziesiątych. Rathkolb stwierdza, że zarówno niemieckie, jak i austriackie działania w ramach współpracy ze Wschodem były inspirowane przez władze amerykańskie i wyprzedziły okres odprężenia, znany w literaturze jako *détente*⁹³.

Można stwierdzić, że w początkowym okresie kształtowania obrazu Kreisky’ego jako męża stanu, odpowiedzialnego za bezpieczeństwo w Europie i gwaranta dobrych stosunków ze Wschodem, czyli w latach 1956–1965, dominowały tematy związane dziedzictwem II wojny, bezpieczeństwem w Europie, przyszłością Niemiec i relacjami z tzw. KS⁹⁴. Materiałów jest znacznie mniej, w porównaniu z następną dekadą, i miały one inny niż w późniejszych latach charakter oraz język. Dominowały analizy i komentarze pochodzące z rozmów na szczeblu ministerialnym, brak było raportów z ambasady, felietonów i notatek prasowych⁹⁵. Widać jednak, że zarówno sprawy austriackie, jak i sama postać Kreisky’ego były ważne na tle problematyki innych państw

⁹² W. Jarząbek, *Dyplomacja polska w warunkach odprężenia (styczeń 1969 – lipiec 1975)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, s. 662–692; W. Parafianowicz-Vertun, *Europa Środkowa...*, s. 61.

⁹³ M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen im Kalten Krieg*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym...*, s. 32–33; O. Rathkolb, *Austria’s ‘Ostpolitik’ in the 1950s and 1960s.*, „Austrian History Yearbook (AHY)” 1995, vol. XXVI, s. 129–149.

⁹⁴ B. Kreisky, *Kilka uwag o współistnieniu*, Ref. uzupełnienie dyskusji O. Dłuski, „Sprawy Międzynarodowe” 1960, nr 4, s. 46–71.

⁹⁵ D. Lechański, *Bruno Kreisky w prasie polskiej*, „Zbliżenia Polska – Niemcy” 1997, nr 3, s. 50–54.

zachodnich⁹⁶. Z uwagą śledzono sytuację polityczną w Austrii i jej politykę zagraniczną realizowaną w odniesieniu do innych państw⁹⁷. Dominowało jeszcze wówczas postrzeganie państw zachodnich jako reprezentantów jednolitego bloku gospodarczego i militarnego⁹⁸.

W okresie KBWE coraz częściej pojawiały się rozbudowane oceny „aktywnej neutralności”, jaką realizował w latach powojennych Kreisky. Wskazywano, że wypełnianie postanowień konstytucyjnych odnośnie do zasady neutralności odróżniało państwo naddunajskie od innych⁹⁹. Wdziano w kanclerzu postać łączącą podzielone przez żelazną kurtynę obszary¹⁰⁰. Tak właśnie chciał być postrzegany sam Kreisky¹⁰¹. Wskazywano, że umocnienie II Republiki na arenie międzynarodowej i jej stale rosnąca pozycja gospodarcza stanowiły olbrzymi postęp w porównaniu z zapaścią polityczną, w jakiej znajdowała się Austria w okresie międzywojennym¹⁰². Oceniając politykę zagraniczną zwrócono uwagę na otwarcie tego kraju na problemy międzynarodowe i „nieszablone” rozwiązania¹⁰³. Z jednej strony komentowano owo podejście jako konsekwentną realizację zasady neutralności, z drugiej jako chęć współpracy gospodarczej z państwami spoza Wspólnego Rynku. Zaznaczono, iż Kreisky jako główny architekt polityki zagranicznej posiadał ambicję stworzenia z Wiednia ośrodka spotkań i kooperacji¹⁰⁴. Podkreślano także, że polityka zagraniczna, w tym realizacja zasady aktywnej neutralności, nie była przedmiotem dyskusji podczas kampanii wyborczych. Społeczeństwo akceptowało kurs przyjęty po roku 1955

⁹⁶ Rudolf Kirchschräger, *Bruno Kreisky*, s. 13.

⁹⁷ B. Kreisky, *Dwudziestolecie Traktatu państwowego...*, s. 15.

⁹⁸ K.K. *Sylwetka tygodnia...*, s. 2; B. Kreisky, *Neutralność nie oznacza absencji...*, s. 6–7.

⁹⁹ J. Tycner, *Papa Austriae...*, s. 13.

¹⁰⁰ *Kanclerz Austrii o swej przyszłej wizycie w Polsce*, „Biuletyn Specjalny PAP”, 18.06.1973, nr 141A, s. 5.

¹⁰¹ Współcześnie trwa dyskusja na temat rzeczywistego udziału Austrii w budowaniu mostów pomiędzy Wschodem i Zachodem w okresie zimnej wojny. A. Stadler, *Austria zapomniany przyjaciel*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 267, s. 24.

¹⁰² M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 126; E. Noworyta, *Polityka i dyplomacja – wspomnienia ambasadora*, Łódź 2008, s. 117–135.

¹⁰³ R. Sallinger, *Polsko-austriackie stosunki gospodarcze w fazie konsolidacji*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1979, t. CVII, s. 53.

¹⁰⁴ R. Stairbacher, *Austriacko-polskie stosunki gospodarcze*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1979, t. CVII, s. 9; M. Graf, P. Ruggenthaler, *Polnisch-österreichische Beziehungen...*, s. 41–42.

i oczekiwało, że Austria zachowując niezależność na forum międzynarodowym będzie czerpała z tego korzyści¹⁰⁵.

Biorąc pod uwagę ilość i jakość materiałów odnoszących się do polityki neutralności można stwierdzić, że zwraca się w nich uwagę na praktyczną stronę jej realizacji, swobodny dobór partnerów politycznych, rozwój gospodarczy II Republiki, możliwość samodzielnego reagowania w sytuacjach kryzysowych i wzmocnienie pozycji Austrii na arenie międzynarodowej¹⁰⁶. Interpretacja dyplomacji Wiednia z przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych opierała się na promocji tych posunięć, które zdaniem Warszawy wzmacniały ideę „pokojuowego współistnienia”¹⁰⁷. W latach siedemdziesiątych Polscy dyplomaci odeszli od retoryki „współpracy opartej na dążeniu do światowego pokoju” na rzecz ujęcia pragmatycznej strony neutralności¹⁰⁸. W polskich ocenach politycznej sylwetki kanclerza zwrócono teraz uwagę na tradycję współpracy gospodarczej i wielostronne umowy dotyczące eksportu surowców¹⁰⁹. Podkreślano także aktywną politykę niemiecką. Polsce odpowiadało to, że kanclerz nie zabiegał o uznanie i dobre relacje z RFN¹¹⁰. Traktowano i oceniano taką politykę jako niezależną i aktywną¹¹¹. Trzeba jednak podkreślić, że to nie polityka wobec Wschodu, lecz polityka bliskowschodnia późniejszego kanclerza zadecydowała o prezentacji Kreisky’ego jako męża stanu i skutecznego gracza w polityce międzynarodowej w mediach europejskich¹¹².

W oficjalnych i publicznych ocenach realizacji przez Kreisky’ego zasad neutralności dominują pozytywne komentarze, bardziej odnoszące się do samej

¹⁰⁵ J. Tycner, *Ery Kreisky’ego ciąg dalszy...*, s. 13.

¹⁰⁶ AMSZ, D. IV Austria, z. 17, w. 1, t. 7, *Protokół z rozmów ministra Rapackiego z ministrem spraw zagranicznych Austrii dr. Bruno Kreisky’em odbytych w Warszawie 2 i 3 marca 1960 roku*.

¹⁰⁷ AMSZ, D. IV Austria, z. 1/84, w. 3, *Podstawowe elementy działalności B. Kreisky’ego i roli Socjalistycznej Partii Austrii w Międzynarodówce Socjalistycznej*.

¹⁰⁸ H. Chądzyński, *Bliscy partnerzy. Polska – Austria*, „Życie Warszawy” 1979, nr 276, s. 5.

¹⁰⁹ AMSZ, D. IV, Austria, z. 43/84, w. 5, t. 1, *Plan pracy Ambasady PRL w Wiedniu na rok 1981*.

¹¹⁰ D. Luliński, *Odnaleziona tożsamość. Korespondencja z Austrii*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 276, s. 6.

¹¹¹ AMSZ, D. IV Austria, z. 43/84, w. 5, *Notatka Ambasady PRL w Wiedniu z 8 IX 1980 r.*

¹¹² O. Rathkolb, „Europa mit der Seele suchen”. Bruno Kreiskys andere Europa-Visionen, [w:] Bruno Kreisky. Seine Zeit..., s. 87–105.

postaci kanclerza niż do całokształtu działań austriackich. Tymczasem w dokumentach IV Departamentu nie brakuje krytycznych analiz.

Zamiar sprzedaży przez Austrię broni do Egiptu i Arabii Saudyjskiej nie stoi w sprzeczności z prawnymi zasadami neutralności Austrii i nie spowoduje zwiększenia napięć w tym regionie, gdyż chodzi o odbiorców nie znajdujących się aktualnie w stanie wojny z Izraelem. Dokładniejszego zbadania wymagać będzie sprzedaż broni do Libii, z uwagi na jej zaangażowanie w Czadzie i Saharze Zachodniej¹¹³.

Znacznie większą uwagę niż do „polityki sąsiedztwa” przywiązywano w polskim dyskursie do relacji austriacko-niemieckich lub konfliktów granicznych¹¹⁴. Pisząc o polityce austriackiej wobec tego obszaru zwracano uwagę na zbieżność z koncepcjami Willy Brandta, podkreślając bliską zażyłość socjalistycznych polityków i ich wspólne doświadczenia emigracyjne¹¹⁵. Jeśli już oceniano austriacką dyplomację wobec Wschodu, to raczej doszukiwano się w niej resentymentów z czasów monarchii austro-węgierskiej czy wspólnej przeszłości¹¹⁶.

Każdorazowo przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi w Austrii wewnętrzne problemy kraju, np. bezrobocie, miały większe znaczenie niż szeroko komentowana w Polsce polityka zagraniczna¹¹⁷. W parlamencie działania rządu nie miały w zasadzie oponentów; choć było to ciało suwerenne wpływ kanclerza na nie był widoczny i olbrzymi¹¹⁸. Plakaty wyborcze kompilujące wizerunek Franciszka Józefa i Bruno Kreisky’ego miały przekonać wyborców o podobieństwach i ciągłości politycznej starego cesarstwa i młodej nowoczesnej republiki. „Szcwany lis Kreisky wie dobrze co robi, kiedy na plakatach wyborczych każe się fotografować pod portretem Franza Josefa:

¹¹³ AMSZ, D. IV Austria, z. 46/84, w. 2, *Szyfrogram nr 2640/I z 3 III 1981 roku*.

¹¹⁴ J. Reiter, *Wiedeński widok na świat*, „Życie Warszawy” 1979, nr 277, s. 4.

¹¹⁵ R. Kumpf (rec.), W. Brandt, B. Kreisky, O. Palme, *Briefe und Gespräche. 1972–1975, Frankfurt am Main*, „Problemy Pokoju i Socjalizmu” 1980, nr 2, s. 145–149.

¹¹⁶ Z. Rotocki, *Model okupacji Austrii*, „Przegląd Zachodni” 1958, nr 1, s. 93–98; A. Kosowski, *Współpraca gospodarcza państw Dunaju*, „Świat i Polska” 1947, nr 18, s. 3.

¹¹⁷ R. Sallinger, *Polsko-austriackie stosunki gospodarcze...*, s. 53.

¹¹⁸ J. Reiter, *Herr Karl i wielka polityka*, „Życie Warszawy” 1976, nr 231, s. 5.

w ten sposób dochodzi do symbiozy dwóch legend”¹¹⁹. Kreisky nie dopuszczał do głosu koncepcji, które mogłyby odsunąć jego państwo od struktur świata zachodniego¹²⁰.

Wyborcy wiedzą co mu zawdzięczają. I nie chcą go utracić. Kanclerz często pokazuje się w telewizji. Częściej nawet niż by wypadało. Ale publiczność chętnie go ogląda i nigdy nie narzeka na jego obecność na szklanym ekranie. Kreisky bowiem jest niecodzienny, zawsze inny, pełen niespodzianek i prostoty, która urzeka ludzi. Telewidzowie pragną go mieć w swoim domu, co jest niezwykle uznanie dla polityka obecnej doby¹²¹.

Bez wątpienia Kreisky opisywany był wielokrotnie jako lider, przywódca nie mający godnego przeciwnika w gronie opozycji.

Nieprzeciętna osobowość, talent organizacyjny, wytrwałość i upór w dążeniu do raz wytyczonego celu, a także ten niepowtarzalny dobroduszo-ojcowski sposób bycia sprawiły, że „Papa Austrie”, jak go tutaj nieraz nazywają cieszy się ogromnym autorytetem. Wszystkie te cechy idą w parze z owym szóstym zmysłem, który sprawił, że od trzydziestu bez mała lat działacz ten nie schodzi ze sceny politycznej¹²².

Zwracano również uwagę na społeczne skutki reform, jakie realizował. Podkreślano rozbudowane inwestycje i walkę o nowe miejsca pracy. Kreisky wraz z ministrem finansów Hannesem Androschem postawili na utworzenie maksymalnej liczby miejsc pracy, kosztem zadłużenia państwa na sumę prawie 230 mld szylingów (16 mld \$). Dlatego wydatki państwa, zadłużenie i niegospodarność były argumentami przywoływanymi przez chadeków podczas kampanii wyborczych¹²³. Tymczasem brak spójnego programu, będącego przeciwwagą dla realizowanych reform, i skupianie się wyłącznie na negacji polityki Kreisky’ego przynosiły socjalistom wygrane w wyborach.

¹¹⁹ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 125.

¹²⁰ J. Stairbacher, *Austriacko-polskie stosunki gospodarcze...*, s. 9.

¹²¹ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 124.

¹²² J. Tycner, *Ery Kreisky’ego ciąg dalszy...*, s. 13.

¹²³ *Ibidem*.

W latach osiemdziesiątych częściej niż poprzednio ukazywano prywatną stronę życia austriackiego męża stanu, słynącego z poczucia humoru. Gdy w 1981 r. świętował on w jednej z sal balowych Schönbrunn swoje siedemdziesiąte urodziny powiedział: „Jeszcze do rodziny cesarskiej nie należę, choć dziś i to nie przynosi już wstydu”¹²⁴. W tym samym roku zorganizowano wystawę „Bruno 70.” Zebrano karykatury kanclerza z okresu sprawowania przez niego władzy. Zgodził się uczestniczyć w jej otwarciu, gdyż jak stwierdził: „Przybyłem tu tylko dlatego, aby ludzie zobaczyli, że w gruncie rzeczy jestem znaczenie ładniejszy niż mnie rysują”¹²⁵. Jest to zasadnicza zmiana w sposobie prezentowania sylwetki kanclerza w szerszym gronie odbiorców. Zwraca się uwagę na cechy osobowości i na te elementy popularności, które eksponowały media austriackie¹²⁶.

W latach osiemdziesiątych pojawiło się w polskiej prasie wiele artykułów podsumowujących rządy Kreisky’ego. W publikowanych komentarzach dominują opinie przychylne, często nawet entuzjastycznie nastawione do posunięć socjalistycznego polityka. Kanclerz jawi się w nich jako ponadczasowy mąż stanu, charyzmatyczny przywódca, wizjoner i „twardy gracz” w polityce międzynarodowej. Widać zarazem ewolucję ocen publicystycznych od ostrożnych i umiarkowanych w latach 1981–1983 do zdecydowanie pozytywnych w schyłku dekady¹²⁷. „Siłą Kreisky’ego jest nie tylko osobista odwaga i wyrozumiałość wobec przeciwnika czy oponenta, ale także duże wyczucie racji stanu”¹²⁸. Kreisky od 1983 r. przebywał na emeryturze, a od roku 1985 całkowicie wycofał się z życia politycznego. Był to zatem lepszy czas na bilans, zwłaszcza że sytuacja międzynarodowa zachęcała do swobodniejszych wypowiedzi na tematy zachodnie, wróżąc poprawę wzajemnych stosunków. W recenzji kolejnego tomu wspomnień kanclerza – *Zwischen den Zeiten* Jerzy Nowakowski cytował

¹²⁴ *Ibidem*, s. 126.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Trudno dziś ustalić, na ile charakterystyka Kreisky’ego była podobna do opisu innych zachodnich mężów stanu. Czy na ich tle austriacki kanclerz wypadł słabiej czy gorzej. Tego typu wnioski można byłoby wyciągnąć analizując porównawczo chociażby prasę z tego okresu. Faktem jest, że Zachód ze swymi politykami, posunięciami, anegdotami był znacznie bardziej obecny w polskim życiu publicznym do roku 1981.

¹²⁷ J. Tycner, *Papa Austriae...*, s. 13.

¹²⁸ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 125.

ciekawe fragmenty ukazujące nieznane polskim czytelnikom wątki biograficzne. Wśród nich znalazła się anegdota dotycząca rozmowy młodego wyborcy z kanclerzem. Gdy Kreisky wygrał olbrzymią przewagą głosów w swym okręgu wyborczym, został zaczepiony przez młodego człowieka, który powiedział mu wprost: „Panie kanclerzu, ja na pana nie głosowałem”. Kreisky uśmiechnął się i odpowiedział: „Ach, to był pan!”¹²⁹ Kolejne zwycięstwa i poparcie społeczne było w polskim dyskursie traktowane jako wielki osobisty sukces. Co prawda, próbowano utożsamiać go z socjalistycznymi ideami, pracą na rzecz poprawy sytuacji robotników czy walką o pokój w myśl realizacji zasady neutralności. Echa podobnej propagandy wyłumił upływ czasu i możliwość korzystania bądź chęć swobodnego cytowania tekstów źródłowych – pamiętników kanclerza¹³⁰. W polskich dokumentach wielokrotnie pojawia się wzmianka o tym, że kanclerz był bezkonkurencyjny. Żaden polityk austriacki nie miał wówczas tak dużego poparcia społecznego, uznania w parlamencie, poparcia za granicą czy woli realizacji obietnic wyborczych.

Marian Podkowiński pisał w 1981 r. głównie o sukcesach wyborczych, obecności Kreisky’ego w mediach, zaufaniu społecznym i braku konkurentów/następców¹³¹. Zdaniem publicysty Austriacy niezbyt interesowali się polityką zagraniczną, ale byli wdzięczni, że opinia międzynarodowa ceniła austriackiego męża stanu, który z Wiednia uczynił miasto międzynarodowych spotkań. Niestety nawet u schyłku lat osiemdziesiątych przyjmowano pewne schematy w charakterystyce sylwetki¹³². Zwracano uwagę na socjalistyczne poglądy kanclerza, jego zacięcie do agitacji politycznej, współpracę z Willy Brandtem i znajomość dzieł Marksa. Zdaniem polskich publicystów Kreisky’emu zawdzięczali Austriacy uznanie nowej tożsamości narodowej budowanej po II wojnie. Zgoda na powrót do kraju Kronprinza zjednała mu poparcie ugrupowania konserwatywnego. Upatrywano w Kreiskym nowego namiestnika lub jak głosiły anegdoty – *Bruno von Österreich*. Aby podkreślić zasługi kanclerza, przywoływano fakty z historii międzywojennej Austrii. „Ta

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ J. Nowakowski (rec.), *B. Kreisky, Zwischen den Zeiten*, „Kierunki” 1986, nr 12, s. 9.

¹³¹ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 124.

¹³² AMSZ, D. IV Austria, z. 8/86, w. 4, *Materiały dla ministra J. Wiejacza z 27 III 1982*; M.W., *Realista Kreisky. Ludzie polityki*, „Rzeczpospolita” 1982, nr 72, s. 6.

Austria, która w okresie międzywojennym była traktowana jak pasierb Europy, obecnie uważa się niemal za jej pępek¹³³. Podkreślano udział socjalisty w pierwszych decyzjach konstytuujących II Republikę, nazywając go w związku z tym „Ojcem założycielem”¹³⁴.

Austriacy dumni są z tego, że ich kanclerz jest liczącym się politykiem na arenie międzynarodowej i że każdy z wybitnych mężów stanu uważa za stosowne bądź złożyć Kreisky’emu wizytę, bądź poradzić się go we własnych kłopotach¹³⁵.

Podobny wizerunek konsekwentnie wzmacniano do końca lat osiemdziesiątych.

e. Żyd

Na pytania dziennikarzy kierowane do Bruno Kreisky’ego – Czy jest pan żydem? odpowiadał – jestem areligijny, jestem agnastykiem, choć przyznaję się do przodków, którzy należą do gminy żydowskiej¹³⁶. Temat związany z żydowskimi korzeniami polityka pojawił się w polskich publikacjach w latach siedemdziesiątych¹³⁷. Do tego czasu właściwie śladowo wspomniano zarówno o pochodzeniu przodków kanclerza, jak i jego stosunku do judaizmu. Przypominały o nich bez komentarzy czy ocen dokumenty, lecz nie pisała prasa. Bruno Kreisky wystąpił z gminy żydowskiej w roku 1927 pod wpływem wydarzeń politycznych z 15 czerwca w Wiedniu. Policja państwowa na polecenie kanclerza Ignaza Seipla zdławiła demonstracje socjalistów i właściwie zlikwidowała fizycznie liderów ruchu. Pod wpływem agitacji partyjnej działający w szeregach socjalistycznych Żydzi mieli opuścić wspólnoty wyznaniowe. Kreisky uważał, że nie mógł pozostać we wspólnocie i jednocześnie namawiać kolegów do porzucenia religii. Po wojnie twierdził zaś, iż „nie ma narodu Żydowskiego”, a Żydzi to jedynie wspólnota wyznaniowa. Zdaniem

¹³³ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 124.

¹³⁴ J. Tycner, *Papa Austriae...*, s. 13.

¹³⁵ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 124.

¹³⁶ Przedruk z wywiadu B. Kreisky’ego dla telewizji izraelskiej emitowanego w listopadzie 1975 r., PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 24–26.

¹³⁷ Z. Ramotowski, *Mat kanclerski...*, s. 5.

kanclerza nie każdy żyd musiał czuć się związany z Izraelem, choć wyznaje judaizm. Przekonanie, że ojczyzną wszystkich żydów musi być Izrael zmusza do niebezpiecznych wyborów. Doprowadza to do podwójnej lojalności, a ta niesie niebezpieczeństwo wykluczenia przez te społeczności, które – rozsiane poza Izraelem – dają Żydom obywatelstwo, prawa i poczucie bezpieczeństwa. Kreisky występował zdecydowanie przeciwko narzucaniu zobowiązań ze strony Izraela wobec Żydów mieszkających poza Izraelem. Był to jego zdaniem przykład nietolerancji i swoista obrona tożsamości młodego państwa¹³⁸. Bronił się konsekwentnie przed zarzutami, że negując istnienie narodu żydowskiego służy wrogom Izraela. Uważał, że poprzez rozmowy prowadzone z Arabami odnośnie do konieczności uznania państwa Izrael uczynił znacznie więcej, niż można było oczekiwać. Polskie publikacje podkreślały udział Kreisky'ego w planie pokojowym dla Bliskiego Wschodu i walkę o prawa Palestyńczyków¹³⁹.

Na przełomie września i października 1973 r. doszło do interwencji w obozie uchodźców w Schönau¹⁴⁰. Komandosi arabscy zamknęli obóz dla Żydów emigrujących z ZSRR do Izraela. Nie pomogła nawet interwencja i wizyta premier Goldy Meir. W kontrowersyjnym wywiadzie dla izraelskiego dziennika „Jediot Acharonet” Kreisky stwierdził, że czuje się Austriakiem, a Izrael to kraj Żydów, którzy nie mają żadnej innej ojczyzny. Dodał również, „że kto odmawia mu prawa do nie uważania się więcej za żyda jest nietolerancyjny”¹⁴¹.

Agitacja polityczna na rzecz państw arabskich nie stała na przeszkodzie ostrej krytyce ze strony Kreisky'ego zamachowców w Monachium w roku 1972 czy innych ówczesnych sprawców ataków na Żydów w samym Izraelu. Zdaniem polskich publicystów poparcie dla Kreisky'ego było dla Austriaków jedyną formą denazyfikacji, jaką mieli możliwość przejść¹⁴². Kanclerz Kreisky był „karą” dla starszej generacji austriackiej za jej wcześniejsze „grzechy

138 Przedruk z wywiadu B. Kreisky'ego dla telewizji izraelskiej emitowanego w listopadzie 1975 r., PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 25.

139 J. Tycner, *Papa Austriae...*, s. 13.

140 Rudolf Kirchschräger, *Bruno Kreisky*, s. 17.

141 Cyt. za: *Kanclerz Austrii Bruno Kreisky przybędzie do Polski...*, s. 1.

142 M. Podkowiński, *Neutralność i współlistnienie...*, s. 26; idem, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 126.

polityczne”¹⁴³. We wspomnieniach kanclerz podkreślał, że czuł się przede wszystkim Austriakiem, a swoją emigrację traktował jako wynik prześladowania politycznego, nie zaś rasowego¹⁴⁴.

W temacie polityki bliskowschodniej Austrii i żydowskich korzeni kanclerza mieścił się trudny konflikt z Szymonem Wiesenthalem¹⁴⁵. We wspomnieniach Szymon Wiesenthal powołał się na list, który wysłał do kanclerza Josefa Klausa w roku 1966. Był to w zasadzie 30-stronicowy raport dotyczący udziału Austriaków w II wojnie światowej. W odpowiedzi prezydent Franz Jonas, który również odebrał ten list, napisał, że z powodu jego treści nie spał dwa dni. Od tego czasu Wiesenthal notował wrogie nastawienie Austriaków wobec siebie i tego co robił w ich kraju¹⁴⁶.

W cztery dni po wyborach parlamentarnych z listopada 1975 r. kierownik Żydowskiego Ośrodka Dokumentacji w Wiedniu – Szymon Wiesenthal przedstawił Kreisky’emu zarzuty o utajnienie informacji na temat nazistowskiej przeszłości lidera FPÖ – Friedricha Petera. Jako żołnierz 1. brygady SS pacyfikował on w trakcie II wojny światowej wioski rosyjskie na tyłach frontu wschodniego. Kreisky miał otrzymać materiały dotyczące przeszłości kandydata na wicekanclerza przed wyborami. Po konsultacjach z prezydentem Kirchschrägerem postanowił je utajnić w obawie o wynik wyborów. Doszło do ostrej polemiki. Kanclerz, który odebrał zarzuty Wiesenthala jako atak osobisty zaproponował rozstrzygnięcie sporu na drodze sądowej, miał się rzec mandatu deputowanego. Jednocześnie ostrzegł, iż posiada materiały obciążające Wiesenthala, a całość jego kampanii podsumował jako oszczerstwo propagowane w kraju i za granicą, godzące w dobre imię Austrii. Wiesenthal wycofał skargę i jednocześnie zaznaczył, że prowadzenie

¹⁴³ J. Eidlitz, *Król słońca i socjalista...*; PAP Zeszyty Dokumentacyjne, s. 46.

¹⁴⁴ M. Podkowiński, *Kreisky – fenomen czy symbol...*, s. 125. Na ten wątek wielokrotnie zwracają uwagę biografowie kanclerza. D. Aschheim, *Bruno Kreisky and the Paradoxes of Jewishness, Socialism and the Middle East Conflict*, Jerusalem 2015, s. 4; E. Röhrlich, *A Century in a Lifetime: Biographical Approches to Bruno Kreisky (1911–1990)*, [w:] *Austrian Lives*, eds. G. Bischof, F. Plasser, E. Maltschnig, Innsbruck 2012, s. 150.

¹⁴⁵ Szymon Wiesenthal w roku 1947 założył w Linzu Jewish Historical Documentation Center, następnie w 1960 r. Żydowskie Centrum Dokumentacji.

¹⁴⁶ *Nim wymrą świadkowie. Rozmowa z Szymonem Wiesenthalem*, „Polityka” 1999, nr 7, s. 69.

dotychczasowej działalności śledczej poszukiwania zbrodniarzy wojennych w kraju, który ma taki stosunek do przeszłości i tak działające sądownictwo było wykluczone¹⁴⁷. Nie ma w polskich badaniach odnoszących się do działalności wywiadowczej wzmianek o współpracy w tym zakresie Polski z Austrią. Szymon Wiesenthal ocenił to po latach we wspomnieniach jako próbę manipulowania materiałem niemieckim należącym do Gestapo, powiązany z jego działalnością w trakcie II wojny światowej¹⁴⁸.

Apogeum sporu z Szymonem Wiesenthalem przypada na listopad–grudzień 1975 r., do lutego 1976 r. doszło do wyciszenia tematu. Kreisky pozornie wygrał, Szymon Wiesenthal wycofał oskarżenie, po czym wyjechał z Austrii. Kanclerz uważał, że wpływowe grupy żydowskie nie mogły ingerować w sytuację wewnętrzną państwa (częściowo Wiesenthal wyznał to we wspomnieniach). Był to początek poważnej debaty na temat nazistowskiej przeszłości Austrii¹⁴⁹. Ciąg dalszy nastąpił podczas afery Waldheima w roku 1986. Kreisky zjednał sobie elektorat FPÖ i wzmocnił pozycję w państwie. Miał poczucie, że umocnił jedność w społeczeństwie. Natomiast Wiesenthal bardzo negatywnie ocenił na forum międzynarodowym austriacki wymiar sprawiedliwości w Austrii, a zwłaszcza Christiana Brode. W tym sporze wszyscy przegrali, ponieważ brak rozliczeń z przeszłością Austrii wywołał wiele kolejnych konfliktów społecznych, późniejsze zaś badania nad Holocaustem, bezkrytyczne podejście i mitologizacja wspomnień świadków przysporzyły badaniom przeciwników¹⁵⁰.

Oceny dotyczące udziału kanclerza w procesie denazyfikacji państwa nie były jednoznaczne¹⁵¹. Z jednej strony zwracano uwagę na uchybienia i „oszczędzenie” współobywatelom rozliczenia z przeszłością, z drugiej strony podkreślano postępy w tej dziedzinie większe niż w RFN (komisja podręcznikowa). Wątek rozliczeń stanowi kolejny dowód na „lepszą pra-

¹⁴⁷ S. Wiesenthal, *Niewygodny świadek historii*, Warszawa 1993, s. 280–289.

¹⁴⁸ *Ibidem*, s. 280.

¹⁴⁹ M. Golik, *Między przeczuciem a wstydem. Kultura austriacka wobec groźby i skutków narodowego socjalizmu*, Kraków 2016, s. 144–151.

¹⁵⁰ W. Kulesza, *Crimen laesae iustitiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013, s. 237–238.

¹⁵¹ M. Tomczak, *Austriacy w poszukiwaniu tożsamości*, „Przegląd Zachodni” 1997, nr 1, s. 117.

sę” Austrii w Polsce. Można przyjąć, że polityka bliskowschodnia kanclerza zdecydowała o jego pozytywnym wizerunku czy też prezentacji tego męża stanu jako aktywnego i skutecznego gracza w polityce międzynarodowej¹⁵².

Szeroko komentowaną serię wizyt w państwach Bliskiego Wschodu w latach 1974–1976 i zgodę na otwarcie Biura Organizacji Wyzwolenia Palestyny w Wiedniu odebrano na Wschodzie bardzo pozytywnie. Reakcja Kreisky’ego na wybuch wojny Yom Kippur przysporzyła mu wrogów zarówno w Izraelu, jak i Stanach Zjednoczonych. Podczas wizyty w Wiedniu ministra spraw zagranicznych Abba Ebana strona izraelska domagała się rekompensaty za straty Żydów poniesione na terenie Austrii podczas II wojny światowej. Kreisky zaprzeczył, aby Austria mogła te straty rekompensować, zdaniem kanclerza z problemem tym należało się zwrócić do RFN¹⁵³. Jak podawano w notatce biograficznej z roku 1973:

Wielu ludzi w Austrii nie lubi Kreisky’ego, jedni za jego żydowskie, a inni za jego fabrykanckie pochodzenie, inni jeszcze za jego swoistego rodzaju „antysemityzm”. Dyrektora osławionego Żydowskiego Centrum Dokumentacyjnego w Wiedniu Wiesenthala miał nazwać „Żydowskim faszystą”¹⁵⁴.

Podobne komentarze podały zeszyty dokumentacyjne PAP. W podsumowaniu kariery politycznej kanclerza Janusz Tycner napisał:

Jeśli ktoś w ciągu ostatniego półwiecza zrobił między Innsbruckiem a Wiedniem wielką karierę polityczną, to był nim z całą pewnością urodzony w 1911 roku Bruno Kreisky. Miał po temu jak najgorsze przesłanki. Niewiele bowiem jest krajów tak bardzo kołtuńsko-konserwatywnych i niechętnych Żydom jak Austria [...] Dlatego, że był uparty, a jako polityk akceptował Austrię taką jaką uformowały po wojnie cztery mocarstwa – małą i neutralną. Upatrywał w tym szansę, a nie handicap¹⁵⁵.

¹⁵² J. Wańkowicz, *30 lat Towarzystwa Austria–Polska. Piotr Jaroszewicz i Bruno Kreisky o rozwoju polsko-austriackiej współpracy*. Korespondencja z Wiednia, „Życie Warszawy” 1976, nr 249, s. 4; nr 250, s. 1.

¹⁵³ Rudolf Kirchschläger, *Bruno Kreisky*, s. 17.

¹⁵⁴ AMSZ, D. IV Austria, z. 47/77, w. 7, *Notatka biograficzna 1973*, s. 5.

¹⁵⁵ J. Tycner, *Papa Austriae...*, s. 13.

Historia pokazuje, jak postrzeganie konkretnych wydarzeń związanych z dyplomacją Bruno Kreisky'ego z czasem uległo zmianie ze względu na sprzeczne narracje i oceny konkretnych doświadczeń¹⁵⁶.

3. Wnioski

W publikacji *Dzieje pojęć* przełożonej na język polski Reinhart Koselleck zwraca uwagę na zagadnienie czasu, w jakim rozgrywają się zdarzenia opisywane później w historii. Zdaniem niemieckiego uczonego historyczna retrospekcja przedstawiając serię zdarzeń wyrwa je niejako z kontekstu społecznego, w jakim powstawały i przenosi do nowej językowo-społecznej rzeczywistości, w której historyk przygotowywał swoją narrację. Badając pochodzenie pojęć, ich ewolucję i wpływ na odbiorców, Koselleck skupił się na szczegółowym odtworzeniu warunków społecznych i pewnego ówczesnego zapotrzebowania na idee¹⁵⁷.

Analizując wizerunki Bruno Kreisky'ego w polskiej przestrzeni publicznej warto zwrócić uwagę zarówno na ich jakość, jak i powtarzalność. Ciekawą analizę związków pomiędzy historią i językoznawstwem w kontekście KAD przedstawiła Regine Robin. Określiła udział badań nad językiem w historiografii i zwróciła uwagę na powtarzalność konstrukcji zdaniowych, słownych w opisywaniu przeszłości, w celu uzyskania właściwych efektów¹⁵⁸. Podobnie było i w przypadku relacji z Austrią. Media polskie opisując działalność kanclerza i stosunki polsko-austriackie realizowały określone efekty polityczne i propagandowe.

W drodze pomiędzy zaistnieniem faktu, zdarzeń znaczących na tyle, aby mogły stać się „newsem”, a ich publikacją w mediach, zachodziło wiele procesów selekcji. Uznawały one bądź odrzucały te wydarzenia korzystając ze zmiennych kształtujących samą selekcję. Współcześni badacze mediów rozwinęli taksonomię czynników zwiększających prawdopodobieństwo publikacji „newsów”. Przyjęty przez Teuna van Dijka i O'Neillę zestaw dziesięciu czynników zwią-

¹⁵⁶ J. Flowerdew, *Critical Discourse Analysis and Historiography...*; H. Heer, W. Manoschek, A. Pollak, R. Wodak, *The Discursive Construction of History...*; R. Wodak, R. de Cillia, M. Reisigl, K. Liebhart, *The Discursive Construction of National...*

¹⁵⁷ R. Koselleck, *Dzieje pojęć. Studia z semantyki...*, s. 12–13.

¹⁵⁸ R. Robin, *History and Linguistics*, [w:] *The Discourse Studies Reader...*, s. 329.

szających wartość informacji to: 1) związek z elitami władzy, 2) związek ze znaną osobistością, 3) element rozrywki, 4) element zaskoczenia, 5) złe wiadomości, 6) dobre wiadomości, 7) skala/zasięg wydarzenia, 8) istotność dla odbiorców, 9) kontynuacja (rzecz, która wcześniej znalazła się w wiadomościach), 10) krąg zainteresowań danej gazety¹⁵⁹. Jeśli chodzi o źródła wiadomości (*news sources*) w mediach drukowanych, to najczęściej pochodzą one od agencji prasowych dostarczających dziennikarzom gotowe materiały. Do polskich czytelników za pośrednictwem Polskiej Agencji Prasowej trafiały wiadomości dotyczące Austrii i Bruno Kreisky'ego, koncentrujące się wokół pięciu czynników zwiększających wartość informacji. Były to: związek z elitami władzy, element zaskoczenia, złe wiadomości, dobre wiadomości, zasięg wydarzenia i kontynuacja (rzecz, która wcześniej znalazła się w wiadomościach).

W najlepszym okresie rozwoju stosunków polsko-austriackich w Wiedniu przebywało kilku stałych korespondentów przesyłających relacje m.in. do „Życia Warszawy” i „Głosu Robotniczego”. Część z nich pisała reportaże lub eseje zamieszczane w periodykach, lecz częstotliwość takich publikacji była niewielka. Jeśli dziennikarze ci natrafili na wartościowe materiały zagraniczne, charakteryzujące aktualną sytuację czy politykę Kreisky'ego, cytowali ich obszernie fragmenty. Stanowiły komentarz dla tych treści, których w taki sposób skomentować nie było można¹⁶⁰. Jednakże wymiana informacji dotyczących Austrii i Polski przebiegała jednokierunkowo. Polscy dyplomaci przebywający w Wiedniu często żalili się na niewystarczającą ilość materiałów informacyjnych, promocyjnych dotyczących ojczyzny, którymi mogliby dysponować. Korespondenci zbierali i przesyłali wiadomości przydatne z punktu widzenia ich dalszej publikacji w kraju. Dyplomaci gromadzili notatki, wzmianki i artykuły ukazujące się w Austrii, a dotyczące Polski, by w porę reagować lub jedynie przysyłać do centrali relacje dotyczące naszego kraju. Były to zupełnie różne zarówno w treści, jak i formie przekazy, nie przedostające się do szerszej wiadomości w Polsce.

Obserwując rozwój narracji na temat polityki zagranicznej Kreisky'ego w polskim dyskursie wyróżnić można kilka popularnych, eksponowanych tematów czy też obszarów, cieszących się większym zainteresowaniem. Wśród nich były kwestie bliskowschodnie, a przy tym napięte stosunki z Izraelem,

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 55.

¹⁶⁰ J. Tycner, *Ery Kreisky'ego ciąg dalszy...*, s. 13.

Europa Środkowo-Wschodnia, a także współpraca gospodarcza z Zachodem, w tym walka z kryzysem energetycznym. To, co starano się ukryć czy rozmyć, wiązało się z tzw. podwójnym wykluczeniem. W pierwszej kolejności selekcjonowano materiały o większej zawartości merytorycznej, przyjmując pewien schemat ograniczeń dotyczący m.in. komentarzy czy liczby osób, do których dystrybuowano materiały. Treści kolportowane przez pracowników MSZ nie przedostawały się do prasy. Korespondenci i publicyści mogli liczyć na rezultaty własnych poszukiwań, jeśli udało im się wyruszyć do Austrii, lub bazowali na doniesieniach PAP. Różna była w przypadku powstawania tych dwóch rodzajów przekazów celowość ich przygotowywania i propagowania. Dyplomaci gromadzili materiał faktograficzny na potrzeby rozwoju stosunków dwustronnych, a dziennikarze kolportowania informacji wśród szerszego grona odbiorców i rozwoju własnej kariery.

Jeśli chodzi o warunki kształtujące wizerunek kanclerza na przestrzeni kilkudziesięciu lat, to można w nich wyróżnić kilka grup: dotyczyły one autora przekazu, wartości merytorycznej wypowiedzi, czasu ich powstawania, wpływu wcześniejszych relacji dwustronnych czy też oddziaływania pewnej tradycji oceniania na wynik końcowy. W przypadku autorów tekstów, poza wcześniej wspomnianą celowością, należy dodać również stylistykę. Podawana faktografia miała służyć głównie najwyższym urzędnikom państwowym jako baza merytoryczna podczas ustalania wytycznych do działania poszczególnych departamentów. W tekstach pamiętnikarskich byli polscy dyplomaci wielokrotnie narzekali na brak swobody w interpretowaniu działań państw zachodnich. Tymczasem dziennikarzom udawało się – przy okazji charakterystyki reform wewnętrznych – dodać własne komentarze, przedstawiające Kreisky'ego w szerszym kontekście europejskim. Zdecydowanie najbardziej aktywny pod tym względem był Marian Podkowiński. Ogólnie jednak w związku z powyższymi trudnościami jakości powstających w Polsce komentarzy była równie uboga w gronie dyplomatycznym, co publicystycznym. Najciekawsze wypowiedzi dotyczyły tych materiałów, które bazowały na źródłach austriackich bądź były przedrukami z prasy zachodniej. Były to wywiady z Kreiskim, analizy polityczne przygotowywane w przeddzień wyborów lub cytaty ze wspomnień.

Decydujące znaczenie dla powstającego przekazu miała sytuacja polityczna w Polsce. Z jednej strony ścisła cenzura do lat siedemdziesiątych XX wieku, z drugiej zaś piastowane przez Kreisky'ego stanowiska. Jako ministrem in-

interesowano się nim znacznie mniej i w związku z tym pisano o nim rzadziej. Z drugiej jednak strony swoboda wypowiedzi po 1989 r. nie przyniosła zwielokrotnienia doniesień o jego historycznej już działalności. Nie bez znaczenia dla ewolucji wizerunku polityka była przychylna postawa kanclerza wobec Polski. Otwarcie wspierał Polaków, pozytywnie odnosił się do prób reform, choć nie szczędził słów krytyki pod adresem władz, zwłaszcza po roku 1981 stale uznawano go za wiarygodnego partnera, do tego stopnia, że traktowano wypowiedzi Kreisky'ego na tematy polskie, jako „modelowe” i przesyłano je do wiadomości w innych departamentach¹⁶¹.

Czynnikiem, który zdecydowanie ograniczał obydwie grupy autorów tekstów: dyplomatów, urzędników i dziennikarzy był oficjalny język. Poprawny politycznie, ubogi w przymiotniki, analogie i komentarze odautorские. Najpełniej widać to zestawiając teksty ujmujące te same wydarzenia pochodzące od polskich i austriackich polityków. To nie tylko różnice językowe, lecz przede wszystkim odmienność sposobu myślenia, odbioru i analizy obserwowanej sytuacji. Dobrze obrazuje to cytat pochodzący z artykułu autorstwa byłego kanclerza, zamieszczonego w „Prawie i Życiu”, dzięki któremu polski czytelnik dowiadywał się, co rzeczywiście o Polsce myślał Bruno Kreisky, zdecydowanie odbiegający od tego, co o kanclerzu i jego stosunku do Polski przez lata pisali Polacy. Tekst powstał w roku 1988, a został opublikowany w 1991 r.:

W dziedzinie rolnictwa Polska miała wszelkie warunki po temu, aby przekształcić się w prosperujące państwo nadprodukcji rolnej, tak jak Węgry i Bułgaria. Ale uwalniająca się stopniowo dezorganizacja doprowadziła wkrótce do skostnienia reform. To zaś stanowiło również koniec współpracy z Austrią. Współpracy, z którą wiązałem prawdopodobnie zbyt duże nadzieje. Wiele ze wspólnych zamierzeń gospodarczych, o których mówiliśmy – mam tu na myśli dostawy węgla – nie mogło dojść do skutku, bo polska biurokracja spętała państwo. Zjawisko to nie jest łatwo wytłumaczyć, gdyż mamy tu do czynienia ze splotem organizacyjnej niewydolności, biurokratyzacji i daleko idącej niechęci do reżimu komunistycznego wśród ludności¹⁶².

¹⁶¹ F. Zanetti, *Należymy do tej samej Europy*, „Życie Warszawy” 1981, nr 78, s. 5.

¹⁶² B. Kreisky, *Z Polską wiązałem zbyt duże nadzieje*, „Prawo i Życie” 1991, nr 32, s. 13; G. Miśkiewicz, *Bruno Kreisky w polskich, niemieckich i austriackich encyklopediach i leksykonach*, „Niemcoznawstwo” 2009, nr 17, s. 303–310.

Tego typu uwagi i komentarze nie pojawiały się nawet w dokumentach kierowanych do wąskiej grupy odbiorców. Polscy decydenci wybierali z przekazów austriackich i włączali do polskiego dyskursu to, co było z ich punktu widzenia użyteczne.

Teksty dotyczące dyplomacji Kreisky'ego były opiniotwórcze w różnym stopniu. Analizowane materiały przez dziesięciolecia kształtowały w Polsce wyobrażenia na temat kanclerza i Austrii jako państwa, z którym utrzymujemy relacje dwustronne. Rangę nadawał im głównie rozgłos, jaki osiągały, wywierane znaczenie polityczne i inspiracje dla kolejnych komentarzy. Trudno dziś bez szerokich badań społecznych, etnograficznych czy choćby ankietowych ustalić, na ile omawiane przekazy wpłynęły na polskie wyobrażenia zbiorowe dotyczące Austrii. Intencyjność związana z propagowaniem wiedzy odnoszącej się do kanclerza miała dla tematu kluczowe znaczenie. Promocja określonych wizerunków Kreisky'ego miała służyć wzmocnieniu w przestrzeni publicznej tematów ważnych z punktu widzenia polskich władz. Można przyjąć, że pisząc o kanclerzu przybliżano realia życia i działalności socjalistów w państwie neutralnym, piętnowano postawy antykomunistyczne w gronie polityków zachodnioeuropejskich, pozyskiwano silnego, demokratycznego partnera zachodniego, poszukującego kontaktów handlowych na Wschodzie, określano granice zasad współpracy politycznej i gospodarczej państw z różnych systemów, odnoszono się do działalności na rzecz rozbrojenia i podkreślano wątki związane ze wspólną tradycją i kulturą, sięgające historii nowożytnej, a także prezentujące silną pozycję Polski w gronie państw wschodnich.

ZAKOŃCZNIE

Bruno Kreisky patrzył na Wiedeń jak na centrum rozwijającej się w nowych warunkach geopolitycznych Europy Środkowej. Koncepcję współpracy w ramach polityki sąsiedztwa rozwijał przez kilkadziesiąt lat. Czynił to w poczuciu dbałości o interesy swojego kraju i pewnej potrzeby odpowiedzialności za rozwój innych narodów, z którymi losy austriackie związane były od stuleci. Kreisky dostrzegał możliwość współpracy z Polską i starał się ją konsekwentnie i jawnie wspierać, aż do chwili wprowadzenia stanu wojennego. Priorytety w stosunkach z Austrią, jakie wyznaczono w Polsce w latach sześćdziesiątych i rozwijano w następnych dekadach, nie wynikały z właściwej oceny intencji, jakimi kierował się przyszły kanclerz. Nie postrzegano w Polsce dyplomacji Kreisky'ego jako zwartej i konsekwentnej zasady politycznej realizowanej przez ministra od roku 1959 wobec państw wschodnich. W swych wspomnieniach zwrócił on uwagę, że właściwie tylko z ministrem Adamem Rapackim mógł nawiązać dialog polityczny dający wymierne efekty. Jednakże w okresie, w którym Rapacki sprawował kontrolę nad MSZ zasadniczym tematem polskiej polityki zagranicznej była sprawa uznania zachodniej granicy Polski i dlatego w tym czasie kontakty z Austrią wykorzystywano głównie do tego celu. Ograniczało to polskie myślenie polityczne i planowanie w szerszej perspektywie. Jednakże to strona polska była tym państwem komunistycznym, obok Jugosławii, które jako pierwsze dostrzegło potrzebę wspólnego działania w regionie. Austrii otwartość na wszystkich sąsiadów przyniosła wymierne korzyści i stanowiła w jej przypadku ważny element tożsamości kraju, dający poczucie zadowolenia i spełnienia wśród obywateli.

W Warszawie właściwie ujęto priorytety Wiednia poszukującego współpracy z Europą Środkową jako przeciwwagi dla rozwijającej się w ramach EWG

potęgi RFN. Z czasem obawa przed antykomunistycznym nastawieniem kanclerza ustąpiła na rzecz chęci rozwoju stosunków handlowych dających zyski obydwu krajom. Rzadko różnicowano stosunek Austrii do poszczególnych państw Wschodu. Nie przedstawiano spraw polskich czy to politycznych czy gospodarczych w szerszym kontekście. Nie wyciągano przy tym wniosków, na ile państwo polskie wyróżniało się na tle swych sąsiadów i czy było w związku z tym dla Kreisky'ego atrakcyjniejszym partnerem niż Węgry lub Czechosłowacja. Kanclerz postrzegał nasz kraj jako ten, który mógł odgrywać ważną rolę w regionie, ale takie wnioski można wyciągnąć wyłącznie na podstawie analizy dokumentów austriackich. Strona austriacka z żalem obserwowała indolencję ekonomiczną i administracyjną Warszawy. Z czasem brak reform zniechęcił austriackich partnerów do tego stopnia, że zaprzestali inicjowania programów pomocowych czy wsparcia w postaci wspólnych inwestycji na rynkach trzecich. Ograniczyli się do zabezpieczenia własnych najważniejszych inwestycji z obawy o dotkliwe straty wynikające z polskiego zadłużenia i niezadowolenia społecznego w Austrii zalewanej przez emigrantów z Polski.

Bruno Kreisky zmieniał swoje nastawienie do Polski w niewielkim zakresie. Można go nazwać wytrwałym partnerem. Ewolucja polityki zagranicznej, jaką prowadził wobec Warszawy w latach 1959–1983, ulegała modyfikacjom zależnym głównie od sytuacji politycznej w Austrii i Polsce. Pierwszy etap kształtowania stosunków polsko-austriackich – 1945–1958, w którym doszło do utworzenia przedstawicielstw, zakończenia okresu okupacji w Austrii i zmian w polskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych, dał wstęp do rozwoju poprawnych relacji bilateralnych i dobry grunt do współpracy ekonomicznej. Wówczas to aktywny polski minister spraw zagranicznych Adam Rapacki zgodnie z wytycznymi zacieśnienia współpracy z państwami neutralnymi przygotował pierwszą wizytę państwową ministra Bruno Kreisky'ego w Polsce, powołując się na pozytywne w tym zakresie doświadczenia jugosłowiańskie i dążąc do uznania zachodniej granicy Polski.

Drugi etap – lata 1959–1966 – charakteryzował się trzema ważnymi spotkaniami dyplomatycznymi. Kreisky odwiedził w marcu 1960 r. Polskę, a po niej kolejne kraje komunistyczne. Rok później do Wiednia wyruszył minister Rapacki, a w roku 1965 wizytę w Austrii złożył premier Józef Cyrankiewicz. Kreisky wyznaczył do roku 1965 najważniejsze cele „polityki sąsiedztwa” i umocnił swą pozycję w partii. Wskazał na konieczność rozszerzania umów handlowych ze Wschodem, a także zacieśniania współpracy kulturalnej, która miała być no-

wym wyznacznikiem rozwoju Europy Środkowej. Można powiedzieć, że tym samym wyprzedził w swych relacjach z państwami wschodnimi *Ostpolitik* realizowaną w następnych latach przez niemieckiego kanclerza Willy Brandta. Przez cały okres rozwoju „polityki sąsiedztwa” konsekwentnie unikał nazywania jej „polityką wschodnią”. Kreisky uważał, że koncepcja *Ostpolitik* była tożsama z dyplomacją niemiecką i zdecydowanie się od niej odcinał. Nie czynił tego z potrzeby negacji działań niemieckich, lecz wyznaczenia własnych celów i standardów działań z państwami komunistycznymi. Podkreślał, że nie należy tych państw nazywać blokiem wschodnim, ani też traktować jako monolitu, gdyż czyni się wówczas przysługę Moskwie. Uważał również, że określenie *Ostpolitik* podkreśla wschodni, gorszy charakter tego regionu, co było zgodne z tym, jak do dziejów Europy Środkowo-Wschodniej odnosiła się historiografia niemiecka. Natomiast pojęcie „polityki sąsiedztwa” miało podkreślać punkty wspólne w przeszłości, polityce i kulturze krajów związanych z Wiedniem i stanowić o jego partnerskim charakterze. Choć od czasów emigracji w Szwecji Kreisky przyjaźnił się z Willy Brandtem i cenił jego dokonania w polityce zagranicznej, podkreślał rolę aktywnej polityki międzynarodowej Austrii w procesie kształtowania nowej tożsamości narodowej. W Austrii trwała wówczas ważna debata dotycząca przyszłości. Rozważano nie tylko możliwości integracji gospodarczej w ramach EWG, lecz także poszukiwano nowych kierunków rozwoju neutralnej republiki, zaznaczając jej odrębność w stosunku do Niemiec. Po 1966 r. Kreisky ustąpił ze stanowiska ministra spraw zagranicznych i przygotował partię socjalistyczną do zwycięstwa w wyborach parlamentarnych w roku 1970. Doszło wówczas również do ochłodzenia relacji dwustronnych ze względu na kryzys polityczny w Polsce.

Trzeci etap, z lat 1970–1980, z jednej strony wyznaczony przez „epokę Gierka”, z drugiej przez rządy kanclerza Bruno Kreisky’ego, cechował się najlepszymi w okresie powojennym wskaźnikami ekonomicznymi. W tym czasie austriacki kanclerz był postrzegany jako lider państw małych i niezaangażowanych, miał silną pozycję w gronie europejskich socjaldemokratów, prowadził niezależną politykę bliskowschodnią i stworzył z Wiednia ośrodek spotkań międzynarodowych. Nie był jedynym partnerem współpracującym z Warszawą, ale niewątpliwie był jednym z najważniejszych. Nie chodziło wyłącznie o wskaźniki wymiany handlowej czy wartość przyznawanych Polsce sum w ramach linii kredytowych. Austria wspierała sprawy polskie na forum międzynarodowym, a Kreisky wielokrotnie cytowany był jako rzecznik państw wschodnich. W dru-

giej połowie lat siedemdziesiątych pozycja Polski na tle innych państw komunistycznych wyraźnie słabła. Reformy, jakie podejmowano, były całkowicie nieskuteczne, stąd szereg działań ze strony austriackiej, aby zapobiec katastrofie gospodarczej naszego kraju. Kreisky przewidywał, że ograniczenie realizacji zobowiązań polskich w stosunku do Austrii uniemożliwi swobodny rozwój gospodarczy Wiednia, zwłaszcza w zakresie dostaw surowców energetycznych.

W latach siedemdziesiątych podstawą rozwoju poprawnych relacji austriacko-polskich była wymiana gospodarcza, o którą obydwie państwa dbały wspólnie. Planowane i realizowane w tym czasie wizyty państwowe miały za zadanie przygotować jej warunki formalne. Należy podkreślić, że częstotliwość spotkań polityków austriackich z władzami polskimi była większa niż z innymi władzami komunistycznymi z Europy Środkowej. Należy także zwrócić uwagę na negatywne skutki poparcia ze strony Wiednia – kredyty. Kanclerz Kreisky nie zdołał przeprowadzić planu wsparcia ekonomicznego dla Polski. Przeliczył się również co do możliwości spłaty polskich zobowiązań czy pomocy w tej dziedzinie płynącej z ZSRR. Ponadto niewłaściwie ocenił zarówno potencjał polskich związków zawodowych i ich oddziaływanie społeczne, a także oddziaływanie Kościoła katolickiego, na przemiany zachodzące w naszym kraju. Stosunek Kreisky'ego do związków zawodowych i Kościoła katolickiego w Polsce wynikał z błędnych założeń, co za tym idzie ocena sytuacji społecznej na początku lat osiemdziesiątych nie przystawała do polskich realiów. Niechętnie nastawienie do ruchu solidarnościowego i przekonanie, że był on sterowany przez hierarchię kościelną wynikały z doświadczeń austriackich i sprawiły, że kanclerz spotkał się z krytyką opinii międzynarodowej. Zdaniem kanclerza robotnicy migrujący ze wsi do miast przynieśli ze sobą wiarę katolicką i posłuszeństwo wobec kleru. Ten zaś wykorzystywał wiernych do osiągania własnych celów politycznych. Niezrozumiały był dla Kreisky'ego fenomen związków zawodowych prowadzących polemikę z komunistyczną władzą i masowe poparcie społeczne dla rodzącej się opozycji. W zasadzie od samego początku uważał on, że ruch ten skazany był na zagładę. Przewidywał, że komunistyczne władze nie dotrzymają żadnych porozumień z robotnikami i w efekcie doprowadzą do pacyfikacji ruchu.

Etap czwarty i ostatni, z lat 1980–1983, dotyczył kryzysu politycznego w Polsce. Kanclerz z wielką uwagą obserwował wzrost niezadowolenia społecznego w naszym kraju. Zastanawiał się nad możliwością interwencji sowieckiej i szacował koszty zabezpieczenia interesów austriackich w Polsce. Właściwie do

17 grudnia 1981 r. oficjalnie bronił stanowiska władz państwowych i uważał, że znaczną część winy za panujący kryzys ponoszą strajkujący robotnicy i Kościół katolicki. Konsekwentnie odmawiał jednak przyjazdu do Polski w czasie, gdy władze w Warszawie zabiegały o przełamanie izolacji politycznej po wprowadzeniu stanu wojennego. Pytanie o pozytywny stosunek Austrii do Polski wiąże się z cechami osobistymi kanclerza. Uważał on konsekwentnie przez cały okres sprawowania władzy, że rozwój Europy związany był z równomiernym rozwojem wszystkich, także słabszych krajów regionu. Wzmacniając wschodnie państwa, wzmacniał Austrię, która powiązana z tym obszarem od wieków czerpała z jego zasobów i nie mogła żyć w izolacji od Wschodu. Kreisky nie obawiał się nadmiernych ingerencji ze strony Moskwy. Wizytował stolicę imperium równie często jak pozostałych państw wschodnich. Przekonanie, że w relacjach międzynarodowych Moskwa mogła stać się sojusznikiem państw neutralnych było w działaniach austriackich widoczne. Jednocześnie konsekwentnie po roku 1945 dbano również o to, aby nie miała ona wpływu na austriackie partie czy życie wewnątrz kraju.

Sytuacja polityczna w Polsce wpływała na dyplomację Kreisky'ego w sposób zasadniczy. W latach kiedy sprawował kierownictwo w austriackim resorcie spraw zagranicznych, czyli do roku 1966, polska polityka zagraniczna koncentrowała się na uznaniu zachodniej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Temu były podporządkowane rozmowy, jakie prowadzono nie tylko ze stroną austriacką, ale także innymi państwami zachodnimi. W latach siedemdziesiątych sytuacja polityczna i otwartość ekipy Edwarda Gierka zachęcały do rozszerzania współpracy gospodarczej. Nawet w obliczu kryzysu politycznego z lat 1980–1981 kanclerz unikał otwartej krytyki pod adresem władz polskich, choć w korespondencji wewnętrznej potępiał opieszałość w realizowaniu reform bądź pozorne zmiany na najwyższych szczeblach władzy.

W czasie gdy kanclerz realizował „politykę sąsiedztwa” Polska starała się elastycznie reagować na propozycje przedstawiane przez Wiedeń. Nie formułowała własnych założeń politycznych względem relacji dwustronnych, lecz jedynie odpowiadała na potrzeby austriackie. Do lat siedemdziesiątych można dostrzec ambicję odgrywania przez Warszawę roli lidera w Europie Środkowej. Po objęciu władzy przez ekipę Edwarda Gierka intensyfikacja współpracy z państwami demokratycznymi odsunęła na dalszy plan potrzebę wzmocnienia międzynarodowej pozycji Polski kosztem rozwoju planów gospodarczych i inwestycyjnych. Ponadto w tym czasie Czechosłowacja i Węgry osiągnęły

wyższe wskaźniki wymiany handlowej z Austrią. Polscy decydenci mieli ograniczoną wiedzę ogólną na temat „polityki sąsiedztwa” prowadzonej przez Wiedeń. Sporadycznie wypowiadano się na temat całokształtu stosunków Austrii z państwami komunistycznymi, jeśli do tego dochodziło, powtarzano jedynie pewne schematy myślowe i wybiórczo traktowano dane statystyczne dotyczące wymiany handlowej. W okresie kierowania przez Kreisky’ego ministerstwem za modelowe uchodziły relacje Wiednia z Jugosławią, a także – do roku 1965 – z Rumunią. Wielokrotnie zwracano uwagę na austriacko-czechosłowackie i austriacko-wschodniemieckie zatargi polityczne. Pozytywnie oceniano udział Austrii w przygotowaniach do szczytu KBWE. Podkreślano, że Wiedeń miał możliwość jednoczyć i przewodzić państwom neutralnym i niezaangażowanym.

Politykę zagraniczną Bruno Kreisky’ego przybliżano i oceniano w polskiej przestrzeni publicznej wówczas, kiedy wzmacniała polskie działania, interesy lub przyjęte cele polityczne. Często wykorzystywano działania dyplomatyczne kanclerza do celów propagandowych. Odpowiednio dobrane cytaty z przemówień, wywiadów, wspomnień miały za zadanie prezentować sprawy polskie we właściwym świetle. Część z nich stanowiła nawet swoisty instruktaż dla pracowników korpusu dyplomatycznego.

Dzięki Polsce Kreisky zmieniał swoje podejście do innych krajów Europy Środkowej. Uważał, że Warszawa dawała właściwy impuls do rozwoju całego regionu. Podejmowała niezależne, dostosowane do swych możliwości politycznych i decyzyjnych plany dotyczące bezpieczeństwa w Europie. Nieprzerwanie dążyła do zmian w obrębie reguł narzuconych przez Moskwę, ale w kontekście budowy własnego państwa. Dużą rolę przypisywał w tym zakresie ludziom kultury i nauki. Kreisky negatywnie oceniał polskie doświadczenia związane z kształtowaniem demokracji w przeszłości, uważał że krótki okres międzywojenny zdominowany został przez autorytarne rządy Józefa Piłsudskiego i niczego Polaków nie nauczył. Jednakże reformy gospodarcze podejmowane w Polsce po wojnie i chęć nawiązania relacji ekonomicznych z państwami wolnorynkowymi zachęcały pozostałe państwa komunistyczne do otwarcia na Zachód. W emancypacji społeczeństw żyjących za żelazną kurtyną upatrywał Kreisky pozytywnych zmian w przyszłości. Przewidywał, że może się to dzieć wyłącznie za przyzwoleniem Moskwy. Jakakolwiek ingerencja, zachęta i presja na obywateli państw komunistycznych, mobilizująca ich do zrywów rewolucyjnych, skazana była na porażkę. Jednakże zawsze, kiedy do tych zrywów dochodzi-

ło – na Węgrzech, w Czechosłowacji czy Polsce – pomagał poszkodowanym. Sprzeciwiał się sankcjom międzynarodowym wobec władz komunistycznych, gdyż uważał, że godzą przede wszystkim w zwykłych obywateli.

Bruno Kreisky realizował wobec Polski dyplomację, która miała przynosić korzyści obydwu stronom. Działając zgodnie z przekonaniem wypełniania obowiązku wobec swojego narodu i kraju, wzmacniając Wiedeń i przygotowując go do odgrywania roli międzynarodowego centrum politycznego, wspomagał zarazem rozwój państw komunistycznych, w tym Polski. Plany, jakie przedstawiał do dyskusji i realizacji nie stanowiły wyłącznie sztywnej procedury. Kreisky nie popychał wschodnich partnerów w kierunku zmian, które mogły im w jego mniemaniu zaszkodzić. Inspirował raczej do odkrywania własnej tożsamości związanej z dziedzictwem II wojny światowej i zobowiązaniami wynikającymi z sojuszu politycznego, w jakim tkwiły. Starał się być partnerem i promotorem zmian poprawiających sytuację społeczną i emancypujących obywateli państw leżących za żelazną kurtyną. Zdecydowanie przeliczył się jednak w ocenie możliwości, jakie posiadała strona polska. Nawet wtedy, kiedy dyskutowano na forum międzynarodowym odnośnie do polskiego zadłużenia w latach 1982–1983, formułował plany pomocowe. Kreisky widział w Polsce państwo, z którym warto wiązać nadzieje.

ZUSAMMENFASSUNG

Bruno Kreisky. Diplomatie und Außenpolitik gegenüber der VR Polen (1959–1983)

Bruno Kreisky betrachtete Wien als Mittelpunkt des unter neuen geopolitischen Umständen wachsenden Europas. Jahrzehnte lang entwickelte er das Konzept der Zusammenarbeit im Rahmen der Nachbarschaftspolitik. Er tat dies aus der Sorge um Interessen seines Landes und aus dem gewissen Bedürfnis nach Verantwortung für die Entwicklung anderer Nationen, mit denen das Schicksal Österreichs seit Jahrhunderten verbunden war. Kreisky nahm die Möglichkeit der Zusammenarbeit mit Polen wahr und versuchte, unser Land konsequent und offen bis zur Verhängung des Kriegszustandes zu unterstützen. Die Prioritäten in den Beziehungen zu Österreich, die in den 1960er Jahren in Polen gesetzt und in den folgenden Jahrzehnten entwickelt wurden, sind nicht aus einer sachgerechten Einschätzung der Absichten des künftigen Kanzlers entstanden. Polen verstand Kreiskys Diplomatie nicht als kohärentes und konsistentes politisches Verfahren, das vom Minister seit 1959 gegenüber den östlichen Ländern durchgeführt wurde. Dies begrenzte die Perspektive des politischen Denkens und Planens in Polen. Die Offenheit gegenüber allen Nachbarn brachte Österreich messbare Nutzen, machte einen wichtigen Bestandteil der Identität des Landes aus und gab den Bürgern ein Gefühl der Zufriedenheit und Erfüllung. Wien strebte eine Kooperation mit Mitteleuropa als Gegengewicht zur wachsenden deutschen Macht innerhalb der EWG an. In Warschau wurden die österreichischen Absichten richtig verstanden. Die anfängliche Angst Polens vor der antikommunistischen Einstellung des Kanzlers wich mit der Zeit einer Entwicklung der Handelsbeziehungen, die messbare Gewinne brachten. Die Haltung Österreichs gegenüber einzelnen

Ländern des Ostens wurde selten differenziert. Polnische Fragen sowohl politische als auch wirtschaftliche wurden nicht weit thematisiert. Der Kanzler dagegen empfand Polen als ein Land, das in der Region eine wichtige Rolle spielen könnte. Mangelnde Reformen und die Unfähigkeit der Regierung haben jedoch die österreichischen Partner in einem solchen Maße entmutigt, dass sie aufhörten, Hilfsprogramme zu initiieren oder gemeinsame Aktionen auf den Drittmärkten zu unterstützen. Sie begrenzten sich nur auf die Sicherung eigener wichtigen Investitionen. Sie befürchteten nämlich schwere Verluste infolge der polnischen Schulden sowie der öffentlichen Unzufriedenheit, dass Österreich von polnischen Einwanderern überschwemmt wird.

Die erste Phase der Gestaltung der polnisch-österreichischen Kontakte 1945–1958, in der diplomatische Beziehungen aufgenommen wurden und die Besatzungsperiode in Österreich zu Ende ging, brachte den Freiraum für korrekte bilaterale Beziehungen und die wirtschaftliche Zusammenarbeit. Zu dieser Zeit bereitete der aktive polnische Außenminister Adam Rapacki, der gemäß den Moskauer Richtlinien die Zusammenarbeit mit neutralen Staaten verstärken wollte, den ersten offiziellen Besuch des Ministers Bruno Kreisky vor. Er berief sich hier auf positive jugoslawische Erfahrungen und strebte an Anerkennung der Westgrenze Polens. In der zweiten Phase 1959–1966 fanden drei wichtige demokratische Treffen statt. Im März 1960 besuchte Kreisky Polen und danach andere kommunistische Länder. Ein Jahr später begab sich Minister Rapacki nach Wien und 1965 stattete Ministerpräsident Józef Cyrankiewicz einen Besuch ab. Kreisky legte bis 1965 die wichtigsten Ziele der Nachbarschaftspolitik fest und stärkte seine Position in der Partei. Er wies auf die Notwendigkeit hin, Handelsabkommen mit dem Osten auszuweiten, sowie die kulturelle Zusammenarbeit zu stärken, die eine neue Determinante für die Entwicklung von Mitteleuropa sein sollte. Die dritte Phase von 1970 bis 1980, gekennzeichnet durch die „Ära Gierek“ einerseits, und durch die Regierung von Bundeskanzler Bruno Kreisky andererseits, brachte die besten Wirtschaftsindikatoren der Nachkriegszeit. Der Bundeskanzler besuchte Polen viermal. Er wurde in unserem Land als Interessenvertreter kleiner und unbeteiligter Länder wahrgenommen. Darüber hinaus hatte er eine starke Position unter den europäischen Sozialdemokraten, übte eine unabhängige Nahost-Politik aus und verwandelte Wien in ein Zentrum für internationale Begegnungen. Er war nicht der einzige Partner, der mit Warschau zusammenarbeitete, aber er war einer der wichtigsten. Die vierte

und die letzte Phase in den Jahren 1980–1983 war die Zeit der politischen Krise in Polen. Der Kanzler beobachtete mit großer Aufmerksamkeit die Zunahme der sozialen Unzufriedenheit in unserem Land. Er machte sich Gedanken über die Möglichkeit einer sowjetischen Intervention und schätzte die Kosten für die Sicherung der österreichischen Interessen in Polen. Eigentlich verteidigte er bis 17. Dezember 1981 offiziell die Meinung der staatlichen Behörden und behauptete, dass für die gegenwärtige Krise die streikenden Arbeiter samt der katholischen Kirche verantwortlich seien. Er weigerte sich immer wieder, nach Polen zu kommen, während die Behörden in Warschau versuchten, die politische Isolation nach der Verhängung des Kriegsrechts zu durchbrechen. Die Frage der positiven Haltung Österreichs gegenüber Polen hängt mit den persönlichen Eigenschaften des Kanzlers zusammen. Die ganze Zeit, die er an der Macht war, glaubte er konsequent, dass die Entwicklung Europas mit der gleichmäßigen Entwicklung aller, auch schwächeren Länder der Region einhergehe. Durch die Stärkung der östlichen Staaten stärkte er Österreich, das seit Jahrhunderten mit Osteuropa verbunden war und aus seinen Ressourcen schöpfte. Bruno Kreiskys Außenpolitik wurde im damaligen polnischen öffentlichen Raum nur dann thematisiert und positiv bewertet, wenn sie polnische Aktivitäten, Interessen oder politische Ziele unterstützte. Die Handlungen des Kanzlers wurden oft für politische Zwecke genutzt. Richtig ausgewählte Zitate aus Reden, Interviews und Memoiren sollten die polnischen Angelegenheiten im guten Licht erscheinen lassen. Einige von seinen Ausführungen wurden sogar bei gewissen Unterweisungen für Angestellte des diplomatischen Korps verwendet. Dank Polen änderte Kreisky allmählich seine Haltung gegenüber anderen kommunistischen Ländern. Er glaubte, dass Warschau den richtigen Impuls für die Entwicklung der gesamten Region gegeben habe. Laut Kreisky habe die polnische Regierung unabhängige Pläne bezüglich der Sicherheit in Europa unternommen, jedoch nur in Rahmen ihrer politischen und Entscheidungsmöglichkeiten. Ständig habe sie nach Änderung der von Moskau aufgedrängten Regeln gestrebt und sei überzeugt gewesen, dass der Bau des eigenen Staates eine Priorität ist. Hierfür schrieb Kreisky den Menschen der Kultur und Wissenschaft eine große Rolle zu. Voraussetzungen für positive Veränderungen in der Zukunft sah er in Emanzipation der Gesellschaften hinter dem eisernen Vorhang. Er vermutete, dass das ausschließlich mit Moskaus Zustimmung geschehen könne. Jegliche Ingerenz, Ermutigung oder Druck, die die Bürger zu Freiheitsbewegungen anspornen sollten, waren zum Scheitern

verurteilt. Jedoch immer wenn es zu einem Aufstand in Ungarn, Polen oder in der Tschechoslowakei kam, half er den Geschädigten. Er war gegen Verhängung der Sanktionen gegen die kommunistischen Mächte, denn er behauptete, dass sie vor allem einfache Bürger benachteiligen.

Bruno Kreisky führte gegenüber Polen eine Diplomatie, von der beide Seiten profitierten. Er handelte aus der Überzeugung heraus, dass er die Pflicht gegenüber seinem Land erfüllt. Er bereitete Österreich auf die Rolle des internationalen, politischen Zentrum vor und gleichzeitig unterstützte er die Entwicklung der kommunistischen Länder, darunter auch Polen. Seine Pläne, die er zur Diskussion und Umsetzung vorlegte, waren keine starren Prozeduren. Er drängte die östlichen Partner nicht auf Änderungen, die ihnen schaden könnten. Er inspirierte sie eher, ihre eigene Identität zu entdecken. Diese Identität war mit dem Erbe des 2. Weltkrieges und mit den aus der politischen Allianz resultierenden Verpflichtungen verbunden. Er wollte ein Partner für emanzipierende Gesellschaft und Förderer der sozialen Änderungen im Osten sein. Definitiv überschätzte er jedoch die ökonomischen Möglichkeiten der polnischen Seite. Er erwartete nicht, dass die in den 1970er Jahren aufgenommenen Kredite, nie zurückgezahlt werden. Er sah Polen als ein Land, das es wert ist, weiterhin Hoffnungen zu knüpfen.

Tłumaczenie Sylwia Sobczyńska

SUMMARY

Bruno Kreisky. Foreign policy and diplomacy towards Poland (1959–1983)

Research tools from historian's and political scientist's workshop has been used during analyzing foreign policy and diplomacy of Bruno Kreisky towards Poland. The method of analysis and synthesis was adopted. In addition, the research carried out on the institutional and legal method (legal acts concerning the competences of creating foreign policy and state treaties being the result of Kreisky's work with Warsaw). The statistical method of trade with Austria and critical analysis of the discourse to study the reception of chancellor diplomacy in the Polish public discourse were also used. In the chapters concerned on the years 1970–1983, political decision analysis had been used.

The subject areas of the research include the conditions that create foreign policy and post-war bilateral relations and legal acts regulating them. The aspect criteria were narrowed to the area of Poland, with a small share of other Eastern countries in the time of political crises in 1956, 1968, and 1981. Spatial criteria apply to Central and Eastern Europe. During the narrative, the following research hypotheses were verified: 1. Kreisky's attitude towards Poland resulted from his inner conviction about the need to cooperate with the East, not from the conditions created by the Polish side seeking political and commercial cooperation with democratic countries after the war. 2. The diplomacy of the minister and later Chancellor Kreisky towards Poland focused on building independence for the EEC, the conviction that the Eastern states neighboring Austria with their economic and political system could counterbalance the development of Western Europe and an alternative to Austria's political and economic integration with Germany. 3. Eastern states, including Poland, could participate in the construction

of a new Austrian identity, through the promotion of cultural achievements and referring to common Central European values. 4. Kreisky's favorable attitude towards the communist states, including Poland, was a consequence of the political views and experience of emigration gained during World War II and the work on the State Treaty. 5. Against the background of other countries in the region, Poland was assessed positively, it was perceived as the leader and initiator of political and social changes. 6. The Chancellor accepted that the steady development of Eastern neighbors served the development of Austria.

The Austrian documents about the diplomacy of Bruno Kreisky come from Stiftung Bruno Kreisky Archiv and Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten from Vienna. The studies also included documents from the collections of the Archive Ministry of Foreign Affairs of Poland, sources of journalism and the press.

Bruno Kreisky looked at Vienna as a center of developing in the new geopolitical conditions Central Europe. He developed the concept of cooperation within the neighborhood policy (Nachbarschaftspolitik) for several decades. He did it with a sense of caring for the interests of his country and a certain need for responsibility for the development of other nations with which the fate of Austria was associated for centuries. Kreisky saw the possibility of cooperating with Poland and tried to support it consistently and openly, until the imposition of martial law. In Poland, such diplomacy was not perceived as a cohesive and consistent political principle. This limited Polish political thinking and planning in a broader perspective. Chancellor Kreisky assessed Poland as a country that could play an important role in the region. The lack of reform and the ineffectiveness of governments discouraged the Austrian partners to such an extent that they stopped initiating assistance programs or supporting joint actions on third markets. They limited themselves to securing their own most important investments for fear of severe losses resulting in the Polish debt and social dissatisfaction in Austria flooded by Polish emigrants. Kreisky did not push the Eastern partners towards changes that could harm them. Rather, he inspired to discover his own identity related to the legacy of World War II and the obligations arising from the political alliance in which they were stuck. He tried to be a partner and promoter of changes improving the social situation and emancipating citizens in the East. He definitely miscalculated with the economic possibilities that the Polish side possessed.

Tłumaczenie Agata Włodarska-Frykowska

WYKAZ ŹRÓDEŁ I LITERATURY

ŹRÓDŁA NIEDRUKOWANE

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa

Departament IV Austria

AMSZ, z. 6, w. 37, t. 587

AMSZ, z. 10, w. 55, t. 522

AMSZ, z. 10, w. 55, t. 527

AMSZ, z. 10, w. 55, t. 528

AMSZ, z. 10, w. 57

AMSZ, z. 10, w. 53, t. 506

AMSZ, z. 17, w. 1, t. 7

AMSZ, z. 17, w. 2, t. 12

AMSZ, z. 17, w. 3, t. 21

AMSZ, z. 17, w. 3, t. 25

AMSZ, z. 1/84, w. 3

AMSZ, z. 16/81, w. 13

AMSZ, z. 13/88, w. 6

AMSZ, z. 31/82, w. 7

AMSZ, z. 31/82, w. 4, t. 49

AMSZ, z. 4/84, w. 3

AMSZ, z. 4/84, w. 6

AMSZ, z. 43/84, w. 5

AMSZ, z. 44/77, w. 7, t. 1

AMSZ, z. 44/86, w. 3

AMSZ, z. 45/86, w. 4

AMSZ, z. 46/84, w. 2

AMSZ, z. 47/77, w. 7

AMSZ, z. 7/86, w. 2

AMSZ, z. 8/86, w. 4

AMSZ, z. 28/86, w. 1

**Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundesministerium
für Auswärtige Angelegenheiten, Wien**

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 03-00/270-II.3/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 03-00/312-II.3/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 18-02/7-III.1/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 18-14/35-II.3/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 18-14/34-II.3/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 18-14/24-II.3/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 18-14/23-II.3/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 20-00/19-II.3/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1981, Polen 166, 20-00/11-II.3/81

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/252-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/257-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/277-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 0.07.01/86-IV/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/44-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/29-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/49-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/98-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/11-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/91-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/113-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/130-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 03-00/370-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1982, Polen 166, 02-40/79-II.3/82

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 02-01/2-II.3.83

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 03-00/43-II.3/83

ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 02-01/-II.3/83
ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 03-00/93-II.3/83
ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 03-00/93-II.3/83
ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 02-01/-II.3/83
ÖStA, AdR, BMAA, II-Pol 1983, Polen 166, 03-00/43-II.3/83

Stiftung Bruno Kreisky Archiv, Wiedeń

StBKA, Box Prominentkorrespondenz, Willy Brandt I

StBKA, Länderboxen Polen box 1 (1981–1983, 1985)

Mappe: „Polen”, „Polen. Kirche”, „Polen. Hilfe”.

StBKA, Länderboxen Polen box 2 (1980–1981)

„Besuch des Vorsitzenden des Ministerrates der VR Polen Edward Babiuch in Österreich, 25.–26. Juni 1980”.
„Sammelmappe”. „Österreichisch-polnische Gesellschaft” (1974–1981), „Polen. Kredit”.

StBKA, Länderboxen Polen box 3 (1977 Forts., 1978–1979)

„Besuch des BK in Polen, 24.–26.11.1979”.
„BK – Polenreise”, „Arbeitsbesuch des Herrn Bundeskanzlers in Polen. Information”.
„Polen”: Offizieller Besuch des polnischen Außenministers Emil Wojtaszek in Österreich, 21.–23. März 1978”.
„Polen. Unterlagen für den Herrn Bundeskanzler”.
„Polnischer Außenminister Wojtaszek, 21.–23. März 1978”.

StBKA, Länderboxen Polen box 4 (1974–1977)

„Information. Polen”, „Polen. Besuch Min.Präs. Jaroszewicz in Steyr – Langbathsee, 11.–13.9.1975”.
„Jablonski, Dr. Prof., Polen”.

- „Jablonski, Henryk, Prof. Dr. Vors.St.R. Polen”.
- „MP Kaim, Polen, 12.–15.9.1976, in Österreich”.
- „Polen. 30.1.1975”.
- „Polen”, „Olszewski, Jerzy, Prof. Dr.”

StBKA, Länderboxen Polen box 5 (1961, 1963, 1965, 1973)

- „Aussprache zwischen Vertretern des ÖGB und der Solidarnosc (1981)”.
- „Besuch Außenminister Rapacki 1961. Protokoll”: Protokolle der Besprechungen am 9. März 1961 in Wien.
- „Besuch des Ehepaares Jaroszewicz (poln. Ministerpräsident) in Österreich und der Sowjetunion (1975–1979)”.
- „Besuch des polnischen Außenhandelsministers Karski in Österreich (1981)”.
- „Besuch des polnischen Außenhandelsministers Nestrowicz in Österreich (1982)”.
- „Besuch des polnischen Ministers Skwirzynski in Österreich (1978)”
- „Besuch des polnischen Vizeministerpräsidenten Rakowski in Österreich (1982), ergänzend: Rede”.
- „Besuche”: Informationen betr. den Besuch des Vorsitzenden des Ministerrates der VR Polen (=MP) Josef Cyrankiewicz, 20–23.9.1965.
- „Einladung an den polnischen und rumänischen MP” Österreich zu besuchen; Jänner 1965.
- „Herrn Kab.Chef DKfm. Alfred Reiter”: Unterlagen, Programm des Besuches in Polen, Juni 1973.
- „Konvolut”: Wiederaufbau des polnischen Königsschlusses in Warschau, 1973, 1965.
- „Korrespondenz der „Friends of Free Poland” (1982).
- „Korrespondenz des polnischen Botschafters in Österreich Ryszard Karski (1974)”.
- „Korrespondenz Immanuel Birnbaum (Pressekorrespondent in Polen) 1973”.
- „Korrespondenz über Unterstützung Österreichs für den Wiederaufbau des Warschauer Königsschlusses (1972–1973)”.
- „Memorandum der polnischen Exilregierung in London über die Nullifikation des Jalta – Abkommens (1982)”.

- „Österreichisch-polnischer Vermögensvertrag (1970)”.
„Polen”: Besuchsprogramm, Unterlagen, Tischrede Kreiskys anlässlich des Polenbesuches, Juni 1973.
„Polen”: Kopien der Dokumente betr. des BK-Polenbesuches, Juni 1973. Mappe. Österr. Botschaft Warschau. Resuméprotokoll über die Gespräche anlässlich des offiziellen Besuches des BK, 25.6.1973.
„Polen”: Offizieller Besuch des BK in Polen, 25.–26. Juni 1973; allgemeine Informationen, Programm für Frau Vera Kreisky, Besuchsprogramm.
„Polenzeitung” des „Club Aktiv” (1982).
„Rakowskis in Davos (Weltwirtschaftsforum)”; (b.r.).
„Rapacki, Adam, März 1961 in Wien”: Besuch des polnischen Außenminister Rapacki in Österreich, März 1961.
„Staatsbesuch Außenminister Adam Rapacki, März 1961”: Unterlagen, Informationen, Verhandlungsergebnissen.
„Verhaftung polnischer Journalisten (1982)”.
„Vertrag zwischen Österreich und Polen”: Information des BMfAA für BK, Dezember 1963. 1961.

StBKA, Länderboxen Polen box 6 Humanitäre Fälle, Familienzusammenführungen, (politische) Flüchtlinge, 1975–1983.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Publikacje Bruno Kreisky’ego

- Der Junge Kreisky. Schriften, Reden, Dokumente 1931–1945*, Hg. O. Rathkolb, I. Etzersdorfer, Wien 1986, s. 136–141.
Kreisky B., *Austria Draws the Balance*, „Foreign Affairs” 1959, No 2, s. 269–281.
Kreisky B., *Chance Mitteleuropa*, Wien 1968.
Kreisky B., *Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik*, Wien 1978.
Kreisky B., *Dwudziestolecie Traktatu państwowego*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1975, nr 94, s. 15.
Kreisky B., *Im Strom der Politik. Erfahrungen eines Europäers*, Wien 1988.
Kreisky B., *In Memoriam Theodor Körner*, „Forum” 1957, nr 1, s. 3.

- Kreisky B., *Kiedy nadszedł Anschluss*, tłum. z niem. J. Nowakowski, „Kierunki” 1988, nr 12, s. 9.
- Kreisky B., *Kilka uwag o współistnieniu*, Ref. uzupełnienie dyskusji O. Dłuski, „Sprawy Międzynarodowe” 1960, nr 4, s. 46–71.
- Kreisky B., *Österreich und die aktuelle Entwicklung im Donaauraum*, [w:] *Kreisky Reden I*, Wien 1965.
- Kreisky B., *Österreich und Europa. Wie können wir am wirtschaftlichen Zusammenschluss der europäischen Länder teilnehmen*, Wien 1963.
- Kreisky B., *Politik braucht Visionen, Aufsätze, Reden Und Interviews zu aktuellen weltpolitischen Fragen*. Mit einem Vorwort von Walter Jens, Bonn 1982.
- Kreisky B., *Przemówienie [podczas spotkania w pałacu Rady Ministrów 25 VI 1973 roku]*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 176, s. 4.
- Kreisky B., *Przemówienie*, 30 IX 1974, „Trybuna Ludu” 1974, nr 274, s. 2.
- Kreisky B., *Wywiad dla telewizji izraelskiej emitowany w XI 1975 roku*, „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa] 1976, nr 2 (35), s. 24–26.
- Kreisky B., *Z Polską wiązałem zbyt duże nadzieje*, „Prawo i Życie” 1991, nr 32, s. 13.
- Kreisky B., *Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten*, Berlin 1986.

Wspomnienia, pamiętniki, dzienniki

- Adenauer K., *Wspomnienia*, Warszawa 2000.
- Długosz S., *Jak zadłużyłem PRL*, Warszawa 1995.
- Jaroszewicz P., Roliński B., *Przerywam milczenie... 1939–1989*, Warszawa 1991.
- Krzemień L., *Czas wojny*, Warszawa 1980.
- Łętowski M., *Ostatnia dekada PRL. Zapiski dziennikarza z lat 1982–1991*, Lublin 2016.
- Mantel F., *Wachlarz wspomnień*, Paryż 1980.
- Mołotow W., *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics. Conversations with Feliks Chuev*, ed. A. Resis, Chicago 1993.
- Noworyta E., *Polityka i dyplomacja – wspomnienia ambasadora*, Łódź 2008.

- Rakowski M., *Dzienniki polityczne 1981–1983*, t. VIII, Warszawa 2004.
- Rapacki A., *Przemówienia, artykuły, wywiady 1957–1968*, Warszawa 1982.
- Rolicki J., *Edward Gierek – przerwana dekada. Wywiad rzeka*, Warszawa 1990.
- Stempowski J., *Dziennik podróży do Austrii i Niemiec*, Rzym 1946.
- Strzelecki-Gomułka R., Salwa-Syzdek E., *Między realizmem a utopią. Władysław Gomułka we wspomnieniach syna*, Warszawa 2003.
- Tejchma J., *Odszedł Gomułka, przyszedł Gierek. Notatki z lat 1971–1973*, Toruń 2006.
- Wiesenthal S., *Niewygodny świadek historii*, Warszawa 1993.

Inne źródła drukowane

- Dokumenty do dziejów PRL*, z. 13, *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.
- Dokumenty do dziejów PRL. Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*, red. A. Kochański, Warszawa 2002.
- Foreign Relations of the United States 1946*, vol. V, *The British of Commonwealth, Europe*, Washington 1972.
- Foreign Relations of the United States 1946*, vol. VI, *Easter Europe*, Washington 1969.
- Foreign Relations of the United States 1947*, vol. III, *The British of Commonwealth, Europe*, Washington 1972.
- Foreign Relations of the United States 1952–1954*, vol. V, Washington 1983.
- Foreign Relations of the United States 1952–1954*, vol. VII, Washington 1986.
- Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, red. A. Noskowa, A. Kochański, A. Paczkowski, A. Muraszko, Warszawa 2000.
- Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1989. Wybór dokumentów*, red. J. Zając, Warszawa 2005.
- Polskie dokumenty dyplomatyczne z 1973 roku*, red. P. Majewski, Warszawa 2006.
- Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. I (*sierpień 1980 – marzec 1981*), red. Ł. Kamiński, Warszawa 2006.

- Rocznik Statystyczny Głównego Urzędu Statystycznego*, Warszawa 1947.
Rocznik Statystyczny Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 1956.
Rocznik Statystyczny Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 1986,
Rocznik Statystyczny Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 1986.
Rocznik Statystyczny Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 1992.
Tajne dokumenty Biura Politycznego. PRL – ZSRR, 1956–1970, red. A. Paczkowski, Londyn 1998.
Zbiór Dokumentów, red. J. Makowski, PISM, Warszawa 1946, nr 1.
Zbiór Dokumentów, red. J. Makowski, Warszawa 1947, nr 1/2.
Zbiór Dokumentów red. J. Makowski, Warszawa 1949, nr 7.
Zbiór Dokumentów, red. J. Makowski, Warszawa 1954, nr 2.
Zbiór Dokumentów, red. J. Makowski, Warszawa 1954, nr 12.
Zbiór Dokumentów, red. J. Makowski, Warszawa 1955, nr 3.
Zbiór Dokumentów, red. J. Makowski, Warszawa 1956, nr 4

Prasa i periodyki

- Apfalter H., *Koncern VOEST-ALPINE jako partner polskiej gospodarki*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1979, nr 107, s. 55.
Bodulan T., *Z sympatii i wzajemnych korzyści*, „Czas” 1976, nr 48, s. 21.
Brandt W., Kreisky B., Palme O., *Briefe und Gespräche. 1972–1975*, Frankfurt am Main [rec. R. Kumf], „Problemy Pokoju i Socjalizmu” 1980, nr 2, s. 145–149.
Brodzic T., *Mosty i polityka*, „Prawo i Życie” 1976, nr 46, s. 13.
Chądzyński H., *Bliscy partnerzy. Polska – Austria*, „Życie Warszawy” 1979, nr 276, s. 5.
Condito M., *Socjalizm według formuły Kreisky’ego*, „La Stampa”, 23 III 1975; [przedruk] Rudolf Kirchschräger, Bruno Kreisky, „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa] 1976, nr 2 (35), s. 35–39.
Czernousow M., *Leksykon dnia wczorajszego*, „Nowe Czasy”, 6 IV 1974; [przedruk] „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa] 1976, nr 2 (35) s. 33–34.
Derlatka T., *Obrady polsko-austriackiej komisji gospodarczej*, „Trybuna Ludu” 1976, nr 228, s. 2.
Derlatka T., *Pod figowym listkiem niezależności*, „Trybuna Ludu” 1977, nr 44, s. 7.

- Derlatka T., *Polsko-austriacka współpraca gospodarcza*, „Życie Warszawy” 1976, nr 227, s. 4.
- Derlatka T., *W obronie superbogatyh*, „Trybuna Ludu” 1977, nr 59, s. 6.
- Drecki R., *Austria: czynny udział w sprawach Europy*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 113, s. 7.
- Eidlitz J., *Król słońca i socjalista*, „Deutsche Zeitung/Christ und Welt”, 27 VI 1975, „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa] 1976, nr 2 (35), s. 42–47.
- Gauk J., *Prawda nigdy nie szkodzi*, „Rzeczpospolita” 2008, 24–25 maja, s. A 16–17.
- Gomółka M., *Kronika austriacka*, „Kultura” 1982, nr 5/416, s. 149.
- Gutowski A., *Otwieranie zamkniętej gospodarki*, „Kultura” 1973, nr 11/314.
- Jasiołd P., *Zagadnienie Austrii*, „Świat i Polska”, 19 stycznia 1947, s. 1.
- Jaworski M., *Austriackie spotkania*, „Kamena” 1979, nr 13, s. 2.
- Kalt H., *Autoportret komunisty*, „Volkesstimme”, 24 IV 1975; [przedruk] „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa] 1976, nr 2 (35), s. 40.
- Kałuża R., *Wiedeńskie ABC*, „Życie Warszawy” 1979, nr 136, s. 7.
- Kamiński Z., *Mekka na dwa tygodnie. Korespondencja z Innsbrucku*, „Życie Warszawy” 1976, nr 14, s. 6.
- Kanclerz Austrii Bruno Kreisky przybędzie do Polski*, „Głos Robotniczy”, 22 VI 1973, nr 147, s. 1.
- Kanclerz Austrii o swej przyszłej wizycie w Polsce*, „Biuletyn Specjalny Polskiej Agencji Prasowej”, 18.06.1973, nr 141A, s. 5.
- Kanclerz Kreisky o polityce zagranicznej*, „Biuletyn Specjalny Polskiej Agencji Prasowej”, 14 X 1976, nr 1124, s. 8.
- Kaufman M., *Spór o Austrię*, „Świat i Polska” 1947, nr 25, s. 6.
- Kosowski A., *Współpraca gospodarcza państw Dunaju*, „Świat i Polska” 1947, nr 18, s. 3.
- Laskowski J., *Gospodarka Austrii w ostatnich latach siódmej dekady*, „Gospodarka Planowana” 1981, nr 3, s. 161–163.
- Lasota E., *B. Kreisky, Sylwetka tygodnia*, „Tygodnik Kulturalny” 1976, nr 40, s. 2.
- Lubowski A., *Austria: Wytrwać wśród mocniejszych. Korespondencja z Austrii*, „Życie Gospodarcze” 1979, nr 46, s. 15.
- Luliński D., *Austria i polityka odprężenia. Korespondencja z Wiednia*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 117, s. 7.

- Luliński D., *Odnaleziona tożsamość. Korespondencja z Austrii*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 276, s. 6.
- Maciąg W., *Austria stara i nowa*, „Życie Literackie” 1973, nr 32, s. 5.
- Moszczeński J., *Kreisky po raz trzeci*, „Życie Warszawy” 1975, nr 260, s. 5.
- Moszczeński J., *Wyborcza jesień przed Alpami*, „Życie Warszawy” 1973, nr 265, s. 5.
- Muhri F., *Austria: Nowa sytuacja – nowe zadania*, „Problemy Pokoju” 1981, nr 4, s. 38–44.
- Muhri F., *Główna przesłanka przeobrażeń społecznych*, „Problemy Pokoju” 1979, nr 5, s. 18–24.
- Na temat wizyty Henryka Jabłońskiego w Austrii*, „Perspektywy” 1976, nr 17, s. 5.
- Niegowski K., *Austria i Plan Marshalla*, „Polska i Świat” 1948, nr 36, s. 7.
- Nieoficjalna wizyta kanclerza Bruno Kreisky’ego*, „Głos Robotniczy”, 1 i 2 lutego 1975, nr 27, s. 1.
- Nowakowski J. [rec.], *B. Kreisky, Zwischen den Zeiten*, „Kierunki” 1986, nr 12, s. 9.
- Podkowiński M., *Kreisky – fenomen czy symbol?*, „Miesięcznik Literacki” 1981, nr 4, s. 121–124.
- Podkowiński M., *Neutralność i współistnienie*, „Perspektywy” 1973, nr 25, s. 26.
- Podkowiński M., *Obiad w Hofburgu [przed wizytą prezydenta Austrii w Polsce]*, „Perspektywy” 1975, nr 20, s. 9.
- Podkowiński M., *Stanowczy kanclerz*, „Perspektywy” 1975, nr 6, s. 8.
- Podkowiński M., *W stronę odprężenia*, „Perspektywy” 1976, nr 49, s. 18.
- Ramotowski Z., *Mat kanclerski. Austria po wyborach*, „Życie Warszawy” 1975, nr 233, s. 5.
- Reiter J., *Drogi w niepewną przyszłość*, „Życie Warszawy” 1977, nr 65, s. 5.
- Reiter J., *Herr Karl i wielka polityka*, „Życie Warszawy” 1976, nr 231, s. 5.
- Reiter J., *Wiedeński widok na świat*, „Życie Warszawy” 1979, nr 277, s. 4.
- Rudolf Kirchschläger, *Bruno Kreisky*, „Zeszyty Dokumentacyjne. Seria Biograficzna” [PAP, Warszawa] 1976, nr 2 (35).
- Rudziński C., *Austria w Europie*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 172, s. 5.
- Rudziński C., *Polska – Austria na progu nowego etapu*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 246, s. 5.
- Rotocki Z., *Model okupacji Austrii. Studium prawno-międzynarodowe*, „Przegląd Zachodni” 1958, nr 1, s. 53–98.

- Sallinger R., *Austriacko-polska wymiana towarowa wyrazem dobrych stosunków między obu krajami*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1971, t. 81, s. 33.
- Sallinger R., *Polsko-austriackie stosunki gospodarcze w fazie konsolidacji*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1979, nr 107, s. 53.
- Schärf E., *Niebezpieczeństwo zagrażające neutralności Austrii*, „Problemy Pokoju” 1973, nr 10.
- Sikorski J., *Przyszłość polsko-austriackich stosunków gospodarczych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1973, nr 9, s. 104–113.
- Solecki J., *A. Kosygin z wizytą w Austrii*, „Tybuna Ludu” 1973, nr 183, s. 1–3.
- Solecki W., *Terrorystyczny zamach w Austrii*, „Życie Warszawy” 1973, nr 233, s. 1.
- Sprawy gospodarcze Austrii*, „Polska i Świat” 1947, nr 2, s. 4.
- Staribacher J., *Austriacko-polskie stosunki gospodarcze*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1973, t. 87, s. 13.
- Staribacher J., *Austriacko-polskie stosunki gospodarcze*, „Austria – Polska. Czasopismo Gospodarczo-Kulturalne” 1979, nr 107, s. 9.
- Staribacher J., *Perspektywy współpracy gospodarczej z Polską*, „Przegląd Organizacji” 1976, nr 10, s. 410.
- Sylwetka tygodnia*, „Tygodnik Kulturalny” 1970, nr 13, s. 2.
- „The Times”, 28 X 1946, s. 4.
- Tycner J., *Ery Kreisky’ego ciąg dalszy*, „Prawo i Życie” 1979, nr 21, s. 13.
- Tycner J., *Papa Austriae*, „Prawo i Życie” 1990, nr 32, s. 13.
- Urbaniak J., *Austriacy oczekują szefa polskiego rządu*, „Trybuna Ludu”, 19.09.1965, nr 260, s. 1.
- Wańkowicz J., *30 lat Towarzystwa Austria–Polska. Piotr Jaroszewicz i Bruno Kreisky o rozwoju polsko-austriackiej współpracy*. Korespondencja z Wiednia, „Życie Warszawy” 1976, nr 249, s. 4.
- Zanetti F., *Należymy do tej samej Europy*, „Życie Warszawy” 1981, nr 78, s. 5.

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Aschheim D., *Bruno Kreisky and the Paradoxes of Jewishness, Socialism and the Middle East Conflict*, Jerusalem 2015.
- Auf dem Weg zur Staatspartei. Zur Geschichte und Politik der SPÖ seit 1945*, Hg. P. Pelinka, G. Steger, Wien 1988.

- Austria – Polska – wybrane dane porównawcze*. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1972.
- Austrian Federalism in Comparative Perspective*, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2015.
- Austria's International Position After the End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. 22, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2013.
- Bachmaier P., *Austrian-Bulgarian Cultural relations*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain? Austria, Neutrality and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989*, eds. A. Suppan, W. Mueller, Wien 2009, s. 487–508.
- Bailer B., *Widerstand, Opfermythos und die Folgen für die Überlebenden*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943 Österreich wieder herstellen*, Hg. S. Karner, A. O. Tschubarjan, Wien–Köln–Weimar 2015, s. 162–177.
- Bailer-Galanda B., Garscha W., *Der österreichische Staatsvertrag und die Entnazifizierung*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955. Internationale Strategie, rechtliche Relevanz, national Identität*, Hg. A. Suppan, G. Stourzh, W. Mueller, Wien 2005, s. 632–643.
- Bauer M. W., Aarts B., *Corpus Construction: a Principle for Qualitative Data Collection*, [w:] *Qualitative Researching with Text, Image and Sound*, eds. M. W. Bauer, G. Gaskell, London 2000, s. 19–37.
- Bielka E., Jankowitsch P., Thalberg H., *Die Äre Kreisky: Schwerpunkte der österreichischen Aussenpolitik*, Wien 1983.
- Bischof G., „Recapturing the Initiative” and „Negotiating from Strength”: *The Hidden Agenda of the “Short Treaty” Episode*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955. Internationale Strategie, rechtliche Relevanz, national Identität*, Hg. A. Suppan, G. Stourzh, W. Mueller, Wien 2005, s. 217–249.
- Bolesta-Kukułka K., *Gra o władzę a gospodarka Polska 1944–1991*, Warszawa 1992.
- Borodziej W., *Dyplomacja PRL w i wobec Marcy*, [w:] *Marzec 1968 trzydzieści lat później*, red. M. Kula, P. Osęka, M. Zaręba, t. I, Warszawa 1998.
- Borodziej W., *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*, Londyn 1990.
- Borodziej W., *Die Volksrepublik Polen Und Österreich 1948–1956*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955. International Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität*, Hg. A. Suppan, G. Stourzh, W. Mueller, Wien 2005, s. 417–430.
- Borodziej W., *Wydział Zagraniczny KC PZPR*, [w:] *Centrum Władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003.

- Bógdał-Brzezińska A., *Globalizacja polityki Stanów Zjednoczonych 1945–1949*, Warszawa 2001.
- Buchanan T., *Burzliwy pokój. Historia Europy 1945–2000*, Kraków 2000.
- Burka A., *Was blieb vom Fenster in den Westen? Zur Auslandskulturpolitik Österreichs in Ostmitteleuropa seit 1945 am Beispiel Polens und der Tschechoslowakei/Tschechiens*, Frankfurt am Main 2012.
- Burka A., „Zabrać się do pracy rozważnie, zachować samokontrolę i wrażliwość”. Początki Austriackiego Instytutu Kultury przy ulicy Próżnej 8 w roku 1965, [w:] *Ulica Próżna i dzielnica żydowska w Warszawie, Próżna Strasse und das Jüdische Stadtviertel in Warschau*, red. R. Chwyszczuk, Warszawa 2013.
- Busek E., Brix E., *Projekt Mitteleuropa*, Wien 1986.
- Brix E., *The State of Austrian Foreign and Security Policy in Times of Geopolitical Change*, [w:] *Austrian Studies Today. Contemporary Austrian Studies*, vol. 25, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2016.
- Brochocki J., *Rewolta marcowa. Narodziny, życie i śmierć PRL*, Warszawa 2001.
- Bruno Kreisky. *Seine Zeit und mehr. Era and Aftermath*, Wissenschaftliche Begleitpublikation zur 240. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien 18. September bis 15. November 1998, Wien 1998.
- Bryl-Warewicz E., *Stosunki polsko-austriackie po II wojnie światowej*, [w:] *Wiktoria wiedeńska i stosunki polsko-austriackie w latach 1683–1983*, red. W. Śladkowski, A. A. Witusik, Lublin 1983.
- Cede F., Prosl Ch., *Anspruch und Wirklichkeit. Österreichs Außenpolitik seit 1945*, Innsbruck–Wien–Bozen 2015.
- Chmielewska L., *Wincenty Rzymowski (1883–1950). Biografia publicysty i polityka*, Toruń 2007.
- Ciołkiewicz P., *Pamięć zbiorowa w dyskursie publicznym. Analiza polskiej debaty na temat wpędzeń Niemców po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2012.
- Czepurko A., Gieźgała J., *Handel zagraniczny Polski w latach siedemdziesiątych. Wyniki, zadania i perspektywy*, Warszawa 1978.
- Czubiński A., *Spory o historię, prawdę i o nas*, Poznań 2011.
- Czyżewski M., *W stronę teorii dyskursu publicznego*, [w:] *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Kraków 1997.
- Darczewska K., Chorążuk J., *Postawy członków PZPR wobec religii*, Warszawa 1985.

- Dijk van T. A., *Badania nad dyskursem*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T. A. van Dijk, Warszawa 2001.
- Dobrowolski S., *Dyplomacja Polski Ludowej 1944–1980. Organizacja i funkcjonowanie*, Warszawa 1981.
- Donath H., *Czasopismo „Österreich – Polen. Polska – Austria” – ważne ogniwo współpracy*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K. A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 122–127.
- Duszek A., *Dyskurs w badaniach kontekstu społecznego*, [w:] *Pragmatyka, retoryka, argumentacja. Obrazy języka i dyskursu w naukach humanistycznych*, Kraków 2014.
- Eco U., *Nadinterpretowanie tekstów*, [w:] *Interpretacja i nadinterpretacja*, red. U. Eco, R. Rorty, J. Culler, Ch. Brooke-Rose, Kraków 1996.
- Eisler J., *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992.
- Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.
- Entnazifizierung zwischen politischem Anspruch, Partaienkonkurrenz und Kalten Krieg. Das Beispiel der SPÖ*, Hg. M. Mesner, Wien–München 2005.
- Fiedor K., *Austria. Od gospodarki żarowej do Unii Europejskiej*, Łódź 2000.
- Fiedor K., *Droga Austriaków do II Republiki*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K. A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 287–316.
- Fiedor K., *Węzłowe zagadnienia polityczne i gospodarcze Austrii po II wojnie światowej w kontekście polskim*, [w:] *Gerda Leber-Hagenau a stosunki polsko-austriackie*, red. K. A. Kuczyński, D. Kucharska, Toruń–Płock 1998, s. 221–249.
- Filitov A., *Österreich in den sowjetischen strategischen Planungen (1941–1945)*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943. Österreich wieder herstellen*, Hg. S. Karner, A. O. Tschubarjan, Wien–Köln–Weimar 2015, s. 92–99.
- Fischer H., *Die Kreisky-Jahre, 1967–1983*, Wien 1999.
- Flowerdew J., *Critical Discourse Analysis and Historiography. The Case of Hong Kong's Evolving Political Identity*, Basingstoke 2012.
- Foucault M., *Porządek dyskursu*. Wykład inauguracyjny wygłoszony w College de France 2 grudnia 1970, Gdańsk 2002.
- Franaszek P., *Die Handelsbeziehungen zwischen der Volksrepublik Polen und Österreich in der Zeit von 1945–1989*, [w:] *Zarte Bande: Österreich und die europäischen planwirtschaftlichen Länder. Delicate relationship*, Hg. G. Enderle-Burcel, Wien 2006.

- Franczak K., *Kalający własne gniazdo. Artyści i obrachunek z przeszłością*, Kraków 2013.
- Gajdek J., *Der mittelbare Nachbar. Österreichvorstellungen in Polen 1970–1995*, [w:] *Mit anderen Augen gesehen. Internationale Perzeptionen Österreichs 1955–1990 (Österreichische Nationalgeschichte nach 1945)*, Hg. O. Rathkolb, O. M. Maschke, S. A. Lütgenau, Wien–Köln–Weimar 2002.
- Gańczak F., *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL w latach 1980–1981*, Warszawa 2017.
- Gehler M., *Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*, Innsbruck–Wien–Bozen 2005.
- Gelles K., *Polityka Wschodnia Niemiec*, Wrocław 2007.
- Gémes A., *Austrian-Hungarian relations, 1945–1989*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain? Austria, Neutrality and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989*, ed. W. Mueller, Wien 2009, s. 310–335.
- Geografia gospodarcza Polski, red. I. Firela, Warszawa 1998.
- Golik M., *Między przeczuciem a wstydem. Kultura austriacka wobec groźby i skutków narodowego socjalizmu*, Kraków 2016.
- Góra S., Knyziak Z., *Międzynarodowa specjalizacja produkcji krajów RWPG*, Warszawa 1974.
- Górajek A., *Wydarzenia społeczno-polityczne w Polsce w niemieckiej literaturze i publicystyce lat osiemdziesiątych (1980–1989)*, Wrocław 2006.
- Góral I., *Polsko-austriackie stosunki gospodarcze*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. W. Tomkowski, Łowicz 2000, s. 177–181.
- Graf M., *Austria and the GDR 1949–1972. Diplomatic and Political Contacts in the Period of Non-recognition*, [w:] *From the Austrian Empire to Communist East Central Europe*, red. A. Suppan, M. Graf, „Europa Orientalis” [Wien] 2010, vol. 10, s. 151–177.
- Graf M., *Österreich im Kalten Krieg. Forschungsstand und Desiderata*, [w:] *Österreich im Kalten Krieg. Neue Forschungen im internationalen Kontext*, Hg. M. Graf, A. Meisinger, Göttingen 2016, s. 9–48.
- Graf M., *Österreich und die DDR 1949–1990 Politik und Wirtschaft im Schatten der deutschen Teilung*, Wien 2016.
- Graf M., *Österreichs „Ostpolitik” im Kalten Krieg. Eine doppeldeutsche Sicht*, [w:] *Österreich im Kalten Krieg. Neue Forschungen im internationalen Kontext*, Hg. M. Graf, A. Meisinger, Göttingen 2016, s. 145–173.

- Graf M., Ruggenthaler P., *Polnisch-österreichische Beziehungen im Kalten Krieg*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku. Österreich nach 1945 im polnischen öffentlichen Diskurs*, red. A. Kisztelińska-Węgrzyńska, Kraków 2016, s. 31–66.
- Grodzki R., *Polska polityka zagraniczna w XX i XXI wieku. Główne kierunki, fakty, ludzie, wydarzenia*, Warszawa 2009.
- Grzeloński B., *Dyplomacja polska w XX wieku*, Warszawa 2006.
- Heer H., Manoschek W., Pollak A., Wodak R., *The Discursive Construction of History: Remembering the German Wehrmacht's War of Annihilation*, Basingstoke 2008.
- Heruday-Kiełczewska M., *Reakcja Francji na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce: grudzień 1981– styczeń 1982*, Warszawa 2012.
- Historia dyplomacji polskiej, 1944/1945–1989*, t. VI, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010.
- Historie, społeczeństwa, przestrzenie dialogu. Studia postzależnościowe w perspektywie porównawczej*, red. H. Gosk, D. Kołodziejczyk, Kraków 2014.
- Höll O., *The Politics of Global Thinking. The international Significance of Bruno Kreisky*, [w:] *Bruno Kreisky seine Zeit und mehr. Era and Aftermath*, Stiftung Bruno Kreisky Archiv und dem Historischen Museum der Stadt Wien, Wien 1998, s. 107–117.
- Holzer J., *Europa zimnej wojny*, Kraków 2012.
- Iber W. M., Ruggenthaler P., *Zur Bedeutung der Moskauer Deklaration zu Österreich für die Sowjetunion*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943. Österreich wieder herstellen*, Hg. S. Karner, A. O. Tschubarjan, Wien–Köln–Weimar 2015, s. 78–92.
- Introduction. Section VI. Historical Knowledge*, [w:] *The Discourse Studies Reader. Main currents in theory and analysis*, eds. J. Angermüller, D. Maingueneau, R. Wodak, Amsterdam 2014.
- Jagiello K., *Po zmierzchu bogów*, Warszawa 2007.
- Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa 2011.
- Jarosz D., Pasztor M., *Stosunki polsko-francuskie 1944–1980*, Warszawa 2008.
- Jarząbek W., *Dyplomacja polska w warunkach odprężenia (styczeń 1969 – lipiec 1975)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, red. W. Michowicz, W. Materski, Warszawa 2010, s. 662–692.

- Jarząbek W., *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1966–1976. Wymiar dwustronny i międzynarodowy*, Warszawa 2011.
- Jarząbek W., *Polska wobec Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Plany i rzeczywistość 1964–1975*, Warszawa 2008.
- Jarząbek W., *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*, Warszawa 2008, s. 68–80.
- Jarząbek W., *Problem niemiecki w polskiej polityce mocarstw zachodnich i państw niezaangażowanych w czasie drugiego kryzysu berlińskiego 1958–1961 (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Polska – Niemcy – Europa: księga jubileuszowa z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin profesora Jerzego Holzera*, Warszawa 2000, s. 210–218.
- Jasiński L. J., *Bliżej centrum czy na peryferiach? Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku*, Warszawa 2011.
- Kaczorowski Z., *Udział byłych więźniów hitlerowskich obozów koncentracyjnych w działalności stowarzyszeń polonijnych (Komunikat)*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K. A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 284–287.
- Kaliński J., *Gospodarka w PRL*, Warszawa 2012.
- Kaliński J., Landau Z., *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 1998.
- Kaszyński S., *Szyfry tożsamości literackiej w habsburskich krajobrazach*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie w XX/XXI wieku*, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, K. A. Kuczyński, Łódź 2013, s. 185–199.
- Kengor P., *Ronald Reagan i obalenie komunizmu. Zbliżenie na Polskę*, Warszawa 2007.
- Kersten K., *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944–1956*, Londyn 1993.
- Kersten K., *Repatriacje ludności polskiej*, [w:] *Polska ludowa 1944–1950*, red. F. Ryszka, Wrocław 1974.
- Kissinger H., *Dyplomacja*, Warszawa 2002.
- Kisztełińska-Węgrzyńska A., *Bruno Kreisky w polskim dyskursie publicznym w latach 1956–1983*, [w:] *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku. Österreich nach 1945 im polnischen öffentlichen Diskurs*, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, Kraków 2016, s. 173–229.
- Kisztełińska-Węgrzyńska A., *Relacje polsko-austriackie w latach 1965–1968 z perspektywy Ministerstwa Spraw Zagranicznych PRL*, [w:] *Kraje niemie-*

- ckiego obszaru językowego na arenie międzynarodowej*, red. E. Kuczyński, Włocławek 2013, s. 191–204.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *RFN w poglądach i dyplomacji Johna Fostera Dullesa w latach 1953–1959*, Toruń 2008.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *Traktaty polsko-austriackie z lat 1955–1989. Wybór umów dwustronnych*, Łódź 2011.
- Kiwerska J., *RFN – USA od wroga i lojalnego sojusznika do trudnego partnera*, [w:] *Niemcy jako problem międzynarodowy po II wojnie światowej*, red. S. Sierpowski, Poznań 2010, s. 129–155.
- Klein-Löw S., *Bruno Kreisky. Ein Porträt in Worten*, Wien 1983.
- Koselleck R., *Conceptual history*, [w:] *The Discourse Studies Reader. Main currents in theory and analysis*, eds. J. Angermüller, D. Maingueneau, R. Wodak, Amsterdam 2014.
- Koselleck R., *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego*, Warszawa 2009.
- Kostecki Z., *Kryzys Berliński 1958–1961*, Warszawa 1989.
- Kostrowicka I, Landau Z., Tomaszewski J., *Historia Gospodarcza Polski w XIX i XX wieku*, Warszawa 1975.
- Koszel B., *Mitteleuropa rediviva? Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Poznań 1999.
- Koszel B., *Niemcy w polityce państw Europy Południowo-Wschodniej*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, red. S. Sierpowski, Poznań 1992, s. 293–304.
- Kozeński J., *Austria 1918–1968: dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970.
- Kozłowski A., *Recepcja filmu austriackiego w Polsce*, [w:] *Gerda Leber-Hagenau a stosunki polsko-austriackie*, red. K. A. Kuczyński, D. Kucharska, Toruń–Płock 1998, s. 221–249.
- Kozłowski Cz., *Namiestnik Stalina*, Warszawa 1993.
- Kozłowski T., *Anatomia rewolucji. Narodziny ruchu społecznego „Solidarność” w 1980 roku*, Warszawa 2017.
- Kożuchowski A., *Pośmiertne dzieje Austro-Węgier: obraz monarchii habsburskiej w piśmiennictwie międzywojennym*, Warszawa 2009.
- Kreissler F., „We are in Favor of the Independence of This Country”. Bruno Kreisky as an Emblematic Figure Reflecting Austrian Identities, [w:] *Bruno Kreisky. Seine Zeit und mehr. Era and Aftermath*, Wissenschaftliche

- Begleitpublikation zur 240. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien 18. September bis 15. November 1998*, Wien 1998, s. 200–215.
- Krytyczna Analiza Dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008.
- Krzemiński A., *Austriackie Forum Kultury w Warszawie od swoich początków do dzisiaj*, [w:] *Ulica Próżna i dzielnica żydowska w Warszawie, Próżna Strasse und das Jüdische Stadtviertel in Warschau*, red. R. Chwiszczuk, Warszawa 2013.
- Kucharski W. S., *Fundacja Dom Polski w Wiedniu*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie w XX/XXI wieku*, red. A. Kisztelińska-Węgrzyńska, K. A. Kuczyński, Łódź 2014.
- Kucharski W. S., *Polacy i Polonia w rdzennej Austrii w XIX i XX wieku*, Lublin 1994.
- Kucharski W. S., *Stowarzyszenia polskie w Wiedniu po II wojnie światowej*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K. A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 122–127.
- Kulesza W., *Crimen laesae iustitiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013.
- Kurczewska J., Kamiński A. Z., *Przemiany instytucjonalne w Polsce. Elita politycznych nomadów*, [w:] *Dezercja elit. Konsolidacja ustroju politycznego w po-komunistycznej Polsce*, Warszawa 2014, s. 81–106.
- Kwiatkowski P. T., *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, t. II, Warszawa 2008.
- Landau Z., Roszkowski W., *Polityka gospodarcza II RP i PRL*, Warszawa 1995.
- Landwehr A., *Historische Diskursanalyse*, Frankfurt am Main 2008.
- Ledworowski D., Płowiec U., *Problemy handlu zagranicznego w organizacjach gospodarczych przemysłu*, [w:] *Wielkie organizacje gospodarcze. Doświadczenia z lat 1973–1975*, red. K. Cholewicka-Goździk, Warszawa 1977, s. 278–302.
- Lemke J., *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*, London 1995.
- Lendvai P., H. Ritschel, *Kreisky: Porträt eines Staatsmanns*, Berlin 1974.
- Lewis J., Rathkolb O., *The Struggle for Democratic Austria: Bruno Kreisky on Peace and Social Justice*, New York 2000.
- Lipiński P., *Cyrankiewicz wieczny premier*, Wołowiec 2016.

- Łaptos J., Mania A., *Dyplomacja polska wobec zimnowojennego podziału świata (marzec 1947 – grudzień 1955)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej, 1944/1945–1989*, t. VI, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 279–444.
- Łoś R., *Wschodnia polityka kanclerza K. Adenauera*, Łódź 2003.
- Madajczyk P., *Dyplomacja polska w latach sześćdziesiątych*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, 1944/1945–1989, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 584–654.
- Maier Ch., *The Politics of Productivity. Foundations of American International Economic Policy after the World War II*, [w:] *In Search of Stability. Explorations in Historical Political Economy*, ed. Ch. Maier, Cambridge 1987, s. 121–152.
- Malina P., „Imagination Is More Than Knowledge”. Bruno Kreisky’s Life as Biography, [w:] *The Kreisky Era in Austria. Contemporary Austrian Studies*, eds. G. Bischof, F. Plasser, O. Rathkolb, New Brunswick 1994, s. 205–221.
- Malinowski F., *Austriackie mass media o polskich wydarzeniach w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000, s. 181–195.
- Marschall K., *Volksgerechtigkeitsbewusstsein und Verfolgung von nationalsozialistischen Gewaltverbrechen in Österreich. Eine Dokumentation*, Wiedeń 1987.
- März E., *Wirtschaftswunder Österreichs*, [w:] *Bestand aufnahmen Österreich 1945–1963*, Hg. J. Hannak, Wien 1966.
- Matera P., Matera R., *Stany Zjednoczone i Europa. Stosunki polityczne, gospodarcze 1776–2004*, Warszawa 2007.
- Materski W., *Dyplomacja Polski „lubelskiej” lipiec 1944 – marzec 1947*, Warszawa 2007.
- Materski W., *Proces kształtowania się granic i sojuszy politycznych (lipiec 1945 – marzec 1947)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej, 1944/1945–1989*, t. VI, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 112–279.
- Materski W., *Teheran, Jałta, San Francisco, Poczdam*, Warszawa 1987.
- Mautner G., *Analiza gazet, czasopism i innych mediów drukowanych*, [w:] *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. M. Krzyżanowski, R. Wodak, Warszawa 2011, s. 56–61.
- Mazur M., *Propagandowy obraz świata. Polityczne kampanie prasowe w PRL w latach 1956–1980. Model analityczno-koncepcyjny*, Warszawa 2003.
- Melichar V., *Sojusz i współpraca czechosłowacko-polska*, [w:] *Stosunki polsko-czechosłowackie a rewolucje ludowo-demokratyczne*, red. W. Balcerek, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1980, s. 123–140.

- Miązek B., *Pomoc dla polskich emigrantów w Wiedniu w latach 1980–1989*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie w XX/XXI wieku*, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, K. A. Kuczyński, Łódź 2013, s. 117–123.
- Morawski W., *Pełzająca katastrofa. Gospodarka polska w latach osiemdziesiątych*, [w:] *W przededniu wielkiej zmiany. Polska w 1988 roku*, red. A. Friszke, Gdańsk 2009.
- Mueller W., *Peaceful Coexistence or Iron Curtain? Austria, Neutrality and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989*, Wien 2009.
- Nadolny A., *Organizacja polskiego duszpasterstwa w Austrii po II wojnie światowej*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K. A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 262–270.
- Nahlik S., *O trwałej neutralności Austrii*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000.
- Oberer G., *Austria's Economic recovery between 1945–1955. From the point of view of the British occupying power*, Wien 1998.
- O'Halloran K., Coffin C., *Checking Overinterpretation and Underinterpretation. Help from Corpora in Critical Linguistics*, [w:] *Applying English Grammar*, eds. A. Hewing, C. Coffin, O'Halloran, London 2004.
- Der österreichische Staatsvertrag 1955. Internationale Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität. The Austrian State Treaty. International Strategy, Legal Relevance, National Identity*, Hg. A. Suppan, W. Mueller, G. Stourzh, Wien 2005.
- Paczkowski A., *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 1995.
- Paczkowski A., *Wojna polsko-jaruzelska: stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006.
- Pajewski J., „Mittleuropa”. *Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959.
- Parafianowicz-Vertun W., *Europa Środkowa w tekstach i działaniach. Polskie i czeskie dyskusje*, Warszawa 2016.
- Pawlicki A., *Kompletna szarość. Cenzura w latach 1965–1972. Instytucja i ludzie*, Warszawa 2001.
- Pelinka A., *Legacies of the Schlüssel Years*, [w:] *The Schlüssel Era in Austria. Contemporary Austrian Studies*, vol. 18, eds. G. Bischof, F. Plasser, New Orleans 2010, s. 320–339.

- Petritsch W., *Bruno Kreisky: Die Biografie*, Wien 2011.
- Pilch A., *Losy Polaków w Austrii po II wojnie światowej 1945–1955*, Wrocław 1994.
- Pilch A., *Rola 2 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w Austrii po II wojnie światowej*, [w:] *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K. A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 274–284.
- Pilch A., *Studia młodzieży polskiej w Austrii 1919–1980*, Kraków 2008.
- Plassnik U., *On the Road to the Modern Identity: Austrian Foreign Policy from the Cold War to the European Union*, [w:] *Austria's International Position After the End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. 22, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2013.
- Pocock J., *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton 1998.
- Pojedynyk. Wtorkowe konferencje rzecznika prasowego rządu 1981–1985, Warszawa 1985.
- Polscy dyplomaci w Wiedniu 1515–2015. *Polnische Diplomaten in Wien*, red. B. Dybaś, Wiedeń 2015.
- Prażmowska A., *Władysław Gomułka*, Warszawa 2016.
- Przeperski M., *Między dziennikarstwem a polityką. Mieczysław Rakowski w latach siedemdziesiątych*, [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 478–501.
- Przeskoczyć tę studnię strachu. Autor i dzieło a cenzura PRL*, red. E. Skorupa, Kraków 2010.
- Puchała F., *Kulisy stanu wojennego 1981–1983*, Warszawa 2016.
- Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po 1989 roku*, red. J. Purchla, Warszawa 2008.
- Rathkolb O., *Austria: An Ambivalent Attitude of Trade Unions and Political Parties*, [w:] *Solidarity with Solidarity. Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980–1982*, ed. I. Goddeeris, Maryland 2010, s. 269–288.
- Rathkolb O., *Internationalisierung Österreichs seit 1945*, Innsbruck–Wien–Bozen 2006.
- Rathkolb O., *Washington ruft Wien. US Grossmachtpolitik gegenüber Österreich 1952–1962*, Wien 1994.
- Recepcja Ostpolitik w RFN i w krajach bloku komunistycznego*, red. J. Fiszer, J. Holzer, Warszawa 2004.
- Reimann V., *Bruno Kreisky: Das Porträt eines Staatsmannes*, Wien 1972.

- Renkema J., *Introduction to Discourse Studies*, Amsterdam 2004.
- Robin R., *History and linguistics*, [w:] *The Discourse Studies Reader. Main currents in theory and analysis*, eds. J. Angermüller, D. Maingueneau, R. Wodak, Amsterdam 2014.
- Röhrlich E., *A Century in a Lifetime: Biographical Approches to Bruno Kreisky (1911–1990)*, [w:] *Austrian Lives*, eds. G. Bischof, F. Plasser, E. Maltschnig, Innsbruck 2012.
- Röhrlich E., *Kreiskys Aussenpolitik. Zwischen österreichischer Identität und internationalen Programm*, *Zeitgeschichte im Kontext* 2, Göttingen 2009.
- Rolicki J., *Edward Gierek. Życie i narodziny legendy*, Warszawa 2002.
- Ruggenthaler P., *The Concept of Neutrality in Stalin's Foreign Policy, 1945–53*, Harvard 2015.
- Ruggenthaler P., *Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde? Sowjetische – Österriech – Politik 1945–1953/55*, [w:] *Die Rote Armee in der Steiermark. Sowjetische Besatzung 1945*, Hg. S. Karner, O. Pickl, Graz 2008.
- Rydygier W., *Pułapka zadłużenia*, [w:] *U źródeł polskiego kryzysu. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju gospodarczego Polski w latach siedemdziesiątych*, red. A. Müller, Warszawa 1985.
- Schmidl E., *Austrian Security Policy after the End of the Cold War*, [w:] *Austria's International Position After The End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. 22, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2013.
- Schmidl E., Sheehan J., *What Does it Mean To Be Neutral? Postwar Austria from a Comparative Perspective*, [w:] *Austria's International Position After the End of the Cold War. Contemporary Austrian Studies*, vol. 22, eds. G. Bischof, F. Karlhofer, New Orleans 2013.
- Schultz H., *Begriffsgeschichte und Argumentationsgeschichte*, [w:] *Historische Semantik und Begriffsgeschichte*, Hg. R. Koselleck, Stuttgart 1979, s. 43–74.
- Secher H. P., *Bruno Kreisky: Chancellor of Austria. A Political Biography*, Pittsburg 1993.
- Sergeev R., Steiner L., *Die österreichische-sowjetischen Beziehungen 1953–1955 und der Weg zum Staatsvertrag. Auszüge aus einem Gespräch mit Michael Gehler und Helmut Wohnout*, [w:] *Der Österreichische Staatsvertrag 1955. International Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität*, Hg. A. Suppan, G. Stourzh, Wien 2005, s. 205–217.
- Sirecka-Wołodko M., *Zagraniczna polityka kulturalna Polski w latach 1956–1970*, Toruń 2011.

- Skodlarski J., *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa 2005.
- Skowroński, A., *Austriacka polityka aktywnej neutralności. Nauki historii*, [w:] *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, red. Z. Tomkowski, Łowicz 2000, s. 143–157.
- Skórczewski D., *Teoria, literatura, dyskurs. Pejzaż postkolonialny*, Lublin 2013.
- Skrzypek A., *Dyplomatyczne dzieje PRL w latach 1956–1989*, Warszawa 2010.
- Skrzypek A., *Mechanizmy klientelizmu. Stosunki polsko-radzieckie 1965–1989*, Pułtusk–Warszawa 2008.
- Steininger R., *Deutschland, Österreich Und die Neutralität 1952–1955*, [w:] *Der österreichische Staatsvertrag 1955. International Strategie, rechtliche Relevantz, nationale Identität*, Hg. A. Suppan, G. Stourzh, Wien 2005.
- Stezl-Marx B., *Die Moskauer Deklaration in den Befehlen der Roten Armee in Österreich zu Kriegsende 1945*, [w:] *Die Moskauer Deklaration 1943. Österreich wieder herstellen*, Hg. S. Karner, A. O. Tschubarjan, Wien–Köln–Weimar 2015, s. 196–209.
- Stiefel D., *Österreich und die planwirtschaftlichen Länder*, [w:] *Zarte Bande: Österreich und die europäischen planwirtschaftlichen Länder. Delicate relationship*, Hg. G. Enderle-Burcel, Wien 2006.
- Stobiecki R., *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna..., ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007, s. 315–334.
- Stokłosa K., *Polen und die deutsche Ostpolitik 1945–1990*, Göttingen 2011.
- Stosunki dyplomatyczne Polski, Informator*, t. I, *Europa 1918–2006*, red. K. Szczepanik, A. Herman-Łukasik, B. Janicka, Warszawa 2007.
- Stråth B., Wodak R., 'Europe-Discourse-Politics-Media-History: Constructing Crises.' In *Europe in Crisis: The 'European Public Sphere' and National Media in the Post-War Period*, eds. A. Triandafy, R. Wodak, M. Krzyżanowski, London 2009, s. 15–33.
- Strzyżewski T., *Czarna Księga Cenzury PRL*, Londyn 1977.
- Syndoman S., *Polsko-austriackie stosunki dyplomatyczne i kontakty polityczne w latach 1970–1989*, [w:] *Austria i relacje polsko-austriackie w XX/XXI wieku*, red. A. Kiszteńska-Węgrzyńska, K. A. Kuczyński, Łódź 2014, s. 111–115.
- Szczepanik K., *Wybrane zagadnienia z zakresu ewolucji struktur organizacyjnych polskiej służby dyplomatyczno-konsularnej w latach 1944–1989*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej, 1944/1945–1989*, t. VI, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 9–15.

- Szumilo M., *Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – próba zdefiniowania*, [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumilo, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 34–59.
- Tebinka J., 1956 – rok przełomu, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI, 1944/1945–1989, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 444–467.
- Tebinka J., *Dyplomacja popaździernikowa (1957–1960)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej 1944/1945–1989*, t. VI, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 468–584.
- Tebinka J., *Zniewolenie czy suwerenność? Odwilż październikowa w dyplomacji PRL 1956–1961*, Warszawa 2010.
- Torańska T., *Oni*, Warszawa 1990.
- Tyszkiewicz J., *Otwarte okno w „żelaznej kurtynie”. Polityka administracji prezydenta Eisenhowera wobec Polski (X 1956 – I 1961)*, Wrocław 2003.
- Ullmann P., *Austria and Romania*, [w:] *Peaceful Coexistence or Iron Curtain? Austria, Neutrality and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989*, eds. A. Suppan, W. Mueller, Wien 2009, s. 465–486.
- Ullmann P., *Eine schwierige Nachbarschaft. Die Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Tschechoslowakei 1945–1968*, Wien 2006.
- Wengeler M., *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985)*, Tübingen 2003.
- Werblan A., *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 1991.
- Wereszycki H., *Historia Austrii*, Wrocław 1986.
- Wieczorkiewicz A., *Kooperacja przemysłowa Polski z rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi*, Warszawa 1980.
- Wodak R., *Wstęp. Badania nad dyskursem, ważne terminy i problemy*, [w:] *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. M. Krzyżanowski, R. Wodak, Warszawa 2011.
- Wodak R., de Cillia R., Reisigl M., Liebhart K., *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh 2009.
- Zając J., Zięba R., *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1989*, Toruń 2006.
- Ząbkowicz A., *Koncepcja zagranicznej polityki kredytowej w Polsce w latach 1971–1980*, Wrocław 1992.

Zeitgenössisch zur Außenpolitik der Ära Kreisky im Besonderen (und bezeichnenderweise ohne Bezugnahme auf die Beziehungen zur DDR), [w:] *Die Ära Kreisky. Schwerpunkte der österreichischen Außenpolitik*, Hg. E. Bielka, P. Jankowitsch, H. Thalberg, Wien–München–Zürich 1983.

Zubok W., Pleszakow K., *Zimna wojna zza kulis Kremla. Od Stalina do Chruszczowa*, Warszawa 1999.

Artykuły w czasopismach naukowych

Buchała R., *Współpraca gospodarcza podstawą zaufania. Przykład stosunków austriacko-węgierskich w latach 1970–1985*, „Przegląd Stosunków Międzynarodowych” 1989, nr 4 (140), s. 10–11.

Ceranka P., *Reakcje państw zachodnich na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce*, „Sprawy Międzynarodowe” 2009, nr 1.

Czarnocki A., *Austria a Europejska Wspólnota Gospodarcza*, „Studia Nauk Politycznych” 1976, nr 2, s. 131–152.

Donath A., *Rola Towarzystwa Austriacko-Polskiego i Polsko-Austriackiego w rozwoju stosunków kulturalnych między Polską a Austrią w okresie 1946–1976*, „Zeszyty Niemcoznawcze UW” 1978, nr 3, s. 80–90.

Dulles J. F., *Thoughts on Soviet Foreign Policy*, „Life”, June 3, 1946, s. 112–126.

Glass K., *Mit pośrednika między Wschodem i Zachodem*, „Sprawy Międzynarodowe” 2001, nr 2, s. 133.

Graf M., *European Detente and the CSCE Austria and the East-Central European Theatre in the 1970s and 1980s*, „European Review” 2017, No 4.

Gruber K. R., *Austria holds on*, „Foreign Affairs” 1948, No 3, s. 470–479.

Grużewski S., *Problemy specjalizacji eksportowej*, „Handel Zagraniczny” 1982, nr 4.

Haslinger J., *Austria po wojnie*, „Przegląd Polityczny” 2001, nr 51/53, s. 111–114.

Hillhouse R. J., *A Reevaluation of Soviet Policy in Central Europe: The Soviet Union and the Occupation of Austria*, „Eastern European Politics and Societies” 1989, No 3/1, s. 83–104.

Hösele H., *Die österreichische Identität*, „Zeitreise Österreich. Menschen. Gesellschaft. Geschichte” 2015, Nr. 2, s. 38–39.

Jarząbek W., *Doktryna Ulbrichta czy doktryna Gomułki? Polska a koordynacja polityki bloku wschodniego wobec Ostpolitik w latach 1966–1967*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 3, s. 1–45.

- Jarząbek W., *Na marginesie koordynacji polityki krajów bloku wschodniego wobec „Ostpolitik” RFN*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2009, s. 209–221.
- Jarząbek W., *Polish Economic policy at the time of détente, 1966–1978*, „European Review of History – Revue européenne d’histoire” 2014.
- Jarząbek W., *Rozmowa Charlesa de Gaulla z Władysławem Gomułką*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 4.
- Jarząbek W., *Władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec problemu reparacji i odszkodowań od Republiki Federalnej Niemiec 1953–1989*, „Dzieje Najnowsze” 2005, R. 37, nr 2, s. 85–103.
- Jarząbek W., *Władze PRL wobec normalizacji stosunków z RFN w latach 1970–1975*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2004, z. 12, s. 40–53.
- Jarząbek W., *Wpływ wydarzeń 1968 roku na politykę zagraniczną PRL*, „Dzieje Najnowsze” 2008, nr 1, s. 71–85.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *Dyplomacja polska wobec Austrii w latach 1945–1958*, „Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych Uniwersytetu Łódzkiego. Niemcy – Austria – Szwajcaria” 2012, t. V, s. 179–192.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *Działalność dyplomacji amerykańskiej na rzecz podpisania Traktatu z Austrią z maja 1955 roku*, „Niemcy – Austria – Szwajcaria. Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych UŁ” 2008, t. III, s. 337–367.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *Kwestia własności niemieckiej w Austrii, jako problem międzynarodowy w latach 1945–1949*, „Przegląd Zachodni” 2015, nr 2, s. 217–239.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *Österreich in der polnischen Diplomatie in den Jahren 1965–1968 aus der Perspektive des Aussenministeriums der VR Polen*, „International Studies. Interdisciplinary Political and Cultural Journal, Österreich in der gegenwärtigen polnischen Forschung” 2016, vol. 18, No 1, s. 33–52.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *Partner na trudny czas. Obraz Austrii z perspektywy materiałów Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1980–1983*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2016, vol. LV, s. 144–169.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *Pierwsza wizyta Bruno Kreisky’ego w Polsce z 1–3 III 1960 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” [PISM], 2013, t. XXI, s. 29–54.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A., *Wizyty kanclerza Bruno Kreisky’ego w Polsce*, „Przegląd Zachodni” 2015, nr 1, s. 139–157.

- Koszel B., *Niemcy wobec Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w drugiej połowie XIX i w XX w. (do 1989 r.): koncepcje działań i próby organizacji polityczno-gospodarczej*, „Przegląd Zachodni” 1997, nr 1, s. 93–116.
- Kozeński J., *Bez Austrii*, „Przegląd Zachodni” 1991, nr 1, s. 89–100.
- Kozub-Ciembroniewicz W., *Socjaldemokracja austriacka a powiązania Austrii z EWG*, „Sprawy Międzynarodowe” 1976, z. 2, s. 119–128.
- Lechański D., *Bruno Kreisky w prasie polskiej*, „Zbliżenia Polska – Niemcy” 1997, nr 3, s. 51.
- Lisicki P., *Małe apokalipsy, wielkie słowa*, „Rzeczpospolita” 1995, 25 lipca, s. 6–7.
- Maier Ch., *Whose Mitteleuropa. Central Europa between Memory and Obsolescence*, „Austrian in the New Europe. Contemporary Austrian Studies” 1993, vol. 1, s. 8–19.
- Menasse R., *Austria wzięta w kleszcze*, „Europa” 1998, nr 4, s. 52–55.
- Michalek K., *Doktryna Trumana: Błąd w politycznej kalkulacji czy próba nowego podejścia do bezpieczeństwa narodowego Stanów Zjednoczonych?*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 2, s. 25.
- Miśkiewicz G., *Bruno Kreisky w polskich, niemieckich i austriackich encyklopediach i leksykonach*, „Niemcoznawstwo” 2009, nr 17, s. 303–310.
- Mosley P. E., *The Treaty with Austria*, „International Organisation” 1950, No 2, s. 211–219.
- Nim wymrą świadkowie. Rozmowa z Szymonem Wiesenthalem*, „Polityka” 1999, nr 7, s. 69.
- Paczkowski A., *Boisko wielkich mocarstw: Polska 1980–1989. Widok od wewnątrz*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2002, t. II, nr 3, s. 165–211.
- Pakulski J., *Rewolucje wschodnioeuropejskie*, „Kultura i Społeczeństwo” 1991, nr 3, s. 10.
- Parzymies S., *Zagraniczna polityka kulturalna Francji w procesie reform*, „Stosunki Międzynarodowe” 2012, nr 2, s. 60–82.
- Puchowicz R., *Polityka kulturalna Niemiec do 2007*, „Politeja” 2008, nr 1, s. 457–472.
- Rabinach A., *Austria Recalls The Anschluss*, „The Nation” 1988, March 19, s. 374–375.
- Rapacki R., *System gospodarczy a import techniki w Polsce*, „Handel Zagraniczny” 1989, nr 4–5, s. 4–8.

- Ratajczak J., *Droga do uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej: aspekty prawne*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Niemcoznawstwo” 1998, nr 8, s. 157–181.
- Rathkolb O., *Austria's 'Ostpolitik' in the 1950s and 1960s.*, „Austrian History Yearbook (AHY)” 1995, Vol. 26, s. 129–149.
- Rotocki Z., *Model okupacji Austrii. Studium prawno-międzynarodowe*, „Przegląd Zachodni” 1958, nr 1, s. 53–98.
- Skobelski R., *PRL w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej w latach 1956–1970*, „Kwartalnik Historyczny” 2007, nr 3, s. 49–90.
- Słowiński M., *Bar Sarmacja na peryferiach. O polskim wariacie literatury środkowoeuropejskiej*, „Culture.pl”, listopad 2017, <http://culture.pl/pl/artykul/bar-sarmacja-na-peryferiach-o-polskim-wariacie-literatury-srodkowoeuropejskiej> [dostęp: 13.12.2017].
- Tomala M., „Przyjaźń” z Niemiecką Republiką Demokratyczną, *ale za jaką cenę*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1995, nr 3, s. 58–75.
- Tomczak M., *Austriacy w poszukiwaniu tożsamości*, „Przegląd Zachodni” 1997, nr 1.
- Vansant J., „Challenging Austria's Victim Status: National Socialism and Austrian Personal Narratives”, „The German Quarterly” 1994, vol. 67, No 1, s. 38–57.
- Wolański M., *Polskie ośrodki w kraju wobec zjednoczenia Niemiec i normalizacji stosunków z RFN (1949–1969)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Niemcoznawstwo” 2003, nr 12, s. 95–103.
- Werner A., *Stosunki PRL – RFN przed rokiem 1970 (studium o anormalności)*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1998, t. VII, s. 33–71.

INDEKS OSOBOWY

- A**arts 388
Achilles Theodore Carter 56
Adamkiewicz Franciszek 252, 260, 262,
263, 268, 269, 271, 276–278, 280–282,
288, 297, 298, 300, 301, 306
Adenauer Konrad 103, 111, 116, 134,
143, 150, 151, 382, 396
Androsch Hannes 197, 206, 349
Angermüller Johannes 319, 392, 394, 399
Apfalter Heribert 223, 384
Arafat Jasir 243
Arndt Ernst Moritz 113
Aschheim Daniel 21, 95, 354, 387
Aubock Carl 172
- B**abiuch Edward 199, 209, 252, 253,
258, 339, 379
Babiuch Lidia 252
Bachmaier Peter 22, 170, 208, 388
Badeni Kazimierz Feliks, hr 174
Bailer-Galanda Brigitte 22, 39, 40, 73,
74, 388
Balcerek Wiesław 176, 396
Ball George 296
Banak Józef 91
Bandhauer Herbert 190
Baranyi Tibor 15
Barcikowski Kazimierz 267
Bartol Edward 161
Bartosiewicz Zbigniew 252
Bartoszewski Władysław 172
Bauer Martin W. 388
Bauer Otto 304, 305, 331, 333
Beam Jacob D. 54
Benedykt Askanas 70
Benesz Andrzej 139, 187
Benya Anton 277
Bibo István 118
Bida Antoni 70, 76
Bielka [Bielka-Karltruau] Erich 20, 21, 95,
146, 182, 231, 344, 388, 402
Biermann Wolf 287
Bierut Bolesław 69
Binder Otto 96
Birecki Henryk 146, 161, 173
Birnbau Immanuel 380
Bischoff Norbert 57, 58
Bischof Günter 20, 22, 37, 43, 95, 96,
120, 133, 181, 246, 331, 343, 344,
354, 388, 389, 396–399
Bock Alois 88
Bodulan Tadeusz 203, 342, 384
Bolesta-Kukułka Krystyna 160, 213, 388
Borodziej Włodzimierz 15, 62, 63, 69,
170, 179, 388
Boronin Aleksiej M. 288
Bożym Stanisław 289
Bógdał-Brzezińska Agnieszka 50, 389

- Brandt Willy 18, 99, 103, 104, 111, 127,
133, 134, 241, 243, 332, 333, 348,
351, 365, 379, 384
- Brentano Heinrich von 103
- Breżniew Leonid Iljicz 27, 126, 160, 205,
206, 211, 314
- Brix Emil 173, 181, 343, 389
- Broch Herman 173
- Brochocki Jerzy 179, 389
- Broda Christian 159, 355
- Brodzic Tadeusz 203, 340, 384
- Brooke-Rose Christine 321, 390
- Bruck Karl Ludwig von 113
- Bryl-Warewicz Ewa 15, 158, 166, 177,
215, 219, 230, 309, 389
- Brzeziński Andrzej Maciej 29, 417
- Buchała Rudolf 308, 344, 402
- Buchanan Tom 34, 51, 389
- Buresch Emil 75
- Burka Alexander 22, 168, 171–173, 389
- Busek Erhard 173, 389
- Buttinger Joseph 98
- Byington Homer 53
- Byrnes James 47, 48
- C**arter Jimmy 27, 206
- Cede Franz 180, 182, 344, 389
- Ceranka Paweł 277, 281, 402
- Ceska Franciszek 224
- Chądzyński Henryk 207, 347, 384
- Chmielewska Lucyna 62, 389
- Cholewicka-Goździk Krystyna 213, 395
- Chorążuk Jerzy 264, 389
- Chruszczow Nikita Siergiejewicz 57, 76,
111, 121, 126, 156, 402
- Chuev Feliks 57, 382
- Chwyszczuk Rafał 169, 389, 395
- Cillia Rudolf de 320, 357, 401
- Ciołkiewicz Paweł 329, 389
- Coburn Kid 56
- Cocron Fritz 173
- Coffin Caroline 322, 397
- Condito Mimno 331, 384
- Conrad-Eybesfeld Walter 70
- Csapcsar Albrich, O. 293
- Csokor Franz Theodor 197
- Culler Jonathan 321, 390
- Cyrankiewicz Józef 160, 161, 163,
174–176, 193, 233, 364, 372, 380, 395
- Czarnocki Andrzej 204, 402
- Czepurko Aleksander 221, 389
- Czernousow Michaił 336, 384
- Czubiński Antoni 33, 389
- Czyrek Józef 192, 209, 214, 241, 252,
254, 258, 260, 262, 273, 274, 283,
284, 290, 297, 300
- Czyżewski Marek 320, 327, 389
- D**arczewska Krystyna 264, 389
- David Martin 15
- Derlatka Tadeusz 341, 342, 384, 385
- Dijk Teun Adrianus van zob. van Dijk Teun
Adrianus
- Długosz Stanisław 219, 382
- Dłuski Ostap 62, 155, 345, 382
- Dmitriew Artur W. 288
- Dobrosielski Marian 243, 247
- Dobrowolski Stanisław 63, 64, 69, 390
- Doderer Franz Carl Heimito Ritter von
173
- Dollfuss Engelbert 97
- Donath Adolf 402
- Donath Halina 390
- Drecki Ryszard 339, 385
- Druto Jan 156
- Dubicki Tadeusz 61
- Dudek Antoni 19, 383
- Dulles John Foster 37, 38, 53, 60, 102,
104, 394, 402, 417
- Duszek Anna 320, 324, 390, 395
- Dvornik František 118
- Dybaś Bogusław 25, 189, 278, 398
- Dymny Władysław, ks. 293
- Dzięciołówna Stefania 67

E

Eban Abb 356
 Eco Umberto 321, 326, 390
 Eidlitz Johannes 333, 354, 385
 Einstein Jacques 56
 Eiselsberg Otto 214
 Eisenhower Dwight David 52, 105, 147, 151, 401
 Eisler Jerzy 160, 390
 Eklund Sigvard 99
 Enderle-Burcel Gertrude 15, 87, 135, 212, 289, 390, 400
 Enderl Kurt 171, 172, 173
 Engelmayer Günter 265
 Engels Fryderyk 333
 Engerth Wilhelm 70
 Erhardt John 35, 48
 Etzersdorfer Irene 21, 98, 381

F

Fairclough Norman 320, 395
 Felleis Roman 98
 Fichte Johann Gottlieb 113
 Fiedor Karol 16, 24, 34, 37, 84, 390
 Figl Leopold 34, 39, 42, 43, 45, 84, 88, 101–103, 140
 Filitov Aleksiej 35, 390
 Finberg Hertha 173
 Firela Irena 167, 391
 Fischer Heinz 20, 21, 95, 102, 104, 132, 180, 265, 390, 398
 Fiszer Józef M. 116, 398
 Flowerdew John 320, 357, 390
 Foucault Paul Michel 320, 390
 Franaszek Piotr 15, 87, 164, 165, 214, 223, 230, 289, 390
 Franciszek Józef I, cesarz Austrii 348
 Franczak Karol 43, 321, 391
 Frankowska Violetta 26, 131
 Frantz Constantin 113
 Fremuth Walter 224, 228
 Friszke Andrzej 255, 397
 Fürth Vera zob. Kreisky Vera 99

G
 Gajdek Joanna 15, 218, 288, 391
 Galbraith John Kenneth 333
 Gańczak Filip 141, 154, 176, 268, 391
 Garscha Winfred R. 39, 40, 73, 74, 388
 Garztecki Juliusz 283
 Gaskell George 388
 Gauck Joachim 38, 385
 Gaulle Charles de 130, 143, 150, 175, 234, 403
 Gawroński Jan 61
 Gehler Michael 58, 182, 344, 391, 399
 Gelles Katarzyna 144, 391
 Gémes Andre 22, 137, 228, 391
 Genscher Hans-Dietrich 238, 311
 Geschnitzer Franz 146
 Gierek Edward 7, 27, 187, 188, 190, 198, 199, 201, 202, 205, 206, 221, 223, 236, 237, 246, 253, 254, 258, 259, 267, 314, 365, 367, 372, 383, 399
 Gieźgała Jan 221, 389
 Giscard d'Estaing Valéry 220
 Glass Krzysztof 183, 402
 Goddeeris Idesbald 285, 398
 Gohn Hermann 70, 87
 Golik Małgorzata 355, 391
 Gołuchowski Agenor Romuald, hr 174
 Gomółka Marian 294, 295, 385
 Gomułka Władysław 85, 160, 175, 176, 267, 383, 398, 402, 403
 Gorbach Alfons 15, 76
 Gorywoda Manfred 252
 Gosk Hanna 321, 392
 Góra Stanisław 160, 391
 Górajek Anna 267, 391
 Góral Iwona 166, 391
 Graf Maximilian 15, 28, 29, 119, 122, 132, 141, 200, 240, 255, 263, 266, 284, 307, 345, 346, 391, 392, 402
 Grodzki Radosław 160, 392
 Gruber Karl R. 52, 80, 84, 101, 402

- Grużewski Stanisław 213, 402
Grzełoński Bogdan 192, 392
Gutowski Antoni 159, 385
- Habsburg** Otton von 130, 334
Halecki Oskar 118, 120
Hallstein Walter 144, 148–150, 235
Hammarskjöld Dag 156
Hannak Jacques 46, 396
Haremza Teresa 287
Haslinger Josef M. 38–40, 402
Haymerle Heinrich 198
Heer Hannes 320, 357, 392
Hein Egon 61
Helmer Oskar 76, 101
Herbert Zbigniew 172
Herman-Łukasik Anna 139, 400
Heruday-Kiełczewska Magdalena 271, 286, 291, 392
Hewing Ann 322, 397
Hillhouse Raelynn J. 44, 402
Hitler Adolf 71, 78, 105, 116, 331
Hoffinger Max von 61
Höll Otmar 105, 120, 125, 392
Holzer Jerzy 34, 116, 392, 393, 398
Honay Karl 80
Honecker Erich 268
Hösele Herwig 125, 402
Hummel Roman 265
Hurdes Felix 171
Huttl Wilhelm 40
- Iber** Walter M. 79, 104, 392
Iljiczow Leonid 57
- Jabłoński** Henryk 139, 198, 202, 204, 252, 313, 386
Jackiewicz Aleksander 67
Jagielski Mieczysław 219, 221, 259
Jagiełło Krystyna 33, 392
Jan III Sobieski, król polski 310
- Jan Paweł II, papież 206, 264, 278, 298, 307, 313
Jarosz Dariusz 169, 188, 191, 192, 220, 221, 392
Jaroszewicz Piotr 24, 139, 159, 187, 194, 197–199, 202, 204–206, 216, 218, 223, 224, 253, 259, 278, 337, 356, 379, 380, 382, 387
Jaruzelski Wojciech 259, 268, 275, 278, 283, 287, 290, 297–299
Jarząbek Wanda 25, 29, 124, 133, 134, 142, 148, 157, 160, 166, 170, 175, 179, 187, 189, 192, 195, 201, 210, 212, 232–236, 238, 239, 241, 242, 271, 345, 392, 393, 402, 403
Jasiński Leszek J. 158, 159, 166, 168, 204, 206, 211, 213, 214, 227, 228, 230, 231, 254, 284, 293, 309, 393
Jasiółd Piotr 85, 385
Jedynak Andrzej 207, 229, 253
Jens Walter 18, 89, 130, 225, 263, 382
Jędrychowski Stefan 63
Jonas Franz 161, 188, 354
Juryś Idalia 70
- K.K.** [krypt.] 102, 342, 346
R. K. [krypt.] zob. Kirchschläger Rudolf
Kaglik Piotr, ks. 293
Kaliński Janusz 158, 167, 393
Kalt Hans 335, 336, 385
Kamińska Magdalena 67
Kamiński Antoni Z. 118, 395
Kamiński Łukasz 19, 254, 383
Kamiński Zdzisław 118, 204, 385
Kania Stanisław 258, 259
Kanitzer Theodor 189
Karlhofer Ferdinand 22, 43, 120, 181, 246, 343, 388, 389, 398, 399
Karner Stefan 15, 22, 33, 34, 104, 388, 390, 392, 399, 400
Karol Ludwik, arcyksiążę 43
Karski Ryszard 252, 261, 274, 380

- Kaszyński Stefan 129, 393
 Kaufman Martin 47, 385
 Kazimierski Konstanty 67
 Keller Heinrich 265
 Kengor Paul 286, 393
 Kennan George 296
 Kennedy John Fitzgerald 121, 417
 Kersten Krystyna 33, 65, 77, 393
 Kessel Albrecht von 148
 Kiesinger Kurt Georg 134
 Kirchschläger Rudolf 96, 139, 187–189,
 197, 198, 231, 270, 281, 331, 346,
 353, 354, 356, 384, 386
 Kisielewski Stefan 172
 Kisielow Jewgienij 35
 Kissinger Henry [właśc. Kissinger Hainz
 Alfred] 33, 51, 56, 78, 109, 133, 134,
 147, 181, 393
 Kisztełińska-Węgrzyńska Agnieszka
 24–26, 36, 37, 41, 80, 85, 86, 92, 99,
 102, 105, 109, 115, 116, 119, 129, 131,
 134, 136, 139, 145, 153, 168, 170,
 192, 193, 196, 200, 210, 214, 260,
 266, 276, 325, 392–395, 397, 400,
 403, 417
 Kiwerska Jadwiga 37, 394
 Klaus Josef [Klaus Joseph] 15, 16, 124,
 161–163, 174, 175, 234, 354
 Klein-Löw Stella von 20, 95, 394
 Kleinwachter Ludwik 35
 Knight Ridgway Brewster 54, 55
 Knyziak Zygmunt 160, 391
 Kochański Aleksander 19, 383
 Kok Andrzej 296
 Koller Herbert 190
 Kotakowski Leszek 172
 Kołodziejczyk Dorota 321, 392
 Kondrowski Tadeusz, ks. 293
 Konecny Albrecht 265
 König Franz 189, 276–279, 293
 Konwicki Tadeusz 172
 Körner Teodor 13, 16, 28, 102, 104, 121, 381
 Koselleck Reinhart 323, 357, 394, 399
 Kosowski Antoni 48, 127, 348, 385
 Kostecki Zbigniew 147, 394
 Kostrowicka Irena 167, 394
 Kosygin Aleksiej Nikołajewicz 89, 387
 Koszel Bogdan 112–115, 134, 394, 404
 Kowalski Sergiusz 320, 389
 Kozeński Jerzy 24, 35, 39, 44–46, 48,
 55, 58, 73, 78, 83, 103–105, 107, 115,
 116, 140, 150, 151, 394, 404
 Koziarski Kazimierz 67
 Kozłowski Aleksander 16, 34, 390,
 393–395, 397, 398
 Kozłowski Czesław 61, 394
 Kozłowski Tomasz 258, 259, 263–265,
 267, 277, 394
 Kozub-Ciembrowicz Wiesław 204, 404
 Kożuchowski Adam 129, 394
 Krajczár Melinda 15
 Kraner Stefan 22
 Krauland Peter 84
 Kraus Herbert 75, 83
 Kreisky Bruno 7, 8, 11, 13–24, 26–28, 76,
 89, 91, 93, 95–111, 118, 119, 121–142,
 146, 148–150, 152–157, 159, 162,
 164, 165, 170, 171, 173, 174, 177–183,
 187–200, 202–207, 209, 210, 212, 216,
 217, 222, 224–226, 229–232, 236–
 239, 241–245, 251–254, 256, 260,
 262–264, 266, 268–270, 272–278,
 282–290, 295, 296, 298–305, 308–
 317, 319, 321, 325–361, 363–369,
 371–376, 379, 381, 382, 384–390,
 392–396, 398, 399, 402–404, 417
 Kreisky Max 95, 96, 99
 Kreisky Paul 95, 99
 Kreisky Suzanna 101
 Kreisky Vera 101
 Kreissler Felix 98, 332, 394
 Krzak Marian 306, 307
 Krzemień Leszek 24, 65, 67–69, 382
 Krzemiński Adam 173, 395

- Krzywicki Ludwik 112
Krzyżanowski Michał 319, 392, 396, 400, 401
Kucharska Dorota 37, 390, 394
Kucharski Władysław 25, 36, 61, 82, 295, 395
Kucza Ernest 306
Kuczyński Ernest 193, 394
Kuczyński Krzysztof A. 16, 25, 36, 37, 129, 276, 390, 393–395, 397, 398, 400
Kudelska Anna 146, 156
Kula Marcin 179, 388
Kulesza Witold 42, 43, 355, 395
Kulski Bolesław 206, 208, 222, 224, 225, 229
Kułaga Eugeniusz 198
Kumf R. 127, 348, 384
Kurczewska Joanna 118, 395
Kurowski Stefan 69, 70, 74, 75, 77, 79, 81, 82
Kurowski Zdzisław 267
Kuryluk Karol 70, 146, 156, 159, 178
Kwiatkowski Piotr Tadeusz 281, 395
- L**adner Gerhart 146
Lagarde Paul Anton de 113
Lanc Erwin 210, 311
Landau Zbigniew 167, 304, 393, 394, 395
Landwehr Achim 395
Lasota Edward 203, 385
Leber-Hagenau Gerda 37, 390, 394
Lec Stanisław Jerzy 69, 172
Lechański Dariusz 20, 99, 156, 188, 345, 404
Leder Witold 146
Ledworowski Dariusz 213, 395
Lefik Barbara 294
Lehner Isabella 15
Lemke Jay 321, 395
Lendvai Paul 20, 95, 173, 395
- Leszczycki Stanisław 72
Lewis Jill 21, 96, 395
Liebhart Karin 320, 357, 401
Lipiec Edward, ks. 293
Lipiński Piotr 163, 395
Lisicki Paweł 38, 404
List Friedrich 113
Lubowski Andrzej 207, 385
Luliński Daniel 207, 340, 347, 385, 386
Lütgenau Stefan August 15, 218, 289, 391
- Ł**aptos Józef 71, 77, 79, 83, 396
Łaszcz Henryk 252
Łętowski Maciej 313, 382
Łobodycz Mieczysław 146, 161
Łoś Robert 134, 396
- M**.W. [krypt.] 351
MacArthur Douglas 56
Maciąg Włodzimierz 309, 386
Mack William 35
Madajczyk Piotr 126, 144, 176, 396
Maier Charles S. 106, 117, 120, 129, 396, 404
Maingueneau Dominique 319, 392, 394, 399
Majewski Piotr M. 19, 244, 383
Makowski Julian 19, 36, 56, 72, 88, 140, 384
Maksymiuk Jerzy 309
Malina Peter 20, 21, 95, 396
Malinowski Franciszek 287, 292, 293, 295, 313, 396
Maltschnig Eduard 22, 96, 354, 399
Mania Andrzej 71, 77, 79, 83, 396
Manoschek Walter 320, 357, 392
Mantel Feliks 24, 69, 382
Marks Karol 333, 351
Marschall Karl 74, 396
Marshall George 35, 49, 50, 68, 78, 79, 83, 84, 154, 252, 266, 386
März Eduard 46, 396
Maschke Otto M. 15, 218, 289, 304, 391

- Matera Paulina 49, 396
 Matera Rafał 49, 396
 Materski Wojciech 25, 33, 65, 67, 71, 72, 77, 126, 187, 252, 342, 392, 396, 400, 401
 Mautner Gerlinde 322, 327, 396
 Mazowiecki Tadeusz 172
 Mazur Mariusz 23, 321, 396
 Mazurek Jan, ks. 293
 Mąkosa Józef 254, 260
 Meir Golda 353
 Meisinger Agnes 15, 240, 255, 391
 Melichar Vaclav 176, 396
 Menasse Robert 38, 404
 Mesner Maria 71, 390
 Miązek Bonifacy 16, 34, 276, 292–294, 299, 390, 393, 395, 397, 398
 Michałek Krzysztof 51, 404
 Michowicz Waldemar 25, 33, 126, 187, 252, 342, 392, 396, 400, 401
 Mikojan Aleksiej 59
 Miłosz Czesław 118
 Minkowitsch Roland 139
 Miśkiewicz Grzegorz 24, 360, 404
 Mitterrand François 290
 Mładenow Petyr 299
 Mock Alois 253, 310, 311
 Modrzewski Franciszek 161, 163
 Modzelewski Zygmunt 64, 71
 Mołotow Władysław 56–59, 71, 382
 Mommsen Wilhelm 114
 Monicault Louis de 35
 Morawski Wojciech 255, 266, 297, 304, 397
 Mosley Philippe 50, 52, 404
 Moszczeński Jan 196–198, 342, 386
 Motyka Lucjan 173
 Mrugalski Antonii 161
 Mueller Wolfgang 15, 22, 38, 120, 137, 170, 208, 388, 391, 397, 401
 Muhri Franz 335, 336, 386
 Müller Aleksander 221, 399
 Muraszko A. zob. Muraszko Galina P.
 Muraszko Galina P. 19, 383
 Musil Robert 173
Nadler Hans 75
 Nadolny Anastazy 397
 Nahlik Stanisław 133, 397
 Naszkowski Marian 24, 85, 86, 89, 90, 161
 Naumann Friedrich 114
 Nenning Günter 173, 335
 Nestorowicz Tadeusz 380
 Nestrowicz zob. Nestorowicz Tadeusz
 Neudoerfer Walter 228
 Niegowski Krzysztof 49, 68, 386
 Nixon Richard 134
 Noskova Albina F. 19, 383
 Nowakowski Jerzy 95, 98, 350, 351, 382, 386
 Noworyta Eugeniusz 24, 278, 300, 301, 305, 306, 346, 382
Oberer Gudrun 36, 46, 397
 Ochab Edward 215, 269, 278
 Ogrodziński Przemysław 146, 156
 O'Halloran Kieran 322, 397
 Olechowski Tadeusz 218, 283, 286, 287, 302
 Olszewski Jerzy 229, 299, 380
 Olszowski Stefan 139, 187, 189, 202, 205, 210, 223, 235, 257, 267, 300, 303, 305, 341
 O'Neill Eugene 357
 Orecki Jan 161
 Osęka Piotr 179, 388
 Osóbka-Morawski Edward 62
 Ozdowski Jerzy 282
Paczkowski Andrzej 19, 25, 33, 62, 251, 252, 268, 271, 299, 342, 383, 384, 388, 397, 404
 Pahr Willibald 230, 231, 252, 284, 303, 305, 341

- Pajewski Janusz 113, 114, 397
Pakulski Jan 267, 404
Paleczny Piotr 310
Palme Olof 99, 127, 241, 332, 348, 384
Parafianowicz-Vertun Weronika 112, 117,
118, 120, 126, 133, 209, 326, 344,
345, 397
Parzymies Stanisław 168, 404
Pasztor Maria 169, 188, 191, 192, 220,
221, 392
Pawlicki Aleksander 23, 321, 397
Pelinka Anton 133, 246, 344, 397
Pelinka Peter 21, 98, 387
Persak Krzysztof 19, 383
Peter Friedrich 312, 334, 354
Petrisch Wolfgang 21, 97, 124, 192, 198,
204, 206, 229, 232, 241, 253, 256,
273, 277, 295, 310–312, 398
Pickl Othmar 34, 399
Piffel-Percević Theodor 172, 173
Pilarek Edward 67
Pilch Andrzej 25, 36, 61, 64–66, 68, 69,
398
Piłsudski Józef 368
Piotrowski Andrzej 320, 389
Pittermann Bruno 104, 124, 161
Plasser Fritz 20, 22, 95, 96, 133, 222,
246, 344, 354, 396, 397, 399
Plassnik Ursula 133, 246, 344, 398
Pleszakow Konstantin 76, 402
Płowiec Urszula 213, 395
Pocock John G. A. 398
Podkowiński Marian 95, 98, 196–198,
203, 312, 331–334, 337, 339, 340, 342,
344, 346, 349–354, 359, 386
Pollak Alexander 320, 357, 392
Potocki Andrzej Kazimierz, hr 174
Prader Georg 163
Prażmowska Anita 85, 398
Probst Otto 163, 291
Prosl Christian 180, 182, 344, 389
Przeperski Michał 282, 398
Puchała Franciszek 292, 398
Puchowicz Renata 168, 404
Puj Frigyes 137
Purchla Jacek 169, 398
Raab Julius 13, 15, 40, 41, 54, 58–60,
76, 103–108, 121, 180
Rabinach Anson 38, 404
Radford Arthur 53
Radliński Antoni 163
Rakowski Mieczysław 24, 275, 276, 282,
289, 290, 380, 383, 398
Ramotowski Zbigniew 198, 330, 340,
352, 386
Rankin Karl 47
Rapacki Adam 24, 64, 85, 89, 92, 95,
122, 123, 125, 134, 135, 137, 139–143,
146–157, 160, 167, 183, 233, 330, 347,
363, 364, 372, 380, 381, 383
Rapacki Ryszard 228, 404
Ratajczak Jarosław 134, 142, 405
Rathkolb Olivier 15, 20–23, 95, 96, 98,
104, 108–110, 120, 121, 125, 130, 132,
134, 177, 180, 182, 218, 274, 277, 284,
289, 344, 345, 347, 381, 391, 395,
396, 398, 405
Reagan Ronald 272, 286, 303, 393
Reimann Victor 20, 95, 398
Reisigl Martin 320, 357, 401
Reitbaner Alois 146
Reiter Alfred 189, 197, 380
Reiter Janusz 207, 343, 348, 386
Renkema Jan 399
Renner Karl 16, 34, 40, 45–47, 69, 73,
80, 101
Resis Albert 57, 382
Ritschel Karl Heinz 20, 95, 395
Ritter Tadeusz 197
Robin Regine 357, 399
Röhrlich Elisabeth 16, 21, 22, 96–98,
100–103, 105, 106, 109, 110, 120–122,
125, 129–131, 138, 155, 171, 177–180,

- 231, 232, 244, 331, 332, 334, 354, 399
- Rolicki Janusz 202, 259, 383, 399
- Roliński Bohdan 24, 159, 259, 382
- Rorty Richard 321, 390
- Roszak Jerzy 178
- Roszkowski Wojciech 304, 395
- Rotocki Zbigniew 38, 43, 72, 134, 188, 348, 386, 405
- Rudolf, książę 43
- Rudziński Cezary 341, 386
- Ruggenthaler Peter 15, 22, 28, 29, 34, 47, 79, 80, 104, 119, 122, 132, 141, 200, 266, 284, 307, 345, 346, 392, 399
- Rushdie Salman 118
- Rydygier Wiesław 221, 399
- Ryszka Franciszek 65, 393
- Rzymowski Wincenty 62, 389
- S**allinger Rudolf 125, 194, 195, 244, 346, 348, 387
- Salwa-Syzdek Eleonora 85, 383
- Schärf Adolf 16, 47, 59, 75, 101, 104, 197, 387
- Scharf Erwin 197
- Scherk Nikolaus 284
- Schleinzer Karl 177
- Schlögl Karl 129
- Schmidl Erwin A. 22, 181, 343, 399
- Schmidt Helmut 201, 238, 260
- Schnitzler Arthur von 173
- Schrißl David 15, 132
- Schulmeister Otto 173
- Schwarzenberg Felix 113
- Sebestyén György 173
- Secher Herbert Pierre 20, 21, 95, 399
- Seipl Ignaz 352
- Sergeev Rostisław 58, 399
- Sheehan James J. 22, 181, 343, 399
- Sheel Walter 238
- Sierpowski Stanisław 37, 115, 394
- Sikorski Jerzy 127, 194, 387
- Sinowatz Fred 197, 210, 311–313
- Sirecka-Wołodko Magdalena 153, 399
- Skobelski Robert 212, 405
- Skodlarski Janusz 167, 400
- Skorupa Ewa 327, 398
- Skowroński Andrzej 43, 156, 161, 290, 400
- Skórczewski Dariusz 321, 400
- Skrzeszewski Stanisław 64, 90
- Skrzypek Andrzej 25, 127, 175, 199, 201, 202, 204, 205, 225, 236, 258, 278, 281, 300, 321, 342, 400
- Skwirzynski [Skwirzyński] Tadeusz 380
- Sobczyńska Sylwia 374
- Solecki Jan 89, 387
- Solecki Wiesław 387
- Soldaczuk Józef 297
- Sontag Susan 118
- Soucek Theodor 75
- Sowiński Michał 129
- Srbik Heinrich von 75
- Stadler Andreas 346
- Stalin Józef [właśc. Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili] 15, 61, 76, 394, 399, 402
- Staribacher Josef 194, 195, 202, 206, 218, 226, 228, 272, 274, 305
- Steger Gerhard 21, 98, 387
- Steger Norbert 310, 312
- Steiner Ludwig 58, 399
- Steininger Rolf 54, 400
- Steinmetz Anton 76
- Stempowski Jerzy 24, 36, 383
- Stesz-Marx Barbara 34, 400
- Stępkowski Piotr 293
- Stiefel Dieter 135, 164, 212, 305, 400
- Stobiecki Rafał 29, 220, 400
- Stokłosa Katarzyna 202, 400
- Stomma Stanisław 172
- Stourzh Gerald 15, 38, 120, 388, 397, 399, 400

- Stráth Bo 400
 Strzelecki-Gomułka Ryszard 85, 383
 Strzyżewski Tomasz 228, 400
 Suppan Arnold 15, 22, 38, 120, 170, 208, 240, 388, 391, 397, 399–401
 Syndoman Sylwia 308, 400
 Szczepanik Krzysztof 63, 139, 400
 Szulhaczewicz Stanisław, ks. 293
 Szumiło Mirosław 146, 282, 390, 398, 401
 Szydłak Jan 201
 Szymanowski Karol 309
- Ś**ladkowski Wiesław 15, 158, 215, 309, 389
- T**arantowicz Jan 163
 Tarnowski Wojciech 287
 Tebinka Jacek 23, 64, 89, 91, 134, 138, 139, 143, 232, 401
 Tejchma Józef 267, 383
 Tenschert Walter 70
 Deutsch Karol 309
 Thalberg Hans 20, 21, 95, 182, 344, 388, 402
 Thompson Charles 54
 Thompson Loyd 41
 Tichonow Nikołaj 269
 Toberg Mariettya 20
 Tomala Mieczysław 176, 278, 405
 Tomaszewski Jerzy 167, 394
 Tomczak Maria 38, 43, 74, 355, 405
 Tomkowski Zbigniew 25, 43, 133, 287, 391, 396, 397, 400
 Tončić-Sorinje Lujo 126
 Torańska Teresa 61, 401
 Triandafyllidou Anna 400
 Truman Harry S. 51, 74, 404
 Truszczyński Jan 301
 Tschubarjan Alexander O. 22, 33, 104, 388, 390, 392, 400
 Turrini Peter 265
- Tycner Janusz 97, 229, 333–335, 339, 346, 347, 349, 350, 352, 353, 356, 358, 387
 Tyszkiewicz Jakub 147, 401
- U**lbricht Walter 160, 402
 Ullmann Paul 15, 231, 282, 401
 Urban Jerzy 279
 Urbaniak Jan 338, 387
 Ustinow Dimitrij 217
- V**ajda Imre 50
 van Dijk Teun Adrianus 321, 326, 357, 390
 Vansant Jacqueline 20, 21, 95, 405
 Verosta Stephan 70, 103, 146
- W**ajda Andrzej 309
 Waldheim Kurt 42, 188, 355
 Walkusz Jerzy, ks. 293
 Wałęsa Lech 259
 Wańkiewicz Jan 204, 356, 387
 Wellington Rebbecca 56
 Wengeler Martin 401
 Werblan Andrzej 61, 401
 Wereszycki Henryk 24, 401
 Werner Andrzej 142, 405
 Wieczorkiewicz Andrzej 222, 401
 Wiejacz Józef 224, 282, 285, 286, 288, 303, 341, 351
 Wierna Maria 81, 82, 103
 Wiesenhal Szymon 334, 354–356, 383, 404
 Willmann Adam 238, 239
 Wilson Charles Erwin 53
 Winant John 47
 Winiewicz Józef 24, 90, 103, 171
 Wirpsza Witold 172
 Witusik Adam A. 15, 158, 215, 309, 389
 Wodak Ruth 319–321, 326, 357, 392, 394, 399–401
 Wodak Walter 102

Wohnout Helmut 58, 399
 Wojtasik Władysław 214
 Wojtaszek Emil 205, 206, 258, 267, 379
 Wojtyga Lesław 189
 Wojtyła Karol zob. Jan Paweł II
 Wolański Marian S. 148, 405
 Wołoszyn Jan 252
 Wołyński Aleksander 87
 Wotava Richard 279, 283, 287, 302
 Wójtowicz Kazimierz, ks. 293
 Wycech Czesław 163
 Wyszyński Stefan, kard. 189

Yost Charles 56

Zając Justyna 19, 127, 270, 383, 401
 Zanetti Christian 137, 360, 387

Zanussi Krzysztof 309
 Zapałowski Leon 289
 Zaręba Marcin 179, 388
 Zarzycki Janusz 171
 Zawadzki Kazimierz 159
 Ząbkowicz Anna 227, 254, 261, 401
 Ziemska Joanna 294
 Zięba Ryszard 270, 401
 Zimmerman Georg 80, 81
 Zubok Władisław 76, 402

Żabiński Andrzej 267
 Żiwkow Todor 208
 Żiwkova Ludmiła 208
 Żukowski Marcin 146, 282, 390, 398,
 401
 Żurek Edward 67

OD REDAKCJI

Agnieszka Kisztełińska-Węgrzyńska, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Tytuł uzyskała w roku 2004 na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego. Praca doktorska dotycząca powojennej dyplomacji amerykańskiej powstała pod kierunkiem prof. dr hab. Andrzeja M. Brzezińskiego. Obecnie adiunkt na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ. Zajmuje się historią dyplomacji i powojennymi relacjami polsko-austriackimi. Autorka monografii *RFN w poglądach i dyplomacji J. F. Dullesa*, pracy źródłowej *Traktaty polsko-austriackie w latach 1956–1989. Wybór umów dwustronnych*, redaktorka wydawnictw zbiorowych *Austria w polskim dyskursie publicznym po 1945 roku. Österreich im polnischen öffentlichen Diskurs nach 1945* i *Österreich in der gegenwärtigen polnischen Forschung*. Autorka kilkunastu artykułów naukowych i rozdziałów w pracach zbiorowych. Współpracowała z Austriackim Forum Kultury w Warszawie i Instytutem Ludwiga Boltzmanna w Grazu – *Institute for Research on War Consequences* (Graz – Wien) nad interdyscyplinarnym projektem dotyczącym badań nad współczesnymi stosunkami polsko-austriackimi. W trakcie pracy nad historią relacji polsko-austriackich sześciokrotnie w celach badawczych przebywała w *John F. Kennedy Institute for North American Studies Freie Universität* w Berlinie (Niemcy), *Österreichische Nationalbibliothek* (Austria) i *Stiftung Bruno Kreisky Archiv* (Austria). Recenzowała publikacje nadsyłane do „Przeglądu Zachodniego” i „Rocznika Polsko-Niemieckiego”. W roku 2017 otrzymała Nagrodę Rektora Uniwersytetu Łódzkiego III stopnia za cykl publikacji związanych z polityką zagraniczną Austrii po roku 1945. W tym samym roku reaktywowała działalność Łódzkiego Oddziału Towarzystwa Polsko-Austriackiego, którego jest obecnie prezesem.

